

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY JENŐ,
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC, KORNIS GYULA,
LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK, RAKOVSKY IVÁN,
RAVASZ LÁSZLÓ, SZÁSZ ZSOMBOR

SZERKESZTI SZEKFŰ GYULA

XII. KÖTET

1931 MÁJUS—AUGUSZTUS

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

BALOGH JÓZSEF
főtitkár

GRATZ GUSZTÁV
cdelnök

Minden jogot fenntartunk

A „SÖTÉT” KÖZÉPKOR

NEM volt sohasem pusztán tudományos fogalom, mely épp azért, mert tudományos, nem eshet a gyűlölet és az ellenszenv szempontjai alá. Ellenkezőleg. Kezdetül fogva a megvetendőt, az iszonyatost jelentette, a barbárság képzetét személyesítette meg. Ma is még azt mondjuk arról, ami belső durvaságra, kulturális elmaradottságra vagy szellemi vakságra vezethető vissza, — hogy középkor. Az emberiség történetének néhány századát foglalja magába, mégis több annál. Nem merőben iskolás korfelosztás a lényege, melynek egyedüli célja az lenne, hogy a történeti anyagot a könnyebb áttekintés kedvéért évszámokhoz kösse. Fogalmat képviselőjétől kezdve, ha nem is emberi eszményt, ideált, melyet követni kell. A gyűlölet sugallta ezt a nevet: középkor, s a „sötétség” az, amely benne testet öltött. Ma is még, ha halljuk — középkor, önkéntelenül is a kultúra egy százalmasan alacsony fokára kell gondolnunk. Egy korra, mikor babonák szorongatták a jámbor lelkeket, s a megnyugvás reménye nélkül szüntelenül küzdeni kellett az ördögökkel. Ki ne ismerné Szent Antal történetét Flaubert regényében? Számunkra a középkor az ő megkísértésének története. A józan emberi értelem lábbal tiprása, eltévelyedés, ha nem több: hisztéria. A felsőbb természet megsértése, melyet csak őrült kísérlehetett meg. Borzongást érzünk, mintha eszelősök és lelki nyomorékok hajlékába tévedtünk volna. Leprásokat látunk magunk előtt, zsarnokoskodó papokat és fejedelmeket, szolgaságot, a szellem és test szolgaságát, intézményesen szított iszonyatot és félelmet, mely tudományt, művészetet egyaránt megölt. Feledés, romlás, pusztulás akárhova nézzünk. Sötétség — igazi középkor.

És ha ilyen a középkor, Athén és Kóma csak boldog és derűs lehet. Hogyan szűnhetett volna meg ez az aurea aetas, ha nem úgy, ahogy minden iskolakönyv tanítja: a népvándorlás új, civilizálatlan népeinek pusztításai által. Vájjon megérthette volna Marcus Auréliust, a filozófus császárt, a durva állatbőrbe takart „germán”? Nyilvánvaló, hogy a vad erő ekkor is győzedelmeskedett a finomkodó kultúra felett. A népvándorlás hordáival éj borult az emberiségre, Istennek kiválasztotta újra állattá vedlett és ez az éj hosszú ideig tartott. Az olasz renaissance és a német reformáció oszlatta szét a humanizmus, a felvilágosultság fegyvereivel.

Száz éve annak, hogy egy történetíró, Rotteck, világtörténetében azt a korszakot, melyet középkornak szokás hívni, röviden úgy jellemezte, hogy — „konsolidierte Barbarei”. Több évszázad történetét kívánta jelölni ezzel, s ez a gúnyelnevezés, bár közel száz év telt azóta

el, még ma is tökéletesen kifejezi viszonyunkat a középkorhoz. Az államilag organizált „barbárság“ gondolata tünteti fel számunkra „sötétnek“ a középkort. Ez a gondolat pedig olyan régi, mint maga az újkor. S talán azért hisszük annyira igaznak, mert olyan régi, annyira „újkori“. Az újkor testéből szakadt ki, véreből táplálkozott, az újkori ember öneszmélésének gyümölcse. Annyira híven tükrözi vissza az újkori gondolkozásmódot, hogy nem lehet csodálkozni azon, ha a kép, amit ad — hamis. Nem azt fejezi ki, amit megragadni kíván, nem a gondolat tárgyát, a középkort, ismerteti meg velünk, hanem a gondolat alanyának szellemi habitusát. Nem ismeret, csak vallomás.

Mint vallomást, az újkori lélek dokumentumát, kell ezt a felfogást értékelnünk. Babonával van dolgunk, a „fény korának“ szellemi rövidítésével, mely a józan emberi értelem és a humanizmus nevében nem egy „látszaticagságnak“ adott örökös polgárjogot a műveltség szent polisában. A megnemértésnek ekkora fokát nem mentheti az a körülmény, hogy a liberalizmus mindent megértő szellemében tanították. A bölcsességnek ez a formája, melynek Voltaire és Anatole France voltak az apostolai, ma már hitelt sehol sem talál. Szellemi felsőbbségének tudatában a tudakosság talárjába burkolódzott, pedig alapjában véve a gyűlölet és az ellenszenv indulatai kormányozták. Ma már mindinkább világosabbá válik annak felismerése, hogy a középkornak szokásos megbélyegzése a politika és a mindennapi élet előítéletekkel teli atmoszférájából került a tudomány „exakt“ eredményei közé. Azt a sablonszerű korfelosztást, melyet még most is használunk, nem tudományos módszerrel dolgozó visszapillantás hívta életre, nem a tudományos megismerés, hanem a közvélemény, mondjuk, maga az élet dobta felszínre. Minden időben és mindenhol kialakul valamiféle történeti tudat az emberi közösségekben, mely a múltat bírálja a jelen problémáinak szemszögéből. A vágyak és érdekek viszállya között születik meg a közelmúlt eseményeiről az a kép, melyet nagy vonásaiban nem a tudós, hanem a politikus, a hadvezér, a polgár alakít ki. Ha van holt, úgy van élő történetírás is, mely azokból a pillanatnyi vélekedésekből tevődik össze, amelyekkel a Jelen a Múlttól elfordul. Néha azonban ez az elfordulás izzóbb és mélyebb megnemértést kavart fel, mint ami általában nemzedék és nemzedék között tátongani szokott. Néha a fiú az apában nemcsak apját, hanem egy egész kort, több generáció munkáját tagadja meg. Ilyenkor ebből az örök disszonanciából hirtelen kicsendül egy új korszak szakadozott melódiája. Észrevétlenül felmerül mindenkiben az újrakezdés szent érzése. A kezdés gondolata lép fel, akárcsak ma, mikor a múltat annyira múltnak érezzük, hogy megszakadni látszik a fejlődés fonala. Így lepte meg a renaissance korában is az embert az újjáéledés és megújulás tudata, hogy azt hitte: egy század érckapuja csapódott be háta mögött nagy robajjal...

Nem érezték a renaissance hősei a Tegnap erejét, nem akartak tudni a gyűlölt közelmúltól, de annál többet arról a világról, melynek Platon, Vergil voltak a megszólaltatói. Azt szokták mondani, hogy a természetben nincs saltus, nincs ugrás. Nem így a szellem birodalmában. A szellem története tele van ilyen ugrásokkal. A renaissance is

századokat lép át, hogy megtalálja törekvéseinek ideálját. Azt hirdette magáról, hogy az antik világot emeli ki a romokból, ám a középkor talán több joggal mondhatta volna, hogy Róma örökébe lépett. De nem is az a döntő, hogy mennyi újat adott az antik kultúrából a renaissance, hanem hogy miként vélekedett szellemi missziójáról. Ez a hit pedig a nova aetas gondolatán épült fel, mely áthidalhatatlan szakadékot vont egyrésztől antik és középkor, másrésztől újkor és középkor között. Róma mint ideál és Róma mint rombadólt aranykor szabta meg történeti szemléletüket. Szemükben az a kor, mely e két virágzás között foglal helyet, nem jelenthetett egyebet, mint a kulturális hanyatlás és barbárság korát. Gyűlölik ezt a „közép“-kort, hogy eloltotta hosszú időkre az antik kultúra „fényét“. A középkor szerintük csak arra méltó, hogy a feledés homályába merüljön. Ellenséges érzületüket nem is rejtik véka alá sem ők, a renaissance emberei, sem eszméiknek igazi megvalósítói, a felvilágosultság tanítómesterei. Cellarius könyvének, a *História antiquának* előszavában őszintén bevallja, hogy a tudós szóhasználat azt a kort jelzi *medium aevumnak*, mely a barbárság idejére esik.

Az olasz renaissance mögött nem maradt el a német reformáció sem, ha arról volt szó, hogy a középkort hasonlóan nézze. A reformáció a középkorok pogányságot és dekadenciát vetett szemére, az ó-keresztény élet megtagadását. Akárcsak a renaissance, úgy a reformáció is az antikhoz tér vissza, és pedig a keresztény ókorhoz. A felvilágosultság ezt a történeti szemléletet már csak szélesebb körben terjesztette el. Úgy látszott már, hogy a felvilágosult-liberális gondolkozásmód középkor-konceptiója kipszúthatatlanul bevésődött az újkori ember lelkületébe. Ám nem így történt. Herder kora és a romanticizmus többé nem bűnbakot keresett a középkorban, hanem felemelő, gyógyulást nyújtó emberi ideált. Menekült a Jelen sivár egyhangúsága elől, az atomokra hullott társadalomból a sokrétű „organikus“ középkorhoz, hol az Egyénnél az Egész előbbrevaló. Ezt az organizmust pedig belülről a szellem ereje élteti. A romantikus élményben a középkor a szellemiség különös, „tompá“ ragyogásában merült fel. Amint azonban a romantikus reakció kiszikkadt, ez a kép a középkorról tartalmilag mind szegényebb lett, végül — csak a „művészi“ ráma maradt meg belőle: a poétikus „Schwärmerei“ lovagváraival, troubadourjaival, melyet joggal gúnyolt ki az új erőre kapott naturalizmus. A mesevilágot, mely a középkor körül támadt a romanticizmus nyomán, azóta elnémitotta a gépek kattogása. Mélyen, lelkünk legalján él azonban továbbra is bennünk valami még ebből a romantikus fellángolásból. A szeretetnek egy kicsiny szikrájára akadunk mindnyájunkban a középkor iránt, bármennyire is megvetjük azt és gyűlöljük. Vonzalmunk szegyenlős, zavart megjelenését nem tudjuk megmagyarázni, mert fogva tartja ítélőképességünket az a renaissance óta korlátlan hatalommal uralkodó hiedelem, hogy a középkor „sötét“.

AZ ÚJKOR a középkort nem egyéni sajátosságaiban törekedett megismerni, hanem az állítólagos antik ideálhoz mérte. Így keletkezett az a korfelosztás a renaissance idején, amely az antik és az

újjáéledés kora között tátongó „úrt“ nevezte el középkornak. Az újkor gondolköréből tekintett le a középkorra, ideáljait kereste benne, s mert nem találta meg, azt hitte, — a barbárság korába tévedt. Eszébe sem jutott a felvilágosodás hirdetőinek, hogy létezhetnek más eszmék is, épp olyan dicső, ha nem dicsőbb eszmék, mint azok, melyeket a magas műveltség egyedüli tulajdonának tekintettek. Elvakultan nyomoztak a szabadság, a népfőiség elvei után, a hitet babonának minősítették, mert nem fért össze a természetes emberi értelemmel. Szerintük a középkorban az élet minden finomabb formák hiányában állati durvaságba süllyedt. Tudatlanság és vadság jellemzi ezt a fejlődésfokot, amely azonban az ősalápothoz képest már felemelkedést mutat, egy közbülső lépcsőt a magasabb civilizáció felé. A barbár, azaz sötét középkor fogalmára szüksége van minden felvilágosult kultúrának, hogy lemérhesse az elért kulturális tökéletesedést. Az emberi nem haladását óhajtja a felvilágosultság elősegíteni; kell lenni tehát egy középkornak, ahonnan a magasabb felé emelkedik az emberiség. A haladás hite nélkül nincs felvilágosultság, nincs újkor, de nem volna „sötét“ középkor sem.

Ha azt akarjuk tudni, hogy mit hibáztatott leginkább az újkori világszemlélet a középkorban, kérdezzük meg, mit értett „antik“ alatt. A derűt csodálta benne, a tisztán emberinek megbecsülését, azt a tökéletes harmóniát, amelyben a lélek akkor a környező testi világgal élt. Épp testben épp lélek — mondogatjuk mindnyájan, ha az ókorra gondolunk. Ez a szabály a természet bölcs törvényei szerint kívánja berendezni az életet. A felsőbb értelemben vett természet fogalma hatja át az egész újkori gondolkozást a „természetes erkölcs“, a „természetes vallás“ elméleteitől kezdve Goethe humanizmusán át egészen a materializmus utolsó hullámaig.

Ennek a kultúrideálnak tükrében a középkori élet vak világ- és kultúrgyűlöletté torzul. A középkor — úgymond — megvetette a testet, megtagadta az élet belső törvényeit és semmibe vette a természet legelemibb parancsait. A középkor a természet ellen támadt, a helyett, hogy megértette volna azt az isteni rendet, melynek normái az emberi élet egyedüli helyes szabályai. Az élet a középkori ember számára bűn, melynek örömeitől távol kell magát tartama. A földi lét a siralmak völgye, száműzetés, a megpróbáltatás ideje, örökös küzdelem a test gerjedelmeivel szemben.

Ebben a félelmetes élettágadásban jelent meg az újkori ember szemei előtt a középkor igazi lényege. Egy magasabb, földöntúli életre áhítozott a középkor, mintha bizony test nélkül adódna élet. Új életre akart támadni és mégis a halált kívánta. Ebből az ellentmondásból bontakoztatta ki az uralkodó történeti szemlélet a középkori ember tragédiáját. Eicken és Harnack, ennek a történeti szemléletnek főképviselői, unos-untalan arra a megalkuvásra mutatnak rá, melyre a test ereje kényszerítette a középkori embert. A középkori világnézet szerintük legtisztábban a szerzetesség fogalmában nyilatkozik meg. A szent a középkori lélek ideálja, a szent azonban mindig szerzetes. Ezt az ideált az élet természetszerűleg mindig a sárba rántotta. A vágy, az éhség, az önzés s nem kis mértékben

az ösztönös életszeretet mindennél erősebbeknek bizonyultak. Annak a szentnek, aki Istenben kívánt felolvadni, aki lelkét a bűnös test érintésétől távol iparkodott tartani, annak szüntelenül a testre kellett gondolnia, a világgal foglalkoznia, hogy azt legyőzhesse. De a helyett, hogy a nélkülözések a testet megölték volna, ellenkezőleg csak megerősítették. Az érzékeknek olyan zavara állott be, — jegyzi meg Anatole France — amely mögött Don Juan élményei messze elmaradnak. A vallás — mondja egy helyütt — felöltöztette a nőt, hogy annál kívánatosabbá tegye, s olthatatlan szenvedélyé fokozta két test pusztá érintkezését.

Ez a felfogás, amely hol paródiává élesedik, hol szánakozásba fordul, újkori ideálokkal közeledik a középkor megismeréséhez. Nem lehet csodálkozni azon, ha annyira félreérti, hogy a félreértés e mértéke ma szégyenletesnek tűnik fel előttünk. A középkori világszemléletet lényegéből kivetkőzteti, mert újkori gondolatok alapján értelmezi. Azt az árnyékot keresi a középkoron, melyet az újkori világkép vet rá. A középkori világnézetből nem a pozitív értékeket domborítja ki, hanem azt, amiben az újkortól különbözik. Azt mondja, hogy a középkor ellensége volt életörömnök, testnek, tudásnak egyaránt. Pedig csak nem azt az életformát tekintette a legmagasabbnak, melyet az anyag és a természet imádata sugall. A középkor a lélek primátusát hirdette, az újkori szemlélet ebből már a tagadás tényét olvasta ki. A középkort egy erősen hedonista és materialista ideológia alapján értékelte, természetes, hogy a szellemiség hitében a barbárság diadalát fedezte fel. Mintha másfajta élet nem volna lehetséges, mint az, melyet Diderot és D'Alembert szabott meg a „felvilágosultság“ szellemében...

A középkor világtagadása, a lélek és test ellentéte, dualista életszemléletet tételez fel, erről a dualizmusról azonban a középkor egész berendezése mit sem tud. A középkori egyház „hivatalos“ felfogása ezt a dualizmust mindig mint eretnokséget kárhoztatta. A Perzsiából átvett manicheizmus tekinti a világot a Rossz megnyilatkozásának, s a világ történetét a jó és a rossz istenség küzdelmének, de nem a kereszténység. Augustinus, akit előszeretettel idéznek a dualista felfogás bizonyításánál, a létezőt természettől fogva „jónak“ ismeri, s Szent Tamás is, a nagy egyeztető, ezt a tételt állította fel: omne ens bonum. De ha a világ alapjában véve jó, javainak élvezete bűnössé nem teheti az embert. A világ lényegében nem rossz, a test és az élet csak akkor válik a bűn forrásává, ha visszaélünk vele. Az, aki a testi javaknak önértéket tulajdonít, mint „testit“ élvezi és a létet magamagáért s nem az Isten kedvéért szereti, hull a kárhozat tűzére. Jó élni és szabad örülni ennek az életnek, de örömrünk a lélek öröme legyen és Isten dicsőítése. Ki volt a középkornak nagy tanítómestere? Nem a pogány Aristoteles, akit egyszerűen „a filozófusnak“ neveztek? Aristoteles rendszere azonban éppen Platon dualizmusának az áthidalása révén jött létre, a híd pedig az organikus gondolat. Metafizikájában kibékíti a lelket a testtel, Platon ideáit lelopja a földre, mert számára mindig a szellem, tűzében égő élet volt a legfontosabb. Lehetetlen, hogy az a középkori

világnézet legyen dualista, amelyet át és áthatott ez az aristotelesi gondolat.

Az élet a lelkeség szolgálatában álljon. Az anyag csak eszköz lehet a szellem kezében. Lucifer akkor bukik le az angyalok karából, amikor fellázad az isteni rend ellen. Minden bűnös — lázadó. Az egész világot isteni elvek kormányozzák, a természetet átjárják a természetfölötti sugarai. Ha cselekedeteinket az életben ezek a magasabb célok irányítják, Istennek tetsző életet élünk. A javak helyes használatából: úti, sohase legyen élvezet: frui. A világi monarchia is az isteni rend, az istenállam tagja. Az alattvalók addig engedelmeskedjenek a királynak, míg igazságos, rex justus. A tyrannus azonban hűségre nem számíthat. A tyrannus nem Christus, a királyok királya nevében uralkodik, hanem az Antichristus zsoldjában. Jaj annak az országnak, amelynek királya göggyében úgy kormányozza az országot, mint ha az nem az istenállam tagja, hanem független egész volna.

Ebben az eszmekörben a dualista gondolatnak nincs mit keresnie. A középkor éppen az Ég és a Föld egységét akarta helyreállítani. A testet nem öli meg, hanem egy magasabb élet számára „megváltja“. A középkori ember előtt minden érzéki, természeti jelenség túlvilági fényben ragyog. A mindennapi életet rejtett isteni erők emelik az Ég felé. A természeti valóságot ezer és ezer szál, fény-sugár köti össze a transcendens világgal. Szimbólumok, jelek sorozata minden természeti tünemény. Igen, megvan a középkornak is a maga „pogánysága“. Ezeket az életörömmel terhes himnuszokat a liberális történelemszemléletnek „sötét“ középkor fogalmával nem lehetett megmagyarázni. Érthetetlen rejtély maradt e régi felfogásban a gót szobrok „naturalizmusa“ is. Ez a naturalizmus azonban számunkra szellemi parancsokat közvetít, s egészen másképp hat, mint az újkori naturalizmus. Arányok szólnak itt is hozzánk, de ez a harmónia nem a természet tárgyai között annak elvei alapján áll fenn, hanem a földi lét és egy intelligibilis világ között. Telve feszültséggel, a felemelkedés vágyával ível át ellentétek fölött, hogy megvalósítsa Isten országát. Az askézisnek is az a célja, hogy a lélek az örökélet szemléletében megpihenjen. Útja a belső elmélyedés, a világtól való elvonatkozás. Ami hajtja a szerzetest, az nem a test gyűlölete, hanem az egyedüllét szüksége az extázis, az örök pillanat megvalósítására.

Az egység szimbóluma a corpus Christianum. A nagy közvetítő pedig: az egyház. Csodálatos, hogy mennyire félreértette a dualizmusra és világtagadásra beidegződött újkori szemlélet a középkori egyház szerepét és törekvéseit. Ha a középkori élet lényege: menekülés az élet és a test hatalma elől, úgy akkor az egyház a megalkuvást jelenti az élet szükségszerű követelményeivel. Ez a közkeletű szemlélet az egyház középkori viláгурalmát nem tarthatta összeegyeztethetőnek az igazi középkori ideállal. Szerinte kompromisszum, amelyet az érdek és az emberi tehetetlenség sugallt, vezette az egyházat minden ténykedésében. Így az abszolút etikai eszmét nem ő, hanem a szerzetesség képviseli.

Szükségtelen talán kifejtetni, hogy ennek éppen ellenkezője igaz:

az egyház áll a középkori élet középpontjában. Az egyházon keresztül áramlik be a mennyei fény a földi életbe. Nélküle nincs üdvözülés, sem részesedés Isten birodalmában. A középkor gondolata szerint az egész mindenség egy isteni világregd megnyilatkozása, a világ egy nagy szellemi egységet alkot, melyben minden lénynek megvan a maga helye, méltósága és kötelessége. A fokozatosan emelkedő piramis alakjában a lények különféle mértékben állnak közelebb az intelligibilis világhoz. Az egyház szentjeivel vezet, de alapjában véve nincs kisebb vagy nagyobb, mert ebben a mindent átfogó organizmusban, isteni testben, mindenki nélkülözhetetlen, mindenki meghatározott funkciót tölt be. A corpus mysticumban az isteni és a földi eggyé olvad. Különféle rendjeivel, társadalmi és egyházi fokozataival a magasabb célok és kötelességek egymással összefüggő rendszerét alkotja. A király, a lovag, a paraszt, a papi rend egy-egy szerv, mely a másikat bizonyos funkciókra nézve helyettesíti. Csak az egésznek, az egyetemesnek (universale) van önálló létezése, az egyén mindig tag, valamely rend (ordo) tagja. A szerzetes is feladatokat lát el egyben mások helyett. A szerzetes magánya kiszélesül sokak magányává. Ő is — helyettesít. Visszavonul, hogy megtalálja azt a belső nyugalmat, melyben Isten szól az emberekhez...

És a h o g y a „sötét“ középkor fogalom, gondolatot személyesít meg, úgy e z a középkor is egy eszmének ad testet. É ponton a középkor többet jelent, mint pusztán az emberiség történetének egyetlen fejezetét. Az elmúlt, e m e z mint gondolat örökké él.

Az „örök“ középkor pedig aktuálisabb ma, mint valaha. Sokan mondják, egy új középkor felé haladunk. És ezt nem a kétségbeesés szava hangoztatja... A béke és a megértés reményében hisszük, hogy újra kialakulóban van egy „isteni birodalom“. Mindenkit újra áthat az a kívánság, hogy a széthúzó egyéni érdekek helyett az emberi életet egyetemes princípiumok alapján rendezzük be. A középkor megtalálta azt az eszmét, amely a földet és a földöntúli világot egyetlen egésszé olvasztotta. Ilyen összefogó gondolatot manapság még nélkülözünk. De hogy új idealizmus jegyében fog az aurea aetas eljönni, az többé nem lehet kétséges.

Az újjáéledést az „örök“ középkor gondolata éleszti. Az új mozgolódásokban nem nehéz tipikus középkori elveket felfedeznünk. Az állami élet reorganizációját mindenhol az állam személytelen, közjogi értelmezésének feladása vezette be. Az állami funkciók nagy részét újra társadalmi alakulatok veszik át (pl. fasizmus). Az állam és társadalom egysége azonban éppen a középkort jellemzi.

Ugyanígy sajátja a középkornak az etikus látásmód. A középkor majd minden jelensége mögött feltűnnek azok a motívumok, melyek az embert egy felsőbb isteni világregdhez kapcsolják. A jog, a társadalmi élet nem veszette el még kapcsolatát az etikával. S ha mindez még ma inkább óhaj, mint valóság, tagadhatatlan ennek a „középkori gondolatnak“ életet formáló ereje. A sötét középkorból világot építő gondolat vált.

VÁCZY PÉTER

SZAKSZERŰSÉG A KÖZIGAZGATÁSBAN¹

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK csodálatraméltó fejlődése, eredmények az emberi élet különböző területeire való áttünetése, a gazdasági életnek ebből folyó rendkívüli sokfélesége korunkat a differenciálódás irányában hajtja előre.

Mentől nagyobb mértékű ez a differenciálódási folyamat, annál bonyolultabb a különböző társadalmi és gazdasági erőknek az a szervezete, melyet az államnak gyűjtőfogalmán értünk, annál nehezebb és magasabbrendű a munka, melyet ki kell fejteni a végből, hogy a különböző erők egyrészt egyensúlyban maradjanak, másrészt a köz érdekében a lehető legjobban használtassanak fel.

Így mindinkább előtérbe nyomul az a követelmény, hogy a társadalmi és gazdasági élet fontosabb erőtenyezői már magában a törvényhozásban megfelelő szerephez jussanak. Ennek nyomait a modern alkotmányok törvényhozó szerveiben növekvő súllyal látjuk jelentkezni. A mi alkotmányunk sem nélkülözi e nyomokat, melyeket megtalálunk, ha összehasonlítjuk a mai képviselőházat az 1848 előtti idők rendi országgyűlésével, különösen pedig, ha összehasonlítjuk a háború előtti főrendiházat a jelenlegi felsőházzal.

Amint kétségtelenül helyes az az irányzat, mely az államnak már törvényhozó szervében is biztosítani kívánja az állam életében fontos szerepet betöltő bizonyos érdekkörök egyensúlyát, természetes, hogy ennek az egyensúlynak az állam kifejezésre jutott akarátának megvalósításához vezető hosszú úton, az úgynevezett végrehajtó hatalomnak munkájában, a közigazgatásban is meg kell nyilvánulnia.

Ebben a helyzetben nagyfontosságú az a kérdés, hogy milyennek kell lennie a közigazgatás gépezetének a végből, hogy a rendkívül differenciálódott és hatalmasan megnövekedett munkát jól elvégezhesse és hogy milyennek kell lennie a jó közigazgatási tisztviselőnek. Ezzel az utóbbi kérdéssel kívánunk az alábbiakban foglalkozni.

Tomcsányi Móric egyetemi tanár az egyetemi tanárok baráti összejövetelén, 1930. évi június hó 9-én tartott előadásában megállapította, hogy „vitan felül álló tétel, hogy a jogi elem minden közigazgatási eljárás közös sajátja“ és hogy „a közigazgatás mindig a jog közegeén keresztül jut el a céljához, ezért a közigazgatás jogi funkció,

¹ A fenti kérdés diskuszióját kitűnő munkatársunk, Weis István indította meg „Szaktisztviselő — jogásztisztviselő“ c. cikkével (Magyar Szemle 1930. X. kötet, 149. l.), melyre előbb ifj. Simonsits Elemér reflektált (Még egyszer: jogász-e vagy szakember? Magyar Szemle 1931. XI. kötet, 66. l.) jelen cikkünk pozitív javaslatokat hoz a szakemberek szélesebb körű alkalmaztatására. *A szerk.*

bármilyen legyen is az idevonatkozó eljárásnak egyébként a tárgya, szubsztrátuma“, majd ezt a következtetést vonja le: „A közigazgatás elvi természetének megvilágítása után könnyű felállítani már most azt a tételt, hogyha a közigazgatás alapjában véve jogi funkció, ennek elvégzését megnyugvással csak teljes jogászai képzettséggel bíró egyénekre lehet reábízní.“

Elismerjük annak a felfogásnak igazságát, hogy a közigazgatási tisztviselő bizonyos vonatkozásban mindig jogi funkciót végez, valójában jogszabályt hajt végre. A közigazgatási intézkedés formája mindig jogi, minden hatósági rendelkezés jogi köntösben jelenik meg, tehát a jogi elem minden közigazgatási ténykedésben megtalálható.

Ámde ugyanilyen megcáfolhatatlanul áll az a tétel is, hogy nemcsak az állami végrehajtó hatalom gyakorlóinak minden ténye, nemcsak a „közigazgatónak“, hanem a másik oldalon a „közigazgatott“ állampolgárok nagy tömegének, jelestül az elsősorban közigazgatott gazdasági élet funkcionáriusainak, a gazdának, a kereskedőnek, iparosnak, munkásnak, szóval a termelés államfenntartó folyamatában részes valamennyi tényezőnek tényei hatásukban szintén jogiak, a jogi elem itt is éppen úgy megtalálható.

A kereskedő és tőzsdeügynök a legsúlyosabb felelősséggel járó szerződéseket köti jóformán percről-percre egy egyszerű kis feljegyzés tényében, amely két különböző érdekű félre nézve esetleg egész existenciák bukását vagy boldogulását maga után vonó kötelezettségeket állapít meg. Kérdezzük, vajjon feltétlenül az-e a jobb kereskedő, akinek jogtudori vagy közgazdasági tudori oklevele van az íróasztal fiókjában? Vajjon a kereskedő boldogulása kellőképpen biztosítható-e csupán azáltal, ha az illető — aki egész életében kétségtelenül csupa jogi tény gyakorlásában fogja foglalkozását üzni, akinek működése formájában és hatásában feltétlenül jogi — megszerzi a jogtudományi doktori oklevelet? Kétségtelen, hogy más megítélés alá esik a köztisztviselő és a magánügyének szerepe. Az is kétségtelen azonban, hogy valamely ténykedés jogi formája, vagy hatása, a tényben megnyilatkozó jogi elem, önmagában éppen oly kevésbé teszi szükségessé, hogy az illető a legmagasabb jogi képzettséggel bírjon, mint ahogy valamely tényben megnyilatkozó bármely egyszerű műszaki elem jelenléte sem teszi feltétlenül szükségessé, hogy az illető teljes képzettségű mérnök legyen.

Merőben téves az állami közigazgatás ezerféle feladataiból kizárólag az impérium-gyakorlásban feltalálható jogi elemet kiragadni és arra hivatkozni, mellőzve azt az igazságot, hogy e feladatok megoldása a bennök rejlő szakelemeknél fogva csak akkor lehet célszerű és megfelelő, ha az intézkedő szerv a helyes intézkedés megtételéhez szükséges egyéni képességeken felül még azokkal a tárgyi ismeretekkel is rendelkezik, amelyek a kitűzött cél eléréséhez elengedhetetlenül szükségesek.

Bármely alkotáshoz, bármely szervező munkához és általában bármely intézkedéshez két tényező együttműködésére van szükség. E két tényező egyikét az impériumot gyakorló közigazgatási tisztviselőnek bizonyos egyéni tulajdonságai alkotják, a másikat az ezen

tisztviselő által szükségképpen megszerzett ismeretek. A jó adminisztratív intézkedés e kettőnek harmóniájától függ.

A jó közigazgatási tisztviselőnek, a jó adminisztrátornak mindkét tényezőt egyesítenie kell magában. Ha valaki, legyen bár a legmagasabb képzettségű jogász, de hiányzik belőle pl. a kellő erély, gyors elhatározóképeség, jó adminisztrátor sohasem válik belőle és viszont megtalálható-e a jogászban az erélynek a biztos kezdeményezéshez szükséges foka, ha cselekvését csak a más meggyőződésére, felelősségére és nem a saját szakismeretére alapítja? Vájjon kétségbe vonható-e annak a szakképzett egyénnek a fölénye, aki a hatáskörébe tartozó intézkedés alapjául szolgáló teljes szakismeretkömek birtokában van és e mellett a helyes intézkedéshez szükséges gyors elhatározóképeségnek sincs híjával?

Hogy megalkossuk a jó adminisztrátor fogalmának az adott viszonyok mellett elérhető átlagos középértéket, előbb ezen érték maximumát kell megállapítanunk. Világos, hogy ez a legképzettebb szakember (mérnök, orvos stb.) és a legmagasabb képzettségű jogász egy személyben. Két diploma. Ez azonban más szóval: kétszer 4—5 évi főiskolai tanulmányt jelent. Amerikában ez a többszöri képesítés iránt való törekvés évről-évre fokozódik, a mérnök-jogászt igen keresik és jól fizetik. Nálunk is akad ilyenféle példa. Az 1883:1. t.-c. előírta a bányahatósági tisztviselőkre, hogy a bányászati főiskolán kívül a jogi vagy államtudományi államvizgát is le kell tenniük. Am melyik ifjú gazdasági viszonyai engedik ma ezt a hosszú időáldozatot a rövid emberi életben? A kettős szakképzettséget tehát arányba kell hoznunk egymással és pedig a közigazgatás terén oly módon, amilyen arányban az egyes közfeladatok megoldása körül a jogi és egyéb szakismeretek birtokára a jó adminisztrátornak szüksége van.

Ne gondoljuk, hogy ez kizárólag elméletben lehetséges. Gyakorlatilag is megvalósítható. Nézzünk csak kissé végig a közigazgatási intézkedés táguló tárgykörén és vonjuk le következtetéseinket az ott tapasztaltakból.

Nagyjában kétféle területet különböztethetünk meg, amelyeken a gazdasági és társadalmi élet összhangját az állam szabályozza saját funkcionáriusai útján.

Vannak ú. n. tiszta szakterületek, amelyek teljes egészükben szakembert, jogászt, mérnököt, orvost, pedagógust stb. igényelnek. A többi az ú. n. vegyes közigazgatási terület, amelyben a szaktudás szüksége uralkodó ugyan, amelyen azonban a szakember csak úgy töltheti be hivatását a közérdeknek megfelelően, ha a saját hatáskörébe tartozó tárgykomplexum alapos ismeretén kívül az elengedhetetlen közigazgatási, közgazdasági és jogi ismereteket és a kellő gyakorlatot is megszerezte.

Az állam szempontjából ezek a vegyes területek a legfontosabbak, az ezen területeken való helyes intézkedés a legnehezebb, az államnak a közérdeket itt a legnehezebb kellőképpen szolgáltatnia, hogy az intézkedés célszerűnek legyen mondható és hatásában a közérdek minden szempontja érvényesüljön. Az ezen fogalmi körbe tartozó

közigazgatási funkció miként való ellátása tehát a közigazgatási tisztviselő általános képzettségének kérdésével a legszorosabban összefügg.

Bizonyára senki sem vitatja, hogy az ú. n. tiszta szakterületen közigazgató állami funkcionárius a jövőben is kell, hogy szakember, jogász, orvos, mérnök stb. legyen.

Nem így egyöntetű a közfelfogás a vegyes szakterületek ellátását illetően. E pont körül két nézettel találkozunk. Egyik szerint a vegyes fogalmi területek is teljes képzettségű jogászt igényelnek, csak ily jogász kezére bízható e körben is az impériumnak gyakorlása, míg a szakember csupán véleményező jogkörrel ruházható fel. Ezzel szemben áll azoknak az álláspontja, akik a vegyes területen való intézkedés jogát is mindenkor a megfelelő szakemberre kívánják bízni az alábbi megokolással. Annak, aki bizonyos közfeladatok által meghatárolt területen belül a reá ruházott államhatalmat gyakorolja, minden vonatkozásban teljesen ismernie kell azt a fogalmi területet, amely az állami szabályozás tárgyául szolgál. A jogász a feladat végrehajtása tekintetében csak mintegy az eléje terjesztett szakvéleménybe vetett bizalom alapján, nem pedig a saját eredeti meggyőződésének hajtó erejétől indítva lenne kénytelen határozni és intézkedni, mely körülmény azonban az állam gazdasági életének zavartalan fejlődése érdekében megkívánható határozott és biztos kezdeményezést csökkenti és képtelenné teszi arra, hogy a mai élet ütemével lépést tartson. A jogásznak a szakember véleményére utaltsága az intézkedéshez szükséges elhatározás gyorsaságát és alaposágát hátráltatja, a véleményt adó szakembert pedig az intézkedési jog hiánya igen könnyen elkedvetleníti, egyoldalúvá teszi és a közérdekű intézkedés igen gyakran fullad meg a tehetetlenség futóhomokjában, elveszti aktualitását és a különböző szakvélemények biztató lökései sem képesek az ily „intézkedést” a késői napvilágra jutás beteges következményeitől megóvni.

A szakember közvetlen intézkedése ellen egyetlen komoly észrevétel tehető, hogy t. i. a szakember nélkülözi a kellő közigazgatási, közgazdasági és jogi ismereteket és ezeknek hiánya nagyobb hátrány, mint amilyen előnyt a közvetlen intézkedés a közérdek szempontjából jelenthet. Ez a hiány azonban a múlt tapasztalatainak értékesítésével megfelelően orvosolható.

Ma már kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a vegyes területeken a közigazgatási intézkedésnek az esetek nagy százalékában csupán formája és hatása „jogi”, lényegileg azonban a legteljesebb szak tudással járó ismeretek alapján való szakszerű megfontolás és mérlegelés eredménye, amelyet a megfelelő szakember mindenesetre sokkal erősebb felelősségérzet súlya alatt és sokkal alaposabban teljesíthet, mint a szükséges tárgyi ismereteket nélkülöző, bár egyébként elsőrendű jogásztisztviselő.

Téves az az állítás, mintha a „jogász” volna az élet igaz és egyedüli organizátora, mintha magasabbrendű szervező munkára egyedül és kizárólag a legteljesebb képzettségű jogász volna alkalmas. A magángazdaságban a nagy szervezőket nem oklevélük minemúsége, hanem egyéni rátermettségük alapján válogatják ki.

Jogi ismeretekre a jó adminisztrátornak szüksége van, de téves volna ebből arra következtetnünk, hogy a teljes képzettségű jogász szükségképpen jobb adminisztrátor a maga szakkörében, illetőleg a közigazgatási funkció bármely területén, mint pl. az illető szakterületen teljes szakképzettséget szerzett szakember, ha az nem is a legmagasabb és legáltalánosabb képzettségű jogász.

AZ EGYÉN ÉLETE egyre jobban komplikálódik ugyanúgy, mint a közületeké. Az egyre bonyolódottabb feladatok megvalósítása egyre több speciális tudást kíván meg, a speciális tudásnak tehát egyre elháríthatatlanabb következetességgel kell megtalálnia a maga működési területét. Ez a tétel éppen úgy áll a jogászokra, mint a többi szakma képviselőire.

A szakszerűsítés irányzatát a korszellem fejlesztette általánossá minden téren. Ez a gyakorlati élet parancsa, amely nem tűr ellenmondást. És ha az államhatalom megnyilvánulásainak széles területét madártávlatból áttekintjük, a szaktudás közvetlen érvényesítése felé való szükségszerű haladás szembeötlő igazolását már azon a területen is megtaláljuk, amely a jogalkalmazásnak legmagasabb és legelvontabb megnyilatkozását jelenti, amelyet az elmélet élesen kettéválaszt és megkülönböztet a jogalkalmazás speciális, szigorúan „közigazgatási“ jellegű funkciójától. A jogszolgáltatásra, a bírói funkcióra gondolunk, amelynek tiszta „szakterületét“ senki sem vitatja, ennek következtében ahhoz sem férhet szó, hogy a közérdek a bírónál a legmagasabb jogi képzettséget követeli meg. Már pedig ezen a magas fallal körülhatárolt területen is nem egy olyan esetet találunk, amikor a tiszta jogi funkció gyakorlásában jogász és nem jogász teljesen egyenrangú és azonos hatáskörű, tehát közhatalmat gyakorló munkatársaként szerepelnek.

Itt van az ú. n. szabadalmi bíróság, amelynek megszervezésénél már a magyar törvényhozás is szakított a kizárólagos jogászbírák intézkedésének rendszerével, és nemcsak elsőfokon, de a legfelsőbb fokon, a kúria ú. n. szabadalmi tanácsában is a bírák egyrészét a nem jogász szakemberekből, mérnökökből, illetőleg a kúrián kimondottan műegyetemi tanárokból veszi.

Még tipikusabban magánhordja a korszellem bélyegét a választottbíráskodás fokozódó jelentősége. Tény, hogy a rendes bíró hivatásánál fogva elsősorban nem jogalkotó, hanem jogalkalmazó és csak óvatos, fokozatos jogfejlesztés útján igyekezhetik kielégíteni az élet szükségleteit. Különösen a háború és az azt követő forradalmak utáni igazságszolgáltatás tanúskodik azokról a nehézségekről, amelyek között a rendes bíróságok a formális jogon keresztültoró anyagi igazságot érvényre juttatni igyekeztek. Utalunk e tekintetben a gazdasági lehetetlenülés folytán és a valutaperekben nálunk is kifejlődött bírói gyakorlatra. A szakirodalomban egyre nagyobb erővel hódít tért a választottbíráskodás minél szélesebb körre való kiterjesztésének, a szakbíráskodásnak gondolata. A különféle háborús rendeletek által létesített sokféle „haszonbémegállapító“, „árbecslő“ stb. választottbírói jellegű bizottságokat egytől-egyig a modem államberendezés nagy

gyakorlati horderejű alapelve keltette életre, amely szerint „bizonyos életviszonyok elbírálásába az azokban érdekelt szakembereket is be kell vonni”.¹ Valóságos és állandó szakbírósként hivatkozhatunk például a budapesti Áru- és Értéktőzsde választottbíróására, amelynek működésére vonatkozóan tudomásunk szerint legfeljebb az az észrevétel látszik igazoltnak, hogy e bíróság ügyintézése túlterheltsége miatt nem elég gyors.

A szigorú értelemben vett szakszerűség felé való törekvést még világosabban elárulják a valóságos közigazgatási funkció köréből vett példák. Már az 1883. évi I. t.-c. gondoskodott arról, hogy a minisztériumokban, tehát a legfelsőbb igazgatás tennivalóinak ellátásánál a kellő szaktudás is érvényesülhessen. E törvény 5. §-ának I. 4. pontja megengedi, hogy a különleges szaktudást igénylő ügyek ellátására szakembereket alkalmazzanak. Így kerültek be a kereskedelemügyi minisztériumba a mérnökök, a földművelésügyi minisztériumba a mérnökök, gazdák, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba a teológusok és tanárok, így jutottak szóhoz a népjóléti legfelső igazgatási funkciók körében az orvosok, a pénzügyi igazgatás terén a mérnökök.

Főként a gazdasági vonatkozású minisztériumokban kevés az olyan ügy, amely kizárólag szakszempontról igényelne elbírálást. Legtöbb esetben a szakszempontról kívül általános szempontok is gondos mérlegelést követelnek, úgyhogy a fontosabb ügyek legnagyobb részét vegyes természetűek. Ezekben a vegyes természetű ügyekben a jogász és szakember már hosszú évtizedek óta párhuzamosan dolgozott, megosztva a felelősséget és a munkát. A munkamegosztás eleinte akként történt, hogy a szakember csak véleményt adott, a jogász pedig a véleményre támaszkodva intézkedett, vagy tett javaslatot az ügy érdekében. A munkamegosztás ilyen módja azonban, amely egyes helyeken még ma is fennáll, nem bizonyult megfelelőnek ott, ahol az ügyek természete elengedhetetlenné teszi a szakszempontról való gyors intézkedést és ahol az egyéb szempontokból való elbírálás viszonylag alárendelt jelentőségű. Ily esetekben a gyakorlati élet súlyos nyomása alatt fokozatosan alakult ki az a helyzet, hogy egyes minisztériumokban nagy, összefüggő ügykörök teljesen szakemberek vezetése alá kerültek, a nélkül, hogy ezektől külön jogi vagy közgazdasági képzettség igazolását követelték volna. Így jutottak a kereskedelemügyi minisztériumban a közúti csoport mindhárom osztálya, az ipari munkásügyeket, az iparfelügyeletet, iparfejlesztést és munkaközvetítést intéző szakosztályok, a földművelésügyi minisztériumban az erdészeti igazgatás, a népjóléti minisztériumban az orvosi igazgatás, szakemberek kezébe. Sőt az is előfordult, hogy a szakügyeket tárgyaló osztályokkal együtt a szakügyekkel kapcsolatos kérdések elintézésére hivatott jogi osztályt is szakembernek rendelték alá.

Mindezek a logikus fejlődés természetes folyamatának a gyakorlati élet kényszere által kiváltott jelenségei, amelyek mellett észrevétlenül elhaladni nem lehet, ha a törvényhozó a közszolgálat helyes megszervezésének és működésének objektív, közérdekű szempontjait

¹ Dr. Fabinyi T.: „A Választott Bíráskodás. 1920.”

kívánja szolgálni. Ez a szempont vezette a törvényhozást az 1930. évi XVIII. t.-c. megalkotásánál is, amely Budapest székesfővárosra vonatkozóan úgy rendelkezik, hogy a külön szakképzettséget igénylő alpolgármesteri és tanácsnoki állásra a törvényhatósági bizottság szabályrendeletben külön főiskolai szakképzettséget állapíthat meg, továbbá, hogy minden szakképzettséget igénylő egyes állásra a törvényhatósági bizottság a törvényben megállapított szakképzettségen felül szabályrendeletben a megfelelő elméleti vagy gyakorlati képesítést is megszabhatja.

A képesítésnek elképzelhető maximuma a vegyes területen, mint fentebb említettük, a jogi képzettségnek és az illető területen igényelt szakképzettségnek teljessége volna.

Ezt a gyakorlatilag elő nem írható maximumot hatásában igen jól megközelíthetjük azáltal, hogyha a vegyes területekre teljes képzettségű jogászokon felül olyanokat is bebocsátunk, akik teljes képzettségű szakemberek, de ezenkívül rendelkeznek azzal a jogi képzettséggel is, aminőre a vegyes területen a jó közigazgatás érdekében szükség van.

Ily megoldás esetén a szakember a hozzáutalt ügyek túlnyomóan nagy részében közvetlenül, tehát gyorsan és egyben szakszerűen intézkedhetik. Azokban az ügyekben pedig, amelyek különleges jogi vonatkozásaiknál fogva teljes képzettségű jogásznak elbírálását is igénylik, szintén megrövidülne az eljárás, mert a vegyes területeken nagyszámúban jelenlevő teljes képzettségű jogászok végezhetnék el sok esetben azt az elbírálást, melyet ezidőszert a jogügyek igazgatósága, az ügyészségek stb. végeznek el.

Azt a felemás megoldást, melyről nálunk és külföldön egyaránt sok szó esik, amely a vegyes területeken leszállítaná a jogi szempontból támasztható igényeket éppen úgy, mint a szakszempontból támasztható igényeket, nem tartom szerencsésnek. Nekem is az a meggyőződésem, hogy féljogászból és félszakemberből, vagyis olyanból, aki egyik terület szellemébe sem hatolt be elég mélyen, nem lesz elsőrendű közigazgatási tisztviselő.

Az a mélyreható, részletekbe menő, megfigyelő, elemző, kutató munka, mely a szakstúdiumokba való elmerüléssel vejejár, arra nézve is hasznos, aki az életben ily részletmunkával sohasem fog foglalkozni, mert az életnek minden területén jelentkező és az egészséges fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges megfigyelő, elemző, kutató munkát csak az tudja igazán értékelni, méltányolni és intézkedéseivel támogatni, előmozdítani, aki ilyen munkában valamikor maga is résztvett, és mert továbbá a szóbanforgó mélyreható stúdiumokban való részvétel hozzászoktatja az embert az elemző, boncolgató, alaposan megfontoló, komoly munkához és leszoktatja a könnyelmű, felületes szemlélet alapján való állásfoglalásról.

A vegyes területekre bebocsátandó szakemberek számára szükséges jogi képzettség kereteit az új minősítési törvény volna hivatva megszabni. E tekintetben azonban figyelemmel kellene lenni az alábbi szempontokra.

Az a már érettkorú szakember, aki oklevelének megszerzése után arra vállalkozik, hogy magát jogi és közigazgatási irányban is meg-

felelően kiképezze, általában nagyobb komolysággal lát neki a munkájának, mint a főiskolára lépő érettségít tett ifjú és ezekből ugyanannyi idő alatt általában nagyobb teljesítményre képes. E körülményt figyelembe véve, úgy vélem, hogy a jogi irányú kiképzéshez szükséges tanulmányi időt legfőleg két esztendőben kellene megállapítani. A tanulmányi anyagba természetesen be kellene számítani mindazokat a jogi és közgazdasági irányú tanulmányokat, amelyeket az illető szakirányú főiskolán már kötelezőleg tanítanak, feltéve, hogy ezek a megállapított tanulmányi keretbe jól beilleszkednek. A kir. József műegyetem jelenlegi 8 féléves tananyagába például a mérnöki és gépészmérnöki osztályon máris be van illesztve, mint kötelező tárgy, a közigazgatási jog egy éven át és a közgazdaságtan egy éven át, a legközelebbi jövőben, a 9 féléves tananyagba pedig közjogi, magánjogi, kereskedelmi, váltójogi és magángazdasági tárgyak is lesznek illesztve. A végből továbbá, hogy elkerüljük azt a súlyos nemzetgazdasági hátrányt, mely a közigazgatásban elhelyezkedni kívánók tanulmányi idejének két évvel való meghosszabbításából állna elő, lehetővé kellene tenni, hogy a szakember a szóbanforgó jogi irányú tanulmányokat több évre elosztva, gyakorlati alkalmazása közben is elvégezhesse.

Az említett kötelező gyakorlatra és az egyéni rátermettséget igazoló szakvizgára való tekintettel úgy vélem, hogy ha a mintegy kétévi tanulmányideje az erős szellemi munkához hozzászoktatott szakembernek megfelelő intenzitással lesz kihasználva, ha továbbá a tanulmányi anyag a kellő körültekintéssel lesz megállapítva, akkor kifejlészthető a szakemberben az a jogászai gondolkodás és érzék, melyet a közigazgatás minden területén szükségesnek ítélnék.

Elengedhetetlenül szükségesnek tartom végül a megállapítandó terv szerint eltöltendő három-négyévi közigazgatási gyakorlatot, majd ezután a felkészültséget és egyben az egyéni rátermettséget is igazoló szakvizsgát. Az új minősítési törvénynek nagyobb garancia-ként attól a megszorítástól sem szabad visszariadnia, hogy bizonyos állásokra csak e vizsga letétele után lehessen a tisztviselőt kineveznie, hasonlóan az 1929. évi XXX. t.c. 66. §-ában előírt gyakorlati képzés feltételéhez.

Tételünk tehát az, hogy a közigazgatás szolgálatában álló főiskolát végzett szakembernek ahhoz, hogy a közigazgatás terén hatósági jogkörrel működhessen, jogi képzettséggel is kell rendelkeznie, azonban mellőzendőnek tartjuk a legáltalánosabb és legszélesebb körű jogászai előképzettséget.

A szakszerű közigazgatás érdekeinek megfelelő e megoldással szemben tetszetős ellenérvként szoktak hivatkozni arra, hogy a vegyes közigazgatási szakterület igen változatos, egyik helyen egyfajta, másik helyen egészen másfajta szakemberre van szükség, tehát a közigazgatás érdeke nagyon szenvedne azáltal, ha a szakembert korlátozás nélkül a neki megfelelő helyről számára idegen területre helyeznék át, ami pedig alig lenne elkerülhető. Ezzel az aggodalommal szemben az a valóság, hogy az ilyen áthelyezés csak kivételesen fordulhat elő. Mindenekelőtt a legritkább esetek közé tartozik, hogy a szakember

a számára idegen intézkedési területre kívánnak és a helyes munkamegosztásra való törekvés elég biztosítékot nyújt az ellen, hogy az alkalmazó közigazgatási hatóság valamelyik szakembert számára idegen szakterületen kívánjon foglalkoztatni. Egyébként a fentemlített rátermettségi vizsga letétele után az ilyen kivételek sem jelentenének veszedelmet, de megkülönböztetés sincs akadály annak, hogy az ilyen esetek számának apasztása érdekében a törvényhozó megfelelő elvi korlátozó rendelkezést állapítson meg.

Az a megoldás, melyet az előzőkben javasoltam, orvosolja azt az igen sokszor hangoztatott panaszt, melyet különösen gazdasági irányú kérdésekben hallunk, hogy az intézkedés nem eléggé közvetlen és ez okból lassú és hogy nincsen meg a kellő kezdeményező készség és a kellő kapcsolat az étellel.

Az 1929. évi XXX. t.-c. életbelépte óta nem egyszer jutott kifejezésre az a felfogás, hogy e törvény által a minősítés kérdése véglegesen rendezve van, úgyhogy a minősítésről szóló 1883.1. t.-c. reformjának ügye elvesztette időszerűségét. Ez a felfogás merőben téves. Az 1929. évi XXX. t.-c. megalkotásakor nem volt szó másról, mint a tisztviselői képzettség minimumának átmenetileg való emeléséről. Ez megállapítható a törvényjavaslat betérjesztő belügyminiszternek kísérő beszédéből (1929. márc. 22-i ülés). A szóbanforgó törvény a szakszerűség követelményeinek a tisztviselői minősítés kérdésében csupán részben tett eleget, egyáltalán nem kívánta azt véglegesen megoldani. A belügyminiszter több ízben is kifejezést adott annak a nézetének, hogy a tisztviselői minősítési törvény reformjára igenis szükség van és hogy az sürgős, sőt azt is bejelentette, hogy a kormány a minősítési törvény kidolgozására megbízást adott a kultuszminiszternek.

A minősítési törvény revíziója tehát útban van és ez okból a fentebbiekben a vegyes területekre javasolt megoldásom aktuális. E megoldás oly úton biztosítja a különböző szakirányú (jogi, mérnöki stb.) több tudásnak érvényesítését, amely megkezdett, járt útnak tekinthető, amelyen csak tervszerűen tovább kell haladni, amely saját szükségleteinek talajából nő ki.

A szaktudásnak a közigazgatásban való közvetlen érvényesülését, vagy az erre irányuló törekvést, többé-kevésbé mindenütt megtaláljuk külföldön is. Sajnos, a teljes anyag nem áll rendelkezésemre és ez okból csak néhány kiragadott példára utalhatok.

Franciaországban még a nagy Napoleon idejében szervezték meg a mérnöki szolgálatot. Az idevágó munkák állami igazgatása kizárólag az állami mérnökök kezébe van letéve, akiket azonban az állam a maga szükségleteinek megfelelően maga nevel, a főiskoláira jelentkezők nagy tömegéből versenyvizsgák útján válogatva ki a legjobbakat.

Lengyelországban a mérnök a közigazgatás vegyes területein szabadon mozoghat. Két évvel ezelőtt Varsóban járván, megállapítottam, hogy a város polgármestere mérnök. Kérdésemre ennek okául azt hozták fel, hogy az oroszok idejében elhanyagolt városnak az ország méltó fővárosává való tervszerű kifejlesztése a legközelebbi jövő feladata és erre a feladatra egy kiváló mérnök-organizátort választottak meg. További kérdezősködésemre azt a választ kaptam, hogy a mérnököknek a közigazgatás vegyes területein való alkalmazása rendes jelenség, melynek semmiféle törvényes akadályja nincsen.

Poroszországban az 1906. évi augusztus hó 10-én meghozott törvény szerint a fogalmazási szakon csak jogász alkalmazható. 1920. július 8-án azon-

ban e törvényt módosították; a pénzügyminiszter és belügyminiszter felhatalmazást kaptak arra, hogy kivételesen olyanokat is kinevezhetnek, kiknek szakirányú előképztségük (fachliche Vorbildung) és legalább három évi közigazgatási gyakorlatuk van.

Csodálatraméltó a közigazgatásnak az a szakszerűsítése, melyet Olaszországban Mussolini „Carta del Lavoro“-ja valósított meg.

A munka alkotmánya a közigazgatásnak számtalan területét, a közigazgatási feladatok hatalmas körét éppen az államfenntartó termelés zavartalan biztosítása és fokozása érdekében a termeléshez kapcsolódó társadalmi rétegek különböző érdekköreinek, szakköreinek szervezetére, az ú. n. corporatiókra bizza. A corporatiók, amelyek a munkaadók és munkavállalók szakegyesületeinek közös szervei, magának a törvénynek szavaival élve: az állami közigazgatás szervei,¹ amelyeknek költségeit az állam viseli. Ezzel nemcsak az ipari közigazgatás teljes szakszerűségét kívánja biztosítani az olasz törvény, hanem a termelés folyamatában közvetve vagy közvetlenül résztvevő munkaadók, szellemi és testi munkások, művészek és szabad foglalkozásúak által képviselt gazdaságtársadalmi rétegek zavartalan együttműködésére szükséges egyensúlyt kívánja megteremteni, a corporatiók feladata tehát a magasabb értelemben vett állami közigazgatás tárgykörébe kapcsolódik. A corporatiókba tartozók szakképzése, támogatása, nevelése, azt a célt szolgálja, hogy az államot a jövőben a szükséges szakerők hiánya semmiféle funkció gyakorlásában se béníthassa meg, éppen ezért kell a corporatióknak résztvenni az állam funkcióiban.²

Természetesen nem lehet arról szó, hogy valamely külföldi példát egyszerűen átültessünk) a helyes megoldást a mi szükségleteinknek talajából és a mi fennálló gyakorlatunknak fokozatos fejlesztése útján kell kitermelnünk.

Telítve van a közvélemény a munka észszerű megszervezésének és az ebből folyó józan takarékoságnak jelszavaival. Ebben az irányban jelentős lépést teszünk előre, ha az intézkedési jogot arra ruházzuk és a teljes felelősséggel azt terheljük meg, aki az intézkedés által igényelt megfontoláshoz és mérlegeléshez szükséges szaktudással maga rendelkezik.

Ez az előfeltétele annak, hogy a közigazgatásból kikerüljön mindaz, ami oda nem való és hogy a szakember képességei és kezdeményező készsége teljes mértékben érvényesüljenek.

Ez a természetes és biztos útja az étellel való szorosabb, közvetlenebb kapcsolat megteremtésének, a munka észszerű megszervezésének és az ezzel járó józan takarékoság gyakorlati érvényesítésének.

KOSSALKA JÁNOS

¹ A kollektív munkaviszonyok szabályozásáról szóló 1926. évi ápr. 3-án kelt törvény végrehajtási utasítása 43. §.

² Rocco igazságügyminiszter beszéde a Carta del Lavoro törvényjavaslat benyújtásakor.

MODERN IRODALOMSZEMLÉLET

— Horváth János íq könyve —

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAI« c. alapvető munkának Thienemann Tivadar tollából eredő fejezete világosan körvonalazza az irodalomtörténet fejlődését és újabb törekvéseit. Az irodalomtörténetnek fejlődésében fátuma lett kételtúsége, mely szerint sem tiszta tudománnyá, sem tiszta művészetté nem válhatott. De ez a kiegyensúlyozatlanság egyúttal missziót is biztosított számára; történeti szakszerűsége mellett ugyanis feladatának tartja az eleven irodalmi élet irányítását is; több tehát, mint szaktudomány: „nemzeti közügy, amelynek missziója, hogy az élő nemzedékben a nemzeti gondolatot erősítse». Az irodalomtörténet újabb törekvései helyzetéből és fejlődéséből önként következnek: tudomány és művészet határterületén állván, annak anyagszerű vizsgálódását ennek eszmei áramlatával egyesíteni tartozik. Az irodalomtörténet mai formája teljes egészükben fenntartja az eddigi tudományos kutatás szempontjait: a szövegek filológiai, forráskritikai, bibliográfiai stb. elemzését és rendszerezését, — de mindezt új tartalommal tölti meg a tépett, elfakult szövegek mélyén lappangó, azokat egységes életfolyamatba ölelő szellem történetével.

Az irodalomtörténetnek a fenti kitűnő összefoglalásba sűrített új törekvései az utóbbi időben szakirodalmunkban is többször jelentkeztek. Mint egy új irodalomtörténeti rendszerezés egyik legfigyelemreméltóbb, részleteiben is kidolgozott „bölcséletét« elég lesz éppen Thienemann-nak „Irodalomtörténeti alapfogalmak« c. munkáját vagy Tolnai Vilmosnak ugyancsak hasonló elméleti megalapozást célzó, még 1922-ben kiadott művét — „Bevezetés az irodalomtudományba« — említenünk.

Ez elméleti rendszerezéseket azonos szükségletek teremtették meg. Thienemann az irodalom emlékeit egy örökös per anyagához hasonlítja, mely koronként újrafölvételi tárgyalást igényel. Az egyre gyakoribb ilyenmő kísérletekből lehetetlen ki nem olvasni a „per-újítás« aktualitását; irodalmunk anyaga ismét revízióhoz érkezett. Az örök per újrafölvételezése — minden jel erre vall — most már halaszthatatlan tudományos feladattá vált.

A magyar irodalomtörténet alapjait — köztudomás szerint — Toldy Ferenc vetette meg és Beöthy Zsolt tetőzte be. Irodalomtörténetírásunk kezdetei jóval korábbra, még a XVIII. század első évtizedeire, visszanyúlnak ugyan, de Czwingger, Bód Péter és Horányi irodalmi lexikonjai csak époly előmunkálatoknak tekinthetők, mint Wallaszkynek a magyarországi egyetemes írástudást és Pápay Sámuel-

nek a magyaryelvű irodalmi emlékeket rendszerező kísérletei. Modern értelemben vett magyar irodalomtörténetet először Toldy Ferenc írt a „nemzeti“ szellem megnyilatkozásának alapulvételével, melyet aztán Beöthy a nemzeti szellem „művészi“ megnyilatkozásának tárgyszűkítésével előkelő színvonalra emelt. Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt egy-egy fejlődésében lezáruló korszak irodalmának történetirója. Kazinczy, Kisfaludy és Vörösmarty kora Toldyban találta meg a maga historikusát, Petőfi, Arany és Jókai e rendszerezésből már kimaradt; Gyulai Pál harcai s e harcok körül kikristályosodott ítéletek nyomán bontakozhatott csak ki az új szintézis korképe Beöthy Zsolttal; mai irodalmi köztudatunk nagyjából még mindig az ő tanításai-ban gyökerezik.

Nem célunk, messzire is vezetne, fölvázolni: mint hatottak vagy mint tüntek el nyomtalanul a századfordulóval beállott eszmei változások; elég lesz röviden utalnunk arra, hogy míg az irodalomtörténet némely parcellám, a részletkutatások terén, hallatlanul gazdag anyag halmozódott fel, maga a rendszer, a további kiképzés alap-épitménye, maradt a régiben. Tudunk érdekes, újszerű kísérletekről (ezek már örök torzók!), tudunk figyelmetérdemlő tervezgetésekről (közülük nem egy máig is szikkadó plánum), az utóbbi évtizedek alatt különösen iskolai irodalomtörténetírásunk dús vegetációnak indult, Beöthy Zsolt művészi, vonzó előadású, méltán közkedvelt tan- és kézikönyveit számos más kiadvány váltotta fel és szorította ki, ijesztő méretű tudományos rendszerezések és kézikönyvek állottak elő, de ezek csak száraz filológiai adalékokkal bővültek, nem fejlesztették, még csak meg sem is tartották elődeik legnemesebb hagyományait. Az újabb keletű magyar irodalomtörténeti és kritikai termés — a tudományos színvonalát mindenkor megőrző, tiszteletreméltó kivételt nem tekintve — a klasszikus irányvonalától — mely Toldy Ferenc kezdeményén, Gyulai Pál, Arany János és Salamon Ferenc kritikai munkásságán át a század végén Beöthy Zsoltban érte el végső összefoglalóját — mind élesebb elhajlást mutat valami bibliográfia-jellegű adattár felé; e „neo-primitív“ irodalomtörténeti eljárás feladatának mintha már csak az örökölt anyag érintetlen konzerválását s az időnként felszaporodó cédulamennyiségnek beskatulyázását tartaná, szerény törekvéseihez legfeljebb a korszak-felosztások és címadások körül járul némi önállósági kísérletezés.

Az idő telt s az utóbbi félszázad magyar irodalmi élete máig fölméretlen. Pedig az új összefoglalás ez évtizedeknek már nemcsak tárgyi, de gondolkozásbeli eredményeivel is számolni tartozik. A szellemtörténet mai álláspontjáról sokkal egyetemesebb, sokkal szélesebb horizontú panorámát kell nyitnia, oly megoldásról kell gondoskodnia, melynek alapján a fejlődés irányvonala egységes szempontok szerint levezethető. Gyökeresebb, messzibbre, mélyebbre nyúló vizsgálódásra, újabb szintézisre van immár szükség. Ideje fölmérni irodalmunk teljes életét, az eddigi rendszerezések tanulságaiból egy oly rendszerezés alapjait vonni meg, mely egyetemes, önelvű szempontjaival az időnként változó mozzanatok vizsgálatában a szellem változatlan, örök lényegét tükrözi.

VISSZATÉRVE mármost a szintézis előfeltételeit alkotó irodalom-bölcseleti munkákhoz, Horváth Jánosnak „Magyar irodalomismeret“ c. tanulmányánál kell megállapodnunk (Minerva, 1922. I. évf. 4—7. sz.). E dolgozat — noha csak részlete egy nagyobb tanulmánynak — régen kinőtt folyóirati kereteiből. Horváth János tervbevett részletes irodalomtörténeti rendszerezését sajnosán nélkülözzük ugyan, gazdag irodalomtörténeti munkássága azonban mintegy gyakorlatilag egészíti ki az elméleti alapvetés vázlatosan megvont szakaszait. önként adódik tehát a feladat, hogy szerző elméleti alapvetésének elemzése helyett magukból műveiből fejtsenek ki az új rendszerezés alapelvei. Vizsgálódásunk nemcsak egy elgondolásában egységes és kivitelében szerencsés, mert célravezető elmélet geneziséét tárja fel, de egy rendkívül értékes irodalomtörténeti munkásság műhelyébe is betekintést nyújt. Látni fogjuk, hogy az egykor elvi tételekké kristályosodó rendszerezés csirája már szerző első kritikai tanulmányából kiütökzik; minden újabb műve céltudatosan fejleszti s végül törvénykönyvvé érleli rendszeres kutatása során leszűrt tudományos eredményeit.

1912-ben, a legforróbb Ady-harcok idején jelent meg Horváth Jánosnak „Ady s az új magyar líra“ c. könyve. E tanulmány Ady s az általa képviselt új magyar lírai költészet irodalomtörténeti helyét kívánta meghatározni. „Nálunk ugyan nem igen szokás a jelenkori irodalmi forrásokkal szemben egy megfigyelő tanulmány álláspontjára helyezkedni“, írja könyve bevezetésében, mégis vállalkozik e merész feladatra az aktuális irodalmi életnek részben visszas, részben figyelmetkeltő körülményei miatt; ily ösztönző hatással volt munkájára a kritika, mely pártharcok szolgálatába szegődött, az irodalomtörténet, mely siketen-némán hallgatott, a közönségnek mármár szunnyadó, de Adyéktól felvert irodalmi érdeklődése s végül, nem utolsó sorban, kortársi szubjektív érdeklődése, amennyiben az új líra esztétikai értékeit nemcsak elemezni, hanem méltányolni és élvezni is tudta. Kereste egyfelől az új magyar líra irodalmi előzményeit, mérlegelte eredetiségét, vizsgálta lelki alapjait és költői kifejezését, másfelől pedig, ezzel párhuzamosan behatóan elemezte Ady költészetét, mint az új magyar líra legmagasabbrendű megnyilatkozását. E kettős szempontnak megfelelően rámutat az új líra hibáira és tévedéseire, elítéli gőgös nemzetköziségét és erkölcsi léhaságát, de mindvégig elismeréssel szól Ady „nagy költői tehetségéről“, szimbolikus kifejezőmódjának elemzése kapcsán pedig megállapítja, hogy „ebben nagy mester Ady, itt az ő nagy költői eredetisége“. Nemcsak hogy elismeri Ady egyéniségének legnagyobb költőinkkel, Balassival, Csokonaival, Petőfivel való némely hasonlóságát, de velük párhuzamba is vonja, így különösen Petőfivel és — vers-zenéjük rokonsága alapján — Kölcseyvel. Ady költészetének gyöngyeit Petőfi és Arany egy-egy remeke mellé helyezi, Gyulainak Petőfiről írt szavait Adyra alkalmazza ... Ma, az Ady-vitáknak immár elcsituló hullámvéréseben különös patinát nyer e közel kétévtizedes tanulmány. Irodalmi köztudatunknak Ady költői egyéniségéről és jelentőségéről vallott felfogása ugyanis e kis tanulmányban úgyszólván teljes mér-

tékben megtalálható. Hogy a kritikai elfogulatlanság, az esztétikai ítékezés biztossága és az irodalomtörténeti tárgyilagosság szempontjából mit jelent ez: bárki könnyen felmérheti.

Már itt megkapta Horváth János figyelmét a közönség felélénkülő irodalmi érdeklődése. Következő tanulmányát — „Aranytól Adyig; irodalmunk és közönsége“ — teljesen olvasóközönségünk vizsgálatának szenteli. Részletesen elemzi irodalmi életünk meg-hasonlottságát, az alapban mutatkozó repedéseket, a kritikai szellem kiveszését, a konzervatív kritika mulasztásait s az új közönség elvtelen modernségét. Szellemi életünk minden jelentős mozzanatára kiterjeszkedve, a közelmúlt legsúlyosabb hibáit tárja fel tehát s közönségünk magatartásából levont végső tanulságképpen a jelen „könynyelműen elmulasztott, legégetőbb nagy feladatának: a közönségnevelést“ jelöli meg.

Ady s az új magyar líra vizsgálata a megelőző korba vezette vissza szerzőt, Arany János és Gyulai Pál korába. Horváth János határozottan szembehelyezkedik azzal a felfogással, mely nagy előszeretettel emlegeti együtt Petőfit és Aranyt, holott ők tulajdonképpen egymásután következnek. Petőfinék és Aranynek e célzatos egymásmellé (voltaképpen egymással szembe) helyezése következtében állott elő egyébként az átlagos magyar irodalomismeretben a szabadságharc utáni feltűnő szakadék. Szokás lett Petőfivel együtt emlegetni Arany „Toldi“-ját és balladaköltészetét (csodálatos szépségű „Toldi szerelme“ és mélyeséges lírája mai napig mostoha mellőzésben részesül) s így olvasóközönségünk alacsonyabb átlagában a magyar irodalom a múlt század derekán lezárultnak, befejezettnek, halott múltnak tetszik. Horváth János szintézise kizár minden szakadékot és ugrást. Műveiben gyakran ismétli: „máról-holnapra nem változhat meg a világ képe“, az irodalomról mindig mint „élő folytonosságról“ beszél, a legtökéletesebb organizmusról, melyben a fejlődés vonala percre meg nem szakad. A fejlődés eszméje vörös fonalként húzódik végig könyvein, ez irányíthatta tudós munkásságát akkor is, midőn lépésről-lépésre kezdte visszanyomozni lírai költészetünk szálait.

Horváth János Aranyról és Gyulairól, hosszabb-rövidebb ideig megállapodva, majd mindenik írásában megemlékezik. Helyénvalónak tetszik, hogy mielőtt retrospektív vizsgálatában követnők, ismertetésünkbe iktassuk egy-egy komoly megfontolást érdemlő megjegyzését Arany Jánosról és Gyulai Pálról, akikben „a magyar irodalmi tudat már-már évezredes fejlődményének legtisztább s legteljesebb megtestesítőit“ látja. „Aranytól Adyig“ c. könyvéből álljanak itt ezek a sorok: „Arany János sohasem volt, s nagy szégyenünkre ma sem a közönségé oly mértékben, mint illenék lennie, s nevét, a kisebb műveltségűek érzése szerint, ma is a hivatalos kitüntetéség íze hidegíti.“ Gyulaira vonatkozólag a „Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye“ c. centenáriumi kiadvány elé írt bevezetésének zárószavait idézzük: „Vajha mennél többen olvasnák Gyulait s vajha az esztétikai igényeket oly fölénnyel hangoztató korunk elsajátítaná tőle azt a legkényesebb ízlést, mely a maga ítéleteit a lelkiismeret mérlegén is mindenkor megméri.“

Horváth János irodalomtörténetírói munkásságának első főműve „Petőfi Sándoréról írt hatalmas kötete. A Petőfi-centenárium e reprezentatív emléke nemcsak Petőfi-irodalmunkban, de egész szaktudományunkban páratlanul álló alkotás. Könyvtárt kitevő Petőfi-irodalmunknak nyomása már maga roppant feladatot ró minden új vállalkozásra, ám Horváth János művének eredményei fényesen igazolták, hogy még e kimerítettnek vélt területen is rengeteg az új probléma és új tennivaló. E mű Petőfi lírai jellemét határozza meg mindazon változásokon keresztül, melyeket fejlődése menete fölmutat; nem életrajz, nem esztétikai méltatás, nem is monográfia: pályakép. Nemcsak a világnak, de a legeredetibb költői zseni lelkének képe sem állhatott elő máról-holnapra; „Petőfi sem született kész költői egyéniségnek: fejlődése világosan fölismerhető ízületeken halad keresztül, mielőtt kibonthatja egyéniségét“. E lelki változásokat kíséri végig Petőfi „mű-öszönének első kísérleteitől“ géniusza teljes kibontakozásáig. A könyv roppant anyagán keresztülütköztet úgyszólván teljes Petőfi-tárunk, de az előmunkálatok ismerete nem köti meg a tudós szerző tollát; számontart minden apró adalékot, hol a szövegben, hol a jegyzetek közt utal is erre, de főcéljától ezek el nem térítik. Szintetikus céljának megfelelően Petőfi külső és belső élettörténetére egyaránt kiterjeszkedik, a részletesebben feldolgozott fejezeteket s az olvasmány-ihletnek immár kimutatott szakaszait azonban éppen csak érinti. Míg egyfelől részletekig feltárja a jelentősebb hazai és külföldi irodalmi hatásokat, másfelől rámutat a még feldolgozásra váró feladatokra. Petőfi száz meg száz költeményének rendkívül finom analízise az átfogó nagy szempontokon belül folyik, a részletek a mű egységes, szerves szintézisét nem lazítják.

Az intuitív erővel dolgozó esztéta s a fejlődés törvényszerűségét kijelölő irodalomtörténettudós szerencsés találkozása hozta létre ezt a nagy munkát.

MÁR az eddigiek alapján is kiviláglott, hogy Horváth János mindenik műve egy nagykonceptiójú szintézis rész-dolgozata. Következő kötete, „A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig“ (1927) a hatalmas mű további, újabb fejezete. Ennek ismertetése s a későbbiek világos megértése azonban szükségessé teszi Horváth János irodalomtörténeti rendszerének fölvázolását — legalább főbb vonalaiban. Térjünk tehát vissza „Magyar irodalomismeret“ c. tanulmányához.

Horváth János szintézisének elvi előtételeit a tárgyi hűségben és önelvűségben jelöli meg. Tárgyi hűség szempontjából az eddigi rendszerezések vezéreszméi alkalmatlanoknak bizonyultak; a gyakorlat nem követte az elméletet: Toldy nemcsak „nemzeti“ szellemű, Beöthy nemcsak „művészi“ jegyű irodalmat dolgozott fel; e két elv következetes alkalmazása ugyancsak nagy pusztítást vinne végbe különösen régebbi irodalmunkban. Egy-egy korra ráillenek e fogalmi meghatározások, de az irodalmi élet egyetemességére nem, már pedig szintézisre csak örökérvényű fogalmi meghatározás vezet. Horváth János alapvetésének lényegét a következőkben határozza meg: „írók

és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével.“ Ennek az állandó alapviszonynak különböző változó tényezők adják meg a történelmi mozgalmasságot» mint aminők: az alapviszony forgalmazói (kézirat, könyv), részesei (írók, olvasók), közvetítői (hagyomány) és az írói gyakorlat (nyelv, műformák). Az örök alap és változó mozzanatok koronkénti sajátos bélyege az ízlés, az irodalmi „stíl“, ennek belső, lelki szemlélete pedig az irodalmi tudat. Az irodalomtörténet végső feladata tehát az állandó alapon végbemenő változásnak, a lényegnek és időszerinti megnyilatkozásainak, egyszóval a fejlődésnek tudományos vizsgálata. Az irodalomtörténet, mint szaktudomány „az irodalmi tudat genetikusan önismeretének tudománya“.

Fölmerül a kérdés, hogy vajjon a nem írásbelileg közvetített hagyomány, a népköltészet kireked-e hát az irodalomból? Igenis ki, mert a „szájhagyományban s irodalomban forgó művek, bár létrejöttük pillanatában egyneműek, történeti életükben (már pedig itt ez a fontos szempont) mint kollektív és egyéni alkotás terülnék szembe egymással“. Mindazonáltal a népköltéssel való foglalkozás több okból is beletartozik az irodalomtörténetbe. Bele, mint az irodalommal történetileg többszörösen vonatkozásba kerülő jelenség, mely az irodalomból folyvást táplálkozik, mely az irodalmi termelés egyik levezetője, a népszerűsödött művek végső gyűjtőmedencéje s végül mint az irodalmi ízlésnek koronkénti ösztönzője, ihlető forrása.

Petőfi Sándor költészetének fejlődésrajza után önként vetődhetett fel a gondolat: a népies-nemzeti irány főképviselőjének megmintázása után feltárni a népiességnek, mint irodalmi ízlésnek kialakulását. Így állt elő a Petőfi-tanulmány nagyszabású bevezetéseképpen Horváth Jánosnak „A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig“ c. könyve. A mű közel száz esztendő irodalmi életének történetét tekinti át. Szerzője itt is megtartja a régi módszer eljárását, aprólékos gonddal mérlegel minden törmelék-adatot, tisztázza a hatások kérdését, stb. — de mindezt központi gondolata szolgálatába állítja. E könyv újabb igazolása Horváth János elmélete szilárdságának. Művét fogalmi analízissel kezdi; szabatosan meghatározza a népköltészet és népiesség „nép“-ének fogalmát, gondosan kutatja a „népdal“ szó első felbukkanását. Az út, mely az Amadé-féle „paraszi dal“-tól a Kultsár István által először használt „népdal“-ig vezet, bár csak ösvénye a nagy ízlésfejlődési folyamatnak, époly lelkiismeretes vizsgálatban részesül, mint maga a centrális tárgy. Az „ön-tudatlan népiesség“ kezdeti korszakának ismertetése után (hol „népi“ és „régí“ még egyet jelentenek) a múlt század első évtizedével megkezdődik az „öntudatos népiesség“ történetét. A népies mozgalmat nálunk is Herder kezdeménye váltja ki; az addig kuriózumszámba menő népi érdeklődés tudatos mozgalommá válik. A monográfia e mozgalom minden irányára, általában a népiesség egész határterületére kiterjeszkedik, a népdal- és népmese-gyűjtés kapcsán az etnográfiai érdeklődés föllendülésének is élénk figyelmet szentel. Tekintete elsősorban természetesen a nép-és műköltészet egymásra hatására irányul, hiszen ez a legszorosabb kapocs a népköltészet és irodalom

között. E fejezetekből kitűnik, hogy a nép- és műköltészet érintkezését végző „közvetítő szervek” a nép költészetét nem mindig a tiszta forrásból vezették el a műköltészethez, viszont a népköltészet „tiszta forrásaiba” is számos műköltői termék csapódott le. E tekintetben lebilincselően érdekes például a „Cserebogár, sárga cserebogár” kezdetű nótának irodalmi feltűnédezését és fordítva: számos műdalnak népdallá vedlését visszanyomozó fejtegetés. A tudós szerző olykor irodalomtörténeteinkben eddig méltatlanul mellőzött kitűnő költői tehetségek megismeréséhez segíti az olvasót, mint amilyen a korán elhunyt Szentiváni Mihály, akiben „nem ok nélkül sejtjük Erdély Petőfijét, egy székely Petőfit, mert Petőfinek irodalmunkban kongeniálisabb előfutára alig volt nála”. Irodalomtörténetünknek egy homályos, még körvonalaiban is határozatlan fejezete nyert e munkában tudományos rendszerezést. Az anyag ily alapos feldolgozása után már csak részletkérdések felderítése vár a további kutatóra. Mint a többi, úgy Horváth Jánosnak e munkája is régóta érzett hiányt tölt be. Amily érthetetlen, hogy e nagyjelentőségű ízlésfolyamatnak magyar irodalomtörténeti feldolgozása eddig hiányzott, oly öröndetes a nyereség, melyet e monográfia jelent. Csak most, e munkával készült el annak az irodalomtörténeti emlékműnek az alapzata, melynek csúcán Petőfi és Arany szobra ékeskedik.

„A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG” eredetének vizsgálatakor Horváth János költészetünk legmélyebb gyökereiig nyúlt vissza. A következő lépés már irodalmunk bölcsőkorába vezet. S valóban» legújabb kötete, „A magyar irodalmi műveltség kezdetei” — Magyar Szemle könyvei IV. — irodalmunk ébredését tárja fel. E munka már több, mint egyetlen költői tehetségnek vagy egy irodalmi ízlésfolyamatnak fejlődésrajza; a magyar irodalmiság kialakulásának, a legrégebb magyar irodalomnak szintetikus története ez.

Közismert régi literatúránk mostoha sorsa. A valónál aligha sötétebb az a beállítás, mely szerint általános irodalmi nevelésünk a régi magyar irodalomtól úgyszólván egész életére elriasztja az ifjúságot s csak igen kis számú az a szerencsés töredék, mely elkedvetlenítő tapasztalataitól függetlenül magát, közvetlen ismerkedést keres a régi magyar irodalom anyagával, hogy azt szíwel-lélelkel meg is szeresse. Ennek a talán kissé mereven élére állított, de tagadhatatlanul fennálló visszás helyzetnek legfőbb okát korántsem külső tényezőkben, hanem kizárólag irodalomtörténetünk eddigi rendszereiben kell keresnünk. Iskolai irodalomtörténetünk (közönségünk átlagát tartva, szem előtt, csak erről beszélhetünk) egyrészt maga is méltatlanul bánik irodalmunk kezdeti korszakával. A néhány lapnyi fejezetbe — s még jó, ha nem függetlenbe — szorított anyag már első tekintetre alárendelt szerepet juttat neki s jelentéktelenségének hamis látzatát kelti. További következménye ennek másrészt, hogy a tanuló és olvasó e régi irodalmi emlékeknek inkább csak külsőségeivel ismerkedik meg; képeken, mellékleteken látja a fennmaradt, többnyire bizony erősen megviselt, sokszor papírszalagokra vagdosott töredékek külső ábráit, de csak önmagukban, mint tiszteletreméltó muzeális

ereklyéket. De nem látja — ami pedig az érdeklődés alapfeltétele — ez emlékek eredeti korukba visszavetített eleven életét, nem látja eredetüket, összefüggésüket, töredékes rész-mivoltukban is egy szer- ves életfolyamat beszédes tanúit! Horváth János új munkáját ebből a szempontból kell tehát elsősorban vizsgálnunk s mert e könyv a helyes irodalomismeret követelményeit hiánytalanul egyesíti, iroda- lomtörténetírásunkban korszakos jelentőségét is látnunk kell benne.

„Irodalom nincs írott szöveg nélkül“ — olvassuk „az írásbeli műveltség előzményeit“ összefoglaló bevezetés kezdő soraiban. „Története a legrégebből fennmaradt írott szövegek vallomásával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: „pogánykori magyar irodalomról¹ ennél fogva nem beszél- hetünk. Irodalmunk története csak a kereszténység felvételével, a XI. században kezdődik; azért már ott, mert hiszen a latinnyelvű emlékek is a mieink.“ Ezek a beköszöntő sorok nemcsak a mű tar- talmának dióhéjfogalatát adják, de Horváth János új irodalomtör- téneti rendszerezésének alaptételét is magukban foglalják, ő tehát teljesen törli irodalomtörténetünk első korszakát; állásfoglalásával azonban sem a múlt kegyeletét, sem a jelüi érzékenységét meg nem bántja; szaktudományunkat pedig veszteség nem éri, irodalomtör- tetünk csak egy (sajnos, nem egyetlen) hipotézis-komplexumának ballasztjától szabadul. Ha szét is foszlik e bonyolult hipotézis-rend- szer, mindaz, ami tudományos vizsgálódás során kimutatott történeti emlék, nyelvkincsünknek, nemzeti versidomunk előzményeinek való eredménye: Horváth János művében regisztrálva van. A pogány magyarság kétségtelenül ismert valamelyes írást, de a magyar irodal- mat nem ez hozta létre. Az új, idegen, keresztény műveltség terem- tette meg azzal, hogy a maga latin irodalmát átszámaztatta a magyar- ság tulajdonába is. A régi pogány magyar műveltségnek szóbeli hagyománykincse irodalomalatti megvetettségbe szorulva tengődött, pusztult, mígnem öröklött formái egy részét nem sikerült átmentenie az ősi nyelvvel együtt a jövevény literatúrába. Ez már a magyar- nyelvű kéziratos könyvek kora.

Az irodalmiság kezdeteit kutatva vázolja Horváth János az írásnak e korban tudományszamba menő ismeretét, kitér e jelenség külföldi általánosságára. „Egy magyarországi litteratúra létesülése számára Szent István teremtette meg a feltételeket“ s az első hazai író, aki legalább annyiban magyar, hogy deákságát itthon szerezte meg, Szent Mór pécsi püspök. Az ő munkája kapcsán szerző már megpillantja a primitív „irodalmi fogalom“ csiráit. Majd rátér a Szent Gellért által képviselt elvont tudományosság s az oklevelezés gyakorlati írásbeliségére; amannak nem akadt közönsége, emez nem közönségre számított. Közönség nélkül pedig s ami ezzel egyértelmű: olvasmányrendeltetésű szövegek nélkül nincsen irodalom. Itt még csak írásbeliségről beszélhetünk. Csakhamar kihajt a történetiroda- lom két olyan zsengeje, mint a legendák és a gesták, melyek már maguk- kal hozzák a közösség fogalmát. Ezekben üdvözljük a magyar iro- dalom első lendületét. Az Árpád-korból fennmaradt két gestánk, Anonymus és Kézai munkájának sok újságot hozó, a közös gyöke-

rekig visszamenő ismertetése után rátér a középkor második felére. E korszakban lép fel a középkori magyar irodalom leghatalmasabb írói egyénisége, akinek alakja körül egész kódexirodalmunk csoportosul: Temesvári Pelbárt. „Amit ő latinul megírt, azt tudós rendtársai már a csak magyarul tudó apácák kolostori irodalmába szórják szét vetőmag módjára.“ Részletesen elemzi műveit, Stellariumát és Pomeriumát, jellemzi stílusát, kimutatja egykorú kölcsönhatásait stb. „Ez a maga területén európai színvonalon álló tudós nemcsak egyik utolsó és legkiválóbb képviselője, hanem bajnoka is az akkor már többfelől ostromolt igazi középkori szellemnek és műveltségnek, művei pedig valóságos gyűjtőmedencéi annak.“ Ez alapos írói arcképpel új megvilágításba, méltó helyre kerül kódexirodalmunk legmarkánsabb egyénisége. Temesvári, a tudós pap és Werbóczy, a tudós jogász mellett csakhamar fellép az, akit latinul nem tudása eddig kirekesztett az irodalmi műveltségből: a szerzetes író; ez rakja le a magyaryelvű irodalom alapjait.

A magyaryelvű irodalomnak a latinból való kiválását Horváth János művének „második könyvében“ nyújtja. Fürkészi mindenekelőtt, mit mentett át az írástudatlan magyarság a maga ősibb hagyományából s mi újat tanult hozzájuk? Ez irodalomalatti réteg szövegtermését senki sem írta le, tehát egyelőre nem is lett belőle irodalom. Sokkal világosabban látni a nemzeti nyelvnek irodalmivá nevelődését. Ez a latinnyelvű szövegekben indul meg. A magyar szó először csak mint „vendégszó“ szövődik be a latin szövegbe, később mint „vendégszöveg“ s végül fel-feltűnedeznek az első önálló magyaryelvű könyvek, a kódexek. A kezdeti fejlődés stációján, a XIII. és XIV. század (Halotti beszéd és Monitio, Gyulaféhevári distinctiók, Mária-siralom, Königsberg! töredék), majd a XV. század (soproni, schlagli szójegyzékek) szövegeimlékein át végre a Jókai-kódexszel feltűnik a magyaryelvű irodalom kifejlődésének a latin tanultság mellett másik feltétele: a közönség jelentkezése. A magyar Szent Ferenc-legendát apácák és beginák olvasmányszüksége hívta létre. „Az 1500-as évek tájékán meglepő jelenséget tapasztalunk: a könyvnyomtatás kezdő korában, mintegy megszervezetten toppan elénk kódexek tömege; humanizmus és reformáció határinesgyéjén s a latinnyelvű irodalmiság tetőpontján kivirul a középkori szellemű és magyaryelvű kolostori irodalom.“ Részletekig visszamenő vizsgálat után megállapítja szerző, hogy „kódex-irodalmunk fellendülésének közvetlen okát a Ferenc- és Domonkos-rendnek a Hunyadiak korában végbement s részben megismételt fegyelmi reformjában kell látnunk. Kolostorok fegyelmi reformja, meg kolostori irodalom: történetileg egymásba kapcsolt láncszemek“. A virágzásnak indult kolostori irodalomra még szép jövő várt volna. „Békesség vagyon az cellában“ írja Ráskai Lea. De már „az cellának kívülről nincsen egyéb, hanem csak hadakozás“. Közzeledett a végzet: 1526! A kolostori vagy kódex-irodalom az irodalmiságnak természetesen csak egy kezdetleges típusát képviseli. A másoló még az író és olvasó közé áll; a nyomtatás már szerző és olvasója közül végkép kiiktatja a közvetítő személyt, a másolót; ezt az ideális irodalmi viszonyt még nem éri el a kézirati terjesztés. Horváth

János már itt nyomozza az irodalmi tudat jelentkezését; ennek vilá-gossági foka persze még igen csekély. De a közlékeny másolóknak már nemcsak fontos adatokat, hanem nagyértékű irodalmi nyilatkozatokat is köszönhetünk, egyebek közt az első kritikai megjegyzéseket is; mégis, amennyiben itt irodalmi tudatról szó lehet, az nem terjed túl az irodalmiság konkrét tényezőin.

„Egész kolostori irodalmunk a latin függvénye: abból van kompi-lálva. így tehát magyar szerzőket ezen a területen nem kereshetünk, ha mindjárt akad is kivétel.” Ezután rátér Horváth János a fordítókra, keresi személyüket, majd a másolókra vonatkozó ismereteket össze-gezi s azután kódexeink szövegművészetét elemzi. Kódexirodalmunk szövegművészelele nagyjából megosztható a „decke” és „szabad olvasmány” két nagy, egymásba többszörösen átfolyó csoportja között. Az előbbi csoportba tartoznak az előírások és breviáriumi olvasmányok, az utóbbiba a prédikációk, elmélekedések, legendák, példák és látomások. Szerző megkülönböztet épületes és igazoló példákat. Ezek inkább szo-rosabban a dogmák világába tartoznak, amazok elsősorban a világtól való elszakadásban igyekeznek megerősíteni a szerzetes olvasót. A felsorakoztatott és rendkívül élvezetesen bemutatott példák között számos ilyen anekdotaszerűt találni: „A titoktartás nem asszony-állatok erénye; Jézus is azért asszonyoknak jelentette meg feltáma-dását, hogy hamarabb kihirdetessék.” Horváth János különben is páratlan műélevező. Mindenik műve tele van ízes sorokból, strófiákból álló idézetekkel, szemelvényei valósággal egy kitűnően megszerkesz-tett régi magyar irodalmi breviáriumot tesznek ki. A további feje-zetekben a jelentősebb kódex-egységeket tárgyalja tüzetesen szerzetes-rendek és kolostori tűzhelyeik szerint. Részletesen foglalkozik a Margit- és Katalin-legendával, az Érdy-kódex szerzőjében, a „Kar-thausi Névtelen”-ben egy sok tekintetben figyelmet érdemlő írói egyé-niségre hívja fel a figyelmet, akinek „gazdag szókincse, kendőzetlen, magvas, izmos, férfiasán hevülékeny stílusa egy középkori Pázmány Péter arcvonalait tükrözgeti élénk.” Könyve utolsó fejezetében a kolostori irodalom nyelvét és műformáit elemezve anyaga végső ada-lékait takarítja be. Tömören tárgyalja zsendülő műköltészetünk vers-alakjának kérdését is.

Szerény áttekintésünkben nem kétséges, hogy az irodalmi élet jelenségei közül Horváth Jánost a vers s ezen belül is a lírai költészet érdekli legközelebről. A vers élete, köntösének gazdag változatos-sága, a prozódia kérdése tanulmányának állandó, kedvenc tárgya. Említsük legalább idevonatkozó munkásságának két fejezetét, Arany János és Négyesy László tanulmányai mellett ilyenmű irodalmunk legkiválóbb termékeit: „Magyar ritmus, jövevény-versidom; a magyar jámbus kérdéséhez. 1922.” — „A középkori magyar vers ritmusa. 1928.”

„Sohasem késő visszahajolni a legtávolibb múltak hagyományai-hoz s nemcsak irodalmi nyelvünk, stü- és formaművészetünk, nem-csak az alkotó képzelet meríthetne teremtő sugalmakat ama hiss és bőven patakzó forrásokból. A nemzeti klasszicizmus leáldozása óta ismét a legkülönlélebb, egyoldalú európai hatásoknak volt és van

kitéve irodalmunk: nem ártana érintkezésbe lépnie európaiságunk legelső, még a középkori magyarság által honosított, egyetemesebb formáival sem, addig is, míg újból meg nem találja a hagyományos és kölcsönzött elemek megbékélt összhangját. “ Múltat és jelent egymásbahajlítva, ekként záródik Horváth János legújabb könyve. Az olvasó, akit a középkori magyar irodalom naiv bájjal ékes, gazdag emlékvilágának részesévé tett, a kíváncsiságnak és várákozásnak érzésével teszi le ezt a könyvet. Igaz, Horváth János kitűnően érti a módját: erről a világról úgy fejteni le a múlt fátylát, hogy az egész a maga életszerűségéből és naiv szépségéből semmit el ne veszítsen. Minden fennmaradt szót, szöveget, rideg „nyelvemléket“ oly közvetlen frisséssel tár fel, hogy az olvasó előtt az intuitív erővel dolgozó kéz nyomán valóban életre kel a múlt. De az „irodalmi alapviszony“ közelebbi „részesei“, szaktudósok és egyszerű munkásai a nagy „nemzeti közügynek“ — ugyanilyen várákozással tekintenek a korszakos mű folytatása elé: vajha Horváth János szilárd alapokra fektetett s részleteiben is grandiózus koncepciója mielőbb megvalósulna az óhajtott teljes szintézisben!

BISZTRAY GYULA

A HÁBORÚ KATONAI ELDÖNTÉSÉRŐL

VILÁGTÖRTÉNELEMNEK és az azt teljessé alakító hadtörténelemnek tanulmányozása során nem zárkozhatunk el egy nagy igazság felismerése előtt. Ez pedig az, hogy a háború és így annak hadvezetése sohasem önmagáért való. Hiszen a háború hadviselési modora az állampolitika célkitűzésével a legszorosabb összefüggést mutatja. Míg az állampolitika nemzetek (államok) létfel-tételét vagy önvédelmét szolgálta, a hadvezetés nemzeti akaratra és erőforrásokra támaszkodhatott. A hadvezetés ily viszonyok mellett a gyors katonai döntést ígérő, megsemmisítő hatású diadalmas irányát követhette. Amint azonban egyéni, kicsinyes politikai célok voltak irányadók, a hadvezetés a nemzetben szunnyadó hatalmas erőforrások helyett csak egyesek (uralkodók, fejedelmek, várurak) anyagi erejéből táplálkozott. Így szerényebb eszközeihez mérten megnyilatkozásaiban is óvatosabb módszereket alkalmazott.

A nemzeti létérdek szempontjából közömbös háború haderejének felállítását és eltartását egyeseknek kellett fedezniük. Az így fizetett zsoldos hadseregek eltartása igen drága dolog volt. Túlságos veszélynek vagy éppen megsemmisülésnek való kitévése pedig a háború elvesztésén kívül azzal az eredménnyel is járhatott, hogy a hadsereg fenntartója politikai hatalmát is elveszti. A nagy kockázat miatt a hadvezér, hacsak tehetette, kerülte a fegyveres döntést, vagyis a csatát, s ezen keresztül az ellenséges akarat megsemmisítésének leggyorsabban hatásos módját. A megsemmisítő hatású helyébe az ellankasztó (kifárasztó-, manőver-) hatású tévna lépett. Ennek a hadvezetési modornak az volt a törekvése, hogy az ellenséges hadsereg minél többször oly helyzetbe kerüljön, amelyben a megsemmisüléstől való félelem pusztító érzete miatt elhagyja a küzdőteret és anyagi eszközeinek kimerülésével feladja politikai akaratát. Az ellankasztó hatású elkerült lehetőleg minden csatát. A döntő csatának még a lehetőségét is. Hadmozdulatainak fentvázolt célját legtöbbször az ellenfél utánpótlási berendezéseinek, raktárkészleteinek feldúlásával is összekapcsolta.

Tagadhatatlan azonban, hogy ez a hadviselési módor is alkalmazkodott a politikai célkitűzéshez, illetve a politika által céljai szolgálatába állított szerény eszközökhöz. Toldozott-foldozott. Előnyös helyzeteket, formákat hajszolt az ellenséges akarat gyors széthúzásának lényege, a döntő csata, nélkül.

Kétségtelen, hogy sok célhoz vezető háborút zártak le ennek a hadászati felfogásnak a jegyében. Míg mindkét fél ennek a hadvezetési módnak hódolt. Míg a győztes és csatavesztes csupán elméleti értékű

szerepét a vezérek egyike vagy másika önként magára vállalta. Amint azonban a francia forradalom néphadseregével a létérdek kiáltó parancsa ismét átveszi a szót, a mesterkedő hadászat hamis dogmáit elsepri a megsemmisítő hadászat átütő értékű ereje.

A jelenkor nemzetei is élni akarnak. Alkotmányos államok mint az állampolgárok boldogulását szolgáló nemzeti szövethatóságok lakosaiknak jólétét az országban rejlő gazdasági értékekkel csak bizonyos fokban szolgálhatják. Adott nagyságú területre zsúfolt lakosság túlszaporodása következtében ily nemzetek életviszonyai egyre nehezebbé és nehezebbé válnak. Terjeszkedési vágyuk lép előtérbe. A nemzet gazdasági törekvései tehát idegen nemzetek gazdasági érdekeit veszélyeztetik. A gazdasági javak megszerzésének, illetve megtartásának békés küzdelme mind kíméletlenebb formát ölt. Végül is a küzdelem eldöntésének utolsó eszközeül a háborút választja. Így váltak a legutóbbi háborúk gazdasági háborúkká. A gazdasági háború tehát nem egyeseknek, politikai irányoknak, hanem a nemzetek létérdekeinek erőmegnyilvánulásai. Ez elől a nemzetek sokszor a legjobb szándékuk és politikusaiknak legnagyobb ügyessége mellett sem zárkozhatnak el.

A gazdasági háború azonban elszánt jellegéből kifolyólag egyre nagyobb kockázattal jár. Hiszen lét és pusztulás felett mondja ki és hajtja végre az ítéletet. A kockázat nagysága miatt a háborúk, ha ritkábbak is, de egyre kíméletlenebbé válnak. Azokat ma már nemcsak hadseregek, hanem a szó szoros értelmében nemzetek vívják egymással. Küzdelemben vetik haderejükön felül gazdasági erőforrásaiknak utolsó tartalékait is. Erkölcsi, személyi és anyagi erőfeszítésüknek legnagyobb áldozatait.

A jelenkor háborúi az eszközökben nem lehetnek válogatósak, hiszen a cél a saját akaratnak az ellenséges akaratra való kényszerítése, mégpedig az utolsó eszközzel.

A nemzeti erőfeszítés hatalmas arányai következtében, valamint a technika által szolgáltatott hadigépeknek, hadi- és szállítóeszközöknek tökéletessége és hatékonysága miatt a háború egyre jobban közeledik az abszolút háború elméleti alakjához.

A múltban a támadó állam hadseregét az ellenséges államra zúdította, hogy a támadó akaratnak útjában mindenütt érvényt szerezzen. Ezt leggyorsabban az ellenséges államhatalom központjának, fővárosának elfoglalásával érhetne volna el. A támadó hadseregnek azonban útját állotta az ellenfél ellenszegülésének fegyveres eszköze, hadserege. A támadó akaratát így csak az ellenszegülő erőmegnyilatkozásnak megsemmisítése árán biztosíthatta. Az ellenfél hadseregét tehát meg kellett semmisítenie. A megsemmisítésnek azonban feltételei vannak. Az egyik feltételnek kell tartanunk azt az előnyös hadászati helyzetet, amidőn az ellenséges haderő a megsemmisülés veszélyéből magát többé kivonni már nem tudja. Ha erkölcsi és anyagi eszközei kimerültek, egyszóval az ellenség kénye-kedvének ki van szolgáltatva. Ezt a hadászati helyzetet az ellenfél teljes bekerítése adja meg. A hadászati bekerítés azonban csakis akkor válhatik megsemmisítő hatású csatává, ha a bekerített ellenséget arcbán, oldalban és a hátában meg is támadják és azt tényleg meg is semmisí-

tik. Lemészárolják vagy elföggják. Példa Cannae, Sedan, Tannenberg. Nem válhatott azonban a Lodz-i csatában bekerített XXV. T. hadtest a megsemmisülés áldozatává. E hadtest, jóllehet teljes bekerítése befejezett dolog volt, parancsnokának elszánt cselekvése következtében a megsemmisítés végrehajtását meghiúsította azzal, hogy élén a Litzmann hadosztállyal a bekerítő orosz gyűrűt áttörte. Ezzel örök példát állított arra, hogy a bekerítés egymagában üres forma. Döntő csatának tehát csakis a megsemmisítés és ezen keresztül az ellenséges politikai akarat összeroppanása adja meg a tartalmat.

A világháborúban egyik küzdő félnek sem sikerült oly nagyarányú katonai győzelmet aratnia, amellyel a háborús célkitűzést, vagyis a háború végét biztosíthatta volna. A hadvezetés sok fényes, ámde az egész szempontjából tekintve csupán helyi hatású győzelme a nagy helyzetre vonatkoztatható döntést nem hozhatta meg. Ehhez a hatalmas arányoknak megfelelő, nagyszabású, tagadhatatlanul sok kockázattal járó, megsemmisítő, döntő katonai győzelem kellett volna. De gyorsan! Hiszen az egyik akarat feladását, ha a háborút döntő csatával nem fejezik be, az elhúzódott kíméletlen háborúban az egyik nemzet előbb beálló kimerülése is előidézhetheti. Ez azonban nem bizonyíthatja a döntő csatára való törekvés téves voltát, hanem éppen azt, hogy a gyors katonai döntéssel befejezett háború viszonylagosan kevesebb szenvedéssel jár, mint a nemzeteknek a teljes elerőtlenedésig való lezsarolása. Különös fontosságú pedig a gyors katonai döntés ott, ahol a nemzeti erkölcsi és anyagi erőforrások gyors elapadásával kell számolni.

A fegyveres erők küzdelmének a jövőben is az ellenséges akaratfeladás adja meg a döntő jelleget. Csak az a kérdés, hogy a küzdelem formája a régi képet fogja-e mutatni?

Való igaz, hogy a repülőgép a hadvezetés módszereire átalakító hatással van. Ez a hadieszköz azzal a sajátossággal bír, hogy földi hatásában időbelileg és hatásterületileg korlátozott. Nagy területek uralására nem alkalmas. Működése egyelőre nem állandósítható, hiszen korlátolt teherbírása és anyagpótlása még az anyaországban visszamaradó repülőteréhez való vissza-visszatérésre kényszeríti. Nagy sebessége és hatalmas működési sugara miatt azonban távolfékvő támadásokat hajthat végre. Mindezekért a légi haderő az ellenséges állam felett meglepetésszerűen megjelenhetik. Meglepetésszerű irányban és meglepetést biztosító időben oly gyorsan támadhat, hogy a védő légi ellenakciója elkésik. Hiszen a megvédendő légtér a védő légi erőtől sem uralható állandóan.

A technikai haladás tehát a korszerű repülőgéppel egy oly hadieszközt adott a hadvezetés kezébe, amely tömegben alkalmazva, bomba- és gázhatású támadással, képes az ellenséges központi vezetésnek, erőforrásoknak és a lakosság háborús akaratának szétzúzására. Az ellenfél háborús politikai akaratát tehát megtörheti a nélkül, hogy az ellenfél fegyveres erejét meg kellene semmisítenie.

Helyesen következtetnek tehát, akik azt állítják, hogy a jövő háborúja eldőlhet a küzdő felek haderőinek döntő csatában való mér-

közése nélkül is. Tagadhatatlan ugyanis az, hogy a fenti módon politikai vezetésétől, erkölcsi és anyagi erőforrásaitól, mozgatási lehetőségétől megfosztott nemzet már a hadseregének megalakításában is megbénítható. Úgy vélem azonban, hogy tévednek akkor, amikor egy lehetőségből általános következtetést akarnak levonni, mert ez a lehetőség valóban nem általánosítható.

Az tehát a kérdés, hogy a légi erő egymagában alkalmas-e háború eldöntésére? Minden esetben képes lesz-e majd ilyen szerepör betöltésére? Céltalan-e amiatt jövőben a földi haderő fenntartása és döntő csatára való előkészítése?

Fenti fejtegetésemben már elismertem, hogy adódhatnak oly körülmények, amelyek mellett légi megrohanás is eldöntheti a háborút. A biztos döntéssel azonban csakis abban az esetben számolhat, ha az ellenfél békeelőkészületeiben nem számolt ellenséges légi megrohanás veszélyével és könnyelmű gondatlansággal elmulasztotta azoknak a hatásos óvórendszabályoknak bevezetését, amelyek nélkül korszerű háború el sem képzelhető. E rendszabályok vétkes elmulasztása esetén ma egyik nemzet sem húnyhatja le estéenként a szemét, a teljes kiszolgáltatottság érzete nélkül. Komoly államvezetés pedig mindent a jószerecsére alig bízhat. Ennek a veszélynek lekicsinylése, ellenrendszabályok nélkül, önámítás. Eltérmék azonban tárgyatól, ha ebben az értekezésben az óvórendszabályok részletezésének helyt adnék. Elég legyen rámutatnom, hogy az anyaország lég- és gázvédelmének gyakorlati megvalósítása nélkül a nemzetek által megért minden nap a Gondviselés kegyes ajándéka. Ahol azonban az ország légi és gázvédelmi szervezete a gyakorlatban is megállja helyét, ott a légi megrohanás veszélye döntő jelentőségűvé nem válnak.

Decentralizált államhatalom, közüzemek és erőforrások mellett, valamint gócpontoktól függetlenített, összekötő, híradó és közlekedési viszonyok megteremtése esetében a légi megrohanások jelentőségükből sokat vesztenek. A támadási célok megsokszorozásával a támadás döntő jelentőségét elveszti, különösen ha ezáltal a fővárosokat sorsdöntő szerepüktől megfosztják.

Az előbb felsorolt rendszabályok hatékonyságát azonban emelni kell a védő erős légi flottájával. A védő légi erejét, miután a védekező harcmodor, mint fentebb láttuk, nem lesz célravezető, támadólagosan alkalmazza. A támadó légi ereje, repülőterétől a támadás színhelyéig teendő légi útjában, meglepetésszerű fellépése és nagy sebessége miatt, csak a legkritább esetben található fel. De ha feltesszük ezt a nehezen elképzelhető esetet, a jelenleg általában egyformának mondható technikai fejlettség mellett döntő légi csatáról még akkor sem beszélhetünk. A légi bekerítéshez ugyanis arra lenne szükség, hogy az ellenfél szárnyait megállapítsák, s a felderítés eredményét a légi csatavezetés hasznosíthassa is. Mindez a mai légi harcvezetés helyzete szerint gyakorlati formában megoldhatatlan. Különösen azért, mert a légi bekerítést nemcsak a vízszintesben, miként a földön, hanem főképpen magasságban is teljessé kell alakítani. Az ellenfél légi haderejének nagy mozgási szabadsága mellett pedig,

ha előbbi feltételek mind meg is lennének, alig hihető, hogy az magát a megsemmisülés veszélyének kitegye. Mindezekért az ellenfél légi haderejét ma és a közel jövőben a földhöz kötött állapotában, azaz repülőterein kell megtámadni. A légi erőknek ily értelemben vett mérkőzése sem válik döntő jelentőségűvé. Hiszen egyik államról sem tételezhető fel az a nagy hiba, hogy repülőtereit egy területen összpontosítja.

A légi harcra, illetve az az ellen való védekezésre egyformán felkészült ellenfelek háborújában tehát tisztán a légi erők részére a háború sorsát eldöntő szerep nem várhat. Ahhoz a döntő csata vezetéséhez elengedhetetlenül szükséges területeket megtartani tudó földi haderő kell. Ily komoly küzdelemre készülő nemzeteknél annál fontosabb lesz, hogy a légi erők éppen mozgékonyáguknál fogva a döntő csatában a megsemmisítést mielőbb teljessé alakítsák. Ezt végrehajthatják úgy, hogy szárazföldi egységeket az ellenség hátába és oldalába szállítva, a csata megsemmisítő előfeltételét megteremtik. Beavatkozásuk ilyenén módja különösen a döntés helyén a már ingadozó ellenséges szabad szárny gyors megsemmisítését fogja előidézni. De a döntő csatában az alkalmazandó földi egységek súlypont-képzését azáltal is elősegíthetik, hogy a csata védő, így törvényszerűen gyengébb arcvonal szakaszainak ellenállóképességét hathatós gáz-támadásaikkal növeljék. Igen fontos szerepük lesz továbbá a megsemmisítő csatában a bekerített földi haderő gyakorlati megsemmisítésében is brizáns és gázhatású tömegtámadásaikkal.

A légi erőknek a döntő csatában való fenti felhasználásához szükséges azonban az, hogy a légi és földi erők összhangja a csatában biztosítható legyen.

A légi erő a döntésben, mint a tűz- (gáz-) hatáshordozója és mint mozgatóeszköz alkalmazható. Mindkét alkalmazási lehetősége ma még időben korlátozott. Ha a bevetett légi erők tűzhatása a hatást kihasználó földi egységek gyors mozgási lehetőségével egybe nem kapcsolható, akkor ez az akció harcászati ki nem aknázható. Így a döntő csata szempontjából értéktelen lenne. Ha az óriásgépek által szállított és az ellenség hátában harcbevett földi egységek rendkívül hatásos küzdelme¹ sokáig magára hagyva, elszigetelt jelenség marad, akkor annak a döntő csata szempontjából semmi értelme nincs. Az általuk okozott riadalmat akciójuk helyéhez közel az oldalból, hátból és a réseken keresztül megindítandó gyors földi támadásokkal kell a megsemmisítésig fokozni. A szervezőnek tehát az alkalmazás számára oly gyorsan mozgó és minden tekintetbe jövő területen alkalmazható szervezeteket kell megteremtenie, amelyek alkalmasak a légi erőktől várt eredmények stratégiai távlatának kiaknázására. Erre ma az emberi és állati lábakkal rejlő sebességek nem elegendőek. A technika pedig máris megteremtette ily szervezetek előfeltételét a gépjárműterületen.

Ne feledjük, hogy a döntő csatáig a hadműveletek gyorsasága egymagában nem üdvözít. A katonai döntés előfeltételének kell

¹ A repülőgép fent leírt alkalmazásának előfeltételeit a Magyar Szemle 1930. évi augusztusi számában ismertettem.

tekintem a rendkívül gyors mozgást a meglepetésszerű túlerőképésben, gyors mozgású, érzéktelen, de hatásos szervezeteket a csatában, amivel a harc ideje rövidíthető (földi páncélos szervezetek) és gyors harci szervezeteket az üldőzésben. Csak mindezeknek a feltételeknek birtokában lehet számolni azzal, hogy a hadászati támadás meglepetésszerűen hat, hogy az ellenséges ellenrendszabályok elkésnek, hogy a döntő csatából az ellenség magát kivonni nem tudja. A mai fejlett híradó és közlekedési viszonyok mellett csak a csata idejének rövidítése teremthet a gyengébb számára oly előnyös helyzetet, amely lehetővé teszi, hogy az egyik ellenséges csoportot túlerővel megsemmisítse a többi csoport beérkezése előtt.

Én úgy érzem, hogy a világháborúnak fényes, de az egész szempontjából döntővé soha nem váló győzelmei csak azért voltak félgyőzelmek, mert a csata lassú menetéből kifolyólag az ellenfelek minden mulasztásukat helyrehozhatták. Az anyagcsaták hosszú időt, rengeteg embert és anyagot pazarló véres napjai a hadművészet rugékonyságát igen megtépázták. A meglepetés hatása elvértelenedett. A meglepetésszerű túlerőképés és a túlerőnek hadászati kihasználása az elpocsékoltt idővel élet vesztette. Egy Tannenberget még ki lehetett hozni a gyalogos lábából, de a háború hatalmas méretei mellett ily szervezetektől arcvonalak döntő győzelmét nem várhattuk.

A múlthoz hasonló méretű eljövendő háborúban tehát nagy távolságokat gyorsan áthidaló légi és földi szervezetekre lesz szükség. Ezek birtokában, ha érzéktelenségükkel és hatásosságukkal a csata lefolyása jelentősen megrövidül, a hatalmas méreteknak megfelelő katonai döntést is elvárhatjuk.

Szállító és harcoló eszközként a technika már rendelkezésre bocsátotta a motort.

A motor azonban üzemanyagot fogyaszt. Tömegfelhasználásuk előfeltétele a biztosítandó nagymennyiségű üzemanyag.

Tisztán ily szervezetek beállítása, bármily kecsegtető is anyagi okokból, még hatalmas államok részéről is kivihetetlen. Kell tehát a szervezetben továbbra is az ember és a ló. Gazdag államokban az arány azonban, éppen emberanyagban való takarékoság miatt, a hatékonyabb gépi szervezetek javára fog billenni.

A jövendő háborúban tehát várható, hogy a hadviselő felek egyike vagy mindketteje, ha magát a másiknál légi erőben erősebbnek tudja, megkísérli a légi megrohanást. Ezt valószínűleg földi megrohanással kapcsolja egybe. Ha azonban egyenrangú komoly ellenféllel áll szemben, a végső döntés gyors kicsikarásának eszközét a jövőben is csak a döntő csatában kell keresnie.

NÁRAY ANTAL

MÉG EGYSZER A GÉP ÉS A MŰVÉSZET

FARKAS ZOLTÁN, kedves barátom, írt a Magyar Szemlébe egy cikket,¹ melyben belekapcsolódva egy mult évi írásomba, elmondja felfogást a gépnek a művészetre gyakorolt hatásáról. Én nagyon hálás vagyok neki, mert ezáltal alkalmat ad nekem, hogy most meg én fejthessem ki kissé részletesebben gondolataim idevágó részét.

Hogy művészi megítélések és értékelések sokszor homlokegyenest ellenkeznek a mai zavaros, forrongó időkben — az természetes; de azért érthető tán az is, hogy ma bennünk művészekben is erősebb az ösztön éppen legegényebb felfogásunk írásbeli megrögzítésére abban a tudatban, hogy a sok küzdő párt között az egyiknek szócsöve vagyunk. Képzőművészetről úgyis oly ritkán esik szó, oly csekély a szerepe a mai életben, hogy művelőinek szinte kötelessége az irodalmi hézagot is tőlük telhetően kitölteni. Egyúttal ez indít arra is, hogy polémia helyett most kissé bővebben és határozottabban mondjam el újra már más helyen, többek között Vaszary Jánossal folytatott vitámmal kapcsolatosan elmondottakat a gép és művészet viszonyáról.

Kijelentem mindenekelőtt, hogy mondanivalóm csak személyes jelentőségű, hogy az elpanaszolandó fájdalom csakis az én és hozám hasonlóak fájdalmai és így vitatkozásnak nincs is értelme, mert ezen a téren nincsenek abszolút igazságok, bizonyítási lehetőségek, csak erős, szellemi szervezetünktől elválaszthatatlan meggyőződések. Itt csak egy művész hitvallástételéről lehet szó.

Mondanivalóm lényege abban foglalható össze, hogy számomra azok a művészi értékek, melyeket az élet mechanizálása elpusztított, összehasonlíthatatlanul nagyobbak, mint azok az új művészi lehetőségek, melyeket a mechanizálás teremtett. Most is, mint mindig, majdnem kizárólag festészetről beszélek és így az élet mechanizálásának a képzőművészetekre gyakorolt hatását ugyancsak elsősorban a festészet szempontjából vizsgálom.

Leghatározottabban állítom, hogy a mechanizálás a világ festői-ségét lefokozta, hogy ma sokkal kevesebb a festői objektum, mint száz évvel azelőtt. Hogy azonban ne álljon be újabb fogalomzavar, meg kell adnom a „festői“ szó definícióját — már ahogyan én definiálom e szót. Én ugyanabban az értelemben használom, amelyet mindazok adnak néki, kik „festői rendtelenségről“, festői romról,

¹ Magyar Szemle 1930, IX. Köt., 350. l. „Art-e a gép a művészetnek

festői tarkaságról beszélnek! „Festőietlen“ ezen értelmezés alapján minden, ami rendes, szabályos, a mértani formákhoz közelálló. Tehát a priori, a szabad természetnél kevésbé festői minden emberi alkotás festőivé válhatik az idők folyamán, ha annak „patinája“ lassanként beleolvaszítja a természetbe, ha kap valamit abból a kiszámíthatatlan tarkaságból, nyugalanságból, gazdagságból, ami a természet alkotásait jellemzi. Az új ház e szerint sohase festői, legfestőibb a szalmazsúpos vályog-parasztház, legfestőitlenebb az eternittal vagy hozzá hasonlóval fedett beton-épület, amelyen nem fog az idő foga. Vannak festői szövETFÉLÉK, eleven szövetek, elsősorban persze a színesek, ilyen a bársony, a selyem, ezzel szemben a ma használatban levők túlnyomó része festőietlen, élettelen. De ezek a ruhafélék is festőivé válhatnak, ha elkopnak, főleg ha színesek, amikor is a kopás által nyugtalanná, tarkává vált felületük kap valamit a természet gazdagságából. Minden új gyár, épület rettenetesen festőietlen, de ha belepi a korom, ha füst és por takarja, tarkítja, úgy az is festőivé válhatik, amint azt Meunier és mások piktúrája bizonyítja.

Festői általában minden mozgás, minden, ami folytonos változása, átalakulása révén határozatlan, bizonytalan. Nagyon természetes, hogy így a gyári életnek is megvan a maga festőisége, — azt sohasem vitattam és nagyon jól tudom, hogy egy Brangwyn rézkarca valamely eróműről értékesebb művészileg, mint egy giccselőtől lefestett falusi kunyhó — de mindez nem érinti tézisémet, hogy a mechanizálás a festésre alkalmas objektumok mennyiségét lényegesen megapasztotta, leapasztotta egy magamfajta naturalista festő számára, aki nem transzponál, aki a természetet közvetlenül reprodukálja és nem tekinti csak alárendelt impulzusnak egy teljesen elvont lírikus ábrázolásra — ilyen művésznek természetesen elég egy termométer.

Ez az állításom a „festői“ szó definíciójával — úgy hiszem — eléggé van bizonyítva; hiszen a festőiség főkélléke» a színesség még nem is szerepelt bizonyításomban. Hogy a színesség általában alkalmasabb a festésre, mint a színtelenség és hogy a mai világ sokkal színtelenebb, mint a 100 év előtti, — azt úgy hiszem — szintén nem kell bizonyítanom.

Ez persze megint nem azt jelenti, hogy egy finom művész, pl. Velasquez, nem tudna produkálni két megtört színnel festőibbet, mint egy kontár a színek leggazdagabb skálájával.

Tudom, hogy ma sokan másként gondolkoznak, másként is definiálják a „festőiség“ fogalmát. Tudom, hogy vannak művészek, jó művészek, kik nem látnak veszteséget abban, hogy míg száz év előtt minden falunak, minden városnak megvolt a maga gazdag színes viselete, az életnek színes tarkasága, addig ma unalmas egyformaság uralkodik ruházat dolgában egész Európában — csak egy-néhány, az idegenek számára fenntartott viseletszigettel és hogy ma keletre vagy délre kell utazni, civilizálatlannak, primitívnek mondott népek közé, hogy fellelhesstük a múlt gazdagságát. Tudom, hogy vannak művészek, kik közömbösen szemlélik a háziállatok pusztulását és éppoly festőileg izgatónak találják a gőzekét, traktort, mint a lovat, az igásbarmot, tán van piktör, ki örül a bubifrizurás, lötyögő,

elszabott, úri-féle gúnyában járó parasztnépnek; kinek egy modern amerikai város többet jelent festőiség, szépség szempontjából, mint a régi Orvieto, a régi Rothenburg, akik örülnek, hogy az utcákon az autó végre kiszorította a lovat, akik éppoly élvezettel cirógatják a gépkocsi benzintartányát, mint a lovas lova csillogó szőrét, akik a nagyváros füstös egyhangúságában, gyárainak életében több festeni valót találnak, mint a zsúpos fedelű (még vannak ilyenek), legszebb viseletű fálvakban, — akik végre a modern életet szeretik minden megnyilatkozásában és ridegen nézik az összes régi kultúra rohamos pusztulását, alig várva, hogy megkapják végre a „tabula rasa“-t, amelyen a múlt emlékeitől többé meg nem vesztegetve, szabadon kezdhessék az „újraépítést“. Én bizonyára nem tartozom ezen művészek közé. Nekem kimondhatatlanul fáj ez a pusztulás és oly kevés örömet nyújt, amit helyébe kaptunk; számomra a természet pusztuló alkotásaihoz képest ridegek, élet- és lélektelenek az emberi ész összes alkotásai, a leghatalmasabbak is és Keyserlinget azon kijelentése tette számomra rokonszenvenné, hogy bár belátja az amerikai mechanizálás nagyszerűségét és elismeri egy magasabb kultúra lehetőségét ezen az alapon — ha szíve szerint választhatna, ide adná ezt az egész csodavilágot, melyet az ember teremtett, ha egy pillantást vethetne az ichthiosaurusok korába.

Hogy azért, a gép által végzett pusztítás dacára, maradt még elég festeni való, azt persze nem tagadom. Hiszen a festők egy nagyon kis része foglalkozott a múlt században is a nekem oly kedves művészi tárgyak megörökítésével, mikor a viseletek még teljes pompájukban virultak. A nagy impresszionisták „oeuvre“-jében ezek egyáltalán nem, sőt az állatok is alig szerepeltek. De ez érthető. Az impresszionisták a szín, levegő, nap és tónus entuziasztái, olyan tárgyat választottak, mely legtöbb szabadságot biztosított számukra, melynek legkisebb volt a formai megkötöttsége, legtöbb a színe, a tónusa, azért úgyszólván kizárólagos tárgyuk a tájkép, az örökké változó, színgazdag szabad természet, amelyet az ember nap-nap után jobban megnyírβάλ, megreguláz. Ha azonban nem abból a felfogásból indulunk ki, hogy mindent lehet festeni, a fontos csak, hogy miképp van megfestve, ha a világot tárgyilagos festőisége szempontjából ítéljük meg, úgy biztos vagyok benne, hogy bármelyike azoknak, kik már elvből sem akarják akceptálni, hogy ez a mi fényes, csodálatos jelenünk bármiben mögötte maradjon a múltnak — ezek az én kortársaim is beadnák derekukat, ha szemük elé varázsolhatnám a gótika, a renaissance, de még a barokk kornak is valamely felvonulását, népünnepélyét, vásárját, vagy csak egyszer végigvezethetném őket a XV. századbeli Flórenc utcáin. Biztos, hogy a lelkesedés lépten-nyomon kitörne belőlük, hogy a piktor megkötyagosodnék ennyi szépség látára, nem tudná, hová nézzen, mit fessen először.

Én bizonyára nem érzek efféle izgalmakat, ha végigmegyek az Andrassy-úton, vagy a világ bármely nagy városának valamely boulevardján. Városaink festői része mindig a legnyomorultabb, a legpiszkosabb, régi, a múltból fennmaradt épületekkel, festői rongyokban járó szegény néppel. Igaz, hogy el tudok képzelni egy új kul-

túrát a mechanizálás alapján — hosszú évszázadok múltán — és ebben a festőművészetnek egy újabb virágzását, de attól tartok, hogy ez a festészet attól, amit eddig e néven értettünk, oly lényegesen fog különbözni, hogy számára egy új szót kell majd kitalálni—hogy én ezt a jövőendő művészetet előre gyűlölöm, de elég pesszimiztikusan ítélem a közel jövő festészetét is azzal a meggyőződéssel, hogy szerepe ezekben az időkben alárendelt, hogy a világhangulat számára kedvezőtlen lesz. Tudom, hogy ezen kedvezőtlen hangulat megteremtésében nagy szerepe van a gépnek, az élet mechanizálásának. A gép mindenekelőtt lecsökkentette a világ festőiségét, másrészt lassankint eltünteti az életből az intimitást, amely a legintimebb művészetnek, a független, az otthon dekorálására szolgáló festészetnek főforrása. A gép azonfelül az életnek olyan hajszeját teremtette, mely legnagyobb ellensége mindenféle művészeti élvezőképességnek, de valóságos gyilkosa a festészet, a szobrászat kultuszának. A gép tehát lehet — teljesen megváltozott szociális politikai és gazdasági viszonyok mellett — egy új művészi és festői kultúra alapja, de mai közvetlen, átmeneti hatását majdnem minden tekintetben hátrányosnak ítélem.

De úgy van, amint mondtam: a modern ember nem akarja beismerni, hogy a mi korunk, a mi nagyszerű korunk, mely oly mély pillantásokat tett a természet gépezetébe, amely a technika, a tudomány terén oly csodálatos eredményeket ért el, — valamiben kisebb legyen a múltnál — ezeknek az uraknak büszke meggyőződésük, hogy mi mindenben csak haladunk.

Ezekkel az urakkal szemben azt állítom, hogy majd minden nyereséget veszteséggel kell megfizetnünk és hogy az emberiség élete összehasonlítható e tekintetben az egyes ember életével. Biztos, hogy a gyermekhez képest az ifjú ember haladást jelent; okosabb lett, értelmesebb, komolyabb, — tehát értékeesebb a létért való küzdelem szempontjából — de másrészt elvesztette bájos naivitását, közvetlenségét, feltétlen természetességét, ártatlanságát, mely néki megnyitja a mennyországot—az én számomra az átmeneti kamaszkor a legutálatosabb. És minden gyermek művész, s aki még nem látott kiállítást gyermekek műveiből, nem is szólhat hozzá. Szinte hihetetlen a fantáziának, a színek és formáknak gazdagsága, melyet egy ilyen kiállítás feltár előttünk és micsoda finom ízlés! Már a 10-ik életév felé erősen halványodnak ezek a képességek, majd beáll a banalitás, az üresség, a lélektelenség; a kamaszkor hirtelen elfojt mindent, csak a kimondott tehetségek tartják magukat, azaz hogy azoknál jelentkezik újra a művészi képesség. Természetesen már tudatosabb formában, — de minden nagy művész legkésőbbi vénségében is megőriz valamit gyermekét naivságából.

Jól tudom, hogy a mi rongyos egymillió évünkkel még távol állunk az emberiség művészietlen korától, de azért bizonyos, hogy az emberiség haladása a tudás, az intellektus vonalán történik és hogy ez a tendencia minden kultúra végén erősebben hangsúlyozott és sohasem volt oly erős, mint a mi időkben, egy nagy kultúrának, az európai nyugat kultúrájának ez utolsó korszakában.

Általánosan ismert a római birodalom bomlásának analógiája: minden kultúra vége materialista, önző, durva, szívtelen; minden kultúra végén hanyatlik a képzőművészet; az egyetlen építőművészet az, amely újat, jelentősét produkál, tehát a legabsztraktabb a három művészeti ág között.

Az intellektus erős fejlődésével együtt jár, mint annak ideális reakciója, a kor materializmusa ellen — az absztrakció. A nemesebb lélek magasabb régiókba menekül, melyek távol állanak az emberi gazság által megmételtyezett érzéki világtól. Ilyen időkben kelethez nek elterjedt elméletek szerint az új vallások és ilyenkor virágzik az absztrakt építészet mellett elsősorban a zene, de — nem a festészet, a szobrászat.

És itt újra visszatérek a géphez. A gép az ember absztraháló képességének diadala, a szerves erőnek szervetlennel való helyettesítése, a gép lassankint az egész vonalon kikapcsolja az emberi kéz munkáját. A gép kipusztít minden kézművészetet, kiölte a viseleteket, ki fog pusztítani minden nemzeti, minden faji kultúrát. 50 év múlva nem lesz érdemes fővonalakon utazni, mert mindenütt ugyanazt fogjuk látni, egy kaptafára formálódik a világ. És a gép beletolódik a szabad művészet világába is! A fénykép tönkretette a monochrom arcképművészetet, rövidesen végét fogja vetni az arcképfestésnek, talán szobrászatnak is, a mozi, mely nap-nap után a legszebb beállítású képek ezreit pergeti le a néző szemei előtt, mindjobban közömbössé teszi egy-egy szerény szenzáció nélküli produktuma iránt az emberi kéznek. Nálunk a Tabán képviseli a város agyonfestett részét. Így a gép lassankint kiszorítja a kéznek munkáját a művészetből is. Már pedig számomra a kettő között, a kéz és az embertől irányított gép munkája között egy világ fekszik: a kézzel szőtt vászon, a kézi hímzés, csipke, az asztalos-, lakatos-műhelyben készült bútor és vászonmunka egészen más valami, mint a gyári produktum.

Számomra a művészi mérték az emberi idegrendszer „közvetlen” érvényesülési lehetőségének mértékétől függ. Félek, hogy ma nem sokan gondolkoznak így és elképzelhető, hogy a nagy tömeg számára a gép lassankint szükségtelenné teszi az idegrendszer közvetlen érvényesítési képességének, a művészi tudásnak, a mesterségnek elsajátítását az úgynevezett szabad művészetekben is. A fénykép művészetéhez elég az ízlés bizonyos művészi diszpozíciója, az éter zenéjéhez, pianóhoz a hallás, a zenei érzék. A festészetnek a természettől való elfordulása az absztrakció felé részben bizonyára a fénykép eredménye, a művész ösztönszerűleg oly kifejezési formát keresett, amelyben a technika nehezen követhette — bár már e téren is tud vele konkurrálni.

Dehogy tagadom, hogy a gépen keresztül is érvényesülhet a művészi érzés, de számomra a legbámulatosabb fénykép is művészi teljesítmény szempontjából össze sem hasonlítható egy tehetségesebb gyermek rajzával. Ahogyan az ember küzd az anyaggal, ahogyan ráerőszakolja lelkét, mondanivalóját — azt látni, kutatni minden művészi élvezet főforrása.

Ma ezt a felfogásomat, sajnos, éppen a közönségnek művészethez

nem értő része látszik osztani. Sokan vannak, anyagilag korlátoltak, kik inkább egy művészileg értéktelen giccset vásárolnak, mint egyiket azoknak a valóban gyönyörű, amannál olcsóbb reprodukcióknak, melyek a művészet remekei után készülnek. Minden elevenebb művészi érzék és ítélőképesség híján csak a régi, inkább üzleti elvnek hatása alatt cselekszenek, hogy az, ami csak egyszer, egy kiadásban van meg (a giccse persze ez az okoskodás sem illik) értékesebb kell hogy legyen, mint az, ami ezerszámra nyomatható.

Ezen naiv művészetpártolással szemben megdöbbenett egy műgyűjtő és értő barátomnak a kijelentése, hogy szívesebben akasztja szobájába egy ügyes fényképészünk városi látképeit, mint egy ügyes grafikusunk (persze vannak nálánál jobbak a világon) ugyanazon tárgyú ábrázolásait.

Ma a fényképezést már tanítják az iskolákban, idővel mindenki fog tudni némi ízléssel szép fényképeket csinálni, — ha Őt a művészi produkciónál nem izgatja az a kérdés, hogy az miként készült, hogy azt egy ember készítette pusztá kézzel — akkor nagyon természetesnek fogom találni, ha fényképészete termékeivel fogja szobáját díszíteni. Kissé hasonlítani fog akkor a művész helyzete a géppel szemben a hegymászókéhoz, akik azokban az időkben, amikor már repülőgép-állomás lesz minden magasabb hegy csúcán — még életük veszélyeztetésével fogják megmászni azokat a hegyóriásokat, amelyek tetején kihízott urak és hölgyek fogják őket fogadni szmoking-és báltoüetében jazznál és pezsgónél kényelmesen mulatozva.

Farkas barátom azt mondja, hogy a művészi alkotóerő a fő és hogy az független mindenféle külsőségtől, — ezt soha nem vitattam, de a művészi alkotóerő megnyilatkozásának ezer formája lehet. Annak a formának, melyet máig festészetnek neveztek és amelynek lényege nem változott a barlanglakok művészete óta — annak nem bízom örök életében. Mindig születnek és születnek finom művészellemek a művészi mesterségek elsajátításának képessége nélkül, ők a jövőben a technika segélyével fogják magukat kifejezni és ki tudja, hogy a jövőendő századok nemzedékei nem fogják-e jobban élvezni a kifejezésnek ezt a formáját! Ma az bizonyos — a gép áll az érdeklődés középpontjában és ma a népből kivesszett minden művészi érzés, a gyermek játékából a művészi fantázia. Másrészt hihetetlenül növekedett náluk a technikai értelem — ki tudja mit hoz a jövő?

De a gépnek ezen közvetlen káros hatása mellett, már az a rettenetes hajsza is, melyben ma élünk és amely az élet mechanizálásának természetes következménye és amelynek megszűnésére a közel jövőben semmi kilátás — ez a hajsza már magában véve ellensége minden képzőművészeti foglalkozásnak és élvezésnek.

Az ÉLET mechanizálása főoka annak, hogy ma hiányzik az „otium“, minden művészi élvezet és nevelődés alapfeltétele, de egyszersmind oka annak is, hogy a művészet teljesen elvesztette arisztokratikus jellegét.

Én most nem ítélek, csupán konstatálni akarok, konstatálni azt, amit egyébiránt mindenki tud.

Közismert tény, hogy még a XVIII. században a művészetekkel

való foglalkozás minden nemzet csak egy kis részének, az arisztokrácia és a papságnak privilégiuma volt. Ezen osztályoknak bőségesen tellett az időből. A francia forradalommal, a polgárság győzelmével a művészettel foglalkozók tábora erősen megnagyobbodott, de egyszersmind a kapcsolat művész és közönség között nagyon meglazult. A polgárság dolgozni volt kénytelen, nem sok ideje maradt a művészetekkel való intenzív foglalkozásra. Kezdődik a hozzá nem értés, a fel nem ismert zsenik korszaka. Közben a géppel, a gyárral a városok óriás mértékben kifejlődnek és bekapcsolódik a szociális életbe a munkásság rohamosan növekedő tömege. A munka kényszere évről-évre fokozódik, a létérti küzdelem mind élesebb, nyersebb formákat ölt, mindjobban leköti a társadalom minden tagjának erejét. A művészet, mely még a renaissanceban életszükséglete egy kiváltságos, izzig-vérig művész-kultúrájú osztálynak, mely után igazodik az egész társadalom, — az idők folyamán luxussá, felületes dekorációvá válik. A vevők, lakásaikat képekkel díszítők száma hatalmasan megnövekszik, de ezen vevők és műtárgyaik közötti kapcsolat felületes; csak elenyésző csekély azok száma, kik „értenek“ a művészethez. Már a háború előtt, de főleg alatta és utána a művészethez való „konyítás“ mind általánosabb, de ugyanolyan arányban felületesebb lesz. Természetes, mert ma a legnagyobb úr is lázas munkában van, maga is géppé vált, mely programmszerűen kénytelen napi robotját leróni. Lehetetlen ma megőrizni azt a frisseséget, azt a közvetlenséget, mely a képzőművészetek alkotásainak élvezéséhez szükséges. Mint minden egyéb, úgy a műértés is „nivellálódott“. Régente kevesen foglalkoztak művészettel, de azok aztán együtt éltek a művésszel, ma a tömegek a „műpártolók“, de Istenem, hányak közülök van igazán „köze“ a művészet titkaihoz. A reprodukciók belevitték a művészet fogalmát, „sejtelmét“, a társadalom legalsóbb rétegeibe, ez igaz; de egyelőre mindez csak sejtetem. A művészeknek, a legnagyobbaknak is, ha ma megélni akarnak, nem az egynéhány kiváltságos, hanem a tömeg ítéletéhez, ízléséhez kell alkalmazkodniok.

Mi képzőművészek, még szereplünk valahol az emberek gondolatainak háttérében; még környezi a művész fogalmát némi, a múltból átöröklött aureola, némi ködös poézis, de alapjában a nagyközönségnek semmi köze hozzánk, különben nem volna az a kétségbeejtő művészi analfabétizmus az egész vonalon, nem volnának lehetségesek azok a sokszor hajmeresztő döntések művészi kérdésekben, nem kellene a jó festőknek is giccselniök, az arcképfestőknek a fényképpel versenyezniük; ma nem egy pár ezer komoly műértő, hanem művészileg félművelt százezrek tömegei dirigálják a művészetet annak nagy kárára. Másrészt a lakások mind kisebbek, alkalmatlanabbá válnak a független életet élő, a berámázott kép elhelyezésére, a lakás művészi kiképzését is maga az építész végzi. Ezzel szemben számíthatunk a dekoratív, a monumentális festészet kifejlődésével, minél jobban tolódik el a hangsúly a magán — a családi életről — a nyilvánosság előtt, a nagy emberközösségekben lefolytatott életre, miként az Oroszországban már meg is történt.

A közvetlen jövő egy szomorú átmeneti korszakot jelent a festé-

szemek. Az intim festészetnek mindjobban befellegzik, a monumentális festészet számára pedig még nem érett meg sem a szociális, sem a gazdasági élet, de mindenekelőtt nem érett meg az ehhez szükséges tömegek ízlése. A közvetlen jövő az építészeté, amely legmodernebb formájában egyenesen kizárja a festészetet falairól. Az élet mechanizálásának közvetlen káros hatása korunk művészi érzékére más tekintetben is mutatkozik. A gép, melynek ideális elgondolásában könnyítene kellene a szenvedő emberiség sorsán, azt tehermentesíteni — a helyett évről-évre megnehezíti, komplikálja, beláthatatlan katasztrófa felé sodorja a világot.

A gép, amelynek az ember engedelmes szolgájának kellene lennie, mindjobban annak urává lesz.

A gép az utolsó évszázad folyamán az emberi érdekek súlypontját teljesen az anyagiakban koncentráta. Majd minden újabb találmány lényege valamely árunak, eljárásnak olcsósítása, vagy egy meglévőnek egy egészen új hasonló célokat olcsóbban szolgálóval való helyettesítése — a lényeg az üzleti nyereség. Ha megtanultunk repülni, úgy itt nem az emberi észnek diadala a fő, hanem hogy olcsóbb és idővel biztosabb lesz a közlekedés, a szállítás, ami milliókban ennyi és ennyi pluszt jelent — az emberiségnek? Nem! Néhány ezer vagy száz-ezerek, aki azoknak az áruknak előállításával vagy közvetítésével foglalkozik. De jelenti egyszersmind egy pár százezer embernek munkavesztését, jelent haragot, gyűlöletet, kétségbeesést, háborút. Ma ez még így van. Az emberiség, a tudomány és technika hihetetlen vívmányaival olyan erőknek, olyan hatalomnak jutott birtokába, amelynek helyes használatához a legnagyobb erkölcsi érettségre, a legnagyobb önzetlenségre, a legfinomabb lelkiségre volna szüksége. Pedig tán sohasem volt ezen erényeknek nagyobb híján, mint ma, soha nagyobb tobzódása az egoizmusnak, az érzésvilági durvaságnak, a világpolitikai rövidlátásnak! Ma még Nérók ezrei, százezrei kormányozzák a világot (tisztelet a kivételnek), a gazdasági érdek, a zsebnék érdeke mindenható. Úr, paraszt vagy proletár, mind csak arra törekszik gyönyörű jelszavak fitogtatása mellett, hogy a másikat, kinek jobban megy dolga, helyéből kitérje. A másikon túltenni, valami ügyeskedéssel, furfanggal elibe kerülni, mindenikünk főcélja, soha ilyen nyugtalanság, soha eszeveszettebb verseny a jól fizető szenzáció felé. Ez a verseny, ez az örült hajsza a „noch nie dagewesen“ után gyökerében művészetellenes és ez ma a mechanizálás közvetlen eredménye. Én személyesen teljesen közömbös vagyok ezen gépies civilizációval szemben, én éppoly boldog, azaz sokkal boldogabb voltam a petróleumlámpával, a konflisóval, éltem elégedetten telefon nélkül — ma akarva, nem akarva, kénytelen vagyok a technika összes vívmányait igénybe venni, még azt a rettenetes telefont is — különben „lemaradok“; gyűlölöm a nagyvárost, a mechanizálás e paradicsomát, de ott kell élnem, különben megesznek a többiek. Én a gépnek szolgája vagyok, hát még a nem művész városiakok.

És a monstre kiállítások, a világműkereskedelem, mely üzletet, kereskedelmi cikket csinál nem a művészet termékeiből, hanem magukból a művészekből, hazug reklámmal, jól számított trükkökkel fel-

verve azok árát. Másrészt agyonhallgatva, lehetetlenné téve a többit. Mindez nem a mechanizálás eredménye? A Mediciek korában, még a XVIII. században is efféle nem volt lehetséges.

Ma én — ismétlem — a gépnek a művészetek szempontjából csak hátrányát látom. A gép csak luxust tudott teremteni, fokozott igényeket, nagyobb képességet a boldogtalanságra, a legnagyobb nyomorúságot, munkanélküliek, embergyűlölők millióit és ugyan általánosabb, nagy tömegekre kiterjedő, de éppen azért felületes, vérszegény, hazug civilizációt.

De hiszen ezen nincs mit csodálni. A szegény fehér ember sem mindenható, nem képes minden irányban egyszerre excellálni. Ha oly hihetetlen erőt fejtett ki az anyagi javak halmozása, a természetnek az ember szolgálatába kényszerítése körül, nem követelhető tőle, hogy egyidejűleg a lélek és a művészet világában is elsőrangút alkosson. Mi nekünk a XIX. század tudományos és technikai csodáit lelki és művészi zülléssel kellett megfizetnünk és valószínű, hogy egyelőre a mechanizálásra nagyobb szüksége volt a világnak, hogy a fantasztikusan felszaporodott emberiséget el tudja valahogy tartani — de legalább ne tegyünk úgy, mintha általános volna a haladás, „a progresszió“. Be gyűlölöm ezt a szót a művészet terén és semmi se bizonyítja jobban azt a konfúziót, melyet a mechanizálás annak birodalmában előidézett. Miként az új találmány a régit, a kevésbé tökéleteset tárgytalanná teszi, úgy az új művészeti irány természetszerűleg a néhány év előtti. Hihetetlen elgondolása a művészet fogalmának!

De ha az a távol messzeségben kísértő aranykor egyszer — valamikor a háború megszűntével beálland, amikor a gép csakugyan a népek boldogítója, jóltevője leszen, felszabadítva őket a robot, a lélektelen, az emésztő munka terhe alól és megadja az egész emberiségnek a ma mindenki számára elveszett „otium“-ot, a szabad idő bőségét, akkor el tudok képzelni egy újabb művészi aranykort is, amikor aztán meglesz a határozott elválasztás tiszta és mechanizált művészet között.

Ma ettől a kultúrától még távol állunk és az én lamentádóm sem fogja meggyorsítani a sors kerekét. Valószínű, hogy a történelem tanúsága szerint ez az új kultúra sem fog megszülethetni a réginek pusztulása nélkül és én azért ezt az új, kétségen kívül a világ tarkaságát még jobban kipusztító internacionális kultúrát előre gyűlölöm, mert szeretem a mienket, az anyát, kinek meg kell hálnia, hogy gyermeke, az új kultúra, megszülethessen és inkább vagyok hajlandó a múltban, mint a jövőben reinkarnálódni.

Művészi panaszaim ezzel újból megrögzítem, hitvallásomat, jóvendölésemet újból írom le; talán csak megmarad a nagy pusztulásból egy példány, hogy a késő unokák ellenőrizhessék igazamat. Remélem, hogy én akkor teljesen spiritualizálva tanúja lehetek ennek az elégtételadásnak.

GLATZ OSZKÁR

ALDOUS HUXLEY ES A REGÉNY ÚJ ÚTJAI

IRODALMI műfajok éppen úgy elkorcsosulhatnak, elcsenevészedhetnek, mint állatfajok vagy növénycsaládok. Szellemi formáknak éppen úgy megvan az élettanuk, a biológia minden tünetével, akárcsak az élő szervezeteknek s a művészi alkotás különböző fajtái, úgy ahogyan megszülethettek és végighaladtak a virágzás és fejlődés különböző fokán egészen a fajta tökéletes példányainak kitermeléséig, megindulhatnak lefelé is a dekadencia lejtőjén és eljuthatnak a teljes kipusztuláshoz. Ez a folyamat játszódott le csaknem a szemünk láttára a regénnyel, amelynek agóniájáról most széltében-hosszában beszélnek.

A regény a legfiatalabb irodalmi műfaj. Alig néhány százada született. Virágkorát a múlt században érte el, amelyet méltán neveztek irodalmi vonatkozásban a regény századának. Ma határozottan a dekadencia kétségbevonhatatlan jeleit mutatja és hiába úsznak át hozzánk az óceánon túlról hatalmas regénykolosszusok, hiába buzog még mindig bő erővel és káprázatos vízgyöngyszivárványokkal az északi forrás, a regény igazán újat és nagyot már alig adhat, kimerítette végső és összes lehetőségeit s legfeljebb visszafelé jöhet azon az úton, amelynek szélső határáig eljutott. Lehetnek még bravúrjai és megdöbbentő száltól, de igazi monumentális remekei abból a fajtából, amely Cervantes, Stendhal, Dickens, Dosztojevszkij, Tolsztoj alkotásai közt halhatatlanná vált, alig várhatók a műfaj mai elvérszegényedése korában.

Különösen José Ortega Y Gasset, az európaiság jegyében történt spanyol szellemi újjászületés vezére, védelmezi makacs és legázoló lendületű dialektikával azt az álláspontot, hogy a regény halálraítélt, pusztulásnak indult irodalmi műfaj. Szerinte a regény kimerült, felhasználta rendelkezésre álló energiáit. Kíélte magát s ma már nem tud új életerős, egészséges egyedeket létrehozni. A műfaj elhatároló korlátái sokkal szűkebbek, mint valamely biológiai faj korlátái. „Mivel a műfaj keretén belül csak azok a variánsok számítanak, amelyek eléggé különbözök ahhoz, hogy egymás ismétléseinek tekinthetők ne legyenek, ebből önként következik, hogy egy-egy irodalmi műfaj reper-toárja aránylag meglehetősen rövid. Hiba volna a regényt is olyan határtalan territóriumnak tekinteni, amelynek lehetőségei kimeríthetetlenek. A folyton újuló társadalmi rétegződések és életformák, az új viszonyok adta új problémák, amelyekből egyre új bonyodalmak és a bonyodalmakhoz új megjelenítési formák sarjadhatnak ki, egyszerűen csak illúzióját keltik a kimeríthetlenségnek. A regény tulajdonképpen nem társadalmi és lelki problémák megoldását adja, nem új

politikai és érzelmi bonyodalmak útvesztőiben kalauzol célhoz, hanem primitívebb fokán történeteket mond el, fejlettebb stádiumában embereket alkot és a művészetnek és teremtő géniusznak valamely megfejthetetlen varázserejével, a valóság teljes szuggesztiójával búvóli elének ezeket az alakokat és olyan életfolyamatok pezsgését indítja meg közöttük, hogy ebben az életben mi olvasók a legteljesebb beléolvadással résztveszünk.“

És éppen mert ez a regény és mert ezek a feladatai, tekinthetjük életerőit elhasználtaknak nemcsak abszolút értelemben véve a regény természetrajzából kifolyólag, hanem relatív értelemben az olvasó szempontjából is.

A regény kimerült, mert a mesék elfogytak. Akármilyen változatos is az élet, a helyzetek és a konfliktusok megismétlődnek, csak bizonyos számú változat képzelhető el. Témahiány van. Rendkívül nehéz új motívumokat találni s a nehézséget csak fokozza az, hogy a mai olvasót a tartalmi újszerűség önmagában alig elégíti ki. Kezdetben a mese volt fontos a regényben, a folytonos változás, az egyre fokozódó kalandosság. A kalandregény azonban elérte a csúcspontot, ezen a téren fokozatnak már hdye nincs, de egyébként sem dégíti ki még a legszertelenebb eseménygazdagság sem a mai olvasót, akinek igényei annyira megnőttek, ízlése úgy kifinomodott, hogy régi klaszszikus regényeket, amelyek a maguk idejének közönségét valósággal lázbahozták, unottan dob félre.

A mai olvasót nem annyira az emberek sorsa érdekli, hanem inkább maga az ember, mint sorsának hordozója. Lényegében azonban, bármilyen új és meglepő helyzetekbe kerül is az ember, lényének alapjellege egy és örök. A regényíró tehát, ha igazán a mélyre hatol, pedig csak ebben az esetben érdekel bennünket, mindig eljut ehhez az örök emberhez, tehát itt is hamar bdeütözik az áttörhetetlen határfalba. Csak a jellemelek variánsaiban válogathat tehát, de itt is akkor, ha kellő lélektani felkészültség áll rendelkezésére, hogy ezeknek a jellemalakulásoknak szövevényeit kibogozhassa, titkát földeírthesse. Az utóbbi időkben erősen fejlődött a lélektan tudománya és ennek a fejlődésnek érdekes felfedezéseit a regényírás meglehetősen ki is használta. Az új lélektani igazodásra támaszkodó regények egyideig ki is elégítették az érdeklődést és mint valami biokémiai injekció felfrissítették a regény lankadó életerőit és meghosszabbították feltartóztatathatlan kimenetelű agóniáját.

Az agonizáló regény főkéntünete az, hogy nincsenek regeneráló erői nem a fajta ismétlésére, mert ez a műalkotásban nem számít, hanem folytonos újjáteremtésére. A regény nem tud igazán mássá, újjá lenni, sem motívumokban, sem formában. A legutóbbi időben ugyan történtek excentrikus kísérletek a legbizarrabb formai újítások felé. Elég például James Joyce vagy Dos Passos és Virginia Woolf vagy Jean Giraudoux egészen a jazz hangzúzavarát utánzó, ideges poinilizmusára utalni, amely az olvasó olyan általános és állandó intellektuális túlfeszültségét kívánja meg, hogy ezzel önmagában lehetlenné teszi számára azt, ami a regény egyik legfőbb hatáskritériuma, hogy beleélhesse magát a szereplőkön keresztül azok sorsába és életébe.

Ezek a különös formák legtöbbször előre elhatározott, kitervelt manirok, amelyekhez legtöbbször hozzá kell idomulniok a regény alakjainak, akiket itt úgy törnek bele a regény fantasztikus formájú rekeszeibe, mint valami neue Sachlichkeit vezérelve szerint szabott Prokrusztesz-ágyakba és sohasem megfordítva: a regény új motívumai és új embereket teremtő fantáziája alakítják ki szinte szükségszerű természetességgel az új formákat.

Az a kérdés már most, lehetséges-e, hogy a regény mai, bizonyos fokig kétségtelenül megállapítható dekadenciája idején, ebben a műfajban nagy alkotások születhessenek? Erre a kérdésre csak akkor adhatunk feleletet, ha mindenekelőtt tágitunk valamit a műfaj szűk keretein. Benedetto Croce, a kiváló olasz esztétikus lényegében elveti az egész műfajteóriát, amely szerinte csak kiegészítő fikció a könnyebb osztályozás és megállapítások szempontjából. Szigorúan elválasztható műfajok nincsenek, legfeljebb egyik vagy másik műben, amelynek közös alaplényege mindig a költőiség, túlteng a másik rovására ez vagy amaz az irányzat, ami félig-meddig a költő temperamentumától függ. Ebben az értelemben ma is elképzelhető olyan irodalmi alkotás a regényforma általános keretén belül, amely tán nem felel is meg száz százalékig a regény szigorúan vett műfaji követelményeinek, amely azonban a mellett, hogy mégis regénynek tekinthető, egyben egy kivételes szellem száz százalékig nagystílusú írásművének tekinthető.

Maga Ortega Y Gasset is elismeri, hogy bár a regény könnyen megközelíthető, szemellátható telepei kimerültek, mégis lehetnek a mélyben, rejtett szakadékokban, sötét barlangszádák mélyén olyan titkos erek, olyan vakmerő feltárókra váró öspászták, ahol a legcsodálatosabb tűzű kristályok bújnak meg. Azonban csak kivételes szellemeknek lehet osztályrésze, kezdeményező ereje és végrehajtó merészsége, hogy ezekhez a rejtett csiratelepekhez leszálljanak és az ismeretlen új régiókban új aknákat nyithassanak meg a regény számára.

Ilyen úttörője a regény új lehetőségeinek Aldous Huxley, a most feltörő tehetségek angol szépprózájának egyik legkiválóbb és legeredetibb képviselője. Huxley még aránylag igen fiatal író, 1894-ben született és már a beérkezettek közt van, aki mögött egészen tekintélyes oeuvre áll. Huxley tudósaknak indult és szépíróvá serdült. Talán ő az első regényíró, akinek egészen alapos tudományos készültsége van. A természettudományos regény megalapítói, a Goncourt-ok és Zola csak a zsumaliszta mindenhez konyító, felületes polihisztorságával vettek tudomást a tőlük függetlenül folyó kutatómunkáról s rendszeren esetről-esetre a szükséghez képest szereztek alkalmi tájékozódást egy-egy tudományos kérdésben. Huxleyt, aki unokája Thomas Henry Huxleynek, a világhírű biológusnak, anyai ágon pedig Arnold doktornak, akit Lytton Strachey olyan kegyetlen ironiával rajzolt meg az Eminent Victoriansban, szinte családi szálak fűzik a tudományhoz, de különösen a fizikához és a biokémiához. Van ugyan szépirodalmi rokonsága is nagybátyja, Thomas Arnold, a jeles költő és kritikus és nagynénje, a maga korában igen népszerű regényíró, Humpry Ward révén. Az utóbbi rokonság szerencsére hatástalan

maradt az ifjú Huxleyre, annál inkább megérik azonban művein a tudományos előkészültség, amely olykor kissé súlyos ballasztot is rak a szépíróra, de talán éppen ilyen mértékben segíti és gazdagítja fantáziáját, amely így olyan új szempontokból tudja látni és elemezni az emberi lelket és feltámi az eddig rejtelmes cselekedetek titkos rúgóit, mint előtte még egyetlen regényíró sem. A regénynek egyébként nem árt, legalább is az intelligensebb olvasó szemében, ha a kelleténél több tudományos anyag halmozódik föl benne akkor, ha ez a tudományos tartalom nem válik öncélúvá, külön, a regénytől függetlenül ható erővé. A regény az a műfaj, amelyben minden helyet talál: természettudomány, társadalomtudomány, esztétika, de a hiba ott kezdődik, ha az író természettudományos, szociológiai vagy esztétikai regényt akar írni. Mint műalkotás a leghalvaszülettebb eszme a regényes történelmi életrajz vagy a kritikai és irodalomtörténeti regény. Éppen ellenkezőleg az író művészetének fel kell oldania az idegen tudományos elemeket a regény atmoszférájában, elválaszthatatlan részeivé kell tennie annak a sugárzásnak, amely a regény alakjaiból kiárad. Ezt nem tudta Anatole France, akiben az archeológiai adathalmaz mindig megmarad a regénytől különváló, homogén tömegnek s ezt tudja Huxley, akinél a sokkal bőségebb és sokkal súlyosabb tudományos anyag szervesen beleszővődik a regény egész anyagába.

Ez a tudományos megalapozottság egyik leglényegesebb és legmegkülönböztetőbb jellemvonása Huxley írói egyéniségének. Egész nevelése és induló pályája ebben az irányban formálta. Az etoni humanisztikus iskola elvégzése után a biológiai tudományokra vetette magát, de tanulmányait félbe kellett szakítania, mert súlyos szembaj támadta meg, amely csaknem teljes vaksággal végződött. Ez a betegség azonban annyiban még hasznára is volt, hogy magánúton folytatott tanulmányai sokkal szélesebb mederbe terelődtek és ismereteit az iskolai kurzusokon magasan felülemelkedő mértékben bővítették. Később szerencsés gyógyulása lehetővé tette, hogy újra beiratkozzék az oxfordi egyetemre, ahol az angol nyelv és irodalomból baccalaureatust szerzett. A háború alatt és rövid ideig még utána is Etonban tanárkodott De csakhamar búcsút mondott a tanárkodásnak is és az újságírásban próbált szerencsét. Mint újságíró egyike volt az új Anglia legélesebb dialektikájú, legharciasabb lendületű kritikusainak és olyan hévvel merült bele az újságírói munkába is, hogy egészségét teljesen aláásta. Már féllábbal a sírban állott, amikor 1923-ban mégis ki tudta magát szakítani az újságírásból és hosszabb údulásra Olaszországba ment.

Huxley tehát elindult azon az úton, amelyen előtte az angol irodalomnak már annyi kiválósága végighaladt. Shelley és Keats nyomain járt Viareggio vidékén a Tyrrheni-tenger partján, Byron emlékei fogadták Toscanában. Siena és Lucca is az irodalom és művészet nagy ármait suhogtatták körülrte. Kétségtelen, hogy a tudós és tanár Huxleyben ez a művészetrel szaturált föld, ez a klasszikus szépségektől és romantikus remegésektől villamos levegő ébresztette fel az hót, aki annyira megszerette az olasz földet, hogy azóta a világ minden

táját bejáró nagy utazásaiból, Párizsból, Bombayból, Los Angelesből szüntelen ide tért meg. Olaszország valósággal második hazájává vált és nem egy regényének és novellájának színterévé ezt a festői és reminiscenciáktól muzsikás földet választotta. Ebben a felfokozó és megtermékenyítő atmoszférában ment végbe lelkében az a szerencsés összeolvadás, amely a tudományos és irodalmi kultúrát olyan tökéletes harmóniává ötvözte, hogy egyik sem semmisítette meg a másikat, hanem szinte kölcsönösen fokozták egymás mozgékonyágát és érzékenységet és azt a csodálatos főlényű intellektust hozták létre, amely már csaknem a legszélsőbb emberi lehetőség határán jár. Huxley mindig a kutató tudós kíváncsi szomjával mélyed el az emberi lélek titkainak vizsgálatába s a művész szabad képzeletének érzékeny intuíciójával világítja át a homályt, amelynek mélységéig a tudós leszállt, viszont a szabad fantázia munkáját a tudós pontosságával ellenőrzi, ez a pontosság vezeti az elemzések hajszálfinom és élesen különböztető munkájában s ez vezet nála a klasszikus tömörséggel és kiegyensúlyozottsággal rajzolt lelki képek úgyszólván „irodalom-klinikai” steril exaktságáig.

Egészen természetes, hogy Huxley kivételes intellektusát nem az általános típusok, a tömeglélektan kollektív jelenségei vonzották, hanem az élet kivételességei, a rendkívüli, a mindennapitól és az átlagtól messze eltérő, excentrikus lények, egy a természetest teljesen átformáló és kiforgató, hiperkulturált tenyészet izgató, félelmes virágai, amelyeknek életjelenségeit, természetrajzát a legmodernebb lélektani eredmények legbonyolultabb eljárásával próbálta meghatározni egy egészen újszerű irodalmi botanika. Így jutott el Huxley azokhoz a társadalmi rétegekhez, amelyekből regényeinek és novelláinak tárgyát, helyesebben miliójét rendszeren meríti, a nagyvilági élet csúcsaihoz, az előkelőség s az intellektuális és művészi bohémia elitjének groteszk világához, amelynek bizarr extravaganciáit, erkölcsi laszcivitását, érzéki és értelmi perverzióit csillogó könnyedséggel és mégis kegyeden iróniával ferd és boncolja. A születési és pénzarisztokrácia s az intellektuális felsőbbrendűség egymásba kuszálódó féltelenségének vigyorgó viviszeztora, ősi fintorú mutatóványos, fantasztikus lendületű zenész, aki a legmondanebb ötletű jazz-változatokkal játssza az ördög trilláit egy hipermodern társaság „fin de siècle” haláltáncához.

Huxley tehát már ezen a ponton is újítja a regénynek, hogy talál új motívumokat, új és izgalmas, önmaguk és az olvasó számára is paradox egyéneket, akiknek belső ellentmondása azonban szervesen benngyökerezik a környező társadalom erkölcsi diszharmóniájában s az egész megingott társadalmi rend bomlottságában; nem típusok ezek, legfeljebb tipikusak bizonyos mai rétegek, bizonyos mai élet jellemzése szempontjából. Egészen új az a módszer is, amellyel az író kiválasztott alakjainak lényegét és különös egyéniségéből folyó rendkívüli életét a legélesebben megvilágítani igyekszik. Éppen ezen a ponton a legmegfoghatatlanabb Huxley művészete. Az emberek és a dolgok, akárcsak a protoplazmák a görcső alatt, hirtelen és szinte a végtelenségig sokszorozódó osztódáson mennek át nála egy részekre bontó fantázia szertelen sziporkázásában. Az elemző láz mindent

legapróbb részleteire szed szét. Huxley egyszerre vagy gyors egymásutánban a legkülönbözőbb oldalokról próbálja megközelíteni azokat az alakokat, amelyeket vizsgálata tárgyául kiválasztott, a legkülönbözőbb világitásokba helyezi őket, a legkülönbözőbb hatásoknak teszi ki és a legváltozatosabb szempontok kémlelőcsöveit bocsátja lelkeségük mélyére. De ugyanígy járnak el viszont regényalakjai az életüket betöltő dolgokkal és jelenségekkel szemben, ezek is a legeltérőbb utakon akarják megközelíteni az igazságot. Kísérleteznek, következhetnek, okoskodnak, történelmi, társadalomtudományi, gazdaságtan!, élettani és erkölcsi szempontokat szögeznek egymásnak. És így más-más utakon és módokon megközelítve, egyre változó megvilágításban az igazság arculata is egyre változik a valóságban. A valóság folytonos relativitása s az igazság örök egysége között az ellentét kiegyenlíthetetlen, mert az igazság egy, de a valóságban folyton újul, a valóság egyik pillanatban kézzelfogható konkrétuma a következő percben már eltűnt és szertefoszló illúzióink hat, ha az igazság mérlegére tesszük. Az embereknek és a dolgoknak s ezek egymáshoz való viszonyának örök relativitása adja Huxley regényalakjainak azt a paradox megfoghatatlanságot, amelynek egyre újuló és változó kavargásában szüntelen szétszedik és elsodorják az ént a szenvedélyek, az érdekek, a divatok s az intellektuális kísértések szelei.

De egészen új utakat keres Huxley a regény formájában, belső konstrukciójában is. Ez az újszerű konstrukció, a régi regényformának teljes szétrepesztése, nem önkényesen kitalált, excentrikus előadásmód, hanem a legszerveesebb következménye annak a szemléletnek, amelyben a regényíró alakjait s alakjainak a dolgokhoz való viszonyát látja.

Huxley szemlélete teljesen intellektuális és alakjait is merőben intellektuális kapcsolatok fűzik egymáshoz. Nincs köztük semmi érzelmi kötelék. A szentimentális ellágyulások teljesen hiányzanak a regényből, a szenvedélyek legtöbbször értelmiek itt s a hideg ideológia makacs rajongása fűti őket. Legfeljebb néha lángol fel valami féktelen szenzualizmus, amelynek alapja azonban szintén mindig a dekadens civilizációk fűledt fantáziájától izgatott cerebrális nyugtalanság. Vérteleneknek is lehetne nevezni ezeket az alakokat. És Huxley nem is kerülte el a vádat, hogy alakjai, amelyeket a színre hurcol, csak egy ironikus bábjáték groteszk marionettjei. Az író nem konkretizálja őket, csak arra van gondja, hogy jelmezüket és álarcukat mennél furcsábbá, mennél nevetségesebbé tervezze. Különösen első nagy regénye, a „Those barren leaves“ után érte kíméletlenül ez a kritika, bár ebben a tekintetben hasonló elbírálás alá eshetett volna két előző, kevésbé jelentékeny és a kontinensen kevésbé ismert regénye, a „Crome Yellow“ és az „Antic Hay“ is.

A vádnak komoly tárgyi alapja van. Ennek a rendkívül eredeti beállítású regénynek alakjai csakugyan bábszerűek, de ez nem az író gyöngeségét jelenti, nem azt hogy igazában nem tud húsból és vérből való, élettel teljes alakokat rajzolni. Éppen ellenkezőleg, tudatosan adja szereplőinek ezt a groteszk panoptikumszerűséget, hogy ezzel is megmutassa, mennyire elvonatkozott az élet realitásaitól intellektuális

eszmeviláguk és hogy cselekedeteik és szavaik tulajdonképpen egy magukra parancsolt, helyesebben igazi énjükön teljesen fölülkerekedett szerep szólamai.

Nézzük csak kik ezek a szereplők? Mrs. Aldwinkle hipermodern Madame de Stael. Két tendencia keveredik benne, amit már külseje is szimbolizál: a junói termeten hordott vénülő preraphaelita fej; nyárspolgári romantika és a parvenü snobizmus, amely irodalmi reminiscenciák rózsafelhőibe burkolja szenzuális szerelmeit. Körülötte élnek a régi vezzei Cibo-Malaspina-kastélyban mint a plutokrata csillognivágyás parazitái: Mrs. Triplow, a regényíró, aki minden élményét tudatosan éli mint jövődi regénytárgyat és egyben minden élményéhez gyorsan szerepet cserél, Mr. Cardan az esztétikai kultúra ittfelejtett epikureusa, a cinikus élősd, a szellemileg még félig kis-korú lord Hovenden, a születési és vagyoni arisztokrácia ősi terhelt-ségtől roskadozó sarja, aki mellett mint komikus antipólus a munkás-párt agg leader-je játssza a mentor szerepét sztoicizmussal leplezett szellemi középserűségében, Mr. Chelifér, a modern széplélek, aki keatsi hajlandóságait obskúrus szaklapocskák bárgyúságainak irodalmi tálalást adó ötletei közt tenyészti és nyakatekert szimbolizmusú verseit a nyúltenyészők közlönyének korrektúrahásábjaiban hevenyészti. A regénynek egyetlen alakja van, Mr. Calamy, aki érzi, hogy bensősége-sebb tartalom kényszere miatt ki kell vonnia magát a szárazán csörömpölő lelkeknek ebből az őszi forgatagából. Calamy előbb világjáró volt, most a magányba vonul, hogy itt elmélkedjék a lélek szükség-leteiről és az emberi sors titokzatos céljáról.

A német fordítás találón a „Parallelen der Liebe“ címet adta Huxley regényének. Csakugyan párhuzamosan, egymással ritkán találkozáson futnak itt szerelmek, vágyak, rögeszmék, történetkék, amelyeket az író elindít, félúton abbahagy, sohasem csoportosít egyetlen középponti mag körül, úgyhogy ez a regény már csaknem tökéletesen és teljesen áttekinthető világossággal tárja fel Huxley új formáját, amely semmi rokonságot nem mutat a regény régi technikájával.

Huxley regényeiben úgyszólván nincs semmi akció, alig történik valami. A szerző, s ebben némi rokonságot mutat André Gide utolsó nagy regényével a „Faux Monnayeurs“-rel, öt-hat kis történetet is elindít egyszerre, amelyeknek azonban csak annyi közösségük van egymással, hogy közös szereplők vannak. Ezek a szereplők azonban sohasem kerülnek egységes bonyodalmakba, hanem közömbös helyeken: előkelő szalonokban, mondain mulatókban és éttermekben, furcsa klubokban, hajnali bohémányokon találkoznak és itt végtelen dialógusokban cserélik ki eszméiket egymásról, egymás és a társadalom uralkodó eszméiről. Közben kis novellákat, naplót, tudományos értekezéseket, irodalmi és művészi kritikákat sző bele regényébe. Ezzel akasztja meg újra meg újra a megkezdett történetek menetét. Ezzel is jelzi mennyire nem fontos, mennyire tizedrangú tényező itt a történet. De nem fontosak maguk a közbeiktatott naplók és novellák sem. Egyetlen fontos dolog van és ez a legjellegzetesebb tulajdonsága Huxley minden írásának: a dialógus. A dialógus azonban itt inkább intellektuális vita, a filozofálás újra feléledt formája és sohasem a

drámai értelemben vett dialógus. Huxley regényeiben nincs semmi drámai. De van ami ennél sokkal több, mélyebb és megrázóbb: van tragikum. Tragikus külön-külön valamennyi alakja, még a legkomikusabb is, még az a báb is, amelynek vérkeringés helyett valami ideges túlfeszültségre galvanizált intellektuális pezsdülés ad életet. És tragikus maga az az egész, döbbenetes kép, amely a mai intellektuális miazmák erjedésétől bomlásnak indult, célját és stabilitását nem találó társadalom lélektelen vonaglásáról kibontakozik.

Mindezek a jellegzetességek, a regény szerkezetének újszerűsége, a dialógusok eleven szikrázása a legtisztábban és a legélesebb körvonalakkal jegecesednek ki Huxley legújabb „Point counter point“ című regényében. A szerző éles boncolókéssel hasít bele a mai Anglia intellektuális felső tízezérek életébe és kegyetlen szatírával készült társadalmi keresztmetszetében döbbenetes reveládókat ad egy egész korról. A szenny, a felozlás foszforeszkáló csillogása veszi körül alakjait s azt, amit az író alakjaival elmond. Mint az ellenpontozott melódiák a modem zenében, úgy indulnak és haladnak itt, hol kánon-szerűen egymást kergetve, hol szinkopásan ölelkezve, hol egymást rontva és egymást kószálva a különböző eszmeáramlatok, erkölcsi meggyőződések, ideológiák, politikai és társadalmi hitvallások. Ezeknek az eszméknek szócsövei a regény szereplői, akik ugyanannak az erkölcsileg megingott, szkepticizmusában és cinikus fölényében szélsőséges testi és lelki perverzításra hajlamos, intellektuális hipercivilizációnak talajából nőttek ki, mint Huxley előző regényeinek figurái, de sokkal elevenebbek, sokkal öntudatosabbak, sokkal inkább igazi emberek, mint a szerző bármely régebbi regényében voltak. Ezúttal a szereplők száma is sokkal nagyobb és szerteágazóbb a társadalom igen különböző rétegeibe, csak egyetlen vonásuk közös, hogy valamennyien a felső intelligenciához tartoznak, akár nagyvilági emberek, akár tudósok, írók, művészek és újságírók. Családok és magánosok kerülnek be az ideológiák konvulziójába. Lord Edward Tantamount, aki a születési és pénzarisztokrácia előnyeinek napsugaraiban fürdik, szenvedélyes biológiai kutató, ez a tudományosság azonban a lelki kétségbeesés mániája nála. Felesége a sivár és meddő szellemesség cinizmusának megtestesülése, akinek egyetlen szenvedélye, hogy a világon mindenkől gúnyt üzzön, még a tulajdon szenvedélyeiből is. Még sivárabb lélek leánya, Lucy Tantamount, a háború utáni gazdag és gondtalan nő típusa, akit lokálról-lokálra hajszol soha nem csituló érzékisége s akinek szabadságát korlátlanul biztosítja a szépség és a pénz hatalma. A szkeptikus tudóssal szemben áll a nyomorék Tantamount lord, aki zavart sztoicizmussal keres folytonos bizonyítékokat Isten létére.

A másik szereplő család feje, John Bidlake, a nagy és egykor ünnepezt festő, szinte állati naturalizmust prédikált, önző hedonizmussal kergette a kalandokat. Kedvese volt Tantamountnénak. Mikor megrokkant, visszatér feleségéhez, az esztétikai túlfinomultság doktrínér papnőjéhez és itt az irodalmi melegház fojtott és minden természetességéből kivetkőzött levegőjében reszketve várja a feltartóztathatatlan halált. Bidlake fia, Walter, a közepes tehetségű és kevésbé férfias gerincű író ide-oda hányódik egy siránkozó és unalmas idealiz-

musú asszony és az érzéki varázsú Lucy csábítása közt. Leánya Ellinor, Philip Quarles regényíró felesége. Quarles egyik legjelentősebb alakja a regénynek. Életkörülményei sokban megegyeznek a szerző életének fordulataival. Fájdalmas és fölényes bölcsesség nyugalomával szemléli a körülte kavargó zűrzavart. Messze földeket jár be, népeket, jelenségeket, szellemeket tanulmányoz. Rendesen ő fűzi a dolgokhoz mint saját reflexióit a szerző magyarázatait s ő marad adós az izgalmas problémáknál a szerző megoldásaival.

Ő képviseli a regényben az abszolút intellektuális író, akiben Huxley alighanem önmagát személyesítette meg és helyezte mindent széljegyzetekkel kísértó raisonneumek a regény középpontjába. Az ellentétet vele szemben Marc Rampion, az anti-intellektuális író képviseli, aki intellektuális okfejtés útján jött rá, hogy vissza kell kanyarodni valamennyire a természethez és megkeresni azt a középutat, amely egyensúlyt teremt az értelem és az ösztön követelményei közt.

Másik ellenpár a regényben Webbley, a „szabad angolok“ vezére, egy idealista diktatúra politikájának harcosa és Ilidge, a materialista forradalmár, aki a kommunista ideológiának tettekre is kész fanatikusa.

Webbley és Ilidge közt is megvan az összekötőkapocs: alapján mind a kettő forradalmár. Éppen így köti össze a közös misztikus hajlandóság a harmadik ellenpárt, Spandrellt és Burlapet. Azért köztük is szélsőséges az ellentét. Spandrell gyűlölködő, szenvedélyes miszticizmusa a démoni felé mélyül, míg Burlap képmutató, hideg gonoszsága anygali álarcokat keres a franciskánus spiritualizmus jelszavai mögött. Spandrell pesszimista fatalizmussal törődik bele feltartóztathatatlan züllésébe, Burlap a törtétek könnyed optimizmusával keresi az érvényesülés útját. Spandrell azt hiszi, hogy ez a föld valamelyik másik planéta pokla. Burlap meg van győződve, hogy itt a földön is könnyű elérni a paradicsomi boldogságot.

Ezeknek a szereplőknek a sorsa hol összefűződik, hol ismét eltávolodik egymástól. Legtöbbször csak külső körülmények: egy-egy társaság, véletlen találkozás, futó viszony hozzák őket közel egymáshoz. Ilyenkor rendesen kiadós filozofáló eszmecserek kezdődnek, így kanyarog lassú mederben a regény. Nincs semmi fejlődés, nincs ami megrázó, a rendes kerékvágásból kikököntő eseményhez vezetne. Csak a regény végén történik a legközvetlenebb egymásutánban csaknem párhuzamosan négy haláleset. Ilidge agyonüti Spandrell segítségével Webbleyt, az angol fascisták vezérét, azután öngyilkos lesz. A vén Bidlake csaknem egyidőben hal meg kis unokájával, Quarles fiacskájával. Mind a négy haláleset megdöbbentő. Különösen a kis bimbózó lét hirtelen letörése a tavaszi viharban s az elfáradt, kiszikkadt élet elmúlása, párhuzamba állítva, a tiszta költészet elegikus szépségével hat. De külön-külön egyik haláleset sem drámai fejlemény. Éppen úgy beletartozik az élet folyásába, mint a születés. Végül jönnie kell az elmúlásnak is, ez a lét szükségszerű befejezése. Csak ebben a regényében mintha szükségesnek tartotta volna az író külön hangsúlyozni ezt a „memento mori“-t, éppen mert alakjai valami szilaj mohósággal állandóan a „memento vivere“-t harsogják. Tele vannak életvággyal és egyformán elítélik a misztikus aszketizmusból,

mint a puritán tartózkodásból származó testsanyargatást. Sem Assisi Szent Ferenc, sem Shelley nem eszményképe ennek a hedonizmusnak, amely itt anyagi gondtalanságában az élet szépségének más-más szertelenségbe torzult válfaját hajszolja.

Huxley irónikus pesszimizmusa először fordul itt az élet igenlése felé. De a mohó élvezetvágygal, a pógány testiség ragyogásával szemben odaállítja a vén Bidlake pusztulásának nyomorult sivárságát, a fékevesztett amorális ányékában, amely babonás szatanizmus és vallási kétségektől kísértett pogányság között vergődik, ott settenkedik a lefáradtság és kimerültség egytetemes láza, amely forradalmak válsága felé hajszolja a bomlott idegzetű társadalmakat. A kórtüneteknek ez a felismerése már félig-meddig út a gyógyulás felé és Huxley már a maga felfogása szerint való orvost is bemutatja Maré Rampion személyében.

Marc Rampion, akiben a szerző alighanem a nemrég elhunyt kiváló angol regényíró, D. H. Lawrencet személyesítette meg, mint a végtelen dialógusok végső tanulságát csendíti ki az egyetlen parancsot, hogy az ember térjen vissza arra az útra, amelyet a természet jelölt ki számára. Ez az út nem tévedhet sem a régi puritanizmus szemforgató konvencióiba, sem az új szabad gondolkodás új szabadosságába, amely a szalonok és a szennyes lebujsok erkölceiből gyúrta új felsőbbrendűnek kikiáltott „erkölceit”. Mert mint Francois Mauriac Moheréről írt essay-jében megállapítja: „A legellentétebb módokon lehet elleneszegülni a természetnek és a misztikus aszkéták sokkal kevesebb erőszakot követtek el testük ellen, mint az élvezethajhász kicsapongók.”

Marc Rampion kívül áll a politikától; éppen úgy gyűlöli a pénz mindenható zsarnokságát, mint amennyire a kommunista diktatúrák barbár elnyomásától retteg. Minden teóriától és doktrínától menten az egyszerű és harmonikus élet jogát követeli egy tisztultabb emberiség meghiggadt légkörében. Mióta az egyébként súlyos regény egészen csodálatos gyorsaságú iramban népszerűvé vált, szelvében-hosszában idézik Marc Rampionnak ezt a megállapítását: „Tökéletes kiegyensúlyozott embernek lenni nehéz vállalkozás, de az egyetlen, amelyre tömünk érdemes. Senki nem kívánhatja, hogy mások legyünk, mint emberek. Csak emberek. Se nem angyalok, se nem ördögök. Az ember olyan lény, amely óvatos léptekkel halad egy szál kifeszített kötélén, egyensúlyban tartva botjától, amelynek egyik végén agya, öntudata és szelleme van, másik végén testi ösztönei, mindaz, ami benne öntudatlan, érzéki és misztikus”.

Az emberi dualizmus két ellentétes irányzatának kiegyensúlyozása tehát az élet szépségének, harmóniájának, a felszabadult ösztönök és az elszabadult intellektuális szertelenség vad káoszából való szabadulásnak titka. Ez vezethet ahhoz az egészségesebb élethez, ahhoz az új humanizmushoz, amelynek bomladozó csiréit kezdik már felfedezni itt is, ott is a mai irodalom nemesebb részében, Valéry, Qaudel, Duhamel, Pirandello, Papini és Keyserling műveiben s amelynek Huxley Point counter point-je önkénytelenül programregényévé vált.

SPORT, SPORTPOLITIKA ÉS EGÉSZSÉG

ISMÉTELTEN hallottunk bajnok és rekorder sportemberek korai haláláról. A sérült és beteg sportemberekről szóló orvosi jelentés szinte állandó rovata a sportlapoknak.

Véletlen játszik-e itt, vagy törvényszerűségeket kell-e keresnünk? Egészségről, betegségről és a hosszú élet kérdéséről sporthírek mellett megállva is érdemes elmélkedni.

Az emberi szervezetet igen komplikált, sokféle működésű géphez hasonlíthatjuk, amely túlzott igénybevételnél kopásnak van kitéve. Gépnek és élő szervezetnek, hogy teljesítőképességét lehetőleg soká megőrizhesse, józan használatra és szakszerű karbantartásra van szüksége. Az emberi szervezet karbantartásának szakembere az orvos.

Az ember készítette gépek és a szervezet között teljesítőképesség tekintetében lényeges különbség van. Míg ugyanis a helyesen kezelt gép efféjtusa megközelítőleg állandó, addig a szervezeté az igénybevételtől függően tág határok között változik. Így a sokáig pihentetett izom sorvadásnak indul, teljesítőképessége csökken, gyakori használat viszont az izom térfogatát növeli és erejét fokozza. A szervezet karbantartásánál így hát nemcsak arra kell ügyelni, hogy túlságosan ne vegyük igénybe, hanem arra is, hogy az egyes szervek működését el ne hanyagoljuk. Erre annál inkább van szükség, mert a megélhetésért folytatott munka a szervezetet sokszor igen egyoldalúan veszi igénybe. A szellemi munkás izomrendszerét nem foglalkoztatja kellően, de a testi munkások egy részénél is az izomzat igénybevétele egyoldalú. Már pedig az izomrendszer, a mozgás aktív szerve tömegénél fogva is jelentős része a szervezetnek; ami pedig a szervezet üzemanyagfogyasztását illeti, az összes szervek között a működő izomzat a legnagyobb konzumens. Kapcsolatai a vérkeringés szerveivel, az idegrendszerrel, de a szervezet egyéb alkotórészeivel is oly bensők, hogy igénybevételének módja és mértéke döntően befolyásolhatja a szervezet általános állapotát.

Az izomzat hiányos foglalkoztatását sportolással lehet pótolni: orvosi szempontból kizárólag így határozhatjuk meg a sportolás értelmét. Orvosi problémává teszi a sportolás kérdését az a körülmény, hogy az izomzat túlkevés, de éppúgy túlsók igénybevétele is egyaránt kárt okozhat. A szükséges legkevesebb és a megengedhető legtöbb kérdése merül itt fel s megnehezíti a dolgot, hogy ami az egyiknek még nem elég, az a másiknak már sok lehet. Ezért a sportkérdésekkel foglalkozó orvosnak ismernie kell azon károsodásokat, amelyek a szervezetet az izomzat túlkevés, illetve túlzásba vitt igénybevételéből

érhetik. Csak így tehet különbséget jó és rossz sport között s csak ezekkel az ismeretekkel felfegyverezve szólhat hozzá ahhoz a kérdés-komplexushoz, amelyet a sportpolitika nevével illetnek.

Az izomrendszer túlkevés foglalkoztatásából származó károkat azoknál észlelhetjük, akik foglalkozásuknál fogva keveset mozognak és a sportolást elhanyagolják. E károkat többnyire túl szokás becsülni. Az a sokszor hallott állítás például, hogy a túlkevés mozgás szűkmellűvé tesz s ezzel a tüdőtuberkulózisra hajlamosít, míg a sport kitágítva a mellkast, megvédi a tüdővész ellen, semmi ténnyel sem támasztható meg. A jól fejlett izomzat nem véd meg egyéb fertőző bajoktól sem, s arra sincs adat, hogy az izmosabb ember a különböző betegségeket jobban állaná ki. Talán némi joggal tulajdonítanak szerepet az izomrendszer elhanyagolásának a krónikus székrekedés oly gyakori betegségének létrejöttében. De ennek az állapotnak a túlkevés mozgás semmiesetre sem egyedüli s nem is legfontosabb oka. Károsodást jelent, ha az izomzat elhanyagolása egyéb körülményekkel (túltáplálkozás, örökölt hajlam) kapcsolatban elhízáshoz vezet; az elhízás a betegségek egész sorára diszponál és kétségtelenül megrövidíti az életet.

Mégis az izomzat elhanyagolását nem annyira a direkt károk, mint inkább az elmaradt haszon szempontjából kell tekintenünk. Erős mechanikai igénybevételekkel szemben (például balesetknél) a fejlettebb izomzatú rendszerint eUenállóbb. Előnyt biztosít a fejlett izomzat a női szervezet hatalmas erőpróbájánál, a szülésnél is. Általában a jól foglalkoztatott izomzatú ember egész szervezetének teljesítő-képessége nagyobb, mint az elhanyagolt izomzatúé s ez, ha talán nem is hosszabb élettartamot, de több élettartalmat jelent és nagyobb értéket a köz szempontjából. A jól fejlesztett izomrendszer éppoly kívánatos valami, mint a jól kiművelt agyvelő. A helyesen űzött sport továbbá egész sereg indirekt előnnyel jár az egészség megóvása szempontjából. Ilyen a szabad levegőn való tartózkodás, a test edzése hőmérséki ártalmakkal szemben és sok más egyéb.

De talán nincs is szükség arra, hogy a sportolás sokfajta előnyeit bővebben magyarázzuk s elég ha kimondjuk, hogy az orvostudomány teljes mértékben a sportolás mellett áll. A sportolás nem parancsoló életszükséglet, orvosi szempontból nem is annyira elengedhetetlen és pótolhatatlan, mint a test tisztántartása; de az izomrendszer kellő foglalkoztatása legalább oly fontos mint az, hogy helyesen táplálkozzunk.

A TÚLZÁSBA VITT SPORTOKBÓL eredő károsodásokat két csoportba oszthatjuk. Az első csoportba taxtozó károsodások jellemző módon hasonlítanak azokhoz az elváltozásokhoz, amelyeket mint az öregedő szervezet normális kopási megbetegedéseit ismerünk, de amelyek a szervezet túlzott igénybevétele mellett túlkorán és a megszokottnál nagyobb mértékben léphetnek fel.

A túlságosan igénybevett ízületekben apró gyulladások, porc-kopások és leválások jelentkeznek, melyek ha meg is gyógyulnak, mihamarabb újból felléphetnek. Az olimpiai atléták több mint 20%-ánál lehetett röntgennel a különböző ízületekben durvább elváltozásokat

kimutatni. Igen nagy arányszám ez, ha meggondoljuk, hogy a károsodások aránylag későn válnak röntgenvizsgálattal észrevehetőkké. A tréningben levő sportembernek ezek az elváltozások igen sok kellemtelenséget okoznak, nem egyszer műtétet is szükségessé tesznek.

Ismeretes a túlfáradt izomzatban fellépő fájdalom, az úgynevezett izomláz, amelyet valószínűleg az izmokban fellépő apró vérzések okoznak. Ez a fájdalmas állapot ugyan hamarosan nyom nélkül eltűnik, de a túlságosan igénybevett izomzat, akárcsak az öregedő emberé, hajlamosabbá válik húzódásokra, zsábaszerű megbetegedésekre.

A kimerítő munkánál túlzottan igénybevett szívizomban is oly károsodások léphetnek fel, melyek az öregedő szívizom elváltozásai-val jóformán azonosak. Nem a többé-kevésbé ártatlannak tartott megnagyobodásról, a sportszívről van itt szó. Orvosok között is kevésé ismert tény, hogy fiatal, aktív sportemberek szíve — megfelelő finom módszerrel, elektrokardiográfiával vizsgálva — gyakran mutat olyan elváltozásokat, amelyeneket a szívspecialista húsz-harminc évvel idősebb embernél is fejcsóválva regisztrál. Ezek az elváltozások nagyon is alkalmasak lehetnek arra, hogy hordozójuk élettartamát lényegesen megrövidítsék.

Nagy testi megerőltetések a veseműködés kóros elváltozását is okozhatják; a vizeletben fehérje és vér jelenhetik meg: ismét ugyanazok a tünetek, amelyeket az öregkorban mint az elhasználódás jeleit ismerünk.

A gyakori kimerüléssel járó izommunka az idegrendszerben is létrehoz oly jelenségeket, melyek hasonlatosak a szervezet túlzott szellemi igénybevételénél mutatkozó neuraszténiához.

E kézzelfoghatóan kimutatható elváltozásokon kívül a túlzott igénybevétel nyilván a szervezet egyéb, vizsgálatok számára kevésbé hozzáférhető részeiben is kopási jelenségeket okoz. Kézenfekvő például, hogy a hosszú időn át túlzásba vitt izommunka az érrendszer kopási megbetegedését, az érlemeszesedést is előmozdítja.

A túlságos megterhelés nemcsak kopás útján vezet károsodásra, hanem a szervezet egyes részei hirtelen is felmondhatják a szolgálatot: izomszakadás, ínszakadás, csonttörés, kimcrüléssel szívhalál extrém módon túlzásba vitt teljesítményeknél nem egészen ritka jelenségek.

A legtöbb ember — e tekintetben alig van kivétel — különböző betegségek kórokozóit hordja magában. E kórokozók egy már lefolyt s meggyógyult betegség emlékei; ezekkel a szervezet a harcot már lefolytatta s megbékült velük a nélkül, hogy végérvényesen győztes maradt volna. Ilyen kórokozó csira például a tuberkulózis bacillusa, mely minden városi emberben megfészkel. A szervezet normális állapotában a kórokozók nyugalomban maradnak; a kimerülés okozta nagy felfordulás azonban a szervezet belsejében újból fellobbanthatja a bajt, amely hosszas, esetleg végzetes lefolyást vehet. Az így keletkező betegségek képezik a sportkárosodások második csoportját. Nyugvó betegségek aktiválása kimerítő izommunka révén egyáltalában nem ritka s így magyarázható, hogy a tudóvsz az egyébként nyilván kitűnő szervezetű olimpiai bajnokokat sem kíméli meg.

A szervezet a túlságos igénybevétel okozta károkat megelőzni

igyekszik. Védekezése ösztönszerű s azzal a jelenséggel függ össze, amelyet kifáradásnak nevezünk.

Az izom működése közben üzemanyagot használ el és benne salaktermékek keletkeznek. Az üzemanyag pótlása és a salak eltávolítása igen kiterjedt csőhálózat, az izom érrendszere útján történik; a csőrendszerbe folyó vér szállítja az üzemanyagot, a kifolyó vér öblíti ki a salaktermékeket. A vér áramoltatásának feladatát egy központi szivattyúrendszer, a szív végzi. Munkavégzés közben az izom érrendszere rendkívüli módon kibővül; nyugalomban ugyanis a csövek jórésze zárt és csak munkavégzés közben nyílik meg a keringés számára. Erős izommunka közben a szív is fokozottabb munkát végez, úgyhogy a dolgozó izom vérrrel való átáramoltatása a nyugalmi helyzethez képest sokszorososan fokozódik, ami a salakanyag elszállítása és az üzemanyag pótlása szempontjából igen kedvező. Mégis erős vagy hosszantartó munkánál a salakanyag kiöblítése a termeléssel nem tart lépést, a salakanyagok felhalmozódnak: az izom kifárad. A kifáradás, ha a munka tovább tart, kimerültséggé fokozódhat s az izom képtelen tovább működni, mert görcsös állapotban összehúzódva marad.

Az izom érhalózatának munka közben való kibővülését részben lerontja az a körülmény, hogy az összehúzódás ideje alatt a rugalmasfalú ereket a megfeszülő izom összenyomja s csak az elemnyedés ideje alatt engedi teljesen kitágulni. Mindaddig, amíg összehúzódás és elemnyedés kellő módon váltakoznak, ebből az izom vérellátására kár nem származik. Állandó, egyfolytában történő összehúzódás alatt azonban az izom rosszul van ellátva üzemanyaggal és a salaktermékektől való megszabadulása is tökéletlen. Ez az oka annak, hogy a tartós összehúzódásban levő, úgynevezett statikai munkát végző izom oly gyorsan fárad el, ellentétben a dinamikai munkát végző izommal, amelyben az összehúzódást gyakran váltja fel elemnyedés.

A kifáradás nemcsak az izomban magában lefolyó folyamat eredménye; kifáradhatnak azok az idegpályák is, melyek az izomhoz az összehúzódást kiváltó idegingerületet szállítják. Az idegpályák kifáradása folytán a begyakorolt mozgások egyes részei között a finom összehangoltságban hamarosan zavar áll be, a mozgások vesztenek precizitásukból. A nem megszokott módon lefolyó mozgások ökonómiája csökken, ami a további kifáradást még jobban elősegíti: circulus vitiosus áll elő, mely gyorsan vezet a teljes kimerülésre. A kifáradt izmok hiányos működését más, pihent izmok pótolhatják. E nem begyakorolt izmok működtetése azonban további hátránnyal jár. A begyakorolt mozgások jórésze ugyanis szinte öntudatlanul, jóformán az agykéreg idegsejtjeinek közreműködése nélkül történik. Ha a nem begyakorolt izomcsoportokra kerül a sor, akkor tudatos impulzusokra van szükség, ami az agykéreg sejtjeinek erős igénybevételét és gyors kifáradását eredményezi.

Kifáradás jöhet létre azért is, — ez különösen nagyobb izomtömegek igénybevételénél van így — hogy a vérkeringés motora, a szív nem tud a ráháruló fokozott munkával megbirkózni. Kifáradhatnak a légzőizmok, a működő izom fűtőszerkezetének oxigénszállító fűjtatói. Hiszen a légzés is fokozottá válik, ha az izomzat erős munkát

végez. A légzőizmok és a szívizom kifáradása a szervezet működésének harmóniáját bontja meg. Megváltozik a szervezet belsejében a vér eloszlása, amit a kimerülés előfutárjaként jelentkező sápadtság mutat. Végül az agy sem kap elegendő vért s e fő kormányzószerv működés-zavara egész sor circulus vitiosus útján vezet eszméletlenségig fokozódó, extrém esetekben meg éppen halálra vezető teljes kimerültséghez.

A kifáradás, mint látjuk, igen bonyolult jelenség, amely nagyon különböző lefolyású lehet a dolgozó izmok mennyisége, a munka intenzitása, minősége (statikai, dinamikai) és tartama szerint. A kifáradás különböző fajtái és stádiumai mint többé-kevésbé kellemetlen érzések ösztonszerűen a munka abbahagyására készítetnek. Célszerű dolog ez, mert a szervezet mintegy automatikusan mentesül a túlzott igénybevétel okozta károsodástól.

Az emberek azonban megadatott a mód arra, hogy ösztönös védőberendezéseit félretolhassa. Hogy megérthessük, miképpen történik ez, bővebben ki kell térnünk arra a már említett tényre, hogy a szervezet teljesítőképessége megismételt igénybevételeknél jelentősen megnövekedhetik.

A TELJESÍTŐKÉPESSÉG gyakorlat útján való növelését sportnyelven tréningnek nevezik.

A gyakorlásnak, a mozgások megismétlésének egyik eredménye az, hogy a gyakorolt mozgások célszerűbbé, ökonomikussá válnak. A gyakorlott hitő bámulatos könnyedséggel, igen csekély erőfeszítéssel hagyja maga mögött a végsőkig erőlködő gyakorlatlant; a rutinos tenniszező vagy golfjátékos alig észrevehető erőfeszítéssel sokkal nagyobb sebességet kölcsönöz a labdának, mint ha a gyakorlatlan mégé úgy erőlködik is. A mozdulatok harmonikus célszerűségének, ökonomiájának magasabb foka a legkülönbözőbb sportágakban oly sokat emlegetett stílus. A stílus teszi lehetővé, hogy minél kisebb erőfeszítéssel érhesük el ugyanazt a teljesítményt. Joggal állítják szembe a stílusával eredményt elérő sportembert azzal, aki stílus nélkül, nyers erőfeszítéssel akar boldogulni.

Már a stílus kialakulása és javulása egymaga is nagy mértékben fokozza a teljesítőképességet. A teljesítőképesség további lényeges emeléséhez vezet a tréningnek az a hatása, hogy a mozgató apparátus minden része és a szervezetnek a gyakorolt mozgásokkal kapcsolatos minden egyéb működése is alkalmazkodik a nagyobb teljesítmény végzéséhez.

Így a foglalkoztatott izmok térfogatukban növekednek és ezáltal nagyobb erőfeszítésre lesznek képesek. Az idegpályák több és intenzívebb ingerületet tudnak kifáradás nélkül szállítani. A szívizom is erősödik, nagyobb térfogatú lesz, hogy a ráháramló nagyobb munkának eleget tudjon tenni. Fokozódik a tüdőventiláció is, a mellkas tágulékonyabb lesz és a légzőizmok erősödnek. S végül az agykéreg egyrészt eltompul a fáradtságérzésekkel szemben, másrészt a kifáradásnál szükséges tudatos impulzusok adására fokozott mértékben lesz képessé: az akaraterő megnövekszik.

A szervezetnek a kimerítő izommunkához való sajátos alkalmaz-

ködása mutatkozik a „second wind“ jelenségében. A second wind jelensége főleg távfutóknál és versenyvezetőkönél figyelhető meg és abban áll, hogy a kifáradó, majd teljesen kimerülő sápadt atlétát hirtelen bő verejték lepi el és egy kritikus időszak leküzdése után a kimerültség érzése nélkül még hosszabb erőfelfrészre képes. E jelenség magyarázata az, hogy a test véreloszlása hirtelen teljesen megváltozik: úgyszólván minden rendelkezésreálló vér a működő izomzatba jut, a többi szervek csak annyi vért kapnak, amennyi elengedhetetlenül szükséges.

A sportember szempontjából a tréning mindezen hatásai egyéges elbírálás alá esnek: együttesen az egyénileg lehetséges maximumra emelik a teljesítőképességet. Az orvosnak ezzel szemben különbséget kell tenni a tréning hatásai között a szerint, hogy azokat a szervezetre hasznosnak vagy károsnak ítéli.

A mozdulatok ökonómiájának, a stílusnak kialakulása a helyesen űzött sport egyik legjelentősebb eredménye. A mozdulatok stílusos leegyszerűsítése ad a sportgyakorlatoknak le nem becsülhető esztétikai értéket.

Már az izomzat térfogatának növekedését nem mindig tekinthetjük osztatlan örömmel. Igaz, a tömegesebb izom nagyobb erőfelfrészre képes és a jól fejlett izomzat többet ér, mint az elsatnyult. De az izomzat térfogatnövekedése csak egy bizonyos fokig kívánatos. A túlfejlett, hipertrófiás izom — akárcsak az igen nagy teljesítményekre készült versenymotor — kényesebb, mint a normális, könnyen hajlik „húzódásokra“, inkább jönnek létre benne izomszakadások. Nagy erőfelfrészek gyakori ismétlése — főleg ha statikai munkáról van szó — az izomzatot nemcsak térfogatában változtatja meg, hanem növeli az izom nyugalmi feszültségét, úgynevezett tónusát. Az ilyen izom kemény, merev, finom mozgások végzésére alkalmatlan. Ha az izomzat nagy része válik hipertrófiássá, úgy ez a szívre nézve is állandó munkatöbbletet jelent. A szív ugyan alkalmazkodik ehhez, mégis az állandóan fokozott szív munka idővel megbosszulja magát. Mindezen okokból, de még sok egyéből is, az egész izomrendszer tervszerű „kifejlesztése“, amint például ezt a különböző tomarendszerek reklámképein látjuk, az orvos szemével nézve határozottan aggályos. Az orvosi szempontból ideális izomzat nem kőkemény dudorok halmozásából áll, hanem közepes térfogatú, jól ellazuló, finom mozgásokra, gyors beidegzésekre képes izmokból.

A szív erős és gyakran ismétlődő megterhelésekkel szemben nagyjából úgy viselkedik, mint minden egyéb izom: térfogatában, erejében nagyobb lesz (úgynevezett sportszív), kiadósabb összehúzó-dásokra képes, — ez az oka annak, hogy a trenírozott atléták szíve közvetlen a verseny után kisebb, mint előtte — egyszersmind azonban könnyebben éri ártalom.

A „second wind“ állapota, bár csak a megfeszített munka alatt tart, tehát tisztára átmeneti, nagyon is aggályos. A szervezetet hajszaínyi választja el a teljes összeroppanástól és a vérrel alig ellátott belső szervek érhető módon minden tekintetben sokkal sebezékenyebbek, mint normális állapotukban.

Említettük, hogy az agykéreg alkalmazkodása az izomzat foko-

zott igénybevételéhez a fáradtság kellemetlen érzéseinek elnyomásában és az akaraterő növekedésében nyilvánul meg.

A sportszerű tréningnek ezt a hatását sokan hajlandók igen nagyra értékeim. Valóban van valami tiszteletreméltó abban, midőn a sportember, önzetlen célért küzdve, akaraterejének példátlan megfeszítésével ér el minden addiginál nagyobb eredményt. Mégis, az orvos számára az erők végső megfeszítésének jellemző grimásza nem örvendetes látvány; annak jele ez, hogy az ember ösztöneit, automatikus védőberendezéseit sutba dobva, messze túllépte szervezete józan igénybevételének határait. Az ilyen atléta ugyanazt teszi szervezetével, mint a mérnök az elektromotorral, ha megfeszíti biztosítékától, vagy a gőzgépet biztonsági szeleptől, hogy minél nagyobb momentán teljesítményt erőszakolhasson ki belőle — nem törődve a masina épségével, a tartósság rovására menő károkkal.

A tréningnek, mint láttuk, három eredményét kell sematice megkülönböztetnünk: egyik a stílus kialakulása; a másik az izomzat és az ezzel kapcsolatosan működő egyéb szervek hipertrofiája; a harmadik az, hogy a szervezet, biztonsági kikapcsoló szerkezeteit részben vagy egészben leszerelve, maximális teljesítményekre állítja be magát.

A teljesítőképességnek stílussal való javítása nagy haszon. A szervi hipertrofiákat csak bizonyos fokig tekinthetjük kívánatosnak addig, míg a szervezetre nézve nem jelentenek teherterelt. A tréningnek az a hatása pedig, hogy a szervezet biztonsági szelepeinek átállításával vagy kikapcsolásával növeli teljesítőképességét, orvosi szempontból teljes mértékben kárhóztatandó. Ezen az úton vezet a tréning többé-kevésbé súlyos és tartós sportkárosodásokra.

HOGYAN KERÜLJÜK EL A SPORTKÁROSODÁSOKAT? Mindenek előtt ne üzzünk olyan sportot, amely könnyen vezet károsodásokra. Az egyes sportfajták előnyeiről és hátrányairól részletesen lesz szó, most csak egy fontos és nem általánosan ismert megkülönböztetést teszünk.

Vannak sportok, melyeknél a mozgások igen változatosak, szabadok. Ezzel szemben egyes sportoknál állandóan ugyanazon mozgások ismétlődnek. Minél szabadabb a mozgási lehetőség, annál inkább van mód arra, hogy a már fáradt izmok pihenjenek. A gépszerűen ismétlődő mozgások, midőn ugyanazon izmok, ugyanazon beidegzések, ugyanazon ízületek sorozatosan vétetnek igénybe, pihenésre nem adnak alkalmat s így a kopási veszedelem nagyobb fokával járnak. Tehát inkább szabadmozgású sportot üzzünk, mint gépszerűt.

További egyszerű tanács a károsodások elkerülésére: hallgassunk ösztöneinkre és hagyjuk abba a mozgást, ha komoly fáradtságot érzünk. A dolog azonban korántsem ilyen egyszerű. A legtöbb ember ugyanis a sportot nem orvosi okokból űzi, hanem mert szórakozni, mulatni akar, vagy mert izgalmat keres, esetleg mert sportambíciói vannak s hiúságát igyekszik kielégíteni; mert az eredmény elérését magasabbrendű feladatnak véli, vagy esetleg mert a sportolással anyagi előnyöket akar elérni. Nem csoda hát, ha a korlátozások sem orvosi megfontolások alapján történnek.

Nagy tévedés volna a sportolásra serkentő primér okok kikapcsolásával törekedni a károsodások elkerülésére. A tisztán egészségi okokból folytatott mozgás túlságosan orvosság-jellegű és korántsem olyan hatásos, mint a szívesen, örömmel végzett. De amint a jó szakács sem használ ártalmasan izgató fűszereket főztjéhez, úgy helyes, ha asportolás indító okai közül is lehetőleg elhagyjuk a veszedelmeseket. A választás nem nehéz: veszedelmes mindennemű verseny, mert maximális erő kifejtésre készlet, veszedelmes a lehető legjobb eredmény, a rekord elérésére irányuló ambíció, fűtse azt akár egyéni hiúság, akár testületi érzés, akár anyagi javakra való törekvés. Aki ilyen indító okokból űzi a sportot, könnyen és gyakran lépi át az orvosi szempontból megengedhető határokat. Ez persze korántsem jelenti, hogy minden versenyző fiatalon halna meg vagy válna rokkanttá, hiszen a sportbajnokok között hál' Istennek sok akad, aki jó egészségben magas kort ér meg. A rekordén karrier tehát — csak éppúgy, mint a krónikus alkoholizmus — nem jelent okvetlen rövid életet, de igenis jelenti — mint ezt sok szomorú példa igazolja — a hosszú életre való kilátás megkisebbedését.

A versenyzés és rekordhajsza határozott elvetésével marad mint ártatlan fűszere a sportolásnak a szórakozás, a mulatság, a játék.

Fokozottan fenyegetik a sportkárosodások azt, aki már foglalkozásánál fogva is erős testi munkát végez; fokozott veszélyekkel jár a túlzott sport a női szervezetre, a fejlődő vagy visszafejlődő szervezetre és a beteg szervezetre.

A testi munkásnak is szüksége van sportra, mert a foglalkozással járó munj gyakran egyoldalú igénybevételt jelent. A testi munkás sportja azonban olyan legyen, hogy az amúgy is megterhelt szervezetre ne jelentsen feleslegesen nagy munkát. Épp ezért a versenysportok minden faja, mint munkássport, orvosi szempontból nonsens. Különösen káros az olyan versenysport, amely a munkást — miután a gyár rossz levegőjéből kikerült — még friss szabad levegőhöz sem juttatja.

A nők szervezete általában kevésbé teljesítőképes és kisebb ellenállóképességű, mint a férfié. A durva sportok, vagy az atlétika, úszás versenyszerű üzését nők részéről határozottan elhibázottnak tartjuk. A versenysportok közül talán a golf és tennisz az, amelyből a nő károsodás veszélye nélkül kiveheti a részét, de talán még helyesebb, ha ezeket a sportokat is inkább csak játékszerűen űzi.

Különösen nagy kíméletet igényel a sportolásnál az öregedő szervezet. És itt egy nagyon káros szokásról kell említést tennünk, az ú. n. oldboy-versenyéről. Oldboynak nevezik azokat a sportembereket, akik versenyző múlttal rendelkeznek, koruknál fogva azonban már a fiatal generációval nem állják ki a versenyt és így korhatár megállapításával egymás között vetélkednek. A versenyző oldboyt a sportkárosodások különösen veszélyeztetik. Nehezen látja be az ember, hogy szervezetétől már nem kívánhatja azt, amire valaha képes volt. A régi dicsőségek emléke könnyen visz olyan túlzásokba, amelyek súlyosan bossz lhatják meg magukat.

Bizonyos esetekben a beteg szervezetnek is szüksége lehet sportra.

Ez azonban már tisztán orvosi kérdés. A beteg, hacsak egy kicsit is józan, e tekintetben éppúgy orvosi tanácsra hallgat, mint minden egyébben.

A következőkben az egyes sportokat külön-külön vesszük orvosi szempontból szemügyre.

Vannak sportok, amelyeket rendszerint zárt helyen üznek és amelyeket az orvosnak már ebből a szempontból is kifogásolnia kell. Ilyen sport a nagy elterjedtségnek örvendő torna. Iskoláinkban a tanulók heti 2 órát töltenek tornagyakorlattal, rendszerint cserrel vagy fűrészpárral behintett padlójú tornateremben, olyan levegőben, amely gyakran határozottan kifogás alá eshetik. A szokásos tornagyakorlatok orvosi szempontból igen kevésbé felelnek meg a követelményeknek. Számos tornagyakorlat az izomzatot túlnyomóan statikai módon veszi igénybe (húzódkodás, testmervítéssel járó gyakorlatok), tehát hamar okoz kifáradást és fejleszti ugyan az izomzatot, de azt keményre, finomabb mozgásokra kevésbé alkalmassá teszi. Ez az oka annak, hogy a tornászok között gyakran találunk a szobrász szempontjából szépen fejlett izomzatú, de nagyon ritkán olyant, aki a mindennapi élet szabad mozgásait könnyedén tudná végezni. Hozzájárul mindehhez, hogy a tornagyakorlatok kevésbé mulatságosak, a szabadgyakorlatok határozottan unalmasak.

Az izomzat kifejlesztését hibás módon szolgáló klasszikus tornánál sokkal célszerűbb a tomaszás egynemely modor formája, amelynél az izomzat statikai igénybevétele alig szerepel és inkább könnyed, táncszerű mozdulatokra, az ízületek mozgékonyágának fokozására és az izomzat lehető nagyfokú nyugalmi ellazítására helyezik a súlyt. Am itt is nagy hátrány, hogy a tomaszást többnyire zárt helyen, rossz levegőben végzik s hogy a gyakorlatok nem nagyon mulatságosak.

Többnyire zárt helyen üzött sport a vívás is. E kedvelt és elterjedt sportnak bizonyos társadalmi jelentőséget kölcsönöz a párbajoknak még mindig meglevő divatja. Orvosi szempontból a vívósport igen súlyos kifogás alá esik, nemcsak azért, mert rendszerint zárt helyen üzik, hanem elsősorban azért, mert a víváshoz szükséges öltözék (vastag nadrág, plaszttrón, kesztyűk, vívómaszk) a bőrmozgásnál oly fontos vízleadást gátolja.

A tornászással gyakran állítják szembe a szabadtéri atlétikát, mint egészséges sportot. Az atlétika üzése többé-kevésbé jó levegőhöz van kötve, bár egyes sportpályákon az atléták sok port nyelnek. Nagyobb baj, hogy az atlétikának jóformán csak akkor van értelme, ha versenyszerűen üzik; eredményre törekvés nélkül az atlétikai tréning unalmas és egyhangú. A versenyszerű atlétika viszont a szervezetet oly teljesítményekre készíti, aminőket — mint ezt az olimpiai játékok alkalmával végzett orvosi vizsgálatok mutatták — még a legkitűnőbb fizikumok sem bírnak el károsodás nélkül. Alt ez az egyszerű, nagy megerőltetéssel járó dobó- és ugrósportokra, valamint a különböző távú futásokra is. Relative ártatlan az atlétikai sportok között a mezei futás; ez nem versenyszerűen üzve is mulatságos, mert a futó a szabad természet változatosságát élvezzi; a távolságot nem túlzó és a tempót nem erőltető mezei futás határozottan jó sport.

A sportok egy részét az orvos durvaságuk miatt kifogásolja. B o x o l á s nál, a nálunk szerencsére nem divatos rugby nél kisebb-nagyobb sérülések mindennaposak és súlyos, még halálos balesetek is napirenden vannak. Ezeket a sportokat sem ajánlhatja az orvos jó lélekkel senkinek.

A boxolásnál kevésbé durva birkózás azért nem ajánlatos sport, mert igen nagy és hirtelen erőmegfeszítésekkel jár. Még a könnyűsúlyú birkózás hagyj án, de a csupaizom nehézsúlyú birkózó szívére igen nagy feladatok hárulnak, úgyhogy nem csoda, ha a szív relative gyakran mondja fel nagyon is fiatal korban a szolgálatot.

A gépies mozgások miatt kifogásolható sportok közé tartozik a sok statikai munkával járó súlyemelés, talán a legrosszabb sport, amit valaha kitálatk. Tisztára gépies mozgás s ennélfogva igen rossz sport a kerékpározás. Gépies mozgás bizonyos fokig az evezés és úszás is. E két sport versenyszerű üzése ugyancsak súlyos károsodásokat idézhet elő. Nem áll ez a szabadabb mozgású túraevezésre és a fürdőző úszásra, ha a teljesítmények józan keretek között maradnak. Ellenkezőleg, a túraevezés és az ezzel kapcsolatos vízi élet a sportolónak egyik igen ajánlatos fajtája, csakúgy mint a józanul üzött turisztika és annak egyik válfaja, a szabadban való táborozás, vagy a téli túra-sielés, tereplovaglás. E sportok a szabad természetben való tartózkodással

vannak összekötve és aki a természetet szereti, annak ez elég szórakozást nyújt ahhoz, hogy a sportot szívesen, örömmel űzze.

A versenyszerű síelés egyike a legveszedelmesebb sportoknak; tapasztalat szerint a táncversenyek a lehető legnagyobb megterhelést jelentik a szív számára, az ugróversenyek pedig a lábizületeket veszik az ajánlatost messze túlhaladó mértékben igénybe.

A játéksportok igen nagy előnye, hogy versengés nélkül is szórakoztatóak. A szabad téren, jó levegőn űzött játék orvosi szempontból a legjobb sport. Közöttük is azok részesítendőek előnyben, ahol a durvaságnak, az egymás ellen való közvetlen küzdelemnek minél kevesebb szerep jut. E szempontból esik kifogás alá még a nem versenyszerű futball (és számos rokona) is. A sportszerű futballozás, a hetenkénti egy-két meccs és többszöri tréning, a jó futballisták akrobataszerű ügyessége mellett, a szervezetet, különösen a térd- és lábizületeket igen nagy mértékben veszi igénybe és közismert módon vezet maradandó károsodásokhoz.

Kifogásolhatók továbbá — ugyanazon okból, mint a vívás — azok a játéksportok, melyeknél a test védelmére a játékosnak valóságos páncélzatba kell öltöznie (base ball, cricket).

Kitűnő sport a g o l f, sajnos a hozzá szükséges pálya és felszerelés csak kevés ember számára hozzáférhető. Talán a legjobb játéksport a tenisz; minden egyéb küzdelemmel járó sporttól szinte jelképesen különbözteti meg a két ellenfelet egymástól elválasztó háló, amely a közvetlen durvaságot eleve lehetetlenné teszi. Ez a körülmény, de meg a mozdulatok könnyedsége, szabadsága, változatossága és a játék szórakoztató szellemi része teszik a teniszt a legjobb sportok egyikévé. A versenyszerű teniszre már nem áll mindez. Az ütések erejének fokozása a könyökizületben típusos károsodást idéz elő. Maga a versenyzés, főleg az 5 setre menő játék, a szervezetet igen nagy mértékben veheti igénybe. E mellett a versenyszerű tenisz ú. n. idegjáték, ez az oka, hogy az állandó teniszversenyzők többnyire ideges, magukat gyakran rosszul fegyelmező emberek.

Igen célszerűtlen játéksport a szobában űzött pin g-p o n g, a tenisznek e torz mása. A gyors egymásutánban következő ütések, az egyhangú zaj az idegrendszer nagy mértékben veszik igénybe. Sajnálatos, hogy e sportnak a serdülő ifjúság is nagy számban hódol. Az idegölő ping-pongversenyszemlék sem hasznos, serdülő szervezetnek meg éppen nem ajánlatos.

Gyermekek számára igen jól helyettesíti a teniszt a nálunk kevésbé ismert tollabdajáték, az angol badminton. Ez szabadon is játszható, előkészített pálya nem kell hozzá, kevesebb szaladgálással és az ütők könnyűsége folytán kevesebb erőfeszítéssel jár, mint a tenisz.

A SPORTOLÁS közszükséglet és közérdeklődés tárgya, a sport kérdéseivel tehát a politikusnak is foglalkoznia kell.

Az érdeklődés úgyszólván kizárólag a versenysport felé fordul. S bár a versenyzés egészségre való ártalmassága vitán felül álló, eltiltani mégsem lehet, mert igen nagy tömegeket érdekel, tehát egyrészt propaganda-eszköz úgy a sportolási mint, az azzal kapcsolatba hozható egyéb eszmék számára, másrészt üzlet, mégpedig gyakran nagy üzlet.

Álljunk meg itt egy pillanatra és rajzoljuk meg a sport iránt érdeklődő tömeg átlagemberének, a passzív sportembernek arcképét.

Keveset vagy sohasem sportol, erre nincs is ideje. Klubtag, szorgalmas résztvesz a klubéletben, a klubkávéház, a tréning-délutánok és győzelmi bankettek szorgalmas látogatója. Nyakkendője klubszínű, újságját a szerint választja, hogy melyik pártolja a klubját, politikai nézetei is ehhez idomulnak. Életének legfontosabb ideje az, amit klubja mérkőzésein tölt. A sport maga kevésbé érdekli, fő az eredmény. Ha klubja győz, boldog, ha a látvány mégoly csúf volt is, ha veszít, dühös lesz, goromba és nevetlen — ha szép sporteseménynek volt is tanúja. Egymagában naiv, lelkes ember; tömegben veszedelmes, mindenre képes huligán, kinél a versenyfűz néha szinte bete-

gesen kulminál a mások kínos erőfeszítése által okozott izgalom gyönyörében.

Ez a portré talán túlerős vonásokkal festett. Akad a „passzívak” között fakultatív módon aktív sportember is. Van aki elfogulatlanul nézi az ügyeket, ért a dologhoz és a sportmutatványokban szenvedélytelen esztétikai élvezetet talál. De ezek inkább kivételek. A tribünök vasárnapi átlaglakosa az orvos számára bizony csak akkor örvendetes látvány, ha arra gondol, hogy e pillanatban nem szabad cigarettázniok és nem ülnek kávéházban vagy kocsmában.

A passzív sportemberek tömege persze elsősorban a sportüzletembert érdekli; de e tömeg politikai faktor is és ha másra nem, az oly fontos népszerűség megszerzésére igen jól használható. Érthető hát, ha a politikus ebben az értelemben is foglalkozik a sporttal, — de a legkevesebb amit mondhatunk, hogy a sporttal kapcsolatos tulajdonképpeni feladatához ezzel még hozzá sem fogott.

MINT KÖZÜGY, a sport mindenekelőtt oktatásügyi probléma: a tanulóifjúságot hozzá kell juttatni a neki szükséges sporthoz és ezt az alkalmat fel kell használni arra, hogy a racionális sportoláshoz hozzászokják. Hogy e célra a szokásos tornászás mennyire alkalmatlan, arról már szóltunk.

Orvosi szempontból nem lehet eléggé helyteleníteni a középiskolások körében rendezett atlétikai és egyéb versenyeket. Az itt uralkodó rendszer az ifjak közül a legkitűnőbb szervezetűeket választja ki s a versenyzés hatásainak kitéve épp ezek szenvednek gyakran súlyos károsodást.

Az iskolai sportolás természetszerű irányítója a tomataná. Helyes dolog, hogy az ifjúsági testnevelés ügyének letéteményesei megfelelő alapos kiképzésben részesülnek. Sajnos, e kiképzésnél a mai irányzat a kívánatosnál jóval nagyobb teret enged a versenysportoknak. Férfi és női atlétikai versenyeken minduntalan találkozunk a testnevelési főiskola növendékeivel. Kifejtettük már azt a nézetünket, hogy az ifjúság testnevelésében semmiféle versenyzésnek nincs helye. Ha versenyző atlétát tennének meg testnevelő tanárnak, ez olyanféle eljárás volna, mint ha egy internátus étkezésének ellenőrzésével azt bíznák meg, aki a legtöbbet tud enni. Szerencsére a testnevelési főiskola növendékei a versenyzési eredményeken kívül egyéb kitűnő képzettséggel is rendelkeznek.

Az iskolai sport terén az oktatásügy intézőjének és az iskolaorvosnak együttműködésére nagy szükség van, mert igen sok kérdés vár megoldásra. A kínálkozó megoldás (tornászati, szabadgyakorlatok és atlétika helyett) a cserkészeti, szezonyszerű szabadtéri játékokkal, korszolyázással, sieléssel összekapcsolva, mindennemű verseny kizárásával, orvosi felügyelet és felvilágosítás mellett.

A sport a népjóléti politikust is érdekli: meg kell könnyíteni, hogy mindenki hozzájuthasson a neki megfelelő sportoláshoz. Ma e téren az a tendencia, hogy az egyfoglalkozásúak sportklubokba tömörülnek. Ez a rendszer hibás. A klub minden erejével verseny-célokat szolgál; bajnokságokat írnak ki a cégegyüttesek számára s

a helyett, hogy mindenki józanul sportolna, a néhány legalkalmasabb egészségét ássák alá lokálpatriotizmustól futott, túlzásba vitt sportolással. -

Sok egészségtelen kinövése van e rendszernek. A cégsapatok jobbainál a szellem veszedelmesen hajlik a professzionizmus felé. A jó sportolónak a gyárban sokat elnéznek, utazgatni engedik, amolyan protekciós ember válik belőle — amíg sportol. Az ilyen ember ennél fogva rendszeren kevésbé jó munkaező és ha a versenysportra idővel alkalmatlanná válik, esetleg megrongált egészséggel, további előmenetel nélkül elmélkedhet a sportolás hasznos voltáról. Az a sokszor látott eljárás, hogy a jó sportember a cégklub megerősítése céljából állást kap, már tiszta professzionizmus, de nem nyílt (ez nem volna baj), hanem burkolt. A titkos professzionizmus pedig a morális ártalmak egész sorát rejti magában. A sportközvélemény korrumpáltságát mutatja, hogy közhivatalt viselő neves sportemberek soronkívüli előléptetését nyíltan szokták követelni.

Hogy a testi munkás sportja külön elbírálás alá esik, arról már szóltunk. A munkássport kérdése nehezen megoldható dolog mindaddig, amíg munkásaink életstandard je nem emelkedik a mostaninál jóval magasabbra. De addig is sok nagy hibát lehetne kellő felvilágosítással elkerülni. Szomorú dolog, hogy a legártalmasabb versenysportok, a kerékpár és birkózósport épp a testi munkások körében népszerűek. Nem való a testi munkás a tomaterebbe sem, de még az atlétikai pálya sem neki való. Turisztika, vízi élet, korcsolyázás, túrasíelés adják nyilván a legtöbb lehetőséget kielégítő megoldások számára.

Fontos sportpolitikai kérdés a sportolás állami támogatása. Ez helyes követelmény és megszokott dolog. Sajnos, az idelfordított összegek nem kis része a versenysport szolgálatában áll. Nézetünk szerint a versenyzést az államnak egy fillérrel sem volna szabad támogatnia. A sportverseny — az orvos szemével nézve — csak mint üzlet jogosult s mint ilyen vagy megáll a maga lábán, vagy szükségtelen. A versenysporthoz folyó szubvenciók jó része a sportüzletemberek hasznát növeli, vagy a rossz üzletvezetésből származó deficitet csökkenti, egyéb hasznot a köz számára alig hajt. A sportcélokra fordítandó közpénzeknek kizárólag egészség-megőrző, nem pedig egészség-károsító hatásúaknak szabad lenniük.

Sok szó esik az idegenben elért sporteredmények politikai értékéről. A külföldi sportszerepléseknek valóban van propaganda-értékük, de aligha annyi, mint azt a sportentuziaszták vélik, vagy ahogy a sportüzletemberek beállítani szeretik. Anglia presztízsének mit sem ártott, hogy futballcsapatának egykor legendás híre néhány kontinentális vereség megtépázta. Igaz, kis nemzetek sportszerepléssel ismertté tehetik magukat az egész világ sportközönsége előtt. A reálpolitikus előtt azonban az ilyen propaganda bizonytalan értékű, éppúgy mint egyes nemzetek sokat hangoztatott sportbarátsága. A propaganda tényleges haszna nem annyira az elért eredmények sportértékétől, hanem elsősorban attól függ, hogy a nemzetüket képviselő sportemberek meg tudták-e nyerni a vendéglátók szimpátiáját, hogy fair

módon tudtak-e nyerni, de veszíteni is. Csakis ezért, a szimpátiák meghódításáért illetheti hála a külföldön járó sportversenyzőt, aki a nemzeti propaganda szolgálatában testi épségét kockáztatja. Mégis mily gyakran végződnek nemzetközi sportvetélkedések diszharmonióval, midőn a legyőzött vendég igazságtalannak tartja ellenfele győzelmét és a publikumban ellenséges érzelmeket keltve, a bosszúérzéshez közelálló revánsvággyal indul haza. Persze ebben nem mindig, vagy nemcsak a versenyző, hanem sokszor a közönség sovinizmusa is hibás. De éppen ez mutatja, hogy a sportversenyek nem feltétlenül alkalmasok a nemzetek közti jó viszony ápolására.

Legutóbb egy elvesztett futballmeccs miatt szinte az egész ország gyászolt. Azóta eltelt jó idő és a vesztesnek semmiféle gyászos következménye nem volt, legfeljebb a sportesemények közönsége és ezzel a vállalkozók jövedelme csappant meg időlegesen. Az ilyen gyász komikus túlzás s könnyen azt a látszatot kelti, hogy az igazi közérdekű kérdések iránti érdeklődés letompult.

VÉGÜL néhány szót a nagy sportemberekről, a versenyek hőseiről. Kik ezek az emberek, milyen képességek és tulajdonságok révén lesznek a nagy tömegek dédelgetett kedvencei? Kétségtelen testi és lelki képesség, úgynevezett sporttehetség kell ahhoz, hogy manapság valaki nagy eredményeket érhessen el. A képesség azonban egymagában nem elég az eredményességhez, ahhoz szükséges, hogy a sporttehetséggel rendelkező a neki legmegfelelőbb sportágra specializálja magát és elsősorban annak szentelje minden rendelkezésre álló idejét. Ez az oka annak, hogy a komoly versenyzéssel foglalkozó sportembert a szó bizonyos (semmitesre sem lealázó) értelmében professzionistának kell tartanunk. A mai nagy konkurrencia ugyanis az igazi versenyzőtől oly tréninget kíván, hogy egyéb foglalkozása csak másodszorban lehet fontos. Aki pedig megengedheti magának, hogy foglalkozását csak melleleg üzze,— akár mert vagyonos, akár mert mint sportember úgylis boldogul, akár mert a sportolással pénzt keres — annak a sport a főfoglalkozása és ebben az értelemben professzionista. Az ilyen versenyzők sportkárosodásait az orvos leghelyesebben foglalkozási, hogy ne mondjuk ipari megbetegedésnek tekinti.

A neves versenyző valamelyest hasonlít a művészemberhez, ezért beszélnek sztárokról és sportprimadonnákról. Pedig a sportember nem művész, mert nem alkot, de nem is interpretál maradandó alkotást. A versenyző tulajdonképpen artista, akár műkedvelő, akár hivatásos, s mint ilyen — ha sportkárosodás éri — hivatásának gyakran minden részvétet megérdemlő áldozata. A sportversenyzővel mint foglalkozással a politikusnak főleg egy szempontból kell foglalkoznia: gondoskodnia kell, hogy a pályaválasztó ifjúság előtt ez a foglalkozási ág ne tűnjön fel túlságosan csábító színben.

BARON GYULA

FIGYELŐ

HÁNY ÉVES A SZEGEDI EGYETEM?

AZT hihetné az ember, hogy ez a kérdés egyáltalában nem is tehető fel komolyan, hiszen ezt mindenki egyformán tudja. Egy idő óta azonban homályba kezd burkolódni a szegedi egyetem életkora. Két, homlokegyenest elmentés törekvést látunk: egyik oldalon el akarják vitatni a Ferenc József-tudományegyetemtől életének 49 évét s nem hagynának neki többet, csak ami Szegeden folyik. A másik oldalon pedig 291 esztendővel idősebbnek tüntetik fel s el akarják vitatni Ferenc Józseftől az egyetemet. Az első szándék Romániából ered, a másik itthoni. A történelmi igazsággal mindkettő tökéletesen ellenkezik.

I. Onisofbr Ghibu — most a kolozsvári román egyetemen a nevelés-tudomány tanára, a magyar egyetem elvételekor a nagyszebeni kormányzó-tanács közoktatási államtitkára — nagy tanulmányban¹ foglalja össze román szempontból az erdélyi egyetemi törekvéseket, sokat beszél az 1872-1 magyar egyetemről és megemlékezik a szegediről is. Ez a megemlékezés egyben tiltakozás az ellen a „világcsalás“, „kalandorkodás“ ellen, hogy a szegedi egyetem magát a Ferenc József-egyetemmel azonosítsa; ezt kihívásnak tünteti fel a békére vágyó Európával szemben. A kolozsvári m. kir. egyetem utódául, folytatásául szerinte csupán a román kir. egyetem tekinthető.

Ezt a felfogást a magunk számára nem kell cáfolnunk. Mi még emlékezünk a magyar professzorok kiutasítására, a kolozsvári és pécsi egyetemek budapesti együttműködésére; ismerjük az 1921. évi XXV. t.-dkket is és tudjuk, hogy az a döntő, mit csinált a nemzet e törvénnyel: új egyetemet alapított-e vagy a régiakat telepítette le. És így jól tudjuk azt is, mi a különbség a kolozsvári folytatás, meg a szegedi újrakezdés között: ott az egyetemi épületek folytatják a régi feladat szolgálását, vagyis falaik között most is egyetem van, de a tanszékekre más emberek ültek; itt pedig új helyen, de ugyanazok az egyetemi tanárok kezdték újra a munkát. Sem új pályázat nem volt a számukra, sem új kinevezés; még megerősítés sem. Egészen természetes tehát, hogy az egyetem továbbra is viseli a régi nevét, hiszen világos, hogy a Ferenc József-egyetemet helyeztük el Szegeden.

Bármily tiszta is ez a dolog, nem lehet kétségünk affelől, hogy a magyar és a román nézőpont ebben a tekintetben sem találkozhatik. Annál szükségesebb, hogy akik erre illetékesek, az érdekelt egyetem és a kormány, ezzel az alkalommal is — és minden ilyen alkalommal — mindent megtegyenek, amit a külföld helyes tájékoztatása megkíván. Semmit sem szabad kicsinyelnünk, amivel a magunk igazát bizonyíthatjuk, vagy amivel magunkat hamis látszattól megóvhatjuk. És a Ghibu vádja nem is kicsiny dolog. Ha jogosan mondhatná valaki odakünn egyik tudományegyetemünkről (sőt kettőről!), hogy keletkezése idejére nézve megtéveszti az

¹ Universitatea Dadei Superioare. Bucuresti, 1929, 112 ívoldal, 32 képes tábla. — V. ö. a Jancsó Benedek-Emlékkönyv 238—276 U. és a Protestáns Szemle 1931 febr. sz. Buday Árpád cikkeivel.

idegeneket, ez minden egyéb tekintetben is csökkentené a megbízhatóságunkat! Ez pedig nemzeti veszedelem lenne. És ez világítja meg a másik szándék jelentőségét is.

II. Egy év óta hol itt, hol ott úgy beszélnek a szegedi egyetemről, mint 350 éves egyetemről, mintha tévedés volna ezt 1872-ben alapítottnak tartani és Ferenc Józsefről nevezni, mivel már Báthory István lengyel király állított fel Kolozsvárt 1581-ben egyetemet s Ferenc József csak ezt restaurálta. Ebből a felfogásból ered az a most Szegeden sokat emlegetett terv, hogy az egyetem egyik részét, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kart egészen, a matematika-természettudományi kart is majdnem teljesen befogadó hatalmas épületet Báthory-kollégiumnak neveznék el és ezzel a keresztelővel törjenek utat azoknak a történelmi kapcsolatoknak, amelyek a szegedi egyetem eredetét a XVI. századba vezetik vissza.

Ez a felfogás és ez a szándék egészen történelem-ellenes. Báthory István valóban alapított ugyan Kolozsvárt egy kollégiumot, azon időnként volt teológiai és filozófiai tanfolyam is, ehhez azonban a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetemnek soha nem volt semmi köze. A kettőt lehetetlen ős és utód viszonyába kapcsolni, hacsak valami egészen új adat ezt nem követeli. Ilyen adatot azonban nem ismerünk. Az 1581-i alapítás emléke sohasem veszett el; ismeretes volt az alapítólevél, sőt nem egyszer közzé is volt már téve; ismeretes az intézmény története: először 1581-től 1588-ig működött, azután 1595-től 1605-ig, főiskolai része e közben is csak néhány évig, majd felújult 1698-ban és megszűnt 1773-ban; ismeretes Mária Terézia egyeteme 1777-től 1784-ig s mindaz, ami ezután következett (1. Erdélyi Károly: A kolozsvári rom. kath. fogimn. tört. 1579—1898). Egy azonban nem ismeretes: valami olyan adat, ami azt bizonyítaná, hogy 1872-ben nem új egyetemet létesítettek, hanem akármilyen régebbit újítottak fel. Semmi sem ismeretes, amiből csak következtetni is lehetne arra, hogy akik az 1872. évi XIX. t.-dkkel szervezett tudományegyetemet eltervezték, megalkották, megnyitották, előbb póthittel, majd a rendes állami költségvetésből javadalommal ellátták, azok ezt az intézményt a Báthory-alapította kollégiumból származtatták, annak I. Lipót által megerősített alapítványából táplálták, azzal akármilyen vonatkozásban is kapcsolatban levőnek tekintették volna. A szegedi egyetemet 350 évesnek neveznie csak annak lehet, aki valami olyat tud, olyan történelmi adatot, ami még nem köztudomású. De akkor ezt nyilvánosságra kell hozni, meg kell vizsgálni és azután a történelmi igazság előtt mindenkinek meg kell hajolnia. Egyelőre azonban ilyen adatot senki sem közölt, csak ismétlődik ez az emlegetés. Nagyon féltő, hogy egyszer csak híre megy és jóakaróink a szegedi egyetemet is, a magyar nemzetet is kikacagják, mert ennek a felfogásnak teljes alaptalanságát akárki könnyen kimutathatja. Csak elő kell venni az 1869—71. országgyűlés képviselőházi irományai közül a 429. számút: báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatát „Kolozsvárott országos egyetem felállításáról“ s el kell olvasni az indokolását. Elmondja, hogy az egyetemet ugyanolyannak tervezi, mint amilyen a pesti egyetem szervezete, egyetlen különbséggel: csak három kara lesz, teológiai kar nélkül: „Miután az egyetem egészen most fog megállapítani, itt nincsen semmi a múltból származó oly sajtóságot viszony, mely a pesti egyetem körülményeihez hasonlóul igényelné a teológiai karok felállítását“ (a pestin ugyanekkor három ilyen kart tervezett).

E szerint a kolozsvári egyetemet semmi sem köti egyetlen régebbi intézményhez sem. Eötvös indokolását teljesen magáévá tette az 1872-ben újból beadott „Törvényjavaslat a kolozsvári királyi tudományegyetemről“ (1872. évi képviselőházi irom. I., 122. 1.) és indokolása (u.-ott, 124. 1.).

S akik a képviselőházban felszólaltak, egytől-egyig mint új intézményiül beszélnek. Pl. Schwarcz Gyula ezt mondta: „A magasabb tudományosság figyelme fordul reánk, midőn mi tabula rasa-n egy egészen új egyetemet fogunk szervezhetni és Európának bemutatni” (u.-ott 186.1.). Annyira újonnan szervezték, hogy a törvény még csak az akkor Kolozsvárt működő két főiskolát sem olvasztja be vagy egyetemmé fejleszti, hanem így szól: „1. §. Kolozsvárott magyar királyi tudományegyetem állítatik fel. A kolozsvári királyi jogakadémia és az orvos-sebészeti tanintézet megszüntetetik.” Ezek tanárai is pályázás és új kinevezés útján lettek az egyetem tanáraivá.

Az új egyetem megnyitásán egyetlen hang sem idézi a múltat. Az első rektor megemlékezik ugyan arról, hogy ez már a harmadik egyetem Erdélyben, de az első kettőtől, „a Báthori-félé”-től és „a Mária Theresia-félé”-től az újat teljesen elkülöníti, megkülönbözteti és rendeltetés tekintetében szembeállítja.

Annyira nem tartották az új egyetemet a Báthory-alapította kollégium felújításának, hogy Fogarassy Mihály erdélyi rom. kath. püspök már 1873-ban 100.000 forintot tett le örök alapítványul olyképp, hogy ha ez az összeg a kamatok kamatjával 800.000 írtra növekszik, belőle Gyulafehérvárt a püspöki líceumhoz kapcsolva teológiai, bölcsészeti és jogi karral lyceum academicumot emeljenek. 1895-ben aztán Ugrón Gábor sürgeti az erdélyi rom. kath. státus gyűlésén, hogy ebből az alapítványból külön rom. kath. egyetemet állítsanak fel.

Amilyen kétségtelen, hogy az 1921. évi XXV. t.-c. Szegeden a kolozsvári egyetemet helyezte el, ugyanolyan bizonyos az is, hogy ez az egyetem nem viheti vissza eredetét a XVI. századba. Az egyetemi eszme, vagyis az egyetemre való vágyakozás élt Erdélyben a XVI. században, és pedig Báthorynál jóval régebben, ha talán nem Mátyás király idejében is, mint Márki írja, de mindenesetre János Zsigmondban. Igaz, hogy János Zsigmond mást akart és Báthory is mást. De mást-mást akartak a XVII. században is mindazok, pl. Bethlen Gábor is, Apáczai Csere János is, akik Erdélyben főiskolát állítottak vagy javasolták, meg akik a XIX. században az efféle törekvéseket mindenik felekezetben és mindenik nyelvű népesség körében, katolikusok és protestánsok, magyarok és szászok és románok, annyiszor újra kezdték. Természetesen mindenik saját korának, népének, egyházának meghatározó hatása alatt és a maga egyénisége szerint. Ezek utódai most mind előállhatnak, a románok már ugyancsak elő is állottak azzal, hogy a Ferenc József-tudományegyetem az ő törekvéseik vagy alkotásaik leszármazottja. Az igazság azonban az, hogy az 1872. évi állami egyetem mindezeknek a háromszázados gondolatoknak és kísérleteknek kiérlelődött beteljesülése szintén a kornak és alkotóinak egyénisége szerint r szántszándékkal tették ilyenné és nem más formává. Éppen ezért az egyetemi gondolat ugyan ősi volt, de az 1872-i egyetemnek mint intézménynek nem őse egyik régebbi intézmény sem.

E közönségesen ismert adatokkal ellentétes történelmi kapcsolatoknak nem lehet — hacsak egy épület elnevezésével is — utat tömi. Ha a Ferenc József-tudományegyetemet nem ismerjük el a magyar nemzet 1872. évi alapításának, hanem Báthory alapításához igyekszünk kapcsolni, akkor ki kell mutatni: hol van ebben az egyetemben bármi, ami onnan származik. Ki kell mutatni: mivel lehet meghazudolni az egyetem 25. évének betöltésekor kiadott királyi alapítólevelet. S_ hogyan lehet kitörülni a szegedi egyetem életéből az egyetem 50. évének azt a megünneplését, amely 1922-ben annyi egyetem figyelmének igen helyes felkeltésével ment végbe Szegeden, amelyről külön nyomtatványok szólnak, amelyre az egyetemes történelem ny. r. professzorával megiratták „A m. kir. Ferenc József-tudományegyetem története 1872—1922” c. művet. És vajjon-vajjon nem kell-e

visszakémi az annak idejében az egyetem elvétele miatt a külföldi egyetemeknek szétküldött tiltakozásokat, ha ilyen önkényesen készülünk történelmet csinálni az egyetemnek és ily módon próbálunk közvéleményt teremteni egy történelmi valótlanúság elfogadására?!

III. Ez a kérdés nem csupán a szegedi egyetemet érinti, hanem az egész nemzetet. Nekünk nem szabad semmiféle ügyünkben az árnyékát sem túrni más álláspontnak, mint a kimutatható igazságnak. Itt az igazság nem kétséges: a Ferenc József-tudományegyetemet a magyar nemzet 1872-ben állította fel, tehát nem 10 éves, nem is 350 éves, hanem 59 éves. Nem sok idő, de eddig becsülettel telt. Nem szabad átengednünk sem a hazában, sem a külföldön más egyetemek gúnyolódásának. S amikor folytonosan szenvedünk szomszédaink mesterkéltn történelmi összekapcsolásai miatt, nem szabad ezzel az alaptalan ös-gyártással elismernünk a Szvatopluk- és Dácia-féle történelmi alapok jogosultságát, nem szabad ezzel felhatalmaznunk minden ellenségünket, hogy ezt a keresztelőt az ő trianoni módszerük igazolásául használják fel. Mit vinnének véghez eddigi beszédeink és mostani eljárásunk szembeállításával?! Világszerte annak a példájául hirdetnék, mennyire ingadozik történelmi állásfoglalásunk.

Felesleges részletezni: mindebben milyen veszedelem van a nemzetre nézve.

IMRE SÁNDOR

A MAGYAR TUDOMÁNY ÚTJAI

GYAKRAN megfigyelhető jelenség a szellemi élet történetében, hogy valamely ország, nemzet kultúrája, vagy a kultúrának valamelyik ágazata két vagy több lokális gócpontban, városban vagy intézetben fejlődik s ha ezek a helyek egymástól valami okból szeparálva vannak, az egyes „iskolák” egymástól függetlenül, egymástól hatást talán át nem véve alakulnak egy darabig, csak később egyesülnek; szintetizálódnak és fejlődnek aztán egységes folyamatként tovább. Ez az úgynevezett „történelmi fejlemények” természetes sorsa bizonyos feltételek esetén. Egy ilyen példát mutat be Farkas Gyula „A magyar romantiká”-jában. Vannak azután olyan esetek is, amikor két lokális kötöttségű fejlődési egység, anélkül, hogy egymásra hatással volna, ugyanazokhoz az eredményekhez jut el, mert az alap, melyből fejlődésük kiindult, azonos volt. Egy ilyen esetre akarom a figyelmet felhívni itt, ugyancsak a magyar szellem életéből.

Ez a rövid cikk egyáltalában nem vállalkozik még csak a vázolására sem a téma egész anyagának. Nem akar többet, mint felhívni a figyelmet egy igen érdekes, örömdetes és tanulmányozni érdemes jelenségre, melyet tudomásom szerint még senki sem tett szóvá. Ez a pár sor voltaképpen szeljegyzet annak a magyar tudománytörténetben rendkívüli jelentőségű könyvnek a lapjaira, mely „A magyar történetírás új útjai” címet viseli.

Az „új utak” azokat az idealisztikus módszereket jelentik, melyekre a külföld szellemtudománya a német idealizmus hagyományainak a feltámasztásával már évtizedekkel előbb rátért, a magyar történelemtudományokban azonban csak alig másfél tizede vagy egy tizede sincs érvényesülésének, ha csak a Minerva megalapításától számítjuk. A hangsúly itt, a mi összefüggésünkben kivált, az idealisztikus szellemtörténelmi módszeren és a német idealizmus ösztönzésén van. A magyar történetírás új útjai, akár Ranke, akár Dilthey, Windelband, akár Troeltsch vagy Max Weber, Below,

akár az új német irodalom- vagy művészettörténészeken keresztül kapták az ösztönző hatást, eredetüket a német idealizmus filozófiájából veszik, ahonnan az egész új, európai szellemtörténeti iskola, az egész új filozófia, a szellem filozófiája kiindul. Hegel és Wilhelm von Humboldt, Fichte, Schelling, Schleiermacher, Goethe és Schiller, végeredményében pedig Kant szellemének a feltámadása ez az egész új tudomány. Természetesen meg-
 jőzanodva a pozitívizmus tanulságain.

Az idealizmusnak pedig Magyarországon hagyománya van. Az új történeti iskola egyik kitűnő tagja, Pukánszky mutatja ki, hogy „Kant hatása alatt indul meg nálunk a filozófia rendszeres művelése“. (Protestáns Szemle 1924. évf. 294.1.) Ugyancsak ő a Minerva első évfolyamában ad részletes képet a magyar Hegel-vitáról. A múlt század közepének a filozófusai, mint Kerkápoly Károly vagy Erdélyi János, öntudatos képviselői annak az idealisztikus szellemnek, mely külföldön éppen akkor kezd elhanyagolni. Elhanyagolják csakhamar nálunk is. De csak Budapesten! Csak lokális ez az elhanyagolás, — melyet hamar követ az az értékbeli hanyatlás is, melyre reakcióként jött „az új utak“ iskolája — de Budapest a hivatalos magyar tudomány székhelye és ezzel kell jelentőségét mérnünk. Életben maradt azonban a hagyományos szellem több vidéki gócponton és ekkor kezdődik az a külön-külön fejlődés, amelyre bevezetőül utaltam.

Az idealizmus hagyománya azonban nemcsak hogy életben maradt, hanem most érkezett el legdúsabb virágzásához. Ekkor kezdte meg működését Böhm Károly, az első rendszeralkotó filozófus magyar földön, majd Schneller István, a pedagógus, a személyiség fogalmának a felvetője, mely fogalom ma az új pedagógiai vizsgálódások középpontjában áll.

E pillanatban nem kutathatjuk, mi volt az oka annak, hogy e két gondolkodó nem tudott hatást kifejteni az egész magyar szellemi életre, hogy a főváros tudományos köreiből nem találtak visszhangra. Sőt meghallgatásra is alig. Annyi bizonyos, hogy ők ugyanakkor, amidőn a német egyetemeken egy-egy fiatal magántanár kezdte hangoztatni azokat az új elveket, melyekből a mai magyar új utak is kiindultak, ugyanazokból a forrásokból merítve, az idealizmus filozófiájából, ugyanolyanféle eredményekre jutottak, mint azok a fiatal német magántanárok: a szellem filozófiájához, a szellem-történethez és a személyiség pedagógiájához. Tehát míg a fővárosban egyre fokozódó hanyatlás és korszerűtlenség, elmaradottság veszi át az uralmat, Kolozsváron — mert mind a két gondolkodó ennek az új egyetemnek a katedrájára került utóbb — párhuzamosan a külfölddel, de egyszermind a régi magyar hagyományokhoz kapcsolódva, ha nem is tudatosan, viszont teljesen elhajolva a pesti iránytól, tökéletesen korszerű és igen-igen magas tudományos értékű eredeti rendszereket alkotnak. Egyenesen megdöbbentő volna, ha nem lenne olyan természetes, mennyire tökéletesen „modern“ például Böhm Károly. Egy vele foglalkozó mű ismertetésében állapítja meg az új pesti történeti iskola egyik előkelő reprezentánsa, Eckhardt Sándor, hogy „milyen aktuális ma is Böhm Károly s milyen értékes tanulságok rejlenek a modern történetfilozófus számára is az elfeledett, még mindig nem eléggé méltányolt magyar kantianus műveiben..(Napkelet 1929. évf. 633. 1.) Ez azonban egészen természetes: a „modern“ tudomány ugyanabból a forrásból ered, amelyből ez az egészen kivételesen nagy elme merített. És érdemes elgondolkozni azon, hogy vajjon hogyan, illetőleg milyen ütemben fejlődött volna a külföldi tudományosság, ha Böhm nem Magyarországon és nem magyar nyelven, tehát az általános európai kultúrára teljesen hatástalanul fejti ki működését.

Ez a kolozsvári idealista iskola azonban csak Pesten merült a feledésbe, illetve ott maradt ismeretlen, hatástalan és csak ott non részeseült méltány-

lásban. Ez a szellem Kolozsváron népes és kitűnő iskolát teremtett. Elmondható, hogy a mai Erdély vezető férfiai ebben nevelődtek és ebben nevelik őket is az új generációt, így Erdély jelen kultúrájának filozófiai alapjait ez az iskola rakta le. Csak néhány nevet vessünk fel, mint a Makkai Sándorét, a korán elhunyt Makkai Ernőét, Tavaszgy Sándorét, Imre Lajosét, Varga Bélaét. Akik pedig Magyarországra kerültek ebből az iskolából, azok itt ápolják tovább hagyományait. Itt is csak Ravasz Lászlót, Imre Sándort, Bartók Györgyöt, Tankó Bélát, Révész Imrét, Mátyás Ernőt említsük s Áprily Lajost, ki egy folyóirat élén ápolhatja ennek az iskolának a szellemét.

Mi történt tehát? Az történt, hogy Kolozsváron — maradjunk e mellett a városnév mellett, mert a két férfiú ott fejtette ki nevelő, iskolaalapító működését — a „modem“ új-idealizmus szellemében egy izmos tudományt» irány fejlődik ki már abban az időben, mikor Pesten még a régi és elmaradott szempontok uralkodnak, de egyidejűleg a külföldön hasonló szellemenben — mert ugyanazon forrásból — fejlődő irányzattal, ám attól függetlenül: Mivel pedig Pest nem tud Kolozsvárról, azok a fiatal tudósok, akik ráeszmélnek a hazai hivatalos történelemtudomány elmaradottságára s a nyugati fejlődést utóí akarják éretni a magyar tudománnyal is, nem a kolozsvári idealizmushoz fordulnak, hanem a külföldi ösztönzésekhez. így történik, hogy Magyarországon két új-idealisztikus iskola fejlődik ki, egymástól lokálisan és személyileg teljesen függetlenül, kölcsönhatás nélkül, sőt egymásról nem is tudva.

Mi mármost a helyzet? Az, hogy a kolozsvári filozófiai-pedagógiai iskola és az új pesti történelmi iskola voltaképpen ugyanazon szellemi körbe tartoznak, ugyanazon szellemnek a letéteményesei, egymás kiegészítői a személyi kapcsolatok hiánya ellenére is. A helyzet megérett a szintézisre. Sőt már személyi kapcsolódást is láthatunk. Révész Imre, az Uj Utak egyháztörténelmi tanulmányának az írója, pályáját Böhm iskolájában kezdte s bárha azóta szellemi fejlődése bizonyos tekintetben el is hajolt a — mondjuk — orthodox böhmizmustól, az első ösztönzéseket az új szellem irányába mégis ott kapta és a kolozsvári évek nyoma ott van tudományossága arculatán. És most már két egyetemünkön, a debrecenin és a szegedin, nevelnek egymás mellett a kolozsvári iskola filozófusai és pedagógusai meg a pesti iskola historikusai; nevelik ugyanazokat az ifjakat.

A magyar tudománytörténelem egyik feladata lesz annak az objektív megállapítása, miért folyt egymástól szeparáltan és fejlődött antithetikusan a Trianon előtti Magyarország két nagy tudományos góciának élete. Bizonyára igen sok általános megfigyelésre fog ez a vizsgálat alkalmat adni a konkrét adatok, okok felismerése mellett. De minden valószínűsége megvan annak is, hogy az antithetikus fejlődési folyamatoknak egy gazdag, dúsan virágzó szintézisben való egyesülését is meg tudja majd állapítani a csonka ország határai közt.

JOÓ TIBOR

KORUNK erkölceit“ felpanaszolni, sajtónk szellemi és izlésbeli süllyedését felhánytorgatni: unalmas szerep, mint általában a „laudator temporis acti“-é. E mellett az ilyen meddő vádaskodások a felszínen maradnak. Korunk erkölceit nincsen módunkban összehasonlítani elmúlt korokéival, melyekben nem éltünk; sajtónk nem sokkal depraváltabb, mint a Nyugat legnagyobb és legműveltebb nemzeteié (bár ott a botrányokban gázoló bulvársajtó mellett olyan nemes hagyományú hírlapok gondoskodnak a legműveltebb körök tájékozásáról, mint a Times). A sajtó egy, nálunk fájdalom elég nagy része, ezt meg kell szoknunk, a füzetes rémregény szerepét tölti be: a legalacsonyabb műveltségű rétegek belletrisztikája, sőt egyetlen olvasmánya lett, s azt nyújtja, amit publikuma tőle vár s amivel pénzt kereshet.

De ez a rezignáció sem tud bennünket megbékéltetni azzal, amit az utóbbi hónapokban a budapesti hírlapok nagy részében észlelünk. Hosszú hetek óta szakadatlan sorban vonulnak fel előttünk a gyilkossági regények, nyomozások, vizsgálatok és bűnpörök, melyeknek emberi érdekességük nincsen vagy csak nagy ritkán van, melyek azonban szexuális aberrádók részletes szemléltetésében bővelkednek. Nem elég, hogy ez a hírszolgáltatás detektív-novellát és rémregényt nyújt vagy pótol, legújabbán a pornográfia dicsőségét is megirigyelte, amire példa eddig alig volt újságírásunkban.

Napokon át folyt a nyíregyházi törvényszéki tárgyalásáról szóló tudósítás a budapesti lapokban, ahol szokatlan nuditások kerültek nyilvánosságra. Ezt követte a „koffer“, egy perditának gyilkossági nyomozása, melyben anatómiai részletekkel és panoptikumba illő fényképekkel szórakoztatnak bennünket. Alig zárult be „a koffer“, megjelent „a kalapács“, melybe eleinte némi szexualitás is beléfonódott, hogy utóbb átadja a helyét a csupasz rémségnek. Mikor e sorokat írjuk, hírlapjaink hangosak a düseldorf-i pertől s akadt ma lap, mely ezt hirdette nagy betűkkel vezetőcikkében: „Véres ujjaimról lenyaltam a vért...“

Kétségtelentül elérkezett az ideje annak, hogy a hírlapolvasást végre kötelező tantárggyá tegyük iskoláinkban, amit nem ritkán hallunk sürgetni s amiről ezeken a lapokon már egyszer elmondtuk a felfogásunkat.¹ Gondoskodni kell róla közhatóságilag, hogy a hírlap, melyet egy-egy tisztább házban talán több-kevesebb sikerrel elrejtettek a serdülő gyermekek dől, visszaadassék annak a publikumának, mely bizonyára leghálásabb lesz érte...

De nemcsak a gyermekekről van szó. A napisajtó önmaga és a társadalom dőtt a „nemzetnevelő“ szerepében tetszeleg, s bármennyire csupasz üzletté és füzetes-regény-surrogátummá vált is, nevdő vagy pusztító hatását nem lehet kisebbiteni. Ugyanaz az állam, mely milliókat költ néptömegeinek iskolánkfvül való nevelésére, nemcsak túrni, hanem a félreértett „sajtószabadság“ nevében istápolni kénytelen az érzelmeknek, az ösztönöknek s az izlésnek azt a korrumpálását, mely ma mindnyájunk szemeláttára és megdöbbenésére folyik.

Nem az ügyészt hívjuk s nem rendszabályokat sürgetünk. Sürgetjük a sajtókamarát, a hírlapoknak autonóm szervezetét, mely legalkalmasabb védőszere volna az álszabadság és a szabadosság ilyen túlhajtásainak. Egészséges társadalmi és érdekeltségi szervezetek ha nem is javíthatják meg sajtónkat, legalább eltüntethetik a „rémségek bábszínházát“ napjainkból.

SINISTER

¹ M. Sz. II. kot. 370. 1.

ALIG egy hónapja az olasz könyvkereskedők kirakataiban egy furcsa, *Egyszótagos* című kötet jelent meg, Giovanni Papini új munkája, a *Gog*. Különösebb kiadói reklám nem hívta fel a figyelmet a kötetre, mégis alig van nap azóta, hogy egy-egy cikk, komoly vagy csipkelődő, ne foglalkozzék az új könyvvel. Olyan jelenségek ezek, amelyek csak egy nyugtalan és nyugtalanító író munkája körül észlelhetők, akinek minden megnyilatkozása akaratlanul is meglepetésszámba megy, mert gondolatai az emberi lélek titokzatos fölfedezőútjairól való tudósítások.

Giovanni Papini most ötvenesztendő. A férfikor derekára ért író azonban ma is fiatalnak számít, az új olasz irodalomnak Pirandello mellett ő a legtöbbet vitatott alakja. A legutóbbi negyedszázadban alig volt Itáliának olyan írója, akinek a hadakozásai olyan általános érdeklődést keltettek volna, mint az író és filozófus Giovanni Papimé. Saját lapjaiban vagy mások irodalmi orgánumaiban végigverekedte az olasz dekadencia, a novecento, a futurizmus irodalmi harcait s mint agitátor, mint író, cikkeivel, novelláival, regényeivel mindig a legelső sorokban küzdött.

Már a század elején megjelent novellás köteteivel (*Tragico quotidiano*, *Pilóta deco*) az élet mélységei fölött járó, furcsa, filozófikus elbeszéléseivel, a forma és a hangszerelés zseniális frissességével egyaránt mehökkentette az irodalmi hagyományok ortodox híveit. Mik ezek a furcsa írásművek, elbeszélések, elégiák, filozófiai mesék, mi ez az egész ideges, epikába menekülő formátlan líra? Akik azonban az emberi lélek vívódásait, kínzó új problémáit várják az irodalomtól, azok nem tudták letenni Giovanni Papini új köteteit.

Közben mint költő is több könyvvel jelentkezett. Ma kevés írója van Európának, akinek a irodalom összebogozódott, kusza világában a költészet végső céljairól, rendeltetéséről olyan mély, átfogó, új mondanivalói volnának, mint Giovanni Papininek. (*Pane e vino*). Mint prózaírónak már a háború előtt is jelentős sikerei voltak: az *Uomo finito*, mely 1912-ben jelent meg, hat kiadást ért eddig. A tudós Papini meg valósággal renaissance jelenség a XX. században. Régi írókat ad ki, külföldi filozófusokat fordít és magyaráz, Danteről, Ruskinról, Walt Withmanról, Spencerről, Hegelről, Nitzscheről, Bergsonról, Dosztojevszkijről s másokról szóló tanulmányaival nemcsak mint a legjobb essayisták egyike áll porondra, de mondanivalója eredetiségével mint a modern olaszágnak egyik legeredetibb gondolkozója jelentkezik. És mindig izgató, mindig magával ragadó, folyton fejlődő, férfias jelenség.

Giovanni Papini autodidakta s ez egész írói egyéniségére jellemző. Az ilyen emberek a fölfedezés lázas örömeivel szereznek meg minden ismeretet s az drágább kincs is számukra, mint akikhez tanítók, tanárok és iskolák közvetítik el a kultúrát. Egy helyütt megvallja, hogy csak gyűlölni vagy szeretni tud, de a méltatlankodást, dühös elfordulást vagy a rajongást külön eszközknek tartja a megismeréshez a közömbösségnél vagy a nyugodt szemlélődésnél. Vitatkozásai közepett, egy-egy, Croce, a filozófus ellen írt cikkében olyan szavakra ragadtatja magát, melyeket csak a tiszta vadember rajongó szenvedélyessége magyarázhat meg.

A háború után a Krisztus története s a Szent Ágoston élete világsikert jelentett Giovanni Papini számára, régi hívei azonban a hegelianus Papini bukását látták a világsiker tündöklésében. Azok az esztéták, akiknek a könyv mindig kevesebbet jelent a mögötte álló Író egyéniségénél, most is sokat okoskodhatnak a Gog megjelenése után, mennyi van Papimból a kötet főszereplőjében, azonos-e vele, hány százalékig? Vagy talán-talán nem is akart mást az író, mint a XX. század elejének egész csódtömegét az utcára rakni, sorban egymás mellé a sok színehagyott, fakult holmit ábrándok, lázak, rajongások rettentő zsbvásárára. A könyv olvasása közben az az érzése az embernek, mint a hajnaltájban hazabandukolóknak: a szemeteskosár még ott van a kapu alatt s a viceházmester sepreget az udvaron. Most kél a nap...

PAPINI előszóban mondja el, kicsoda az a különös nevű úr, akiről új kötetét elkeresztelte.

Egy elmegyógyintézetben ismerkedett meg vele, ahol egy szerencsétlen költőbarátját szokta meglátogatni. Az igazi neve Goggius, röviden Gog. A Havai-szigetek egyikén született, apja fehér ember volt, anyja indián. Tizenhat éves korában hajóinas egy amerikai gőzösön. San Frandscóba, onnan Kaliforniába megy szerencsét próbálni. Rejtélyes módon néhány ezer dollárhoz jut, azt ügyesen megforgatja a chicagói tőzsdén s a háború vége felé már mint az Egyesült-Államok egyik leggazdagabb emberét emlegetik. 1920-ban visszavonul az üzleti élettől, pénzét külföldi bankokban helyezi el. Új életet kezd. Nincs felesége, gyermeke. Egy félvad ember nyugtalanságával, egy fejedelem gazdagságával felfedezőútra indul. Meg akarja ismerni a világot s lassan belebetegszik a XX. század kultúrájába. Mire az író megismerkedik vele, már szanatóriumról-szanatóriumra jár s az orvosok kézről-kézre adják.

Egyik találkozás alkalmával Gog egy csomagot ad át az írónak, amelyben angolnyelvű, meglehetősen száraz, de különös, gyakran tanulságos útijegyzeteket talál. Mire vissza akarja származtatni az útinaplót, Gog eltűnt a szanatóriumából.

Az író tiltakozik, hogy utolsó könyvei után Goggal azonosítsák. Csak úgy mutat rá erre a különös alakra, mint a spártaiak elretentő példaképpen a lerészegedett rabszolgára. Az össze-vissza följegyzéseket mégis sajtó alá rendezi, mert néhol okulásul szolgálnak.

Ez az előszó, a modem keret. Utána következnek Gog útijegyzetei.

Gog mindenekelőtt meg akar ismerkedni az emberi szellem legnagyobb alkotásaival, összeállíttatja magának a remekművek pontos jegyzékét, a legjobb kiadásban megrendeli a könyveket s mohón hozzáfog az olvasáshoz. Nem akarja elhinni, hogy az előtte levő munkák az irodalom legnagyobb remekei. Megkérdez egy kitűnő egyetemi tanárt, vajjon a jegyzék hiteles-e? Megnyugtatták. Viszont Őt unatja Homeros, a tízéves, érthetetlen trójai ostrommal, Dante másvilági útja, aki azért száll le a pokolba, purgatóriumba, hogy elevenek és holtak fölött ítéletet mondjon, Orlando, Don Quijote, Hamlet, Gülliver, Candide, Faust, Bovaryné, Raszkolnyikov.

Száz dollárt ad ki hiába. Még szerencse, hogy néhány fiatalember ugyanazon a véleményen van vele ezeket a régi dolgokat illetőleg. A fiatalok dolgaiban itt-ott kedvére valót is talál. Alapjában azonban kiábrándul az irodalomból. A modem zene, szobrászat, költészet sarlatánjaival való találkozás, a tudatlanok, tehetségtelenek szemérmetlen játéka, a butaságra számító panaszkodása a modem művészetben, a hangzatos frázisok torz vigécei csak fokozzák benne a gyanakvást vagy az utálatot.

Lemond arról, hogy az irodalom s művészetben keresztül ismerje meg az embert. De közben kiábrándul egy sereg politikai, tudományos, társadalmi

elméletből is. A Fordnál, Einsteinnél, Leninnél, Wellsnél, Shawnál, Knut Hamsunnál, Edisonnál tett látogatásai alkalmával vagy egy-egy csalódás éri, vagy mindenesetre egy illúzióval szegényebb lesz. Fantasztákkal találkozik, akiknek a tanácsára egész köztársaságot megvesz, városnegyedeket romboltat le, a régi házak helyére erdőket, tavakat, ligeteket varázsokat. Már nemcsak az intézményeket, magát a földet is meg akarja reformálni, hogy csökkentse a sok tengert, a Grönland jegét s a Szahara homokját.

Csalódásainak végén megpróbálja a szegénységet is. Egyszerű emberek közé kerül, akik megosztják vele az ételüket s mikor egyszer kiéhezve egy kislány megkönyörül rajta s egy darab fekete kenyeret ad neki, olyan édes örömet érez, mint soha eddigi életében.

Ez volna az élet értelme? A szeretet? A szegény emberek összetartása?

VÉGRE egy irodalmi mű, amelynek nem az erotika a gerince. Századok óta nem lehet írni drámát, nemzeti eposzt a szerelem vezérgondolata nélkül. Végre egy író, aki magáról az életéről mer írni, mert az életézés még a szerelemnél is hatalmasabb.

Az újságíró szenzációéhségével megy el egy-egy nagysághoz, de ez az éhség a tömegé, nem az övé. Ő fölényesen jön ki a hírességektől, kiábrándulva, de mindig egy tanulsággal gazdagabban. Az étellel való szembenállásában világosan megnyilatkozik antiheroikus felfogása, de ő maga mindig tisztább ember lesz, mindig magasabbra emelkedik.

Ha kérdeznék tőlem, mi a Papini legújabb munkája a költői formák szorosan megszokott törvényei szerint, nagyon nagy zavarba jönnék. De nyilvánvaló, hogy ez az új, a monumentalitást próbálgató modem regény, a XX. század prózában irt eposza.

Papini, a vadember, észrevette, hogy az epika ősi formája, a mese, a modem élet összekuszált problémái közt nehezen kezelhető. Mennyi fáradtsággal s tagadhatatlan unalommal exponálnak az igazi monumentális témákkal dolgozó nagy regényírók. Száz oldal, mire a nagy seregszemle megtörténik, az olvasó végre megismeri a hősöket s mi a mondanivalóhoz jutunk.

Még sok mindent kellene róla írni, a vademberről, aki gyakran tisztábban lát minden egetverő intellektuellnél. Akik a Krisztus története után most megint gyanakodnak rá, azoknak egy mondatot írok ide.

Beszélgettem vele a háború utáni munkáinak váratlan és meglepő fordulatáról. Akkor mondta:

— Az író, ha a lelkiismeretével tisztában van, még ellenmondásba is keveredhetik.

Ez az író mindig az Istenével állt szemben s mikor vallástalannak hitték, akkor is az Isten felé bandukolt.

HOGYAN ÉPÜLT BUDAPEST?

I DEI könyvpiacunk egyik érdekessége dr. Siklóssy László könyve, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa történetéről. Az angol példára megalkotott önkormányzatú hivatal 60 éves története már önmagában is érdekes olvasmány, de különösképpen azzá lesz azáltal, hogy ez a hivatal az ország legnagyobb büszkeségeit és értékének, Budapestnek felügyeleti ellenőrző hatósága és mint ilyen a város rendezésének fő irányítója. A munka éppúgy városrendezési tanulmány, mint a hivatal adatainak csoportos felsorolása. A könyv írója ismert művelődéstörténész és e mivoltát ebben a művében sem tagadta meg. A könyv ízig-vérig városrendezési művelődéstörténet és egyúttal Budapest egy korszakának, valamint a Fővárosi Közmunkák Tanácsának története.

A hármaskeretbe foglalt munka Budapest legérdekesebb korszakát írja le. Bemutatja Budapest történetét a múlt század elejétől napjainkig muzeálisán összegyűjtött képanyaggal. Ez a korszak nemcsak Budapestnek, hanem általában a legtöbb nagyvárosnak legérdekesebb városrendezési korát jelenti, mert a legtöbb lezajlott évszázad a világvárosok születésének kora volt. Az industrializálódás és a találmányok csodálatos idejében a világ egyes pontjain különös csoportosulások mennek végbe. A társadalmi szervezkedésből mondhatni új, tökéletesebb, nagyobb és sokkal komplikáltabb szervezetek létesülnek, mint a régi városi tömörülések voltak. Egy új gondolat, egy ötlet minden fantáziát megszegő hatványozással fűzte sorba a következményeket. Épületek, gyárak, munkástelepek, ipartelepek, kikötők, dokkok egy-egy munkaövrényt teremtettek, aminek vonzóterébe határtalan vagyonok hullottak bele, hogy a mindjobban izzó parázs tüzét fokozzák. Az eddig elképzelhetetlenül felhalmozódott gazdagság új fogalmakat és városképiét teremtett. Lehullottak az erődfalak és az ősváros magja egybeolvadt a környező falvakkal. A falak helyén körutak épültek. Rozoga, kopott házak helyén többemeletes bérpaloták nőttek ki a hajdani mezőkből. Lóvasút, villamos, földalatti vasút fiit ki a kacsaringós utcákból kihásított sugárutakon. A gidres-gödrös, piszkos folyamparti halpiacokat kiegyengetik, kikövezik s a rakpartok vonalán hosszú, fásoros sétányok, korzók lombosodnak. Az erődök, városkapuk, laktanyák eltűnnek s a régi házak földszintjeit is átforgalmazzák az üveges kirakatok. A házak mind magasabbra épülnek s néhol már a felhőket karcolja az emeletek sora. A vízműsások helyén „főgyűjtőcsatorna“ viszi az új város új, ismeretlen piszkait, betegségeit. A kövezetét felváltja a síma aszfalt, amit az olajtól csöpögő autóbuszok tükörfényesre csiszolnak. Ezen a nem nekivaló terepen csúszik a konflis és fiaker lova, míg lassankint teljesen eltűnik az utca képéből. Egy hirtelen támadt csodálatos hálózat ezernyi drót acélpókhálóként borul rá a városra.

A világvárosok keletkezése és rohamos fejlődése rendkívül érdekes tanulmányok bányáját jelenti. A naponkint megisméltendő csodálatos jelenségeket tudomásul vesszük és napirendre térünk felettük anélkül, hogy gondolkodásra készítenének. Csak nagynéha érezzük meg, hogy ezek mögött a jelenségek mögött egy fejlődő szervezet törvényszerűsége működik. A külső változásnak belső okai vannak és ezeknek a belső okoknak a kutatása egy új tudománynak a mélységeibe világít bele. Ez az új tudomány a városrendezés.

Az öntudatlan városrendezés már formálta, gyúrta a városokat még

mielőtt a tudomány rendszeres munkába fogta volna. Az észszerű cselekvés: a tudás, következtetés és az ösztönös akarás: a szenvedélyek és érzések kényszerűsége között nagyon sokszor küzdelem fejlődik ki. Néhol bizony a primitív megérzések hódítanak teret, de az észokokkal megindokolt tervezés jut uralomra, minél magasabbrendű a szervezet. A nagyvárosok életében ez a folyamat éppúgy lejátszódik, mint az észlányekében. Éppoly nehezen felismerhetően, de éppoly érdekesen is. A természet magasabbrendű szervezeteinek irányítására mind magasabbrendű szervet teremt, s végül a legcsodálatosabb működésű szervre, az agyra bízta az irányítást. Hovatovább a világváros fokozatosan kifejlődő, magasabbrendűvé alakulásának irányítására külön szerv vált szükségessé. Vannak nagyvárosok, ahol az ösztönös városrendezésből nagyon hamar kikristályosodott a tisztán spirituális, spekulatív városrendezés s csakhamar megalakult az ezt irányító szervezet is. Londonban 1851-ben életre keltik a Metropolitan Board of Works-ot, melyből kialakul pár év alatt a legfőbb szabályozó- és építőhatóság, hogy a 28 részből álló Londont összeforrasza. Ennek mintájára szervezik meg Budapesten 1870-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsát. Ennek a hivatalnak a történetéből egy magasabbrendű szervezet kialakulása bontakozik ki, amely mintegy forrasztó kohóját képezi az egymásralt városoknak.

Budapestet három kisebb városból forrasztotta össze ez a hatóság: Pestből, Budából és Óbudából. Ennek a kialakulásnak kutatása rendkívül sok érdekes küzdelmet és átfomálódást elevenít fel, emlékezetes eseményeknek felsorolása útján. Hidak felépítése, öreg kaszárnyák lebontása, Andrassy-út, Nagykorút, Dunapart, Belváros kiépítése, mind a fejlődő szervezetnek egy-egy hatalmas küzdelmét jelenti. Ezek a munkák természetesen a legszorosabb kapcsolatban voltak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa működésével, a hivatal megalkotóival és azok vezetőivel. A könyvben Haranghy iniciáléival ékített fejezetekben sok kedves apró epizód felsorolásával vegyítve, megjelennek a nagy alakulást jelentő munkák történetei és felsorakoznak az emlékezetes vezéralakok is. József nádor, Andrassy Gyula, Tisza Lajos gróf, Podmaniczky báró s a többi vezéreken át egész a Tanács jelenlegi elnökéig, Rakovszky Ivánig.

A könyvet igazán élvezettel nézegetheti és olvasgathatja mindenki, aki szereti Budapestet, vagy akit érdekel egy főváros kamaszkorának története. A könyv mintha nem is akarna mást nyújtani, mint népszerű felsorolást, lehetőségig regényeskedő, hangulatos visszaemlékezést. Sokan örülnek, hogy megtalálják így együtt a fővárosért rajongó és sokat áldozó nagyemberek arcképét. Karikatúrákat, lóvasutat, dőcögő konfliktusokat és még sok minden mást, ami valaha elválaszthatatlanul hozzátartozott Budapest képéhez és ami ma már visszavonhatatlanul a múlté.

Ezeket az értékes kedves láncszemeket fűzi össze a könyv alcíme: „Hogyan épült Budapest?” E mögött az élvezetes olvasmányosorozat között húzódik meg a hivatal története és a városrendezés legérdekesebb titkai. Ez a meghúzódo és másodlagosan kezelt probléma jelenti azonban a komolyabb értéket és gondolkozóba kell esni azon, nem lett volna-e helyesebb elsősorban ennek az értéknek a feldolgozásával a városrendezés most kialakulóban lévő tudományának továbbfejlesztésére használni fel a könyv megírásának az alkalmát. Hisz egy világváros legfőbb városrendezési hatóságának története a legkomplikáltabb városrendezői feladatok megoldásának kutatását jelenti. A várostervezés, útvonalkihásítás ennek a tudománynak lényeges és nehéz feladata, de fontosabb és sokkal több kutatást és körütekintést igénylő munkája a városrendezés legfőbb hatóságának az építési szabályrendeletek és övezetek megállapítása.

A városkép, valamint az egészséges város fejlődésére e két utóbbi eszköz rendkívüli jelentőséggel bír. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának a joga, hogy megállapítsa az építésügyi szabályzatot, hogy előírja az övezeteket és azok határait. Ezzel leghatározottabban irányt szab és eldönti a város kialakulását a jövőben.

Ezeket a titkos rúgókat, ezeknek a szerkezeteknek a működését és eredményeit kellene felkutatnia és feltárnia a könyvnek, hisz ezek határozzák meg és alakítják ki azokat a városrészeket, utcákat, udvarokat, házakat, otthonokat, ahol a millió ember leéli az életét, ahol kínlódik, nyomorog vagy boldogul. A szabályzat egy mondata, az övezeti térkép egy vonala a városjelleg kialakulását jobban és általánosabban befolyásolja, mint a sugárút vagy középület bármily nagy, de mégis csak lokális jelentősége. Budapest kialakulására a Fővárosi Közmunkák Tanácsa az építésügyi szabályzat megalkotásával és az övezetek megállapításával hatott leglényegesebben, tehát történetében is ez játssza a legjelentősebb szerepet. Az ezirányú működése belevilágít a magasabbrendű városrendezés legrejtettebb munkájába. Ennek a működésnek a feldolgozására több különböző képzettségű szakember munkájára lett volna szükség, mint ahogy különböző képzettségű szakemberek összeműködésében állott mindig a Közmunkák Tanácsának működése is.

Amennyiben a könyv a hivatalnak ezirányú tevékenységét dolgozta volna fel, az esetben nem lett volna annyira népszerű és nem tudta volna a városi hatóság és a Közmunkatanács természetadta ellentéteit békülékenyen, kissé „forróságosan“ elkerülni. Sőt ezt az ellentétet alapos tanulmányoknak kellett volna alávetni, hisz a két szerv között mutatkozó feszültség leglényegesebb megnyilvánulása annak az erőnek, ami a vajúdas útján a nagyvárost létrehozza. A reprezentáló, megbámulásra épített város kialakulása nem dominálhatott volna az így megszerkesztett könyvben a Sugárút, Nagykörút, Opera, Királyi vár és más egyéb büszkeségünk felépítésének történeti megjelenítése útján, hanem a sok ismeretlen utca és városrész megszületése, sokszázezer otthon sorsa és története képezte volna tárgyát. A több mint 600 oldalas könyvben az övezeti kérdésekről és építésügyi szabályzatról mindössze négy oldal szól. A legtitikosabb, leghatásosabb erő, a hivatal legnagyobb hatalma eltölpül a hatásos eredmények történetében. Pedig ez az a hatalom, ami a hivatalnak ma is a leglényegesebb működését jelenti: az építésügyi szabályzat és az övezetek megállapítása, ez irányítja és készíti elő az egész város kialakulását a jövőben, mint ahogy ez formálta és fűtötte a múltban is.

A könyv emlékeztető és gyönyörködtető munka. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története azonban kell, hogy rávilágítson az egységes városfejlődés múltjára, a hivatal alakulására és hatalmára, de kell hogy megvilágítsa a következtetések és tapasztalatok lángjával a jelen és jövő feladatait is, a jelen munkám és kínlódásaim át az eljövendő kor Budapestjét.

A. R.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *A legutóbbi spanyol fejlődés: a királyság bukása. — A német-osztrák vámuinó terv» a német belpolitikai összefüggést a német-orosz viszony. — A vámuinós terv európai következtéseit a helyzet a genfi tárgyalás előtt. —*

ZAVAROSABB és nyugtalanabb korszakot, mint azt, mely az elmúlt hónap eseményeivel vette úgylátszik kezdetét, még a mi zavarokban és nyugtalanságban valóban nem szükölködő korunk sem igen ismert. Ezt a chaotikus összevisszaságot, amelyben fenyegető, hogy úgymondjam, elementáris veszélyek, jószándékú kiegyenlítő igyekvések és látszólag kevés bölcseséggel elkövetett pozitív cselekedetek nehezen kibogozható kuszaságban keresztezik egymást, szinte paradoxonként koronázza meg a spanyol monarchia nem váratlanul bekövetkezett csendes elmúlása, tragikus bukása.

A spanyol királyság, a Bourbon-dinasztia, immár nyolc év óta küzdött az enyészet ellen. Amikor Primo de Rivera generális 1923 szeptember 13-án erőszakkal magához ragadta a hatalmat és a királynak látszólag utólagos beleegyezésével megalapította a diktatúrát, XIII. Alfonzot, ezt az intelligens, de túlságosan becsvágyó, férfias, de nem egészen egyenes jellemű, sok tekintetben modem gondolkodású, de autokratikus hajlamú uralkodót, megmentette a nyilvános megbélyegzéstől. Ezzel tehát prolongálta a monarchia élettartamát. A parlamenti vizsgálóbizottság, mely a marokkói, illetve szorosabban véve a szerencsétlen melillai hadjárat katasztrófájának vizsgálatát végezte, a beavatottak tanúsága szerint bebizonyította volna Alfonz király személyes felelősségét a katasztrófa felidézésében. A bizottságnak ez a megállapítása a hadjárat s a vele járó pénzügyi terhek következtében amúgy is népszerűtlen monarchiát teljesen aláásta volna. A pártokra szakadt „cortez“ már a gyengülő tekintélyű monarchikus liberális kormánynak sem volt elegendő támasza, a király számára pedig inkább alattomos ellenfél volt. A Garcia Prieto-kormány megbuktatása, a cortez szétugratása, a vizsgálóbizottság elé terjesztendő okmánykötegek állítólag elkövetkezett megsemmisítése abban a percben megmentette az uralkodót, sőt a tehetetlen, magában meghasonlott kormány helyére lépő „rend-rezsim“ egy ideig tényleg népszerű is volt. Ha a diktatúra élére nemcsak egy hű, becsületes és bátor embert, mint amilyen a szerencsétlen Primo volt, hanem valóban alkotni tudó nagy államférfit állíthatott volna XIII. Alfonz — ha kisebb kiadásban is, egy spanyol Mussolinit — lehet, hogy a kormányzás értéke és alkotásai jóváteheték volna a tyrannist, a nép részvételének kizárását a kormányzásból, az 1876-os alkotmány megszegését. Primo és miniszterársainak kormányzása azonban balsikerről balsikerre vezetett. Xenophob gazdasági politikája, mely a különböző monopóliumok felállításában az idegen tőkét fokozatosan elidegenítette, egyik okává lett a pezeta feltartóztathatatlan leromlásának; hogy uralmát befelé valahogyan erősítse, kénytelen volt költséges investíciókhoz folyamodni, amelyek legalább időlegesen egyes vidékek elégedetlenségét ellensúlyozták; ilyen volt útépitési programja, — a modemül kiépített úthálózat talán az egyetlen maradandó emlék, amit a diktatúra Spanyolországban hátrahagyott — a sevillai és barcelonai kiállítások mindmégannyi tehetetelvé váltak a diktatúra rendszeretlen kormányzásának. A pezeta esésében nagy része volt a nemzetközi spekulációnak, a nemzetközi tőke liberális és antidiktatórikus hajlamainak,

amelyek a spanyol pénzegységet szemelték ki tőzsdejátékaik alapjául: másképp azt a tüneményt, hogy egy közel száz százalékgig alannal fedezett valuta — a spanyol jegybank ma is egyike a négy, aranyban leggazdagabb emissziós intézetnek — ennyire süllyedjen, meg sem lehet magyarázni. Amidőn a diktatúra már nem bírta magát tevékenysége által fenntartani és hitele majdnem semmivé vált s az országban a forradalmi kitörések egymást követték, foglalkoznia kellett saját megszüntetésének gondolatával. A király ezt egyes hívei tanácsából és a közvéleménynek, elfojtottan bár, de hozzájutó hangjából megértette, és hirtelen, egyik napról a másikra elejtette hű diktátorát.

Prímót egykori ellenfele, Berenguer tábornok váltotta fel azzal a céllal, hogy az alkotmányra való visszatérést előkészítse. Feladata lett volna a cortes-választások megtartása; ezt az ország hangulata s a növekvő nehézségek láttára azonban hónapról-hónapra halasztotta. A letompított és álcázott válság, melyet itt-ott forradalmi kitörések nyugtalanítottak, mint pl. decemberben a jacai, teljes erejével nyilvánvalóvá lett — és tulajdonképp trónválsággá vált — február közepén, amikor egyes monarchikus pártok vezetői, ellentétben addigi felfogásukkal és eljárásukkal, kijelentették, hogy csak úgynevezett „cortes constituyentes“, azaz alkotmányozó nemzetgyűlési választásokban vesznek részt. Ez a Berenguer-kabinet bukásához és, még élénken emléünkben lévő, elég ügyes taktikai sakkhúzások után, Aznar admirális elnöklete alatt a monarchikus koncentráció kormányának létrejöttéhez vezetett. Az alkotmány helyreállításának útján az első lépés a községi választások megtartása volt, amelyeket június elején az általános választások követték volna. Az április 12-én az egész spanyol monarchia területén megtartott községi választások azonban már eldöntötték a kérdést, amelyre pedig csak az alkotmányozó nemzetgyűlésnek kellett volna válaszolnia. A félsziget nagy városaiban a döntő többséget a republikánus jelöltek szereztek meg. A polgári köztársaságnak és a szocialistáknak erre az alkalomra létesült koalíciója tehát győzelmet aratott — és pedig, még ha a falvakban a parasztság a monarchistáknak adta is a többséget, olyan győzelmet, amelyet Alfonz király mint plebiscitumot magára nézve döntőnek ismert el.

1931 április 14-én XIII. Alfonz spanyol király legidősebb fia kíséretében elhagyta országát. A Capetingek dinasztiája ezzel úgy látszik, elvesztette utolsó trónját is. A Habsburgok után az európai kontinens másik leg-hatalmasabb dinasztiája is összeomlott. A történelmi erők e rettenetes játékában és abban a gesztusban, amellyel a Bourbon király alávetette magát népe megnyilvánult akaratának, van valami mélységes pathetikus. Valószínű, hogy XIII. Alfonz megkísérelhette volna, a katonaság nagy részének segítségével, a diktatúra visszaállítását és az esetleges forradalmi kitörések könyörtelen véres elfojtását. Tudnia kellett azonban, hogy ezzel népe hangulatát, amely ellenállhatatlanul a másik irányba tévedt, nem változtathatta volna meg, gazdaságilag és politikailag pedig az új diktatúra nem lett volna képes olyan alkotásokat vagy eredményeket felmutatni, amelyek szilárd alapokra fektethették volna uralmát. Egy dinasztia lemondása nagy és tragikus elhatározás: nemcsak a hatalomhoz, hanem az elvekhez, hagyományokhoz és a hithez való ragaszkodás állják útját. Ha Alfonz király mégis a távozást választotta, el kell hinnünk neki, hogy ezt a spanyol nép érdekében a polgárháború elkerülése végett tette. Hogy mi lesz Spanyolország jövője a hirtelen született köztársaságban, azt pontosan nyilván nehéz megmondani. Hozzávetőleges jóslást azonban könnyebb megkockáztatni ott, mint bárhol másutt. Az Alcala Zamora elnöklete alatt megalakult köztársasági kormány a pillanatnyi sikertől megittasodva, igyekszik a hatalmat is magához ragadni. Már ma két nehézséggel áll szemben: az egyik a szeparatista mozgalom, amely

Barcelonában teljes erővel felütötte fejét, hiszen ott Macia ezredes kikiáltotta a Catalan Köztársaságot, amely legfeljebb szövetségre hajlandó lépni az ibériai félsziget másik — vagy többi — köztársaságával. A legnagyobb veszély azonban a kommunizmus részéről fenyegeti, amelynek a köztársasági forradalom a melegágya. Annál inkább félt a kommunizmus erőrekapása és terjedése, mert — eltekintve attól, hogy Moszkva rendkívül erős és pénzt nem kímélő propagandával dolgozott Spanyolországban — a lakosság s különösen a parasztság a civilizációnak oly alacsony fokán áll, amely őt éppúgy, mint Oroszországban, a bolsevista propagandának legkönnyebb prédájává teszi. Merész dolog lenne tehát a most megalakult köztársaságnak nagy stabilitást és állandóságot jósolni: ma a lelkesedés, de nem saját ereje tartja és meglepő lenne, ha sorsa sokban különböznék a szomszédos Portugáliában 1910-ben királygyilkosság útján létrejött köztársaságtól, amely 21 év alatt 22 forradalmat ért meg és amelyben e pillanatban is éppen belső forrongás dúl.

A király rendkívüli politikai ügyességére vall tehát a mód, ahogy az adott helyzetet likvidálta: küzdött és ellenállt mindaddig, amíg a mai helyzetben ezt a siker reményével tehetné; gyors elhatározással levonta a konzekvenciát, amikor az ország hangulatának megnyilvánulását látta és hirtelen gesztussal, hogy úgy mondjam, kivonta magát a forgalomból, amikor érezte, hogy az Ő valutájának nincs már meg a vásárlóereje. Ennél többet azonban nem tett, manifesztumát úgy fogalmazta meg, hogy abban a spanyol népfélség előtt meghajlik, cselekedetével elkerüli a polgárháborút, tehát a nép széles rétegeiben bizonyos népszerűségi motívum marad vissza, amit később esetleg felhasználhat — jogilag pedig semmiféle bevezetett tényt nem teremt. A forradalmárok a győzelem első örömeiben szívesen vették a király távozását, még ha nem is mondott le. Ha késedelmeskedett volna Alfonz, lehet, hogy nem elégedtek volna meg az egyszerű eltűnéssel. De így ennek örültek, másrészt félniök kellett, hogy ha a király hozzá hű hadseregrészekkel ellenáll, úgymint gyengén megalapozott hatalmuk kérdésessé válhatik és az extrémista elemek kezébe kerülhetne az uralom. A király így valószínűleg biztosította magának a pillanatnyilag megbízhatatlannak mutató hadsereg, a klérus és a parasztság monarchikus elemeinek hűségét: az előreláthatólag hamarosan nehéz helyzetbe kerülő és a kormányzási technikával nem mindenben ismerős forradalmi kormány tehát egy érintetlenül megőrzött monarchista áradattal kell hogy számoljon, amely rövidesen össze fogja hasonlítani a republikánus kormányzás eredményeit XIII. Alfonz uralmának sikereivel. Nincs tehát kizárva, hogy az „ideiglenesen eltávozott“ királyt egy hullám ismét felkaphatja és visszaviheti a madridi királyi palotába, ahol talán az egész spanyol nép mint megszabadítót fogja üdvözölni. Most egyelőre meg kell várnunk, milyen bizonyosságot fog tenni kormányképességéről a forradalmárok rezsimje.

AZ EURÓPAI POLITIKA fodrozódó felszínű, nyugtalankodó, de éppen lecsillapodni készülő vizeibe súlyos követ dobtak a Németbirodalom mai vezetői. Bombaszerű meglepetésként érte az európai közvéleményt, de még a legbeavatottabb köröket is március 21-én az a közlemény, hogy a Németbirodalom és Osztrák köztársaság jegyzékváltás útján kötelezték magukat, hogy egymással egy vámúnió létesítésére irányuló tárgyalásokat kezdenek. A hír első hatásában mindenütt aggodalmat és az egyes országok vérmérsékletéhez képest fokozódó izgalmat okozott. Csak lassan alakult ki a különböző érdekek által különböző módon befolyásolt állásfoglalások képe. A legnagyobb és legmaradandóbb ellenérzést Franciaországban váltotta ki, legszenvtelenebb és legtárgyilagosabb, tehát közvetítésre legalkal-

masabb az angol állásfoglalás marad, amelyről szinte azt lehet hinni, hogy Londonban végeredményben egészen szívesen látták az alkalmat arra, hogy európai kontinentális kérdésben megfelelő súllyal közvetítsenek, olyan kérdésben, amelyben Franciaország van eminensen érdekelve.

Ahhoz, hogy a német-osztrák vámuniós terv bejelentése által okozott kissé chaotikus helyzetet és az új német akció következményét megítélhessük, elsősorban az okokat kell megvizsgálnunk, amelyek a német kormányt erre a kissé váratlan lépésre vihették. Gazdasági szempontból a Magyar Szemle más helyen foglalkozik ezzel a tervvel, itt csak egy nehezen megcáfолható konklúziót emelek ki. E szerint a vámunió megkötése mellett felhozott gazdasági érvek nem meggyőzőek, semmiesetre sem elegendők arra, hogy azzal a politikai hátránnyal felérjenek, amelyet Németország (elsősorban Németország és csak másodsorban Ausztria) helyzetében az unió-terv kipattanása legalább is pillanatnyilag okozott. A Németbirodalom rendkívül súlyos gazdasági helyzetben van: a Young-terv alatt teljesítendő fizetési produktumainak csökkenő világszervi ára mellett növekvő és határozottan elviselhetetlen terhet rónak rá. Számára tehát tényleg életbevágó kérdés, hogy új piacokat szerezzen, de főként az, hogy a teljesíthetetlené vált Young-terv mielőbb revízió alá kerüljön a nélkül, hogy a birodalom fizetésképtelenséget jelentene be és lehetőleg a nélkül, hogy ilyen irányú javaslattal neki kelljen ismét a volt Szövetségesek elé kerülnie. Az osztrák piac elfoglalása — hiszen a vámunió ezzel lenne egyértelmű — azonban a birodalom számára termelésének elhelyezése szempontjából nem jelentene olyan többletet, amelyért érdemes lenne Franciaország bizalmát eljátszani, még akkor sem, ha a virágzó német ipar teljesen kiszorítaná helyéből a virágzó osztrák ipart⁵ amennyiben azonban ez bekövetkeznék — tehát az unió a Németbirodalom szempontjából értékesebbé válnék — az egyesülés viszont Ausztria szempontjából inkább öngyilkossággal lenne egyenlő. Mert ami Ausztriát illeti, nehéz felfedezni azokat az érveket, amelyek egy fejlett iparú kis országot gazdasági szempontból arra bírják, hogy egy a sajátjánál nyolcszor nagyobb gazdasági egységgel egyesüljön. Ez az okfejtés szinte kényszerűen ahhoz a következtetéshez vezet, hogy az unió terve a Németbirodalom vezetőinek fejében született meg, elsősorban és főként politikai — részben presztízs, részben taktikai — okokból és csak másodsorban, illetve közvetve, gazdasági okokból.

A Brüning-kormány, bármily mesterileg vezette is a kancellár a parlamentáris küzdelmet és fogadtatni el a tisztán kapitalizsdkusan felépített költségvetést a szociáldemokratáknak legalább is hallgatólagos beleegyezésével, bdpolitikailag fokozódóan nehéz helyzete volt. A parlamentből kivonult nacionalista ellenzék kíméletlen propagandával a nemzeti érdekek feladásával vádolta és önérzetes, bátor külpolitikát követelt, már mint azt, amit a nacionalisták — minden ország extrém-nacionalistái — „önérzetes és bátor” neveznek. Németországban a német nemzeti pártiak (Hugenbergék) és a nemzeti szocialisták (Hitlerék) a Young-terv felmondását és a jóvátételt fizetések beszüntetését nevezték volna önérzetesnek és bátorak. Felelősségének tudatában levő józan és gazdaságilag is képzett államférfi, mint Brüning, ezt természetesen nem tehette. Ha a jelek nem csalnak, a vámuniós lépés egyik főindoka ennek a nacionalista közvéleménynek a lecsillapítása volt: bátor lépéssel megmutatták a világnak, hogy van még német önérzet, amely szembe mer szállni — esetleg — még a saját politikai érdekével is. A belpolitikai hatás átütő erejű is volt; az egész német közvélemény helyesli a kormány inidatíváját, amely végre megmutatta a világnak, hogy Németország természetes jogait nem engedi elkobozni, hanem érvényesíteni törekszik azokat. A külpolitikai indokra azonban csak elvont spekulációval

lehet rájönni, mert tudni nem lehet, vajjon tényleg ilyen elgondolás vezette-e a német kormányt és nem kölcsönöz-e az ember olyan gondolatmenetet a Wilhehnstrassenak, amely az ottani illetékesek elhatározásának indokai között nem is szerepelt. Mint legutóbbi szemlémben kifejtettem, Párizsban egyes jelekből arra lehetett következtetni, hogy „Briand elgondolása szerint a francia tőkének aktíve és céltudatosan kell közreműködnie egy a kapitalista termelési és társadalmi rendszer védelmének céljait szolgáló szorosabb európai kooperáció létrehozásában“. A fenyegető orosz ipari dumping sehol sem gyakorolt olyan hatást, mint Franciaországban. Párizs áldozatokra hajlandó, hogy az anti-dumping frontot legalább is Európában létrehozza. Ennek legfőbb akadálya az orosz-német viszony, amely az 1926 júniusában öt évi tartamra kötött úgynevezett berlini szerződésen alapszik. Franciaországnak, de tagadhatatlanul az egész európai civilizációnak, nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy ez a szerződés, amely nem engedi meg azt, hogy Németország egy szovjet-ellenes bojkottmozgalomban részt vegyen, ne újítottassék meg. Viszont érthető, ha Németország ezt a szinte egyetlen politikai ütőkártyát nem akarja kiadni a kezéből, illetve nem ejti el megfelelő ellenérték nélkül. Ugyanez az indoka annak az exportegyezménynek, amelyet a szovjetkormány most kötött a német kormány közvetítésével német iparosokkal és amelynek értelmében Oroszország a Németbirodalom garanciája mellett 300 millió márka értékű német ipari terméket rendelt Németországban, amely összeg később 500 millióra emelkedhetik. Ha Németországtól reparádót követelnek, megfizethetetlen összegeket, akkor nyilván d kell túrni, hogy Németország az erre szükséges devizákat úgy és onnan szerezzé be, ahonnan lehetséges. Ha pedig ezt nem akarják, akkor más megoldást kell lehetővé tenniök. Hogy ebben a nagy politikai küzdelemben a stratégiai kitűzött célt milyen taktikai eszközökkel érik el, ez az, amit a német kormánynak most kellett döntenie: az olasz-francia megegyezés hatása alatt, az európai unió tanácskozásai előtt és az orosz-német szerződés megújítására irányuló tárgyalásokkal egyidejűleg. Uglátszik — legalább is ez a Németországot és a német politikát kívülről, de lehetőleg általánosabb szempözből tekintö szemlélönök a benyomása — Brüning kancellár ebben a helyzetben taktikailag hdyes lépésnek találta, ha az alkudozási mérleg serpenyöjébe a német-osztrák vámunió métermázsás súlyát beledobja. Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy ez az a többlet, amellyel a tárgyalásokat megindítani akarta és amelyről megfelelő ellenérték ellenében esetleg le lehet mondani.

Kérdés csak az, vajjon a Németország kooperádójáért elsösorban Franciaország által fizetendö ellenértéket növelte-e ez a lépés, vagy ellenkezöleg nem kockáztatta-e egyáltalában magának a megegyezésnek a létrejöttét, azaz a Young-terv reformját, söt továbbmenöen nem veszélyeztette-e Németország politikai hitelét és végül nem merevítette-e meg a francia álláspontot a leszerelés kérdésében? Az elsö benyomás alapján határozottan igennel kellene felelnünk. Franciaország a szerzödések megsértését látta mind Németország, mind Ausztria részéről a megegyezésben; a megegyezés elhatározásának és nyilvánosságáhozatalának módjában pedig rosszhiszemüséget vélt felfedezni; végül pedig — és diplomáciai taktikai szempontból talán ez a legsúlyosabb érv — Briand maga személye ellen irányuló tapintatlanságnak és kíméletlenségnek minösítette, amellyd — ezt nem lehet tagadni — a németek Frandaországban annak az államférfinak tekintélyét gyengítették, aki mind a mai napig mindenesetre a velük való megegyezés politikájának legerösebb barátja volt. Ezt azzal a frázissal, amellyd a bejelentést kísérték, hogy az unió terve Briand páneurópai elgondolásának vonalán halad és azt akarja elősegíteni, annál kevésbbé lehetett jóvátenni, mert ezt Briand az adott helyzetben legfeljebb enyhe gúnynak vehette.

Franciaországban még a baloldalt beleértve sincs ember, aki az unió tervét nem tekintené az „Anschluss“ előhírnökének; az Anchlussról pedig Briand majdnem ugyanabban az órában, amelyben Curtius és Schober megkötötték az egyezményt, emfatikusan kijelentette a Szenátusban, hogy ennek a veszélye most már elmúlt. Ilyen politikai megszegyenítést nem igen felejt el államférfi. A francia thézis szerint a vámunió ellentétben áll az osztrák népszövetségi kölcsön létrejötte alkalmával aláírt úgynevezett I. számú jegyzőkönyvvel, amely megtiltja Ausztriának, hogy olyan kereskedelmi megállapodást kössön, amely függetlenségét veszélyeztethetné. Anglia és Olaszország nincs ilyen feltétlenül meggyőződve ennek a felfogásnak helyességéről, de viszont nem is tagadja jogosságát. Ezzel ellentétben a németek, jogászaik érveire támaszkodva, a legnagyobb határozottsággal azt állítják, hogy Ausztria függetlensége a szerződés kereteiben — többi közt a felmondás könnyűsége által — biztosítva van, tehát jogilag a vámunió terve megtámadhatatlan. Henderson, látva az ellentét élességét, azt a nagyon ügyes javaslatot tette, terjesszék a jogi kérdést a Népszövetség Tanácsa elé, amelynek égisze alatt jött létre az 1922. évi fentidézett genfi jegyzőkönyv. Ezt a javaslatot a németek készséggel elfogadták, miután visszautasították azt, hogy a kérdést a Tanács politikailag megvitathassa. Az eljárási helyzet most tehát az, hogy a vámunió kérdésének jogi aspektusát fogja a Tanács tárgyalni és esetleg kikérheti a hágai Nemzetközi Bíróság véleményét.

A politikai helyzet viszont egészen más. Franciaország ellenoffenzívába ment át, amelynek legerősebb kifejezése Doumergue elnök nizzai beszéde volt. Az elnök, aki az Élyséet éppen elhagyni készül és kijelentéseiben rendszerint igen tartózkodó, nyilvánvalóan a kormánnyal teljes egyetértésben szokatlanul éles hangon fordul Németország ellen, emlékeztetve a német Zollverein megalakulására, mint a Németbirodalom létrejöttének előzményére. Kijelentette, hogy mindaddig, amíg a béke és Franciaország biztonságának garanciájaként a Népszövetségnek nem lesz hadserege, Franciaországnak magának kell biztonságáról gondoskodnia és olyan haderőt tartania, amely ennek a célnak elérésére elegendő. A német akciónak kétségtelenül diagnosztizálható pillanatnyi következménye tehát Franciaországban a Németország iránti bizalmatlanságnak olyan fokú megnövekedése, amelyhez hasonló a Ruhr megszállás óta nem volt; a másik pedig a leszerelés kérdésében a francia álláspontnak rideg megmerevedése — tíz hónappal a konferencia összeillese előtt. — Anglia gazdasági érdekeit, az angol vámpolitikusok vizsgálata alapján, úgylátszik nem érinti érzékenyen a vámunió; politikailag pedig a szabad kereskedelem álláspontján lévő Labour-kormánynek rokonszenves a terv, ezért inkább barátságos az állásfoglalása, anélkül, hogy elfelejtené, mennyire kénytelen Franciaország érdekeit respektálni. Olaszország viszont, amelynek politikailag az Anschluss semmiesetre sem rokonszenves, gazdaságilag azonban a vámunió nem feltétlenül ártalmas, helyesnek találta, hogy passzívan viselkedjék és hagyja, hogy a franciák álljanak a csatasorba. Már csak azért is, mert a tengerészeti egyezmény megszüvegezése körüli váratlan francia követelésekből felmerült nehézségek nem teszik kívánatossá, hogy nagyon siessen a francia állásponthoz való csatlakozással. Tehát összefont karokkal várja a genfi tanácskozást.

Röviden összefoglalva ez a mai helyzet. Hogy mi várható Genfitől, illetőleg a Hatalmak egymásközi tárgyalásaitól, azt már nehezebb spekulatív eldönteni. Már az is nagy merészség, ha az alábbiakban valószínűségi számításokat kockáztatok meg, amelyeket a következőkben lehet összeállítani. A Tanács napirendjére a jogi probléma tárgyalása van kitűzve. Legvalószínűtlenebbnek látszik, hogy a Tanács éppen ezt a kérdést döntse el, legfeljebb tényleg véleményt kérnek Hágától, ami a kérdés bonyolult volta

és az Állandó Bíróság procedúrája miatt egyértelmű az elhalasztással, tehát a terv eltemetésével, — viszont lehet, hogy Ausztriát kötelezni akarják, hogy Németországgal ne folytassa tovább a tárgyalásokat. Ha a Tanács úgy döntene, hogy Ausztriának joga van (notabene ennek a döntésnek egyhangúnak kellene lennie) vámunióra lépni, vagy ha Hágától véleményt kér (ehhez esetleg egyszerű többség is elég lehet) és Hága így dönt, akkor ez Franciaország álláspontjának bukását jelentené — idáig tehát nem engedik jutni a dolgot; ha ellenkezőleg a genfi vagy hágai döntés negatív lenne, akkor abba a Brüning-kormány buknék bele és az a német nacionalizmus — elsősorban a Nazi-k — elképzelhetetlen előretörésével járna minden egyéb egész komoly következménnyel együtt; ezt pedig az európai Areopag, de még Franciaország sem kockáztathatja meg. Tehát marad a politikai és gazdasági megbeszélés, amelynek hátterében ott lesz a Young-terv reformja, a leszerelés kérdése és Oroszország bojkottja. A vámunió tervével szemben valamilyen gyakorlati és konstruktív javaslattal kellene jönnie Franciaországnak. Vagy azért, hogy ad absurdum vigye a német-osztrák vámunió tervét, vagy azért, hogy francia kezdeményezéssel kiemelje Európát a mai vámpolitikai bizonytalanság kátyújából. Mert ma kétségtelenül Németország érdeme az, hogy ez a kérdés mozgásba jött. A Tanács színe előtt látszólag a jogászi problémáról lesz szó; a színpalak mögött — az európai bizottság és a Tanács színpalái mögött, — később pedig a Henderson és MacDonald által inidált Chequers-i találkozón az egész nagy európai probléma-komplexum megvitatására köül a sor: az angol szellemi vezetés itt kétségtelenül kimagaslik, hiszen ha a Young-terv revíziójának ideáját egy lépéssel előre lehet vinni, az csak Amerikával egyetértésben lehetséges. Az Egyesült-Államok pénzügyi és politikai tényezőit pedig ebben a kérdésben Montagu Norman, az Angol Bank kormányzója mozgatta meg.

Formailag és eljárásban a német-osztrák vámunió terve nem volt szerencsés kézzel elindítva; egyelőre többet ártott, mint használt; hogy azonban végeredményben az előadottak alapján, még ha maga ez a terv eltűnik is a megindított politikai és gazdasági mozgalom áradatában, nem válik-e Európának inkább hasznára, mint kárára — erre a kérdésre a következő két hónap letelte után könnyebben fogunk válaszolhatni. Ami Magyarország helyzetét illeti, kereskedelempolitikailag és az általános politikában sem került rosszabb helyzetbe, mint volt. Sőt földrajzi helyzete — bizonyos mértékig és legalább egyideig azt az előnyt nyújtja hogy nem kell gyorsan határoznia, hanem megvárhatja az események további folyását, csak nem szabad azt a pillanatot elmulasztania, amelyben majd állásfoglalásáról döntenie kell. Nagy kockázatokkal és nagy előnyökkel bíró helyzet, amely művészi játékot igényel.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE¹

— *A világgazdasági helyzet javítására irányuló törekvések: a római búzakonferencia, a német—osztrák vámiúió. A magyar ipar és mezőgazdaság érdekei. — Agrártermelésünk legújabb adatai a földlehermentesítés gondolata. Ipari termelésünk. Külkereskedelmi mérleg, a fizetőkép telenségek. — Az amerikai takarékos sági vita. —*

A VILÁGGAZDASÁG hosszan húzóóó válságát közvetlenül általános értékesítési krízis idézte elő, mely a különféle gazdasági okok következményeként lépett fel. A régi gazdasági keretek indokolatlan és erőszakos megváltoztatása megbontotta a termelés és fogyasztás egymásközötti viszonyát; a háborúban elpusztult tőkék hiánya nemcsak közvetlenül gyengítette meg a termelést, de még jobban a fogyasztóképességben előidézett nagymérvű csökkenés által. Mindezek hatása a nyersanyagok nagymérvű árvesztésében mutatkozott legelőször és a legszembetűnőbben, valamint másodlagosan abban a nagyszabású bizalmi válságban, amely futótűzként nyargalt végig az amerikai és európai piacokon. A magyar gazdasági élet több mint tíz éve nyögi annak átkát, hogy a békeszerződés és a gazdasági elzárkózottság politikája megfosztotta mezőgazdaságát és iparát régi és természetes piacaitól, míg az utóbbi években ezenfelül a világgazdasági krízis hatásai a nehéz helyzet további súlyosbodását idézték elő.

Bármily sötét még mindig a világgazdaság horizontja, tagadhatatlan, hogy egyes kedvező jelenségek mégis mutatkoznak rajta, amelyek ha nem is alkalmasak arra, hogy minden bajt egy csapásra megszüntessenek, részben a helyzet némi enyhülésére mutatnak, részben pedig a kibontakozás irányában tett komoly lépésnek tekinthetők. Kedvező jelenségnek látszik a nyersanyagok, sőt egyes készárúk piacán észlelhető élénkülés, ami a nagy készletek lassan bekövetkező kimerülését jelzi és újabb termelést tesz lehetővé. Élénkülő forgalomról számolnak be az amerikai áruházak, ami az értékesítési válság csökkenésére mutat, a nemzetközi tőzsdék pedig különösen a fix kamatozású értékpapírok, de egyúttal a részvények ár-emelkedését jelentik, ami a bizalmi krízis enyhülésére mutat. Különösen utóbbi az, ami egy bekövetkező fordulathoz az impulzust megadhatja.

A közös gond lassan a tárgyalóasztalhoz kényszeríti az ellenfeleket és rászorítja őket, hogy a kibontakozás útját közösen keressék. Tagadhatatlan jelentőségű esemény e szempontból a római búzakonferencia, mert bár gyakorlati eredményeket egyelőre még nem mutatott fel, mégis megteremtette az együttműködés lehetőségét a londoni konferencia előkészítésével, amely talán már konkrét javaslatokkal fog foglalkozhatni és legalább is az eszmék tisztázódásához, de talán bizonyos gyakorlati megállapodásokhoz is elvezethet. Ha azonban nem ringatjuk is magunkat vérményekbe ennek a konferenciának várható gyakorlati eredményei tekintetében, — hiszen a probléma nem könnyen látszik megoldhatónak — az utóbbi évek gazdasági elszigeteltségének atmoszférája után már maga az eszmecsere is kedvező fordulatot jelent. Egy másik rendkívül jelentős eseményt kell még idesorolnunk, amely a gazdasági elszigeteltség elvén ütött rést és ezáltal — bármi lesz is sorsa — már pusztán a nemzetközi gazdasági politika porondján való megjelenésével is nagy szolgálatokat tett.

¹ Folyóiratunk gazdasági szakértő-munkatársa szíves lesz ezentúl kéthavonkint hasonló szemle-cikkben ismertetni a hazai és a világgazdaság legfontosabb eseményeit.

A vámunió létesítésére irányuló német-osztrák megegyezés Európa politikai és gazdasági életében kétségkívül az utóbbi hónapok egyik legnagyobb jelentőségű eseményének tekinthető. Erre mutat az az általános érdeklődés, amit ennek a pactum de contrahendo-nak bejelentése Európaszerte keltett, bár tagadhatatlan, hogy a nagy és kis antant egyes államai részéről felhangzott tiltakozás inkább az egyezmény sejtett politikai hátterének, mint a benne körvonalozott vámpolitikai intézkedéseknek szólt. A francia-csehszlovák körök felszisszenésével kapcsolatban el kell ismerni némi hasonlatosságot a most nyilvánosságra hozott jegyzőkönyv és az észak- és délnémetek között 1867-ben, három és fél évvel a német császárság kiáltása előtt létrejött vámszövetség között. És ha bizonyos is, hogy az egyezmény primér hatásai kétségtelenül gazdasági természetűek, várható nagyon jelentékeny politikai hatásait aligha lehetne tárgyilagos szemlélet mellett kétségbevonni.

Az eddig ismertett jegyzőkönyv egyelőre csupán keretmegállapodásnak tekinthető, amelynek gazdasági tartalmát a még létesítendő és a részletkérdéseket szabályozó megállapodások fogják meghatározni, és amelynek hatásai ezektől függően fognak kialakulni. Az osztrák ipari termelésnek a fogyasztás rajonírozása, vagy a termelés kontingentálása, vagy egyéb intézmények útján való erőteljes védelme nélkül az egyezmény egyet jelentene az osztrák ipar nagy részének halálos ítéletével. A német ipar, főleg egyes termelési ágakban olyan alacsony termelési költségekkel dolgozik, hogy eladási árai a szomszéd államok nagyipari termelésének önköltségeit sem érik el. Így pl. egy a napokban Párizsban a textilszakma körében létrejött világartel tárgyalásai során derült ki, hogy az érdekelt 17 német gyár önköltségi árai a svéd és francia gyárak munkabér-koeficiensét is alig érik el és utóbbiak önköltségéhez úgy aránylanak, mint egy a négyhez. A német ipar tehát leküzdhetetlen versenyt támasztana az osztrákiak, ha utóbbi erélyes védelmére megfelelő megállapodások nem köttetnének.

Mindenesetre érdekes ez a kezdeményezés két kifejezetten ipari jellegű, tehát olyan állam részéről, amelyek együtt nem alkotnak zárt gazdasági egységet, amelyben kölcsönösen egymás fogyasztó területeként léphetnének fel. Mindkét állam expanzív ipari politikára és még ma is az agrárcikkek importjára van utalva, bár az önellátásra való törekvés és a gazdasági elzárkózottság politikájának hatásaként agrártermelését mindkettő az utóbbi évtizedben jelentősen növelte. Kérdés, hogy megfelelő kiegészítés nélkül nem válna-e az új egység Oroszország agrárkivitelének biztos piacává.

Első hallásra úgy látszanék, mintha Magyarországnak ehhez a vámszövetséghez való csatlakozása kézenfekvő és magától értetődő dolog volna. Nem kétséges, hogy mezőgazdasági termelésünk jelentős előnyöket várhatna tőle, mert feleslegeink elhelyezése egy csapásra biztosítva lenne, bár nagyon kérdéses, vajjon a hatalmas német agrár védővámok ez esetben teljes mértékben volnának-e kihasználhatók a magyar termékek javára! Ha azonban jelentős előnyt akamánk a mezőgazdaságnak szerezni, úgy ezt valószínűleg csak ipari védővámjaink oroszlánrészének, vagy a belső vámvonal teljes eltörlése esetén, ipari termelésünk egyéb irányú védelmének feláldozása árán érhetnők el. Az ipari front mai meggyengült állapotában újabb megterhelést már nem tudna elviselni, hacsak valamilyen ipari boletta útján a mezőgazdaság terhére egy belső kiegyenlítést nem vezetnénk be a védvámok pótlása gyanánt. A mezőgazdaság ilyenmű megadóztatása az ipar javára azonban az ipari cikkek sokfélesége folytán a kazuisztika örvényébe vezetné a törvényhozást és olyan komplikációkat okozna,

hogy egy efféle megoldással nem szabad komolyan számolnunk. Ha viszont az ipar a vámok helyett kárpótlást nem kapna, úgy annak tekintélyes része azonnali üzembeszüntetésre kényszerülne, más része csak éppen hogy tengethetné életét és csak kis töredéke — mint textiliparunk egy része — jutna az új kapcsolat folytán esetleg új fogyasztópiachoz. Ezek az üzembeszüntetések az iparban működő álló tőke túlnyomó részének és a forgótőke egy részének megsemmisülését, tehát a nemzeti vagyonnak, valamint e révén a nemzeti jövedelemnek jelentős csökkenését jelentenék. A kérdés abból a szempontból állítandó tehát fel, vajjon a mezőgazdaság fellendülésével kapcsolatban várható nemzeti jövedelemtöbblet pótolhatja-e a másik oldalon szenvedett veszteséget, valamint hogy a mezőgazdasági exporttöbblet és a várható ipari importtöbblet külkereskedelmi és fizetési mérlegünk szempontjából milyen egyenleget fognak felmutatni.

Ha mindezen szempontok gondos mérlegelése után az ipari érdekek feláldozása mellett kellene is döntenünk, még egy utolsó megfontolásra kényszerít a munkanélküliség kérdése. Az ország túlnépesedése és a mezőgazdaság mechanizálódása évről-évre nagyobb tömeg ellátásának gondját hárította az ipari termelés vállára, amely a már évek óta tartó értékesítési válság következtében ezt a munkástömeget évről-évre kisebb mértékben tudja foglalkoztatni, úgyhogy az utóbbi években állandóan növekvő munkanélküliséggel állunk szemben. Ha el is ismerjük, hogy az ellátatlanok száma úgy abszolúte, mint relatíve lényegesen kedvezőbb képet mutat nálunk, mint — Franciaország kivételével — a nyugati ipari államokban, mégis számolnunk kell ezzel az úgy szociálpolitikai, mint rendőri szempontból jelentős kérdéssel is. Az ipari fronton esetleg bekövetkező nagyobbarányú üzemredukciók, vagy még inkább üzembeszüntetések egy csapásra többszörösére emelhetnék a munkanélküliek számát, de egyúttal meghatározóznák ennek a problémának a jelentőségét is. A mezőgazdaság fellendülése, bármily mértékű öltön is, nem alkalmas a kérdés megoldására, sőt még a probléma enyhítésére sem, nemcsak mert az agrártermékek jobb értékesítési lehetősége még a termelés emelése esetén sem jelentene a mezőgazdaság körében számbavehető munkaalkalom-emelkedést, hanem azért sem, mert míg a mezőgazdasági munkás aránylag könnyen tér át az ipari munkára, az ipari munkás csak nagy nehézségek árán volna a mezőgazdasági üzemekbe áttelepíthető.

Persze elvileg könnyen elképzelhető volna egy olyan középút, amely a mezőgazdaság jelentős megsegítése mellett életlehetőséget biztosítana még az iparnak is, csak kérdés, hogy ez a megoldás az ipari exportra utalt vámunió érdekeinek megfelelné-e.

Briandnak a vámegegyezmény ellen indított offenzívája túlnyomórészt politikai és presztízs szempontokból indult ki, Benes csatlakozását azonban ezeken kívül a gazdasági önvédelem is indokolja, mert főleg Magyarország csatlakozása esetén Csehszlovákiát elszigeteltsége súlyos helyzetbe hozná. A következő hónapok tárgyalásai fognak döntést hozni ebben a kérdésben, mely a magyar gazdasági élet szempontjából ma talán a legnagyobb jelentőséggel bír.

AGRÁRTERMELÉSÜNK helyzetét az elmúlt hónapokban inkább a stagnálás jellemezte, bár a termelés egyes ágaiban további romlás következett be. A júliussal kezdődő gazdasági év első főléből a sertésexport 129.579 darabra csökkent az előző gazdasági év azonos időszakának 225.236 darabos kivitelével szemben, viszont a sertészsírkivitel ugyanezen viszonylatban megkétszereződött. Ugyanígy emelkedett 65%-kal marhakivitelünk és 36%-kal élő és leölt származású exportunk is. A búza és liszt árcsökkenése

az utolsó hónapokban megakadt, ugyanezen cikkek világpiaci árának további csökkenése azonban nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a belföldi ár-alakulás jórészt mesterséges befolyásolás eredménye. Ennek következménye, hogy a magyar búzakivitel a múlt július-januári félévben 45%-kal, a lisztexport pedig 48%-kal csökkent. Tovább nyílt az agráröllő is, amennyiben a múlt október-januári időszak alatt az agrárcikkek árindexe 72.5%-ról 69%-ra csökkent, míg az ipari index ugyanezen időszakban nagyjából változatlan maradt.

Az agrártermelés kedvezőtlen helyzete a mezőgazdák nagymérvű eladósodásához és az utóbbi időben egyre sűrűbbé váló ingatlanárverésekhez vezetett. A tőkeszegénység és vállalkozási kedv hiánya ezen árveréseken olyan alacsony vételárakat vetett felszínre, hogy nemcsak az ingatlan-tulajdonos, de még a kevésbé előnyös telekkönyvi sorszámmal bíró hitelező is egyaránt súlyosan károsodott, ha ugyan az árverés egyáltalában megtartható volt. Ennek felismerése vezette a kormányt arra, hogy a földtehermentesítési törvény útján az állam szavatosságvállalásával biztosítékhoz juttassa a rosszul fedezett hitelezőt, amiáltal utóbbinak nem áll többé érdekében az ingatlan elárvereztetése és így az ingatlantulajdonos is megmenekül az indokolatlan árrömlés okozta veszteségtől. Eredendő hibája úgy ennek, mint minden hasonló megoldásnak, hogy az a mezőgazda, aki a törvény nyújtotta segítséget igénybeveszi, elveszti ezáltal hitelképességét és ha eddig kontrahált adósságaiból elegendő forgótőkét nem tudott magának biztosítani, — ilyen pedig alig van — nem lesz képes üzemét fenntartani.

Az ipari termelés helyzete az utóbbi hónapokban hazánkban a világpiac már említett kedvező jelenségeihez hasonló módon némileg javult, mert a fogyasztás meghaladván a termelést, a túlzott készletek csökkenéséről számolhatunk be. Az ipari termelés és fogyasztás alakulása az elmúlt évben a következő volt:

Az idényszerű behatásoktól mentes
termelési fogyasztási
index
(1927. évi adatok 100-nak véve)

	termelési	fogyasztási
1930. I. negyedében.....	91·3	84·9
1930. II. „ 	85·7	85·1
1930. III. „ 	78·6	85·9
1930. IV. „ 	75·4	80·4

Ugyanígy kedvező jelnek vehető a nyersanyagok és félkészgyártmányok behozatalának a múlt év utolsó negyedében bekövetkezett emelkedése is. A munkanélküliek száma bár folytonos, de némileg lassúbbodó emelkedést mutat. Amíg ugyanis 1930 szeptember havának adatai 57·3%-kal és a decemberi számok 261%-kal haladták meg az előző év ugyanezen hónapjainak adatait, 1931 január hónap már csak 19·1%-kal rosszabb az előző év ugyanezen időszakánál. Ezzel szemben Németországban minden negyedik munkabíró ember munka nélkül van. Franciaországban pedig — ahol még a legutóbb is 2 millióra tették az alkalmazott külföldi munkások számát — a munkanélküliek számát 350.000-re, a heti 48 óránál kevesebbet dolgozókat pedig 1 millióra becsülik.

A külkereskedelmi mérleg 1930-ban, első ízben amióta önálló vámterületet képezünk, aktív egyenleggel zárult. Az 1929. év 25.8 milliós behozatali többletével szemben 1930-ban a kiviteli többlet 80.2 millió pengőre rúgott. A folyó év első hónapjának mérlege 5,9 millióval passzív; kérdés, hogy a cseh vámháború milyen hatással lesz az év többi hónapjának forgalmára.

Mint további jellemző képet felemlíthetjük még a fizetésképtelenségek számának alakulását, amely szerint az 1929 október—1930 januári időszak folyamán 64,635.000 pengő passzívummal bejelentett 1083 fizetésképtelenséggel szemben az 1930 október—1931 januári időszakban csupán 842 fizetésképtelenség jelentetett be 43,540.000 pengő összegben.

Az iparban tehát némi javulás jelei mutatkoznak, amelyek azonban csak akkor nyernének nagyobb jelentőséget, ha állandóknak bizonyulhatnának. Ha a fogyasztás emelkedése csupán arra vezethető vissza, hogy a fogyasztók a vásárlástól való kényszerű tartózkodás alatt felhasználódott készleteiket az okvetlen szükséges mértékben kiegészítik, hogy azután újból eltűnjenek a piacról, úgy az aligha volna alkalmas az ipari termelés talpraállítására. Már pedig az ipar természetes fogyasztóinak, a mezőgazdáknak vásárlóképessége aligha javult még oly mértékben, hogy ezt a határt túlléphetnék.

Ezzel kapcsolatban rámutatok arra az érdekes elméleti vitára, amely Angliában neves közgazdászok és bankárteintélyek (egyrésről Keynes és Mac Kenna, a másik oldalon pedig Goodenough és Josiah Stamp) között a magángazdálkodásban követett takarékoság tekintetében keletkezett. Tagadhatatlan, hogy sok szól Keynes és Mac Kenna álláspontja mellett, akik azt vitatják, hogy a túlzott takarékoság idézvéen elő a termelés és fogyasztás közötti aránytalanságot, kivált a mai helyzetben a termelés konjunktúrájának kerékkötőjévé vált és így közgazdaságilag káros. Viszont az is kétségtelen, hogy a takarékoság csökkenésével arányosan kisebbednék a tőkekínálat, ami a kamat emelkedését és ezáltal a termelés drágulását okozná.

Sajnos, ez a probléma nálunk meglehetősen akadémikus jelentőségű, de tekintve a háború okozta óriási tőkeveszteségeket és azt, hogy ez a tőkehiány az utóbbi évek dekonjunktúrája folytán csak igen lassú ütemben tud regenerálódni, azt hiszem, minden okunk megvan rá, hogy az államháztartáson kívül a magángazdaságban is a szigorú takarékoság mellett szálljunk síkra.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

BAJOR TUDÓS MAGYARVEDŐ IRATA SZÁZ EV ELŐTT

— Schultes József Ágost (1773—1831) —

KITAIBEL PÁLNAK, a pesti egyetem tanárának és európai híró természettudósnak bizalmas barátja volt a bajor Schultes József Ágost egyetemi tanár, aki ez úton Magyarországnak is híve lett s akiről most, halálának századik évfordulója alkalmával érdemes megemlékeznünk.

Schultes József Ágost 1773. április 13-án Bécsben született, ahol a Regensburg melletti Worth községből származó atyja eredetileg kovács, majd Oettingen-Wallerstein grófnál volt komornyik. Már fiatal korában nagy érdeklődést tanúsított a természettudományok iránt s így a helyett, hogy atyja kívánságára kereskedőnek ment volna, 14 éves korában a továbbtanulást választotta. Ez nem volt részére könnyű feladat, mert atyja minden támogatását megvonta tőle engedtlensége miatt. Nagy nehézségek között elvégzett gimnáziumi tanulmányai után, az orvostudományokat hallgatta s 1796-ban a bécsi egyetem orvos-doktora lett.

Külföldi utazások, egy növényteni munka kiadása és megnősülése után 1797-ben a Teréziánumban a természettudományok tanárává nevezték ki s számos munkával gazdagította a szakirodalmat. 1806-ban saját kérelmére a krakói egyetemre helyezték át, hogy ott kedvenc tudományának élhessen.

Már 1807 szeptember 13-án a bajor király meghívatta az innsbrucki, akkor bajor egyetem természettudomány-történeti tanszékére. Erre — mint ezt a bécsi bajor királyi követnek 1808. évi július i-én kelt felségfelterjesztésében olvassuk¹ — az osztrák hatóságok a legkülönbözőbb akadályokat támasztották és igen előnyös ajánlatot tettek, hogy maradásra bírják. Reánk nézve különös érdekességgel van fenti felterjesztésnek az a megállapítása, hogy Schultest egyebek között azzal akarták szándékának megváltoztatására bírni, hogy Pesten ajánlottak részére megtisztelő és jövedelmező állást. Mindez azonban nem volt hatással Schultesre, mert hétízben újította meg elbocsátása iránti kérelmét. Végre is gróf Seyboldsdorff bajor követ jegyzék útján kérte gróf Stadion cs. kir. miniszternél az elbocsátást, ami végre 1808 szeptember havában meg is történt, amikor az innsbrucki egyetem nyilvános rendes tanáraként alkalmaztatott. Bár már előzetesen többízben járt Magyarországon, mégis az 1809. évi tirol felkelés hozta szoros kapcsolatba Magyarországgal. Ugyanis amikor sem kérésre, sem fenyegetésre nem állott a tirol felkelők sorába, a legtöbb, hűnek maradt bajor hivatalnokkal együtt áprilisban fogságba vetették s különböző kerülő utakon Pécsre hurcolták őket. Itt 1809 május 28-tól augusztus 17-ig voltak internálva.

Amit ezen idő alatt el kellett tűrniök, azt „Geschichte der Deportierung der kön. bayerischen Civilbeamten nach Ungarn und Böhmen, nebst Bemerkungen über die gleichzeitigen Kriegereignisse und über die durchwanderten Länder“² címen „von einem Deportierten“ jelzés alatt, a

¹ Bayer. Hauptstaatsarchiv, Abt. Kreisarchiv München: M. A. 1015/40.

² München, 1810. Gedruckt mit Zängelschen Schriften. I—II. kötet.

legnagyobb valószínűség szerint maga Schultes írta meg a sorstársai által szolgáltatott adatok és okmányok alapján.¹ E munka egyébként Tirolnak a bajoroktól történt elhódítása és annak módja miatt az osztrákok ellen érzett féktelen gyűlölet és megvetés kifejezéseinek sorozata. A több csoportban Magyarországon deportált bajor állami polgári alkalmazottakkal szemben tanúsított emberies bánásmód leírásán kívül a munka két köteté (532 lap) rendkívül érdekes és értékes adatokat, valamint okmányokat szolgáltat Napoleon bevonuló seregeire, a magyar közállapotokra, az osztrákok által való elnyomásunkra, kulturális és gazdasági helyzetünkre. A nagy tájékozottságra valló munka egyébként megérdemelné művelődéstörténeti szempontból is feldolgozását. Münchenben Miksa király a legszívélyesebben fogadta és 1809 őszén a landshuti egyetemen a természettudományok történetének és a növénytannak tanára lett.² A növénykert megszervezése, állattani, angol nyelvi, majd orvoskari előadásokon kívül a klinika vezetését is vállalta s ezek mellett kedvenc növénytani irodalmi tevékenységét sem hanyagolta el.

Az egyetemnek 1826 őszén Münchenbe történt áthelyezése után Lands-
hutban maradt s október 31-én az ottani orvosi iskola és kórház igazgatójává neveztetett ki. Landshutban halt meg 1831. évi április hó 21-én.

Az egykorú életrajzi adatok szerint Schultes szerencsétlennek és mellözve érezte magát Landshutban, ahol kartársai egy részével és családjával (?) meghasonulva élt. Pár héttel Schultes halála előtt, 1831 március 14-én, egy Ulsamer nevű orvos jelentéséből megtudjuk azonban, hogy Schultes úgynevezett meghasonlásának komoly okai is voltak, mert az orvosi iskola — melynek mindössze 90 hallgatója volt — pénzügyi és más támogatás híján csak nehezen tudott megfelelni hivatásának. Nem voltak megfelelő betegek, a boncoláshoz is csak ritkán jutottak s ezáltal hiányos képzettséggel kerültek ki a chirurgusok. Ulsamer védelmébe veszi jelentésében Schultest, aki joggal volt elkeseredve, hogy az egyetemmel *együtt* nem helyezték át Münchenbe és oly iskola vezetésével bízták meg, amely nem tud hivatásának megfelelni.³

Korának egyik legtevékenyebb botanikusa és kiváló író volt, akinek azonban nyugtalan természete nagyszámú és előkelő barátai mellett sok ellen-
séget is szerzett.⁴

Igen értékes herbáriumát a déloroszországi Charkov város egyeteme 3000 rubelért vette meg halála után.⁴

Igen világlátott ember volt Schultes, aki sokízben bejárta Európát.

¹ Eltekintve a munkának egész szellemétől, amely mindenben Schultes szerzőségét bizonyítja, — Grauert H. neves bajor történésznek Schultesről írt tanulmányában azt olvassuk, hogy a bajor királyi udvari és állami könyvtár katalógusában Schultes mint a könyvnek szerzője van beírva, azonfelül pedig az egyetemi könyvtár tulajdonában levő példány címlapján is ceruzával ő van, mint a könyv írója feltüntetve.

² A bajor királynak meleg érdeklődését mutatja egyebek közt az, hogy a landshuti orvosi kar tiltakozása ellenére, az 1809. évi december 31-én kelt elhatározással a király elrendelte, hogy a karon „Schultes Sitz und Stimme haben soll“. Továbbá az, hogy Schultesnek 1810. évi január hó 4-én kelt felségfolyamodványára, melyben deportálása alatt szenvedett kárai fejében kárpótlást kért, útikölségmegtérítés fejében 319 forint 12 krajcárt és öt hónapra fizetésének felét, 250 forintot kapott.

³ A Weimarban megjelenő Oppositionsblatt 1817. évi 8. számában a landshuti Georgianum ellen egy éles támadó cikk látott napvilágot, melynek megírásával Schultest gyanúsították. A király vizsgálatot rendelt el és május 26-án Schultest komoly intésből részesítette.

⁴ Munkái közül egy-két nevezetesebbet felsorolunk: Flora von Österreich (1794, 2 kötet), Ausflüge nach dem Schneeberg (1802), Reisen durch Österreich (1809, 2 kötet), Reise auf den Glöckner (1824), Catalogue primus plantarum hord botanid Universitatis Cracoviensis (1807), secundus (1808), Grundriss einer Geschichte und Litteratur der Botanik von Theophrastus Eresios bis auf die neuesten Zeiten, nebst einer Geschichte der botanischen Gärten (1817), mely utóbbi 128 botanikus kertet ismertet, Linné's Systeme vegetabilium (Neue Ausgabe, 10 Bände, 1817—1830).

⁵ Allgemeine Deutsche Biographie. Band 32, Seite 693. Bayer. Hauptstaatsarchiv. Schultes személyi iratai. (Velics László szives közlése.) — Dr. H. Grauert: Professor Dr. Jos. Aug. Schultes in Landshut. (A müncheni egyetem levéltárának 121/1912. számú jelentése.) — Zur Erinnerung an Joseph August Schultes. (Flora oder allgemeine botanische Zeitung. Herausgegeben von der kön. bayer. botanischen Gesellschaft zu Regensburg. 1832. XV. Jahrgang. Nr. 6. Am 14. Februar 1832. 91—2. lap.)

Botanikai tanulmányok végzése céljából így 1811-ben kertészével gyalogosan bejárta délnyugati Németországot, Svájcot és Franciaországot¹ s a Dunán is számos utat tett.² Nyilván nagy utazásai egyikén ismerte meg a már híres Kitaibel Pál (1757—1817) magyar botanikus és pesti egyetemi tanárt, mert nem valószínű, hogy pécsi deportálása alatt találkoztak volna, tekintve, hogy Kitaibel azon a vidéken csak 1800 előtt járt.

Schultes igaz és szívből jövő lelkesedéssel viseltetett minden iránt, ami magyar. Magyarországot és Kitaibelt nemcsak munkáiban dicsőíti és emeli ki, hanem levelezése is érzelmeinek őszinteségét bizonyítja.

Ennek legjellemzőbb bizonyítékát az a tevékenysége adja, amelylyel Wahlenberg svéd botanikusnak, aki 1813-ban a Magas Tátrában és vidékén (Vág, Dunajec, Poprád, Árva völgyében) utazott, magyarellenes megállapításaira felelt. Wahlenberg György (1781—1851) svéd botanikus, uppsalai egyetemi tanár és növénykerti igazgató ugyanis „Flora Carpatorum principalium“ (Göttingen, 1814.) című munkájában hazánk földrajzára, etnográfiájára, kereskedelmi, ipari, tudományos stb. viszonyaira nézve nagyon sok helytelen és valótlan állítást kockáztatott meg, ami annyira felbosszantotta Schultest, hogy Kitaibelhez 1815. évi május hó 20-án intézett hosszú leveléhez egy Wahlenberghez címzett latinnyelvű válasziratot mellélt, valamely hazai lapban való közzététel céljából.

Schultes levele Magyarország iránt való szeretetének oly megnyilvánulása, hogy illet külföldi részről csak nagy elismeréssel vehetünk tudomásul. Többek között ezeket olvashatjuk levelében: „Legutóbbi kedves levelére (dátum nélkül) meg kell engednie mélyen szeretett és tisztelt barátom, hogy egy könyvre való levélben válaszoljak. Ha az ördög módjára egy egész ökörbőrre is írnék, akkor sem találnék elég helyet arra, hogy minden érzésemnek és tiszteletemnek, valamint köszönetemnek az ön nemes honfitársai iránt kifejezést adjak. Egész Európát ismerem, kedves barátom, a Dnyesztertől a Pyreneusokig és megvallom önnek és mindenkinek, aki ezt tőlem kívánja, hogy nem találtam tiszteletreméltóbb nemzetet, mint a magyar. Ha ez a nép szerencsésebb körülmények közé jutott volna, akkor talán, mint az első állana itt. Hol talál népet, amely évszázadok óta leigázva, mégis ennyire megtartotta nemzetiségét, mint az öné? Amely nép szerencsétlenségében mégis ily nagynak, sziklaszilárdnak, nemesnek mutatkozik? Bárki is, aki a magyarokra rosszat mond, lelki vaksággal van megverve és se nem lát, se nem hall... Az a végtelenül sok jószág, nagyság, nemesség, amely a magyart jellemzi, a józan és igaz megfigyelőt inkább elnézésre, mint a gyengeségek és hibák felfedésére és nehezményezésére indíthatja, hisz ezek éppúgy találhatók a magyaroknál, mint az angoloknál, franciáknál, spanyoloknál és németeknél. Ezeknek nagyrésze egyébként egyáltalában nem a magyaroknak sajátosságai, hanem azokat rájuk tolták. Én Magyar-

¹ J. A. Schultes: Briefe über Frankreich auf einer Fussreise i. J. 1811. (2 Bde. Gerh. Fleischer, Leipzig, 1815.)

² J. A. Schultes: Donau-Fahrten. (I. kötet Wien, 1819., Anton Doll. — II. kötet Stuttgart, 1827., Cotta.) Az első kötethez írt előszava szerint a Dunán tizenkét ízben hajózott le.

országot úgy is, mint boldog és szabad ember, úgy is, mint fogoly és szerencsétlen, ismertem meg: ezért nem tudom eléggé dicsérni ezt az országot és lakosait. Vak és báládatlan lennék, ha nem tenném. Én és gyermekeim és unokáim és mindaddig, amíg véremből egy csepp is csörgedez utódaimban, minden Schultes bizonyára hálás lesz a magyaroknak s őket szívből tisztelni és becsülni fogja.

... Lehet valaki nagy botanikus, nagy barométer-ember és e mellett nincs egy kis egészséges józan esze; ha országokról és népekről ítélek... Igen jó lenne, ha üdvözlőlevelet írna Wahlenberghez, Pannóniából való szerencsés kijövele alkalmából. Ha ehhez nincs kedve, úgy én teszem meg ezt a tréfát, ha egyik lapjukban latin levélre hely akad. *Ridendo dicere verum, quid vetat?* Wahlenbergnek, mint botanikusnak igazságot lehet és kell szolgáltatni; séd ne sutor *ultra crepidam*. Et *nunquam male parlare de Dominis Magyaribus!* Engedje meg stb.... 1815. 20. V. Örökre tisztelője és barátja J. A. Schultes.“

A szelíd Kitaibel a levélhez csatolt latinnyelvű cáfolatot nem adta közre, hanem eltette s az csak iratainak feldolgozása alkalmával került napvilágra,¹ bizonyosságára nemcsak Schultes magyarbarátságának, hanem Kitaibel magyarságának is, amit éppen német részről vitatnak gyakran.

Ez a latinnyelvű cáfolóirat eddig magyar nyelven nem jelent meg s így annak leközlésével nemcsak a magyarbarát bajor tudósunk állítunk emléket, hanem történeti szempontból is szolgálatot véltünk tenni, abban a reményben, hogy ezzel svéd barátaink ellenérzésére nem szolgáltatunk okot.

A cáfolóirat címe: „Üdvözlőlevél a nagyrabecsült svéd Wahlenberg Györgynek Magyarországunkról való igen szerencsés és csodálatos eltávozása alkalmából.“ (*Epistola gratulatoria in felicissimum et miraculosum excessum Dni Georgii Wahlenberg, Sued ex Ungaria nostra.*)

„Pompás! úgy örülsz, mint mi, hogy szerencsésen visszaérkezél sarkvidéki honodba ebből a mi elátkozott (legalább is általad elátkozott) Magyarországunkból. Tudomásunk van erről, hisz éppen most oktattál ki erről bennünket „*Flora Carpatorum prindpalium*“ (A Magas-Tátra növényzete) című, bíz Isten! kiváló művedben. Hogy valóban szerencsés volt hazatérésed, ha jól értesültél, mi kívántuk azt neked. Mi magyarok ugyanis jó emberek vagyunk, szívünk is nagyon jó, mindenkinek csak jót kívánunk, főleg azoknak a külföldieknek és idegeneknek, akik túlzott büszkeséggel nem néznek le bennünket azért, mert nem vagyunk olyanok, mint a te lappjaid s mert a mi földünk, melyen a legfinomabb bor és óriási dinnyék teremnek, nem olyan, mint a sarkvidék, ahol a víz jéggé válik és a dinnyék helyén igen savanyú ajajak nőnek.⁹ Barátságatlan Kaukázusra a mi Kárpátjainkban... bizonyára nem találtál s nem egy könnyen fog senki sem barátságosabb földet találni Magyarországnál, amit még a hadifoglyok is, kiket a király jónak látott éveken át nálunk visszatartani,

¹ Dr. Gombocz Endre: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története. 1770—1866. Budapest, 1914. 146—155. lap.

² A jaja egy sarkvirág (*Delphinium Ajacis* L.).

szívesen meg fognak neked, igen derék barátom, vallani. Ugyanis minden jóban annyira termékeny a mi éghajlatunk és földünk, hogy keményebbek lennénk ríphaeusi köveidnél,¹ ha nem adnánk mindenkinek, aki híjával van azoknak a dolgoknak, amelyekben mi bővelkedünk. Nagyrabecsültünk téged s nagyrabecsültünk most is, mert közös hazád van a halhatatlan férfiúval, azzal a svéd lovaggal, Linné-vel. Hálával tartozunk neked, mert hazánk természetrajza iránt valóban nem csekély értékű figyelmet tanúsítottál. Dicsérünk és tisztelünk téged, az bizonyos; ugyanis mi magyarok sem hazugok, sem szédelgők, sem képmutatók nem vagyunk, az igazságot még magának a királynak, avagy a pápának sem vonakodunk megmondani; dicsérünk téged és tiszteljük személyedben a híres botanikust, érdemes polgárát a Linnék, Thunbergék, Retziusok, Schwartzok, Afzeliusok hazájának; dicsérjük kiváló művedet s biztosan hálás lélekkel is fogadjuk, — de ki az a rágalmazó, aki az egyébként oly igen jeles művednek ezt az előszavát tollba mondta. Hallottuk egyszer, — ugyanis voltunk a finneknél — hogy hazádban vannak olyan polgárok még mostanában is, akik nyelvünkhöz igen közeli rokonnyelvet beszélnek... hogy Lappországban, ahol pedig nem voltunk, de ahol te hosszabb ideig tartózkodtál, vannak jósnők, akik az utasoknak rossz szeleket és nem tudom még mit szoktak kívánni. Bizonyára igen rosszindulatú szél tombolja ki magát előszavadban és csakis a lapp jósasszonyból van bezárva tarsolyodba, amikor ezeket mondod:

„A magyar síkság lakói, legalább is azok, akik legtöbbször a szabad ég alatt élnek, úgy látszik, nagyon hasonlítanak életmód és ruházat tekintetében az arabokhoz“... íme! A németek azt hitték rólunk magyarokról, hogy a törökök fiai és unokái vagyunk, a svédek meg egyenesen, hogy arabok vagyunk. És hogyha arabok volnánk? Vájjon nem az araboktól tanulta-e egész Európa a művészeteket? Kérdem, volna-e a németeknek Bécsben Szent-István-tomyuk, ha az arabok az európaiakat nem tanították volna arra az építészetre, melyet közönségesen gótikának neveznek, de valójában a szaracénoké. Azonban nem elégedve meg ezzel, hogy bennünket az arabok közé sorolsz, a következő tételben azt mondod:

„Egészen bekenik magukat zsiradékokkal“ (hogyan? talán azt hitted, hogy mi is annyi kenőcsös szelencét hordunk, amennyit a párizsiak?) „mint a hottentották“. Mosolyogjatok Corvin fiai! hottentották vagyunk, kik az előbbi jellemzésben arabok voltunk. Hottentották! Add a kezed Pasquich, Kitaibel, Schwärmer, Bathány Vince, Berzeviczy, hogy a hottentották szokása szerint kezeinket megszoríthassuk és megrázhassuk. Láttad a mi Dunánkat? Az elefántok folyója (Olyfanten-River). Temesünk meg Orania² folyója. Már az éjjel, kik feleségnek örvendünk, legott látni fogjuk, vájjon feleségünk valóban hottentotta-e, mint ahogy te mondod, derék svédem. Azt hiszed, hogy juhásztoraik a levegő káros hatásának elhárítása végett kenik be magukat. Vájjon a rómaiak, kik egymás-

¹ Montes Riphaei mesés hegység a föld északi részén.

² A délafrikai hollandus gyarmatról beszél.

után háromszor átúszták a Tiberist, nem kenték be testüket? Hozzáteszed: „A lappok sohasem kenik magukat, kivéve az arcukat a szúnyogok miatt.“ Csikósaink kenik magukat, követem, az altestüket is, nemcsak a szúnyogok, hanem a bolhák és tetvek miatt is, mert pusztáinkon nincs elegendő víz az úzásra és a ruházat mosására és mert a magyar ember mindig tisztaságra törekszik, lelkét, testét tisztán megőrzi: ugyanis nem vagyunk tetvesek, sem polyák szolgák.

„Azután mindig fokhagymát esznek.“ Királyunk is eszik fokhagymát, ha ürücombot talál magának villásreggelire. Mi van abban, ha fokhagymát eszünk? Avagy Horatiusnak képzeled magad, hogy a fokhagymát olyannyira dithirambusokkal ítéled el, hogy az, aki „Egykor istentelen kézzel szülejének öreg nyakát szegette, egye a gyilkos csomorika mérges hagymáját. Óh, mit megbír a gyilkosoknak erős gyomra!“ Óh, svédeknek kegyetlen gyomra, kik még a fokhagymát is meg akarják tőlünk tagadni!

„Testükön mindig juhbőrt hurcolnak“, (hány juhból, kérlek? Felöltjük a bőrt, de nem hurcoljuk) „melyet a nyakon összecsatolva, a testnek széllel szemben levő oldalára fordítanak.“ Azt hiszem a te lappjaid is ezt cselekszik: ha van valamilyen köpenyűk, a szél ellenébe tartják. Nemde? „Ami a lelki tulajdonságokra vonatkozik, sokan vádolják a magyarokat, hogy nem elég dolgozók.“ Miért lennének túldolgozók, amikor földünk legnagyobb részben helyettünk munkálkodik úgy, hogy még Magyarországon a legrestebb ember sem pusztult el soha éhségtől. Egyébként láttál-e valahol, ahol a föld termékeny, nagyon dolgoz embereket? Jöjj csak velem az igen termékeny Lengyelországba, Bajorországba, a bőven termő Spanyolországba és Észak-Afrikába, látni fogod, hogy ott az emberek, minthogy a természet munkarészeit magára vállalta, szép csendesen pihennek. A kárhóztatott északvidéki, a terméketlenebb kopár, homokos, sziklás földeken, ahol a dolgozabb ember is alig teremti elő magának és övéinek elegendő mennyiségű kenyerét, mint Poroszországban, Szászországban, Svájcban, könnyen fogsz találni nálunk sokkal munkásabbakat. A has a tehetség bőkezű osztogatója. A „lelki tulajdonok“, ez a te Wahlenberg-i meghatározásod szerint a gyomortól és karoktól függ; mi magyarok pedig „lelki tulajdonok“ alatt inkább a tehetséget értjük, ami nekünk biztosan nincs, mert hisz Pasquich-jaink, Schwartner-eink, Engel-eink, Kitaibel-eink, Vályi-aink, Batthyány-aink s az összes többi igen híres férfaink hottentották.

„A magyar mindig megőrzi bizonyos vadságát, lelki vonzalmát a lovas és zsvány tettek iránt, hajlandóságot a babonára és csodákról való nagy képzelődését.“ Tehát bennünk magyarokban bizonyos vadság van? Ha ez így áll, bizonyára vad emberek vagyunk. De talán azt akartad mondani, a „certum“-ot a svédek szokása szerint a „quoddam“ helyett használva, hogy van valamelyes vadságunk és ezt nem tagadom: ugyanis készek vagyunk szarvakat növeszteni hazánk és nemzetünk ócsárlóira és ilyenkor van valamelyes vadság bennünk, amint látod, mert bizony én vadul megtépem szakálladat. De ez nem elég. Folytatni fogom, mert azt is mondod, hogy nekünk magyaroknak „hajlamunk van a zsványságokra“. Én magyar vagyok, tehát

„hajlamom van zsvány tettekre“. Már pedig akinek hajlama van zsvány tettekre, az zsvány; tehát én zsvány vagyok. Hej, édes barátom! majd meglátod, ha a híres Abauj vármegyébe a legközelebbi úriszék elé megidéznék, hol az irántad jóindulatú zsvány magyarok voltak, ott látni fogod azt a bizonyos szerszámot, melyet deresnek hívunk és ott hajdúink a rajtam és az igen nemes és becsületes magyar nemzeten elkövetett sérelmekért a lehető legvadabban deresre fognak húzni, azaz elpáholnak (hogy a te latinsággoddal éljek: teressabunt). Bennünket mondasz babonásoknak s hogy sokat jár az eszünk a csodákon? Ti, kiknek legtudósabb férfiai írásaikban hirdették, hogy nálatok az égből egerek esnek? Ti, kiknek legtudósabb férfiai írásban közölték, hogy a paradicsom a ti jéghideg („glaciosissima“ hozzád méltó szó) hazátokban feküdt? Úgy látszik, hogy neked nagy képzelőtehetséged van s bennünket, összes hottentottákat, ahányan csak vagyunk, messze felülmúlsz képzelődésben.

„Magyarországon nincs semmi művészet, tudomány, nincs ipar és kereskedelem.“ Vigyázz! mondom neked, jól vigyázz! mert az egész Széchenyi nemzeti könyvtárunkat, melynek a címjegyzéke nyolc, elég nagy kötetet tesz ki, a fejedhez vágom, könyvet könyv után (mint ez a szavad járása) és akár egy évig is állhatsz, ha meg akarod várni, míg így az elsőtől az utolsóig a fejedhez repül s a szerint, amint a dobott könyv téged meg fog ütni, bebizonyítottam neked, hogy nincsenek nálunk könyvek. Sohasem használtam volna veled szemben ezt a bizonyítási módot, ha nem mondtál volna minket vad magyaroknak. Nincsenek nálunk művészetek. Ugyan ki gondol a hottentottáknál művészetekre? „Semmi ipar és kereskedelem.“ ... Te talán sohasem láttad a pesti és debreceni hetipiacokat s nem hallottál azokról; mert ha azokat alaposabban megismernéd, megtudnád, hogy ezeken a heti piacokon több arany és ezüst forog nálunk kezében, mint amennyit a király egész Svédországban magának egy éven át megszerez. Azonban a kereskedelemről veled nem beszélek, mert te természettudós vagy és a kereskedelemhez nem sokat értesz, abból a körülményből kifolyólag, mivel nem vagy kereskedő.

„Nincsenek közutak vagy más állami intézmények.“ Vájjon létezhet-e pompásabb út, mint amely Budáról vezet? Avagy méltóbb a rómaiakhoz, mint a József- és Károly-út, mely a tengerparthoz vezet. És hogyha az állami intézményeket tőlünk megtagadod, mi csoda, kérlek, a mi igen gazdag egyetemünk? oly sok líceumunk? annyi gimnáziumunk? Az angolokon és franciákon kívül a magyar nemzet az egyedüli és egyetlen az egész kontinensen, melynek nemzeti könyvtára, nemzeti múzeuma van (s nem a svéd). Avagy ezek nem állami intézmények? ...

„Az egész népnek nincs szabadsága, hanem csak az előkelők uralma, mely kelet felé mindinkább a legkegyetlenebb zsamoksággá válik.“ Mondd meg nekem, barátom, a földnek melyik szögletében van az egész népnek szabadsága és legott magamat veled együtt oda szállítom. A földnek az a szöglete tetszik nekem.

Én legalább utazásaimban azt tapasztaltam, hogy a szerencsétlen nép, értem a földművelőket és polgárokat, a földön mindenütt a

legtöbbet fizet, a nemesek mindenütt sokkal kevesebbet, az egyháziak pedig alig valamit vagy semmit. Avagy talán te saját hazádban annyira idegen vagy, mint Izraelben, hogy nem tudod, hogy svéd parasztjaid Gusztáv uralkodása alatt 1772-ben majdnem egész szabadságukat elvesztették? A Pyreneusokban éppúgy, mint a Riphaeusokban és a Kárpátokban, mindenütt ugyanaz a helyzet: a szegény mindenütt alul van. Tehát az egész földkerekségét aristocraticusnak kellene nevezned, de nem aristocraticus-nak. Hogy Oroszországban a legkegyetlenebb zsarnokság van-e, mint mondod, nem tudom; ugyanis bizonyára Oroszországról beszélsz, mikor azt mondod: amely kelet felé esik inkább — mert hiszen ha a Kárpátoktól kelet felé haladsz, a Volgába fogsz esni. Voltam ugyan Oroszországban és láttam ott a knut-nak nevezett korbácsot. Mégsem tudom biztosan, vajjon a knut kegyetlenebb-e, mint a bot a hátulsó részre, miként nálunk, vagy a lábtalpakra, miként legjobb szomszédainknál szokás; ugyanis sem a knut-ra, sem a botra nem szereztem soha érdemet, másoknak mindig azt cselekedve, amit akartam, hogy nekem tegyenek. Ez az imperativus categoricus a herculesi pajzs minden knut és bot ellen, és ez az én saját bölcseségem.

„Ezekben az országokban az a bizonyos eléggé ismert érzéki gyönyör lázas állapottal van egybekötve.“ Nekem úgy tűnik fel, hogy ezeket valóban lázas állapotban írtad. Vajjon a földkerekségén az érzéki gyönyör csak egyszer is egybe van-e kötve lázas állapottal! Ügy látom, hogy benned sok hajlamosság van a csodákra, amiért bennünket hibáztattál, ugyanis belőlünk magyarokból mily csodásan érzékiséggel teli és lázas arisztokrata hottentottákat csináltál. De még ökreinket sem hagyta legelni, őszintén szólva.

„A magyar ökrök oly hosszúlábúak, oly karsú szürke testtel vannak ellátva és hosszú szarvakkal ékesítve, hogy inkább hasonlítanak a szarvasokhoz, mint a svájci ökrökhöz.“ Szürke szarvasokat ugyan még nem láttam, téged sem egykönnyen tartanálak szarvasnak, ha másik Actaeonná változnál szarvasodnak képében s ha én lennék a kutyád, „ökreink, mondod, a magyar szelek által nyugtalanítva, egészen olyanok, mintha villamos fluidum járná át azokat.“ Talán inkább téged nyugtalanítottak a szelek, mikor ezeket írtad? Biztosan egy második Aristoteles vagy, aki, ha nem csalódom — most ugyanis nincs a kezemenél — a „A régi hallomásokban mesélte, hogy a szarvas-tehenek a szelektől fogamzanak. „Azoknak húsa, azt mondod, sokkal soványabb vagy inkább lesoványodott és a szarvasokéhoz hasonlóan valami vad íze van.“ Tudod úgy-e, hogy az ízésekről nem szabad vitázni? Én egykor nem tudtam megenni a nagyon kövér és faggyúszagú holsteini marha húsát, de azért nem gyaláztam azokat a négy-lábú hordókat és bárkinek, aki száját azoknak a faggyújával bekente, jó étvágyat kívántam!

„A magyar lovak legelés céljából a hegyek közé hajtva, néha százával pusztulnak el a hidegtől, nyár közepén.“ Véletlenül ez sok lóval történik meg, ha a hó eltemeti azokat. De, kedvesem, a mi magyar lovaink nem a Kárpátokban, hanem a magyar síkságon a Duna és Tisza között tanyáznak.

„Való igaz, mondod, Magyarországon juhhús oly bőségesen van, hogy nem is igen tartják ételnek.“ Bizonyára egy magyar fogja ezt Terentius-szal együtt rólad mondani.

Sem a világosság, sem az étel nem kedves ennek a svédnek. Ha újólag nem az ízlésről folyna a vita, vitatkoznék veled. Még a buta emberek közül sem egykönnyen fogja valaki elhinni neked, amiket írtál.

Ha véletlenül ismét leereszkednél lapp sarkvidékedről hozzánk hottentottákhoz, kérünk, lehetőleg többet írd a növényekről, keveset a természetanból; ugyanis gyenge vagy természetanban és mivel a szegényeket szegénységük miatt támadni embertelen dolog, hallgatunk; Magyarország valódi erkölcsi állapotáról (mert igen nagy büszkeséggel írtál és úgy látszik nagyon lenézel bennünket, szakálladat kissé megtépdestük) a jövőben teljesen hallgass és sohase ívalkodjál fel annyira. Ugyanis nem vagy képes szemekkel látni, sem latin tollal írni.

Mit gondolsz, a mi igen jeles nádorunk, kinek, mint magad mondod „nyílt levelével megerősítve, mely nélkül az utat sem helyesen előkészíteni, sem biztonságban (?) megtenni“ nem tudat volna, mit fog szólni, ha kegyes szívvel őt a hottentották nádorává teszed? Bizonyosan mosolyogni fog, de egyúttal óvakodni, nehogy más idegeneknek, esetleg nálad érdemesebbeknek királyi nyílt levelet adjanak, mert — mint a te példából nyilvánvaló — a barbár külföldiek gyakran visszaélnék az ő királyi kegyességével. Te így nemcsak magad előtt, hanem a nálad tisztesebb emberek előtt is elzártad a Magyarországra, a nádor kegyébe, végül a magyarok nemes szívéhez vezető utat. — Isten veled és igyekezzél okosabb lenni! — Pécs, 1815. augusztus 15-én.¹

A latin nyelven írt cáfolóirat azonban már fordításban előbb megjelent, amennyiben éppen svéd részről siettek közzétenni. A Budapesten járt Felix Bryk svéd újságíró és növénytantörténeti kutató (elsősorban Linné-kutató) a stockholmi Dagens Nyheter című napilap 1921. évi július hó 18-i számában közölte le, mint történeti érdekességet „Ungersk polemik mot sverge anno 1815. — En stridsskrift för den magyariska nationaläran. — Efter hundra av framdragan ur arkivens gömmor“ címen.

Schultes József Ágost tehát a magyarság iránti lelkesedésének bizonyítékát adta a közölt levéllel és cáfolóirattal, amelyek csak kilenc évtizeddel halála után kerültek napvilágra s teljes száz évre a magyar nyilvánosság elé, hogy egy szerény adattal adják ékes jelét és bizonyosságát annak az ezeréves baráti kapcsolatnak, amely a bajorokat és magyarokat összefűzi.

OLAY FERENC

¹Takács Andor budapesti reálgymnáziumi tanár fordítása.

BÜLOW HERCEG EMLÉKIRATAI

BÜLOW herceg emlékiratai¹ a háború utáni emlékirat-irodalom özönéből szerzőjüknek kétségtelenül nagy írói kvalitásainál fogva magaslanak ki. Egy népszerű tárcaíró színességével és ötletességével foglalkozik Bülow herceg négy vaskos kötetben a II. Vilmos császár korabeli Németország életében lejátszódott eseményekkel, amelyeknek vagy aktív szereplője, vagy legalább is közvetlen szemlélője volt, ami a rendes tárcaíróknak ritkán jut osztályrészül. Az emlékiratok színes képet adnak egy időszakról, amely Németország történetében, döntő fontosságú volt, mert benne bontakoztak ki — nemcsak Németországban, hanem egyebütt is, — azok a csírák, amelyekből végül a Németország letörésével végződött világháború fejlődött. Bülow herceg, akinek könnyed és elmés előadási módja a politikailag nem iskolázott olvasót is megragadja, annyi intim dolgot szó be emlékirataiba, ezekkel oly mesterien árnyékolja az általa elbeszelt eseményeket és annyira közel viszi azokat az olvasóhoz, hogy az a kép, amelyet II. Vilmos császárról és annak koráról emlékirataiban festett, — akár igazságos az, akár igazságtalan — valószínűleg át fog mami a köztudatba annyira, hogy az utókor ezt az időszakot és a benne szereplő embereket önkénytelenül is mindig erősen az ő szemüvegén keresztül fogja látni. Bülow emlékiratai sok tekintetben emlékeztetnek Saint-Simon herceg hasonló feljegyzéseire, amelyekből XIV. Lajos az udvaroncok serege által istenített alakjának emberi gyarlóságát és hiúságát ismerjük meg és amelyek oly sok vonatkozásban megvilágítják a francia forradalom kitörésének indokait is. Tudatosan vagy öntudatlanul az ő nyomdokaiba lép Bülow herceg, amikor azt a benyomást igyekszik keltetni, hogy Németországnak összeomlását és a Hohenzollern ház bukását nagyrészen Vilmos császár egyéniségének, környezetének és tanácsadóinak hibái okozták.

Emlékirataiban Bülow nem törekszik pártatlanságra. Tacitus eszményképe a sine ira et studio író historikusról nem egyúttal az ő eszményképe is. Azok a férfiak, akikben versenytársakat látott, akik neki ártani látszottak, vagy akik akár hivataloskodása alatt, akár visszavonulása után szembe fordultak vele, mind megannyian torzítva jelennek meg emlékirataiban. Akik nem szüntek meg neki még bukása után is udvarolni és hízelegni, azokat igyekszik legalább is egynémely rokonszenves vonással ellátni. Ha egészben véve mégis több rosszat mint jót mond kortársairól, ennek oka nagyrészen szerfelett nagy

¹ Bernhard Fürst von Bülow: Denkwürdigkeiten, in vier Bänden. Im Verlag Ullstein, Berlin.

hiúsága, amely legfeljebb azokról engedi őt — bár leereszkedő és kissé vállveregető hangon — kedvezőleg nyilatkozni, akik mélyen alatta állnak, amely azonban nem tudja megbocsátani, hogy őt más hangon kezelték akkor, amikor a hatalom az ő kezében volt, és más hangon akkor, amikor a hatalomtól visszavonult. Talán ezzel függ össze Bülow erős hajlama bizonyos médisance és persiflage iránt, aminek emlékirataiban oly sok tanujelét adja. Szívesen és bizonyos kéjjel mond el csípős megjegyzéseket olyan emberekről is, kik őt nem bántották, — és ez az olyan ideges és nyugtalan társadalomban, aminő a miénk is, már magában véve is érdeklődést kelt. Az emlékiratokban egy nagyműveltségű, sokat látott és sokat tapasztalt szellemes causeur elbeszélését, — vagy mondjuk talán meséjét? — kapjuk saját korának történetéről és benne szerepelt kortársairól. Sokszor csípős, némelykor gonosz, de sohasem unalmas megjegyzései és adomái sok találó vonást is tartalmaznak, de egészben véve sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a négy kötetnek tulajdonképpeni célja nem az, hogy tárgyilagos bírálat szerint is megálló hű képet adjon a személyekről és dolgokról, mint inkább az, hogy bosszút álljon szerzőjének igazi vagy vélt ellenfelein és megjutalmazza barátait, akik kitartottak mellette. Hogy azok a ferdítések, amelyek az emlékiratokban előfordulnak, mennyiben voltak tudatosak, azt nehéz volna megállapítani. Kétségtelenül már Bülow szubjektivitásra hajló egyéniségének emlékezetében is úgy rendeződtek el a dolgok, az eseményekről és a bennük szereplő egyénekről való nézetek, az igaz és nem igaz adomák, amelyekből könyve hemzseg, hogy az ő egyénisége, esetleges foltoktól megtisztítva, messze kimagsolják kortársainak sorából.

Nem tagadható azonban, hogy alapjában véve Bülow herceg ezt a célt mégsem érte el. Sokan lesznek, akik előtt egyénisége nagyobb-nak látszott, mielőtt emlékiratai napvilágot láttak, melyekből más emberek gyengeségei mellett, — amelyekre oly szívesen utal, — bizony igen gyakran megismerhetjük saját gyarlóságait is. ő maga tépi szét munkájában azt a nimbuszt, amely őt eddig körülvette. Nem rokonszenves vonás szerfeletti hiúsága, amely sokszor államférfúi képességeinek rovására is megnyilatkozott. Egyik ellenfele mondta róla — de van benne bizonyos igazság — hogy Bülow politikája kancellár korában három törekvésben merült ki: kegyben akart állani a császárnál, népszerű akart lenni a parlamentben és dicséreteket akart kapni a sajtóban. Emlékirataiban oldalszámra közöl gratulációkat és dicshimnuszokat, amelyekkel egyes ünnepélyesebb vagy fontosabb alkalmakkor elhalmozták és egy pillanatig sem jut eszébe, hogy azok igen sok esetben bizony csak udvariassági megnyilatkozások voltak, amelyekhez hasonlókat valószínűleg az ő általa annyira lenézett és sokat gáncsolt ellenfelei és hivatali utódai is tömegesen kaptak. Ha II. Vilmos császár, akit Bülow herceg oly kevéssé rokonszenves színben tüntet fel, hasonló alapokon akarna védekezni, még több tanúvallomásra hivatkozhatnék, amely az ő egyéni nagyságát hirdeti. Hivatkozhatnék a császár talán magára Bülow hercegre is, aki egy levelében, amelyet 1898-ban a császár egyik bizalmasához intézett, egészen ömlengve beszél II. Vilmos genialitásáról és nagy képességeiről.

Kellemetlen hatást vált ki — kivált egy államférfiúnál, — az az erős szubjektivitás, amely Bülow ítéleteit jellemzi. Képtelen tárgyilagosan elismerni, hogy valami jó lehessen, amit nem ő maga csinált, képtelen kedvezően nyilatkozni valakiről, aki neki ellenfele volt. Ellenszenves vonása egyéniségének az, hogy ő, aki hivataloskodása idejében — mint az imént említett levél is bizonyítja — a császárral szemben való hízlekedésében elment a byzantinizmus határáig,¹ aki a tőle kapott kegyeket, a grófi, a hercegi címeket és a legmagasabb rendjeleket élete végéig büszkén hordozta, nem átalja volt gazdáját az elbocsátott rossz cseléd módjára utólag kedvezőtlen színben feltüntetni, meztelenre vetkőztetni és neveltségessé tenni. Még annyi tekintettel sem volt a császárra, hogy gondoskodott volna arról, hogy emlékiratai csak a császár halála után lássanak napvilágot. Feljegyzéseiben a személyi rész sokkal fontosabb a tárgyinál. Kortársainak egyéniségéről sok érdekes, gyakran új, habár némileg torzított vonást jegyzett fel bennük, ellenben nem túlságosan gazdag anyagot nyújtanak annak, aki a Bülow herceg által irányított német külpolitika mélyebb indokait akarja belőlük megismerni. Bismarck emlékiratainak monumentalitásával szemben Bülow barokk munkát adott. Bismarck a maga emlékirataiban mintegy márványemléket állított önmagának, gondolatai és emlékezései oly nemes anyagból valónak tűnnek fel, mint ahogyan maga az egész ember ilyen nemes anyagból volt faragva. Az az emlék, amelyet Bülow herceg állított fel önmagáról a maga visszaemlékezéseiben, nem ilyen nemes anyagból való, hanem abból a sokkal kevésbé nemes anyagból, amelyből a biblia szerint az Úristen az embert megteremtette.

Kortársainak bemutatásánál Bülow igen élénk színeket használ. Kiváló érzéke van egyes jellemző tulajdonságaik iránt és művészettel tudja azokat kidomborítani, de az eredmény hasonlít azoknak a festőknek műveihöz, akik abban az iparkodásukban, hogy egyes vonásokat megörögzítsenek, túlzottan emelik ki azokat úgy, hogy alkotásaik közel járnak a karikatúrához. Bülownál is megvan ez a torzításra való hajlam, amely különösen erős kifejezésre jut az olyan esetekben, amikor vele rossz viszonyban álló személyekről van szó. Megkapó elevénységgel jellemzi például Vilmos császárt, de a hatást ebben az esetben is csak erős torzításokkal, a császár egyes hibáinak és gyarlóságainak túlélés hangsúlyozásával váltja ki. Nem megy ugyan odáig, hogy minden jó tulajdonságot tagadásba vegyen császárijánál, de az embernek az a benyomása, hogy jó tulajdonságokat csakis azért koncedál részére, mert érzi, hogy máskülönben közönséges pamflet színvonalára stüllyesztené le a maga emlékiratait és úgy sokkal jobb eredménnyel

¹ A levél többek közt ezt mondja: „Ich hänge mein Herz immer mehr an den Kaiser. Er ist so bedeutend, er ist mit dem Grossen König und dem Grossen Kurfürsten weitaus der bedeutendste Hohenzoller, der je gelebt hat. Er verbindet in einer Weise, wie ich es nie gesehen, Genialität, echtteste und durchdringendste Genialität mit dem klarsten bon sens. Er besitzt eine Phantasie, die sich mit Adlerschwingen Aber alle Kleinigkeiten emporhebt und damit den sichersten Blick für alles Mögliche und Erreichbare.“ Utána azt mondja Bülow, hogy a császár genialitását egy minisztere se közelíti meg és felkiált: „Gott erhalte uns den grossen Monarchen und den edelsten Menschen!“

tudja eloszlatni a császár egyéniségével szemben a múltban sokféle létezett elismerést és rokonszenvet, ha a pártatlanság köpenyét ölti magára. Elismeri, hogy a császárban voltak rokonszenves vonások is, hogy közvetlen modora, kifejezéseinek frissessége, benyomásainak elevensége jólesően hatott azokra, kik vele érintkezésbe jutottak. De ennél sokkal nagyobb teret szentel a császár hibái feltüntetésének. Bülow nyíltan annak a nézetének ad kifejezést, hogy Németországot a császár tette tönkre. „A baj felülről jött“ mondja egy helyen (I. 136.) — „II. Vilmos, mint ember sok, igen sok, rokonszenves, érdekes, szép és jó tulajdonsággal rendelkezett. De szerencsétlenségünkre és az ő szerencsétlenségére is éppen azok a tulajdonságok hiányoztak benne, amelyekre egy sikerekre törekvő uralkodónak szüksége van... II. Vilmos császár egyéniségében számos olyan hiba és gyarlóság mutatható ki, amelyet az uralkodónak el kell kerülnie, ha azt akarja, hogy uralkodása eredményes legyen.“ Bülow hibáztatja a császár folytonos ingadozásait. Szemére veti, hogy naponta kétszer, háromszor is megváltoztatja nézetét. (I. 148.) Több helyütt emeli ki a császárnak „sajátságos hajlamát a kérkedésre és öntömjénezésre.“ (P. o. I. 93.) Rámutat arra, hogy ez a gyarlóság külpolitikai tekintetben is mennyire ártott, hogy mennyire oka volt annak a lenézésnek, amellyel a császár nagybátyja, Eduárd angol király, unokaöccsével szemben mindig viseltetett és annak az idegenkedésnek, amely kéretlenül és igen praepotens módon adott tanácsai folytán a vele ugyancsak közeli rokonságban álló orosz cárnak keletkezett előbb a császár személyével, később a német néppel és a német birodalommal szemben is. (II. 130.) Máshelyütt is arról panaszkodik Bülow, hogy a császárnak kérkedésre való hajlama ellenszenvesen hat és politikailag veszedelmes. (I. 140.) A tetszenivágyás folytán bizonyos mimicry-re hajlik. „Oroszországban úgy viselkedik, mint egy előkelő főhadsegéd, Angliában mint flottaadmirális, Bécsben fekete-sárga és Pesten magyar“ — mondja róla egy helyen. (I. 84.) Komédiás természete arra vitte, hogy szívesen képzelte el magát hadgyakorlatokban mint győzedelmes hadvezér, szívesen lefestette magát hadserege élén, pedig alapjában minden nagyzolása mellett félénk természet volt és éppen ezért feltétlenül békeszerető. (I. 444.) Komoly dolgokat frivol módon fogott fel, frivol dolgokat komolyan. (I. 93.) Külsőségeket, mint pl. címeket, amelyekkel az uralkodók courtoisiból egymást kitüntetni szokták, igen nagyra értékelt. Ismételten panaszkodik Bülow herceg arról, hogy a császár rendkívül tapintatlan és a tapintatot, amelyet nem is lehet elsajátítani, ha az az emberrel vele nem született, nem is tudta sohasem megtanulni. (I. 40.) Ebből vezeti le Bülow a császárnak azt a nagy hibáját, hogy túlságosan könnyen szabad folyást enged nyelvének, amivel azután elveszíti a népek, udvarok és kormányok bizalmát. (II. 86.) Azokban a levelekben, amelyeket az angol udvar egyes tagjainak írt, minduntalan rosszmájú nyilatkozatokat tett a cárról, azokban, amiket az orosz udvar egyes tagjai kaptak tőle, szidta az angol királyt, végül is aztán mindkét uralkodó megtudta, hogy miket mondott róluk a német császár. A kisebb német fejedelmek is ki nem állhatták, mert idegeikre ment. (I. 133.) Ha az ember hosszabb ideig

volt kénytelen vele együtt lenni, ez fárasztó volt. Hiba volt túlságos tevékenysége is, mozgékonyága és állandó nyugtalansága, annál inkább, mert nem párosult kellő hozzáértéssel. (I. 104., 136.) Folyton túlzásokba tévedt és illúziókban ringatta magát. Bizonyos dolgokat csak azért tett, hogy bosszantsa vele anyját. (I. 148.) Állandóan hadilábon állt az igazsággal és oly nyilatkozatokat ad másoknak szájába, amelyeknek azok éppen ellenkezőjét mondták. (1.137.) Ha azonban valami baj éri, akkor igen puha és igen kicsiny (II. 357.) és kisebb dolgoknál is idegösszeomlást kap (1.50.) de azután, ha a veszély elmúlt, haragszik azokra, akik őt ilyen állapotban látták.

Ezt a nem éppen hízelgő képet, amelyet Bülow a császárról ad, kiegészítik részben egyes, mások szájába adott nyilatkozatok, részben egyes adomák, amelyek még élesebb kifejezéseket tartalmaznak a császárral szemben, mint amelyeket Bülow a maga számlájára vállalni akart. Nem minden esetben lehet bebizonyítotttnak venni, hogy ezek a Bülow által említett nyilatkozatok valóban meg is történtek, de megtámasztják azt a képet, amelyet Bülow a császárról adott. így pl. elmeséli, hogy a császár anyja, Frigyes császár özvegye, egy ízben azt mondta Bülow herceg anyósának, Minghetti olasz államférfi özvegyének, hogy: Mon fils sera la mine de l'Allemagne, azaz hogy fia tönkre fogja tenni Németországot. Ugyancsak Frigyes császár özvegye mondotta volna Hahnke tábornagynak: „Ha valaki azt gondolná, hogy fiam bármikor más szempontok által fogja vezetetni magát, mint tisztán személyes céljai és különösen hiúsága által, hamar rá fog jönni, hogy nagyon téved“. A császárnak egy névvel meg nem nevezett állítólagos ifjúkori angol barátnőjével mondatja el a császárról azt az ítéletet, hogy „William is not false but fickle“, azaz hogy a császár nem hazug, de csélcsap ember, Eulenburg herceggel azt, hogy a császár nem tudja elviselni, ha nem ő, hanem más valaki áll a színpad előterében, Miquel pénzügyminiszterrel azt, hogy a császárt csakis az érdekli, amiben neki személyes szerepe van, de ha aztán szerepet játszik, minden dolgot elront. A császár nevelőjének, Hinzpeternek adja szájába azt a nyilatkozatot, hogy II. Vilmos alapjában véve tehetéstelen és hogy csak mechanikus dolgokra képes, amiket mesterségszerűen lehet elsajátítani. „A császár bárkinél tökéletesebben ismeri az összes hajótechnikai kifejezéseket, de azért képtelen volna akár a legkisebb hajót is elvezetni Kiből a szemben lévő Eckerfordére“. A Bülow emlékirataiban közölt adomák a császárt gyakran egyenesen nevetségessé teszik. Elmondja pl. hogy a császár a nagy tengeri hős szerepét játsza, de sohasem tudta legyőzni a tengeri betegségekre való hajlamát. Hadgyakorlatokon olyankor, amikor az egyik pártot ő vezeti, feltétlenül győzni akar és hogy ez könnyebb legyen, egy hadsegédjét elküldi az ellenpárt haditanácsába, aki, amikor kérdőre vonják, hogy mit keres ott, arra hivatkozik, hogy a császár parancsára hallgatja végig a haditerveket. Egy középtengeri útján kíséretének egy tagja akaratlanul tanúja egy beszélgetésnek, amelyet háta mögött folytatott a császár valakivel felváltva francia, angol és olasz nyelven egész kül- és belpolitikájáról, a többi uralkodóval való személyes viszonyáról, minisztereiről stb. Azt hitte, hogy a császár ezeket a dolgokat legalább is

egy előkelő külföldi államférfinak mondja, de kitűnt, hogy az, akit a császár bizalmával ilyen módon kitüntetett, nem volt senki más, mint a — hajókalauz, akinek az volt a feladata, hogy a császár hajóját a bari-i kikötőn kivezesse. Elmondja Bülow herceg azt is, hogy a császár Knackfuss festővel képeket készíttetett, amelyeket aztán mint a saját képeit küldötte meg ajándékba az orosz cárnak. Ezeknek a képeknek egyikén a császár teljes fegyverzetben, imponáló magatartásban látható, jobbában óriási feszület, — előtte pedig áll a cár, aki alázatos, majdnem neveléses pozitúrában, hálóköntösszerű byzánci ízlésű öltözetben, bámulva tekint fel a császárra.

Egész hasonlóan bánik el Bülow mindazokkal, akikben riválisokat látott, kivált ha eredményes riválisoknak bizonyultak, mint utódja, Bethmann-Hollweg, és azokkal, akik elleneztek a háború alatt tervezett reaktiválását és azt meg is akadályozták. Az utóbbiak közé tartoztak az osztrák-magyar államférfiak is, élükön Károly királlyal, akiknek Bülow nem tudja megbocsátani azt, hogy a háború idejében nem tartották a maguk szempontjából kívánatos német kancellárnak, miután ő volt az, aki Olaszországot, Romániát és Oroszországot azzal akarta a békének megnyerni, hogy nagy területeket ígért nekik a monarchia testéből. Kissé különös, hogy az osztrák-magyar államférfiak és Károly király elleni minősíthetetlen kifakadásokat azzal akarja indokolni, hogy a király el akarta árulni Németországot, amikor a franciáknak kilátásba helyezte Elzász-Lotaringia átengedését. Eltekintve attól, hogy ez az állítás nem helytálló, mert Károly király csak olyan nyilatkozatokat tett a francia kormány részére, hogy igyekezni fog a német kormányt erre az álláspontra reábími, nincsen az egész német politikai világban senki sem, akinek kevesebb joga volna az ilyen szemrehányásra, mint Bülow hercegnek, aki sokkalta súlyosabb alakban követte el ezt az állítólagos árulást az osztrák-magyar monarchiával szemben, amikor a Trentinónak, Erdélynek és Galiciának átengedéséről beszélt, mint olyan dolgokról, amelyekkel egyes államoknak az antanthoz való csatlakozását meg kellene akadályozni, vagy amelyekkel az általános békekötést Németországra nézve területi veszteségek nélkül lehetővé lehetne tenni.

Amennyire érdekes az a korkép, amelyet Bülow herceg emlékirataiban ad mindazokról, akik II. Vilmos korában az európai és a német politika színpadán szerepet játszottak, amennyire ennek a korképnek érdekességét nem tudja befolyásolni az sem, hogy az egyes portrait-k, amiket ad, szubjektív szempontokból jelentékeny módon retusálva vannak, annyira sovány, majdnem üres az emlékiratoknak objektív, politikai tartalma. Németország helyzete abban az időszakban vált kritikussá, amelyben Bülow vezette a német politika gyepelőit. Ebben az időben jött létre a közeledés Anglia és Franciaország, majd Anglia és Oroszország között, ami a középhatalmak izoláltságát idézte elő és végeredményben a világháborúra vezetett. Bülow sokkal nehezebb helyzetben hagyta vissza a kancellárságból való eltávozásakor Németországot, mint amilyen helyzetben azt elődjétől, Hohenlohe hercegtől átvette. Vannak, akik egyenesen Bülow hercegnek politikáját tartják a világháború egyik legfőbb okának, és akik az ő működésére vezetik vissza Németország összeomlását. Bülow kétségkívül

ismerte ezeket a véleményeket, hiszen azok a német publicisztikában és politikai irodalomban, kivált a nagy német okmánygyűjteménynek megjelenése óta igen nagy helyet foglalnak el. El lehetett volna vágni, hogy Bülow erős érvekkel fogja megvédeni a maga politikáját vagy legalább is érthetővé fogja tenni, hogy az említett káros fejlődést, Angliának Franciaországhoz és Oroszországhoz való közeledését és a középhatalmaknak izolálását, miért nem lehetett elkerülni. Ezeket az érveket könyvében hiába keressük. Politikájának legkritikusabb pontjain emlékiratai igen könnyen és felületesen siklanak át. Az ő beállításában a helyzet elmérgesedését leginkább Vilmos császár tapintatlanságai okozták. Ez a beállítás azonban nem meggyőző, mert Bülow nem tudja igazolni, hogy Angliával szemben ő maga javaslatba hozta volna mindazt, ami a helyzet kedvezőtlen alakulásának elkerülése érdekében megtehető lett volna. Sőt a német okmánygyűjteményből tudjuk, hogy a császár helyesebben ítélte meg ezeket a kérdéseket, mint maga Bülow herceg. Nem az történt, hogy Bülow herceg helyesen látta a dolgokat és a császár megakadályozta őt a szükséges intézkedések megtételében, hanem ellenkezőleg az, hogy a császár látta helyesen a dolgokat, de Bülow megmaradt az ő eltérő véleménye mellett. Hogy miért, azzal még emlékiratainak elolvasása után sem vagyunk egészen tisztában.

Ismeretes dolog, hogy Anglia Bülow külügyminisztersége, majd kancellársága idejében nem kevesebb, mint három alkalommal tett ajánlatot a német kormánynak egy angol-német szövetség létrehozására, amelynek kivált az idősebb Chamberlain nagy híve volt. Chamberlain mondotta egyszer ebben az időben, hogy szerinte: „*sine Germania nulla salus*“. Az első ajánlatot 1898-ban Bülow visszautasította. A másodikról 1899-ben folytatott ugyan eszmecsere, de a tervet maga borította fel egy Angliával szemben több mint húvós parlamenti beszédében. 1901-ben az angolok még egy utolsó kísérletet tettek egy Németországgal való szövetség létrehozatalára, ezúttal egy a távol keleten Oroszország ellen folytatandó közös eljárás érdekében, de Bülow ezzel az ajánlattal szemben is oly lanyhán viselkedett, hogy azt az angolok később elejtették. Csak ezután keresett Anglia közeledést Franciaországhoz, amely három évvel később létre is jött, ezt aztán csakhamar követte az angol-orosz megegyezés és így alakult ki Németországgal szemben az a front, amellyel minden ereje dacára már nem volt képes megbirkózni. Ha Bülow herceg megragadta volna az alkalmat, amely egyedül neki kínálkozott, hogy Angliát és Németországot szerződésileg összekapcsolja egymással, az egész világtörténet más folyást vett volna. A látszat tehát feltétlenül a mellett szól, hogy Bülow herceg követte el azt a történelmi hibát, amely Németország bukásához vezetett. Ez ellen Bülownak kötelessége lett volna védekeznie, ha fel tud hozni valamit a maga igazolására.

Emlékirataiban ezeket a lehetőségeket érinti ugyan, de arra szorítkozik, hogy a tárgyalások első fázisára vonatkozólag Hatzfeld londoni angol nagykövet egy levelét idézze, a második fázist tisztán csak a Windsorban folytatott beszélgetéseknek igen vázlatos elbeszélése alakjában ismerteti, a harmadik fázist illetőleg pedig pusztán csak az

angoloknak fokozatos — de az előzmények után nem egészen érthetetlen — elhidegedését vázolja a szövetséges tervvel szemben. Sehol sem találjuk azoknak a szempontoknak rendszeres ismertetését, amelyek őt ebben a kérdésben vezették. Emlékirataiból nem tudunk meg semmi olyant, ami nem lett volna előbb is ismeretes. Sokkal kevesebbet mond ezekről a sorsdöntő tárgyalásokról, mint amennyi más forrásokból, — elsősorban a nagy német okmánygyűjteményből — már nyilvánosságra került. Ezekből az egyéb forrásokból ismerjük Angliával szemben elfoglalt magatartásának okát, amelyet emlékirataiban elhallgatott. Bülow abban a hitben ringatta magát, hogy azok az ellentétek, amelyek Angliát Franciaországtól és Oroszországtól elválaszthatják, áthidalhatatlanok, úgy hogy Anglia mindig kénytelen lesz Németország barátságát keresni és ezért nem kell sietni szövetség-ajánlataik elfogadásával. Legvilágosabban fejezte ki ezt a szempontot, amely a londoni nagykövetnek adott utasításokban sűrűn nyert kifejezést, abban az 1898 április 30-án kelt utasításban, amelyben arra figyelmezteti a nagykövetet, hogy az angol államférfiak nem látják tisztán helyzetüket, ha azt gondolják, hogy szabad választásuk van a német és a francia szövetség között és tetszés szerint fordulhatnak az egyikhez vagy a másikhoz aszerint, hogy melyik tud nekik többet nyújtani, ő — Bülow — ezzel szemben azt hiszi, hogy Franciaországot Anglia semmi körülmények között nem fogja tudni rávenni arra, hogy vele akárcsak a legplatonikusabb keretekben is szövetségre lépjen, amelynek Bülow téves felfogása szerint csakis Oroszország elleni éle lehetett volna. Ezekből az utasításokból ismerjük azokat a szempontokat, amelyek a német politikát Bülow idejében ebben a kérdésben vezették és ma már tudjuk azt is, hogy ezek a szempontok merőben tévesek voltak és hatásukban katasztrófálisaknak bizonyultak. Bülow emlékirataiban nem találunk semmit, ami ezekre a dolgokra új világosságot vethetne, sőt nyilvánvalóan kellemtlenül érintette Bülow herceget a német hivatalos aktáknak közzététele, amelyet feleslegesnek mond és helytelenít, talán éppen azért, mert többet árulnak el mulasztásaiból és hibáiból, mint ő szeretné.

Azt a politikát, amelyet Bülow herceg Angliával szemben követett, lehetett volna talán igazolni, ha Anglia helyett Oroszországhoz talált volna Németország közeledést. De Bülow ebben az irányban jóformán teljesen tétlen volt. Semmi nagyobb akciót nem kezdeményezett annak tisztázására, hogy az ilyen közeledés lehetséges-e. Sőt abból, hogy Osten-Sacken gróf orosz nagykövet egy ízben arra a kérdésre, hajlandó volna-e Oroszország Németország területi integritását garantálni, nem adott feleletet, egészen tisztán láthatta volna, hogy az Oroszországhoz való közeledésnek kapuja Németországra nézve nem áll többé nyitva. De nemcsak hogy önálló akciót nem indított annak kipuholására, hogy az Oroszországhoz való közeledés lehetséges-e, nemcsak hogy a német császár ilyirányú több jószándékról, mint ügyességről tanúsító björköi akcióját, amelyről az emlékiratok sok érdekes, bár a császárra nézve nem nagyon hízelgő részletet közölnek, csak immelámmal támogatta, még attól sem riadt vissza, hogy a bagdadi vasút kérdésében, — ismét egy olyan kérdés, amelyről Bülow emlékiratai alig emlékeznek meg — Oroszország egyik tyúkszemére hágjon. Előre-

látó német államférfiúnak akkor, amikor Bülow az angol ajánlatokat visszautasította, már tisztában kellett volna lennie azzal, hogy Oroszország az ellenséges táborba tartozik. Ha pedig ezzel tisztában lett volna, akkor el kellett volna fogadnia az angol ajánlatot. Vilmos császár ezt világosan látta, amikor 1898-ban az egyik akta szélére azt a megjegyzést tette, hogy az angol ajánlatot el kell ugyan utasítani, de csak abban az esetben, ha Németország képes arra, hogy szorosabb viszonyt létesítsen Oroszországgal. Bülow e nélkül utasította el az angol ajánlatot, illetve terelte azt oly mederbe, hogy az angolok elálltak tőle. Még azt sem mondhatja, hogy azért tette, mert legalább szándéka volt, hogy komoly akciót kezdeményezzen Oroszország barátságának megnyerésére, mert ebben az irányban teljesen télen maradt.

Ezek után nagyon nehéz Bülow herceget felmenteni ama vád alól, hogy Angliának Németországgal szemben elfoglalt ellenséges magatartását, amely a világháborúban oly kegyetlenül megbosszulta magát, valójában az ő politikája okozta. Későbbi időszakokra vonatkozólag többször említi emlékirataiban, mennyire figyelmeztette a császárt unos-untalan, még a tőle való hivatali búcsúzkodás órájában is arra, hogy Angliával feltétlenül barátságot kell tartania. Ezekkel a figyelmeztetésekkel, még ha meg is tartották volna, elkésett. Akkor, amikor lehetséges lett volna Angliát szorosabban hozzáfűzni Németországhoz, ez Bülow elhatározásán múlt és ezt az alkalmat Bülow szalasztotta el és senki más. És ezért a világháború kitörésében való felelősségben neki is ki kell vennie a maga részét.

Bülow herceg beállításában a világháborút és annak elvesztését más körülmények okozták, ő meg van győződve arról, hogy abban az esetben, ha 1914-ben a német külpolitika vezetése nem a szerinte túlmerev és elégtelen, külpolitikához nem értő Bethmann-Hollweg kezében lett volna, hanem a Bülowéban, a világháborút el lehetett volna kerülni. Ha pedig utódainak elégtelensége folytán a háború mégis kiütött, lehetséges lett volna, legalább is Olaszországot visszatartani attól, hogy az antanthoz csatlakozzék. És legrosszabb esetben, ha ez is bekövetkezett volna, lehetett volna előnyös békét kötni a német hadsereg összeomlását megelőző időben is. Mindezt természetesen csupán akkor, ha a német politika irányítása Bülow kezében lett volna. Ezeknek az állításoknak azonban egyikét sem tudta Bülow herceg még csak valószínűvé is tenni.

Az első állítást, amely szerint Bülow, ha a német politika vezetése az ő kezében lett volna, elkerülte volna a háborút, igen határozottan formulázza. „Emberi számítás szerint — mondja emlékiratai III. kötetének 66. oldalán, — meg vagyok győződve arról, hogy amennyiben 1914 július vége előtt visszahívtam volna (a német politika vezetésére), megakadályoztam volna a háború kitörését“. Meg is mondja, hogy miként. Megakadályozta volna a Szerbiához intézett ultimátum elküldését. Az ultimátum elküldése után pedig elkerülte volna azt a hibát, amelyet a német politika Bülow szerint elkövetett azzal, hogy elutasította az angol közvetítő javaslatokat és háborút izent Oroszországnak. Nem lehet eléggé csodálkozni azon, hogy egy hivatalviselt, nagy tekintéllyel bíró, komoly férfiú miként ragadtathatta el magát

ilyen állításokra. Közismert dolog, hogy a német kormány 1914 június 27. és 29-ike közötti időben több táviratban ajánlotta a bécsi külügy-minisztériumnak az angol közvetítő javaslatoknak elfogadását—hiszen ezek a táviratok szövszerint régen közzé vannak téve. Ezt a londoni közvetítő javaslatok elfogadására irányuló akciót az orosz mozgósítás akadályozta meg, amelyről Bülow herceg egyáltalában nem emlékezik meg emlékiratában, sőt nem is említi, hogy az Oroszországhoz intézett hadüzenetet az orosz mozgósítás előzte meg. A háború kitörése közvetlen előzményeinek ez a hézagos és ennél fogva hamis beállítása egy olyan férfiú részéről, aki a Német Birodalom kancellári tisztében nagy tekintélyt szerzett magának, semmivel nem menthető. Szolgálat ez ama antant-publicistáknak, akik Németország kizárólagos háborús bűnösségét akarják beigazolni és valóban, ily értelemben történnek is már hivatkozások Bülow tanúságtételére. Bülow szerint a háború kitörését kizárólag diplomáciai műhibák okozták: a császár meggondolatlansága és saját erejének túlbecsülése, Bethmann-Hollweg kancellár ügytelensége és merevsége, Jagow államtitkár fogyatékos előrelátása és a feudális osztrák körök előtti hasravágódása, Stumm tanácsos könnyelműsége és komolytalansága, Bergen tanácsos tehetetlensége és együgyűsége stb. Egyetlen szóval sem foglalkozik azzal a lehetőséggel, hogy az antant valóban akarta azt a leszámolást Németországgal és Ausztria-Magyarországgal, amelyet a világháború az 6 számára jelentett. Hiszen Bülow arról sem akar tudni, hogy a szerb kormány a szerajevói merényletet helyeselte volna, bár ma már elfogulatlan kutatók is megállapították, hogy a merénylők hivatalos helyekkel kapcsolatban állottak, sőt bombáikat is hivatalos személyiségektől kapták.

Hasonlóan tarthatatlan Bülow ama hite, hogy az olaszoknak a háborúba való beavatkozását el tudta volna kerülni, ha az ügyeket ő vezette volna. Ismeretes, hogy Bülow 1914 vége felé megbízást kapott arra, hogy Rómában ebben az irányban tevékenységet fejtsen ki. Bülow herceg, aki ebben az időben nagy erőfeszítéseket tett, hogy Németország külpolitikájának vezetését ismét reá bizzák — amint ezt mindenki tudja, ki ebben az időben Németországban járt és német politikai körökkel érintkezett — ezt a megbízást ugródeszkának tekintette reaktiváltatására. Mindenfelé hirdette, hogy ő, aki hosszabb ideig működött Rómában mint nagykövet, akinek felesége egy előkelő olasz államférfiú leánya volt és aki a kancellárságról való lemondása után állandóan Rómában élt, amelynek egyik legszebb történeti nevezetességű palotáját, a Villa Maltá-t tulajdonának mondhatta, személyes összeköttetéseivel meg fogja akadályozhatni, hogy Olaszország szövetségei ellen fordulhasson. Lehetetlen volt őt ezek után meg nem bízni az általa ambicionált feladattal, mert ebben az esetben a császárt vádolták volna meg azzal, hogy az ő Bülowtól való idegenkedése váltotta ki az olasz hadüzenetet. Mikor megkapta a missziót, azonnal nagy pesszimizmust kezdett tanúsítani a siker dolgában, részben azért, hogy az esetben, ha eredményt érne el, sikere annál nagyobbak látszódnának, részben azért, hogy az esetleges balsiker lehetőleg ne terhelje az ő számláját. Emlékirataiban eléggé bőven foglalkozik ezzel az akcióval. Panaszkodik arról, hogy a bécsi kormány nem mutatott elég hajlandó-

ságot az Olaszország által kívánt területi engedmények megtételére, hogy az osztrák-magyar nagykövetek kevés érzéket tanúsítottak törekvéseivel szemben, hogy a német külügyi hivatal sem támogatta eléggé és hogy a szabadságon lévő római német nagykövet, Flotow báró, intrikákat szőtt ellene, amivel azt a látszatot kelti, — anélkül, hogy ezt ily határozottan kimondaná, — mintha ezek a körülmények akadályozták volna meg missziójának sikerét. Valójában azonban a dolog nem úgy állt. Azóta már olasz közlésekből is tudjuk, hogy Olaszország háborúba lépése az antant oldalán szeptember végétől, a mame-i csatától kezdve el volt határozva, „öt havi semlegesség és előkészület, „ aztán szerződés az antanttal, februárban mozgósítás“ — ez volt az akkor megállapított program. Amikor Bülow herceg december elején megérkezett Rómába, már nem is lehetett volna visszatartani Olaszországot e programjának megvalósításától. Az egész Bülow-féle akció az osztrák-magyar monarchia rovására tett területi ígérekkel csak arra szolgált, hogy alkalmat adjon Olaszországnak még messzebbmenő követeléseknek az antant által való elismertetésére.

Éppen olyan kevéssé hihető, hogy Bülow, ha 1917-ben vagy 1918-ban az ő kezébe kerül a német politika vezetése, képes lett volna előnyös békét teremteni. Bülow ezt úgy képzeli el magának, hogy odaadta volna Olaszországnak a Trentinót és Oroszországnak Galíciát, ezzel aztán ez a két állam kivált volna a hadviselők sorából és Franciaország kénytelen lett volna békét kötni. Tényleg ez a lehetőség nem állt fenn. Olaszország egyáltalában nem elégedett volna meg a Trentinónak átengedésével. Ha ezzel megelégedett volna, nem hiúsította volna meg 1917-ben azokat a békekísérleteket, amelyeket akkoriban Károly király Sixtus páрмаi herceg útján folyamatba tett és amelyek akkor szakadtak meg, amikor azokat a francia kormány az olaszokkal közölte. Ami pedig Oroszországot illeti, történtek a háború alatt kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a központi hatalmak különbékét kössenek Oroszországgal. Ennek a Bülow által annyira kifogásolt tervek egy önálló Lengyelország létesítésére egyáltalán nem állottak volna útját. De igenis útját állotta az orosz cár idegenkedése minden békekötéstől mindaddig, „míg orosz földön német katonák állanak“. Ha Bülow azt mondta volna, hogy Ő mint a német külpolitika vezetője, hajlandó lett volna Franciaországnak Elzász-Lotaringia rovására engedményeket tenni és hogy képes lett volna ezt az álláspontját a német hadvezetőségénél, a német császárnál és a német parlamentben keresztülvinni, akkor talán el lehetne fogadni azt, hogy tudott volna békét teremteni. Enélkül azonban a béke már 1917-ben is lehetetlen volt. Talán ismét lehetőségessé vált volna, ha az Amerikai Egyesült Államok részéről valamilyen határozott nyilatkozat érkezett volna a tekintetben, hogy a háborúba nem fognak beleavatkozni, de ennek tudvalévőén éppen az ellenkezője történt.

Bülow hercegnek voltak kiváló tulajdonságai. Sima modora volt, lebiüncselően tudott csevegni, kitűnően uralta a diplomácia technikáját, tudott magának barátokat szerezni és azokat meg is tudta tartani, jó szónok volt és népszerűvé tudta tenni magát. Ha ezeket a tulajdonságokat egy jól átgondolt és helyes politika szolgálatába állította volna,

nagy érdemeket szerezhetett volna magának hazája körül. Arra azonban nem volt eléggé erős, hogy maga állapítsa meg ezt a helyes politikai irányt és következetesen keresztülvigye azt. Végig felszínes volt a dolgok megítélésében, politikai ösztönnek nyomát sem mutatta, egész ügyessége abban merült ki, miként lehet a nehézségeken átsiklani, megoldásra egyetlen nehézséget sem juttatott. Mint diplomata, aki más eszméinek végrehajtására van hivatva, elsőrangú volt, mint államférfiú, akinek magának kell irányt szabni, teljesen elégtelen. Kern volt politikai koncepciója és bár úgy a belpolitikában, mint a külpolitikában voltak sikerei, semmiféle nagyobb alkotás emléke nem tapad működéséhez. Egészen véve Németország nemzetközi pozíciója nagyot süllyedt abban az időben, amikor ennek az országnak politikáját vezette, jobban süllyedt, mint Bismarck óta bármely elődjének korában és ez nem is minősíthető pusztán véletlennek, mert ebben bizonyos tekintetben az ő politikájának hibái is közrejátszódtak. Talán igaza van Sforza grófnak, aki azt mondja róla, hogy ő volt a német császárság tulajdonképpeni sírásója.

Emlékirataiból sem tanulhatunk politikai bölcsességeket, mert ilyenekkel Bülow nem rendelkezett, nem meríthetünk politikai tanulságot, mert ilyent Bülow nem tud adni. Korképet ad, érdekes és megkapó, bár nem mindig hű rajzot majdnem mindenkiről, akivel egy hosszú és változatos életen keresztül érintkezésbe jutott. Bülow herceget magát is jobban ismerjük meg a könyvből. De amit önmagáról mond, az inkább lerontja, mint emeli azt a nimbust, amellyel magát életében körül tudta venni azzal a tagadhatatlan ügyességgel, amellyel népszerűségét megalapozta. Élete végéig sokan voltak, akik esküdtek államférfiúi kiválóságára. Könyvében ez a nézet nem nyer megerősítést. Igaz, hogy újból és újból hivatkozik régi nyilatkozatokra, amelyek tanúsága szerint éles elmével előre látott volna bizonyos dolgokat, amik később tényleg bekövetkeztek, de alapos az a kétely, hogy ezek a nyilatkozatok annakidején valóban megtörténtek-e és hogy — amennyiben megtörténtek — úgy szóltak-e, ahogyan Bülow azokat most visszaadja. Ezt a kételyt nemcsak arra lehet alapítani, hogy Bülow hivatalos jegyzékeiben és utasításaiban ez az előrelátás sokkal kevésbé látszik meg, hanem egyes emlékirataiban előforduló lapszusokból is, mint pl. abból, hogy egy 1909-ben tett állítólagos nyilatkozatában beszél a Franciaországban bevezetett háromévi katonai szolgálatról, holott ez csak három évvel később lett elhatározva. Amint az emlékiratok nem járultak hozzá Bülow államférfiúi képességeinek beigazolásához, éppen úgy nem hagynak hátra kedvező benyomást Bülow jelleméről sem, amely az emlékiratok tükrében is hiú, kicsinyes, nélküli a férfias őszinteséget és egyenességet, és sok tekintetben nem éppen nemes ösztönökről tesz tanúbizonyságot. De dacára mindennek, a Bülow emlékirataiban foglalt korrajz érdekes és tanulságos olvasmány, amely legalább is mint ilyen maradandó értékű lesz, talán maradandóbb, mint néhány más kortársának sokkal őszintébb és tartalmasabb visszaemlékezései.

GRATZ GUSZTÁV

A „RERUM NOVARUM“ ENCIKLIKA

NAPJAINKBAN sűrűn ülünk centenáriumokat, szentek, írók, művészek, tudósok és történelmi nagyságok születésének vagy halálának százados évfordulóit. Gondolkodásra ösztönözhetett tehát az a jubileum, amelyet május idusán meglepően fényes keretek között ünnepelt a katolikus világ. Mert nem valamely centenáriumról emlékeztek meg Rómában és a földkerekségen, hanem egy pápai körlevélről, a „Rerum Novarum“ kezdetű enciklikáról, amelyet negyven évvel előtte bocsátott közzé XIII. Leó pápa. 1891 május 15-ike valóban kiemelkedő dátum az újkor társadalmi történetében. A körlevél ugyanis, amely ezen a napon megjelent, egyrészt doktrinális összefoglalása azoknak az eszméknek és mozgalmaknak, amelyek a múlt század eleje óta különböző erővel, országonként más hatással járták át az egész kereszténységet, másrészt megindítója a tevékeny szociális munkának, amelynek végzésétől a kereszténység nem zárkozhatok el. Ünneplésében már ezért is részt vehet minden keresztény, sőt az egész művelt emberiség, de résztvehet főként azért, mert a „Rerum Novarum“ tanítása olyan természetjogi és erkölcsi tételekre támaszkodik, amelyeket az egész emberiség kell hogy közkincsének tekintsen.

Aki felületesen elolvasta ezt az enciklikát, talán csodálkozva kérdi, hogy mi az, ami benne nagyszerűnek hat és új látóhatárokat nyit. Elsiklik tekintete a finoman szerkesztett mondatokon, amelyek sokszor be nem fejezett, mert szándékosan további logikai következtetésekre készítő gondolatokat tartalmaznak. Csak általános benyomás marad meg lelkében: a szociális igazságosság érvényesítésének szükségése s e végből a szociálpolitika intézményesítése, ami mostanában már közkeletű, egyetemesen elfogadott politikai és társadalmi programmpont. Az ember, hacsak hozzá nem iskolázza szemét a tárgyilagos történelmi értékeléshez, a jelen síkjáról ítéli meg az elmúlt korokat s ennek folytán XIII. Leó nagyságát is hajlandó egy vallási közösség hagyománytiszteletéből származtatni. Ilyen felfogás azonban csak a „Rerum Novarum“ felületes ismeretéből fakadhat, mert ennek az iratnak mélysége ma sincs kimerítve az elméletben s még kevésbé vannak tételei átültetve a gyakorlatban. De XIII. Leó nagyságának és az enciklika jelentőségének különösképpen tudatára jövünk, ha figyelembe vesszük azokat az idöket és körülményeket, amelyekben a pápa ezzel a szózatával a világhoz fordult.

A múlt század elején a francia forradalom egyelőre eltemette a keresztény államot s a sírján emelkedő liberális állam a század első

felében szabadjára engedte a kapitalista gazdálkodást. Passzív magatartásával érlelte a gazdasági forradalomnak; a gépek bevezetésének végzetes gyümölcsét: a munkásság létének bizonytalanságát és a pauperizmust. A század első évtizedeiben a munkások nemcsak a létminimumot nem tudták megszerezni, hanem minden felvirradó nappal újból az éhenhalástól kellett rettegniük. Nőknek egyhuzamban tizenöt, sőt huszonnégy órát is kellett dolgozniuk a minden egészségügyi védőberendezést nélkülöző sötét műhelyekben. A rajnavidéki gyárakban négyéves gyermekeket is munkába állítottak s a nyolcéveseket már a bányákba is leküldték. Igaz, a század közepén a rideg államérdek már közbenyúlásra bírta a kormányokat és törvényhozásokat, de ezek a munkásban csak a honvédelmi és termelési tényezőt nézték. A munkás pedig elsősorban embernek, társadalmi tagnak érezte magát s mint ilyen kívánta elismertetését. Öntudatlanul is az evangéliumban gyökerező életelvnek, minden humanizmus alapjának, az igazságosságának érvényesülését áhította.

Aki átlapozza Saint-Simon, Cabet, Louis Blanc, Blanqui vagy akár a zsidó Pereire és Darmesteter írásait, megdöbbenve riad rá arra a forró vágyakozásra, mondhatni tragikus elkeseredésre, amellyel ezek a racionalista szocialisták az evangélium legtekintélyesebb öréneke, a katolikus egyháznak közbelépését szomjúhozták. Minden történelmi visszapillantásnál jobban fejezi ki talán ezt az adventi hangulatot Victor Hugo egyik elbeszélő költeménye, amely egy pápáról szól. Ez a pápa, aki nyugtalanodik a munkások helyzete miatt, kimegy a nyomortanyára s hallja, amint egy szegény ezt hajtogatja: „Nem hiszek Istenben!” A pápa belép hozzá s mindjárt ezekkel a szavakkal szólítja meg: „Éhes vagy, fiacskám, egyél.” Ad neki pénzt, hogy a gyermeke részére is vásároljon ennivalót, hogy ruhát vehessen, utána pedig megígéri, hogy munkához fogja juttatni. A párbeszéd végén így folytatja a pápa: „Most pedig beszéljünk Istenről.” S a szegény nyomban ezt válaszolja: „Hiszek az Istenben!” A költemény pápája a továbbiakban beszédet intéz a szegényhez. „Minden jogod megvan — úgymond — az élethez, a kenyérhez s helyeslem, hogy nagyobb bért és kevesebb gyötördést kívánsz. A becsületes munkás megérdemli, hogy megfizessék. Ápold tűzhelyedet és tápláld gyermekedet, de azért nem kell legyilkolnod testvéreidet, megsebezned hazádat és tönkretenned az államot.”

Az elemi emberi jogoknak ez a tudata, amelynek Victor Hugo költeménye is kifejezést ad, továbbá a Krisztusban való testvériség érzése készítette arra a katolikusokat, hogy a múlt század második felében tanulmányozzák a szociális kérdést. Amikor azonban XIII. Leót megkoronázták, még általában a minimalisták vitték a hangot, akik az individualizmus és liberalizmus befolyása alatt nem ismerték el, hogy az államnak közvetlen és pozitív szociálpolitikai feladatai vannak. Ha olykor engedtek is merevségükből, az állami védelmet csak a teljesen elhagyottakra és megélhetés nélkül levőkre vélték korlátozandónak. Ezzel szemben a legnagyobb szellemek, mint Ketteler Németországban, De Mun Franciaországban, Manning bíboros Angliában s általában az 1884-ben alakult „Union de Fribourg“ haladó csoportja,

a katolicizmus szociális tartalmának helyes értelmezésével követelték az államhatalomnak közbelépését a gazdasági ügyekbe, a szociálpolitikát és a szociális reformokat. Leó, akit 1889-ben és 1890-ben a sorozatos munkázarándoklatok is megnyilatkozásra sürgettek, az alapvető doktrinális vitát enciklikával zárta le. Ez a körlevél — címe szerint „A munkások helyzetéről“, kezdő szavai után a „Rerum Novarum“ — lett a szociális katolicizmus alapokmánya. A pápa állást foglal benne a szociális reformok mellett. Mesteri módon kifejti a keresztény társadalmi élet természetjogi alapelveit s mindjárt meg is jelöli azokat a legsürgősebb teendőket, amelyek az elvek realizálásához vezetnek.

A „Rerum Novarum“ magyar nyelven is hozzáférhető — a mostani jubiláris kiadás már a teljes szöveget tartalmazza — s így csak főbb vonásaiban szeretném nem is annyira ismertetni, mint vezető gondolatait kidomborítani. Utóbbiak közül is inkább csak azokat, amelyek körül még ma is viták dúlnak.

A maga idejében mindenekelőtt úttörést jelentett XIII. Leónak az a bátor deklarációja, hogy az államnak joga és kötelessége, hogy a szociális kérdés megoldása végett messzemenő pozitív erő kifejtést végezzen. Ez a tétel már logikusan folyt a pápának előző körleveleiből, — „Immortale Dei“, 1885; „Libertás“, 1888; „Sapientiae Christianae“, 1890 — amelyekben az organikus államfelfogás mellett szállt síkra. A pápa hangoztatja ezekben, hogy az állam nem öncél, hanem csak eszköz, és feladata, hogy az alattvalók javáról gondoskodjék. Minthogy pedig a közjó csak az isteni törvénnyel egyetértésben munkálható, az állam, ha nem veszi figyelembe Isten parancsait, nemcsak & világ teremtőjével és fenntartójával szemben követi el a legnagyobb jogtalanságot, hanem polgáraival szemben is, akiknek javát nem szolgálja. Leó ezzel visszaadta az állameszmének erkölcsi normatív tartalmát, amit nem tudott megtenni az állambölcseleti darwinizmus, liberalizmus, pozitívizmus és szocializmus.

A „Rerum Novarum“ enciklikában az államnak ezt a létokát és az osztó igazságosságot hívja segítségül Leó, amikor megalapozza az állam szociális kötelességét. Az államnak gondoskodnia kell polgáiról, különösen a segítségre jogosult és arra ráutalt rétegekről. „Mert — úgymond a pápa — amint a rész és az egész bizonyos tekintetben ugyanaz, akként az, ami az egészé, valamiképpen a részé is. A szigorú méltányosság követelménye, hogy az állam gondját viselje a proletárnak, hogy a dolgozó abban a mértékben, amelyben a közjóhoz hozzájárul, ebből a maga hányadát meg is kapja. Ez a gondoskodás senkinek sem jelent kárt, sőt inkább mindenkinek javára válik, mert az állam-egésznek is legnagyobb érdeke, hogy éppen azok, akiknek a szükséges javak termelését köszöni, ne sülyedjenek nyomorba.“ Ennél klasszikusabb és rövidebb érveléssel senki sem bizonyította még a szociálpolitika szükségességét. Leó minden tényezőt felhív: államot, egyházat és társadalmat egyaránt, hogy céltudatosan és egységesen fogjanak össze a munkásság kiemelésére az emberhez nem méltó helyzetből. Hangsúlyozottan figyelmeztet ugyanis, hogy nem egyedül az állam feladata a társadalom egészséges megreformálása. Ha az állam

maradna az egyetlen tényező, ez szükségszerűen rideg abszolutizmusra, egy párt vagy osztály egyoldalú zsarnokságára vezetne. Veszedelmes lenne ez azért is, mert az állam így átlépné a gazdálkodásban azokat a határokat, amelyeket szem előtt kell tartania. Ezeket a határokat — a keresztény államfelfogásból következőleg — a közjó követelményei állapítják meg. Az egészséges magánkezdeményezés visszszorítása az államhatalom természetes jogkörén kívül fekszik.

A szociálpolitika szükségességét ma már minden művelt országban önként értetődőnek tartják, de azokban az államokban, ahol még nem eléggé fejlett a szociális szellem és érzékenység, bizonyos ellen-szennvel kísérik a munkásnak azt a törekvését, hogy kikerüljön a proletariátusból s hogy szociális egyértékűségét elismertesse a nemzeti termelés többi tényezőivel, a társadalom egyéb rendjeivel. A szociális fejlődés síkjáról tekintve, XIII. Leónak korszakos érdeme és dicsősége, hogy a munkások szervezkedési jogát, a hivatási szervezetekbe való tömörülés jogát, egyenesen a természetjogra vezeti vissza. A munkásoknak az államhatalom tetszésétől függetlenül joguk van arra, hogy gazdasági és társadalmi érdekeik megvédésére egyesületeket alkossanak és ezzel a közösségben adódó nagy erővel pótolják egyéni gyengeségüket. Itt azonban mindjárt figyelmeztet a pápa, hogy a munkásmozgalom nem lehet „osztályharc“, hanem rendi mozgalom, amelynek legfőbb szabálya a közjó. Ebben a közjóban kell ugyanis megtalálnia az egyénnek a maga javát is. Ebből következik azonban, hogy nemcsak az egyéni boldogulásnak, hanem a közjónak is követelménye az igazságos munkabér és a megfelelő munkaidő.

Mikor igazságos a munkabér? Íme, a mindig aktuális örök probléma, amely ott kísért minden gondolkodó ember agyában. Leó először is szembeszáll az individualista liberalizmus dogmájával és kimondja, hogy a bér még nem lesz igazságos tisztán azért, mert annak összegében mindkét szerződő fél, a munkaadó és a munkavállaló meg-egyezett. A munkás ugyanis azért dolgozik, hogy megszerezze életfenntartásának eszközeit, hiszen számára a munka a kenyérkereset egyetlen módja. A munkásnak viszont nemcsak joga van az élethez, hanem kötelessége is élni. A munkaadók és munkavállalók szerződési szabadsága fölött is ott van tehát még a „természetes igazságosság“ törvénye, amely azt követeli, hogy a bér elégséges legyen a mértékletes és tisztességes életfenntartáshoz. E minimális követelményen felül az is kívánatos, hogy a munkás meg is takaríthasson valamit béréből, hiszen öreg napjaira, betegség és rokkantság esetére is gondoskodnia kell magáról és családjáról. Itt találjuk meg a forrását annak a mai szociálpolitikában általános tételnek, hogy a szociális biztosítások a munkabér kiegészítését szolgálják s hogy napjainkban az ilyen biztosítások nélkül a munkabért csak a legkritább esetben lehet igazságosnak nevezni. Leó szerint az eszmény az, hogy minél több munkás váljék biztos egzisztenciájú polgárrá, aminek érdekében az állami törvényhozásnak arra is gondot kell fordítania, hogy a munkások értékálló tulajdont szerezhessenek.

Ami a munkaidőt illeti, Leó alapelvnek állítja fel, hogy a munka és a pihenés időtartamának a munka neméhez, helyéhez, valamint a

munkás testi erejéhez kell igazodnia. Hangsúlyozza, hogy amire a felnőtt és erős férfi képes, arra képtelen a nő vagy a gyermek. A pápá tehát nem sematizált, mert tudta, hogy abszolút uniformitást nem lehet kívánni a gazdasági életben. A közjó bölcsületé hozza azonban magával, hogy a munkaidő megállapítását nem szabad átengedni a vállalkozó önkényének, mert ez — a múlt század tanúsága szerint — borzalmas következményekkel jár. Az enciklikából kivehető, hogy az eszmény az, ha a nők és gyermekek otthonon kívüli munkáját teljesen megszüntetjük.

Szemben a liberális kapitalizmussal és a marxi szocializmussal Leó úgy vélekedik, hogy a gazdasági élet, a gazdaságpolitika problémáit általában csak a termelés tényezőinek együttműködése, a korporatív szervezkedés oldhatja meg. Számtalan beszédében kifejezte a pápa azt a bizakodását, hogy a jövőben a munkaadók és munkások ismét közös szervezetben fognak dolgozni a közjóért. A régi céhek, de modern formában lebegtek Leó szeme előtt. Azok a középkori céhek, amelyekben keresztény testvériségben dolgoztak együtt mesterek és legények, saját szigorú törvényeik szerint gondoskodtak a munkások tisztaságáról, megélhetéséről, vagyongyűjtéséről, szellemi és erkölcsi életéről és munkateljesítményük becsületességéről, jóságáról. Leó ezzel megjelölte az emberiség fejlődésének új állomását, — ezt a nagyszerű visszakanyarodást — amivel megelőzte korát és programot adott a keresztény reformtörekvéseknek.

Egészen természetesnek kell azonban találnunk, hogy Leó a szellemnek, a társadalmat eltöltő léleknek még a törvényeknél és intézményeknél is nagyobb fontosságot tulajdonít. A szociális kérdést — hangsúlyozza — a szeretet szelleme nélkül nem lehet megoldani. Ha az emberek valóban szeretnék egymást és megtelítődnének az evangéliumi gondolatokkal, még intézményekre és törvényekre sem lenne szükség. A kereszténységnek ezért van nélkülözhetetlen szerepe és feladata a társadalmi válságban. Neki kell hirdetnie a szeretetet és megnyitnia azokat a felsőbbrendű erőforrásokat, amelyekből a szeretet táplálkozik.

Ez a gerince annak a társadalombölcsületnek, amellyel XIII. Leó megajándékozta az emberiséget. A maga korában revdádó és egyben revoludó volt a „Rerum Novarum“. Reveláció volt annyiban, hogy felfedte a „sötét“ középkor nagyszerű hagyományát, amelyet az új gazdasági elméletek eltemetni véltek. Revolúció volt annyiban, hogy a metafizikát vitte harcba a magát nemcsak módszernek, hanem világnézetnek hirdető és a „természetes fejlődés“ érc-törvényét valló pozitívizmus ellen.

Emberek és események jelentőségét mindig azoknak történeti hatása méri le. Ha most a „Rerum Novarum“ hatását vizsgáljuk, meg kell különböztetnünk a belső, a társadalomformáló hatást és a külső, a szociálpolitikai hatást. XIII. Leó két doktrína ellen fordult enciklikájában: az individualista kapitalizmus és a marxi szocializmus ellen. Az első máig sem dőlt meg, az utóbbi pedig hatalmasabb, mint negyven évvel ezelőtt. Ez azonban semmiképp sem csökkenti a szociális pápa nagyságát. Az a középvonal, amelyet ő meghúzott, erköl-

csileg, logikailag és érzelmileg egyaránt helyes. Az európai civilizációt megmenteni kívánó elméletek — legyen az szolidarizmus, univerzalizmus vagy funkcionalizmus — mind az ő és nagy elődjei, Aristoteles és Szent Tamás nyomdokain haladnak. A nagy kísérletek, a spanyol korporativizmus és az olasz fasizmus, ha ferdülésekkel is, Leó eszmekincséből merítettek. Mindenesetre az idő volt kevés ahhoz, hogy a leói társadalombölcselet, mint világformáló erő, konkrét módon éreztesse hatását. Egyrészt a tudománynak kell még továbbépítenie a „Rerum Novarum“ le nem zárt gondolatpalotáját s a továbbfejlesztett igazságokat bele kell vinni a kor leikébe. Másrészt közbejátszik az is, hogy a nagy eszmék, éppen mert mélyen szántanak, lassan járnak s a polgári államok élére még különben sem juthatott fel az a nemzedék, amely már mentes a múlt század szellemi örökségétől.

A kételkedőket azonban a „Rerum Novarum“ külső, szociálpolitikai hatása is meggyőzheti arról, hogy ebben a körlevélben a látnoki tehetség párosult a tudósnak pozitív tényeken induló elmélkedésével. A szociálpolitikai fejlődés eddig elmúlt négy évtizede fokról-fokra igazolta XIII. Leót. Ne feledjük, hogy annak idején a marxi szocializmus és a liberalizmus egyazon elvi határozottsággal utasított vissza minden szociálpolitikát. Ha a mai gyakorlatot nézzük, különösen a világháború utáni időket, szemünkbe tűnik, hogy nincs állam, amely ne a szociális igazságosság öréneke és valószínűségének hirdetéseként, s nincs ország, ahol az elvi ellentét meg ne szűnt volna a szocializmus, mint cél, és a szociálpolitikai lehetőségek között. Szükségtelen felsorolni azokat a szociális intézményeket, amelyeket tisztán a keresztény mozgalmak létesítettek. Elég, ha csak az egyetemes, nagy szociálpolitikai koncepciókra mutatunk rá. Ússzuk fel az új chartaalkotmányokat s megtaláljuk bennük a „Rerum Novarum“ szellemét, olykor a szavait is. A munkaközösség, az üzemi demokrácia, az érdekképviseletek bevonása a törvényelőkészítésbe, sőt a törvényhozásba — mindezek a vívmányok a „Rerum Novarum“ javaslatai. Nem véletlenség, hogy volt idő a háború után, amikor Európának egyszerre négy országában katolikus pap viselte a népjóléti tárcát: Magyarországon, Németországban, Hollandiában és Csehországban. XIII. Leó körlevele tekintélyt és befolyást biztosított a reátámaszkodó keresztény akcióknak.

Elfogulatlan szakember, Albert Thomas, a nemzetközi munkahivatal igazgatója, írja abban a hivatalos jelentésében, amelyet a genfi intézmény 1927. évi tevékenységéről adott ki: „Nagy figyelemmel, megértő rokonszenvel kell kísérenk az újkori vallásos mozgalmakat, amelyek annyira meg vannak töltve szociális szellemmel... A nemzetközi munkügyi szervezet tagadhatatlan értékű segítséget találhat ezen az oldalon. Így az a nagy mozgalom, amely a katolikus egyház kebelében a „Rerum Novarum“ enciklikából kinőtt, csorbítatlanul érvényesíti gyümölcsöző erejét... Az egyházmegyei zsinatokon, a pástorlevelekben, a hittankönyvekben megtaláljuk XIII. Leónak a valóban katolikus szociális szervezetre vonatkozó szabályait, tanításait az igazságos munkabérről, a jogos sztrájkokról, a békéltetésről, a munkások ama kötelességéről, hogy egyestületeik keretében megóvják

a szolidaritást.“ S Albert Thomas megállapítását természetesnek találjuk. A nemzetközi munkahivatalt felállító nemzetközi munkakormány csupa olyan kívánságot sorakoztat fel, amelyeket a „Rerum Novarum“ már régen tartalmaz. Így például azt, hogy a munkát nem szabad egyszerű árunak, merő kereskedelmi cikknek tekinteni, a nyolcórás munkanapot, a vasárnapi munkaszünetet, a létfenntartáshoz elegendő bért, a szindikális jogokat, a gyermekek és nők munkájának korlátozását. Több mint egy negyedszázaddal később tehát az emberi ész és tapasztalat ünnepiesen megerősítette azokat a követelményeket, amelyeket XIII. Leó a kereszténység szociális erkölcsstanából vont le.

A „Rerum Novarum“ negyvenéves jubileumán méltán zarándokoltak tízezrek a nagy pápa lateráni sírjához, amelynek szobortalapzatán ez a felirat áll: „Az egyház gyászol, a földkerekség sirat.“ Nemcsak a jóslat mondta, hogy XIII. Leó „lumen de coelo“^{1C}, mennyből kapott világosság lesz, hanem immár a történelem is megállapíthatja, hogy világító fáklya volt, amely azóta sem aludt ki, sőt ma, a szociális nyomorban gyötrődő nemzedékek szeme előtt, tisztább fényben ragyog, mint valaha.

MIHELICS VID

FIATAL FRANCIÁK RÓLUNK

Aldo Dam — Philippe Lamour — Denis de Rougemont — René Dupuis

A LDO DAMIT nem kell bemutatnom a magyar közönségnek: Mindenki emlékszik franciásan elhanyagolt, bohém diák külsejére, kecskeszakállára (most, hogy levágatta, még mindig odaképzeli az ember), sebes beszédére, vig kacajára, mely mint valami ragály árad környezetére.

De azt is tudja mindenki Magyarországon, hogy ez a bohókás ember írta a legkomolyabb, statisztikákkal, térképekkel, súlyos politikai fegyverzettel felszerelt tanulmányt a trianoni béke revíziójáról és a külföldi franciául olvasó ember főleg az ő könyvéből tanulhatja meg a béke igazságtalanságait és a kibontakozás lehetőségeit. Ezen a helyen nem kisebb ember mint Jancsó Benedek külön cikkben méltatta a könyv érdemeit.¹ És valljuk be, sokat ér a propaganda ezen a téren, de a legjobb az, amit nem mi, hanem külföldi barátaink csinálnak, ők nincsenek telítve olyan pathetikus érzésekkel, melyek nem egyszer csak nekünk jelentenek fájdalmas belső argumentumot, de az érdekeiden kívül hidegen hagyják.

Dami könyve csakugyan nagy sikert aratott a külföldi sajtóban és ma például a csehek a „Dami-féle tervezet” sokszor emlegetik, persze nem követendő eszme gyanánt. A tervezet, mely a határon élő magyar nyelvű vagy magyar érzelmű lakosság visszacsatolását célozza, nem áll történelmi alapon, hiszen francia műveltségű ember történelmi érvek iránt sohasem fogékony, hanem a nemzetiségi és népszavazási elvet követi és felhasználja egyúttal az egyéb elszakított magyarságra és a megmaradó nem-magyar nemzetiségekre nézve a svájci autonómiák mintáját: logikus európai gondolat ez, mely a nyugati demokrácia eszméinek felel meg és ezek szerint kétségtelenül hozzájárulhatna a mai irracionális és hatalmi szóval megalkotott Európa racionálisabb felépítéséhez.

Nemrég megjelent könyvében (Tunnels) aztán megkaptuk az egész Aldo Damit, a nyíltszemű, okos megfigyelőt és a mókás, finto-rokat vágó bohémot. Megtudjuk, hogy trianoni könyve honnan ered: hazugságot nem tűrő igazságszeretete diktálta a szerző szívének, hiszen már gyermekkorában Elzász-Lotharingia visszaadására készített tervezetet és apja azzal tréfálta meg, hogy a francia köztársasági elnök nevében táviratot intézett hozzá, kilátásba helyezve a légion d'honneur gyémántrendjelét, ha akciója sikerrel jár.

¹ Jancsó Benedek, A holnap Magyarországa, Magyar Szemle VI. k., 1929, 209. l.

Micsoda kitűnő anyag ez a Dani! az emberboncolásra! El lehet elmélkedni faji, családi és történelmi gyökerein. Olasz művészapától eredő könnyű alkalmazkodási tehetség, ember-intuáció, vándorlási kedv; anyai ágon öröklött nyugtalanság; anyai nagybátyját is úgy hányódnak a világ egyik sarkától a másikig, mint ő. Egyik nagybátyja közeli ismeretségben állott Gordon pasával, Liu-Sang-Kai-jal, Rudolf trónörökössel, Vecsera Máriával, Porfirin Diazzal, II. Lipóttal, Gambettával, Qémenceauval, Boulangerrel. Más rokonai a világtörténet más szeletein vonulnak keresztül, mint tevékeny, mozgékony, nyugtalan politikusok vagy bankárok.

Nevelése is tipikusan nemzetközi íróvá kellett hogy avassa. Olasz honpolgár, olasz katona (hisz apja régi toscanai család sarja), de Svájcban járja iskoláit s így anyanyelve a franda lesz, viszont gyermekkor legkellemesebb éveit Ausztriában tölti rokonainál. Így lett ez az olasz stílusában franda, de gondolkozásában svájci íróvá, aki szellemességre, világosságra, logikára törekvő, de objektivitásra képes és aki éppoly mélyen és önzetlenül átérzi a velünk esett igazságtalanságokat, mint pl. a szintén svájd Robert de Traz, a Dépaysments magyar fejezetének melegsívű írója.

A Tunnels azonban nem politikai tanulmány, hanem útívázatok gyűjteménye, melyben Magyarország csak néhány — igaz, erős — színponttal szerepel, azt mondanám Gide szavával, „ürügy“ az író személyiségének, szellemességének: egyszóval az új franda útírajzstílusnak érvényesítésére.

Mert a mai franda útírajz szabta meg a Tunnels stílusát is, ezt kell nekünk tekintetbe vennünk, sőt a szegedieknek is, akik megnehezelték Damira, amiért itt-ott megcsipkedi őket. A múlt században a franda útírajz kizárólagos célja a festői elem felkutatása és stílusa szentimentális, elérzékenyülő vagy lelkesedő volt. A modern franda útírajzban kötelező az éle, még pedig lehetőleg a fantasztikus és egyéni elemekkel átszillogtatott tréfa, melynek árát persze a tálcára kerülő exotikum adja meg. Ezt a stílust Paul Morand Éjszakáinak nagy sikere hozta divatba. Maurice Bedel Goncourt-díjas regényéért a norvégok haragudtak meg, pedig Ő is csak a franda élcelődés stílusgyakorlatát alkalmazta a derék skandinávokra. Azonban ne ringassuk magunkat illúziókba: a régi D'Ulbach, Recouly-féle magasztaló útleírás kevesebb barátot szerzett nekünk, mint szerezhethet a Tunnels-féle ékelő stílus: amazon nagyon érzett a megrendelt vagy legalább szándékolt lelkesedés, emebben meg éppen a csipkelődés tompítja az eleve elfogult olvasó bizalmatlanságát.

Egy példa; ezelőtt ötven évvel D'ubach tirádákat zengett a magyar vendégszeretetről, és a sok végigevett bankett, a sok megivott bor mámorában csakúgy olvadozott a régi magyar liberális világ magasztalásában. Ma pedig így kapjuk meg Debrecen dicséretét:

„A puszta mindenekelőtt a vendégszeretet hazája. Valami hallatlan vendégszeretet mindenki részéről, akár a falu kis gazdagjairól, akár az intelligencia szegény ördögeiről van szó. Az embernek az a benyomása, hogy egy roppant nagy és egyértelmű összeesküvésről álmodik, melynek célja, hogy az embert meghizlalják. Ha a puszta ugyanabban a súlyban ereszt ki magából, mint ahogy elnyelt, a puszta úgy érzi, hogy becsületén csorba esett. Az én

természetem nyílt, de bizalmatlan. Alig lépek be valahová, már meghíznak vagy megállítanak az úton, hogy beinvitáljanak. Mint „genfi“ az általános figyelem martaléka lettem... Huszonnégy meghívást kapok, melyből huszonhármat vissza kell utasítanom; disznóhúsvacsorák (ezer módra elkészítve) minden két órában, bor tetszésszerű mennyiségben. Tessék parancsolni. A házigazda könnyes szemmel könyörög, hogy el ne mondjam ezeket a jóvátétel! bizottságnak.“

Az útleírásnak ez a formája talán közelebb áll a valósághoz, mint a múlt századi lírikus, Ömlengő. Persze sok ebben is az erőltetett élcelődés, a diákos tréfa. íme pl. a dunai út egy részlete: „Visegrád. Szláv név. Német lakosság. Ez Magyarország. Itt meg kell bámulni egy nagyon öreg tornyot. Salamon király itt unatkozott és aludt öt éven át. Ügy látszik, telefonja is volt.“ De ezekben a szellemi rugdalózkodásokban sokszor keserű igazságok rejlenek, mint pl. ebben:

„Bejárok a szerkesztőségbe is, ahol a főszerkesztő az ajtónak támaszkodva sört iszik, és egy ezredes gépen kopog. Nagyon szeretem ezt az ezredest. Magyar ember. Olyan nehéz mostanában olyan magyar embert találni, aki ne volna román, jugoszláv, osztrák vagy csehszlovák!“

A szegedi vázlatban, mely annyira kellemetlenül érintette a szege-dieket, ilyesmiket olvasunk a szegedi „boulevard“-ok békáiról:

„Semmi sem ruganyosabb, mint egy magyar béka. Az ember úgy ugrik vissza róla, mint egy trambolinról. Roppant nagyokat ugrik. Minden perc-ben majdnem átugrik a határon, amely mindenütt itt van és még valami dip-lomáciai incidenst idéz elő, hogy majd Titulescu interveniál a Népszövetség asztalánál. Vagy nem itt találjuk azokat az öreg néniket, kiknek kertjét a trianoni szerződés kettévágta és akik hogy átjárjanak a kis bódéba, mely toilette-szobául szolgál, el kell előbb küldjék útlevelüket Bukarestbe?“

A béka és a határok ilyen impresszionista fantáziával egybe-kapcsolt esete ismétlődik, mikor megállapítja, hogy a városi magyar nem szívesen rándul ki: „A városi magyar a városban marad. Büszke arra, hogy Trianon hagyott neki egynéhányat.“ Az ilyen humoros for-mában fogalmazott kegyetlen igazságok jobban fognak a külföldin, mint bizonyos kiadványok, melyekről lerí a propaganda.

Mindenütt, a néha kellemetlenül szellemeskedő szatírán keresztül is érzik az író nagy szimpátiája a magyarok iránt. Máskülönbén hogy írma le ilyesmiket a csehekről:

„Nálunk megszokták, hogy égisz emelik Csehszlovákiát és a csehszlová-kokat, kik csakugyan nincsenek minden érdem híján. Csak az a baj, hogy nem is léteznek. Csak egy csehszlovák van, írta nemrég egy francia publi-cista: Benes úr. Azt mondják, hogy most már Hodzsa úr is az. És eszembe jut Philippe Berthelot, aki rajongott az új népekért, mert olyan «dadák» ... Minél jobban nézem, a mai Közép-Európa egy hatalmas bohózatnak, tragikus bohózatnak látszik. Találkoztam egy csomó emberrel, aki ugyanezt állította. Azt mondják, hogy nemrégiben én el voltam nyomva, mondta nekem egy tót. Szavamra, sohasem vettem észre. Engem akaratom ellenére a magyar ellen-zékbe sodortak, mondotta a másik. Én voltam, mondta a harmadik, az itteni régi magyar egyetem egyetlen tót tanára. Az új éra elkergetett...“

Persze a Tunnels nem területvédő irat és nem a magyarok ked-veért íródott és ez az utas Figaro más nemzeteknek, így a svájciaknak, franciáknak, németeknek, olaszoknak is sok p i c h e n e t t e - e t ,

chiquenaude-ot osztogat, sokkal többet, mint minékünk. Az ő könnyen, szabadon lebegő értelme kacagva ugrándozik a megkergült Európa széles terein, miközben Proust módjára keresi múltját. Csak az a baj, hogy nem találja meg, mint a nagy francia író. Ilyenkor aztán melancholia fogja el a magányos kacagót és könyvének nem azok a legrosszabb lapjai, melyekben ellentmondásokkal telt múltja merül fel új impressziókra éhes lelkében.

ALDO DAMI egyik francia barátja, Philippe Lamour is beállott nemrégiben a trianoni béke ostromlói közé. Ph. Lamour egy igen érdekes és egészen modern folyóiratot indított meg az idén, mely a Plans címet viseli. A francia individualista liberális világ nehézkes routine-ja ellen vette fel a harcot írótsaival. Párizs higiénikus átépítését sürgeti benne az új építészet vezetője, Le Corbusier, a Vieux Colombier modern színpadi újításait propagálják benne és Európa politikai és gazdasági reorganizálását hirdeti maga a szerkesztő, hibáztatva Franciaország negatív politikáját. Legújabb, 4. számában térképeket közöl, melyben a magyar béke esztelen határait mutatja be és erélyes stílusban követeli a revíziót és Közép-Európa újjáépítését.

Szellemileg rokona Aldo Daniinak, bár gondolkozásában kissé távolabb áll tőlünk az a fiatal svájci író, Denis de Rougemont, ki a Revue de Génève tavaly október-novemberi számában megírta magyarországi útjegyzeit (Voyage en Hongrie). A Revue de Génève azóta megszűnt, amit nem sajnálhatunk eléggé, mert hiszen ott mi magyarok sokszor szóhoz jutottunk a ritka pártatlansággal és jó szívvvel, nemes intelligenciával megáldott szerkesztő, Robert de Traz jóvoltából. (Közbevetőleg: nem kellett volna nekünk ezt a folyóiratot kissé jobban felkarolnunk? Magyarországon még mindig csak a Revue des Deux Mondes-ot járattják, mintha valami különösen fontosat tanulhatnánk ebből a liberális korban hatalmas, de ma elavult, unalmas, nagyképmű és René Pinon magyargyűlölő poincarista politikai krónikáival tarkított folyóiratból!)

Denis de Rougemont számára is csak ürtűgy az utazás, saját énjének avagy az „objet”-nek nevezett valóság felfedezésére vezető módszer. Tehát az exotikum, mely azelőtt előtérben állott, ma csak az én tápláléka, mellyel a véletlen impresszió szeszélye szerint bánik. Így Denis de Rougemont tudatosan ellenáll a festői hatásoknak, holott ezek Magyarországon szinte „megostromolják”. Benyomásait „lefordítja” egyéni értékeléssel. Persze mindez Barres velencei elmélkedései után már nem új, csak a nyelv és kifejezés lett még furcsább, Giraudoux-szerűen fantasztikus. Csak az a baj, hogy barátunk nem mindig tud a festőinek, az exotikumnak ellentállni s ilyenkor a magyar tarkaságot ő is csakúgy lekapja színes fotografalógéppel, mint minden újsághó honfitársa. A koronaörváltástáskor felvonuló mágnások tarka színben és merev arisztokrata allűrökkel kerültek gépe elé. Leírja méltóságos ruhájukat, de francia módra megjegyzi, hogy ez a ruha nem illik a divatja múlt taxikhoz, melyekben érkeznek. Van egy fejezete a magyar revíziós propagandáról is. Itt se a tények érdeklík, csak a prozelitiz-

mus módja, mellyel a magyarok a náluk megforduló idegennek az igazságtalanságokat elmagyarázzák. „A baracklikőr meggyőző hatású és ebből üdvözlésképpen három pohárral kell felhajtani. Akkor nyílnak széjjel a ‚megcsonkított Magyarország‘ térképei.“ „Tudja-e, hogy hazánk kétharmadát elrabolták?“ — „De ilyenkor már nem lehet számon kérni vendéglátóimtól mi módon bántak hatalmuk idején a másnyelvűekkel, bizonyos vidékeken, ahová ezek oly mennyiségben szivárogtak be, hogy ott többségre jutottak.“ Ilyen savanyú és fanyar gondolatok mellett is különösen megkapja a magyar fölény érzése és a tüzes érzelmesség, amit szerinte az újságírók elfelejtenek megtelegrafálni újságjaiknak, ha itt járnak. Pedig az érzelem Rougemont szerint különösen a politikában a legfontosabb. Meglepi a magyarok szenvedélyes, „naiv ravaszsága“ az őket illető ügyekben, melyet nem lehet kijátszani, mert ártatlan, tudattalan. Lelki imperializmusnak nevezi a magyar lelki attitude-öt és többre tartja a gépek és a gyermekszülés imperializmusánál. El-elmélkedik egy Rothermere-dívánpáma mellett az angol „afiairiste“ magyar sikerén, az általa felkeltett „mértéktelen reménységekről“, melyeknek „nincs másnapjuk“. S miután lenyomatja Mátyás király állítólagos levelét, melyben az polgárait lenyakazással fenyegeti meg, ha nem jelennek meg előtte (mi mindent lehetne a francia mentalitásra következtetni, ha XI. Lajos mondásait vagy Marat tetteit általánosítani akamók!), áttér Babits Mihályra, kinél úgylátszik igen kellemes órákat töltött Esztergomban. Talán itt mutatkozik teljes képében ez a kedves svájci ismerősünk: víg francia diáknak. Szép, felületes, de eredeti impressziókat kapunk még a magyar asszonyokról, zenéről, a Balaton „fád“ vizéről, és a bécsi vonat emlékeiből megtudjuk, hogy hasztalan kereste Magyarországon azt, amit ő egyénisége kulcsának nevez, de mint Barrés Velencében, ő is rájött arra, hogy az efféle utazás a „módszer“ tisztázásához erősen hozzájárul. „Jaj annak, aki nem keres; jaj annak, aki nem talál; jaj annak, aki tetszeleg abban amit talál.“ Bízom benne, hogy Denis de Rougemont megtalálja, amit keres és hogy magyar kísérletét sohasem fogja elfelejteni.

DAMI trianoni könyvéhez csatlakozik René Dupuisnek nemrégiben megjelent *Le problème hongrois* című kötete is (Les Éditions Internationales, Paris). Ezúttal nem fantasztikus, irodalmi allűrökkel fellépő útirajzot, hanem komoly és alapos tanulmányt kap a francia olvasó Magyarország szomorú helyzetéről és arról a veszedelemről, melyet a trianoni béke az európai béke szempontjából jelent. A könyvet különösen érdekessé teszi, hogy nem svájci, neutrális gondolkozású ember nyilatkozott meg benne ily melegen mellettünk, hanem a háború utáni francia fiatalság egyik éleslátású és melegszívű tagja. Könyvének alapgondolata, hogy a magyarokat ért igazságtalanság Franciaország érdekeit erősen veszélyezteti és hogy csak a határok kiigazítása, a szomszédokkal kötendő előnyös gazdasági szerződések és a magyar minoritásoknak adandó autonómiák teremthetik meg azt az egészséges középeurópai helyzetet, melyre Franciaország vágyik. Szerinte Franciaország kötelessége lett volna közvetítő szerepet játszania

Magyarország és a kárára meggyarapodott szomszédai között és csak Franciaország hatalmi szava és erkölcsi tekintélye hozhatta volna létre a békekötések idején a Duna völgyének egészséges rendezését. De ezt Franciaország elmulasztotta, energia és bátorság híján. Könyvét tehát azért írta, hogy felhívja honfitársai figyelmét arra, hogy még mindig vannak lehetőségek a megoldásra és a katasztrófa elkerülésére, mely szerinte elég közel van.

Első törekvése leszerelni azt a véleményt, mely szerint a béke változhatatlan; a béke Poincaréval szólva állandó alkotás. Úgy látszik, a revízió tüzes követelése nem tetszik a francia politikusoknak, mert Dupuis hosszasan magyarázza, hogy nacionalizmusunk „túlzott, beteges” formája logikus következménye annak a helyzetnek, melyet a trianoni béke teremtett. Nem szokták a beteget megszidni azért, mert láza van, teszi hozzá, pedig az európai államférfiak többsége így jár el Magyarországgal szemben. Nem valami erőszakolt pánmagyarizmus készíteti a magyarokat az irredentára, hanem életöszönük: az imperializmus nem szokott folyton a külföld támogatására és igazság-érzetére hivatkozni, mint mi tesszük. A magyarok fulladással járó vérszegénységükben kiáltanak levegő titán.

Meglepi, mint minden idegent, az az egyhangúság, mely a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben a trianoni béke igazságtalanságaira nézve uralkodik és szomorúan konstatálja, mint szegényedik, romlik a magyar társadalom a béke következtében napról-napra, folytonosan tovább csúszva a kétségbeesés veszedelmes eshetőségei felé. Sorra veszi azokat a módokat, melyek Magyarország és általában Közép-Európa gazdasági talpraállítását lehetővé tennék s kimutatja, hogy valamennyit a kisantant-államok gyűlölete, az új határok vagy a nagyhatalmak rövidlátása teszik lehetetlenné. „Románok, jugoszlávok, csehek félelmes tisztelettel vegyes gyűlölettel viseltetnek Magyarország iránt és ez az érzés sokszor saját érdekeikkel szembeállítja őket; elvakítja őket, valahányszor erről az országról ítéletet alkotnak maguknak.” Ezt az esztelen rosszindulatot különösen Csehország gazdasági intézkedéseiben fedezi fel. Benes és Seipel intelligenciájára appellál és felhívja őket józanabb gazdaságpolitikai gondolkodásra. (Mindez még a német-osztrák vámúnió terve előtt íródott.)

A politikai téren elválasztja a méltánytalanságtól, szenvedésektől indulatos, ingerűk magyar prozelitizmust a hivatalos politika józan, mérséklő álláspontjától. Tiltakozik az ellen, hogy az ú. n. magyar „propagandát” néhány ambiciózus ember mesterséges machinációjának tekintsék: a tiltakozás az egész magyar társadalom anyagi és szellemi gyötrelmeinek spontán kifejezése. És itt újra szemére hányja hazájának, hogy a magyarok hasztalan kísérelték meg, hogy Franciaország támogatását vagy legalább is szimpátiáját megnyerjék. Pedig Franciaország számára különösen a kisebbségvédelem terén megvolna ennek a lehetősége. Így mintegy szükségszerűen hajtja be Franciaország a magyarokat a németek politikai gyűrűjébe és Stresemann veszi át azt a szerepet, amit a francia külügyminiszternek kellene eljátszania a kisebbségek ügyében. Különben az a véleménye, hogy az olasz-magyar viszony dolgában is túlzott a franciák aggodalma, de

magukra vessenek, ha Olaszországnak jobban sikerült magához kapcsolnia Magyarországot, melynek baráti hűsége legendába illő.

Külpolitikai szempontból a lengyelekben látja a magyar helyzet jövődő megoldóit. A lengyel a magyar kérdésben érdektelen fél s így méltányosan közvetíthet a kisantant és a magyarság között. A lengyel-magyar barátsági szerződést lelkesen üdvözli és benne látja egy eljövendő egészséges középeurópai politika sarkát.

Aztán sok óvatossággal, de teljes nyíltsággal tárgyalja a területi kérdést, melyben szerinte a magyaroknak minden heveségük dacára is igazuk van. Érdekes formulában állapítja meg, hogy a határszéli etnikai visszakapcsolás kérdése nem minoritási probléma; szerinte valóságos humbug itt kisebbségről beszélni. Itt a nagy többség mestersegesen elszakított részeiről lehet csak szó. Különösen igazságtalannak tartja Csehszlovákia megalakítását, melynek semmiféle történeti vagy érzelmi alapja nem volt ahhoz, hogy Magyarország északi harmadát 800.000 magyarral együtt bekebelezze. Nem akarunk a nekünk sajnos nagyon is ismert dolgok részleteibe belemenni, csak újra hangsúlyozzuk, hogy René Dupuis is Aldo Dami könyvéből ismeri a trianoni béke szörnyűségeit és adatait Rothermerével összehasonlítva, kétségbevonhatatlanul igazaknak tartja. Részletesen tárgyalja aztán a magyar kisebbségek kiszolgáltatottságát, az iskolai vexaturákat, a névelemzést, az agrárreformokat, kiemeli a esdi kormányzás raff inált ravaszságait, a „sokszor romlott, tudatlan, brutális“ román közigazgatást, mellyel kapcsolatban Anatole France-ot idézi, ki szerint a hatalmak „balkanizáltak“ Közép-Európát. Nagy bátorsággal veszi szemügyre a régi magyar kisebbségi elnyomás kérdését, melyre vonatkozólag megállapítja, hogy egész bizonyosan annyira sohasem nyomták el a magyarok a románokat, tótokat, mint ahogy most ő velük bánnak. Az elnyomás cáfolatára idézi a magyarság kellős közepén még ma is meglévő tót és német szigeteket. Érdekesen mutatja ki, mint alakultak ki a francia közvéleményben a magyarokra vonatkozó kedvezőtlen nézetek a cseh és román propaganda következtében.

Külön fejezetet szán a francia-magyar érzelmi és szellemi viszonyoknak. A magyar-francia szimpátia alapját bizonyos közös jellemvonásokban ismeri fel: szerinte a becsület és lovagiasság érzése, a jogérzet, a rend és politikai stabilitás szerete, a szervezkedési tehetség azok a rokon vonások, melyekből a könnyen kialakuló és századokon át tényleg megvolt francia-magyar barátkozás táplálkozott. Végezetül Franciaországot újra felszólítja, vállalja a közvetítő szerepet a kisantant államok felé, járjon közben a határok kiigazítása s majd a határok lassú eltörlése érdekében, mert szerinte csak így teremthető meg a dunai béke, melyre Franciaországnak az Anschluss és a Drang nach Osten meggátlása érdekében annyira szüksége van.

Függelék is kap a francia olvasó: egy rövid átnézetet az újabb magyar irodalomról. Bővebben beszél Tormay Ceciléről, kinek műveit úgy látszik kevésbé ismeri, mint nagy nemzeti tevékenységét, mert a magyar „vidéki erkölcsök“ festőjének mondja. Szépen mondja d a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének megalakítását és szerepét s ugyanitt dicsérrel emlékezik meg Klebelsberg Kunó gróf nemes

törekvéseiről, kinek állandó célja, „hogy Magyarországot elsőrangú szellemi elittel lássa el, mely alkalmas arra, hogy szilárd és hatalmas keretet alkosson az országnak azért, hogy a szerencsétlenségeket lealjasdósítás nélkül viselje el, hogy áthágjon a nehézségeken és kellő tekintéllyel léphessen fel a nagyvilágban“.

De mint minden franciát, ki hozzánk vetődik, a progresszív irodalom érdeklő elsősorban s így hosszas és lelkes tanulmányt kapunk Ady Endréiről, kiemelve opusának világraszóló fontosságát. Hangsúlyozza, hogy talán sehol a világon nem jutott a háború előtti kínzó nyugtalanság oly tökéletes eredetiséggel kifejezésre, mint Adynál, és főleg oly természetességgel, hogy hozzá képest a franciák „legtehetségesebb íróinak legszerencésebb leleményei is mesterkéltnek látszanak“. Közül is kilenc Ady-verset Sauvageot fordításában. Hosszasan ír Babits Mihályról és azokról a műveiről, melyeket francia fordításban elolvashatott; Kosztolányi, Kassák, Osváth Ernő, Ambrus Zoltán és Szabó Dezső is kap néhány lapot.

Örömmel számoltunk be a lelkes fiatal francia író művéről, melynek talán nem lesz meg az a hatása, melyet írója neki szánt, mert hiszen nem egy, hanem sok-sok hasonló tanulmány kellene ahhoz, hogy az Európa sorsába oly döntő módon beleszóló francia közvélemény irántunk érzett elfogultságát leszerelje és kedvezőbbre hangolja. Hatást főleg azért várhatunk a könyvtől, mert sikerül kimutatnia, hogy a mai helyzet nem felel meg a francia érdekeknek, tehát a szerző igyekszik a reálpolitika terén maradni. Magunk részéről pedig szívből örülünk, hogy ez a bátor könyv megjelent: fogadjuk annál szívesebbről, mert szerzője teljesen érdektelen, önálló ember, kit egyes-egyedül igazságérzete ösztönzött a trianoni állapotok bírálatára.

ECKHARDT SÁNDOR

REGÉNYEINK TÁRSADALMI SZEMLÉLETE

NYOLCVANAS évek végén egyik fiatal írónkat magához vonzotta a fin de siècle Párizsának rejtelmesen lobogó fénye.

A Felajzott idegekkel ment ő is az új szépségek felé, mint nyomában nem egy társa egészen az Adyék csodáraéhes nemzedékéig. De amíg Ady Endre csak szédülős víziót, mámoros önérzetet hozott haza az előtte soha meg nem táruuló városból, Bakonyából, amelyben egyedül és ismeretlenül kerengett, — a fiatal Justh Zsigmond, aki ott kinn a társasági és szellemi élet forgatagába került, nyitott szemmel figyelte meg, amit értékesnek tartott és tanulságokat próbált leszűrni az itthoniak számára. A franciák pompás irodalmi kultúrája kapta meg, mint a XVIII. század irodalomteremtő magyarjait, íróik ízlése, szelleme, lélekismerete, amelyekben egy állandó és kedvvel vállalt társasági élet eredményeit csodálta, a szalonok lekicsinyelhető, de mégis mindenben érződő hatását, a művészelkek és a társadalom egymásrautaltságának, egymásratalálásának virágait. „Igen fontos a művészetre és irodalomra nézve az is, hogy képviselői érintkezzenek az emberekkel, a közönséggel. Ez teszi tággá, szélessé a művész, az író világnézetét.“ Nálunk számos fogyatkozás oka, hogy a művészek kívül élnek a társaságon. Regényíróink emberismerete gazdagodna, ha elkülönődés helyett belevegyülnének a társas életbe. De más, kézzelfoghatóbb előnyökkel is biztat az írók és olvasók érintkezése; felkelti az örök sznob közönség kíváncsiságát, feléleszti vásárlókedvét. „Egy-két ilyen szalon nagyobb érdeklődést idézne elő az irodalom iránt, mint az összes „könyvvásárlást pártoló“ felhívások és reklámok együttvéve.“ „Ahol az író a társaság tagja, ott a társaság érdeklődik az irodalom iránt; ezt mutatja London és Párizs irodalmi élete. Hol az író, művész magára marad, magának él, ott el is lesz nemsokára hagyva s a közönség közönyétől akár éhen is halhat. Ha Frincesse Mathilde nem tart nyílt házat, ma nincs realiztikus iskola.“ Ami hiányzik, meg kell teremteni, át kell plántálni magyar talajba a pompázó ritka növényt.

A makacs óhajnak visszhangja támad; az idegen példa és a maga gondolatai Don Quichote-jának segítségével siet a valóság. Egyik szellemes, művelt mágnásasszonyunk, gróf Csáky Albinné felajánlja házat a kísérletre. A kezdeményezésnek felülről és nőtől kellett kiindulnia, hiszen a társaság zárt világa mindig nők körül forrott ki, a szalonélet a háziasszonyok műve és dicsősége. Az akkor induló Hét első számában jelent meg a grófnő lelkes cikke. „Legyen tehát, ami nincs, legyen szalonunk, mely igénytelen, szíves, igazi magyar

vendéglátással tárva legyen megszokott körünk, valamint a beléjutni kívánczók számára egyaránt.“ Az elmélet és a jószándék két tapasztalatlanja izgatottan várta a választ és bizonyára a meghökkenéstől kerekre nyílt szemmel fogadta a felháborodásnak, megbántott önértetnek, gúnyolódásnak, az egyszerű gorombásoknak és választékos odamondogatásoknak a kitöréseit, amelyekkel íróink egymást múlták felül a grófi „kegy“ elutasításában. Harcos nyilatkozataikban megannyi sértett szűz háborgott; erényüket, az írói függetlenséget vette célba az alattomos és aljas kísértés. Silberstein Adolf gógös volt és megközelíthetetlen. „Ha a főrangú körök az írókra hatni akarnak s állanak a mellett, hogy azokat a saját körükbe vonják: ismerjék el előbb a szellem egyenrangúságát a születéssel.“ Mikszáth kedélyesen tudakolta, vajjon jutalomnak vagy büntetésnek szánják a szalonokban megjelenést és kimondta a szentenciát: „Nem, nem fiúk! Ne okoskodjatok. Maradjunk mi csak meg örökre a „Kis Pipa“ törzsvendégeinek.“ A szegény grófnő halálosan röstelkedett, szánta-bánta, hogy felszólt, mentegetődzött, „soha senkinek eszébe se juthatott kedve, kívánsága ellenére toborzani akarni valakit a velünk való megismerkedésre“ és sietve félreállott a diadalittas győztesek útjából. Egy hang lovagiasan és bátoritanul a védelmére kelt: „De uraim, hisz csak egy csésze teát kínáltak önöknek! Miért ez a szigorúság?“ — azután a harc elcsendesedett. Az írói rend hősieen megvédte szabadságát a hatalmas ellenfélle szemben.

A tragikomikus kis eset tükrében komoly , problémák tűnnek fel. Egy évszázad törvényszerű, egész Európa szellemi életére kiterjedő fejlődése választja el a patrónuskereső író a függetlenségére féltékeny, felsőbbes moderm írótól. A társadalmi viszonyok gyökeresen megváltoztak, a közönség köre kitágult, a mecénás szerepét átvették a könyvkiadók, az írók sűrűn politikai szerephez jutottak, a romantikus költőképzet és zsenikultusz nagyra növelte önértüket; így és más általánosan ismert tényezők összejátszásából született meg a kasztba verődő, a társadalom egyéb rétegeitől magát büszkén elkülönítő irodalmártípus. A születés és a vagyon kiváltságosai dien lázadó néptribun, a szűkkörű polgári morált és együgyű józan ész gúnyoló felsőbbrendű ember, a társadalom margóján élő bohém, a bűnösök és számkivetettek ügyét magáévá tevő apostol, a szellemi dandy, aki finnyásan fordul d az „átlaglelkektől“, váltak egymásután az irodalmi szerepjátszás kedvenc mintáivá. Nyugaton azonban az irodalom és társadalom kapcsolata sohasem szakadt meg teljesen. Az író szinte akarata ellenére kötötték századok fejlett kultúrájának a tradíciói, az örökül nyert ízlés, a tökéletessé kialakult nyelvi fonnák, megannyi bilincs, amellyel a közönség fogva tartja az egyént. És osztálygőgijét, meg szeparálódó hajlandóságát mindvégig ellensúlyozta az eleven társasági ösztön, a különféle áramlatok között vonzóerejüket el nem vesztett szalonok. Az arisztokraták megértően fogadták a lázadókat, a polgárok szívesen látták a gúnyolódókat, az írók jól érezték magukat ellenségeik között. Foglyok voltak, de fogságuk az irodalom életét jelentette, a megtartott színvonalat, a megúhódó ízlést és last not least, közönséget.

Hazánkban másképpen alakult a helyzet. A magyar irodalom régebbi típusát, amely úri passzióknak és papok, szerzetesek kötelességtudásának köszönhető lett, a XVIII. század végén nálunk is a hivatásos író kezdte újjá formálni. Az új alak eleinte nem nagyon különbözött a régitől. A feltörekvő réteg körülményei, szegénysége, elszigeteltsége folytán műveletlenebb volt, mint a vezetőosztály, a franciás kultúrájú főnemesség. Így a magyar író számára a mecénás egyben kulturális mintakép is volt, akit követni, ízlését elsajátítani, igényeit kielégíteni iparkodott. Szellemileg is függött tehát az akkori társadalomtól. Sokat utazott, emberismerő, nagyműveltségű, idegen kultúrákat elsajátított patronusai voltak, akikkel szemben őt csak írói mivolta különböztette meg, tehetsége, amelyről még nem tudta, hogy büszkélkedni való. Alázatos volt és tanulmánygó, hódoló és utánzó.

Az első zökkenőt az így kialakult viszonyba a magyaryelvűség kérdése hozta. Főuraink a műveltségi színvonalat védelmezték a latin nyelvben, a tudományos közösségbe kapcsolódás lehetőségét, az ország keverék nyelveinek semlegesítőjét, a retorikai és politikai hagyományok őrzőjét. Íróink az írói feladatot látták a latin nyelvkészlet magyarrá váltásában; a fejletlen nyelvet mohó sietséggel próbálták alkalmassá tenni idegen szépségek visszaadására. Heroikus vállalkozás volt az övék, az írói ösztön bátor csodája. De az irodalmi indíték mögött egyre jobban tudatosodva már mellékcélzatok lappantak, a magukat függetlenítés gondolata kísértett. Az új nyelvi kultúra, amit ők teremtettek, egészen az övék lesz; kiemelő, megkülönböztető érték, amiért senkinek sem tartoznak hálával. A felvilágosodás, amelyre nálunk főúri érdeklődők irányították a figyelmet, főúri könyvtárak adták a táplálékot, visszacsapott az elindítóra; a honi műveltség önértébe burkolódzó patrióta már szellemi, sőt morális fölénytel tekintett a „kulföldieskedő” mágnásra, akinek tudása terméketlen maradt; a mintaképből lenézett ellenfél lett. A gyámkodás alól felszabadultak örömmel tették magukévá a herderi tant a nép kultúratermő erejéről; szolgálták az új bálványt, amely fölött már ők voltak az urak. A nép határozatlan, ködös képzelet mögött saját energiáik duzzadtak, a maguk érzései és céljai követelődztek. A vezető rétegek egyszerre elvesztették minden kulturális tekintélyüket (tegyük hozzá, a maguk szemében is), pontosan ismert képességeik az írói tudatban elértéktelenedtek a népben rejlő értékek javára. A század közepére az önállósult írói világnézetnek sikerült magához ragadnia a hegemóniát és immár a maga erejéből irodalmi virágkört teremtenie. Az alkotóerők teljükbe futottak, nevelőhatásuk szétáradt a közönségben, amely hálás tanítványként állott írói körül; a társadalom vált az irodalom függvényévé. A fejlődő ízlésű polgárság most éppen úgy rá volt utalva az írói útmutatásra, mint néhány évtizeddel előbb az írók a főnemesség műveltségeinek példaadására.

Az irodalmiság diadalában azonban magát az irodalmat veszélyeztető mérgek lappantak. Nemzeti klasszicizmusunk tragikuma volt, hogy formai tökéletességét megszegényedett ízléssel egyesítette, Kazinczyék nemzedékének kényeskedő urbanitását ékesen szóló provin-

cializmusra cserélte, vágyott sokszínű zenéjüket a népiesség egyhangú húros hangszerére írta át, a maga gazdag, modem mondanivalóit anakronisztikus, az európai irodalom akkori keretein már kívüleső műfaji formákba erőltette. Amíg a XVIII. századvégi úttörők bármilyen tökéletesen eszközökkel, de lényegbeli hasonlóságot teremtettek elmaradt kultúránk és a nagy nyugati irodalmi kultúrák között, a népies iskola törekvései inkább a környező kis nemzetek irodalomfogalmaival és céljaival váltak rokonná. A népiesség túlsúlyát a herderi bölcsélet, rousseau-i szentimentalizmus és a demokratikus politikai elméletek mellett, amelyek az ellenállóbb kultúrákat alig lendítették a népi felé, elsősorban a múlt század gyermekének, a nemzetiségi öntudatnak a kis nemzetek sorsát döntően befolyásoló hatása okozta. Történeti öröknek engedve haladt tehát irodalmunk egy nyomon a szomszéd népekével. De ők szellemi életük kezdetét köszönhették ennek az önszmélésnek, míg nálunk egy régebbi, értékesebb kultúrforma váltódott újabbra, mint ahogy a nemzetiségi gondolat is egy századokon át érvényes nemzetfogalmat gyűrt maga alá.¹ Íróink Vezérszerepük mámorában nem látták a veszteséget, nem bánták a kénytelen engedményeket, vállalták a népi programot. Büszkeségük mögött megalkuvás húzódtott meg és a kor ösztöneinek kiszolgáltatottság. Egyedül Arany János volt kivétel, akinek művészete heroikus küzdelem a lelkét és tehetségét lefelé húzó erőkkel.

Az irodalomnak nemzetet irányító hatása csak egy szerencsés történeti pillanatilag tarthatott. A keringő áram hamar megszakadt és a század végén irodalom és társadalom minden kapcsolat nélkül, közömbösen és értetlenül állottak egymással szemben. Az új intelligenciából hiányzott a közönséggé tömörülés tehetsége, az igényes irodalmi érdeklődés, amely erőfeszítésekre kényszeríti az író, megszabja a jó átlagnívót és végzi a nélkülözhetetlen selejtező munkát. Az író pedig, lélekben és életében egyre jobban elkülönülten, veszített hatalmát, amelyet természetesnek és öröknek tartott, gőgös művészfölnnyel pótolta. Elbizakodva önálló kultúrája erejében, elég erősnek érezte magát, hogy végkép függetlenné váljon a társadalomtól. A maga energiáival biztosítottak látta a fejlődést.

Az volt a kérdés, vajjon a magyar irodalmi hagyomány, még ha idegen irodalmi hatásoktól erősödve is, elérte-e már a belső kiteljesedésnek és megérésnek azt a fokát, hogy önmagát táplálni, önmagából megújulni képes legyen. Regényirodalmunk fejlődése adta meg legvilágosabban a tagadó választ.

Kialakulatlan volt mindenekelőtt a legfontosabb tényező: prózánk. Az egészséges fejlődés útja a nyersanyagnyelvtől a műalkotásnyelvhez vezet, az ösztönnyelvtől az értelemnyelvhez, a mondatoknak alárendelt szavakhoz, a műfajokhoz alkalmazkodni tudó, ámyalódó, hajlékony mondatokhoz, a már szerkezetében lélektani finomságokat kilobbantó beszédhez. Jól tudták ezt a XVIII. század újtíói, amidőn lelkes izgalommal hódították meg a legkülönfélébb műfaji formákat a magyar nyelv számára, egyszerre keresve a ruganyosságot és a választékosságot. Nyelvművelő programjuk helyett, amely a képességeknek minden irányban egyenletes fejlesztését kívánta, Vörösmarty óta

¹ V. ö. Ottlik László kitűnő tanulmányát: „Új Hungária felé.” Magyar Szemle, IV. i.

a gazdagítás szempontja győzedelmeskedett, a nyelvnek önmagáért, egy irányban, tárgyi követelményekhez nem illeszkedőn felduzzasztása. Nyelvünk líraivá vált és a Ura reprezentatív magyar megnyilatkozásá, ahol a nedvbő, túlaradó gazdagság a legjobban érvényesíthető. Erőteljes, kiművelésre váró régi prózánk a romantika nyomán elerőtlenedett, sajátos feladatai a területére átcsapó Urai stflushatások mellett feledésbe merültek, színes lett és pontatlan. Ennek a ferde fejlődésnek végső állomása Szabó Dezső és követőinek ányalakatok egyberesős, a hangszóróhoz hasonlóan mindig egyforma erővel harogó, túlszűfolt regénystílusa; buja vegetáció, de nem a friss életé, hanem a rothadásé. A részek fontosabbak az egésznél, a szavak túlkialtják a mondatot és a barbár pompa mégsem képes palástolni a kifejezés tulajdonképpeni sivárságát.

Ahol a líraiság nem segíthetett, ott prózánk termőereje végzetesen elapadt. A társalgás hangját, amely a nyelv fejlettségének egyik legkétségtelenebb bizonyítéka, regényíróink mák vértelenül, mesterkéltnél merevséggel tudták visszahozni. Jókai, aki különben egyike legkitűnőbb beszélőinknek, amidőn egy-egy tiráda lírikus lendületét, vagy a népies mellékalakok játékosan jőzön bölcsességét szőlalattja meg, a párbeszéd mesteriségében egyszerre erejét vesztí. Egymást gyorsan váltogató, rövid, drámai mondatok csak látszatra adnak eleven dialógust. Ha figyelmesebben szemügyre vesszük technikájukat, a maguk ritmusát és értelmét a másiktól szinte teljesen függetlenül kibontakoztató mondatokra ismerünk, kijelentésre és válaszra, amelyek csak mellérendeltek, egymásután következnek, de nem egymást hívják életbe, mint a jó párbeszédben. önállóak, nem egybeívelők, beszélő és megszólított mechanikus szerepcseréi, nem közös alkotásai. „Mondain”, csevegő részletei pedig édeskészségükkel néha karikatúrái a könnyed társalgásnak. Kemény Zsigmond alakjaiból nehezen, darabosan szakad ki a gondolat; ők mondanivalóikat közlik, ahelyett, hogy beszélgetnének. A századközép és még inkább a századvég elbeszéléseiben azután a legszembeűnőbb példáit találjuk a dialógustehetelenségnek; a minden élétszín híjával levő kényszeredett fordulatok egy senkitől nem beszél, mesterséges nyelv benyomását keltik az olvasóban. Es ezen a bajon, a társalgási nyelv hiányán, nem segített a realizmus sem, amely pedig a paraszt beszélgetésében, persze a beszélők lelkivilágának megfelelő egyszerűsítéssel, el tudta találni az igazi dialógust. Mikszáth, Tömörkény, Móríc Arany János epikai hagyományába kapcsolódva a paraszti szóváltást művészi eszköz rangjára emelték, megvalósítva ezzel a magyar próza egyik legjellegzetesebb formái eredményét. De egyoldalú nyelvi érdeklődésük és főgékonyaságuk csak úgy gátolta az igazi beszélgető hang megszületését, mint a társaságtól való visszahúzódasuk. Nem segített a színház befolyása, a nálunk is népszerű „társasági színmű”, a francia szalóndarabok sűrűn adott fordításai; nem segíthetett, mert a színpadi nyelv eredője és nem létrehozója a nyelvi kultúrának. A színpad nyelvművelő ereje igen nagy, de csak a kész anyag értékesítésében, bizonyos nyelvi sajátások divatbahozásában, másoknak erőszakos elnyomásában; csak szelektáló, nem teremtő erő. A darabok és a fordítások maguk is csinált, valószerűtlen nyelven íródtak; innen nem jöhetett fölfrissülés. Nem segített, sőt rontott a helyzeten az újságírásnak a századforduló óta egyre érezhetőbb irodalmi hatása. A sok bevándorló családból való újságíró a bömői, heinci stíluskészletet hozta át nyelvünkbe, amíg egy nemzedékváltás során német feuilletonistából magyar íróvá fejlődött. Ez a megvesztegető könnyedségű, de az évtizedek előtt megtalált stílusötleteken ma sem túljutó, erőfeszítés nélküli, gyorsan sekélyesedő írásmód a német prózát annak idején jótékonyan téríthette bizonyos súlykönyvités, franciás ányalódás felé, anélkül, hogy a már érett nyelvi formákön lényegesen változatható volna, nálunk silányabb kiadásban és a magyar próza kezdetlegesebb állapotában érvényesülve csak árthatott. így jött létre a mai, regényben, színdarabban, újságcikkben már alig különböző átlagstílus, amely, akárcsak Szabó Dezső emfázisa, iskolát csinált. A két stílusirány különben minden látszólagos ellentéte mellett alapjában megegyezik; mindkettő ányalatlan, alkalmazkodni képtelen, szóhasználatában pontatlan és a fogalmi határozottságot olcsó érzelmi feszítéssel helyettesítő.

A társadalomtól elkülönödő írók munkája sikertelen maradt szépprózánk urbánusabb és értelmibb formáinak kialakításában, amelyek pedig előfeltételei az elemző regénynek. A beszélgetés nehéz feladatában tüntek elő legvilágosabban az elszakadás következményei, de természetesen egyéb vonatkozásokban is éreztették hatásukat. A stílus ugyanis nemcsak az egyéni tehetség és az elsajátított műhelygyakorlat eredménye, hanem függvénye az írókat környező közönség műveltségi és ízlésszínvonalának, a társadalmi szabályok,

előítéletek és igények feszítőerejének, a társasági életnek és a nyelvi érettségnek, amely maga is társadalmi produktum; a stílus alkalmazkodás a társadalomhoz. Fejlettségét és értékét az átlagszínvonal méri, nem a kivételes alkotások, nem a meteorok átsuhanó ragyogása, hanem a csillagok nyugodt, egyenletes fénye. Bizonyos nyelvi és stílusadottságok nélkül, amelyek nemzedékek szívós, összeható munkáját kívánják, a legnagyobb szerűbb tehetség sem tud teljes értékűt alkotni. A zsenialitás nem segít a közizlés hiányán.

Tartalmi tekintetben is megsínylette a regény az irodalmár elszigetelődését. A romantikus regényformák, amelyekben még a történet uralkodik az ábrázolás felett, könnyen és sikerrel meghonosodtak nálunk is. A történetívé nemesített kalandregény Jósika és Kemény kéznél, Eötvösnek szociális célok felé táguló érzelmes regénye, Jókai roman-feuilletonja a nyugati jólismert példák korszerű megfelelője volt. Az ember- és társadalomrajz azonban náluk, mint mintáinknál is, (az égy Kemény kivételével, aki az essayíró pszichológiai élelésátását és felelősségérzését vine át regényeibe) némi hivalkodással vállalt, de nem túlságos lelkiismeretességgel végrehajtott mellék munka; könnyebb vagy nehezebb képzel applikált díszítés a más alapötrevkvsü regény testén. A realista regényírás már legfőbb feladatául tekintette az addig csak mellékést; a kitzúzótt Programm és a megvalósulás között ekkor nő nagyra nálunk a szakadék. A baj ott kezdődött, hogy a realizmusba való áthajlást Jókai hajította végre, akinek irodalmi neveltsége, fantáziaműködése és vérmérséklete nem nagyon egyezett az új áramlattal. Ám kortársként elkerülhetetlenül sodrába került es a lehető eszközök közül az írói egyéniségének legmegfelelőbbet használva fel, uralomra juttatta a magyar regényre azóta is legjellemzőbb formát: az adomát. Mesélő kedve, „jó szemű“ megfigyelő volta, a genre iránti érkeke jól érvényesültek a megtalált műfajban. Az adoma voltaképpen primitív realista módszer; az alakok csak körvonalaikban, vázlatosan dolgozódnak ki, tulajdonságaik összesűrűsödnek a jellegzetesben, életük kiéleződik a csattanó felé, viselkedésük állandó pózbahelyeződés, minden cselekedetük burkolt utalás a fajta vagy osztály jellemére, amelyhez tartoznak. Minden realizmus kezdete ez; innen vezet az út az emberi lélek sokrétűségének feltárásával, az egyéni ábrázolással, a társadalom organizmusának megfigyelésével a nagy lélektani regényhez. Nálunk a realizmus eszközeiben nem, csak probléma-érdeklődésében mélyült; Mikszáth, Herczeg a regényekben alig változó modorral ugyanúgy az adomát hozták, mint a kisebb méretű, de műveik szövéseben velük teljesen rokon íróink, Vas Gereben, Baksay, Gárdonyi, Tömörkény és a látszólag ellenlábások, az idill ellen harcba indult sötétlátásúak, mint Tolnai Lajos, Bródy Sándor és Móricz Zsigmond. Az emberábrázolás mikéntje álig módosul, amíg a hang szelíden derűsből ironikusra, majd kárhóztatóra fordul; az alapsajátságokban nincs éles határvonal a jó és a középszerű munka között. A kiemelkedőt az átlagtól csak tehetségkülönbség választja el, amikok, de nem módszerkülönbség, ami minden.

A mesterségbeli hagyományként átvett, nem egyénileg megfigyelt és újragondolt társadalomkép szükségszerűen egyre általánosabbá, határozatlanabbá fakult; a szemléletnek bizonyos „receptje“ alakult ki, néhány elhatalmasodott képzet szinte reflexszerűen merült fel az írói öntudatban az egyes osztályok számbavételénél. Leggyorsabban és legteljesebben az arisztokrácia esett ki a művészi ábrázolás köréből.

A magyar mágnásosztály, amelyhez helyzeti érdekesség dolgában csak az orosz arisztokrácia volt fogható, egyetlen határozott formát öltött társadalmi rétegünk, s idegenszerű, de a nemzeti léleknek mégis uralkodó vonásait megadó lényével nem érdekelte regényíróinkat. Hagyománymentő és divaton kapó kettőssége, örökölt tulajdonságaival a mai világba illeszkedése, egyszerre tiszteletet parancsoló és humoros életmodora, szellemének lappangó válsága, elpolgáriasodása, nagy-szerű dilettánsai és furcsa figurái megannyi érdekes írói feladatot jelentettek. De a lehetőségek kiaknázatlan maradtak; a mágnás jobb íróinknál is megmaradt a népszerű regények hangulatkörében, szinte csak címében, dekoratív általánosságokban élön, legfeljebb „a gróf is

csak ember⁴⁴ tanulságáig elmélyülve. Osztyáának zárt világa csak díszletként hatott képzeletükre, távol minden realitástól, őt magát az előkelőségnek kissé egyszerűen fogalmazott tulajdonságaival ruházták fel: tökéletes elegancia, nagyúri, léha életmód, párbajok,, fölényes tartózkodás, hidegség stb. Egészében kissé valószínűtlen és a nyilvánosságot csak hatásos effektusaiban foglalkoztató életét lelkük mélyén nem érezték komoly regénytárgynak; alig is nyúltak hozzá. Az angol arisztokrácia Meredithben, a francia Bourgetben vagy újabbban Proustban, az orosz Tolsztojban megtalálta méltó ábrázolóit; a mienk Justh Zsigmond kidőlésével, Herczeg Ferenc nagy ígéretei után végleg áldozatul esett a Beniczkyne Bajza Lenkének.

Az arisztokrácia megközelíthetetlen (és amint láttuk, megközelíteni nem is kívánt) világ volt. Mindenki szeme előtt élte azonban könnyelmű életét a vidéki középosztály, a gentry, regényíróinknak máig a legkedveltebb témaadója. Jól ismertek a változatok Jókai patriarchális táblabírától Herczeg snájdig, Mikszáth romlott megyei urain keresztül Móricz „úri muriban“, boxgőzősen, duhajon, szépen elbukó hőseiig. Mégis, ha emlékezetünkbe idézzük őket, csak elmosódó, egybefolyt, közös kép merül fel bennünk, egymásra fotografált arcokhoz hasonló és egyetlen markáns egyéni alakot sem tudnánk megnevezni. A magyar vidéki regény az oblomovizmus rajza, de Oblomov nélkül. A hős szerepétöltő; karakterének általánosan elfogadott külsőségeit jeleníti meg, ő a „hanyatló gentry“. A maga sorsán bemutatja osztálya végzetét, helyi változat alig zavarja, egyéni különbség alig színezi a dolgok menetét. Lelki válságát, sorsának öntudatában tükrözését, érzelmi visszhangját nem ismerjük meg, élete filmje színesen, de némán pereg. Bukásában külső törvényszerűségeknek engedelmeskedik, mint a magasból tehetetlenül aláhulló kődarab, nem egyéni tulajdonságai érnek végzetessé.

A gentry sorsa megfogta íróink képzeletét, mégis alakja sablonos merevséggel tér vissza ábrázolásaikban. Szemük, amely az érdekes emberpéldányokra bámulva nyílt fel, lecsukódva őrizte az egyszer látott képet, amelyet azután az első benyomás boldog izgalmával idéztek fel magukban és vetettek alig változón újra meg újra papírra. Foglyul estek élményeiknek; az élmény pedig csak ürügye az alkotásnak és felhasználni, végére járni a tulajdonképpeni írói feladat. Hogy a regényalak egyénivé nőjön és kiszakadva a történet síkjából megkezdhesse csodálatos, testeden, de minden valóságnál előbb életét a képzeletünkben, az írónak boncoló vagy játékos kedvvel élményei fölé kellett kerekednie. Első hangulatai, rokon- és ellenszenve már csak nyersanyag számára, amelyet kíméledentül formál művészi célja érdekében. Regényíróinkban a felbuzgó érzelmek, a gentry mellett vagy ellen kilobbanó hangulatok erejét veszik a formáló készségnek. Az igazi regényíró az alakját a lelkében élő ködös vázból szemünk előtt, lépésről-lépésre bontakoztatja ki, új meg új tulajdonságait kutatva, mellékes, véletlen, néha neki magának is meglepő változatokkal fejlesztve benne az előre elhatározott karaktert; munkájában fogalmainak tisztulását is érezzük, a cél fokozatos meghódítását, az áradó témaödetek felett a végső egység diadalát. íróink gentryhősüket egy-kettőre talpraállítják,

beöltöztetik a készen álló tulajdonságokba, úgyhogy nemcsak maguk, de az olvasók sem számíthatnak meglepetésre és végighajszolják előírt sorsán. A gentry iránti érzelmeik gyors, könnyű és félre nem érhető példán keresnek kielégülést és igazolást.

A rokonérzésből fakadó érzelmek nagyon korán bizonyos résséntáment-al ányalódtak. Amidőn az irodalmáröntudat élesebben kialakult és az írók életértékelő szempontjai egyre jobban az irodalmi nézőpontokkal azonosultak, amidőn az író a szellemi kaszthoz tartozás érzésével elkülönült az „átlagembertől“, a tudat alatt lappangó ellenérzés legkönnyebben a minden irodalmi műveltség nélküli és minden ilyenfajta életformát a maga életteljességében mélységesen lenéző, az intellektuel kultúra iránt színvak gentry alakja ellen feszülhetett. Legkönnyebben, mert a mágnásban mindig van valami irodalomtámogató, nemes dilettáns érzék, egyébként csekély száma és különállása miatt is nem a tulajdonképpeni meghódítandó publikum az írók szemében. Az úri középosztály ellenben a közönség; az olvasó és író viszonyának helyzeténél, természeténél, neveltetésénél fogva minden egészséges irodalmi életnek ma elsősorban bázisa, a fő könyvfogyasztó, követelőző igényeivel, éber ízlésével és sznobizmusával állandó ösztönző. Szomorú paradoxonja a magyar irodalomnak, hogy a tulajdonképpeni olvasóközönséget nem érdeklik a könyvek. A könyvellenesség nagy fogyatkozása ellenszenvet keltett a gentry köréből kikerült írókban is, akik minden alkotógójuk ellenére háttérbe szorultak érzéketlen társaik mellett, a kívülállók, az alulról jöttek, az irodalmi kultúra feldobottjai szemében pedig ez a fogyatkozás már gonosz és értelmetlen bűn volt. Am ahogy a gentryben az olvasó, úgy vetélődött el a magyar regényíróban az igazi művész, amidőn kasztelőitŐetétől megkötvé nem ismerte fel a maga lényétől egészen különböző lélekalkat létjogosultságát, értelmét, művészi használhatóságát és művészi igazságát. Az eltérő külsőségek iránt volt érzéke, lényegmegkülönböztetésre nem. Az igazi alkotó író ott kezdődik, ahol ki tud lépni osztályszemléletéből és behatol mások zárt világába, öntudatlanul magukat adó életformák között övé a reflektáló, a simuló, a többiekét is tudatosító; de első feltétel, hogy végére járjon mivoltuknak. Meg kell belülről ismerkednie az ábrázolandó világgal, bizonyos dolgoknak tudatába felszívódni, bizonyos előfeltételeknek magától értetődökké válni benne, hogy az embereit és az őket körülfogó társadalmi atmoszférát meg tudja teremteni. Aki mágnásról, polgárról, parasztról valaha igazán jót írt, egyszerre volt előítéleteik rabja és bírálója, érdeklődő és leleplező, bajtárs és áruló. Méltányolta a mágnás mágnásvoltát, a polgár polgárságát, a paraszt parasztságát és foléjük kerekedett, amidőn alakot formált belőlük. Saját lényétől különbözésük ingerelte teremtő ösztönét. Diadalát éppen engedékenységének köszönhette; a művészet útján helybenhagyta azt, amit elveivel esetleg tagadott. A gentryvel foglalkozó regényíróink nem tudták levetni a naiv gyönyörködéstől a mély felháborodásig ívelő elfogultságukat; munkájuk ítélkezés, de csak a maguk törvénykönyve alapján. Babits volt az első, aki a „Halálfiat“ban értette a módját az ösztönös irodalmár-állásfoglalástól mentes ábrázolásnak; a kultúraszomjas

Imruska és a kultúratagadó rokonság igazságát egyforma értékűnek tudja elfogadtatni, a meddő, de elkerülhetetlen lázadás és a bénító, de megtartó realitás tragikus kettősségét jóváhagyatja a megírás lenyűgöző erejével. Imruska egyszerre hős és kalandor, mártír és Don Quichote; makacs koponyákon szétzúzódnak álmai, de érzi, hogy a világ berendezkedésében fontosabb ez a makacsság, mint az ő álmodozása. A szélmalom csak szélmalom lehet és nem óriáslovag; forgó kerekai hálátlanul törik össze az álmodót, aki csodát képzelt a szürke test helyébe.

A regényírás az a furcsa terület, ahol a „Warum etwas einfach machen, wenn es kompliziert auch geht?“ ironikus elve a legkomolyabb követelmény. Természetesen van egy magasabbrendű egyszerűség, a fejlődésében csúcspontra jutott író áldozatos önfegyelmzése, eszközeinek mesterségében biztos szűkítése, egyensúly, amely bonyolult erők összehatásának eredménye. Van azonban egy másik egyszerűség, amely elejtése a tulajdonképpeni feladatnak, nem lemondás, hanem meghátrálás, nem művészet, hanem ügyetlenség. Ha az író lépten-nyomon rajta kapatja magát hátsó gondolatain, ha túlságosan bizonyít, ha jeleneteit csak adalékokként hozza tételéhez, ha az ábrázolás túlságosan átlátszó, a művészi hatás nyomban csökken, az olvasó gyanút fog. Így volt ez a gentryvilág rajzában és így van még kiélezetebben a kisváros megrajzolásában. A kisváros élete a magyar realista regényben pontosan annyi, amennyit a könyvekre alkalmazott kiadói reklámcédula a tehetséget megfajító porvárosról, sárfészekről elmond; a testet öltött „alapeszme“. Elég egyetlen könyv, hogy a többinek szerkesztését, hangját, figuráit, sőt eseményeit is ismerjük. Aki például Török Gyulának annak idején nagy lelkesedéssel fogadott regényét („A porban“) elolvassa, a letört, durva kisvárosi alakok közt vergődő széplélek tragikus sorsában kivonatát kapja minden magyar kisváros-regénynek. Az alapséma mindig ugyanaz: az egy kiváltsággal szembenálló relieftelen, érdektelen tömeg. Az író mindenkit lenéz a kedvencén kívül, aki önmaga vagy rokoniélek és e művészieden megvetéssel rontja el a dolgát. Hőse jelentőségén nagyot lendítené, küzdelmét igazabbá tenné, ha a környezetet nem festené oly vigasztalan szürkére. Végig egy dallamot játszik, témavariációk és hangszerezés nélkül, egyhangú, elnyújtott, panaszos dallamot, amelyet non enyhít a bujkáló motívumok szépsége. Megértő figyelem nem hoz előtérbe regényeinkben egy-egy mellékalakot, hogy kisvárosi rögeszmék erejét vizsgálja bennük, groteszk képzelet nem növeszt felejtetetlenül szertelenné egy-egy vidéki hóbortost, csúfondáros irónia nem mutogatja a kicsinyesség és nagyképűség nászát, gyöngéd érdeklődés nem hajol egy-egy „brüte“ fölé, hogy meghallgassa mentségeit, izgatott kíváncsiság nem keres különbségeket kisvárosaink arcai között; emberi sokféleség, életszínesség, írói eszközgazdagság elmosódtak a kezdetleges képen. A porba fulladt tehetség sorsa persze magában is megkapó; de mindig veszedelmes, ha egy regény témája szebb, mint a részletei.

A gentry és a kisváros általánosságokba vesző képét már a kényelmesedő, könnyű asszociációkat, gyors megoldásokat kereső literátor-

szemlélet alakította ki. Bomlasztó hatása vitte át a parasztrégényt is parasztmitológiába. A magyar paraszt az ő végleges polgárját az irodalomban és az addig csak sejtett, bizonytalan körvonalakból határozott testetöltését Arany János művészetének köszöni. Alakja, ahogyan Arany a maga egyéniségéből és alföldi sajátságokból egybe- gyúrta, máig legteljesebb értékű irodalmi típusunk. Nagy epikusunk itt regényírói feladatot valósított meg csodálatos elemzőképességével, amely a vele foglalkozókat már régebben a realista regényírókra emlé- keztetette és módszerével, felfogásával eddig eléggé nem méltányolt ösztönzést adott regényírásunknak is. (Egyébként nemcsak ezen a pon- ton, hanem egyébütt is: Arany műltformáló eszközei hatnak például Herczeg és Gárdonyi történeti regény technikájában.) Ennek a teremtő erővel életbehívott léleknek íróink újabb meg újabb vonásait kutatták fel; Mikszáth a fűfengot, Justh Zsigmond a rögeszmés hitektől megszállottságot, Tolnai a kapzsiságot, Móricz a földéhséget, az ür- gyűlöletet. Az ízes paraszti nyelvet pedig ők és kisebb társaik nagy gyönyörűséggel és kivételes sikerrel használták fel írásaikban. Az alakítás biztonsága azonban egyszerre megzavarodott, különös érzelmi exaltáció mosta szét az éles körvonalakat. Móricz Türi Danija szer- telenségében már ilyen széteső alak, de a dekomponálódás döntő hatása, újból költőtől, Ady Endrétől indult ki, mint ahogy a testetöltés Aranytól. Ady a maga hajszolt voltát és fajtája tépettségét a paraszti sors szimbólumában foglalta össze, a tragikus magyarság régi érzel- mét az uraitól elnyomott jobbágylélek keserűségére hangolta át. Ugyan- akkor azonban a Berzsenyiek, Kölcseyek csüggedését valami naiv optimizmusra váltotta, nem a reformkor nemzedékének a közvetlen tennivalókat felismerő életérzésére, hanem határozatlan fellobbanások- ban magát kiélő kurucromantikára, a jövő végtelen lehetőségeivel vigasztalódóra. És a nemzettel azonosnak érzett parasztban is a vég- telen lehetőségek emberét tisztelte, a Mesebeli Jánost, a mitikus hőst, aki most még semmi, de minden lehet, titokzatos értékek hordozóját, csodálatos vétkek terheltjét. A költői élmény minden más tekintetet legyűrő ereje munkált érzelmeiben, a gazdag ihletforrást, az újszerű magakifejeződést megtalált poétalélek erőszaka, a szerencsés fikciót minden realitásnál többre becsülő írói elfogultság, így volt és jól volt ez így magánál Adynál, akinek egyénisége forrta ki világnézetét és akit nagyszerű versek igazoltak. De a hatása alatt állóknál már pózzá hűlt az elragadtatás láza, végkép frázisba fordultak a nagyhangú szólamok és üressé szikkadt a magyarság- és parasztképzet is. A még teremtő önkényt kisebb literátorok hatalmaskodása követte. Jött a rossz írónak zseniális Szabó Dezső, akinek gözös mondataiban a paraszt rejtélyes bálványá dagadt, az őserő és az élet megszemélyesítőjévé. A hatásos költői motívum regényhősbe vetítve rossznak, művészi szempontból kártékonynak bizonyult; Szabó Dezsőnek és tanít- ványainak munkáiban a parasztábrázolás is eljutott az üres súlyemelés tragikómikus stádiumába, ahol a gyámoltalan eredmény helyett az író „nagyszerű szándékait“, „robbanó temperamentumát“, „látnoki hitét“ kell kissé bizonytalanul dicsérgetnünk.

A paraszt alakja legtovább állott ellen az üressé válás folyamaté-

nak és mint nyelvében, úgy témavoltában is a legtöbb eredeti szint adta regényirodalmunknak. Viszont elfajulása, a háború utáni groteszk szélsőségekkel, a legvégtetesebb volt. Teremtő energiája elapadtával élesen kiütöztek a népiesség eredendő hibái. Egy időre összeforrt a nemzetlélekkel, új képességeket szabadítva fel benne, de lényegében irodalomellenes, végső kifejlődésében kultúrát és ízlést fenyegető volt és a magyar szellemiségnek semmi esetre sem örök, ősi tulajdonsága; koreszmék szülötte és velük együtt változó és elmúló. A magyar szellemet a népivel azonosítani annyi, mint egyik időleges megnyilvánulási formáját ráerőszakolni a múltra, amelyhez nem sok köze volt és belékényszeríteni a jövőbe, amelyhez talán újból nem sok köze lesz.

Regényírásunk sekélyesedő áramába Ambrus Zoltán próbált friss vizeket eresztetni. Vezéralakja volt a magyar fin de siècle érdekes, nyugtalan, intellektuális feszültségekkel és őszinte kultúrákívánással teli, művelt, „franciás“, de elsikkadt energiájú íróinak. Nagy igényei voltak a regénnyel szemben; bonyolultabb városi miliót akart az egyszerűbb vidéki helyett, lassú elemzéseket a nálunk megszokott rohanó stílus helyett, elmélyedő lélekrajzot az adoma helyébe. De túlméretezte szándékait, akárcsak Justh Zsigmond, az előzményekhez, az olvasóközönség kívánságához és a tehetségéhez képest is; friss látású, fölényesen biztos novellákra futotta legjobban az ereje. Ízlését, tudását, képességeit szerencsésen szolgálatába fogta természetének zsumalisztikus alapvonása, ő a szépíróvá nőtt chroniqueur; a kasztba tömörülő irodalmár egyik jellegzetes modern típusának, az újságíró-írónak első és egyben legértékesebb képviselője nálunk. Természetesen előtte is voltak íróink, akik lapokba dolgozóiak, de benne először lett egyenrangú a zsumaliszta az íróval, hogy a nyomában sűrűn felsorakozó seregben végleg felülkerekedjen. A foglalkozás lélektani kategóriává változik; az újságíró, akinek mindennap a megoldást, a feleletet, a készet kell publikuma elé varázsolnia, nem lesz a keresések, távoli célokra irányuló erőfeszítések embere. Meglepetésekre beállított idegzete gyorsan ellankad, kényszerű ügyeskedése hajlamossá teszi a látszathatásokra. Értékelése lassankint egybeolvad társaiéval, igazán csak az ő véleményük érdekli, szavakban, fogalmakban, sőt érzelmekben különös zsargon alakul ki köztük, amelyet külső ember csak nehézkesen tud követni és amelyet ő megkülönböztetőnek, fölényt adónak érez. Lappangó hatalomvágy dolgozik benne, önérzete a régi romantikus büszkeségnek olcsóbb kiadása; cikkeiben minden nap „a nemzet eleven lelkiismerete“ szólal meg. Nagy biztonságában azonban eltompul minden iránt, ami kívül esik körén, a sokértelmű valóságot szegényes képzeteibe erőszakolja. Nálunk a mesterségbeli általános vonások a középeurópai zsidóság gyorsan petyhüdő, hígan szentimentális szellemével elegyedtek. Éretlen városi irodalom alakult ki (éretlen, mint maga Pest volt összedobált fajtáival, kialakulatlan ízlésével, parvenükultúrájával), újságrovatokat emelve műfajrangra, hírlapi igényeket elégtíve ki irodalmi fonnában.

A magára utalt irodalmártípus másik jellegzetes háborúelőtti képviselője a bölcsészíró volt nálunk. Az elnevezés természetesen

a lélekalkatnak szól, nem a foglalkozásnak, bár a Nyugat generációjának javarésze tényleg tanárember is volt, „forradalmukban“ a filozofter-szellem lázadt. A bölcsészlélek számára a valóság elvesztette súlyát és ingerét; a könyvhatás erősödik benne minden életérzésnél nagyobb energiájú élménnyé. Az újságíró a futólagos benyomások foglya, a nyersanyagé, amelyet alakítatlanul, művészi újratemtés nélkül dobál szét munkáiban, a bölcsész a megírt dolgoké, amelyektől csak nehezen talál vissza a friss szemlélethez. Karakterét a hatások edzik; egy-egy csodált mintaképtől megszállottan küszködik az egyéni magakifejezésért. Állandó kábulatban él, világa mesterséges izgatószerke eredménye. Társadalmi elhelyezetlenségéért ösztönösen a szellemi rokonok büszke sorával kárpótolja magát, lényének leküzdhetetlen suta félszességét, meghunyászkodásait, a gyengék örök megaláztatását a tudás mámoros göggyével egyensúlyozza. Gyáva, menekülő, de művészlélek. A mester-ség, a megoldásmódok, a „hogyan“ izgatják, nem a tapasztalatok, hanem a felgyült hatások lobbantják ki írói kőivét, kíváncsi az alkalmazás lehetőségeire, a tárgy csak alkalom, néha csak ürügy a tanul-tak felhasználására. Minden ízében mesterkelt, de a mesterkéltsége már természet, könyvekben élése a legvalódibb élet. Értelmetlenség tehát a „záporozó életet“ idézni ellene összetörő érvnek, amint azt Szabó Dezső emlékezetes pamfletjében és mások megcselekedték. Szabó Dezsőék életfogalma különben éppenúgy elvonásból született, mint a könyvek világa; irodalom, de rossz irodalom. Az „Életet“ a rossz író látja, a jó író csak élőkről tud. Az igazán nagyok azok közül kerülnek ki, akiket a valóság és a gondolat árnyalatai egyformán meg-ejtenek és akiknek szervezete a maga céljaira képes feldolgozni az idegen hatások szükséges mérgét.

Ambrus Zoltánban, az újságíróban és Babits Mihályban, a bölcsészben, megvolt a két alapvető tulajdonság, amely igazolhatja a társadalomtól elszakadt modern irodalmárt: a nyugodt kultúra és a biztos ízlés. Aki vezetni akar, legyen arra hivatott; aki erőszakkal megszakította a nagy közösségekben keringő energiaáramot, legyen önmagában energiaforrás. Legyen művelt, ha már „tapasztalt“ nem tud lenni, egyéni erőfeszítéssel pótolja az elutasított gyámkodást. Ambrus és Babits is a legmagasabb követelményeket tűzték maguk elé; ám végül Ambrus munkássága a könnyű lehetőségekre való akarat-lan csábítással hatott, Babits útmutatása pedig egyáltalában nem talált követőre; ők és még egy-két kivétel nem tartóztathatták fel a típus törvényszerű hanyatlását, amely a háború utáni fiatal gene-rációban érte el mélypontját. A gentry-, kisváros-, paraszttéma végleg elsovadt; unott egyformaságban vagy tehetetlen nagyotakarástól eltorzítva (Tamási Áron „Szűzmáriás királyfi“) tér vissza a munkák-ban, a városregény nem tud megszületni, a lélekrajz teljesen elseké-lyesedett. A bölcsész kiveszöben van és elterpeszkedik az újságíró; félműveltség, lexikontudás, riporttájékozottság szorítja ki az igazi lelki kultúrát. A nyugati regény módszerbeli átalakulásának, a regény-formát bontó, fölényes, ironikus, gondolati játékokat történetbe öltöz-tető, a realizmuson túlhaladt mai stílusnak, a bonyolult intellektuális játékoknak fiataljainknál nyomát sem találjuk. Kitaposott és igen régi

ösvényeken haladnak, a nyolcvanas évek irodalmához térnek vissza ihletért és technikáért; a hatások elvesztették korszerűségüket, ami a szellemi ellustulás és tájékozatlanság jele. Munkáik meglepetéstelenek, szürke jelenetek építik ki az első lapok után már teljes egészében ismert regényvázat. Nincs alkotófantáziájuk, a történésnek nincsen sodra, percre sem érezzük, mint az igazi regénynél, hogy rabjaivá lettünk egy az akaratunknál erősebb hatalomnak. Képtelenek szellemi tekintélyt szerezni; mondanivalóik és gondolataik érdektelenek, állandó kínzó kielégítetlenséggel olvassuk könyveiket. Átlagintelligenciák átlagizléssel és átlagtehetséggel, de az író kivételes lényének, vezetésre hivatottságának tudata erősebben él bennük, mint valaha. Ha a legkiemelkedőbbeket tekintjük, Kodolányit, aki a merész újító büszkeségével alkalmazza a naturalizmusnak már a köztudatban is elavult szabályait, vagy Zsolt Bélát, akiben a regényírói készség egy árnyalattal sem tudja elmélyíteni a vezércikkíró érdeklődését, napi használatra szánt emberlátását és ítéleteit, ugyanarra a szomorú megállapításra jutunk, mint társaiknál: a társadalmi önállósodás végeredményéül a literátorszellem eljutott a csődig.

HALÁSZ GÁBOR

ORVOSTÖRTÉNETÜNK MAI ÁLLAPOTA

ORVOSTÖRTÉNETÜNK és a vele kapcsolatos közegészségügymostohagyereke a magyar történettudománynak. Nyilvános rendes tanárral bíró tanszéke nincs, az e tárggyal foglalkozók egy táborba tömörítve nincsenek és ennek következtében az öntudatos, kialakult tervek szerinti kutatás hiánya miatt az erők szétforgácsolódnak, jelentősebbet alkotni nem tudnak. Emlékei nagobbára feldolgozatlanul hevernek levéltárainkban és könyvtárainkban, a hozzáférhetőbb helyen levőket Győry Tibor és Magyary-Kossa Gyula mentették meg az utókor számára, előzetesen pedig a tudós debreceni orvos, Weszprémi István és Linzbauer professzor. Weszpréminék négykötetes biográfiája nemcsak a hazai orvostörténetnek, hanem irodalomtörténetünknek is jelentős nyeresége. A vidéki és külföldi levéltárak, könyvtárak idevágó anyaga ma is nagobbbrészt feldolgozatlan, pedig az orvostörténet mindenkor egyik legértékesebb kútforrása az emberiség egyetemes kultúrtörténetének.

A kevés számú orvostörténeti kutatóknak közös panasza, hogy nincs olyan társulat, amely a fejlődő fiatalokat irányítsa, munkálkodásukat számontartsa, annak elhelyezéséről gondoskodnék és referátumokban a külfölddel megismertesse. Az igaz, hogy úgy az orvos-, mint a történeztanárok részéről a legmesszebbmenő támogatásban részesülnek, de hol az utódképzés, a succrescentia, amely a bő anyagot olyan tempóban dolgozná fel és idegen nyelven is hozzáférhetővé tenné, mint amilyen termékenységgel és gyorsasággal az utóállamok orvostörténeti intézetei teszik ezt. Helytálló legtekintélyesebb orvosi szaklapunknak, az Orvosi Hetilapnak panasza, hogy a magyar orvosi történetírás a legelhanyagoltabb, legkevésbé támogatott ága a teoretikus orvostudománynak.¹ Emyey József, nemzeti múzeumi igazgató e szavakkal emlékezik meg orvostörténetünk mai állapotáról és a sürgős teendőkről.

„Ha a fejlődéstan olyan szükséges része a zoológiának, botanikának, hogy külön tanítják mindenfelé, szabad-e teljesen mellőzni az egész természet- és orvostudomány kialakulásának menetét? Tekintsük ezt szellemtörténetnek, gazdaság- vagy művelődéstörténelmi kérdésnek, mondjuk tudományi létesítéstanak vagy bámi másnak, azaz utalhatjuk a bölcsészeti vagy orvosi kar hatáskörébe, de valahol foglalkoznunk kell vele. Sajátságos, hogy a hivatalos világ milyen nehezen vette tudomásul a természet- és orvostudomány történe-

¹ Antal Lajos: A német orvostörténelmi kongresszus jelentősége g tanulságai. Orvosi Hetilap, 1929. 964. 1.

tének jelentőségét. Az orvostan története a főiskolai tanítás mostohagyerekei közé tartozik. A hivatalos szervek nem tesznek érte semmit, panaszkolta W. Becher még 1905-ben. Azóta, mintha megszívlelték volna szavait, a legtöbb egyetem tanszéket és kutatóintézetet adott e hasznos tudománynak, társaságok alakultak művelésére és nyomukban számottevő irodalom és érdeklődés támadt. Új, felesleges tudománynak mondják ezt ellenzői, pedig tévednek. Régi, hasznos irány ez, csak a neve és eszközei újak. Gyakorlatibb, nem olyan egyoldalú, mint a politikai történelem, változatosabb ennél, mert közvetlen kapcsolata van az emberrel, Így új Utakon világít be a városi és falusi élet apró bonyodalmaiba, vagy a kereskedelem és tudósvilág sok titkába, tehát érthető, hogy érdeklődő közönséget és lelkes művelőket talál mindenfelé.¹

Orvostörténeti irodalmunk elhanyagoltságára vall Szekfü² panasza is, aki a XVI—XVII. századok talajviszonyainak változására, amely e két század közegészségügyére oly döntő befolyással volt, „pozitív adatokat tartalmazó előmunkálatokat nem talált“. Gyóry úttörő jellegű *Morbus hungaricus*-át említi, amely egyetlen magyar forrásmunkája volt a fenti két század talajviszonyainak változása következtében megrendült közegészségügyi viszonyok megírásánál. Orvostörténelmünk múltjára jellemzően állapítja meg: „csak az sajnálható, hogy senki sem akadt, aki Gyóryn kívül az orvostudomány történetét ily szélesebb szempontból művelné“. Szekfü munkája megírása közben még nem volt hozzáférhető Magyary-Kossa háromkötetes, Magyar Orvosi Emlékek című orvostörténeti műve, amely méltó folytatása Weszprémi hasonló szorgalommal összegyűjtött, említett orvostörténetének. Ennek megjelenése alkalmával érezzük nagy jelentőségét Nékám tanár vállalkozásának, aki helyes történeti érzékkel felkarolta a magyar orvostörténelem mostohaságát és anyagi áldozatoktól vissza nem rettenve mindenki számára hozzáférhetővé igyekszik tenni a magyar orvostörténeti emlékeket, melyek az orvosi lapok hasábjain „orvostudományi képzés híján“ az érdeklődők szeme elől elsikkadtak. A kutatónak forrásmunkái közül még az az egy pár megírt dolgozat is hiányzik, ami megjelent, mert nem volt hozzáférhetővé téve, mert nincs egy Magyar Orvostörténelmi Társulat, amely állandóan számon tartaná tagjainak munkálkodását és a rokon tudós körök számára hozzáférhetően megjelentetné. A Magyar Történelmi Társulat Közlönyében, a Századokban, a „Történeti irodalom“ rovatban, még kérész-életű napilapjaink történeti anyagáról is kivonatot találunk, de az orvosi lapok történeti közleményeinek ismertetése hiányzik, mert nem orvosnak, szakképesítés híján, nehézkes, körülményes e lapokat figyelemmel kísérem. A hiányzó társulatnak lenne a dolga nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakirodalommal is megismertetni a feldolgozott anyagot, referátumokkal ellátni a külföldi szaklapokat, amit az utódállamok orvostörténeti intézetei vagy társulatai sohasem mulasztanak el. Frissesség, szervezettség, nyugattal való nagyobb kapcsolat hiánya vésszesen érezteti következményeit, hiszen rövidesen nemcsak a latin nyelven megjelent régi tudós orvosaink munkáit állítják be a cseh, román, jugoszláv kultúrpolitika szolgálatába, hanem orvosi nagyságainkat, színmagyar származású, csak még idegenül sem hangzó nevű orvosprofesszorainkat is kisajátítják, a nemzetiségi kultúrpolitika élharcosaiként szerepeltetik.

¹ Természettudományi Társulat Évkönyve, 1930. 37—38. l.

² Hóman-Szekfü: Magyar Történet, V. k. 395. és köv. l.

Ma már nem annak az egypár orvostörténelemmel „is“ foglalkozó orvosnak érdeke múltjának felkutatása és megismerése, hanem egyetemeink orvoskari tanártestületének és az egész magyar orvosi rendnek, melynek tagjai nem tudhatják, hogy nevükkel mikor találkoznak valamely román, cseh vagy jugoszláv szaklap hasábjain, mint valamikor az egyik utódállam kultúrpolitikájának, így egészségügyi politikájának renegát harcosával, mert ha szomszédaink holtakat is magukénak követelnek és vallnak, akkor rövidesen az élőket is kisajátíthatják. Hány természettudományi tanárunk van, akik a kolozsvári egyetemen tanítottak és ezért könnyen a román kultúra katonaságának aranycsillagos tisztjei lehetnek. A kolozsvári egyetem a sikeres propaganda folytán ma már román alapítás Európa szemében; Apáthy, Györfly, Vidakovits és Jancsó, mind nevek és értékek arra, hogy amilyen történelehamisítással most kisajátították Rácz Sámuel, Molnár János, Petényi János stb. természettudósainkat, évtizedek múlva ugyanennyi erővel és igazsággal rájuk is kerülhet a sor. Természettudománytörténetünknek feladata az elhúnyt tudósok nevében tiltakozni ezen igazságtalan és jogtalan elanyagonyvelésük ellen, mert evvel nemcsak művelődéstörténetünk kincseit őrizzük, hanem az elhaltak emlékének is dicső emléket állítunk. Külföldön, ugyanott, ahol ezek a közlemények megjelentek, adjuk tudtára a szerzőknek, hogy figyeljük „tudományos“ munkálkodásukat, a szakkörökkel pedig közöljük, hogy annyira gazdagok vagyunk orvostörténeti nagyságokban, hogy az ezekben szűkölködők hozzánk folyamodnak „valódi nagyokért“, mert csak onnan lehet elvenni, csak onnan lehet kultúrát csenni, ahol van mit.

A magyar orvosi renddel meg kell ismertetni múltjának ragyogó, sokszor egész Európa előtt ismert nagyjait, a trianoni Magyarország orvosa elé kell támi elődeinek bár dicső, de küzdelmes életét, mert evvel a kialvó rendi öntudatot fejlesztjük és a rendi összetartás fontosságát éreztetjük. Ezért, habár elkésve is, de még mindig nem későn:

1. megalakítandó a Magyar Orvostörténelmi Társulat,
2. gond fordítandó orvostörténészek képzésére,
3. közelebb kell hozni az orvosokat múltjukhoz.

A Magyar Orvostörténelmi Társulat megalakításának eszméje már rég kísért az orvosi karban. Kátay Gábor orvos, a Természettudományi Társulat egykori lelkes titkára vetette fel a kérdést először 1864-ben. Azóta folyton felszínen van az eszme, de mint minden kezdeményezés nehézkes az orvosok között, így ez a terv sem valósulhatott meg eddig. Az 1929-ben Budapesten tartott német orvos- és természettudománytörténelmi társaság kongresszusa ismét felszínre vetette az eszmét. Régi harcosa Emyey József, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója a Természettudományi Társulat említett évkönyvében, Antal Lajos az Orvosi Hetilapban, Sárközy Róbert¹ miniszteri titkár pedig a Népegészségügyben visszhangoztatják e kívánságot. Antal a következőképpen vonja le ennek a kongresszusnak tanul-

¹ Sárközy Róbert: A német orvos- és természettudománytörténelmi társaság XXII. kongresszusa Budapesten. Népegészségügy, 1929. 20. szám.

„... a történelmi kultusz egy tudományában sem annyira fontos, mint az orvostudományban. Az orvostörténelem kritikára tanít, önkritikára és mérsékletre, megtanítja a theoretikust és klinikust egyaránt, hogy ne tartsa theoriáját, tudását végelegesnek, csalhatatlannak, hanem azt csak mint kora szellemvilági törekvéseinek visszatükröződését tekintse, amelyet egy újabb század szellemi eredményei úgyszólván elmoshatnak és átalakíthatnak. Kritikára int, mert kimutatja, hogy autochtonnak hitt tudományunk sem teljesen független a kor eszmei mozgalmaitól.“

Hangoztatja továbbá Antal egy olyan orvostörténelmi organizáció szükségességét, amely a kutatást megkönnyítené és elősegítené s a magukban hivatottságot érző fiatalokat összegyűjtené. Segítségül hívja a szegénységéből talpra álló Magyar Tudományos Akadémiát, amely pályamunkák kitűzésével erőteljesen fellendíthetné a magyar orvostörténelmi kutatómunkát. Dézsi Lajos,² akadémiai rendes tag szegedi 1928. évi rektori székfoglalójában szintén az Akadémia figyelmébe ajánlja az orvostörténészek felkarolását, mikor azt mondja: „A magyar orvosok tudományos kutatásait ismertető idegen nyelvű folyóiraton és az Orvosi Könyvkiadó Vállalat segítségével kívül az Akadémia feladata lenne összegyűjteni a magyar orvoslás történeti emlékeit és megírni az orvosi rend történetét és kiadni olyan műveket, mint pl. Rigler Gusztáv műve a magyarországi 1831-i koleráról.”

Minden oldalról, úgy a gyakorlati, mint a theoretikus orvos-professzorok szükségesnek vallják ezen társulat megalakítását, amelynek élére állnának az orvosi történetírás jelenlegi nagyjai, az egyesület pedig összegyűjtené az összes, e problémával foglalkozó kutatókat és tagjai sorába tömörítené egyetemeink orvostanárain kívül a gyakorló orvosok közül azokat, akiket a megélhetés nehéz gondjai még nem keserítettek el annyira, hogy múltjuk dicsőségét, tudományuk fejlődését érdeklődéssel ne olvassák.

A másik fontos feladat lenne: orvostörténészeink szakszerű kiképzése. Ez már nehezebb kérdés! Ma, amikor egyetemeink annyira érzik megcsonkítottságunk folytán bekövetkezett szegénységünket, nem tudom, vajjon lehet-e egyelőre gondolni önálló, magyar orvostörténelmi intézet felállítására, amelynek legfontosabb feladata lenne az orvostörténeti anyag összegyűjtése és orvostörténészek kiképzése. Jelenleg nagybőrára Bécsben Neuburgemél, Lipszében Sudhoff nyugalomba vonulása után Sigeristnél nyerhető olyan kiképzés, amely figyelemreméltó kutatásra, kifogástalan történeti munkára képesít. Két jeles orvostörténészünk, Győry és Magyary-Kossa egyéb elfoglaltságuk miatt orvostörténészek tanításával és kiképzésével nem foglalkozhatnak eléggé; az egyik állami ügyek intézésével is foglalkozik, a másik a farmakológia oktatásával.

Történészeink viszont felelőségük tudatában, a szakképesítés híjával nem foglalkozhatnak a történelemnek ezzel az ágával, mert képzett és jó orvostörténész csak orvos lehet. Csak orvosnak van megfelelő gyakorlata és érzéke ahhoz, hogy pl. egy orvos-író és tudós tudományos működését elbírálhassa, a külföldi befolyásokat pályája folya-

¹ Orvosi Hetilap, 1929. 964. 1.

² A Gróf Vidyázo-alapítvány és a magyar tudománypolitika. Beszéd, mellyel a szegedi magyar kir. Ferenc József Tudomány Egyetem rektori székét az 1928—29. tanévi beiktatási ünnepen 1928. október hó 7-én elfoglalta. Széplalom 1929.

mán felfedezve sokszor évszázadok után mérlegelhesse és orvostörténelmi szempontból ismertesse. Semmelweis nagysága akkor domborodik ki valójában, ha a külföldi, korábbi és egyidőbeli törekvések reménytelenségét ismerjük és vázoljuk, „mert Semmelweis előtt himlőhöz és fekete halálhoz hasonló pusztításokat vitt véghez a gyermekágyi láz“ (Győry), továbbá egy járvány tanulságait is csak orvosi képesítéssel vonhatjuk le és használhatjuk fel újabb járvány alkalmával.

Sok verejtékes orvosi munkának tudományos értékét elmosta az idő, de orvostörténelmi szempontból jelentős a ma tudományában is, kihatása csak azok előtt ismeretes, akik forgatják, olvasgatják az orvostörténelmi dolgozatokat, így sok orvos nem tudja, hogy amit nagy büszkén sajátjának vall, csak az előtte ismeretlen régi felfedezés kisajátítása. Ezért közelebb kell hoznunk az orvostörténetet orvostársainkhoz, meg kell kedveltetni, fáradtságos munkájuk utáni pihenésük olvasmányának kell lennie. Szívesen forgatják orvosaink az ilyenfajta dolgozatokat, de nagyon Ritkán juthatnak hozzá, mert a termelés igen csekély. Orvosi szaklapjaink évente alig-alig közölnek egy-két tanulmányt, mert a szerkesztők szerint kevés olyan beküldött dolgozat akad, amely nem Weszprémi, Linzbauer, sőt Demkó kompilálása lenne. A történetírókhoz is közelebb kellene jutnia az orvostörténelmi dolgozatoknak, hogy ne fordulhassanak elő történelmi irodalmunkban ma még léptenyomon megtörténő „elírások“, hogy pl. összetéveszték a kolerát a pestissel, luesz alatt csak szifiliszt értsenek, holott volt idő, mikor minden járványos baj gyűjtőneve „lues“ volt. Különösen a sok szóra alkalmat adó helytörténelmi monográfiák íróira vonatkozik ez.

Kérdés most már, hogyan hozható közelebb az orvostörténelem orvosainkhoz és az érdeklődőkhöz? Talán megfelelő kiadványokkal, mint ahogy most az Orvosi Könyvkiadó Társulat Magyar-Kossa Magyar Orvosi Emlékek című háromkötetes, egy hangvászorgalmú gyűjtő harmincéves fáradtságos munkáját, költségektől vissza nem riadva, az egész magyar orvosi rend örömeire megjelentette. Folyóirat megindításával, amelyben egyszer-kétszer (gyakoribb megjelenésére a mai körülmények között nem is számíthatunk) összegyűjtve tehetnők orvosaink és történészeink elé évi munkálkodásunk gyümölcsét. Az utódállamok idejében megérezték — mint látni fogjuk — ennek szükségességét, csak mi nem gondoltunk «re eddig, illetve a tervet nem valósítottuk meg a közöny és a kezdeményezés nehézsége miatt.

A hazai viszonyok ismertetése után lássuk, hogy az utódállamok tudományos körei mennyire értékelik ezen tudományág fontosságát. Románia ölébe hullott a kolozsvári egyetem legmodernebb felszerelésű klinikáival együtt, örökölte Erdély, különösen a magyarok és a szászok fejlett orvosi kultúráját, amelyet kisajátítani, sajátjának feltüntetni a román kultúrpolitika legfontosabb feladata volt. Azonnal helyes és célravezető eszköznek tartották az orvostörténelmi tanszék felállítását és hasoncélú folyóiratok megindítását, amelyek azóta az összes európai nyelven hirdetik, hogy tulajdonképpen csak az ősi román orvoscultúra szállott vissza rájuk, amely évszázadokon át idegen bilincsekben vergődött és azért nem fejlődhetett, emelkedhetett arra a magaslatra, amelyben a regátban volt.

A tanszéket 1924-ben állították fel, annak élére a francia Jules Guiart professzort tették, aki még a mai napig is franciaországi közleményekkel látja el a szaksajtót, de az intézetében felállított „Biographisches Archiv rumänischer Arzte“ gyűjteménybe kerültek az összes latin nyelven megjelent erdélyi magyar orvosok is. Tanítványa, Bologa, az intézet igen termékeny magántanára, ennél is továbbmegy, eleinte még erdélyi és szász orvosi kultúráról értekezett,¹ de újabban a magyar orvosi kultúra fölé helyezi a román. Például az inoculatio hazájának nevezi Romániát, ahol 1688-ban már tudományos alapon üzték azt.² Köztudomású, hogy a himlős anyag betegről egészségesre átvitelét, (inoculatio) — miáltal a beoltott egyént erősebb fertőzéstől az egész életen át megvédték — a kínaiak üzték először, akik révén a világ összes népe előtt ismeretes lett. Először Timoni török orvos ismertette 1713-ban és utána Pilarinus cári udvari orvos, akinek a románokhoz annyi köze volt, hogy az oláh fejedelem udvarában is megfordult 1688-ban, mielőtt a velenceiek konzula lett Szimimában. Magyarországon ugyanebben az időben Raymann János eperjesi orvos foglalkozott tudományosan a már sok helyen ismert inoculatio vagy variolatio tanával és a boroszlói évkönyvekben (Miscellanea) leírta megfigyeléseit 1717 és 1721-ben. Tehát a románok ebben nem előztek meg bennünket, sőt amikor Jenner felfedezése után három évre 1796- és 1799-ben hazánkban a tehén-himlőoltást Hell János sopronmegyei és Riegler békésmegyei főorvosok meghonosították és Bene Ferenc tanár „Rövid oktatás a mentőhimlőről...” című munkája után országosan, így Erdélyben is ismert és gyakorlattá vált, Romániában csak harminc év múltával vettek tudomást róla.

Bologa a „kisajátításban” még továbbmegy, a híres-neves nagy-szebeni orvost, Molnár Jánost „helyesen” Joan Piuarinak kereszteli el és a román kultúra fejlődéséből nagy szerepet juttat neki.³ A kolozsvári orvostörténelmi intézet egyik gyakornoka, Lenghel Alexandra, az intézet lapjában legnagyobb magyar professzoraink egyikét, Rác Sámuel kereszteli el Sámuel Mihailescu von Caransebes-nek,⁴ akinek familiája a XVIII. században a temesi bánatból vette eredetét. Tudvalévő, hogy Rác Sámuel Budán született és már az ő korában előharcosa volt a magyaryelvű tanításnak, német és latin tankönyveket fordított magyarrá, hogy a tanulók számára érthetőbbek és könnyebben hozzáférhetőbbek legyenek. A magyar anyanyelvű oktatásról egyik fordításának előszavában ezt írja: „valameddig a tudományokat anyanyelvekbe bé nem húzták, úgy a Magyar Nemzet is addig a bölcsességet közösséggé nem teszi, valameddig vagy anyanyelvén nem irat, nem tanítat és nem tanulhat...”⁵ Ezt a magyar tudóst nehéz lenne kisajátítani, ha

¹ Bologa Valeriu L.: Siebenbürgisch-sächsische Arzte des 16. und 17. Jahrhunderts. 1928.

² Bologa Valeriu et Ursan Josif: Histoire de la variolisation et de la vaccination dans les pays habités par les Roumains. Archeion, 1929. No. 11.

³ Bologa Valeriu L.: Johan Molnár von Müllersheim recte Joan Piuaru. Neuburger Festschrift, 1928.

⁴ Lenghel Alexandru: Ein Medizinprofessor rumänischer Abstammung zu Ofen im 18. Jahrhundert: Dr. Samuel Rác (Mihailescu) von Caransebes (1744 bis 1807). Cluj. med. No. 8. 1927.

⁵ Rác Sámuel: A borbélyágnak eleji. Buda, 1782. Bevezetés.

a külföld és a kolozsvári hallgatók ismernék az igazságot, a történeti valóságot, de így cáfolatlanul végül még valóban a román orvosi kultúra előharcosa lesz a külföld és a tanulók szemében, hiszen a tanítás érdekében áll, hogy ilyen nagyműveltségű és szorgalmú tudóst „elanyakönyveljenek”, mat valószínűleg saját körükben nem találnak arra érdemest, akinek élettörténetét követendő például a tanulók elé állítsák, vagy a külföldön kérkedhetnének nagyságával, önkénytelenül felvetődik bennünk a kérdés: a tudomány művelésére állították-e fel a románok orvostörténeti tanszéküket, vagy a történelem hamisítására?

A jugoszlávokról nem sokat tudunk, annyira távol éltek és élnek tőlünk, hogy figyelőmnél alig kísérhetjük működésüket, elszigetelt nyelvük miatt a külföldön nem szerepelhetnék, de arra súlyt nem is fektetnek.

A csehek annál nagyobb erővel dolgoznak, gyűjtenek, jóllehet anyaguk még feldolgozatlan és most készülnek a nyilvánosság elé lépni vele. Bécsi gyűjtőutamon minden levéltárban találkoztam egy nő-kollegámmal, aki a nagyszombati Pázmány alapította egyetem múltjának emlékeit kutattatta,—mint mondta — igen fontos orvosi kultúrájuk (!) történetében a nagyszombati egyetem s cseh tanárának szerepe. Valóban, Tmka Vencel cseh származású volt, de a csehekkel életében semmi összeköttetést nem tartott fenn, s ha élne, ő tiltakoznék legjobban ilyenfajta szerepeltetése ellen. Petényi kisajátítása is ismert. A nagy magyar tudósról, aki a magyar tudományos madártan megalapítója, a Nemzeti Múzeum volt tisztviselője, olyanféle monográfiát írtak, mint Táncsicsról, akit felvidéki születése miatt szintén csehnek könyvelnek el.¹

Ezek után meggondolandó, hogy meddig késünk a felvetett eszmék megvalósításával, az utódállamok orvostörténeti hamisításainak megcáfolásával, mert ez a céltudatos elkönyvelés lassanként az egész külföldi litteratúrába átszarmazik, úgyhogy később már kiirtani is alig lehet belőle. Köztudomású a Semmelweis kisajátítására irányuló kísérlet, s hogy ez még ma is megcáfolhatatlan sok helyen, misem bizonyítja jobban, mint az a nemrégien megjelent angol orvostörténelmi könyv, amely még ma is osztráknak, bécsinek tünteti fel Semmelweist.² A világirodalomba átszivárgott tévedéseket, amelyek nemzeti szempontból igen sérelmesek, sokszor soha nem lehet megcáfolni.

BÁLINT NAGY ISTVÁN

¹ Prof. A. Piaiak: Ján Salamon Dobromil Pétén (Petián). Sbmik filosof fakulty. I. 9—12. Bratislava, 1922.

² Singer: A short history of medicine. 243. I., Magyary-Kossa: Magyar Orvosi Emlékek. I. k. 8. L.

A VÁROSI TÖMEGEK WEEKENDJE

A MAI rohanó, idegbomlasztó korszakban, mely az emberi szervezet fizikai és szellemi erőit nap-nap mellett teljes mértékben igénybeveszi, mind nagyobb szerep jut a sorvasztó munkát követő szükségyszerű pihenésnek. Nem a régi értelemben vett szórakoztató, játékos, rendszertelen vakációzásnak, hanem a megfeszített idegrendszer teljes tervszerű és racionális kikapcsolásának. A modern ember élete legtöbbször szerteágazó érdeklőségek bonyolult összetétele, amit részben a mai nehéz idők gazdasági helyzete, részben pedig a technika új lehetőségeiből fakadó egyetemesebb érdeklődés hoz magával. A múlt emberének békésen kocogó napjaihoz képest a mai ember életének számtalan eseménye s a feltorlódo problémák rendezése olyan ellentétet mutat, mint a nagyváros utcaforgalmának képe a múltban és a jelenben. Ma a nagyvárosokban a közlekedés megoldása égetően fontossá lett s a régi viszonyoknak megfelelő utcaszélességek és térkereszteződések elégteleneknek bizonyultak a nagyszámú és különböző rendeltetésű járművek levezetésére, úgyhogy irányított forgalomra, közlekedési rendőrökre, sőt a tökéletlen emberi erők kiegészítésére szolgáló automatikus klotürlámpák üzembehelyezésére volt szükség. Ennek az irányító lámpának három színe van. A vörös fény tilos pályát jelent, a zöld pedig szabad átvonulást. A két fény között azonban megjelenik a harmadik szín, a sárga és ekkor minden jármű, minden gyalogjáró megtorpan egy pillanatra, hogy a beállott nyugalomban tájékozódva és megpihelve folytassa útját a következő fényvillanásnál a gép parancsszavára. Erre a nyugalmatadó sárga fényre van szüksége a modern embernek élete hatalmas forgalmának lebonyolítása közben. Egy hosszú, mély lélekzetre, amiben kipiheni az előző fáradalmakat, izgalmakat és erőt merít a jövő nehézségeinek leküzdésére. Ezt a sárga fényt jelenti a hétfői pihenés, a weekend.

Téves dolog volna azt gondolni, hogy az emberek visszavágyódása a természethez valami új gondolat. Megtaláljuk a szabadban való mozgás és pihenés szeretetét végig az összes országok történelmében. A görögök olympiai játékaik, a rómaiak tusculanuma, a középkori lovagtornák, vadászatok, Marie Antoinette majorsága, az előkelő világ pásztorjátékai a rokokó korban, mind ennek a törekvésnek korszerű megnyilvánulásai. A múlt század szellemieskedésének reakciója már a 80-as években jelentkezett a különböző turistaegyesületek létesülésekor. Az angolok kezdték meg a sort 1855-ben az Alpinclubbal. A bejutás ide még nagyon nehezen ment. Személyi ajánlásokon kívül az Alpok megmászása, Afrika vagy India beutazása és

hasonló turistateljessítmények voltak szükségesek ahhoz, hogy a felvétel ünnepélyes keretek között megtörténhessen. A hatalmas méretű tagsági igazolvány díszoklevélszerűen ismerte el és sorolta fel az új tag összes turisztikai eredményeit. Az exkluzív szakegyesületeket csakhamar népszerű turistaegyesületek alakulása követte. Ezeknél már a természet szeretete, turistaalkotások, menházak építése és főleg a megszervezett kirándulások népszerűsítése volt a fontos. Ahogy a mai versenyvilágban újra sportjellegű öltöző turistaegyesületekből kiválnak a weekendalakulások, úgy keletkeztek annak idején a szigorú turisztikai klubok nyomán a kiránduló turisták egyesületei. Megalakult 1862-ben az österreichischer Alpenverein, ezt követte a Schweizerischer Alpenklub, Subalpino Italiano, Deutscher Alpenverein, Magyarországon pedig az első turistaegyesületet, a Magyarországi Kárpát Egyesületet 1873-ban alapították. Tulajdonképpen a turisztika fejlődését is úgy tekinthetjük, mint a természet megközelítésére irányuló törekvések egyik formáját, amely sokat változott az idők folyamán, míg a mai népszerű, mindenki által elérhető weekendezés formájáig eljutott.

A nagyvárosi ember örök vágyát a zöld területek és szabad természet felé érdekes és egyedülálló példában mutatják be a német Laubenzkolóniák. Már a 70-es háborút követő nagy lakásínség idején egyes városokat környező, sőt magában a városokban lévő szabad területeken zöldségek és gyümölcsös kerteket létesítettek. Az egészségtelen bérkaszányákban lakó friss, levegő után szomjazó emberek kis telkeket béreltek, ahol a rendelkezésükre álló szabad idő alatt saját kezük munkájával művelték a sovány földet, így látva el háztartásukat zöldséggel és gyümölcssel. Néhol csak kis szerszámkamrát róttak össze a kert közepén, egyes helyeken azonban egész csinos kis házakat építettek, ahol a tulajdonos és családja szombat-vasárnap, vagy hosszabb szabadság idején kint is alhatott. Ezek a kistermelők minden időben megneveléssel küzdöttek. Felmondták nekik időnként a bérletet, kilakoltatták őket, razziaikkal zavarták és vándoroltatták a tulajdonosukat. Mindezen nehézségek és akadályok dacára számuk egyre növekedett. Ma Berlinben minden hetedik lakosnak van egy ilyen kis, 20—30 öles kertje és az ezekben a kertekben termelt gyümölcs értéke évenként a másfél millió márkát megközelíti. Újabban törvényeket hoznak a kiskertek szabályozására és állandósítására, mert felismerték ennek a mozgalomnak nemzetregeneráló hatását. A német kiskertészek valóra váltják azt a régi költői mondást, hogy mikor az emberek az elveszett paradicsomról álmodnak, kertet alkotnak.

Hazánkban a Miskolc város mellett elterülő Avas-hegy lejtőjén épült régi borpincék felelnek meg legjobban a mai weekendgondolatnak. Ezekhez a hegyoldalakra vájt pincékhez rendszerint egy kis ház vagy szoba csatlakozik, ízletesen elrendezett kis kerttel. Szombatonként ide rándult ki a család és a jóbarátok, hogy a magyar ember természetéhez oly nagyon hozzátartozó kedélyes borozgatás közben beszélgetéssel, politikálással pihenje ki az elmúlt hét fáradalmait.

Végtelen a sora a múlt azon szokásainak, emlékeinek, melyek mind a weekendmozgalom mai formájának előkészítői voltak. Amiben

a XX. század hétvégi pihenése mindezekről különbözik, az szociális jelentőségében rejlik, mert kollektív eszméktől irányítva szombat délutántól vasárnap estig mindenki számára lehetővé akarja tenni a pihenést, szórakozást és felüdülést. Társadalmi, anyagi és nemi különbség nélkül minden polgár ízlése és tehetsége szerint rendelkezhet hétvégi szabad idejével.

Pihenés és felüdülés alatt a modern ember a szabadban való mozgást érti. A szellemi munkásoknak jól esik elemlyedt izmaikat fokozott tevékenységre serkenteni, de még a testi munkás szervezete is megkívánja a szabad levegőn való szórakoztató testmozgást. Az emberek rájöttek, hogy a testi és szellemi erők regenerálására legalkalmasabb a nap, levegő és a mozgás. Az elnyomított test követeli a maga jogát. A neveléstől kezdve a divatig mindenütt megindult a test forradalma. Az iskolákban a poros tornatermekben tartott, szabadgyakorlatos tornaórák helyett ma a tornászás és a testápolás rendszeresen kiépített programjával találkozunk. Szabad tereken, tágas udvarokon tanítják a jövő nemzedéket testük edzésére és izmaik fejlesztésére. A tornászás kinőtt az iskola falai közül s ma minden modern ember házában megtaláljuk a viszonyainak megfelelő tomafelszerelést. Akinek anyagi erői nem engedik meg a költséges befektetéseket, az is elvégzi valamely módszer szerint reggeli tomagyakorlatait. A női divat a páncélfűzős, állig begombolt, utcaporát söprő ruhák után szabad, egyszerű, racionális formákban juttatja érvényre a modern nő életfelfogását. A szép fogalma is megváltozott. Ma nem ideál többé a szoba fülledt levegőjében sápadtra kényszerített, tehetetlen, kényeskedő leányka, hanem a bátor, öntudatos, kisportolt, egészséges dolgozó nő. A versenysportok minden ágának megvannak a maga lelkes rajongói. Úszó-, póló-, autó- vagy tenniszverseny ma olyan eseményszámba megy, mint régente egy királykoronázás vagy katonai parádé. Hogy ez a felszabadult, mozgásravágyó, sportszerető felfogás minden művelt országban visszhangra talált, azt bizonyítja a sok zsúfolt szombat-délutáni kirándulónat, vasárnaphajnali tömött villamos, csónakoktól hemzsegő tavak és folyók, autókkal elárasztott országutak és kirándulók zajától hangos erdők. Ez a tömeges, hétvégi megmozdulás mindenütt nagy feladatot ró az erre hivatott tényezőkre annál is inkább, mert a weekendezők a megszokott élet konvencióiból akarnak kikökenni és a lehetőség szerinti legnagyobb szabadságra vágnak, sokszor tekintet nélkül embertársaikra.

A nagy tömegeket lehetőleg szét kell osztani az egész ország területén és a különböző természetű weekendezések rajongóit a maguk helyére kell juttatni. Ezzel elkerülhető az egyes helyek túlszűfolttsága. A weekendezők legnagyobb segítsége a jó közlekedés. A kimerült embert hétvégi pihenése alatt mentesíteni kell a fölösleges utazási fáradságtól. Németországban a Reichspost postaautobuszjáratokat állított be, ami egyrészt a régi időkre emlékeztető nevével a jó öreg postakocsit juttatja eszünkbe, másrészt a turistának megkönnyíti a gyors eljutást az olyan hegyek, erdők és tavak vidékére, ahová nem visz vasút. A Reichsbahn ünnepnapok alkalmával külön weekendvonatokat állít be, hogy a kirándulók nagy tömege ne zavarja a rendes

forgalmat. Angliában a mérsékelt árú weekend vasúti jegyeken kívül igen kedvelték az úgynevezett „kombinált“ jegyek, melyek megváltása az oda-visszautazást, teljes ellátást és lakást biztosít a weekend tartamára. Az Amerikai Egyesült-Államokban, dacára a magánautó általános elterjedésének, a különböző vasúti vállalatoknak mégis sikerül nagy látogatottságot felmutatni, ügyes versengés útján. Svájcban bizonyos időközökben egy-egy város vasúti kedvezményben részesül és ezzel a közönség figyelve reflektorszerűen van az egyes városokra irányítva. Ennek a weekendközlekedésrendező világforgalomnak hullámai hozzánk is eljutottak és az elmúlt években itt is, ott is tapasztaltunk weekendfejlesztő intézkedéseket. Annál szomorúbb az a jelenség, amivel az idén éppen a legnagyobb közlekedési vállalatnál, a MÁV-nál találkozunk. Bár a tavalyi weekendforgalomhoz képest az idei kilátások sokkal nagyobb arányokkal kecsegtetnek, a múlt évek 50%-os kedvezményeit a MÁV indokolatlanul 30%-ra redukálta. Rossz politika és rossz szolgálat az államnak, ha elkedvetlenülve a nagyközönséget, megakadályozza a nemzetgazdasági szempontból oly fontos belső idegenforgalom elterjedését. A kedvezmények redukálása helyett inkább a Reichsbahn példáját kellene követnie, a vidékiek számára is adva weekendjegyeket, hogy azok nagyvárosi szórakozással tölthessék el hétféje pihenésüket.

A weekendezés egyes államokban a helyi sajátosságok szerint más és más. Anglia, a weekendezés klasszikus hazája, már rég kialakította a hétféje üdülés különféle módjait. Az angol weekend fő jellegzetessége, eltérően a többi országokétól, hogy vasárnap egyházi rendelkezés szerint szünetel minden színház, mozi, táncos szórakozás és sportolás. Aki tehát ilyesmire vágyik, annak a szombat délutánt kell e célra felhasználnia. Viszont szombat délben már mindenki szabad. Legkedvesebb weekend időtöltés a közeli tengeri fürdők látogatása és ez minden képzeletet felülmúló arányokat ölt. Kétúton megszervezett propagandával a legszélesebb rétegek számára lehetővé teszik a megfelelő weekendhely feltalálását. Egy-egy weekendfürdő vezetősége ízlésesen elkészített plakátokon ismerteti meg a közönséggel a helységben található szállodákat, ellátási lehetőségeket, vonat- és autóbusszjáratokat. Fejlett filmreklámmal dolgoznak. Brighton 120.000 lakosú helység egy év alatt 16 millió weekendezőt látott vendégül. Igaz, hogy a fürdőről szóló filmreklám 1500 moziban futott a szezon alatt. Az amerikai weekendezésre az autó nagyarányú elterjedése nyomta rá bélyegét. Berendezett sátorral, összecsukható ágyakkal, székekkel, praktikus konyhafelszereléssel indul el szombaton az átlagamerikai Ford-kocsiján weekend célja felé, ami vagy egy nagy weekendtelep vagy egy olcsó saját „Bungalow“. A tenger mellett weekendező angol és a vadonba ránduló amerikaival szemben a német és különösen a berlini a tóparti fenyveseket szereti. Berlin környéke számos tavával nagyon alkalmas hétféje kirándulásokra, főleg azok számára, akik nem akarnak hosszabb utazásra vállalkozni. Ezekre a tavakra, amelyeken egyik strandfürdő a másikat éri, nemcsak vonat-, villamos- és autó közlekedés van, hanem a csatornákon át hajójáratok indulnak a város közepéből Legújabbán a charlottenburgi Wannseenél kezdtek nagy-

arányú építkezést. A fürdő és vendéglő mellett weekendszállásokat építenek, hogy aki már vasárnap korán reggel akar hódolni a vízisport élvezetének, a szombatról vasárnapra virradó éjszakát kint tölthesse. önként felmerül a gondolat, hogy Budapest környékén mennyire kívánatos volna a Duna partján vagy valamely gyógyforrás mellett ilyen weekendszálló létesítése. Az evező weekendzőknek nagy része szívesörömet vonulna oda szombat délután vagy este, hisz a legtöbb csónakgarage messze kint van a vasúti hídon túl, a Római-fürdőben vagy Újpesten, s a reggeli fárasztó és körülményes kiutazás gyakran a szabad vasárnap fél délelőttjét is igénybe veszi. Nem csoda, hogy mire a szegény nagyvárosi ember „vízre száll“, derült hétfévi hangulatának már csak a roncsai vannak meg. Nem kell más, csak olyan lényegtelen esemény, mint pl. a szomszéd csónakjának szabálytalan kikötése és kész a parázs veszekedés, sőt verekedés, amikor csónak-, lapát-, de még fejbetörés is napirenden van.

Mily nagy mértékben lehetne segíteni ezeken az apró kellemetlenségeken a weekend kellő organizálásával és a strandfürdők és fürdőhelyek gyarapításával. A budapesti fürdők és uszodák csekély száma már a jelen pillanatban is aggasztó tüneteket mutat. Egy-egy nyári vasárnap a rendelkezésre álló kevésszámú, kisméretű fürdőkben az emberek fele nem bír jegyhez jutni. Csüggedt vagy haragos tömegek ácsorognak ilyenkor a fürdők jegypénztárai előtt, Budapesten, a kék Duna és a természetes meleg források városában. Hogy a fővárost milyen mulasztások terhelik a fürdők szempontjából, arra elég két jellemző példát felemlíteni, a kihasználatlan forrásaink közül. A zsigmondutcai lótoszos tó szépségét ízléstelen kőfal takarja el és szemétdombok veszik körül. Ritka fajtájú kék vízililiomok nyílnak a párologó vizen akkor is, mikor körülötte hó lepi be a tájat. Erről a szépségről azonban még Budapest népe sem igen tud. Az óbudai Árpád-forrás hővize pedig alighogy kibuggyan a földből, egy fehéritőgyár üzeméhez használják fel s mire onnan kikerül, már csak mint szennyvíz folyik tovább kihasználatlanul, pedig szegény pesti embernek nyújthatna üdülést, sőt gyógyulást is. A fürdőkérdés részletes rendezése nemcsak Budapest székesfővárosnak, hanem az országos weekendezésnek is eminens érdeke.

Azok a weekendezők, akik nem elégszenek meg a fővárosi strandfürdők szórakozásaival, azok környékbeli és távolabbi helységek fürdőin kereshetnek hétfévi üdülést. Még a csonka ország is bővelkedik pompás weekendhelyekben. Fővárosunk közvetlen környékén a budai hegyek úgyszólván fáradtság nélkül megközelíthetők. A Sváb-hegy, Jánoshegy gyönyörű vidéke úgy a téli sportokra, mint turisztikára egyaránt alkalmasak. Akik messzebbre vágnak, azok előtt kitarja szépségeit a Pilis, a Mátra, a Bükk. Nyáron a Balaton számtalan üdülőhelye és a Bakony erdős lankái kedvelt kirándulóhelyek. Nem egész indokolatlanul hangzottak el utóbbi időben a panaszok, hogy a Balaton természeti kincsekben és szépségekből oly gazdag vidékét a nyaralók mind kevésbé látogatják, mindannak ellenére, hogy az árakat csökkentik. Sok villa és nyaralószoza egész nyáron üresen áll. A világfürdő minden kellékével rendelkezik a Balaton környéke és az idegen-

forgalom mégsem felel meg a várakozásoknak. Ez annak tulajdonítható, hogy kezelése nem egységes, hiányzik belőle az a rendszer, amire egy ilyen terület szabályozásánál feltétlenül szükség lenne. Nagyon hasznos és tanulságos volt az az ankét, amit a tél folyamán a Magyar Mérnök- és Építészegylet rendezett a balatoni kérdések megvitatására. Ez az ankét azt a határozatot hozta, hogy a Balaton műszaki rendezését egy külön állami szervre kell bízni. Olyféle munkaköre volna ennek a szervnek, mint a Fővárosi Közmunkák Tanácsának Budapest városában, s tán ennek a meglévő hivatalnak munkakörébe volna legjobban beleilleszthető ez a szép, de súlyos és felelősségteljes, nagy szakértelmet igénylő feladat. Sürgős probléma a műszaki szabályozás megoldása, mert minden elmulasztott hónap az állam anyagi kárát jelenti. Meg kell állapítani, melyek azok a nagyobb fürdőhelyek, melyek alkalmasak arra, hogy intencionális nivós gyógyfürdők legyenek. A villabeépítés területét is ki kell jelölni és a nagyrészt kulturátlan állapotban levő partmelléken weekendtelepek, esetleg táborozóhelyek létesítését kell elősegíteni. Csak egységes, szakszerű munkával, racionális rendezéssel lehet hazánk legnagyobb kincsének, a Balatonnak, a világfürdők között az őt megillető helyet biztosítani. A legendás magyar tenger mellett nem szabad elfelejtkeznünk a kedves kis, szerény velencei tóról sem, mely radioaktív vizével, romantikus nádasaival, sima homokjával különösen a gyermekes családokat csábítja hétvégi kirándulásokra.

Az itt megemlített weekend-kirándulóhelyeink csak a legfontosabbak \$ amúgyis közismertek. Vége-hossza nincs azonban azoknak a bájos, szerény falvaknak, ahol a fáradt városi ember hétvégi üdülést talál. Nagy szükség volna a rég tervbevelt országos fürdőkataszterre, amely pontosan felsorolná ezeket a helyeket és tájékoztatná a nagyközöniséget az üdüléssel kapcsolatos tudnivalókról. Ez a katalógus teljes mértékben csak akkor fog megfelelni a hozzáfűzött reményeknek, ha a weekendmozgalom figyelembevételével és szakértői ismeretével fogják elkészíteni. A fürdőkön kívül a legapróbb weekendhelyeket is fel kell sorolnia ennek a könyvnek, mert a mai nehéz időkben kevés ember engedheti meg magának a régi értelemben vett fürdőhelyen való üdülést, de annál többen vágnak a kellemes és olcsó weekendezésre.

A hétvégi üdülésnek még egy nagyon súlyos problémájára kell rávilágítani, amely problémával ebben a formában és ilyen mértékben külföldön sehol sem találkozunk. Csonka hazánk legszebb vidékeit ugyanis valósággal a tilalomfák erdejének lehetne nevezni. A Bükk, a Pilis, a Börzsöny, e három gyönyörű hegyvidék, ahol bőven található békés elvonulásra helyet sokezer ember, csupa elzárt paradisosom. A békés kiránduló alig tehet pár lépést, már belebotlik a magánterületet éberén őrző erdő- vagy hegyőrbe, aki a maga pallérozatlan módján, kizárólag aznapi hangulatától vezetve, szigorúan vagy nagyon sokszor gorombán üzi el a turistákat az ígért földjének kapujából. Hiába magyarázza a weekendező, hogy csak békés átvonulásról van szó, a hatalmának tudatában lévő őr megtagad minden engedékenységet. Alig egy pár útvonal marad ilyenformán szabadon a kirándulók számára, amit azután vasámaponkint megrohannak, elárasztanak és az

ebből következő torlódás miatt a hétvégi üdülést jelentő nyugalmas pihenésre alkalmatlanná tesznek.

A vízi kirándulóknak sincs jobb sorsuk. Scylla és Charybdis között nem várt a hajósra annyi félelmetes rém, mint a dunai evezősre manapság. Kikötni jóformán sehohsem szabad, táborozni, sátrat verni szinte lehetetlenséggel határos. Tilalomfákon kívül egyes helyeken még harapós kutyák is várják a szegény — talán csak friss ivóvizet kereső — evezőst, viselkedésükkel minden szónál ékebben tanujelét adva, hogy a kirándulók személye nagymértékben ellenszenves előttük. Ennyit a weekendezők kálváriájáról.

Az erdő- és parttulajdonosok az eldobált ételmaradékokat és cigarettavégeket panaszojják fel, ami az átvonuló turisták útját jelzi. Könnyelműen rakott tábortüzek erdőégéseket okoznak, s hangos társaságok lármája a vadállomány nyugalját zavarja. A vízi táborozók sátoralapozásukkal meglazítják a földet és áradáskor a Duna hatalmas partrészeket visz magával. A kirándulók gyakran meglopják és tönkreteszik a gyümölcsöst. Ezeknek a panaszoknak gyakran komoly alapjuk van. A weekendezők sok esetben fegyelmzetlenek, hisz a weekendmozgalom egyike a világ legdemokratikusabb áramlatainak, mindenféle elemet sodor magával. A tulajdonos azonban vagyontát védi, a városi ember pedig szabadságot keres s ebből a két természetesnek látszó tényből alakult ki az a bonyolult és elkeheredett harc, ami már évek óta tart, mind hevesebbé, kíméletlenebbé fajul. A hatóságok pedig tétlenül nézik ezt. Néha, mikor valahol már túlságosan kiélesedik a helyzet, egyoldalú intézkedéseket tesznek alapos hozzáértés nélkül. Pillanatnyilag talán el is halasztják a szigorú tilalmakkal a probléma megoldását, de az ellentétek mégis fokozódnak, mert a közönség nevelésére nagyon helytelen módszer a tilalmak szaporítása. Az erdei utakról visszaparancsolt turistáknak csak nagyon kis része fog engedelmesen visszasétálni, különösen akkor, ha indokolatlan gorombáskodásban volt része, vagy ha rájön, hogy ez a tilalom egyes magánszemélyek gögös birtoköntudatának eredménye. Természetesen másképp áll a dolog, ha a vadászterületeket csak a nagyobb vadászatok alkalmával zárják le. De az év minden vasárnapján még a vadásztörvények értelmében sem lehet az ország összes erdeiben vadászat. A turistaegyesületek vezetősége úgyis állandóan azon fáradozik, hogy tagjait a köztulajdon kímélésére nevelje, akiről pedig panasz érkezik, azt igazolványa elkobzásával kizárja tagjai sorából. A weekendezők nagy tömegeit is ilyen arcképes igazolványokkal kellene ellátni egy arra hivatott szervnek, hogy ezeknek az elkobzása megtorló hatalmat adjon a tulajdonosok kezébe. Ezzel természetesen a weekendezőket anyagilag túlságosan megterhelni nem szabad, még annyira sem, mint ahogy az sport- és turistaegyesületeknél szokásos. Egyesületi megkötöttségekkel sem járhat, mert a weekendezők legfőbb öröme az, hogy semmiféle közösséghez sem tartozva, szabadon mozogjanak. A partkikötések rendezése csak akkor intézhető el, ha megfelelő szabad területeket jelölnek ki e célra. A külföldi weekend-újságok, sőt napilapok is minden héten közlik, hogy hol és milyen feltételek mellett szabad a kikötés. A Főváros feladata volna Budapest közelében — mondjuk a Lupa-sziget erre

alkalmas területén — egy nagy népstrandfürdő és weekendtelep létesítése.

A weekendező, ha megszeret egy helyet, ott szívesen telepedik le hosszabb időre, s ebből a vágyából fejlődött ki az a ma már minden országban elterjedt szokás, hogy weekendkunyhókat vagy házakat építenek maguknak. A primitív egyhelyiségű, fából összetákoltt háztól a modern komforttal berendezett praktikus weekendpalotáig mindenféle típus képviselve van ezek között. Vannak összerakható, úszó és mozgó, autó után köthető weekendházak. Az olcsósági szempont nagyon fontos ezek építésénél, s itt érvényesül leginkább a mai kor vezető jelszava: legtöbbet legolcsóbban. Nem elég a ház, telek is kell hozzá. Külföldön már egész nagy weekendparcellázások és bérterületek vannak. Nálunk ezek a fogalmak még úgyszólván ismeretlenek. Bevezetésükre nálunk, mint a külföldi államokban weekend-egyesületekre és szövetkezetekre volna szükség. A „Berliner Wochenendausschuss“, „Hauptverband der Wochenendvereine Oesterreichs“ és Angliában a „National Sundry League“ munkáját is főképp ez alkotja. Magyarországon eddig csak két helyről indult meg a törekvés, hogy a weekendezéssel kapcsolatos bonyolult kérdéseket tisztázza s a hétvégi üdülésben a nagyközönség segítségére legyen. Az egyik ilyen alakulat, az Országos Weekend Szövetség, támogatás hiányában működését beszüntette. Az Országos Magyar Weekend Egyesület dacolva a nehézségekkel, folytatja kultúrmunkáját. De egységes és az egész ország weekendtársadalmára hasznos munkásságot, sajnos, itt is be kell vallanunk, mint a társadalmi élet annyi más terén, csak állami támogatás mellett várhatunk. A weekendproblémák megoldására kellene fordítani azokat az állami és városi segélyezéseket, melyekre a soktekintetben káros és félreértelmezett nemzeti hiúságból fakadó, legtöbbször azonban egyéni érdekeket szolgáló versenysportok céljaira utalnak ki, amiről Báron Gyula a „Magyar Szemle“¹ legutóbb megjelent hasábjain beszélt. A külföldi sportverséget könnyen kiheverheti az ország, de a megnyomorított nehéz gazdasági helyzetből amúgy is sanyargatott polgár hétvégi pihenésének megrövidítését generációkon keresztül meg fogja érezni.

Reméljük, a közel jövőben nálunk is ráeszmélnék az illetékes körök, hogy milyen hatalmas lehetőségek vannak e téren birtokukban. Rájönnek a munkásweekend fontosságára is. Olaszországban Mussolini, a modern áramlatok európai szeizmográfja, kidolgoztatta az „Opera Nazionale del Dopolavoro“ intézményét, mely a munkásokat szabad idejükben foglalkoztató szervezet. Karl Vetter, az 1928-ban Berlinben tartott „Wochenend“ kiállítás vezetője azt mondja, hogy a munkástársadalomban megvan a vágy a kultúra áldásai iránt, csak ideje nincs felismerésére és élvezésére. Adjuk meg neki az időt és meg fogja találni a művelődés útját. Ez a gondolat sok esetben beigazolódott azóta. Nem kell messzire visszanezni, csak az 1930 szeptember i-i munkástüntetésre, amikor a szép idő kicsábította a nagy tömegeket a városból, mert a legtöbb munkás üdülésre használta fel a váratlan

¹ XII. k. i. m. 58.1.

szabadságot és ezen megtört a tervezett nagy tüntetés átütő ereje. Az a munkás, aki megismerte a hétvégi üdülés gyönyörűségét, az semmiféle szabadságot nem fogja zavargásokra, városi tüntetésekre használni, hanem batyukat és hátizsákokat ragadva családtagjaival csapatostól vonul ki a zöldbe, hogy a rendelkezésére álló szabad napot békés pihenéssel töltsse el. Abban az államban, ahol a weekendmozgalom jelentőségét felismerik, ott a nagyvárosok rendőri készségének alig fog dolga akadni. Az utcák csöndesek lesznek, de annál jobban visszhangzik majd a város környéke a vidám kirándulók lármájától. A szombat délutáni általános munkaszünet megteremtése és a hétvégi pihenés rendszeresítése és általánosítása legfőképpen az állam feladata, mert ez a polgárok egészségét, az egészségesen fejlődő új nemzedéket, vagyis az egészséges államot jelenti.

KAFFKA MÁRIA

SZÍNHÁZI NAPLÓ

*Megbukott darabok (Lengyel^ Szomorj) – Feketeszári cseresznye –
Az elcsérelt ember – Aranyóra – A bécsi menyasszony – Meddig fogsz
szeretni? – A csodadoktor*

NEMRÉGEN egy kitűnő színházi szakember — maga is érdemes író — olyan értelmű nyilatkozatot tett, hogy nem helyesli a szigorú színházi kritikát. A szigorú kritika — úgymond — még jobban elveszi a közönség színházbajáró kedvét, már pedig azt éppen eléggé leszállította a mozi és a rádió.

A kitűnő színházi szakembernek igaza van. Csak azt nem lehet megérteni, hogy ugyanakkor miért megy el a közönség kedve azoktól a daraboktól is, amelyeket pedig a kritika csupa lelkesedéssel és dicsérettel fogadott? Újabban egyre gyakoribb példa bizonyítja, hogy a darab megbukik a kritika nélkül és sikert arat a kritika ellenére is. A különös állapotot már sokan és sokszor vizsgálgatták, minden tekintetben elfogadható magyarázatát azonban mindeddig nem sikerült megtalálni.

A további meddő okfejtés helyett vessünk inkább egy tekintetet a lezáruló szezon magyar újdonságainak arra a csoportjára, mely hosszabb-rövidebb ideig megbirkózott a kritika szigoránál is nagyobb ellenféllel: a közönség közönyével, sőt részben diadalmaskodott is rajta. Ezek a darabok azok, melyekről a legtöbbet beszéltek, amelyekről tehát még mindig érdemes beszélni. Az ilyen utólagos naplóközlésnek, ha nem több, az az ideális haszna mindenesetre megvan, hogy a közönség színházlátogatói kedvét már nem befolyásolja kedvezőtlen irányban s így minden mellékszempont figyelembe vétele nélkül szólalhat meg. Le kell ugyan mondania a siker vagy bukás eleve kinyilatkoztatásának dicsőségéről, viszont ezzel szemben teljes mértékben támaszkodhatik a tények igazságára. A tények beszélnek. Az üres dicséretetek szétpukkantak a levegőben, színművek jöttek és mentek, nagy szavakkal bekonferált darabok diszkrétén, minden feltűnés mellőzésével letűntek a színről, mások hangos elismerésben részesültek, sikerük azonban nem tudott olyan „átütő erejű” lenni, hogy az átlagon felülemelkedő szemlélőt is magával ragadhassa volna. Közben feltűnt egy-két olyan darab is, melynek sikere újból az örök tételt igazolta: a művészet legnemesebb eszközeivel is meg lehet találni a közönség szívéhez vezető utat. És ennek az útnak a virágai időnként újra meg újra kihajtanak...

SZÍNHÁZAINK újdonságaikkal szinte nap-nap után zavarba hozták a közönséget. Az ember színházba ment — és kísérleti állomá-

son találta magát. Alig volt színházi idény, amelyben annyi próbálgatással, vakreménnyel útnak indított kísérlettel találkoztunk volna, mint az idei. Láttunk premiereket, melyeket csak hazard üzleti szellemi vagy elkeseredett, fejvesztett kapkodás magyarázhat; de akadt néhány olyan próbálkozás is, amelyben a tehetség legalább figyelmet érdemlő újszerű törekvéssel társult.

Még a mi határtalan idegenkultuszunk mellett is szokatlan készületek előzték meg a Nemzeti Színház exotikus vendégét, „A kínai lány“-t. Lengyel Menyhért darabjának minden kulisszatitka ki volt már teregetve, amikor sor került a bemutatóra. S a nagy húhó csak arra volt jó, hogy aki az első előadásokat meg nem nézte, a többitől mindörökre lemaradt...

Hasonló sors várt a maga öntudatos asszonyi útját keresgélő „Szegedy Annie“-ra is. Szegedy Annie lelki és színpadi finomságokban egyaránt Szomorfy tavalyi Takács Alice-ének kisebbik testvéréül született, — ánya egy imbolygó árnynak. Első tekintetre látni lehetett rajta: nem e világra való volt...

Több figyelmet érdemel a bemutatott magyar darabok másik csoportja. Ezek csaknem valamennyien a tragikus erők centripetális sodrába igyekeztek kapcsolódni, de szinte kivétel nélkül kisiklottak abból. Külsőleg jól előkészített és elkészített drámák, de a közelebbi érintésre szétesnek; kitűnik, hogy megkerülték vagy meghamisították a drámai igazságot.

Ebből a csoportból Hunyady Sándornak „Feketeszarú cseresznye“ című nagyszerű darabját kell kiemelnünk.

Dusán, a gazdag bácskai szerb birtokos ugyanazon a napon veszt el legföltettebb kincsét, feleségét, amely napon élete legfőbb álma, a nagyszerb egyesülés valóra válik. Kitűnik, hogy az asszonyt, Irinát, már tízéves néma szerelem fűzi férje magyar barátjához, a főbíróhoz, s amikor az állását, hazáját, mindenét elveszti — az asszony melléje áll.

Egy ország összeomlásának tragédiájában lejátszódó külön egyéni tragédia kétségtelenül mély drámaiságot hord magában. A grandiózus tabló méltó keretet biztosít, minden csak azon fordul meg, hogy e kereten belül az egyéni dráma mennyiben találja meg a maga külön drámaiságából kifejtett és a tablóba arányosan beillesztett küzdelmének ábrázolását? Az egész darab a nagy nemzeti katasztrófa viharfelhőit gomolyítja; ebben a sötét tónusban szerencsésen érvényesülhet egy eszményi szerelem színes, üde rajza. Csak nehogy a katasztrófa méreteinek rovására bontakozzék ki ennek az előtérben lejátszódó cselekménynek drámaisága! Hunyady Sándor darabjában pedig ez történik. A harmadik felvonás explikációjában a nagyszerű keret, a grandiózus tabló felesleges díszletté válik, a nagy nemzeti álmok, a honleányi lelkesedés, egy ezeréves ország széthullása háttérbe szorul, figyelmen kívül marad, az egyéni cselekmény a monumentális áradat fölé kerekedik: Omnia vincit amor!

A dráma koncepciójának elhibázottsága egész láncolatot alkot. Szerző a legsúlyosabb mulasztást azzal követte el, hogy az egyébként túlságosan kihangsúlyozott alapeszmét nem fejlesztette konfliktussá. Tragikumum — a szó klasszikus értelmében — csak akkor fejlődhetett

volna, ha a hős, Dusán, a két hatalmas mozgató erő (fajtájának győzelme, feleségének megtarthatása) ütközőjébe kerül. A tragédia, ha nem végzet-dráma, mindig ilyen válaszúti tragédia. Hunyady Sándor darabjában ezzel az alapfeszültséggel nem találkozunk. Dusán nem küzd a feleségéért, mint küzdött életét veszélyeztető, titkos előkészületekkel a másik, a nemzeti ideálért. Igaz, sokkal intelligensebb, semhogy a küzdelem céltalanságát be ne látná, — csakhogy ez a bölcs belátás nem drámai megoldás. Tudomásul vesszük emberi tragédiáját, — kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hiszen a hős maga fogalmazza meg tragikumának sarkalatos tételét: „Győztünk és én mindent elvesztettem!” — de nem érezzük, nem látjuk, nem éljük át a tragédiát, sőt magán a hősnőn sem kísérhetjük végig azt. Itt, a fordulóponton, a szerző alig juttat szerepet neki, jóformán teljes mértékben színészi feladattá teszi a tragikum ábrázolását. A hősnőnek drámában szokatlan — \$ mint példánk mutatja, nem éppen szerencsés passzivitása mellett, az sem válik a tragikus összeütközés előnyére, hogy Dusánt már a másik oldalon is csalódás érte. Győzelme már nem minden öröm nélkül való, hiszen ő főispánságra számított s hatalomra jutott fajtája nem tette meg azzá. Diadalkoszorúja tehát már megvan nyírbálva, az ütköző erők egyikén már csorba esett s így Dusán egy kicsit inkább tartozik az állásavesztett magyar főbíróhoz, mint a minden jóban osztozó új urakhoz. Nyereség- és veszteség-listája tehát nem is áll olyan merev ellentétben egymással. Hunyady Sándor tehát érezte, ki is fejezte — csak éppen nem drámai eszközökkel — a darabjában rejlő drámaiságát.

Míg a férj figurájának drámai tökéletlensége inkább csak a művészi szándék és kivétel eltolódását mutatja, addig a „szerencsés“ vetélytársnak, a magyar főbírónak alakja a bosszúsággal határos csalódás érzését váltja ki. Hát ezért volt a hajnali hangos dárídó? A falról letépett magyar térkép? A fegyveres katonák? A házkutatás? Hát csak ezért? Hogy tíz évi platói vágyakozás után két szerető szív pont ezen az éjszakán találjon egymásra? Parturiunt montes... skandalja az ember önkénytelenül.

Nem lehet egészen malicia nélkül megemlékezni arról sem, hogy akadtak olyanok is, akik a feleségben, a szép Irina asszonyban vélték felismerni Hunyady Sándor darabjának igazi hőseit. A forróvérű asszony ízig-vérig fanatikus harcosa a nagyszerb aspirációknak, a metropolita nagybácsival ékelődő magyar tiszteket háziasszonytól kissé szokatlan eréllyel meg is leckézteti — s végül, a nevezetes éjszakán, mint mentőangyal mégis az üldözött magyar főbíró mellé áll. Kit és mit áldozott fel ez az asszony? Férjét, akit sohasem szeretett? Honleányt érzelmeit, amelyek miatt még kellemetlenségeknek sem fogja kitenni magát? Végre szerelmes lovagjává lehetett! De hiszen ez egyelőre, s különösen rá nézve talán mégse tragédia?

Beszámolónk a darab számos érdemére való tekintettel használt ily szigorú mértéket. A dráma generális hibáira rámutatva, tartozunk annak elismerésével, hogy a szerzőt műve megírásában dicséretre-méltó, nemes szándék vezette. Már maga az aktuális, szívünkhoz nagyon közel eső téma választása bátor, merész írói vállalkozás volt. Az életet a maga teljes valóságában állítja elénk, a színpad függönye

mintha csak ablakot nyitna a már több mint egy évtizede lejárásodott múltba. Van egynéhány szép és őszinte jelenete, mint amilyen a két magyar úr nobilis gesztusa, amikor a szerb parasztasszony hadisegélyét saját erszényükből úztat ki a szomorú hivatalszobában, melynek faláról már lekasztották Magyarország térképét. Az efféle jelenetek igazságát szerencsésen fokozza az ellenfélnek, a szerbeknek jellemzésében megnyilvánuló mértéktartás, erényekben rokonszenves ábrázolása. Az epizódok szépsége, szerző erőteljes kifejező készsége hamar megfogta közönségünket. A rész-szépségek — úgylátszik — feledtették a mű egészének aránytalanságait s az alapeszme kihangsúlyozása pótolta drámai ábrázolásának fogyatékoságát. Közönségünk, mely a darabot már századik előadása felé viszi és legmagasabb hivatalos fórumunk, az Akadémia, mely a Vojnits-díjjal tüntette ki, mindenestre teljesen honorálta Hunyady Sándor dicséretes írói törekvését.

BÓNYI ADORJÁN, „Az elcserélt ember“ szerzője is a háborús évek élményeihez nyúlt egy kuriózumszámba-menő eseményt ragadva ki abból.

Két bajtárs, egy nőtlen mérnök és egy családos birtokos, megvesztegető hasonlatosságán épül fel a dráma. Egy gránátrobbanás az egyiket megöli, a másikat pedig hosszú időre ágyba dönti s emlékezetétől fosztja meg. Az elesett bajtárs tisztiszolgája, aki különös véletlen folytán ugyancsak életben maradt, benne ismeri fel gazdáját s a kórházban megtanítja ismét beszélni, megtanítja elfelejtett korábbi életére s úgy vezeti a dunántúli földbirtokos otthonába, mint egy szép szőke úmó férjét, egy kisfiú apját, egy boldog anya fiát. Az elesett bajtárs életét öntudatlanul továbbélő férfi és a kedves család boldogságát azonban egy idő múlva megzavarja a férfi igazi édesanyjának megjelenése. Anya és fiú egymásra ismernek, a boldogság már-már a szégyen és kétségbeesés örvényébe zuhan, amikor végül az író leleménye mindent jóra fordít: a két anyának meghagyja a fiút, feleségnek a férjet s legfőképpen a gyermeknek az apát...

A témából egy sötét végzettragédia körvonalai is kibontakozhatnak, de könnyen megtörténhetik, hogy a tragikusra hangolt szerep kémikus hatást vált ki. Bónyi Adorján el tudta kerülni ezt a veszedelmet, feladatát megvalósítania azonban nem sikerült. A darab tragikuma csak látszatos. A cselekmény káprázatos gyorsan pereg, az érzelmes és derűs jelenetek sodrában a szemlélő szinte kontrolálni se tudja az eseményeket s végül is éppen abból világosodik ki a darab főhibája, hogy túlságosan ügyesen van megcsinálva.

Az életbeli és művészi igazság sohasem fedi egymást teljesen. Megtörténhetett s orvosilag meg is magyarázható az ál-Benedek Péter esete a gránátnyomással, de sohasem történhetik meg a „többi“, amit pedig a szerző elhíttetni próbál. A darab körülbelül ugyanazokat a szuppozíciókat követeli a szemlélőtől, mint népszínmű elődje, az „Obsitos“. El kell fogadnunk, hogy az „elcserélt ember“ tökéletesen elvesztette emlékezőképességét, elfelejtett beszélni, elfelejtette múltját, családját — s mindezt újból meg kellett tanulnia. El kell fogadnunk, hogy az igazi édesanya megjelenésekor — a gyermeki ösztön csoda-

tévő hatásaképpen — egyszerre visszatér emlékezőtehetsége s amnéziája elmúlik» el kell fogadnunk» bár nem minden skrupulus nélkül tesszük ezt. A véletlen túlnagy szerepén sem szabad fönnakadnunk. Fogadjuk el tehát azt is» hogy a gránátrobbanáskor az egész ütegből csak hősünk és tisztiszolgája maradt életben. De még ez sem elég. El kell fogadnunk azt is, hogy az „igazi“ édesanya felismeri a hősben „igazi“ fiát» míg a másik anya — aki pedig a másik fiúnak ugyancsak „igazi“ édesanyja — hasonló anyai ösztönnel nem ismeri fel benne nem igazi fiát. A feleség sem ismeri fel az erősen megváltozott természetű férjét, a szerető sem ismeri fel a tévedést, a nagybácsi sem, a rokonság sem, senki, senki... Szerző először csak egyetlen embernek, a hősnek amnéziájáról akart bennünket meggyőzni s lám, a végén az összes szereplők emlékezeti gyöngeségét el kell fogadnunk. Ha elfogadjuk, a dráma tökéletes. Csak az a baj, hogy nincs az a naiv lélek, aki rá ne jöjjön könnyűszerrel, hogy miért nem tudnak, helyesebben szólva: miért nem akarnak ezek a szereplők ráismerni az elcserélt emberre?

A darab egyébiránt a színpadi kísérletezésnek valóságos fizikai eszközül szolgált. A III. felvonást ugyanis időközben kiigazították, zárójelenetét elcserélték, s a darab, előadásainak nagyobb felében, már javított kiadásban jelent meg. A változtatás jótékonyan hatott, a cselekményt megnyugtató drámai megoldáshoz juttatta.

A MESÉVEL SZEMBEN hasonló teljes kapitulációt követel a közönségtől Szép Ernő „Aranyóra“ c. darabja is.

Bogdánnak, a derék aranyozómasternek, két kincse van: a leánya és az aranyórája. Aranyóráját egy vigyázatlan pillanatban elemeli egy facér óráslegény, akiről később kiderül, hogy éppen leányának, a kis Jucinak lovagja. A Molnár Ferenc Liliomjának rokonságából való lovag úgy akarja bűnét jóvátenni, hogy az eladott aranyóra helyett egy másikat rabol. A becsületes apa azonban nem fogadja el e kárpótlást, az órát, mint talált jószágot a rendőrségre viszi s akarata ellenére is fegyházba juttatja a megtévedt fiatalembert. A fiú a fegyházban végleg elzúllik. Az aranyóra útja azonban visszakanyarodik az apához. Juci, egy másik lovagja közvetítésével, megismerkedik egy vidéki kupeccel, történetesen azzal, aki annakidején megvette az igazi aranyórát. Itt az alkalom, hogy visszaszerezze. De az órának nagy ára van. Juci elbukik, ám haldokló apjának utolsó tekintete boldogan pihenhet meg egy percre a megkerült aranyórán...

Nagy gonddal kidolgozott darab, — éppen olyan, mint egy aranyóra. Olyan érzékeny. A legelső közelebbi érintésre elromlik, megáll a szerkezete...

Ennek a darabnak sincs nagyobb hibája, mint az előbbinek. Éppen hogy túlságosan sokat kell elhinnünk a szerzőnek. Szemet kell hányunk Bogdán együgyűsége fölött, amikor Béla, a Liliom „meglép“ az órával. Később már teljes vakságát is el kell fogadnunk. Mert másképp ugyan meg nem magyarázható az a különös helyzet, hogy az apa, miután lánya első gavallérja jeles fegyháztölteléknek bizonyult, a második, a „vőlegény“ iránt oly föltétlen bizalommal viseltetik. Csodálatos, hogy ennek a ritkabecsületeségű emberek nem jut

eszébe megismerkedni azzal a titokzatos vőlegénnyel, aki szegény virágáros leányát pénzeli, elegánsan öltözteti s végül a lókupec zsák-mányává teszi! Ám a romlatlan kislány viselkedése sem egészen érthető. Juci nagyon jól ismeri apja kényes becsületérzését, amikor tehát az elé a dilemma elé kerül, hogy az aranyórát vagy pedig saját becsületét áldozza-e fel, a jellemeiből az következne, hogy az utóbbinak megőrzésével örvendeztesse meg haldokló édesapját... A mese tehát éppen az ellenkező irányba konkludál, mint amerre tendál. A derék Bogdán folyton azt prédikálja, hogy „becsületesnek kell lenni“, a tényekből pedig kiábrándító cáfolatként az a tanulság cseng ki, hogy rosszak az emberek, csak bűnnel, gyalázzal lehet célt érni, becsületes-séggel nem lehet semmire menni. Míg Szép Ernő másik újdonsága, az „Azra“ egy három felvonásra nyújtott s túlélésített lírai vers hosszadalmasságával fásaszt, addig az „Aranyóra“ teljesen epikus felépítést mutat. Kép képet követ, a mese mozaikszerűen bontakozik ki.

Szép Ernő minden írásában különös vegyülékét találjuk a tiszta költőiségnek és olcsó ponyvának. A költői kifejezés eszközei kopott, vásári romantikával, talmi csillogással cifrázva jelennek meg. Az „Aranyóra“ e tekintetben jellemző alkotása. A darab meséje és hangja olyanféle párhuzamban folyik, mintha egy verseskönyv és egy szerelmi levelező sorait felváltva olvasgatnák.

Míg a Feketeszarú cseresznye, Az elcserélt ember és az Aranyóra szerzői írói szándékuk emelkedettségében találkoznak, addig az alábbi három vígjáték külön-külön típust képvisel.

Békeffy Lászlónak „A bécsi menyasszony“ c. vígjátéka a kitűnő konferenciának irodalmi elkalandozása a legelőkelőbb magyar játékszínbe, a Nemzeti Színházba. Békeffynek talán legtöbb írói becsvágygal készült munkája, de így sem több, mint a színi hatás primitív eszközeire épített, kizárólag a mulattatást szolgáló bohózat, amelynek szellemesebb részei sem igen emelkednek felül azokon a bohózati mutatványokon, hogy a fiatal férj ismételtlen felesége kalapskatulyájába ül s annak drága bécsi kalapjait összetöri... Kabarészínpadjaink jobban oltalmazták volna a darab jelentéktelenségét.

A Belvárosi Színháznak még mindig friss újdonsága Halász Imre vígjátéka: „Meddig fogsz szeretni?“

A cím refrénszerű ismétlődése tagolja a darabot s fejti ki bonyolalmát. András, a költő, két esztendőben határozza meg a boldog házasélet maximális időtartamát. Ennyi időre feleségül is veszi Gittát, a primadonnát, miután egy a válás céljára felhasználható ál-szerelmes levéllel előre biztosította szabadulását. Letelik a két év, András válni akar s a néző előre látja, hogy nem fog tudni elválni. Nem, mert Gitta egy másik ál-szerelmes levéllel fölkelte férje féltékenységét. András nem tudja elviselni a gondolatot, hogy felesége őt megcsalta és férji hiúságból most már egész életére magához láncolja Gittát, annál is inkább, mert végül kiderül, hogy féltékenységének nem volt semmi alapja. Legfeljebb lesz... De ez már a darabon kívül esik. Nem valami különös vígjáték-mese. Nem is annyira hálás téma, mint inkább ügyesen összeállított színpadi recept. Próbaházasság, féltékenységgel felébresztett szerelem, a női ravaszság diadalmaskodása a férfiúi hiúsá-

gon — az újabb vígjátékokban mind gyakrabban felbukkanó vagy kizárólag uralkodó motívumok. De a fiatal szerző oly rendkívüli színvonalú ügyességgel és hatásosan találja fel mindezt, hogy az ember szívesen félreteszi komoly kifogásait, annál is inkább, mivel nyilvánvaló, hogy szerző legfőbb célja a közönség kellemes elszórakoztatása egy estén, — minden irodalmi igényesség nélkül. A kritikus pedig nem hozakodhatok elő értékmérő műszereivel, ha az író eleve lemond azokról. A darab sikert aratott s ha külföldre viszik, rendeltetését be is tetőzi.

Bibó Lajos egy sötétónusú parasztdrámával, „A juss“-sal, és egy történelmi drámával, „Báthory Zsigmond“-dal szerepelt eddig a színpadon. A Kamara-Színház mostani újdonsága, „A csodadoktor“ az író első vígjátéka.

Az öreg Olasz Pál, lezüllött úrfajta komájával, Döngicsérel együtt folytatja a kuruzslói praxist. A „rebdelést“ hirtelen megzavarja fiának, a képzett, fiatal orvosnak váratlan hazaérkezése. Az orvos elhatározza, hogy fölveszi a harcot vajákos apjával, ám a harcban alulmarad. A falusi népnek nem kell az orvos tudománya, ha mindjárt ingyen méri is, a varázserővel bíró s nyelvüket értő „csodadoktor“-ban van csak bizalmuk. Kis idő múlva azonban megváltozik a helyzet. Az orvos ingyenrendelője hirtelen föllendül, nagy számban jönnek a betegek, — az apa látszólag elvesztette a játszmát. De csakhamar kiderül, hogy az öreg furfangja, — na, meg az orvosba szerelmes kis keresztleány közbenjárása — juttatta beteghez az orvost. Az emberek csak azért szoknak hozzá, mert az öreg azzal áztatja őket, hogy átadta gyógyító tudományát és titkát a fiának és most ketten, együtt gyógyítanak. Az „önkéntes adományokat“ pedig, amelyek kötelezők, most is épp úgy behajtja a „klienseken“, mint annak előtte. Amint a fiú a helyzet nyitjára jön, sietve készül vissza Pestre. Otthagyja javíthatatlan kuruzsló apját, de magával viszi — éppen ennek a minden hájjal megkent, alapjában mégis vajszívű apának segítségével — szerelmesét, a kis keresztleányt.

A képzett orvos és az öreg vajákos alakjában voltaképpen a város és a falu ősi ellentéte személyesül meg finoman aláfestett szatirikus rajzban. Bibó nagy fajszeretete, a népi alakok szíwel-lélelkekkel megformált figurái eleve tiltakoznak minden olyan beállítás ellen, mintha darabjának alapmotívuma a falusi nép babonás, felháborító ostobasága lenne. A babona-motívum kétségtelenül közrejátszik a népi szereplőknél is, de Bibó kitűnő szatirikus érzékkel ezt nem bennük, hanem egy városi úridámában élezi ki. A második felvonásban ugyanis megjelenik a csodadoktornál a fiú pesti professzorának felesége, aki meddősege ellen szintén az öreg kuruzslótól vár segítséget. Az író reflektora itt határozottan rávilágít vígjátéka alapeszméjére, hogy t. i. a tiszta kultúrát megszemélyesítő fiatal orvosnak nem annyira az emberi bomlottsággal, mint inkább egyik oldalon évszázados előítéletekkel, másik oldalon pedig a járvány gyanánt elharapózó tömeghisztériával kell megküzdenie. E szociális vonatkozások azonban korántsem ütköznek ki ennyire élesen. Az író eléggé nem méltányolható művészi érzékkel óvakodott tendenciát vinni a darabba. Mindent kertült, ami a darabot vígjátéki derűjéből kisiklatná. Magában a csodadoktor

figurájában is inkább a furfangos, a maga tudományára büszke, rátarti parasztot, mint a misztifikáló kuruzslót hangsúlyozta ki. Éppen ezért a végkifejlésben nem annyira a babonának a kultúra fölé kerekedését kell látnunk, mint inkább csak a magyar paraszt ravasz bölcseségének diadalmaskodását a jószándékú, de a falusi életet nem ismerő, a népi lélekkel nem számoló, tehát elhibázott kulturális törekvéseken. Belső egysége, képeinek reális és művészi igazsága, nyelvének ízes magyarsága méltóképpen illesztik ezt a vidám, verőfényes, csupa derűt és jókedvet árasztó idillikus vígjátékot nemcsak az utóbbi éveknek, de az egész magyar népies színirodalomnak legjáva termése közé.

Ha a színész alkotása nem vész el a perccel, melyben leveti álarcát, úgy az ismertett művek szereplői közül Gózon Gyula, Dayka Margit, Rózsahegyi Kálmán, Sugár Károly és Somogyi Erzszi alakítása a napi sikereken túl is érték marad.

BISZTRAY GYULA

MEGJEGYZÉSEK EGY KISEBBSÉGI VITÁHOZ

EZ ÉV TAVASZÁN egy könyv alkalmából közéletünk legreprezentánsabb politikusai között vita támadt a „Pester Lloyd“ hasábjain a nemzetiségi vagy mondjuk, kisebbségi kérdés felett. A vita alatt a könyv maga, amely zszurnalisztikai, rapszodikus módon tárgyal háborús felelősséget, háborúelőtti magyar nemzetiségi és háborúutáni utódállambeli kisebbségi politikát, revíziós kül- és belpolitikát, teljesen elveszett, s a vita részben a köré a kérdés-komplexum köré csoportosult, hogy vájjon jó vagy rossz volt-e a háborúelőtti magyar nemzetiségi politika, s ha rossz volt, szabad-e, hogy azt beismerjük?

A könyv szerint a háborúelőtti nemzetiségi politika elhibázott volt, mert hűtlenek lettünk Kossuth és Eötvös József liberális alapelveihez s a magyar állam arra törekedett, hogy a nemzeti kisebbségeket fajlag és nyelvileg a magyarságba olvassza. Viszont — ha jól összegezem — a szembenálló felfogás szerint a magyar nemzetiségi politikát nem érheti kifogás, mert megfelelt az idők viszonyainak és politikai koncepcióinak és számot vetett a nemzetiségeknek a magyar nemzeti állam egységét veszélyeztető követeléseivel, az állam területi integritásának megbontására irányuló törekvéseivel.

A kérdéssel való foglalkozást megnehezíti az, hogy a „Pester Lloyd“ könyvismertetésére válaszoló első cikk első soraiban kimondja, hogy annak bevallása, hogy a háborúelőtti magyar nemzetiségi politika elhibázott lett volna, helytelen, bűn: a múltra nézve beismerése a trianoni szerződés alapján történt területi felosztás jogosságának; a jövőt illetően, kisebbségi politikánk céljainak elárulása, kártyáink kiterítése pedig egyenlő ellenségeink szándékának előmozdításával, a revíziós törekvések akadályozásával. Mondhatjuk: hazaárulás.

Erre a, minden múlt történeteire vonatkozólag objektív kritikát lehetetlenné tevő szigorú felfogásra a „Pester Lloyd“ megjegyezte, hogy itt nézet áll szemben nézettel, — talán még inkább hangulat hangulattal, — de nekem úgy tetszik, hogy ha mi nemzetiségi politikánk történetének és jelenének bírálatát s hívesebb és objektívebb légkörből eredő ismeretét akarjuk elérni, akkor jobb, ha a forró, de kritikátlan honszeretetből eredő axióma helyett, hogy „right or wrong, my country“, minden politikát jobban szolgáló azt a másik angol irányelvet követjük: „honesty is the best policy“. Sőt jobb ez jelenlegi, trianoni helyzetünk szempontjából is.

Hogy miért jobb, az talán keresztül fog látszani az alábbi sorokon.

A NEMZETISÉGI POLITIKA MEGFIGYELÉSÉNÉL zavart és félreértést okoz az a körülmény, hogy benne sokszor két törekvés jelentkezik egyszerre: a nemzeti lényeg és kulturális érvényesülés védelme irredenta törekvésekkel fonódik össze.

Annak, amit mi nemzetiégi törekvésnek hívunk, célja az államban a többségi nemzet mellett élő faji kisebbségek nyelvi, vallási, kulturális mivoltának és fejlődésének védelme a meglévő állami kereteken belül.

A kisebbséghez csaknem lényegénél fogva tapad az elnyomottság, az inferioritás érzése. Nyomja a túlerő, a többség száma, esetleg a magasabb kultúra, a hódító gögje, lenézése, a „colour bar“, ami Amerikában a bőr színének, Európában a faji ellentétnek a gyűlölködését jelenti.

Az inferioritás ez érzésének reakciója a szabadulási vágy az elnyomottságból, a „nemzeti öntudatra való ébredés“, az érvényesülhetőség után való törekvés: előbb az állam keretein belül a többségi néppel való jogegyenlőség, nyelvi, politikai egyenjogúság, kultúrautómia követelése; azután az állam határain túl a fájilag hozzátartozó nemzettel való kulturális összeköttetés lehetősége, a nemzetiégi anyanemzet szellemi közösségébe való belépése.

A törekvések e sorozatával szemben áll a nemzeti többség és állama, egy fikció: az egységes és oszthatatlan, az „une et indivisible“ nemzeti állam.

E kettőnek, az egységes nemzeti állam koncepciójának és a kisebbség kulturális érvényesülésének összeegyeztetése a „nemzetiégi politika“ dolga; az állam belpolitikájának kérdése, amelyet állami törvényhozás és állami kormányzat kell hogy megoldjon és intézzen mint belügyet s amelyet csak az európai államoknak a kérdéssel szemben tanúsított meg nem értése és tehetetlensége tett nemzetközi kérdéssé, berlini szerződések és népszövetségek kérdésévé.

A nemzetiégi kérdés e belpolitikai jellege mellett van, vagy ha nem is mindig, de lehet annak egy másik oldala is. A kisebbségi kultúra és védelem problémája teljesen és örökre akkor szűnik meg, ha egy kisebbség a fajüag azonos többségi nemzettel összeolvad, ha eltűnik a politikai határ s a kisebbség többséggé, a többség részévé válik. Ez az irredentizmus: a nemzetiégi és kisebbségi politika egy mozzanata. Eredete és fejlődése persze különböző és sokféle ágazik: itt nemzeti egységet, ott imperiahsztikus aspirációkat szolgál. De eszköz, amely tökéletesen oldja meg a kisebbségi helyzet mizériáját legalább ott, ahol nem elmosódott az etnográfiai határ. A múltban szembenállt vele az egységes államok területi integritása; ma a nemzetközi szerződések sérthetlensége. A múlt irredentizmusát ma udvarképesen határrevízióknak hívják. De hívják akárhogyan, államok területi viszonyáról van szó, ami csak államok közötti — békés vagy háborús — események folytán oldódhatnak meg; nemzetközi, külpolitikai kérdés.

Ezek a múlt század uralkodó eszméjének, a nemzetiégi törekvéseknek és a huszadik század kisebbségi kérdésének egymásba fonódó fázisai: nemzeti öntudatra ébredés — nemzeti egyenjogúság — területi vagy kultúrautómia — a többségi nemzettel való kultürközösség — politikai önrendelkezési jog.

Így nő ki a nyelvi követelések és jó községi igazgatás szerény belpolitikájából az államhatárokat széttrő irredentizmus.

TERMÉSZETESEN A NEMZETISÉGI KÉRDÉSEK nem fejlődtek mindig ilyen séma egyenes vonalában és végső konzekvenciájáig. A világ kisebbségei különböző földrajzi és politikai helyzetben voltak és vannak, különböző történeti fejlődés eredményei és különböző kultúmvívön állanak s a velük szemben álló erőknek is hely és kor szerint több vagy kevesebb a jogosultsága és erkölcsi jelentősége. Az állami szuverénitás koncepciója folyton fluktuál s az államhatárok jelentősége is más lesz Páneurópában, mint volt az elmúlt századokban. E sok mindenféle kölcsönhatás alapján különbözőképpen osztályozhatók a kisebbségek s történeti fejlődésük szempontjából kétségtelenül megfelelő gróf Teleki Pál osztályozása, aki a „Pester Lloyd“ hasábjain tradicionális, önként kisebbségi sorsot vállalt és kényszer útján azzá lett kisebbségeket különböztetett meg.

De amennyire igaz ez történeti, egy „retrospektív nemzetiségi politika“ szempontjából, éppen olyan nehéz ennek a múlt nemzetiségi politikájának igazolása vagy egy jövőbeli kisebbségi politika irányelve szempontjából hasznát venni.

A kisebbség nem elmélkedik — az államhatalom sem.

A nemzetiségek, a kisebbségek joga vagy jogfosztottsága nem a kisebbségi viszony századokmúlta létrejöttén, jószánti településen vagy háborús erőszakon, hanem egyedül és kizáróan a kisebbség nemzeti öntudatán és akaratán, ennek bevállásán alapul. Egyedül a kisebbségi személy és a belőlük álló kisebbségi csoport tudja és akarhatja, hogy önálló, faji kisebbséget alkot és hogy kisebbségi jogait, kezdve az egyenjogúságon és végezve az irredentizmuson, milyen határok között akarja érvényesíteni?

A másik oldalon viszont nem a történeti jog és nem a kisebbségi eredet, hanem az államraison és a jó politika szempontja lehet csak döntő arra nézve, hogy egy állam egy faji csoportot kisebbségnek tekintsen-e vagy sem s koncesszióiban milyen messze menjen? Ez a jó vagy rossz nemzetiségi politika kérdése és kritériuma: egy állam nemzetiségi politikája állhat abból, hogy bezárja a kisebbségi iskolákat és eltiltja a kisebbségi nyelv használatát, vagy beleegyezhetik az önrendelkezési jognak népszavazás útján való gyakorlásába. A porosz politika visszavonta az északschleswigieknek biztosított népszavazást, a dánok 1919-ben egy talpalatnyi földet sem akartak elfogadni a békekonferenciától, amelyen nem a népakarat döntött a lakosság hovatarozandósága felett.

Voltak államok és államférfiak, akik az előbbi politikát tartották helyesnek s lehet, hogy az felelt meg koruk irányzatának. Minekünk száz okunk van, hogy az legyen a hitünk, hogy egyedül az egyén meggyőződésére és vágyaira támaszkodó kisebbségi politika lehet jó politika s történeti múlt és faji eredet kutatása, névanalízis és meghamisított népszámlálás mellett a kisebbség tönkremegy.

Az állam kisebbségi politikájának szempontjából a kisebbségnek csak egy szempontból való osztályozásának van értelme: határmenti,

Grenzminderheitnak, és sorsrendelte kisebbségnek, Schicksalsminderheitnak. Egyik, amelyik elszakadva anyaállamától, attól nemcsak időben, hanem térben is oly távol van, hogy sors rendelése folytán azzal soha újra össze nem forrhat. A másik, a határmenti kisebbség, amelyik anyaállamának határa mentén lakik s attól legtöbbször egy papírrongy választotta el. Nagy kérdés, hogy a kettővel szemben hasonló vagy különböző bánásmód-e a jó kisebbségi politika?

A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD NEMZETISÉGI POLITIKÁJÁT az európai államokban ingadozás, erőszak, engedékenység vagy pakálás, nemtörődés vagy passzivitás jellemezte. Eredmény nem volt sehol, a nemzetiségi kérdés megoldást nem talált, átjött a huszadik századba s a világháború nyomában megoldást követelt. Győzött az antant s az elnyomott nemzetiségek felszabadításának ürügye alatt a győzők feldarabolták Kelet-Európát. De ha győztek volna a központi hatalmak, vajjon maradhatott volna a lengyel, az ukrán, a cseh, tót, román s maradt volna a breton és ír kérdés ügy, amint volt a háború előtt? Ha ma „retrospektive“ nézünk vissza Európa kisebbségi politikájára, melyik államéra mondhatjuk, hogy az jó és eredménnyel biztató lett volna?

Vannak, akik ezt őszintén bevallották.

A Schleswig-Holsteiner Bund kisebbségi bizottságának 1925 februári emlékirata bevezetésében ezt írja:

„A világháború előtt nálunk (Németországban), mint általában, alig jött valakinek az a gondolata, hogy nemzetiség az állampolgároknak abba a csoportjába tartozói számára jogok forrása lehet. A kisebbségeknek saját nemzeti jellegük megővésére irányuló tevékenységét inkább irredenta mozgalmaknak tekintették, amelyeket az állam biztonsága érdekében elfojtani igyekeztek. Az ilyen, az idegen nemzetiséget, mint önálló tényezőt ignoráló politika célja — mint Poroszországban is — vagy a kisebbségnek az állam többségi népébe való beolvasztására, vagy azoknak az elemeknek a megsemmisítésére irányult, akik nemzetiségük feláldozását megtagadták. A porosz politikának e téren klasszikus példája az Északschleswig számára 1888-ban kiadott iskola-rendelet.

E politika helytelensége ma már nyilvánvaló.“

Mi, magyarok, hála Istennek, nem kell hogy Köller-politika vagy lengyel telepítés miatt szégyenkezzünk. De azért mondhatjuk-e, hogy nemzetiségi politikánk helyes és céltudatos volt és államférfiaink a jövőbe láttak? S ha mi mondjuk is, nem mondták és mondják százszor mások, hogy a magyar nemzetiségi politika elmagyarosító és elnemzetietlenítő volt? S erre nem elég a tagadás s nem felelet az „én nézetem“.

A múltban azt mondtuk, hogy az úgynevezett nemzetiségi rágalmak felett állunk s nem törődünk velük. A Memorandumra senki sem felelt: szerzőit becsukták; a „Replikával“ s az abból kinőtt francia kötetten senki sem törődött s Popovici Aurélt is becsuktuk volna, ha kezünkbe kerül; Scotus Viator sorra írta könyveit, azokra senki sem válaszolt komolyan.

Miért?

A Memorandumot emlegetve, eszembe jut a „Supplex Libellus Valachorum“. Erdélyi románok memoranduma volt az is, pana-

szokkal tele; a császárhoz küldték azt is 1790-ben és Bécsből az erdélyi diéta elé került. A diéta azt válaszolta, hogy a panaszkodás alaptalan, az oláhság helyzete olyan, amilyen kell, hogy legyen az idők és az Approbata Constitutiók szelleme szerint s megfelel a három elismert nemzet és négy recepta religio által teremtett közjogi helyzetnek. „Polgári jussal való élhetés elenyészett az oláh nemzetre nézve“, tódították a szászok.

De azóta eltelt sok esztendő s a nemzetiségi kérdésnek ezt a megnyilvánulását mi, erdélyiek, más szemmel nézzük ma, mint nézték a diétán ülő őseink másfél századdal ezelőtt. Jancsó Benedek ezt írja:

„Eszébe sem jutott (a rendeknek), hogy az oláhok által támasztott követeléseket miként kellene az állam érdekében olyan módon leszerelni, hogy azoknak okai eltávolíttassanak. Megelégedtek azzal, hogy e követeléseket, mint az ország alkotmányával ellenkező valamit teljesen figyelmen kívül hagyják és olyan de jure nem létező dolgoknak tekintsék, melyekkel még foglalkozni sem szükséges, — ahelyett, hogy eszközket valami olyan pozitív eszközök kitalálásával fásasztották volna, amelyekkel elejét vehették volna annak, hogy ez a kérelem az idők folytán ne legyen valahogyan az erdélyi románság politikai evangéliuma és kátéja.“

Jancsó Benedek e sorait kommentálva, Gyárfás Elemér, az erdélyi magyarság egyik mai vezére, egyike azoknak, „akik ma, másfél századdal később, sziszifusi küzdelmet folytatnak a nemzeti autonómiáért, melynek jogosságát a hatalom ma éppoly kevéssé hajlandó elismerni“, mint hajdan az erdélyi rendek az oláhokét, — ma azt írja, hogy a „Supplex Libellus mérföldjelző Erdély történetében s első megtestesítője az anyanyelv nagy jogainak s a nemzeti autonómia hatalmas gondolatának“. A százötven esztendőös Libellust mi, erdélyi elnyomott kisebbség, más szemmel nézzük ma, mint nézte akkor a hatalomban ülő magyar, székely és szász náció. Ma látjuk, hogy a megfakult Libellus az anyanyelvnek ugyanazt a jogát, a nemzetnek ugyanazt az autonómiáját követelte, amit követel ma magyar és székely s a mai román kormány „éppen olyan kevéssé hajlandó a magyarság nemzeti autonómiáját elismerni“, mint hajdan a diéta. Ki mondja már ma, hogy a rendek politikája, akik, mint Gyárfás Elemér írja, tovább folytatva Jancsó Benedek kritikáját, „nem tudták átérteni, magukévá tenni és gyakorlatban megvalósítani a Supplex Libellusban lefektetett nagy gondolatokat“, — ki mondja ma, hogy az a politika jó és előrelátó volt?

AZÓTA NAGYON SOK IDŐ TELT EL; a nemzetiségek sokat supplikáltak s rendek és képviselőház nemzetiségi kérdésben sok mindent határoztak. A Libellus kora és a mai idők viszonya sem nekem jutott először eszembe. »Mikor még a rendi alkotmány állt fenn, mikor Erdély három nemzetre volt tagolva s a román fej mint negyedik nemzet nem érvényesülhetett, akkor a küzdelem az egyenjogúságért való küzdelem volt, ami emberileg nagyon érthető“. Tisza István mondta ezt 1914-ben. De ma, — folytatta, beleélve magát a napi politikába, — „ma a küzdelem nem a hiányzó egyenjogúságért foly, mert az megvan, hanem a jogokért, melyek nem fémek meg az egységes magyar állam nemzeti jellegével“.

1914 óta ismét sok idő telt el, talán több, mint 1790 óta. Ahol 1914-ben „nemzeti jellegű, egységes magyar állam“ volt, ott ma a román alkotmány szerint „a román királyság egységes és oszthatatlan nemzeti állama“ van s az alkotmány ötödik szakasza szerint magyar és székely élvez „minden jogot és szabadságot, mit törvény biztosít“. S mégis, ők azt hiszik, hogy küzdelmük „a hiányzó egyenjogúságért folyik“.

1914-ben Tisza István mondta a nemzetiségi törvényről a képviselőházban: „Ha mi azt a törvényt nem tartjuk végrehajthatónak, mondjuk meg, de ne állítsuk, hogy végrehajtsuk... Nem látok semmi szégyelnivalót“, folytatta, „ha azt mondjuk, hogy a magyar nemzet ez előtt félszázaddal meghozta azt a törvényt, de azok a várakozások, amelyeket hozzá fűzött, nem váltak be“.

Az a nemzetiségi törvény ma a román Erdélyben van érvényben! De ne kérdezzük, hogy ők mért nem hajtják azt végre.

FURCSÁN MEGVÁLTOZTAK AZ IDŐK s amit régen annyian jónak láttak, az a mai nap nyomorúságává vált.

De tulajdonképpen mire való a múltba nézés, mire való a magamegelégedés vagy az önvád! Miféle célt szolgál a magyar állam háborúelőtti nemzetiségi és a háborúutáni utódállamok kisebbségi politikájának az összehasonlítása? micsoda kézzel megfogható eredménye lesz annak, ha bebizonyítottuk, hogy a magyar nemzetiségi politika jó, vagy legalább is jobb volt, mint a mai cseh vagy román kisebbségi politika? Összehasonlítható-e egyáltalában a kettő egymással?

A világháború előtt a nemzeti és felekezeti kisebbségek ügye — kivéve a berlini szerződésbe foglalt balkáni országokat, — minden állam belügye volt. Dominált a „porosz álláspont“: idegen nyelvű polgárok is tagjai az államnak s nem befolyásolják az állam egységét; az állam elnézheti a más nemzetiségű néposztályok sajátosságait, amíg az nem veszélyezteti az állam egységét; mértéke ennek egyfelől a kisebbség lojálisága, másfelől az állami egység. A nemzetiségi helyzet törvényes szabályozására nincs szükség; rendezése a közigazgatás hatáskörébe tartozik.

Ez az irányzat uralkodott Németországban és másutt. Nekünk volt nemzetiségi törvényünk, de könnyű szívvel sutba dobtuk s a nemzetiségi kérdést kezelte közigazgatási hatóság és bíróság, szolgabíró és ügyész; kezeltük úgy, mint a többi európai állam, kontroll és felelősség nélkül. Mikor 1883-ban a „Schulverein“ az erdélyi szászok dolgába elegyedett, Bismarck a budapesti német főkonzul útján izente, hogy »bár sajnálattal látja, hogy a német elem milyen helyzetbe került Magyarországon, azzal éppen oly kevéssé törődik, mint az oroszországi kelettengeri provinciák németiségével“.

Ma másképpen van, legalább is közép- és keleti Európát illetően.

A békekonferencia védelmébe vette — hogy milyen eredménnyel, arról ne beszéljünk — a nemzeti kisebbségeket: jogokat stipulált és jogorvoslatot szervezett számukra s mindkettőt nemzetközi garancia alá helyezte. Mi és az utódállamok kötelesek vagyunk a vállalt köte-

lezettségek keretén belül bánni a kisebbségekkel. De e kötelezettségnek semmi köze a múlthoz. Hogy Magyarország jól vagy rosszul bánt a nemzetiségekkel, hogy elnyomta vagy sem, annak éppen olyan kevés befolyása lehet Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia kisebbségi politikájára, mint annak, hogy Magyarország magánjoga milyen jogsegélyt nyújtott egy román vagy tót nemzetiségű állampolgárnak egy szerződészegés esetében. Az utódállamok kötelesek nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeiknek megfelelően bánni a kisebbségekkel és elnyomásuknál nem hivatkozhatnak arra, hogy a magyarországi nemzetiségek rossz bánásban részesültek.

Nagy tévedés, hogy a népszövetségi ligák uniója belement annak a kérdésnek a tárgyalásába, hogy vajjon a régi magyar, vagy a máj román közoktatási politika volt-e igazságosabb? A kettőnek semmi köze egymáshoz. Ha mi sohasem adtunk volna állami szubvenciót a román felekezeti iskoláknak, a román állam akkor is köteles adni a magyar kisebbségi iskoláknak; ha mi magyarrá tettük volna az egész kisebbségi oktatást, a román kormány akkor sem tehetné a hasonlót, mert nemzetközi szerződés kötelezi, vagy tiltja, hogy mit tegyen, vagy mit ne tehesen. A román kisebbségi politika alapja nem a múlt és jelen összehasonlításán, nem bosszúálláson, hanem nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeken nyugszik.¹

A HÁBORÚELŐTTI MAGYAR NEMZETISÉGI POLITIKA a történetírás és nem a napipolitika dolga.

Természetesen elkerülhetetlen, hogy az utódállamok sajtója és politikusai vissza-vissza ne térjenek reá és túlozva és elferdítve, propaganda céljából, vagy saját kisebbségi politikájuk igazolására fel ne használják. A román közoktatási törvények tárgyalása alkalmával Angelescu részletesen és éppen olyan mértékben meghamisítva, hivatkozott Apponyi iskolapolitikájára. Helyes volt, hogy Barabás Endre a külügyi társaságban szembeszállt vele és kimutatta hamisításait.

De reánk nézve a mi nemzetiségi politikánk egy elhagyott hadállás, amelyből mi kivonultunk s amit a világháború és a békekonferencia betemetett. Ami a romok alatt van, azt kiásni a historikus dolga. Ha Jancsó Benedek halála után akadna még hivatott, hogy a mi nemzetiségi politikánk történetét megírja, a történeti tudás szempontjából megtehetné. De értéket csak egy komolyan és objektíven végzett munka képezne, csak olyan tenne szolgálatot a mi ügyünknek, az elszakított kisebbségek ügyének.

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ Nem lévén a népszövetségi ligák uniójának tagja, nem ismerem a kulissza mögötti titkait, de attól félek, hogy e kérdést a román delegáció azért vetette a tárgyalásba, hogy elterelje a román kormányzat bűnéről a figyelmet, őszintén megvallva, nem is tudom, hogy egy olyan testület, mint az unió, hogyan találja magát kompetensnek arra, hogy egy olyan történeti kérdésben, mint a régi magyar nemzetiségi politika, amely legfeljebb egy történelmi kongresszus elé való, ítéletet mondjon?

FIGYELŐ

AZ EGYHÁZJOGI FORRÁSOK KIADÁSA

MIVEL nem regényt írok, mindjárt megmondhatom, hogy e sorok tulajdonkép Serédi Jusztinián bíbornokkal, Magyarország hercegprímásával foglalkoznak. Az alkalmat pedig erre az írásra az adja, hogy nemrég jelent meg az 1917. évi egyházi törvénykönyv forrásainak ötödik kötete. Ez maga 1115 oldalt ölel fel. Ennek is, mint az előző négynek címlapján ez áll: cura Eminentissimi Petri Card. Gasparri, ha azonban a címlap mindent el akarna árulni, akkor még ennek is rajta kellene állani: et laboré Eminentissimi Justiniani Card. Serédi. Ennek a „Laborénak, ennek a hihetetlenül nagy és kemény munkának a képét akarják e sorok nagy vonalakban megrajzolni.

A napvilágot látott öt hatalmas kötet, valamint a még következők tulajdonképpen annak a 26.000 idézetnek, utalásnak az anyagát tartalmazzák, melyek a törvénykönyv nagyobb kiadásaiban, mint „fontium annotationes ab Eminentissimo Petro Card. Gasparri“ vannak feltüntetve. Sem a jegyzetek, sem pedig az ezekben jelzett anyagot nyújtó forráskötetek nem tartoznak a hivatalos törvénykönyvhöz, hanem annak tudományos kiegészítését teszik. Keletkezésük azonban s ennek folytán tudományos megértésük is, a legszorosabban összefügg a Codex Juris Canonici születésének történetével, azzal a nagyszabású és nem egy tekintetben páratlanul álló törvényredakcionális munkával, mellyel Róma a XX. század elején a maga új törvénykönyvét megteremtette.

A római civilizáció legnagyobb dokumentuma a Corpus Juris Civilis. Ez viharállóbb mint a Colosseum elpusztíthatatlan falai, kevésbé kopik, mint a légiók országútjai, művészebb Caracalla thermáinál és átfogóbb, mint a klasszikus írók ránk maradt valamennyi munkája. A középkor Egyházában megvolt a nagyszerű bátorság és a bámulatos szellemi erő, hogy a római Imperium örök emléke mellé odaállítsa az általa teremtett világnak, a keresztény civilizációnak a nagy dokumentumát, a Corpus Juris Canonici-t. A pendant odaállítása a legteljesebb mértékben sikerült. Amit a XIII. század érzett, azt a mai tudomány mint ítéletét hirdeti: a középkori Egyház törvénykönyve mindenben méltó párja a római Corpus Juris Civilisnek; a kettő együtt, a ius utrumque adja a mai napig minden jogtudomány egyedül lehetséges alapjait. Az újkor bevezető századának utolsó évtizedeiben felmerült Rómában (XIII. Gergely 1572—1585, V. Sixtus 1585—1590, VIII. Kelemen 1592—1605 és V. Pál 1605—1621) a vágy, hogy egy összefoglaló redakcionális munkával folytassák a középkor nagyszerű kodifikációs művét. Sokat dolgoztak, fényes tervet készítettek, de a munka törvénykönyvvé kiérni nem tudott. A sok energiát felemésztett, eredménytelen kísérlet után évszázadokra elnyugodott a római kodifikáció gondolata. Csak a vatikáni zsinat, helyesebben szólván annak előkészületei hívták fel élesen Róma figyelmét egy új törvénykönyv szükségére. De az „iniquitas temporum“, az egyházi életet mindenütt övező

ellenséges atmoszféra mellett a gondolat nem igen tudott testet öltetni. I. Ferenc Józsefnek Rampolla bíbornok ellen bejelentett vétője 1903. évi augusztus hó 4-én váratlanul Giuseppe Sarto-t, X. Piuszt segítette Péter trónjára. Velence egyszerű lelkű patriarchája világéletében messze távol állott az összegyház kormányzatától. Ebből nemcsak hátrányok és nehézségek származtak pontificatusára, de megvolt ennek a maga jó következménye is. Lelke nem volt megterhelve a curia világában tradicionálisan kialakult nehézségek súlyával. A római szóbeszéd úgy tudja, hogy megválasztásának éjtszakáján azonnal elhatározta, hogy az egyházi jogot kodifikáltatni fogja. Tény, hogy már pápaságának első névünnepén, 1904. évi március hó 19-én elrendelte az új törvénykönyv elkészítését. Az *A r d u m s a n e* motuproprio indította meg az újkor legnagyobb és legnehezebb kodifikációs munkáját, melynek eredménye lett az 1917. évi május hó 27-én közrebocsátott Codex Juris Canonici.

A törvénykönyv szerkesztésével X. Pius, saját elnöklete alatt, tizenhat bíbornokot bízott meg. Ezek közül a munkában azonban tényleg csak öten vettek részt.¹

A szerkesztési munka utolsó szakában negyvenötén voltak, köztük húszan világi papok, huszonketten szerzetesek és hárman laikusok. Rajtuk kívül voltak még külső munkatársak is, ú. n. collaboratorok. A jelek szerint szerepük nem volt jelentős. Forma szerint bevonattak a munkába a földkerekség összes püspökei, a katolikus egyetemek, valamint az egyetemes zsinaton megjelenési joggal bíró szerzetesprelátusok.² Mikor egy-egy főbb részlet elkészült (1912, 1913 és 1914) megküldetett a püspököknek és a fentemlített szerzetesprelátusoknak.

E szerint, vagyis a közrebocsátott hivatalos közlések szerint, az új egyházi törvénykönyv egy megszervezett, nagyszabású kollektív munka eredményeként tűnik fel. A munka lefolyásáról a nyilvánosság számára magánközlemények eddig nem láttak napvilágot. Ha a redakcionális előmunkálatok egész anyaga egyszer a kutatás számára hozzáférhető lesz, az a kép, mely az eddigi hivatalos közlések alapján megalkotható volna, kétségtelenül igen erős revíziót fog szenvedni. A tudós és az ügy iránt érdeklődő körök előtt ez kezdettől fogva elég tisztán állott. „Bizonyos értelemben tehát az egész világ püspökei és szerzetesprelátusai résztvettek a Codex munkálataiban, a tényleges elkészítés azonban csak egy-két, egészen kevés számú személy munkája tehát, akikhez kell számítani mindenképp előtt Gasparri bíbornokot, az egész vállalkozás vezetőjét és irányítóját. A trivialis közmondásnak: sok bába közt elvész a gyermek, megvan a maga igazsága a törvénykészítés nehéz munkájára vonatkoztatva is és kétségtelen, hogy az Egyháznak ma nem volna oly egységes és önmagában lezárt törvénykönyve, ha sok kéz dolgozott volna azon. A katolikus földkerekség képviselőinek formális közreműködése tulajdonképpen eszmei és lélektani jelentőséggel bír“ írta már 1918-ban a nagynevű német kánonista, Nikolaus Hilling.³

A világ köztudatába a kardinálisok, consultorok és collaboratorok nagy tömkelegéből csak Pietro Gasparri neve jutott mint a Codex tulajdonképpeni redactoráé. Gasparri hosszú időn keresztül a párizsi Institut

¹ Archiv für Kath. Kirchenrecht, 1918. 72. 1.; Maroto, Institutiones iuris canonici, 1921. 144. 1. 1. j. Ezek a kardinálisok a bizottság hierarchikus csúcspontját alkották. Az igazi munkások voltak az úgynevezett consultorok. Mindjárt a munka megindításakor negyvenkettőt neveztek ki. Acta Sanctae Sedis, 1903—1904. 603. 1.

² Archiv f. Kath. Kirchenrecht, 1918. 73. 1.

³ U. ott, idézett cikk 73. 1.

Catholique-on volt a kánoni jog professzora. X. Pius 1904. évi március 19-i motupropriója azonban már Rómában találta őt a curia egyik igen jelentős pozíciójában. Mint caesariai címzetes érsek a rendkívüli egyházi ügyek Congregatiójának, a pápai államtitkársággal a legbensőbb kapcsolatban levő szervnek volt a secretarius, azaz főnöke. A munka megszervezésének a kezdetén az említett tizenhat bíbromokból álló bizottság titkárává ő nevezetett ki és az egész irodai munka az ő Congregációjába utaltatott. 1907-ben elnyeri a bíborosi méltóságot s az előkészítő bizottságnak előadó-jává (Ponens seu Relator) tétetik s eddigi helyére, a titkárságba Eugenio Pacelli, a jelenlegi bíboros-államtitkár kerül. így Gasparri nemcsak tényleg, mint eddig volt, hanem forma szerint is a törvényelőkészítő munkálatok vezére lett. Az ő szerepét és érdemeit a Codex létrejötte körül XV. Benedek pápának a szent Consistoriumban 1916. évi december hó 4-én és 1917. évi június hó 28-án tartott allocutiói magasztalták és adták tudtul a nagyvilágnak. Az első hiteles kiadástól (Acta Apostolicae Sedis, 1917, 9. kötet, II. rész) eltekintve, a törvénykönyv valamennyi római kiadása a címlapján hordja ezt is: Praefatione Eminentissimi Petri Card. Gasparri (fontium annotatione) et indice analytico-alphabetico auctus, azaz: főmagasságú Gasparri Péter bíbromok előszavával, forrásjegyzeteivel és betűrendes tárgymutatójával bővítve.

Gasparri-nak, a törvénykönyvelőkészítő-munkálatok vezérkari főnökének megvolt még a maga külön legszűkebbkörű vezérkara is. Ezek között volt kezdettől fogva a belga bencés szerzetes, Pierre Bastien. ő azonban 1909-től kezdve lassanként egészen átadta a maga helyét fiatal, 1908-ban pappá szentelt magyar rendtársának, Serédi Jusztiniánnak, aki hivatalosan is consultorrá nevezetett 1913-ban. Rómában mindjobban köztudattá vált, hogy a nagy kodifikátornak, ki 1915-től kezdve a curia legnagyobb pozícióját, a bíboros-államtitkárságot is bírta már, legközvetlenebb és legbensőbb munkatársa az ifjú magyar bencés pap, Don Giustiniano. Az ő legislatív munkásságából a nyilvánosság számára eleddig nem került semmi sem s így sajnos, a tudomány számára még lehetetlen az ő személyes kodifikátori munkájának nagyságát megismerni és méltatni. Hogy azonban ennek a megítélésére minden tekintetben a leghivatottabb férfiú, a világhírű kánonista, X. Pius és XV. Benedek pápák nagy Tribonianusa, Gasparri miként értékelte az ő közreműködését, azt az ő legnagyobb mértékben kivételes, az egyházi pályán párját ritkító emelkedése nemcsak a nagyvilág, de még inkább a kánoni jog tudományának emberei számára is kétségbevonhatatlanul bizonyítja.

Serédi Jusztinián, akárcsak a középkor nagy történetírói és költői, építészai és szobrászai, ezt az ő anonym, tehát az egyéni érvényesülésre való törekvéstől bámulatraméltóan mentes munkáját a Codex Juris Canonici megjelenése után is folytatta, sőt folytatja még ma is. Az egyházi törvénykönyv kizárólagos jelleggel bír, vagyis hatályon kívül helyezte az összes előző törvényeket. A Codex azonban anyagilag igen-igen sokat tartalmaz a régi jogból. Azok a kánonok, melyek anyagilag a régi jogot adják, a törvénykönyv kifejezett rendelkezése szerint ((c 6 n 2° 3°) a régi jog alapján, annak elvei és a belőle származott doktrína és gyakorlat szerint alkalmazandók és értelmezendők. így tehát úgy a gyakorlati jogi élet, mint a kanonisztikus tudomány lépten-nyomon a régi törvények ismeretére és szemmeltartására van utalva. Ezért készített Gasparri (hogy itt megint a tényleges munkából mennyi esett Serédire, azt tudományosan megállapítani nem lehet) az egyes kánonokhoz jegyzeteket, melyek utalnak az anyaggal összefüggő régi törvényekre. Ezek a törvények mind megtalálhatók nyomtatásban. Ezt azonban úgy tessék venni, hogy a zsinati törvé-

nyek megtalálhatók pl. Mansi hires gyűjteményében (*Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*), melynek legújabb párizsi kiadása évek óta folyamatban van, eddig megjelent 56 folio-kötet, a teljes mű körülbelül 78 kötetre fog rúgni. A pápai konstitúciókban levő törvények fellelhetők a Bullariumokban. Azonban pl. az úgynevezett turini Bullarium (1857—72) 24 folio-kötet. Csak egyetlen Congregaciónak, a Congregatio Concilii-nek döntvényei 1908-ig 167 kötetet tesznek ki. Ez a pár példa a régi kánoni jog rengetegétől távolállók számára is eléggé érezteti, hogy a Codex tudományos feldolgozása a vonatkozó régi törvényanyag összegyűjtött kiadása nélkül felmérhetetlenül nagy nehézségekbe ütközik.

Az egybegyűjtött források közlésének nagy jelentősége abban van, hogy ezáltal a törvénykönyv tudományos átértése és feldolgozása igen jelentős mértékben könnyűvé tétetik s meggyorsíttatik. Azonban ez az anyagközlés maga is tudós munkásságnak tekintendő. Ez legjobban kitűnik Serédi Jusztiniánnak egy latin nyelvű cikkéből (*De valore iuridico fontium Codicis Juris Canonici, Jus Pontificum*, 1922. 64. l.), mely a források jogi értékéről szól. Úgy a Codexben levő idézések, valamint a Fontes-ben leközölt idézetek teljesen magánjellegnek, vagyis törvényerővel nem bírnak. A közlés öt szempont szerint történt. 1. A régi jogot tartalmazó kánonokkal kapcsolatos közlések a jogi anyagot a maguk egészében adják. 2. A régi jogot csak részben tartalmazó kánonokra vonatkozó idézések a jogi anyagnak csak vonatkozó részét adják. 3. Jóllehet a büntetőtörvénykönyv (*Liber V.*) a régi jogot teljesen hatályon kívül helyezte, a Fontes-ek mégis hozzák mindazt a régi büntetőjogból, ami a büntett vagy a büntetés fogalmának teljes megértését tudományos szempontból előmozdítja. 4. Sok oly anyagnak a közlése is történik, amely a Codexben csak implidite foglaltatik benn. Ez azért látszott szükségesnek, hogy a régi iurisprudentia anyaga a Codex feldolgozásánál kézhezadassék. 5. A Congregatiók egyes esetre adott döntései ugyan sohasem tartalmaztak objektív jogszabályt, de mégis mutatják a törvény végrehajtásánál megnyilvánuló elveket. Ezért ezekből is közölve van az, ami az új kánonok teljes megértését elősegíti. Ezeknek a magas és szigorúan jogászai elveknek érvényesítése abban a szinte beláthatatlan halmazában a jogi anyagnak, amellyel a források dolgoznak, legelsőrangú tudós kánonista felkészültséget, kivételes iurisprudentiát tételez fel.

A forrásokból öt kötet hagyta el eddig a sajtót (*Codicis Juris Canonici Fontes. Cura Emi Petri Card. Gasparri editi. Róma, I. 1923, 953 l.; II. 1924, 1112 l.; III. 1925, 1057 l.; IV. 1926, 1117 l.; V. 1930, 1115 l.; összesen 3704 forrás*). Ki végezte ezt a nagyszabású editiót? A címlapon Gasparri neve áll és még a gyanúnak sem szabad felmerülni, hogy ez nem teljes joggal történik. E hatalmas kötetek a Codex kánonjaihoz fűzött idézetek anyagát adják, tehát a törvénykönyv redakciós munkájával a legbensőbb kapcsolatban állanak. Minden törvénykönyv előkészítésének munkája a dolog természeténél fogva tulajdonképpen a személytelenség jegyében folyik le. Gasparriának azonban annyira kiemelkedő szerep jutott a római Egyház törvénykönyvének elkészítésénél, hogy amikor a munkálatok még javában folytak, a köztudat már őt tekintette a Codex tulajdonképpeni szerkesztőjének. A törvénykönyvet publikáló XV. Benedek pápának kegye a nyilvánosság számára tett ünnepélyes megnyilatkozásaiban is az ő személyét és munkáját minden mást teljesen háttérbe szorító formában emelte ki. Gasparriának azonban a törvénykönyv elkészítésében, miként láttuk, voltak munkatársai, távolabbi, közelebbi, szűkebb és legszűkebb munkatársai. A Fontes öt kötete több mint ötezer oldalt felölelő nagy munkájában azonban már csak egy munkatársa volt: Don Giustiniano,

a mi Serédi kardinálisunk. Amint a törvénykönyvvel kapcsolatban hivatalosan egyetlenegy munkatárs munkája sem hozott a nyilvánosság tudomására, éppúgy a Fontes-kiadásnál sem szerepel hivatalosan rajta kívül senki sem. Az ő nagy neve itt azonban igen szerényen jelentkezik. „Cura Petri Gasparri“, Gasparri Péter gondosságából látott napvilágot. Bizonyára tőle származik a források gondolata, s mindazt, amit e kötetek tartalmaznak a törvényelőkészítés munkájában, elsősorban ő dolgozta fel és kétségtelen, hogy az ő kivételesen nagy hatalmi pozíciója nélkül e munka napvilágot nem láthatott volna. A „cura“ szó, mely Gasparri szerepét jelöli, a legtágabb teret engedi munkatársak számára. Ilyen azonban ennél az óriási vállalkozás megvalósításánál egy volt.

Ha egyszer a Codex és a Fontes keletkezésének dokumentumai a tudományos kutatás számára hozzáférhetőek lesznek, a tudomány nagy névtelenségének, Serédi kardinálisnak tudós érdemei meg fogják kapni a maguk méltó, igazi elismerését.

BARANYAY JUSZTIN

NYÍLT LEVÉL SKULTÉTY JÓZSEFNEK

ÖN a tót nemzet legfőbb prókátorának érzi magát s minden erejével azon van, hogy igazolja a volt Felső-Magyarország mai helyzetének jogosságát és életrevalóságát. A történelemben akar útmutatást keresni politikája számára s történetírói tollát politikai érdekei vezetik. S e sajtóságos történelmi-politikai vegyület mögött pillanatról pillanatra felvillannak egy szűk látókörű, türelmetlen és önelégült sovinizmus vonásai.

Valóban: a történetírás égetően fontos nemzeti ügy, a nemzetek és államok közt folyó küzdelem egyik leghatékonyabb eszköze; a közvéleményt irányítani akaró politikus nem mondhat le nagy szuggesztióiról. Minden történetírás a jelen kérdéseire keres feleletet s minden valamirevaló politikus tudja: történelmi folytonosság nélkül nem lehet politikát csinálni. De vannak történetírók, akik a jelen roppant ígézetében is, sokszor a közvélemény ellenére, keresik, akarják az igazságot és vannak politikusok, akik tanulni akarnak a történelemből.

Ön, úgylátszik, nem tartozik ezek közé.

Abban a csatározásban, melyet már jóideje folytat Iványi Béla szegedi egyetemi tanárral, s melyet, inkább kötelességből és egyre növekvő ellenérzéssel kísértem figyelemmel, három gondolatkör látszik makacsul visszatérni. Az egyik a szláv-tót kontinuitásé, mely szerint „Felső-Magyarországnak körülbelül kétharmadába a magyarok a tizenharmadik századig nem jutottak“; a másik az, hogy a Felvidéken nem volt magyar kultúra; a harmadik, hogy a magyarok elnyomták, kizsákmányolták a tótokat.

Nincs szándékomban vitatkozni, ön szeret az egész tótság nevében beszélni; én sem diákvezér, sem demagóg nem vagyok: nem tudom, van-e jogom az egész magyar ifjúság nevében szólnom Önnel. De legutóbbi röpiratában ismételt hivatkozik rám, rajtam keresztül a magyar ifjúság új szellemére s hogy saját véleménye számára érveket találjon: félremagyarazza vagy félreérti mondataimat. Az igazság és az ön tisztánlátása érdekében szeretném helyesbíteni tévedéseit.

Nem vitatkozom módszerével, mely a történetíró palástjába burkolódik, ha politikáját támadják s a jelen kényszerűségeire hivatkozik, ha mód-

szerességet és történelmi igazságkeresést kének számon tőle. Történelemmel foglalkozom s tudom, mit jelent a tények kiválogatása, csoportosítása és értelmezése. Ismerem a történetírás örök Gorgiasainak fogásait s egyszer, tréfából, magam is kimutattam: Rómát valóban a kereszténység s nem Nero gyújtotta fel. Egy példát mégis ki kell ragadnom.

A Magyar Szemle 1930 áprilisi számában „Irodalmi életünk feszültségeiről“ szóló cikkemben a következő gondolatmenet áll:

Az egységes Magyarországon „a művelődés és az irodalmi élet gyújtópontja Budapest maradt.“ Trianon után az elszakított részeken megindulnak „azok a törekvések, melyek a részek magyarságának új megszervezésére s az új egységek szellemi autarchiájának kiépítésére irányulnak“.

„Erdély irodalma indult e küzdelemben legtöbb eséllyel. Az elszakított területeken számbelileg legnagyobb, földrajzilag elég egységesen elosztott s alkotóerejében az egész magyarság legértékesebb tömegeire számíthatott. Ennek a magyarságnak megvoltak a maga különböző árnyalatú kulturális gócpontjai, évszázados történelmi hagyományai, sajátos nyelve és kultúrája s polgárságában, kismemességében és parasztságában is élő erdélyi lokálpatriotizmusa...“

„Lényegesen nehezebb a helyzete a kárpátalji magyar irodalomnak. A nagy szláv terület szélén hosszú keskeny szegélyben elhelyezkedő és egyes elszórt szigeteken meggyűlt magyarság kisebb, társadalmi, politikai, világnézeti érdekeiben ellentétes, heterogénebb tömegére kell támaszkodnia Erdély mély hagyománya s összefogó erdélyi otthonérzése nélkül. E földdarab soha önálló magyar kultúrterületet nem alkotott, tradícióját némely táji sajátságán kívül a tótság és magyarság egy-egy centruma, a lassan elmagyarosodott és tótosodott német városok táplálták legfeljebb“.

Őn e gondolatmenetből kiragad egy mondatot, hangsúlyát áthelyezi, összefüggését oly értelemben változtatja meg, mely szerint én elismerni látszom: a Felvidéken nem volt magyar kultúra.

Micsoda módszer ez? Ha én valóban mondtam volna ilyesmit s ha Önben megvolna a sokat emlegetett történetírói igazságérzés, akkor ezért Önnek, mint a felvidéki történelem ismerőjének, engem balga hazugként vagy tudománytalan dilettánsként pellengérré kellett volna állítania. De én összehasonlítottam s az „önálló“ szóra vettem a hangsúlyt: „a Felvidék soha önálló magyar kultúrterületet nem alkotott“: oly értelemben, mint Erdély. Nem volt saját alkotmánya, nem volt fejedelme, székhelye, nem voltak határai és kulturális különbségadata; az egységes magyar állam keretében, a többi országrésszel együtt viselte Hungária sorsfordulásait. S a tizenkilencedik század folyamán már sajnos csaknem teljesen visszafejlődtek regionális szervei, városainak magyar királyoktól nyert privilégiumai: Kassa ma is közelebb van Budapesthez, mint Pozsonyhoz.

Mindez azonban elsősorban módszer kérdése; ha rabulista akarnék lenni, fessegethetném azt a logikátlanságot is, mely tagadja a felvidéki kultúra magyar bélyegét s ugyanakkor százados magyar elnyomásról beszél. De e módszervita elterelné a figyelmet az alapkérdésről: arról az erősen érzelmi színezetű történetpolitikai elgondolásról, mely önnek minden mondata mögött meghúzódik. Meggyőződésem, hogy ha részletkérdésekben igazat adnánk is egymásnak, felfogásunk legmélyén gyökerükben ellenkeznek álláspontjaink.

Tegyük fel, bár érvei nem győztek meg, önnek igaza van a marahán-szláv-tót kontinuitás kérdésében s az egykori szláv s a későbbi tót nyelvréteg között nincs ott a magyar és német rétegeződés; mit jelent ez? Szlávok voltak az Alföldön is, de hány nép nem tudna történelmi jogot formálni ezen az alapon e veszélyes földre, melyen végig hullámozgottak vagy harcban álltak kelet s nyugat néptömegei? Számunkra nem az a fontos, mily messzire viszik vissza a dunai népek családfájukat, hanem az: mi volt az az állam-

alkotó erő és gondolat, melyik volt az az államszervezet, amelyik egyesítette az itt kavargó, egymás sarkába harapó néptöredékek széthúzó erőit, amelyik oly politikai, gazdasági és kulturális súlyt, erőt adott a Dunamedencének, hogy az évszázadokon át tarthatta egyensúlyban kelet és nyugat hatalmaságait. Vájjon Nagy-Morávia volt ez, mely szilárd államkeretek és szervezet, egységes államgondolat híján félszázadnál alig élt tovább s Szvatopluk halálával egyszerre elomlott? Nem, Szent István s az Árpádok építették ezt az államszervezetet, melynek keretében, Hungária zárt művelődési és gazdasági területén egyneműen s az ország különböző vidékein egymáshoz hasonlóan folyt le a fejlődés s melynek népei és történelme fölé mind tisztább fényvel emelkedett országjelző szimbólumul a magyar szent korona.

Tegyük fel, bár itt sem győztek meg érvei, önnek igaza van: a Felvidéken a XIII—XIV. században s egyes területek azután sem beszéltek magyarul. De vájjon Szent István birodalmában, a Dunamedencében, nem beszéltek-e más nyelveken is, mint magyarul? S lehetséges-e a tudomány mai álláspontján elhiteni valakivel, hogy a nyelv igaz és biztos történelmi kalauz ama régi századok történelmében, melyek elején Szent István intelme az idegenek megbecsülésére figyelmeztette az uralkodót, melyekben német, francia, olasz, görög szó hangzott az előjogokkal védett városokban, melyekben az Árpádok után olasz Anjoukból lettek nagy magyar uralkodók, melyekben Zrínyi kiáltotta a „ne bánts d a magyart“, Martinuzzi politizált Erdélyért, melyekben felvidéki németek, szláv eredetű főpapok, dunántúli és tiszai magyarok egyforma önérettel nevezték magukat „hungarus“-nak? A reformációval a Dunavölgy dült térségein is ébredezni kezdett a nemzeti nyelv, de a súlyos következményű szót: „nyelvében él a nemzet“, csak a XIX. század mondotta ki. Tudjuk, ma így van ez s ezen tíz, húsz év nem változtat: a nyelvi gondolat uralkodik apáinkon, ez van a mi vérünkben is. De nép, nemzet, állam: sok értelmű szavak; keleteurópai földünkön sajátos értelmet nyernek. Nyelvében élt-e itt is a nemzet, a regionális autonómiákkal bíró részek szolidaritása? Jelentheti-e a nyelv itt, e sajátos törvényű földön, amit nyugaton jelentett? Önök még öklös, makacs igent mondanak erre, mi már kételkedünk benne s más, régibb és magyar igazságok jegyében keressük sorsunk megoldását.

Valóban: ha a részletkérdésekben igazat adhatnánk is egymásnak, történelmi s politikai szemléletünknek alapjában alig hidalható át köztünk az ellentét. Ön a századforduló polgári liberalizmusának nemzetállam-ideológiájában él: szűk nacionalizmusa kizárólag a nyelvben s a népi ihletű irodalmi művelődésben látja az állameszme legfőbb támaszát és hordozóját. Az az ihlet vezérli, midőn a keleteurópai történelem szellemét éppen úgy félreérti, mint egykor Horvát István és szellemi követői, akik lehettek jó hazafiak, de rossz történetírók voltak. Ezen az alapon áll, midőn helyesnek és igazságosnak tartja „nagy miniszterük“ politikáját, mely előbb a tót jellegnek a csehben való felolvasztásával, azután a német, magyar, rutén népiség ignorálásával akar a múlt századi liberális nacionalizmus szellemében egységes nemzetállamot — cseh szupremácia alatt.

Az ön szellemi ősei s politikai hittársai megírták már e vallás törvénykönyvét és hosszú vitákban élesített fegyvereket halmoztak fel védelmére. Az új még korántsem kész s tele van ellentmondásokkal. De alapérzése határozott: a Dunamedence sorsa megoldhatatlan a nyelvi ihletű nemzetállam gondolatának jegyében. Mi ősi magyar tradíciókhoz térve Hungáriát kezdjük látni, a szentistváni gondolatot: egy állam keretében a dunai népek szolidaritását, melyet nem nemzetiségi politika, hanem közös alkotmány, közös történelmi sors, közös művelődési hagyományok, talán hasonló vétkeredés és mindenképpen közös gazdasági érdekek kapcsolnak össze.

Ennek alapján állunk, midőn azt mondjuk: Hungária múltjának emlékei nemcsak a magyar nyelvűeké, hanem a tótoké \$ más nyelven beszélőké is: Szent István nem a magyar nyelv szupremáciájának érdekében négyeltette fel Koppányi, de a vajdahunyadi vár sem volt soha román műemlék s Mátyás nem nevezte magát Corvinul-nak; a Felvidék származóitait nem alföldi magyarszavú mesterek faragták, de a Zrínyiek sem csupán a horvátság védelmére viseltek hadjáratot. S ennek a gondolatnak alapján állunk az új Hungáriának kiépítésében, melynek körvonalait éppen e folyóirat hasábjain vázolták fel először,¹

Mi csakugyan másként kezdünk gondolkodni, mint apáink: visszatérünk azok elődeihez, Wesselényit idézzük és Széchenyit, kik érezték, hogy nyugat most eszméit küldi hadseregei helyett, hogy tovább dűlják a Duna-völgyet, helytelenítjük — ha objektívebben értékeljük is és tisztább szándékot is látunk benne, mint ön — a századforduló nemzetiségi politikáját, mely félreismervén e föld törvényét, az egyesítő erők helyett a széthúzókat táplálta, mely ijesztően felduzzasztotta a hazában utazók és hazából élők gyökértelen hadát és elhitte, hogy a névcserre lélekcsere jelenthet, mely a nemzetiségeknek állított iskolákat s az Alföld és Dunántúl nagy magyar tömegeit a Jóisten gondjaira bízta, mely elmulasztott egy igazságos, hasznos telepítési, birtokmegosztási reformot s hagyta, hogy azt Önök és szövetségeseik hajtsák végre, igazság nélkül, embergyilkos sovinizmusuk szolgálatában.

Valóban, igaza van, midőn felfedezi: „állásfoglalásaink revideálása, az új körülmények követelte új gazdasági, állami elhelyezkedés, új irodalmi és művészeti célkitűzés, új magyar ideológia kialakításának szándéka jellemzik az ifjúság egyre hangosabb reformmozgalmaikat“.

De hogy gondolhatja, hogy ez az ifjúság önt fogja igazolni?

Önök, magyar szóval, szeretnek beszélni a magyar ködevőkről, de nem ugyanazon ködök mérgesebb, fojtóbb légkörében élnek-e? Rákosi Jenő Önöktől sokat emlegetett nemzetiségi politikája, mely tényétet úgyis alig termelt, legalább egy huszonegymillió ország nagy közösségének érdekeit látta s a német imperializmusnak kívánt gátat vetni: az ön szemhatára lezárul Szlovenszko határainál, ön felvonultatja a múlt atrocitásait, melyek csaknem kivétel nélkül nyelvi természetűek s nem akarja látni, hogy mindnek akad párja a „felszabadított“ Szlovenszkóban is, azzal a különbséggel, hogy Önök álmosabban: a gazdasági és politikai élet területén is dolgoznak. Okultak Önök? Hazaárulást pöréikét emlegessem, vagy képromboló kultúr-tényeiket? A magyar egyetem, a magyar iskolák, a magyar színházak és kultúregyesületek ügyét, vagy könyvbeviteli tilalmukat s a „kulturális közleledés“ nem egy gyönyörű példáját? Vagy a népszámlálást dicsérjem s összeszámláljam, hány magyar asszony gyermeke lehet vasúti bakter Önöknél? Chesterton szava jut eszembe: „A régi zsarnokok elég arcátlanok voltak ahhoz, hogy elnyomják a gyengét, de nem voltak elég arcátlanok, hogy prédikáljanak neki“. Az a román fiatalember becsületesebb volt, aki vállalt vont vitáinkra: „Önöknök igazuk van, de mi erősebbek vagyunk“.

Arról a vidékről származom, mely Deák bölcsőjét ringatta, a jog és a becsület nagy harcosáét. Nem vagyok politikus s hogy most írása szóra késztetett, nem akarok azok sorába állni, kik azért beszélnek, hogy elrejtsek gondolataikat. Többnek, jobbnak tartom a világos beszédet.

ön hibásan, ferdítve idézett engem s alap nélkül kereste elvei igazolását a magyar ifjúság új szellemében. Ez nem gondol arra, hogy folytassa a századforduló politikáját, de távol áll attól, hogy elismerje a mai helyzet

¹ Otlík László: Új Hungária felé. Magyar Szemle IV. köt. 1—9. 1.

igazságosságát s észszerűségét. Új világot akar építeni a Dimamedencében, melynek határait természet és történelem embemél nagyobb erői szabták ki. Hisz a magyarság dunai küldetésében s a múlt századok mélyéből mind világosabban szól hozzá a Dunamedence törvénye: az ősi Hungária hagyománya.¹

KERESZTURY DEZSŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *A tengeri megegyezés válsága — Briand és a kisantant — Leszerelés és nemzetközi adósságok — Rendszerváltozás Romániában — Angol budget és munkanélküliség — Ausztrália pénzügyei —*

AKÁRMILY mélyen gyökereznek is a német-osztrák vámunió tervé-
k nek motívumai s akármióta tartottak is a megvalósítására vonatkozó tárgyalások, a megállapodás közzétételének időpontja kétségtelenül igazolja azt a feltevést, hogy az taktikailag válasznak volt szánva az angol-francia-olasz tengeri megegyezésre. Ennek elsősorban német belpolitikai indokai voltak. A tengeri megegyezés igen mély hatást tett a német közvéleményre s a Brüning-kormány külpolitikai presztízsét a higany fagypontjáig szállította le. A nemzeti szocialisták parlamenti vezére, Goebbels, a berlini Sportpalastban, harmincezer főnyi publikum frenetikus tapsai között mutatott rá arra, hogy íme a „konstruktív” német külpolitika egyetlen sikere az, hogy Németország ismét teljesen izoláltan áll az európai politikában, hogy ismét összehozta a régi antantot, mert elszalasztottá a pillanatot, amikor módjában lett volna Olaszországgal szorosabb egvességet kötnie. Ez után a nagy csapás után a Brüning-kormány egyetlen sakkhúzással helyreállította külpolitikájának becsületét, amidőn bejelentette az Ausztriával kötött megállapodásokat. Igaz, hogy ez a lépés alaposan felkavarta az európai politikát és sokan ezért erősen kétségbevonják a német taktika bölcsességét. Egy eredménye azonban kétségtelenül van külpolitikailag is a német akciónak: a tengeri megegyezés felborulása.

Annak a kérdésnek, hogy 66.000 tonna régi hajóúr pótlására Franciaország megkezdheti-e új hajók építését 1936, tehát a március i-én kötött

¹ Fenti cikkhez még hozzáfűzzük, hogy Skultéty József, a csehektől nyugalomba küldött pozsonyi tót tanár első röpiratával folyóiratunkban Steier Lajos külön cikkben — „Tót harakiri” Magyar Szemle VIII., 1930, 363—374. 1. — részletesen foglalkozott; Skultéty azonban második válaszfüzetében jónak látja Steier Lajos ellenvetéseit ignorálni és — másról beszélni. Aki Steier Lajos adatokra támaszkodó tanulmányai alapján ismeri az elnyomás azon mértékét, melyet a felvidéki magyarok mellett a tótokra is hozott a cseh uralom, az csak sajnálattal látja, miként iparkodik Skultéty görcsösen tartani a magyarellenes frontot, s e törekvésében attól sem riad vissza, hogy legújabb füzetében a csehek felvidéki politikáját egyenesen védelmébe vegye. Állásfoglalása a csehektől való félelemből adódik, akiről immár világos, hogy adott esetben a tót érdekeket is hajlandók saját pozíciójuk mentéséért feláldozni. Ezért van, hogy Steier Lajosnak a cseh-tót viszony e részleteit megvilágító tanulmányait nemcsak hogy Skultéty úr teszi hallatlanná, hanem a tót folyóirat, Slovensky Pohlady egyenesen a Magyar Szemle szerkesztőjét aposztrofálja, hogy ez mint historikus zárja ki Steier Lajost munkatársai köréből, mert Steier cikkei, a tót közlemény szerint, az adatok meghamisításán, rossz idézeteken alapulnak. A Magyar Szemle szerkesztője mint historikus is megnyugtathatja e tót urakat, hogy Steier Lajos kitűnő munkatársunknak minden idézete helyes és cikkei továbbra is fogják szolgálni ha nem is a mai, lelkileg is cseh uralom alá jutott tót vezetők, hanem a jövő tót generáció tárgyalagos felvilágosítását.

A szerk.

egyezmény lejárt előtt, van-« valami köze ahhoz a nemzetközi jogi problémához, hogy Németország és Ausztria jogosultak-e vámunióra lépni egymással? Nyilván semmi. De a német terv bejelentését Franciaország saját presztízse ellen irányított támadásnak tekintette s ezért, a politikának mai demokratikus berendezése mellett, abban az izgalomból, amely a francia közvéleményen erőt vett, a francia külpolitikának lehetetlen volt a március 1-én kötött megegyezésben tett csekély koncessziót is fenntartania. Különösen lehetetlen volt ez éppen Briandnak, a nacionalista-militarista Franciaország pacifista külügyminiszterének, akivel szemben a német külpolitika vezetői annyira maliciózusak voltak, hogy a vámunió tervének keresztapaságát, a „regionális egyezmények“ eszméjére való hivatkozással egyenesen neki ajánlották fel.

A tengeri megegyezésnek így Franciaország részéről történt felborítása két körülmény kidomborítására volt alkalmas. Az egyik az, hogy a francia közvélemény népszövetségi egységokmány, Briand—Kellogg-paktum és hágai döntőbíráskodás dacára sem gondol arra, hogy a háborút kikapcsolja a „nemzeti politika eszközei“ közül és biztonságát csupán *fégyveres* ereje állandó növelésében látja; a másik az, hogy az imperialistának tartott fasiszta Olaszország mily komolyan törekszik arra, hogy a nemzetközi béke ügyét még a maga jogos igényeinek feláldozásával is előmozdítsa. Mussolini nemcsak hogy a „paritás“ megvalósításáról mondott le a márciusi egyezményben, hanem utólag még azt a koncessziót is kész volt elfogadni, amelyet az angol kormány ajánlott az újabb nehézségek elhárítása végett. Az eredeti egyezmény szerint ugyanis 1934—36 években semminő régi hajóúr pótlása nem volna megengedve: Franciaország most azt kívánja, hogy a szükséges pótlás építését megkezdhesse, noha koncedálná azt, hogy nem fejezheti be 1936 december 31 előtt; az angol javaslat pedig ennek a kérdésnek eldöntését az 1935-ben tartandó konferenciára akarná bízni. Olaszország elfogadta ezt a javaslatot, de Franciaország nem. Ezzel pedig az egész megegyezés felborultnak tekinthető.

A VÁMUNIÓ TERVÉNEK egy másik, talán nem kívánt következménye Briand pozíciójának megrendülése volt. A kamara külpolitikai vitájában szokatlanul éles hangon bírálta a jobboldal egyik vezérszónoka, Franklin-Bouillon a külügyminiszter működését s azt követelte tőle, hogy változtassa meg módszereit, tekintve hogy „öt év óta tévutakon járt és súlyosan kompromittálta a béke ügyét“. Igaz, hogy amikor szavazásra került a sor, úgyszólván egyhangú volt a kamara állásfoglalása a kormány politikája mellett: de alighanem csak azért, mert különben a Briand-t üldöző jobboldal kénytelen lett volna saját kormányát megbuktatni. Briand-ellenes érzelmeinek ezért inkább a köztársasági elnökválasztáson adott szabad kifejezést, ahol a külügyminiszter mintegy 40 szóval az első szavazásnál kisebbségben maradván, a második szavazásnál visszavonta jelöltségét. Az elnökválasztásnál szenvedett kudarca után Briand felajánlotta lemondását is és noha Laval kívánságára visszavonulásának kérdése függőben maradt, bizonyos, hogy a genfi tárgyalásokon Briand — mint akiről többé nem tudható, hogy mennyiben képviseli Franciaország politikáját a saját politikájával — csupán lényegesen csökkent presztízzsel vehet részt.

Hazai helyzetének megrendülése és az angol-francia antant újabb megzavarása ellenében nem tudjuk, kielégítő vigaszul szolgál-e Briandnak a kisantant tüntető egységes állásfoglalása az ő újabb Páneurópa-tervei mellett. A kisantant két agrárállama, Románia és Jugoszlávia bizonyára nem csekély áldozatot hoz politikai barátainak, amikor a Németországgal való gazdasági megegyezésre mutató kedvező alkalmat így elszalasztja s ön-

álló külpolitikáról lemondván, teljesen alárendeli magát az ambiciózus cseh külügyminiszter vezetésének. A kisantant jelenlegi külpolitikája ezzel úgy fest, mint hogyha az egész szövetség csupán a csehszlovák köztársaság érdekeinek védelmére alakult volna. Az ilyen baráti önfeláldozás szép, de drága dolog s kérdés, hogy Románia és Jugoszlávia mai gazdasági helyzete mennyire engedi meg az ilyen fényűzést.

A TENGERI EGYESSÉG FELBORULÁSA ismét csak hátráltatja a leszerelés ügyét, ami annál is inkább sajnálatos, mert a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara washingtoni kongresszusának tárgyalásaival kapcsolatban elhangzott nyilatkozatok arra mutatnak, hogy Amerika a nemzetközi hadiadósságok egyre jobban nyomasztó kérdését a leszerelés előhaladásával kívánja kapcsolatba hozni. A kongresszus első napján mondott beszédében Herbert Hoover, az Egyesült-Államok elnöke azt fejtegette, hogy a mai válság alapvető okai — növekvő adóterhek, a stabilitás és a bizalom hiánya — mind a háborúban gyökereznek s ami továbbra is fenntartja ezeket, az az új háború esetére szóló nagyarányú fegyverkezés. Ennélfogva ő úgy véli, hiábavaló Európa és Amerika gazdasági és pénzügyi összeműködésének kérdéseit felvetni mindaddig, amíg sikeres lépés nem történt a fegyverkezés csökkentésére.

Persze Hoover nem mondotta egy szóval sem, hogy a leszerelés előhaladása esetén hajlandó lesz a hadiadósságok kérdését is revideálni s beszédének óvatosabb értelmezése szerint nem is igen volt egyéb célja, mint elébevégni annak, hogy a kongresszus valaminő határozatot hozzon az utóbbi kérdésben, maga a kongresszus mégis így fogta fel nyilatkozatát és sietett a hadiadósságok kérdését szőnyegre hozni. Bergmann német delegátus igen bátor beszédben védte meg a kongresszus jogát az állásfoglalásra egy oly kérdésben, amely ma a nemzetközi gazdasági relációkat legmélyebben befolyásolja s rámutatott arra, hogy a Rómában 1923-ban és Amsterdamban 1929-ben tartott kongresszusok is foglalkoztak e kérdéssel, és pedig korántsem hatás nélkül. Az európai országok képviselői részén megnyilvánult hangulatnak engedve azután az amerikai álláspont is vesztett merevségéből, de az elnök kormányához közel álló elemek abban az irányban igyekeztek befolyásukat érvényesíteni, hogy amennyiben a hadiadósságok ügye megemlíttetnék, történjék utalás a moratórium igénybevételét megengedő megállapodásokra is. Ehhez azonban azt fűzték hozzá, hogy számvetésekbe, amelyekkel a moratórium szükségét valamely állam igazolni kívánja, „improduktív“ kiadások ne legyenek felvehetők. Ezen pedig nemcsak a fegyverkezés költségeit értik, hanem, mint kitűnt, igazi amerikai mentalitással még a szociális gondoskodás költségeit is! Természetes, hogy Németország képviselői egy ilyen formulázást nem fogadhat- tak el s így a végső rezolúció csak igen óvatos formában hozza elő a kérdést. A határozat bevezetőben a leszerelés fontosságát emeli ki, majd hangsúlyozván, hogy nemzetközi megállapodások tiszteletben tartása nevezetes feltétele a nemzetközi hitel és forgalom fenntartásának, megjegyzi, hogy ez nem zárja ki ezeknek a megállapodásoknak tárgyilagos felülvizsgálását, amennyiben ezt a változott viszonyok indokoltá teszik. A határozati javaslatot pártoló beszédében pedig az amerikai delegáció szónoka határozottan kiemelte, hogy ők „sohasem ellenezték azt a javaslatot, hogy bármely nemzetnek joga legyen az adósságok kérdésének újabb megvizsgálását kérni azoknak az elveknek alapján, amelyek szerint a kérdést eredetileg rendezték“.

Egy kis ajtó tehát mégis csak nyitva van s ha a jelenlegi amerikai kormány nem is érez hajlamot arra, hogy ezt a problémát komoly tárgyalásba vegye, koránt sincsen kizárva, hogy a hadiadósságok kérdése, a vámpolitika

és a szociálpolitika nagy kérdéseivel együtt, a következő elnökválasztási hadjárat alapjává legyen. Az amerikai közvélemény lassan mozog és nem könnyen enged sarkalatos nézeteiből, de a nagy válság őket is mindinkább megtanítja arra, hogy a teljes gazdasági liberalizmus a belpolitikában és a teljes elzárkózás a külpolitikában ma már nem egyeztethető össze s hogy választaniok kell a belső piac teljes szocialisztikus szabályozása vagy az európai piac reorganizálásában való aktív és áldozatkész részvétel között.

AMIDÓN CAROL ROMAN KIRÁLY a múlt év pünkösdjén hazatért hazájába, előrelátható volt, hogy a tevékeny, nyugtalan lelkületű uralkodó nem fogja beémi a parlamentáris királynak merőben dekoratív szerepével s hogy a Nemzeti Parasztpárt demokratikus uralmának igyekezni fog véget vetni. Ez a fordulat csaknem egy évig váratott ugyan magára, de a legutóbbi hetekben mégis bekövetkezett. Minthogy az általa kívánt koncentrációt egy évvel ezelőtt nem lehetett létrehozni, a király kénytelen volt hagyni, hogy a parasztpárti rendszert az idő és saját tehetetlensége eméssze meg. Igaz, hogy a pártnak feje, Maniu, rövidesen lehullott a kormány éléről, de a rendszer maga, Mironescu vezetése alatt április közepéig tengette életét. Midőn végre nyilvánvalóvá vált, hogy a dolgok így tovább nem mehetnék, Titulescu, Románia legnagyobb tekintélyű politikusa kapott megbízást kormányalakításra, ami neki széles koncentrációs alapon sikerült volna is. Amidőn azonban Titulescu bemutatta kész listáját a királynak, Carol azt a kívánságát fejezte ki, hogy a kabinetben Argetoianu is foglaljon helyet, a régi román hivatásos politikusok egyik leghírhedtebbike, aki már három pártnak volt tagja s a román közéletben osztatlan ellenszenvnek örvend. A királynak e kívánságán megbukott Titulescu vállalkozása, mert a Nemzeti Parasztpárt vezetérei közül egy sem volt hajlandó Argetoianuval együttműködni. Így azután váratlanul Jorga professzor, Románia „Staats- und Hofhistoriograph” -ja alakított egy a pártokon kívül álló kormányt, amelyben „a király barátai”: Argetoianu és Manoilescu a kimagasló személyiségek, míg a mutatós megjelenésű és nagytekintélyű Jorga professzor inkább csak cégérül szolgál az új vállalkozásnak. Jorga „takarékoság és nyugalom” jelszóval vette át a kormányt s úgy látszott, hogy kísérletet fog tenni a parasztpárti parlamenttel való kormányzásra. Azonban röviddel a kormány megalakítása után megtörtént a parlament feloszlatása s a választások kiírása június i-re. A feloszlatást Jorga azzal indokolta, hogy a jelenlegi országgyűlés által hozott törvények túlságosan költségeseknek bizonyultak s azokat meg kell reformálni. Így eleve reménytelennek látszott egy olyan parlamenttel az együttműködés, amelynek egész eddigi működését elítélni és lerontani kénytelen.

Az első nagyszabású kísérlet tehát, Romániát demokratikus-parlamentáris alapokon kormányozni, ezzel el van temetve. Most a választások küszöbén Argetoianu vette át Jorgától a belügyi tárcát, nyilván e poszton szerzett régi tapasztalatai és bevált tehetsége folytán. Ilyenformán nem kell kételkedni abban, hogy Jorga kormányának meglesz a többsége az új parlamentben. A tanulságok levonása az erdélyi román politikusokat illeti. Mert íme kétségtelenül bebizonyult az, amit mi magyarok előre megjósoltunk: bebizonyult, hogy az ő európaibb ideáikkal és módszereikkel Romániát nem lehet kormányozni. Románia joggal a romániaiaké, az erdélyieknek pedig meg kellene találniuk a maguk tevékenységének területét saját hazájukban — Erdélyben...

AZ IDEI ANGOL KÖLTSÉGVETÉS amolyan „fegyverszünet”-féle a szocialista kormány és a tőke között. Már a tavalyi budget benyújtása-

kor kijelentette Snowden, hogy nézete szerint az egyenes adófizetők megterhelése egyelőre elérte az észszerűség határát s hogy a következő években nem szándékozik az egyenes adókat emelni. Ezt az ígérését most be is váltotta: a folyó évi budgetben csupán a benzin-adót emeli gallononként két pennyvel, amiből 8 millió fontot remél behozni. A költségvetésnek 37 és fél millió fontot kitevő deficitjét egyébként túlnyomóan az Amerikában fizetendő dollártartozások fedezésére tartott alapnak megdézsmálásából igyekszik fedezni, amit azért tehet meg, mert az új Nemzetközi Bankkal létesített megállapodások folytán e fedezetre többé nincs szüksége. Egy további „trükkje“ Snowden budgetjének az, hogy a jövő évi jövedelmi adó harmadik negyedének befizetését júliusról januárra tolja előre, amivel persze voltaképp csak a következő évi állami bevételt rövidíti meg. Bírálói tehát joggal vetik szemére, hogy pénzügyi politikája minden előrelátás híjával van és indokolatlanul optimisztikus, mert nem számol a munkanélküliség elleni biztosítás növekvő terheivel, amelyek az elmúlt évben is nem kevesebb mint 8 millióval emelkedtek. E bírálatra válaszul Snowden földértékadó-tervére hivatkozik, amelytől 1933-tól kezdve tekintélyes bevételt remél. Hogy a földértékadó, amelynek bevezetésétől Henry George valamikor a gazdálkodó társadalom összes problémáinak megoldását remélte s amelynek megvalósítását Angliában először Lloyd George kísérelte meg 1909. évi híres budgetjében, valóban fog-e akkora jövedelmet hozni, mint azt Snowden reméli, nagy kérdés: egyelőre csak az bizonyos, hogy költséget jelent, a kataszter felállításának költségeit. Sir Austen Chamberlain, akinek pénzügyminisztersége alatt 1920-ban a Lloyd George-féle adókat eltörölték, kimutatta, hogy az értékelés költségei 5 millió fontot tettek ki, az adóból tényleg befolyt jövedelem pedig nem volt több, mint 1,800.000 font. Ennélfogva nem alaptalan az a vélemény, hogy a földértékadó bejelentése nem egyéb, mint politikai tüntetés, Lloyd Georgenak szóló gesztus, amellyel a Labour-kormány a gyengéd kötelékeket iparkodik erősíteni, amelyek a liberális párthoz fűzik.

A munkanélküliség problémája pedig továbbra is teljes méreteiben fennáll s a kép, amely e kérdés vizsgálatára kiküldött királyi bizottság ankétjéből kialakul, nem sok vigasszal kecsegtet. A munkanélküliség elleni biztosítás évi költsége jelenleg nem kevesebb, mint 124 millió font, amiből a biztosítási járulékok csak 45 milliót, azaz kevesebb mint 40%-ot fedeznek: a többit fedezetlenül „kölsönzi“ az államtól az alap. A munkaadók érdekeltségének a bizottság elé terjesztett memoranduma megemlékezik a biztosítással üzőtt különböző visszaélésekről, amelyeknek megkönnyítése egyike volt a jelenlegi kormány legsürgősebb dolgainak. Azonban minden visszaélés nélkül is mutatja az egész rendszer képtelenségét az a tény, hogy egy egészséges munkavállaló, akinek felesége és három gyermeke van s aki harminc heti kontribúció fejében 17 fontot (476 pengőt) fizetett be az alapnak, korlátlan ideig húzhat körülbelül havi 200 pengőnek megfelelő segélyt az alaptól, anélkül, hogy munkakereséssel nagyon meg kellene magát erőltetnie. Ennélfogva a munkaadók érdekeltsége azt javasolja, hogy az egész intézményt észszerű biztosítási alapokra kell helyezni; hogy evégből a segélyek teljes összegét arányba kell hozni a biztosított által befizetett összegekkel és hogy segélyt csak a szükségnek gondos megállapítása után s csak annak a munkásnak kell adni, aki kész elvállalni oly munkát is, amely nem esik az ő szakmája körébe, de amelynek ellátására képes.

Ezzel szemben a szakszervezetek tanácsa egészen meg akarná szüntetni a munkanélküliségi biztosítást mint ilyent: a munkanélküliség terhet teljesen az államra hárítaná — és pedig minden határ és szigorított ellenőrzés nélkül — s a költségeket jövedelmi pótdó alakjában kívánná fedezni. E két ellentétes

elgondolás értékét megvitatni itt nem lehet feladatunk, azonban rá kell mutatnunk arra, hogy ahol a nézetek ily élesen állanak egymással szemben s ahol nem oly kérdéstről van szó, amelyet hatalmi szóval észszerűen el lehetne dönteni, a megoldás körvonalait egyelőre semmiképpen sem lehet kivenni.

Ami egyébként az angol belpolitikai helyzetet illeti, ha — amint az ott szokás — az időközi választásokból ítéljük meg a közvélemény változásait, akkor határozottan a konzervatívok előtörését kell megállapítani. De ha magukat a számokat vizsgáljuk meg abban a két kerületben, amelyet legutóbb a konzervatívok a szocialistáktól elhódítottak, akkor több óvatossággal fogjuk megítélni a helyzetet. Sunderlandben a konzervatívok 30.497 szavazattal győztek a Labour Party 30.075 és a liberálisok 15.020 szavazata ellen; ezzel szemben az 1929. évi általános választások alkalmával a munkáspárt 31.085, a konzervatív jelölt 29.180 és a liberális párt 2x.300 szavazatot kapott. Nyilvánvaló, hogy amidőn ezt az eredményt Baldwin az ipari vámvédelem eszméjének „nagy győzelme“ gyanánt ünnepelte, tetemesen túlzott. Már inkább lehetne hangulatváltozásról beszélni Ashtonben, ahol a konzervatív jelölt 2657 szavazattal többet, a Labour jelölt pedig 2165-tel kevesebbet kapott, mint az általános választásokon. Csakhogy itt meg tekintetbe kell venni azt, hogy az általános választásokon egy liberális jelölt is „futott“, aki helyett most Sir Oswald Mosleynek a Labour Partyből kivált csoportja állított jelöltet s míg a liberális jelölt távolmaradásából mindkét pártnak körülbelül egyforma haszna lehetett, a Mosley-csoport jelöltje nyilvánvalóan csak a munkáspárttól vont el szavazatokat. Ha tehát az eddigi időközi választásokból valamiféle következtetést lehet vonni, ez egyedül csak az, hogy a liberális pártot erősen diszkreditálta a kormánnyal való „paktáló politikája“, mert amíg a másik két párt helyzete nagyban és egészbeif nem változott, a liberális párt minden kerületben, ahol fellépett, sokezer szavazattal maradt az 1929. évben elért eredményei mögött. Ez az „írás a falon“ valószínűleg nem lesz egyéb hatással, mint hogy Lloyd George kormánytámogató hajlandóságait még jobban meg fogja erősíteni, mert a liberális vezér érthető módon fázik attól, hogy az 1929-ben alighanem nagyrészt elköltött választási kasszája nélkül egyhamar a választók elé álljon, ahol pártját immár teljes megsemmisülés fenyegeti.

AZ AUSZTRÁLIAI FÖDERÁCIÓ, amely hosszú ideig a legegyszerűsebb és állandóan növekvő földi jólét országa volt, most államcsőd komoly veszélyével kénytelen számolni. Ausztráliában tilos a munkások kizárása, — papíron a sztrájk is, — munkavíták eldöntését és munkabérek megállapítását kényszerhatalommal felruházott döntőbíróóságok és munkabérhivatalok végzik. Mióta a Labour Party—itt régebben mint az anyaországban — az alternatív kormánypárt, a munkabérhivatalokba és döntőbíróóságokba mind több és több, a szocialista világnézettel rokonszenvező egyéniség került, aminek következtében a bérek mind rohamosabban emelkedő tendenciát követtek. Az iparnak e téren beállott veszteségeit magas védővámok pótolták. Ez a politika természetesen az élet állandó drágulását vonta maga után, amit a fogyasztó jóideig csak azért nem érzett meg, mert a háborúelőtti „boldog években“, majd a háborús konjunktúra kihasználásával, Ausztrália gazdasági élete mind nagyobb és nagyobb virágzásnak indult. Amint azután a háború utáni időkben a gazdasági válság szele Ausztráliát is kezdte elérni, a föderáció és egyes tagállamai némileg túlméretezett gazdasági és szociálpolitikájukat egyre-másra újabb és újabb külföldi kölcsönök felvételével igyekeztek alimentálni. Ez a politika csak ment valahogy, amíg a válság Ausztrália főexporttermékeit, a búzát és a gyapjút is el nem érte. Amióta azonban a válság a mezőgazdaságot sújtja legnagyobb erővel, Ausztrália jövedelmei

hirtelen katasztrófáisan leapadtak s a külföldi kölcsönök kamatszolgálatát kénytelen aranyexporttal fedezni, ami a föderáció jegybankját aranytartálékainak kimerülésével fenyegeti. Mintegy egy esztendővel ezelőtt a miniszterelnökök melboumei értekezlete nagyarányú takarékosági akció keresztülvételében állapodott meg s amíg Scullin, a központi Labour-kormány elnöke a londoni birodalmi konferencián tárgyalta, helyettese, Fenton és a pénzügyek vezetője, Lyons, iparkodtak is a megállapodásokat végrehajtani: ebben azonban megakadályozta őket a Labour-párti „caucus“ (a parlamenti pártfrakció) ellenállása. Scullin miniszterelnök visszatérése után még jobban komplikálta a helyzetet Scullinnek az a lépése, hogy Lyons félretételével visszahívta kormányába Theodore volt kincstárnokot, aki holmi bányamanipulációkkal kapcsolatban panamavádakkal terhelve mindeztideig tisztázatlanul, eljárás alatt áll. Theodore inflációs tervekkel állt elő: 18 millió fontos „bizalmi kölcsön“ felvételére kért felhatalmazást, amiből 12 milliót a munkanélküliek és 6 milliót a gazdák segítségére kívánt fordítani. Theodore tervei tiltakozásra késztették a bankokat és midőn elődje, a józan mérsékletéért osztatlan elismerést szerzett volt ideiglenes kincstárnok, Lyons, néhány hívével együtt kilépett a munkáspártból, a konzervatív-liberális Nacionalista Párt vezére önként átadta neki az egyesült ellenzéki blokk vezérletét. Közben a helyzet újabb bonyodalomokkal szaporodott, amidőn az Új-Dél-Wales-i választásokon a Labour Party aratott győzelmet s a kormány élére ott a legszélső baloldal képviselője, Lang került, aki azzal kezdte működését, hogy bejelentette: a külföldi hitelezőknek többé nem fizeti meg kölcsönök kamatait. Az esedékes kamatokat tehát Új-Dél-Wales helyett is a központi kormánynak kell most fizetnie, ami korántsem könnyítette meg helyzetét. Különös ironiája a helyzetnek az, hogy a Scullin-kormány, amely élesen elítéli Lang önkényes politikáját, — minthogy ez Ausztrália külföldi hitelét súlyosan rongálja — a központi parlamentben Lang elvbarátainak támogatásától függ, mióta a párt mérsékelt elemei Lyons vezetése alatt ellenzékbe vonultak. A Theodore-féle inflációs javaslatot is csak a szélső baloldal támogatásával sikerült az Alsóházban keresztülvinni: ámde a Szenátus, amelynek nacionalista többsége van, visszavetette a „bizalmi-kölcsön“-billt s most a Scullin-kormány kénytelen lesz mindkét ház feloszlátása után, a választóközönségre bízni a döntést Ausztrália nagy pénzügyi problémái felett. A plebiszcitum előtt végtelenül bonyolult pénzügyi és gazdaságpolitikai kérdések lesznek: három pénzügyi program között kell a népnek választania, a Lyons-féle „orthodox“ takarékosági program, a Theodore-féle inflációs-programm és a Lang-féle „repudiációs“ program között. A mai politikai demokrácia legélesebb kritikája ez: az egyszerű, tudatlan választónak többé nem személyek vagy általános pártdoktrínák, hanem bonyolult technikus kérdések fölött kell döntenie, amelyeknek horderejét még egy átlagos műveltségű ember sem foghatja fel, ha nem szakértő pénzügyi és világgazdasági kérdésekben. Jól érzi ezt maga a jelenlegi kormány elnöke is, amidőn most, a tizenkettedik órában újabb tárgyalásokra tesz ajánlatot az egyesült ellenzéknek. Az ellenzék egyelőre bizalmatlanul áll ezzel az indítvánnyal szemben, mert tudja, hogy a Labour Party belső szervezete szerint a miniszterelnök nem úr a saját házában s hiába köt megállapodásokat, ha a „caucus“ másnap leszavazza. A demokrácia reformját tehát legalább is a szocialista pártban kellene végrehajtani, hogy a vezetőknek módjukban legyen észszerű kompromisszumokat kötniök s kényes pénzügyi problémák intézését kivonniok a plebiszcitáris demokrácia sorsjátékaiból.

A CSEHTÓT EGYSÉGET ELŐKÉSZÍTŐ EGY EPIZÓD

AZ 1918 MÁJUSI PRÁGÁI ÉS TÚRÓCSZBNTMARTONI ESEMÉNYEK

A CSEH politikai propaganda a háború alatt folyton talált alkalmat manifesztációkra. 1918 május 16-án lett ötven éve annak, hogy a prágai cseh nemzeti színházat megalapították. A jubileum alkalmából a Kramár körül csoportosuló politikai párt nagyarányú demonstrációt rendezett, melynek célja tulajdonképpen Kramár vezető szerepének biztosítása volt a csehtót államalakulás esetében. A nemzeti demokraták lapja, a „Národní Listy“ nagyhangú propagandával készítette elő az ünnepeket, melyeknek előterébe Kramár személyét állította. A színházi jubileummal kapcsolatban a monarchiabeli horvátok, szlovének, lengyelek, csehek és olaszok közös politikai konferenciát tartottak május 17-én. Ugyanakkor tartották meg e nemzetek hírlapírói is kongresszusukat, azonkívül a szláv nők és a szláv ifjak is. Az egész város tömve volt az ünnepekre érkezett vendégekkel, akik nagyobb részben nemzeti viseletben jelentek meg. A színházi ünnepség főszónoka Kramár volt, aki nagy beszédében különösen a csehtót nemzetegységgel foglalkozott. A megjelent tótok nevében Hviezdoszláv tót költő válaszolt, aki a csehtót nemzetegységet elismerte. Ki kell emelnem, hogy a maffia azért állította be Hviezdoszlávot e szerepre, mert azt hitte, hogy a magyar kormány Hviezdoszláv ellen megtorló eljárást fog indítani és a neves költőnek ezen afférja olyan világszenzációvá dagadna, mely a tót elnyomást ez esetből kifolyólag dokumentálná. Azonkívül a tót nemzeti párt még mindig a csehtót egység elutasításának álláspontján állt és maga Srobár és társai sokkal jelentéktelenebbek voltak, mintsem a tótságot reprezentálhatták volna. Hviezdoszláv csehofil magatartása részint nagyszláv mentalitásában, részint pedig, mint az később kiderült, hiúsági vonatkozásokban gyökerezett.

Hviezdoszláv (Ország Pál, sz. 1849., megh. 1922) a tótoknak eddig legnagyobb költője, aki a politikával nem törődött és első, de végzetes politikai szereplése az 1918 május 16-iki beszéd volt, melyben nemzetének hibás és öngyilkos utakat ajánlott.

Hviezdoszláv russzofil volt és az orosz összeomlás következtében Összedőltek a nagyszláv remények is. A tótság egy részében és így a költőben is évtizedeken keresztül élt a remény, hogy a nagy Russia, ha nem is egyesíti majd, de felszabadítja Európa szlávjait. A nagy orosz katasztrófa mélyen megrendítette a reménykedőket. A nagyszláv testvériség álma ismét szétfoszlott.

A pánszlávok, akik mindig a pángermanizmus nagyított veszedelméből konstruálták elméletüket» kapkodva más megoldást kerestek és így lett a klasszikus tót nyelv apostolából, Hviezdoszlávból, agg napjaira, nemzete érvényesülésének és a tót nép nemzeti egyénisége biztosításának egyik öntudatlan, meggondolatlan sírásója.

Az ünnepre felutazott Srobár, de Dula is. Ott voltak a felső-magyarországi tót gyáripar reprezentánsai és számos tót hölgy is tót nemzeti viseletben. A magyar kormány bizalmi emberei útján részletesen informálódott, hogy a Prágában levő tótok magatartása milyen volt. A jelentések alapján, különösen a lipitói, lipitószentmiklósi résztvevők ellen vizsgálat indult meg, mely azonban csupán Srobárra nézve végződött büntető rendelkezéssel, internálással. Ez is nem a Prágába való utazás miatt következett be, hanem mert már nyilvánvalóvá lett, hogy Srobár kürtölte világgá a meghamisított lipitószentmiklósi rezolúciót. Lipitó megyében kihallgatták azokat a személyeket, akik a prágai demonstrációban résztvettek. Majdnem mind leányok és nők voltak, akik Prágából visszatérve tüntetően tót népviseletben jártak.

A prágai ünnepségek napján volt egy cseh szociáldemokrata népgyűlés, melynek szónokai Soukup dr. és Kľofáč voltak. Felszólalt még Moraveczy lengyel és Kristán szlovén és Smitian bosnyák-szerb szociáldemokrata. A Múzeumban tartott gyűlésen beszélt Kramár és Jirasek cseh író és a szlovén Krejcsi. A megelőző ismerkedési estélyen a csehek különösen a délszláv-cseh szövetséget ünnepelték. Radics István beszélt ekkor a horvátok nevében. „Hűséget hűségért, — mondotta Sis, a „Národni Listy“ szerkesztője — ez számunkra kötelező eskü és ez a jelszó azt is jelenti számunkra, hogy vért vért“. Hasonló értelemben beszélt Kramár is. A jubileumi beszédek is minden egyébről szóltak, csak a színházról nem. A déltiroli olasz Conti mint üldözött vad az üldözöttekhez intézte szavait. A szlovén Tavcar Kramárt aposztrofálta magasztalva, Radics horvát a cseh-lengyel-délszláv hármasszövetséget hangoztatta, Tetmajer lengyel a lengyel-cseh testvériesülésről szónokolt, Sis cseh pedig Nagylengyelországot, az egységes Jugoszláviát és az egységes Csehtót államot éltette. A politikai konferencia, melyen a csehek, lengyelek, szlovének, horvátok, szerbek, olaszok résztvettek, május 7-én a következő rezolúciót bocsátotta ki:

„A nemzetek reprezentánsai, kik a cseh nemzeti színház ünnepségén résztvettek, azon nemzetekéi, melyek évszázadok óta idegen nemzetek nyomása alatt szenvednek, e hó 17-én tanácskozássra gyűltek össze és abban az egységes akaratban egyesültek, hogy mindent el fognak követni, ami csak erejükben áll, hogy nemzeteik e borzalmas háború után felszabaduljanak, és az önrendelkezési jog alapján egy új, szabad életre keljenek saját és független államokban. A gyülekezet tagjai egységesek abban a meggyőződésben, hogy népeik jobb jövője csak a világdemokrácia erős alapjain, egy a nemzetek kebelén belüli igazi és szuverén népuralom által és egy általános és döntőbírósaági hatalommal felruházott népszövetség által építhető fel és biztosítható tartósan.

A leghatározottabban visszautasítanak minden olyan állami szerződést, mely a nemzetek szuverén akaratával jóvá nem hagyatott. Meg vannak győződve, hogy a béke, mely után a világ Összes demokratikus pártaival és nemzeteivel vágyakoznak, csak akkor lesz igazságos és tartós, ha a világot ebben a jelen elviselhetetlen időben egy nemzetnek a másik feletti uralmától megszabadítja és lehetővé teszi, hogy a nemzetek az imperializmus borzalmait elleni védekezésükben együttélésüket az egyenlő jogok és szabad egyesülés alapján

néptől-néphez szabályozzák. El vannak határozva, hogy e célra minden áldozatot szolidárisán meghoznak abban a meggyőződésben, hogy népeik ezen végzeteljes napjaiban egyik a másikért helytálljon, hogy az egyiknek győzelme a többiek győzelmét is jelentse, hogy ez az egész munka nemcsak népeik szolgálatában végeztetik, hanem általános emberi érdekből történik és az egész civilizáció törekvéseit előmozdítja abból a célból, hogy az emberiség e példátlan háború tapasztalatai után a nemzetközi erőszak és népgyilkolás hagyományos állapotából végleg és örök időkre bevonulhasson a népjognak, az önmagukat kormányozó népek testvéresülésének, a polgári egyenlőségnek és a valódi humanitásnak nagy korszakába.¹

Ez a rezolúció is egyik bizonyítéka annak, miként tudták a csehek és társaik a humanitási elvek hangoztatásának segítségével azon előnyös pozíciót elfoglalni, melyben a népelnyomást, elnemzetlenítést és a békés időben való emberpusztítást hatványozottabb módon folytatják, mint az bármely más középeurópai államban történt. Kramár beszédének tendenciája az volt, hogy a világ előtt hangoztassa, miszerint a monarchiában a legrosszabb sorsuk nekik van és hogy csakis a szlávság, vagy a szlávsgot megbecsülő antant mentheti meg őket a végpusztulástól. Ebben a panaszkodásban bizonyos kárörömmel telt ironia nyilvánult a monarchia vezetőivel szemben, akik minden egyezkedésre hajlandók voltak. Kramár triumfátorként viselkedett és ámbár az egész inszenálás Masaryk-Benes csoportjának utasításai értelmében rendezettek, de mégis abból a célból, hogy Kramár vezető szerepét biztosítsa, ami azonban nemcsak a külföldi csoport intencióinak nem felelt meg, hanem azoknak sem, akik Masaryk hívei voltak, vagy akik a cseh terveket a monarchia keretén belül kívánták megvalósítani. Az ünnepségen nem is vett részt Stransky, Fiedler, Stribmy, Kömer, Franta, Sramek stb., akik nem akartak Kramár satellesei vagy hódolói gyanánt szerepelni. A cseh sajtó egy része is erélyesen szembeszállt ezekkel a folytonos ünnepségekkel. Május i-én volt egy nagy nemzeti demonstráció a szociáldemokrata felvonulás alkalmával és két hét elteltével ismét. A Stransky lapja² ezekkel az ünnepségekkel kapcsolatban Kramárra való utalással neheztelve írta, hogy egy nép sorsa és egy nép vállalkozásai hétköznapokon dőlnek el. „Sokkal nagyobb jelentősége van annak, — írta — hogy közülünk ki, mennyit dolgozik a műhelyben, a háztartásban, a köznapi életben, mint a gyűléseken mondottaknak.“ Rosszalták a Cesky Svaz és a Cseh Nemzeti Tanács által előírt passzivitást is, mert attól félték, hogy a cseh törekvések két szék között a pad alá esnek. Ennek a felfogásnak nemcsak a kormánypárti „Hlas“ adott kifejezést, hanem mások is, akik nem hazard, de aktív politikát követeltek. így például Sramek május 3-án határozott szavakban kifejtette, hogy úgy a pártszövetség, mint a tanács politikája kockázatos folytonos passzivitásával. „A cseh népnek mindjárt a háború eledén ki kellett volna jelentenie, hogy cseh államot akar, azonban az egész világgal közli, hogy önállóságát csakis Ausztria területén belül " egy Habsburggal az élén akarja elérni. Ne felejtsek el, hogy csakis tehetetlenségünkkel veszítettük el politikai pozíciónkat.“

¹ „Neue Freie Presse“ 1918 május 18. és Dr. L. Epstein: Studienausgabe der Verfassungsgesetze der Tschechoslowakischen Republik. — Reichenberg 1923. 45—46 l.

² A brünni „Lidové Noviny“ 1918 május 18.

A bresti és bukaresti békék mélyen éreztették akkor hatásukat. Csehországban ebben az időpontban a monarchia összeomlása iránti remények elhalványultak és ezért mertek a mindenható Kramár-Stanek politikával a józanabbak szembeszállni.

A kormány a május 17-iki rezolúció után a prágai rendőrigazgatóság útján a felvonulásokat és gyűléseket betiltotta¹ és már pünkösdvasárnap este lovasrendőrség oszlatta el a demonstráló ünneplők tömegét, kilölek ezentúl nem volt megengedve a fehér-kék-piros, valamint az ellenséges államok színeiből álló kokárdák viselése. Az idegeknék a várost el kellett hagyniok és a „Národní Listy“ betiltatott. E helyett kiadták a „Národní Noviny“ c. lapot. A rendőrségnek különben sok dolga nem akadt, egy felhőszakadás elmosta az ünnepi hangulatot és szétzavarta az embereket.² A rendőrség által kiadott betűtő rendeletek között volt a cseh Destinn Emma volt porosz kamaraénekesnő két hangversenyét betiltó rendelet is. Ez a cseh énekesnő a külföldi cseh komiték szolgálatában állt és kurirszolgálatokat végzett. A rendőrségnek, ámbár bizonyítékai nem voltak, de sejtelve lehetett ez énekesnő veszedelmes működéséről.

Stanek és Tomanek képviselők már május 22-én intervenáltak Seidler miniszterelnöknél a prágai intézkedések miatt és orvoslást kértek. A kormány jóindulatát bebizonyítandó, azokat csakhamar vissza is vonta, ámbár az egész prágai demonstrációból a csehországi németiség elleni gyűlölséges népmozgalom szítása csendült ki. A németiség joggal utalt arra, hogy a cseh nemzeti színház felépítéséhez nem egyedül a csehek, hanem az egész ország, tehát a németek is hozzájárultak megfelelő részben és az alapkötetelnél a németiség akkori vezető egyénisége, Schmeysel Ferenc, a németiség nevében is végezte a szokásos kalapácsütéseket, mert a céljuk korántsem a szláv kultúra haladásának meggátálása, hanem csakis a saját kultúrájuknak a biztosítása.³ A monarchia fennmaradásáért aggódók a prágai színházi jubileummal kapcsolatos demonstrációk után hasztalan intézték intelmeiket a cseh politika vezetőihez, hangoztatván azt, hogy nemzeti kiegyezésre van szükség, a népek közötti megértésre, arra a belátásra, hogy mindenkinek joga van ennek az államnak keretein belül saját földjén a virágzásra és fejlődésre, nem pedig a gyűlölet szítására, színházi játékokra, melyeknek háttérben a külföldi cseh komiték állanak, mert Szilézia és Felső-Magyarország megszerzése irreális politikát jelent, ábrándot, mely szét fog foszlani. A cseh politikai körök azonban másképpen és jobban voltak informálva az antant szándékairól. Május 12-én érkezett Masaryk Chicagóba, az oroszországi cseh légiók útja Szibérián keresztül Franciaországba biztosítottnak látszott. Az egyes államokkal való szerződések és így a csehtót állam elismertetése küszöbön állt. Másrészt

¹ Az ünnepségek utáni utolsó meeting május 17-én éjjel 2 órakor ért véget a „Zlatá Hús“ szálloda előtt. Ez alkalommal a volt lengyel miniszter, Glombinszky is beszélt. Azonkívül ismét Kramár, Stanek, Machar, Zahradnik, Klofáč.

² Walter Tschuppik: Die tschechische Revolution, — Leipzig 1920. 48—55 l.

³ Példának említették, hogy Lenau Ziika Jánost dicsőítette, Hartmann a csehek mondavilágát dolgozta fel, Grün Anastasius a szlovének iránt mutatott testvéri szeretetet és a szlovén Preschem-nek állított emléket. — „Neue Freie Presse“ 1918 május 18.

viszont evidens tény volt, hogy úgy Ausztriában, mint Magyarországon a kormányzás a nyugtalan kapkodás jellegével bírt és az összes jelenségek a forradalomelőtti állapot képét mutatták. Mindez arra késztette a prágai vezetőket, hogy kiadják a jelszót, a politikába aktíve bele nem elegendni, a kiegyezésre irányuló törekvéseket elhárítani és megütsíteni, s a megfelelő időpontot a cselekvésre kívánni. Ezzel az utasítással tért vissza Magyarországra Srobár is.

Prágában nagy óvációval fogadták Srobárt, ámbar ő maga tudatában volt annak, hogy a meghamisított liptószentmiklósi rezolúciónak milyen jelentősége van, ott elvarátai, Votruba és Stefának révén meggyőződött a külföldön tett hatásról. Azt ajánlották neki, hogy maradjon Csehországban, ahol elrejtik, mert nagyzó dicsekvéseiből arra következettek, hogy a magyar kormány fogságba veti majd. Erre egyáltalában semilyen kilátása még nem volt, mert a kormány utasítására csupán június 29-én hallgatták ki és csak augusztus 14-én internálták, tehát három és fél hónapig nem törődtek vele. Szabadon és ellenőrzés nélkül végezte aknamunkáját és hajtotta végre a maffia rendeleteit. Ez is világosan mutatja a kormány tehetetlenségét és azt, hogy Srobárnak, valamint a csehtóknak mindazon állításai, melyek terrortól beszélnek, hazugságok, mert tertorisztikus kormányzat nem engedte volna a legveszedelmesebb maffistát három és fél hónapig szabadon dolgozni az állam integritása ellen, holott nagyon is tudták, hogy ő a csehtót nemzetegység magyarországi főágense. Srobár visszaemlékezéseiben, melyek hemzsegnek a rosszindulatú ferdítésektől és öndicsőítésektől, azt állítja, hogy a prágai szereplés és a liptószentmiklósi rezolúció után kitört a kormánnyal a nyílt harc. Holott egy kormány, mely három és fél hónapig ölhetett kezekkel nézi, mint gyújtogatják az állam épületét, az nem harcol, hanem alszik. Ez a kormány augusztus 14-én internálta Srobárt és azután továbbaludt. Srobár 1918 május 24-én résztvett a tót nemzeti pártnak turócszentmártoni titkos konferenciáján, melyben tulajdonképpen már arról tárgyaltak, hogy melyik oldal melletti aktivitásra szánják el magukat a tótok vezetői.¹ A csehofilek és a magyar állam integritásának hívei között ezúttal is heves viták voltak. Srobár pozícióját rendkívül előmozdította az, hogy a párt vezetőségének néhány tagja a prágai ünnepek alkalmával személyesen meggyőződött Prágában a külföldi csehtót komité nagy eredményeiről és a csehek által tett széles nemzeti ígéretekéről. Mindennek ellenére mégsem emelték Srobár azon indítványát határozattá, mely egy deklaráció kiadását javasolta. Ebben a deklarációban a tót nemzeti párt felsorolta volna a tót nemzeti sérelmeket és végül a nemzeti önrendelkezést kívánván a csehtót kultúra egységére hivatkozott volna. A konferencia valószínűleg erre a szakaszra való tekintettel nem fogadta el a javaslatot, mert magyar politikai pártok részéről is a tót kérdés végleges rendezésére nézve közvetítő lépések kezdődtek. Határozottan állítható, hogy a tót politika vezetőinek túlnyomó része államhű és az integritás melletti szellemtől volt eltöltve. Szívesen és örömmel látták volna azt, ha a magyar-tót meg-

¹ E konferenciáról említést tesz Hlinka András „Kirekesztettem-e magam a nemzeti munkából?” c. cikksorozatában. „Slovák” 1923 január 23.

egyezés létrejött volna. Sajnos, ezt a kérdést a politikai pártok közötti viszályok háttérbe szorították.

A Srobár által előterjesztett deklarációs javaslat szövege¹ a következő:

„A Tót Nemzeti Párt deklarációja a tótokhoz, Ausztria-Magyarország nemzeteihez és a világ kultúmemzeteinek demokráciájához.

A tót nemzetnek 1918 májusában Turócszentmártonban összegyűlt képviselői, akik a jelenlegi politikai helyzetről és a tót nemzet jövőendő gazdasági, kulturális és politikai életéről tanácskoztak, egyhangúlag kijelentik:

A félmilliónyi rutén ág kivételével, a hárommilliónyi (!) magyarországi tótok ágának, mely Magyarország északi részén terül el és a végzet szerencsétlen játéka következtében élő törzsetől elválasztott, ennek a szorgalmas, becsületes és jelentős kulturális adományokkal megáldott nemzetnek állapota az osztrák-magyar monarchia összes nemzetei között a legfájdalmasabb.

A tótok évszázadok óta minden kormány által és különösen az 1867 utáni magyar kormányok által rendszeresen és belátás nélkül meggátoltak abban, hogy a saját nemzeti kultúrájukat ápolhassák és politikai szabadságukat megőrizhessék és megvédhessék, megfosztanak még attól is, amit nehéz viszonyok között saját erejükből időről-időre felépítettek. Európában és Amerikában ismert tényekre utalunk, midőn panaszt emeltünk a tót gimnáziumoknak a 70-es években való brutális bezárása ellen; a tisztán irodalmi „Tót Matica“ intézet vagyonának, gyűjteményeinek, nyomtatott és kézirati munkáinak elkobzása ellen; a tót tanulólífúságnak a gimnáziumokból, tanítóképzőkből, papi szemináriumokból és jogi akadémiákból való kizárása ellen, ami nem hazaáruló okok miatt történt, hanem a tót ifjúságnak az anyanyelvéhez való becsületes szeretete miatt. Apponyi gróf a tótokat egy új iskolai törvénnyel megfosztotta tót népközlésként, mert bevezette a tót népközlékbe a magyar nyelvet oktatási nyelvvül és a tót nemzet nyelvét közönséges kisegítő eszközzé degradálta, a kisdédóvokban hivatalvesztés terhe alatt tilos a tanítónöknök a tót gyermekekkel anyanyelvükön beszélniük. Bármely nemzet iskoláit elvenni és meg nem engedni, hogy saját erejéből magának új iskolákat emeljen — a humanitás és az emberiség kultúrérdekei ellen intézett legnagyobb büntetés.

A tót nemzetnek semilyen politikai szabadsága nincsen. Az úgynevezett 1868-iki nemzetiségi törvény, a magyarországi nemzetiségi egyenjogúsági törvény csak a külföld részére készített parádétörvény; Magyarországon érvénye és kötelező ereje már régen megszűnt, mert új törvényekkel fokozatosan érvénytelenítették. A tótoknak nem szabad saját hazájukban politikai egyesületeket, szövetségeket vagy szervezeteket létesíteni, sőt nincsen megengedve az sem, hogy a tót nép politikai helyzetéről magánházakban tanácskozzanak. A tót vezető férfiak rövid idővel a háború kitérőse előtt egy magánházban összegyűltek, hogy az országosan megindult választói mozgalom felett tanácskozzanak; a szolgabíró fegyveres csendörök élén erőszakkal behatolt közéjük és megállapítván nevüket, a magánkonferenciát szétkergette, betiltott minden további konferenciát és az összes jelenlevőket pénz- és fogházbüntetéssel sújtotta. És amiként a tót polgárok politikai szabadságával elbánnak Magyarországon, éppúgy kezelik a tót sajtót is. Konfiskáció, pénzbüntetés, fogság, a tót hírlapok beszűntetése, a hírlapkauciók elkobzása napirenden vannak. A politikai erőszak elleni legkisebb tiltakozás következménye a büntető eljárás, elítélés és fogság. A tót politikusok és szerkesztők száz évekre lettek elítélve és ezekre rúg a pénzbüntetésük.

A tót nemzet politikai rabságának klasszikus bizonyítékai a hírhedt magyarországi „választások“. A lakosság száma és a választási kerületek alapján a magyar parlamentben 45 mandátum illeti meg a tótokat, azonban a tótoknak sohasem sikerült 2—6-nál többet választaniok; hosszú időn keresztül a parlamentben senkijük sem volt. Szlovenszkon a képviselőházi választás a tót választói részére valóóságos szenvedés és kálvária; vesztegetés, itatás, csendőri és hivatalos terror, katonaság mozgósítása, választói névjegyzékek hamisítása, a választókba való lövöldözés, nehéz büntetések, elzárások, kigondolt betegségek miatti karantén, kincstári legelők elvétele a szegény községekben és számtalan szekatúra és erőszakosság, melyeknek szerencsétlen híre Magyarország határain túl is szárnyalt, — ezek az okai, melyek miatt a tótok nem lehetnek az országgyűlésen képviselve és melyek miatt a magyarországi választások a kultúrvilágban visszatetszést és tiltakozást ébresztenek. Csoda-e

¹ Dr. V. Srobár: Boj a novj zivot. — Rózsahegy 1920. — 491—5 1.

az, hogy a tót nép ebből a politikai pokolból százezres (1) csoportokban szökik meg hazájából és hogy intelligenciája, otthon üldözötten és elnyomva, az ország határain túl kénytelen egy szabad zugot keresni, ahol a csendőrök bajonettjei és a közigazgatási hivatalnokok kegyetlenségei (!) elől megvonulhasson, hogy szabadon tanácskozhassék elnyomott nemzetének fájdalmas sorsáról?

Számos tót vidéken teljes erővel tart még a testi jobbgátság (!). A tót népet az állami tisztviselők és a magyar sajtó büntetlenül szidalmazza és szégyeníti. Szlovénzón rettetes a halandóság, a gyermekek fertőző betegségei és a felnőttek tuberkulózisa miatt, orvosokban hiány van, a kormány nem épít kórházakat és tébolydákat. Magyarországon hallatlan mértékben elterjedt az alkoholizmus, melyet a magyar kormányok politikai és pénzügyi okokból támogatnak. A magyar oligarchák brutális önkényuralma az oka a koldussá tett nép kimondhatatlan szociális nyomorának.

Ezen égbekiáltó bűnök miatt, melyeket a védtelen tót nép ellen elkövettek, az egész civilizált világ Ítélszéke elé idézzük a magyar kormányt és az osztrák-magyar monarchia összes felelős tényezőit és kérdezzük tőlük ebben a nemzetekre végzetes időkben: miért tagadjátok meg tőlünk az összes emberi jogokat, miért akadályoztat meg bennünket abban, hogy saját kulturális életünket éljük és miért döntitek a tót népet elviselhetetlen szociális nyomorba. A tót nemzet, miként ezeréves történeti múltjában, úgy most is, zúgolódás nélkül áldozta életét a trónért és hazáért, hősiessen harcolt a haza közös boldogságáért és szabadságáért, lelkiismeretesen dolgozott az ország kulturális emelkedéséért, az állami pénztárba vitte adóit — és ti mindezért szégyenletes rabságban tartjátok ... Valamikor legalább ígéretekkel tartottátok ébren reményeit, hogy sorsát emberségesen fogjátok rendezni: ma, midőn még Ázsiának jelentéktelen nemzetei részére is biztosítják az önrendelkezési jogot, miért tagadjátok meg éppen e nemzettől nemcsak az önrendelkezési jogot, himem egyenesen ebben a mozgalmas időben rendeleteket adtok ki, melyek szerint a tót nép meg van fosztva a jogtól, hogy saját elvitathatatlan tulajdona felett szabadon rendelkezhessek? A háború negyedik évében a magyar kormány a bukott porosz hekatizmust akarja a nem magyar nemzeteken kipróbálni és az új választójogi törvénnyel akarja a magyarországi parlamentből a nem magyarokat kizsírítani... Ez a két tett meg nem érdemelt büntetés a múltért és gögös fenyegetés az örömtelen jövő felé, keletkező politikai zavarok és viszályok forrása Magyarország nemzetei között.

E háború befejezése után legyen általános béke Európában, a nemzetek évszázados bajai orvosoltassanak, a viszályok baráti úton kiegyenlítődnek, hogy az európai nemzetek állhatatosan a kulturális munkának és az idegen uralom alóli felszabadulásnak szentelhessek magukat és közösen élvezhessék a szabadságuk megérdemelt gyümölcsseit.

E nagy célhoz vezető út, mely után a nemzetek soha forróbban és tudatosabban nem igyekeztek, a nemzetek önrendelkezési joga jelszavának általános proklamálásán és elismertetésén keresztül vezet. Ebből az okból mi tótok is, akik gazdag, kifejtett és egységes csehtót kultúrát bírnak, saját részünkre teljes és meg nem hamisított önrendelkezési jogot követelünk, hogy szabadon dolgozhassunk és küzdhessünk boldogságunkért és kulturális emelkedésünkért a világ összes szabad nemzetei között, ha majd megszűnik a megkínzott Európa véres csataterain az ágyúk döreje és a kardok gyilkolása.“

Ennek a deklarációs javaslatnak szövege már sokkal határozottabb és világosabb, mint a liptószentmiklósi rezolúció és határozattá emelése esetén hatása is rendkívüli lett volna, mert hiszen a tót nemzeti párt a csehtót nemzetegység álláspontját fogadta volna el vele. Srobár erre akarta szorítani a tót nemzeti pártot. Itt azonban már nem dolgozhatott csaló trükkökkel, mint a liptószentmiklósi népgyűlésen; itt nem volt dolga az intelligencia alacsony fokán álló tímármunkásokkal, itt nem komédiázhatott egy tótul félig-meddig értő szolgabíró előtt. Dula és társai, ámbár már a cseh áfiumot a cseh ígéretes alakjában magukba szítták, jobb meggyőződésük hatása alatt éberren vigyáztak arra, nehogy Srobár klikkje győzzön és nehogy a csehtót nemzetegység a tót nemzeti párt nevében manifesztáltassék. Látván, hogy úgy cseh, mint magyar részen a tótság versengés tárgya lett, a taktikus várakozás

álláspontjára helyezkedett, mely azonban inkább a magyar-tót meg-
egyezés óhajától volt eltelve. A Srobár-féle deklarációs javaslat a
tótság legsúlyosabb rabságát kívánta dokumentálni és az ország minden
lakosára nehezedő súlyos viszonyokat speciális tót sérelmekké hamisította. Hogy mennyire nem helytálló a deklarációs javaslat tartal-
mának legnagyobb része, mennyire meghamisította Srobár a tényeket
és hogy mennyire nem volt a humanitás és jogegyenlőség Srobár
meggyőződése, kiténik a következőkből:

Srobár egy 3 milliós tót ágról beszél, holott a legerőszakosabb
csehtót népszámlálás is a mai maximális területű Szlovenszón és
Ruszinszón csupán 2,033.550 csehtót tud kimutatni, a valóságban
azonban csupán 1,500.000—600.000 tót van e területen, tehát majdnem
100%-kal nagyobbak mondotta a tótság lélekszámát, azon célzattól,
hogy a külföldet félrevezetve, a csehtót állam jelentőségét Közép-
Európában számszerűen túlozza. Az egész mai Szlovenszónak lélek-
száma 3,000.870. Azon fogás, hogy a tótságot népágnak nevezi, mely
élő törzsétől elszakított, metaforikus utalás a csehtót nemzetegységre
és éles ellentétben állt a tót nemzeti eszmével és törekvésekkel. Ama
kijelentés pedig, hogy a tótokat évszázadok óta a kormányok rend-
szeresen elnyomják, azon a frázison alapul, mely az „ezeréves elnyo-
matás“ meséjét tartalmazza és melyről éppen cseh történetíró is meg-
állapította, hogy mesénél nem egyéb, mert a tótság a múlt század
negyvenes éveig éppen olyan sorsban részesült, mint a magyarság és
1849—67 időszakában grata natio volt Bécsben, melyet 1848—49-ben
és 1859—61-ben, majd később is vezetőinek rövidlátása következtében a
magyarelles centralista bécsi politika érdekében eszközként kijátszottak.

A közoktatási és kulturális sérelmekkel kapcsolatban nem hagy-
hatom említés nélkül, hogy Srobár utóbb, mint szlovenszói telj-
hatalmú miniszter, majd közoktatásügyi miniszter a magyar iskolák leg-
nagyobb részét bezáratta, beszüntette, elszlávosította, az összes magyar
tanítói és tanári kart felfüggesztette és kiutasította, dacára annak, hogy
szlovenszói illetőségű volt a legtöbbször, marhavagónokban, végkielégít-
és, pénz és élelem nélkül a határra toloncoltatta. A magyarság gyer-
mekeit nemcsak tót és cseh iskolákba kényszerítette hatósági és rendőri
asszisztenciával, hanem a gyermekek tiltakozó szüleit elzárással és súlyos
pénzbüntetésekkel is sújtotta. Ő volt az, aki a magyar könyvtárakat
bezáratta, a könyveket vagy elkoboztatta, vagy tisztviselői útján eléget-
tette és elprédáltatta. A magyar egyesületeket, még a legártalmatlan-
abb falusi kaszinót is bezáratta. A csehek és tótok tehát teljesen érdem-
telenek arra, hogy a humanitás szavát még szájukba is vegyék, mert
ők Wilson elveinek hirdetésével, az emberszeretet hangoztatásával
csináltak maguknak propagandát, ők a múltak és a nagy háború tapasztalataira
hivatkozhattak és azután a leggonoszabb jogtiprás és elnemzet-
lenítés rendszerét honosították meg.

Ugyanezt állítom a politikai szabadsággal kapcsolatban. Srobár-
nak a tót nép a „Slovensko sírásója“ („Srobár hrobár“) melléknevet
adta. És az volt valóban. Ezek és ezek internálása, vártömlöckbe
való hurcoltatása, legyilkolása, elszegényítése, kiűzetése az ő nevéhez
fűződik. A spicli-és a besúgó rendszer kiépítése az ő munkája. Az ő

és társai uralma alatt a csendőrök majdnem hetenkint belélték a fégyvertelen és a cseh uralom által elszegényített tót lakosságba, mely kenyeret és munkát kért. Mindenki felett, aki gyanúsnak tetszett, ott lebegett Damokles kardjaként a letartóztatás, házkutatás, kiutasítás. Az ő általa említett magyar érabeli tót sérelmek olyan viszonylatban vannak a csehtót érabeli magyar sérelmekhez, mint a Somlyó dombja a Gaurisankarhoz, vagy a Csorba-tó az Atlanti-óceánhoz. Amit pedig Srobár és társai a magyar sajtóval, könyvtermeléssel csináltak, az felülmúl minden képzeletet. Lapbeszüntetés, elkobzás, állandó cenzúra, letartóztatás, kiutasítás, — napirenden, pedig nem volt háború. És a csehtót választások felülmúlják a régi nyílt szavazásos magyar választásokat is terrorban és a választók félrevezetésében. Mindenekelőtt megállapítható, hogy az első nemzetgyűlést kinevezés alapján állították össze a csehek és a csehofil tótok. Magyar és német ember nem vehetett részt ezen a konstituanton, a magyarság és németiség megkérdése és hozzájárulása nélkül alkották meg az alaptörvényeket. A választásokon a magyar területek szétszakításával és elaprózásával, a magyar jelöltek letartóztatásával, a magyar lapok beszüntetésével, a csehtót lakosságnak a magyar területeken való leszavaztatásával tették lehetetlenné a magyar jelöltek győzelmét. Felvetette a legelőkérdést is. Srobár és társai a magyar lakosságtól elvették a földbirtokot, magyar területre tót és cseh telepeket helyeztek el. Földigénylő csak cseh-tót lehet, a magyarnak a földnélküli napszámos és béres szerepét szánták a humanisták“. Soha Szlovenszkon és Ruszinszkon olyan nyomor, éhínség, éhségtífusz, járványokozta általános pusztulás non volt, mint Srobár uralma alatt. Falvak pusztultak ki a munkanélküliség és éhínség következtében, míg a csehtótok között a korrupció hízott, hiszen Srobár és társai legjobb példái lettek a lelkiismeretlen korrupció egoizmusának. A szegény „humanisták“-ból Szlovenszko és Ruszinszko leggazdagabb emberei lettek, míg a Verhovinán és Északkeleti Szlovenszkon éhtífusztól hullottak el az emberek, mert a cseh csendőr nem engedte őket Magyarországba munkára mami és mert a csehtót közigazgatás nem törődött velük és a sok cseh központ saját céljaira használta fel a népnek szánt élelmet. Nem mulasztatom el azt sem, hogy reá ne mutassak Srobámak és tót minisztériumának szeszüzleteire, hogy a szesz értékesítése a kormánypártok üzletei részére lett fenntartva és hogy a csehtót politikusok a szeszgyárosokkal közösen végezték a szeszüzleteket és szesz „sibolást“. És ha kellett, az alkoholizmus mérgéről beszéltek, amikor Európa előtt a humanistárról kellett hazudniok.

Az általános választójog miatti panasz nem lehetett csak a tót nemzet kiváltsága, mert választójog dolgában a magyar nép ugyanoly elbánásban részesült, mint a nemzetiségek. Az általános választójogért való harcot pedig éppen a magyar ellenzéki pártok vezették a legerősebben, viszont a tót nemzeti párt frakciói között e tekintetben éles ellőttétek voltak. A választójogi kérdés náluk csak eszköz volt, az elégedetlenség látszatának keltése, amint ez a fenti javaslatból is látszik. A tót nemzet önrendelkezési jogát a magyar nemzet sem tagadta meg. Ennek az önrendelkezési jognak az alapfeltétele az, hogy a tót nemzet

tényleg önrendelkezzék, azonban éppen Srobár és társai voltak azok, akik a tót nemzet önrendelkezési jogát elsikkasztották és megakadályozták a tót nemzetet abban, hogy az önrendelkezést tettleg és akaratához, meggyőződéséhez híven végrehajtsa. Srobár és társai a túrócszentmártoni október 31-iki deklaráció meghamisítása és fontos részeinek elsikkasztása által a tót nemzetet megfosztották attól a lehetőségtől, hogy Párizsban a békekonferencián megjelenhessen és hogy népszavazás útján döntsön afelett, vajjon óhajtja-e a csehtót államot. A népek önrendelkezési joga alatt ezek a világszaló politikai kalandorok nem tényleges önrendelkezést, hanem csupán Magyarország felदारabolását, felkoncolását és a levágott részek elrablását értették, mert ha mást értettek volna, akkor a humanitás szavától zsíros kiáltványaik után bátran a népre bízták volna a döntést.

A május 24-iki konferencián tehát Srobár indítványa jelentős kisebbségben maradt, mert hiszen a tót nemzeti párt semilyen deklarációt ki nem bocsátott, és mindig a passzivitásban levő készenlét álláspontját képviselte.¹ Srobár tovább intezte a maffiának szlovenszkói dolgait. Senki sem bántotta. Június 29-iki kihallgatása után is békén hagyták. Augusztus 14-ikén a kormány rendeletére internáltott. Diós határrendőrségi detektív közölte vele, hogy huszonnégy órán belül Ceglédre kíséri az internáló táborba. Hogy mennyire humanusan bántak vele, mutatja az, hogy polgári ruhás detektív kísérte második osztályú vasúti kocsiban. Magával vihetett mindent, amit csak akart. Dolgai elintézésére egy napi időt adtak. A maffia tagjaitól elbúcsúztatott, Zsolnán felkereshette Halek nevű cseh orvos barátját, akivel szintén négy szem között tanácskozhatott.² De azok a mártír magyarok, akiket Srobár Illava, Olmütz, Josefstadt, Spielberg stb. vártömlőcibe és az internáló táborokba hurcoltatott, a legsúlyosabb testi bántalmazásoknak, megszégyenítéseknek voltak kitéve. Sokan közülük a vad cseh katonák puskaütései alatt védtelenül összerogytak és mártírként haltak meg senkitől sem védve, árván és elhagyottan, a vad cseh csöcselék lábrúgásai és kegyetlen röheje között.

STEIER LAJOS

¹A konferenciáról a következő kommunikét adta ki a párt: „A Tót Nemzeti Párt konferenciája Túrócszentmártonban május 24-én d. e. 10 órától kezdve d. u. 5 óráig tartott. Dula Máté elnök az elnökség háborúalatti működéséről referált. A jelenlevők hangulata bizakodó volt. Sokat ígérök ama határozatok, melyek a nyomtatott bettivel való ébresztő működésre vonatkoznak.“

²I. m. 120. I. Srobár rosszindulatú füllentései közül megemlítem a következőket: Azt írja visszaemlékezéseiben, hogy az Arbeiterzeitungon kívül más külföldi lapot nem engedtek be az országba, holott az összes német, osztrák, svájci, cseh lapok szabad kereskedelem tárgyát képezték. Továbbá, hogy Budapestről Ceglédre az összes magyar utas jegy nélkül ingyen utazott. „Nálunk Szlovenszkon ez így nem lehetne. Itt úgylátszik ez bevezetett szokás volt és a kalauz nyugodtan ült. A tótoknak akkor is kell fizetniök, ha nem kellene. Hja, az uralkodó népfaj (Az uraságok nem fizetnek, azok csak fenntartják az államot és mi érte és értük fizetünk.“ (122.1.) Ezen hazugság szemérmetlenül azt állítja, hogy a magyar nemzetiségűek a vasúton ingyen utaztak, míg a tót nemzetiségűnek fizetnie kellett! Ilyen hazudozással rágalmazták meg a magyarságot és vezették félre a világot! Egy más helyen említi, hogy lehangoltá lett, mert az internálás egy „ellenséges“ nép kellős közepébe vezette. Annyira gyűlölte a magyar népet, hogy nem is vett magának fáradságot arra, hogy megismerje. Azt hitte, hogy legalább is felnyársalják, holott Cegléden a legjobb dolga volt. Hízott, onnan intezte tovább is a maffia dolgait.

A NÉMETORSZÁGI HITLER-MOZGALOM

A NEMZETI SZOCIALISTA német munkáspárt, az úgynevezett Hitler-párt a múlt esztendőben váratlanul nagy választási diadalt aratott. A régi birodalmi gyűlésen csak néhány fajvédő képviselte a pártot, a szeptemberi választás egyszerre 107 mandátumot hozott számára. A Hitler-csoport a szocialisták után a német népképviselet második nagy pártja lett, a legnagyobb polgári csapat, amely, már tagjainak nagy számánál fogva is, hivatva lett volna a birodalom kormányzására mértékadó befolyást gyakorolni. Legalább is a külföld úgy fogta fel a Hitler-párt előrenyomulását: az idegen tőkét sietve visszavonták, a német értékek estek, a belföldi tőke iparkodott kifelé és a német gazdasági válság még jobban kiélesedett. Mindenfelé úgy értékelték a választási csata eredményét, hogy a német nép radikális eszméknek hódol, hogy elfordul eddigi politikai irányától, hogy új bel- és külpolitikai ideálokat akar szolgálni, szóval hogy Németország a világpolitikában újból bizonytalan tényező lett. Már múlt szeptemberben az első választási hírek hatása alatt egy francia újság nagy plakátokon hirdette: Hitler, Hitler über Alles... Hitler valóban a közérdeklődés központjába került. Már eddig is tudták róla, hogy ügyes szónok, kiváló agitátor és nagyszerű szervező, most egyszerre egy nagy parlamenti párt látható feje, vezére és nyugodtan lehet állítani, diktátora lett. Ellenlábas a kormány élén, Brüning kancellár azonban erősebbnek bizonyult. Bár elveszítette a választási harcot, mert a mögötte álló pártok, a centrumot kivéve, veszítettek népszerűségükből, mégis a helyén maradt és nem riadt vissza a szükségrendeletekkel való kormányzástól sem. A parlament csak arra szorítkozott, hogy rendeletét szentesítette. És Brüning helyzete még jobban megerősödött, amikor Hitlerék abban a hitben, hogy a parlamentben hatalmukat nem éreztethetik, kivonultak és velük együtt a német nemzeti párt, a Hugenberg-csoport is elhagyta a birodalmi gyűlést. Most már nem volt nehéz az alkotmányos uralomhoz való felhatalmazást megkapni és a Reichstagot páratlanul hosszú időre saját határozata alapján elnapoltatni. A német parlamentáris élet egyelőre szünetel, sorsa, jövője ködbe van burkolva. Sok minden mégis csak a Hitler-párt magatartásától függ. Szeptemberben kerek hétmillió választó sorakozott lobogója alatt. A kérdés az, megmaradnak-e a milliók a vezér mögött, vagy elkanyarodnak jobbra vagy balra az esetleges új választások vagy más döntések idején. Múló divat-e a hitlerizmus vagy pedig állandó jelenség? A német politikai életről a nemzeti szocializmus értékelése nélkül írni nem lehet.

Hitler... Ezt a politikai vezért is a háború szülte. Amint pályafutása mutatja, elsősorban páratlan szervezőképessége állította a politikai arénába. Látta az egyik oldalon, mily rosszul szervezkednek a polgári pártok és mily erőre kap a marxizmus, s a másik oldalon, hogy nincs semmi kilátás sem nemzeti politikát csinálni, hát megpróbált a saját ideái szerint pártot teremteni. Hitler nem egyszerű pártvezér, akít a többség emelt eme tisztességbe, hanem az a férfiú, aki a pártot megalakította és úgy szervezte, hogy nélküle mi sem történhet, ő a vezér, jobban mondvá a pártidiktátor, az első az elsők között. Miután pártjának valóságos katonai szervezetet adott, rendeletekkel kormányoz. A mandátumokat is ő osztotta szét. Ő maga nem juthatott be a német népképviselőbe, mert nem német alattvaló,—valaha osztrák állampolgár volt, ma államnélküli. Szinte csodálatos, hogy egy nem-német áll a legnagyobb német polgári párt élén! A nemzeti szocializmus mozgalmanak első esztendeiben talán még lehetséges lett volna őt Németországból, mint alkalmatlan idegent, kiiltani, bár kegyetlenség lett volna minden ilyen lépés Hitler ellen, aki végigküzdötte a háborút. Ma persze egy hétmillió párt vezérét nem lehet ily módon büntetni. Viszont érdekes és jellemző, hogy még 107 honatya sem tette lehetővé, hogy vezérük elnyerje a német állampolgárságot. Kétségkívül akadt volna egy-egy kisebb német állam, talán Thüringia vagy Braunschweig, amely megadta volna az állampolgári jogot Hitlernek, de rögtön elhangzott volna a vétő a nagy Poroszország részéről és a szövetség-tanács, amely e kérdésekben dönt, bizonyára csatlakozott volna a porosz álláshoz. Hitler tehát vezér maradt a nagy párt élén, de politikai jogokat nem gyakorolhat. Mindez együttvéve még érdekesebbé teszi személyét. Vájjon ki és mi ő, milyen tulajdonságai vitték a magasba, van-e különösebb politikai talentuma és mit várhatnak tőle a németek és velük a nagy világ, ha valaha a hatalomra kerülne?...

Hitler könyvet írt önmagáról és pályafutásáról. Az én küzdelmem a címe és több mint ezer nyomtatott lapból áll. Tehát nem valami apró könyv. Érdekes, mert Hitler írta, de érdekes a tartalma is, mert mutatja, hogyan lehet a semmiből is hatalmas pártot teremteni. Egyúttal megtanít arra is, hogy sokkal könnyebb egy csapásra a magasba jutni, mint az így elért pozíciót megtartani. Más politikai vezéreket a pártjuk emel a magasba. Hitlernek a pártja kezdetben kerek egy tucat emberből állott. Az egy tucatból lett hétmillió. Itt a rejtély, amelynek megoldása nem oly könnyű.

Hitler egy osztrák állami tisztviselő gyermeke. Az apja hivatalnokot akart belőle nevelni, a fiú művészi pályát választott. Festő akart lenni. Célját részben csak szülei halála után érte el, Bécsben, ahol bizony sokszor címfestéssel kereste meg a kenyerét. Hogy művészi képességeivel mennyire vitte volna, ki tudná megmondani, mert jött a háború és Hitler, aki időközben Münchenbe költözött, saját kérésére bekerült egy bajor ezredbe. Végigküzdötte társaival a világháborút, megsebesült kétszer is, az összeomlás után is ezredével együtt maradt és lakóhelyén Münchenben mint katona kezdte meg politikai pályafutását. Hitlernek csak gondolatai voltak új pályájára. Eljárt a sokféle akkor divatos értekezletre, látta a polgári pártok sokszor

megsiratott gyámoltalanságát, látta a szocialisták erősödését, szíve megtelt gyűlölettel a szocialisták, de elsősorban a kommunisták ellen, akiknek hatalmi törekvéseit a kommunizmus bajorországi fellobbanásai-ban a saját bőrén is érezte. Gondolatai csak egy irányban mozogtak, a marxizmus, illetve a kommunizmus ellen hatalmas pártot szervezni és az új csoportosulás számára a hatalmat meg is szerezni. Kilátása, hogy e célt valaha eléri, alig lehetett, elmemunkája tisztán teoretikus volt, hisz nem tartozott egy párthoz sem és eleinte nem is talált pártot, amelyhez szívesen csatlakozott volna. Így került el az akkor alakult nemzeti munkaspárt gyűléseire, amelyek nevenségesnek tűntek fel szemeiben, hisz a pártnak csak egy tucat tagja volt, akik közül rendszerint hatan vagy heten szoktak az értekezleteken megjelenni. Hitler felszólították, hogy lépjen be a liliputi pártba, ő sokáig habozott, de azután megtette, nyilván azért, mert egy gyűlésen felszólalt s meggyőződött arról, hogy beszélni tud és szavainak hatása is van. Hitler tehát a nemzeti munkaspárt tagja lett és gyorsan megmutatta, hogy kiváló szervezőképességével valóságos csodát tud alkotni. Amikor belépett az apró pártba, nem volt annak semmije a világon. Még bélyegzője sem volt. Hat hónappal később már volt párthelyisége, volt állandó hivatalnok, sőt valamelyes pénze is. A gyűléseit mind többen látogatták, egyre nagyobb, tágasabb helyiségeket kellett bérelniük és a tagok látható szaporodásával megnőtt természetesen a pártkassza is. Hitler beletanult a szónoklásba, hetenként többször órák-hosszat szónokolt, úgy írja, hogy egyre lelkesebben hallgatták és hogy szavainak hatása alatt az önkéntes adakozók száma is egyre nőtt. Ha bizonyos öndícséret rejlik is Hitler szavaiban, kétségtelen, hogy a párt dolgozott és sikerei is voltak. A Hitler-párt vörös plakátjai rendkívül érdeklődést keltettek, Münchenben a párt kezdett közéleti tényező lenni és nagyon gyorsan magára irányította a kommunisták haragját. Azóta, majd tíz esztendeje, a nemzeti szocializmus a legélesebb harcban áll a kommunizmussal. Százakra megy a sokszor véres küzdelem áldozatainak a száma, még ma is, majd mindennap van halottja a pártlan politikai harcnak, amely elsősorban nem a nézetek különbözőségéből fakad, hanem inkább abból a tényből, hogy a kommunisták a Hitler-pártban legnagyobb ellenfelüket látják. A többi polgári pártok a kormányon természetesen szintén iparkodnak a kommunista mozgalmat szűkebb mederbe szorítani, a nemzeti szocialisták azonban a hatalomra jutva kétségkívül minden rendelkezésükre álló eszközzel elfojtanák a Moszkvával összeköttetésben álló mozgalmat. Hitler kényszerítve volt a kommunisták propagandájával szemben önállóan fellépni, így születek meg az ostromcsapatok ama feladattal, hogy a nemzeti szocialisták gyűléseit a betolakodó elemekkel szemben megvédjék, így kapott a Hitler-párt új és végleges nevet (nemzeti szocialista német munkaspárt) és egy jellegzetes jelvényt: vörös alapon fehér mező és abban a horogkereszt. Már 1920-ban lejátszódott az első véres csata Hitlerék és a kommunisták között, a Hitler-gyűlésbe betolakodott kommunistákat, akik a nagy terem berendezését darabokra törték s a sörös kancsókkal százakat megsebesítettek, a horogkeresztes ostromcsapatok kiverték és míg künn a sebesülteket kötözték, a vezér folytatta szónok-

latát. Az első csata után jött Hitler megnyilatkozása, a párt 25 program-pontja, amelyek ma is érvényben vannak és amelyek megvalósításáért változatlan kitartással küzd az egész Hitler-mozgalom.

München után megkezdődött a pártszervezés egész Németországban és valamivel később Ausztriában is. Amit e téren Hitler tett, külön fejezet. Hitler mint propagandista valóban elsőrendű erő. Vagy annál is több. Nézete az, hogy csak tömeggyűlésekkel lehet a nép érdeklődését fenntartani, új híveket szerezni és a pártot valóban megalapozni. Tehát minden héten, ha már mindennap nem lehetséges, gyűléseket kell tartani és azokon szónokolni, meg újból szónokolni, népszerű jelszavakkal dolgozni, a párt programját, amelyben kiki megtalálja, ami üdvét elősegítheti, mindenkitől érthető módon ismertetni, a hatalmasok ellen, akik más úton haladnak, menydörögni, a nap hibáit kimutatni és elítélni s egyre fokozottabb mértékben az egyetlen kivezető útra reámutatni, ami természetesen nem lehet más, mint a nemzeti szocializmus tanainak végleges győzedelme. Talán más pártvezérek is így cselekedtek, de Hitler felülmúlja valamennyit, mert ő esztendőnként legalább is háromszáz nagy beszédet tart s emellett maga vezeti nagy pártjának összes ügyeit. És csak azért, mert egyre csak beszélt és újból beszél, érte el, hogy százezrek tekintete feléje fordult. Hitler nem népszónok a szó köznapi értelmében, de tud órák hosszat beszélni, anélkül hogy hallgatóit akár csak egy pillanatra is untatná, gondolatait, bár azok rendszerint egy körben mozognak, mindig új köntösbe tudja öltöztetni és ha egy-egy fordulatát, amely Münchenben tetszésre talált, meg is ismétli Berlinben vagy Königsbergben, amit mellette vagy utána mond, látszólag új, pedig csak variációja más megnyilatkozásainak. E rendkívüli, majdnem páratlanul álló propagandatevékenység mellett Hitler rendkívüli szervező talentum is, a párt katonai felépítése tisztán az ő műve és hogy a fegyelem, bár némi rázkódtatásokkal is, a pártban még fennáll, szintén az ő érdeme. Figyelemreméltó, hogy még egyedül áll a párt élén és hogy a párt többsége, talán itt-ott önmegtágadással is, engedelmeskedik neki. A múlt hónapi apró zendülés Berlinben még nem ártott a pártnak, kitessékelték belőle vagy ezer tagot, de jött helyibök új ötezer. Maga a párt még nem érzi, hogy elérte fejlődése csúcspontját és most következik vagy a lassú visszafejlődés, vagy pedig az utolsó küzdelem a hataloméért. De akik kívülről figyelik a történeteket, tisztán látják, hogy a visszafejlődés kezdetét vette.

Mi a Hitler-párt. programja? Hitler lefektette könyvében gondolatmenetét a közélet minden kérdéséről. A vezér elsősorban német nemzeti, mert az összes németek egyesülését óhajtja, tehát az Anschlusst is. De fajvédő is, mert a zsidóságot kizárja a németek sorából. Vagy ötven oldalon magyarázza, hogy jutott el a szélső antiszemitizmusig. Gondolatmenete a német fajvédelem nézőpontjából talán még követhető, de politikai és gazdasági és főképpen állami szempontból nem. A 25 program-pont mindegyike Hitler két nagy nézőpontjából indult ki.

Nemzeti követelések. Az összes németiség egyesülése. Ide tartozik természetesen az Ausztriával való egyesülés is.

A versaillesi és a st.-germaini békeszerződések felbontása.

Kolóniák a terjeszkedő németiség számára.

A német polgárok egyenlősége a legszélesebb alapon. Nyilvános tisztiséget csak német polgár tölthet be. Az állam kötelessége polgárainak tisztességes megélhetőségéről gondoskodni. Ha a németiségnek nem jut elegendő hivatal, meg munka, akkor az idegeneknek el kell hagyniuk a birodalom területét. Már eleve is ki kell vándorolniuk mindama idegeneknek, akik 1914 augusztus másodikán után költöztek be Németországba.

A zsoldos hadsereg helyett újból nemzeti néphadsereget kell teremteni.

Szocialistaúzi követelések. Az összes, úgynevezett háborús nyereségek elkobzása.

Az összes nagy áruházakat rögtönösen le kell foglalni, apró üzletekre osztani és bérbe adni kiskereskedőknek és kisiparosoknak. A kisember egyébként is az állami és községi szükségletek beszerzésénél elsősorban veendő tekintetbe.

Földreform és új földtörvény a kisgazda érdekeinek számbavételével. Kíméletlen harc mindazok ellen, akik e törvények végrehajtását megakasztják. Uzsorások és siberek egyetlen büntetése a halálbüntetés legyen.

A trósztok és kartelek államosítása.

Beszüntetése a munka és fáradság nélkül való jövedelemnek.

Különlegességek. Az ifjúság nevelésének reformja nemzeti nézőpontból. Ipari és gazdasági munkatiltalom az ifjúság számára, torna- és sport-kötelezettség.

Nemzeti újságírás megteremtése. Csak német állampolgárok lehetnek újságírók, lapkiadók vagy lapszerkesztők. Nem német újságok csak idegen nyelven jelenhetnek meg. Német újságokat idegen pénzzel nem szabad finanszírozni.

Teljes vallásszabadság mindaddig, amíg a vallásos berendezések az állam érdekeit nem sértik.

Erős központi hatalom. A központi parlament feltétlen uralma a birodalom összes intézményei fölött. A központi parlament törvényeit a szövetségi államok rendi és hivatásos kamarái a saját szükségleteik szerint kiegészíthetik.

Ez a kerete a Hitler-programnak. Természetesen sok minden belemagyarázható és Hitler könyvének ismerete nélkül felette szabadon is értékelhető. Az idegenek kiutasítása, a kapitalista rendszertől fakadó jövedelmek betiltása, a háborús nyereségek lefoglalása és még néhány hasonló intézkedés persze csak arra alkalmasak, hogy félelmet keltsenek a Hitlertől megálmódott harmadik birodalom ellen mindazokban, akik a belső rázkódtatásokat mindenáron elkerülni óhajtják. De a külügyi politika nézőpontjából sem teljesen közömbös, ha egy politikai Program nem azt tűzi ki céljául, hogy a békeszerződések revíziójára kell törekedni, hanem egyszerűen azt mondja, hogy e szerződéseket nem ismerem, tehát számomra nem is léteznek. Miután a reparációk fizetése a békeszerződéseken alapul, Hitleréknek kötelességük volna a hatalomra jutva, minden háborús fizetést azonnal megtagadni. Ilyformán a nemzeti szocialisták uralomra jutása tényleg egy új korszak kezdetét jelentené Európában. Ami pedig a háborús nyereségek elkobzását illeti, teljes tárgyilagossággal meg lehet állapítani, hogy minden ilyen törvény végrehajtása ma már leküzdhetetlen akadályokba ütközne és útját nyitná a legmesszemenőbb igazságtalanságoknak. Hogy a szeptemberi nagy Hitler-győzelem után a német nagytőke még jobban iparkodott a külföldre, csak érthető. Hozzájárult, hogy a programm antiszemita ízü pontjaiból azt következtették, hogy a csőcselék pogromokat fog rögtönözni. Akik tehát nem láttak mélyebbre és akik nem tudják régi példákból, hogy pártprogramokat még sohasem hajtottak végre az utolsó pontig, érthetően kétségbeestek. De a várt nagy fel fordulásból nem lett semmi.

Először Hitleren múlt a dolog. A nemzeti szocializmus új államformára tör. Hogy azonban mi az ideálja, felette nehéz megmondani. Hitler nemzeti uralmat akar, — de neki mindegy, vájjon egy uralkodó a nemzet akaratóból, vagy egy elnök hasonló alapon vezeti-e az ország kormányzását. Azonban az új államformát, bár pártja forradalmi és nem riadna vissza az erőszaktól sem, csak legális, azaz törvényes úton kívánja elérni. A törvényes út pedig a nemzet akarata. Hitler ezt több ízben nyilvánosan leszögezte és mint tanú számos perben a bíróság előtt is esküjével megerősítette. Az utolsó hónapokban pártjából ki is zárta azokat, akik a törvényes eszközökkel nem voltak megelégedve. Szóval a Hitler-féle harmadik birodalom csak törvényes alapokon épülhet fel, a parlament segédelmével és amíg ez a fordulat be nem következik, Hitler hajlandó volna egy polgári koalíciós kabinetben is együttműködni. A forradalom eredeti értelmében tehát nem foglaltatik Hitler programjában. Forradalom nélkül azonban a 25 pont ismert formájában alig valósítható meg, minden radikális ízü kívánság elveszne az alkotmányos harcokban, az idegenek kiutasítására éppoly kevésbé kerülne a sor, mint a nem-nemzeti vagyon elkobzására. Egyes szövethozott államokban, például majd egy esztendeig Thüringiában és jelenleg Braunschweigban Hitler-párti miniszterek is ülnek a kormánypadokon, de amit eddig tettek, alig volt más, mint apró kísérlet a rendőrség nemzeti újjászervezésére és az iskolák reformja. Rendőrségből és iskolából száműzik a szocialista vezetőket és helyükbe nemzeti szocialistákat ültetnek! Az eredmény még kétséges, a szocialista porosz belügyi miniszter eddig átvette a nemzeti szocialistáktól üldözött rendőrtisztviselőket, a birodalom pedig megpróbálta pénzügyi rendszabályokkal a nagy tisztogatást megakasztani. E jelenségek mutatják, hogy a nemzeti szocialisták a koalíciós kormányokban nem jutnának messzebbre, mint az elvtársak jutottak eddigi kormányvállalkozásaiknál, vagyis vagy kísérleteznének a koalíció korlátai között negatív eredménnyel, vagy pedig lemondának a kísérletezésről is. A teljes eredménytelenségben azonban bizonyos veszedelem rejlene, nevezetesen, hogy a nemzeti szocialisták esetleg mégis megpróbálnák illegális úton a teljes hatalmat magukhoz ragadni. Amint már Münchenben ezelőtt hét esztendővel megpróbálkoztak egy puccsal, amely azonban nem sikerült és Hitlernek két esztendei várfogságot hozott.

A másik nagy akadálya Hitler politikai előretörésének a marxizmus. A szocialisták jól tudják, hogy mit jelentene számukra a nemzeti szocialisták uralma. Tehát ellentük minden áldozatra hajlandók. A Brüning-kormány csak azért tarthatja magát a hatalmon, mert a kancellár nem vette be kormányába Hitleréket. A szocialisták inkább tűrik a szükségrendeletekkel való kormányzást, inkább tűrik a parlament páratlanul hosszú szünetelését és még eltűrnének sok mást, ha a nemzeti szocialisták a kormányhatalomtól távol maradnak. A mai német belpolitikai helyzet, a Brüning-kormány láthatóan erős pozíciója tisztán ama tényen alapul, hogy a szocialisták mindenáron útját kívánják állani Hitlerék esetleges uralmának. És ha az valóban bekövetkeznék, kétségtelen, hogy a szocialisták, ezúttal kivételesen a kommunistáktól támogatva, proklamálnák a tömegsztrájkot. Vájjon lehetséges volna-e

rendőri hatalommal, akár a Reichswehr-re is támaszkodva, e veszedelmes, a Kapp-puccs idején már kipróbált sztrájkot megtörni, nagy kérdés. De így, vagy úgy vérbe fúlna a birodalom és a polgárháború eredményeképpen bekövetkezne egy korszak, amely halomra döntené az összeomlás óta kivívott eredményeket. Amit a Brüning-kormány tehát elért, nem utolsó sorban a Hitler-párttól való félelemnek köszönheti. Különösen az agrár kérdésekben. Mert például a szocialisták minden habozás nélkül megadták a kormánynak az egyetemes felhatalmazást, hogy a vámtarifát tetszése és akarata szerint megváltoztathatja, a vámokat emelheti vagy süllyesztheti. Az európai parlamentek történetében ez a törvényhozási felhatalmazás példa nélkül áll.

Egyelőre a hatalomtól elzárva, tisztán csak az agitációra szorítkozva, a Hitler-párt majd teljesen elszigetelve áll. A német nemzeti párttal való inkább érzelmi szövetség csak a parlamentben való esetleges támogatásra szorítkozik. Hitlerről azonban mindig lehet hallani valamit, pihenést nem ismerve állandóan úton van és — beszél. Világválság, gazdasági válság, terhes adók, munkanélküliség, a ma szinte megoldhatatlannak látszó problémák, úgy festenek szózataiban, mint a kormány és a mai kormányzati rendszer hibái és mulasztásai. Az ő harmadik birodalmában, hirdeti, másként lesz, e világproblémák könnyen, talán önmagukról fognak megoldódni. A tömeg hallja a szózatot, talán hisz benne, talán nem. Ha igen, még szerencse, mert akkor a Hitler-választók, legalább egyelőre, a régi zászló alatt fognak megmaradni. De ha nem, akkor féltő és e tényben rejlik Hitler tragikum, hogy a csalódott tömegek az egyik szélsőségből a másikba fognak ugrani és — a kommunista táborhoz fognak csatlakozni. Az összes mértékadó tényezők megegyeznek ebben a felfogásban. Hitler is tudja, de látszólag nem fél tőle. Mert ő bízik a harmadik birodalomban...

Külpolitikai nézőpontból Hitler fellépését és előretörését kettős szempontból kell értékelni. Először a békeszerződések, illetve a reparációk nézőpontjából. Ebben a tekintetben természetes, hogy a párt a kormánynon a revíziót tolná a homloktérbe. De mert a revízió már a napirendre került és gazdasági válság kényszeríti a német kormányt, hogy ne térjen el tőle, a külföld szemében a békeszerződések újabb tárgyalása már nem oly veszedelmes, mint például akár egy esztendővel ezelőtt volt. De azután következik Hitler külön külső politikája. Hitler könyvében határozottan elítéli a császárság külpolitikáját, elítéli a volt kettős szövetséget, elítéli Vilmos császárt, aki a „halott“ kettős monarchiáért feláldozta saját országát. A jövőben Hitler más politikát követel, ő eltérően a mai külpolitika vezetőitől Németország nagy ellenségét még mindig Franciaországban látja és az Angliával, meg Itáliával való szövetségért lelkesedik. Mussolini, sok tekintetben Hitler mintaképe, előljár-e gondolatmenetben, Angliára pedig szüksége van, ha Franciaországgal bizonyos hatalmi magaslatról akar beszélni. Ily nagyarányú irányválttatása a német külső politikának kétségkívül messzemenő következtetésekkel járna. De Poincaré óta Párizs népszerűtlenebb német földön, mint valaha volt, a tömeg szívesen tapsol Hitlernek, ha új külpolitikai irányt követel.

A belső politikában a „harmadik birodalom“ nagy pénzügyi nehéz-

ségekkel küzdene, hiszen külföldi kölcsönt nem kapna, a belföldön pedig nincs elegendő tőke az állami szükségletek fedezésére. Elkobozott vagyonokkal még sohasem lehetett rendezni állami adósságokat. Minden más pedig, amit Hitler könyvében oly szépen elbeszél, kezdve a házasság reformján, hogy csak azok nőülhetnek, akiktől egészséges gyermekek várhatók és végezve az új néphadseregen, mind problémák, amelyek csak nyugalmas időkben, egy gyarapodó és jómódú ország kebelében oldhatók meg. Hitler is csak úgy gondolhatja, hogy lépésről-lépésre valósíthatja meg terveit.

A kilátások azonban kedvezőtlenek. Egy szocialista vezér mondta egy ünnepi beszédben, hogy a nem szervezett választók milliós tömege olyan, mint a futó homok, ma itt, ma ott szalad össze óriási tömegekbe, de váratat építeni reá nem lehet. A Hitler-pártnak ma bevallottan félmillió szervezett tagja van. Láttam a müncheni „barna palotában“ az óriási regisztratórákat, amely félmillió nemzeti szocialista munkáspártit foglal magában. Ez a szám megnövekedhet egymillióra, ami kétségkívül megerősítené a párt ama reményét, hogy még néhány millió választó fog vele tartani. Mindez azonban a mai német választási rendszer mellett csak azt bizonyítaná, hogy a Hitler-pártnak sikerülni fog a jövőben is mai mandátumainak számát megtartani. De arra, hogy a párt a népképviselőben többségre jusson, semmi remény sincs. Tagadhatatlan, hogy egy radikális párt ideig-óráig megélhet a kormányhatalom nélkül is, de az örökös ellenzékieskedés megőrli a legnépszerűbb jelszavakat is, ha nem kerülhet a sor azok megvalósítására. Nem ellenbizonyíték erre a tételre a kommunizmus, mert Moszkva hívei egyre csak a világrevolúciót hirdetik és minduntalan megpróbálják elveiket tettekkel megpecsételni, ami azonban csak embervér folyását jelenti minden más eredmény nélkül. De Hitler nem kívánja, hogy honfitársainak vére folyjon, ő valóban szeretne, amint szavaiból kihangzik, gyakorlatilag is dolgozni. Úgy tetszik, hogy még sokan bíznak benne, hogy az ideje el fog következni, mégpedig ama körökből is, amelyek politikailag érettek és amelyek minden változást a német belső és külső politikában elsősorban a saját bőriükön is megéreznének. Hitlernek alkalmá is volt több ízben az ipar, a kereskedelem és a gazdaság hivatott képviselői előtt bizalmas körben programját kifejteni és megpróbálni eloszlatni amaz aggodalmakat, amelyekkel működését sokféle kísérik. Nem teljesen eredménytelenül, mert pénzforrásai nem apadtak ki. Hitler agitációja rendkívüli nagy összegekbe kerül, amelyeket pártja természetes jövedelméből nem fedezhet. Tehát nem titok, hogy oly barátai is vannak, akik a pártban nyilvánosan nem szerepelnek, de mint névtelen adakozók már nem egyszer fedezték a párt fontosabb kiadásait. Ezek közé tartozik az úgynevezett ostromcsapatok felszerelése és fizetése, a párt sajtójának fenntartása, a megszámlálhatatlan gyűlések rendezése és a reprezentálás, mint a müncheni barna palota nem mindennapos berendezése és a nagy pártiroda, meg a fiókirodák több száz tisztviselővel. Miután mindezt Hitler a semmiből teremtette, meg lehet állapítani, hogy jelszavainak és propagandájának valóban látható eredményei is vannak. A másik oldalon szembeötlik egyes

szövetkezett államoknak, különösen Poroszországnak rendkívül éles harca a nemzeti szocializmus ellen, kezdve a Hitler-uniformis betiltásán és végezve a nemzeti szocialista hivatalnokok eltávolításán. Aki Poroszországban nyíltan a Hitler-táborban szerepel, nem viselhet hivatalt, nem lehet rendőr vagy katona. A fegyelmi bíróságok úgy állapították meg, Hitler esküjével ellentétesen, hogy a nemzeti szocialista munkáspárt forradalmi alakulás, tehát híveinek nincs helyük az állami ügyek vezetésében. Persze Poroszországban ma a szocialisták állanak a kormány élén és a Brüning-kormánynak támogatása a birodalomban megadja ellenértékül nekik a jogot, hogy Poroszországban saját politikájukat kövessék. A porosz példa továbbá egyes államokban követőkre talál és Hitler minden vonalon csak újabb megújabb nehézségekkel áll szemben. Ez az oka a sokféle észlelt stagnációnak. Felette nehéz a tömeg érdeklődését csak szavakkal megújra szavakkal ébrentartani, amikor a pártnak politikai súlya nem gyarapodik és egyelőre alig gyarapodhat. Hitler tehát, hogy útját legalább Poroszországban szabadabbá tegye, támogatja ama mozgalmat, amely a porosz Landtag felosztatására tör abban a reményben, hogy a porosz választások meg fogják élénkíteni a saját pártjának életét is. A jövő esztendőben azután lejár Hindenburg mandátuma is, a német nép új elnököt fog választani és Hitlernek újabb alkalma lesz befolyását érvényesíteni.

Hindenburgnak és Hitlernek egymáshoz való viszonya kétségkívül nem baráti. Hiba volna azonban feltenni, hogy a birodalmi elnök nyílt vagy titkos ellenfele a nemzeti szocializmusnak. Hindenburg nem állná az útját, hogy a Hitler-párt is a kormányban helyet kapjon, amint például mindig hajlandó volt szocialistákat is miniszterekké kinevezni, ha a kancellár azt javaslatba hozta. Mégis Hindenburg minden tárgyilagossága dacára bizonyos ellenérzéseket váltott ki a nemzeti szocialisták körében, különösen mert Brüning mellé állott akkor is, amikor a kancellár szükségrendeletekkel kezdett kormányozni. A rideg valóság azonban az, hogy a birodalom elnöke nem akarhatta az ország bel- és külpolitikáját a fenyegető sokféle bonyodalom és veszedelem miatt megváltoztatni, tehát számára más út nem is kínálkozott, mint a kancellár mellett kitartani, akinek volt bátorsága, erélye szembeszállani a parlament akaratával és úgy kormányozni, hogy intézkedései alkotmányos voltához kétség nem fér. Hitler maga az elnökválasztásról nem nyilatkozott, tervei és szándékai e tekintetben ismeretlenek. De végre is egy pártvezér nem maradhat örökké idegen a saját hazájában és egy párdiktátomak meg kell találni az utat a hatalomhoz, ha nem akarja politikai hitelét veszteni. E két kérdésen fordul meg minden. Egyelőre még lehetséges, hogy a még mindig szaporodó elégedetlenek Hitler mellett kitartanak, lehetséges, hogy a hivatalnoki kar túlnyomó többsége, már a fizetés-csökkentések miatt is, táborában marad, ha nem is nyilvánosan, de legalább a titkos választás mindent eltakaró köpönyege alatt, de ez a függő állapot csak veszedelem egy pártra, amely csupa politikai katonából áll.

A nemzeti szocialista német munkáspárt egy jó gondolatból indult

ki, amikor a marxizmus terjedésének úgy akarta útját állani, hogy nemzeti politikát hirdetett. De zsákutcába került, amikor szélső radikális elveket is zászlójjára irt és a harmadik birodalmat úgy akarta megteremteni, hogy az éppúgy kivált volna a többi európai államok sorából, mint például Szovjetország, bár ellentétes intézkedésekkel, de mindig feltűnően eltérve a modern világ berendezkedéseitől. Mussolini mindent a régi keretekbe illesztett be, Hitler új kereteket kíván teremteni, amelyek azonban nem volnának speciális német ideák, hanem egy diplomáciailag nem képzett, ki nem forrott, bár különben genialis férfiú külön elgondolásai. Ha Hitler több volna, akkor már rég kezében volna a hatalom, amint azt a müncheni puccs idején remélte. Így minden csak félig sikerült neki, minden alkotása csak fél munka volt és valószínű, hogy jövődő pályafutása sem fog emelkedő ívet mutatni. Akik félnek a hitlerizmus túlzásainak megvalósításától, éppúgy fognak csalódni, mint akik már úgy látják, hogy a vezér csillaga hanyatlóban van. Aki abba a magasságba emelkedett, ahol Hitler ma áll, nem fogja oly könnyen a harcot beszüntetni. Egy félmilliós óriási szervezet nem pusztul el gyorsan és nem hagyja magát elpusztítani. De a lassan ölő mérég, a politikai sikertelenség, már kezdi megőrölni a nemzeti szocializmust. Ami azonban Hitler reményeiben, terveiben és szervezeteiben egészséges, túl fogja élni őt is, a pártot is. A történelem úgy tanítja, hogy bár pártok megsemmisültek, elpusztultak, de eszméiknek, elveiknek mindig akadtak örökösei, akik itt-ott sikerrel valósították meg elődeik programjának egyes részeit.

VÉRTESI DEZSŐ

A LESZERELÉS AZ ELŐKÉSZÍTŐ KONFERENCIA EREDMÉNYEI

TIZENKÉT évvel a világháború befejezése után végre annyira jutott a Versailliesi békeszerződésben írásba foglalt általános leszerelés ígérete, hogy az elmúlt év december havában befejezték a Genfben 1925 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal állandóan ülésező leszerelési előkészítő konferencia tanácskozásait. A befejezést az év végéig sürgették, nem mintha a világhatalmasoknak túlságosan égető lett volna a teljes leszerelés végrehajtása, hanem mert a világ összes népeivel szemben e téren fennálló erkölcsi kötelezettség további halogatást már nem tűrhetett. A kérdés érdemleges szönyegre hozása az általános közvélemény szerint még balsiker esetén is feltétlen időszerű volt.

Az ötévi tárgyalás és huzavona után elért eredmény — amiben sajnos nincs köszönet — mint leszerelési egyezménytervezet előre megszabja azokat a kereteket, melyek közt a népszövetség által 1932 február 2-1 kezdettel Genfben összehívandó általános leszerelési konferencia tárgyalásai mozoghatnak.

A versailliesi és többi páriszkömyéki békeszerződéseknek a „népek önrendelkezési jogára“ és az „örök béke biztosítására“ támaszkodó szerzői az emberiség megnyugtatósára életbeléptetett népszövetség alapiratóba mint VIII. cikket belevették a tagállamok számára azon kötelezettséget, hogy fegyverkezésüket arra a legkisebb mértékre szorítják le, ami összeegyeztethető részint az ország biztonságával, részint azon nemzetközi kötelezettségek lehetőségévé, amelyek egy közös akció által követeltetnének.

Hasonlóképpen írásba foglalták a versailliesi békeszerződésben azon ígéretet is, hogy a győztes államok hadseregeiket ugyanoly szűk korlátok közé fogják szorítani, mint Németország haderejét — ha a legyőzött államok lefegyverzése, illetőleg a még birtokukban maradt, de a békeszerződés határozványai szerint a jövőre eltiltott hadianyag megsemmisítése befejezést nyer.

Megerősítette ez utóbbi pontot Clémenceaunak annak idején a német kormányhoz intézett híres levele, melyben hangsúlyozottan kifejezi az elhangzott kételyekkel szemben, hogy a leszerelés ígérete igenis komolyan érthető.

Sem az egyik, sem a másik ígéret tetté nem vált, — sőt az előkészítő konferencia munkálatai a legutóbbi hónapokig is csak halogatásból és a leszerelést ellenző államok gáncoskodásából állottak.

Azonban a legyőzött országok részére ezen ígérek hatalmas

erkölcsi támaszt jelentenek, úgyhogy Németország erélyes állásfoglalásának következtében, valamint az általános közvélemény nyomása alatt kénytelen volt a népszövetség a múlt évben komoly befejezés felé vinni az előkészítő konferencia munkáját. Tekintettel kellett lennie Henderson ismételt kijelentésére is, hogy Anglia addig semmiféle nemzetközi egyezményhez nem csatlakozik, amíg a leszerelés kérdése végleges elintézését nem nyert.

Az előkészítő konferencián nyíltan szembetűnővé vált az a számtalan mély szakadék, ami az egyes államok felfogását ebben a kérdésben egymástól elválasztja.

A legyőzött államok¹ képviselői, valamint Olaszország, a skandináv államok és Szovjetország a teljes és egyenlő leszerelés végrehajtását követelték, azaz végre megszüntetését annak a szegényteljes állapotnak, amely — mint annyi más téren — úgy a fegyverkezés kérdésében is, tizenkét évvel a világháború lezajlása után különbséget akar tenni győztes és legyőzött között.

Franciaország, Lengyelország és a kis antant három állama azonban szilárd egységet képezve minden olyan követelmény teljesítésétől vonakodott, ami a leszerelést előbbrevítte volna.

Döntő szerepet a konferencián a két angolszász nagyhatalom magatartása játszott.

Henderson és a többi angol labourpárti politikus nyilatkozata után ítélve, mindenki Anglia határozott és őszinte állásfoglalását várta az igazságos és teljes leszerelés mellett — különös tekintettel képviselőjének, Lord Cecilnek személyére, aki mindig a nemzetközi leszerelés előharcosa volt. Nagy meglepetést keltett azonban, hogy valahányszor a gerinces német felfogás és az elodázó vagy kitérő francia álláspont között szavazásra került a sor — Anglia vagy tartózkodott a szavazástól, vagy éppen a német javaslat ellen foglalt állást. Sőt egyik ülésen Lord Cecil gróf Bernstorffal szembeszállva, neki nyíltan szemrehányást tett, hogy őt kiegyenlítő munkájában Németország követeléseiivel gátolja!

Amerika pedig rendszerint tartózkodott a szavazástól.

A többi még meghívott állam képviselői aszerint viselkedtek, ahogy annak a nagyhatalomnak példája mutatta, melynek érdek-körébe tartoztak.

Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy ez a leszerelési tervzet egyáltalán nem felel meg a vele szemben támasztott követelményeknek, a leszerelést valójában egy lépéssel sem viszi előre, hanem csak arra alkalmas, hogy ezen kérdés komolyságát lejárassa és ezzel a közvélemény érdeklődését elveszítse. Egyben új forrása a jogtalanságoknak és igazágtalanságoknak a legyőzött államok rovására.

Annak dacára, hogy az agyoncsépelte „saját nemzeti biztonsága” számára Franciaország a locarnói egyezményben, a Kellog-szerződésben, valamint a nemzetközi bíróság fakultatív záradékának általánosításában már megkapta a szükséges biztosítékot — mégis minden rendelkezésére álló eszközzel ellenezte szövetségeseivel együtt a lesze-

¹ Csak Németország és Bulgária voltak képviselve, Magyarország nem.

relési kérdés érdemleges megoldását. Azon álláspontra helyezkedett, hogy nem lehet az egyforma leszerelést megvalósítani, mert például két teljesen leszerelt állam közül az, amelyik tökéletesebb iparral rendelkezik és így haderejét hamarabb hozhatja ütképes állapotba, könnyen kísértésbe kerülhet az esetleg felmerült vitát fegyverrel eldönteni. (De azért Magyarország, Németország, Bulgária és Ausztria csak maradjanak tovább is lefegyverezve!)

A konferencián minden kérdésben a francia álláspont győzött, hála Anglia váratlan pálfordulásának, valamint Amerika és más államok szavazástól való gyakori tartózkodásának.

Mielőtt ennek okait kutatnók, nézzük meg mi is az az egerke, amit a Genfben vajúdo hegyc szültek?

Németország kiváló képviselője, gróf Bemstorff útján a következő főbb követelményeket adta elő, melyek nélkül igazságos és egyenlő leszerelés el sem képzelhető:

1. Az általános védkötelezettséggel rendelkező államokban az éri újoncjutalék alapos megszorítása.

2. A kiképzett tartalékok beleszámítása a haderőkbe.

E két kérdés szoros összefüggésben áll egymással és lényeges fontossággal bír, ha két állam haderejének létszámát összehasonlítjuk. A zsoldos hadseregek tartására készített államoknak kiképzett tartalékuk nincsen, mert hiszen legénységük hivatásos katonákból áll, tehát fegyveres összetűzés esetén csak a békében fennálló tényleges hadseregükkel szállhatnak hadba. Ezzel szemben az általános védkötelezettség elvén berendezkedett államoknak mozgósítás esetén összlakosságuk 7—10%-a áll rendelkezésükre kiképzett tartalék gyanánt és vonulhat azonnal hadba, — ami bizony óriási számbeli fölényt jelent. E téren csak úgy lehetne megközelíteni az igazságot, ha azok az államok, amelyek megtarthatták a katonailag és pénzügyileg előnyösebb általános védkötelezettséget, évi újoncjutalékukat erősen lecsökkentenék; azaz tényleges haderejüknek legfeljebb 10%-át frissítenék fel évente az eddigi 35—45% helyett. (Ahol egy év a szolgálati idő, ott évi 85—90% a felfrissítés.)

3. A hadianyag gyökeres korlátozása oly mértékre, amelyen a lefegyvertett államoké van. Az ezen felül eső tüzérségi anyag és egyéb támadó fegyver megsemmisítése, valamint gyártási tilalma, továbbá a vegyi fegyverek teljes beszüntetése.

Mint tudjuk a volt középponti hatalmak részére ma csak könnyű tábori lövegek tartása van megengedve — ezekkel pedig támadó háború viselése elképzelhetetlen. Ha a nehéz, középnehéz és legnehezebb lövegananyag, valamint tankok, vegyi fegyverek (gázok, bakteriológiai háború eszközei stb.) gyártását teljesen beszüntetnék, a meglévő készleteket a föld minden államában megsemmisítenék, az volna az első alapvető lépés az igazi leszerelés felé.

Ezután még mindig elegendők volnának — egyenlő esetleges ellenfelekről lévén szó — a megmaradt szűk keretek közt tartott hadseregek az országok védelmére.

4. A nemzetközi ellenőrzés legyen teljesen nyílt, hogy vajjon a leszerelési egyezményt minden állam meg is tartja-e.

Végeredményben azonban a német javaslatot elvetették és az alább nagy vonásokban (William Martin nyomán) közölt tervezet kerül a népszövetség elé:

I. cikk: „A magas szerződő felek kötelezik magukat, hogy fegyverkezésüket korlátozzák és lehetőség szerint csökkentik — úgy ahogy jelen megállapodásban az meghatározva van.“

(Úgy hisszük ehhez más magyarázat nem szükséges, mint az orosz delegátus, Litvinov, találó megjegyzése, hogy akkor miért nem nevezik el a konferenciát „amennyire csak lehetséges — leszerelési konferenciá“-nak.)

II. és III. cikk a tényleges békelétszámok meghatározását és annak átlagos kiszámítását szabja meg.

(Itt megjegyezzük, hogy számok sehol a tervezetben nem foglaltatnak, kivéve a tengerészeti részt. Ezeknek meghatározása az általános leszerelési konferencia hatáskörébe fog tartozni.)

IV. cikk megnevezi azon katonailag szervezett egyéb alakulatokat (rendőr-ség, csendőrség, vámőrség, erdőőrség), melyek — törvényes békebeli rendelteté-

sükre való tekintet nélkül — kereteik, létszámuk és felszerelésük folytán alkalmasak lehetnek arra, hogy katonai célokra mozgósítás nélkül felhasználtassanak.

Azon államokra vonatkozólag, ahol általános védkötelezettség áll fenn, maximálni fogják a tényleges teljesítendő katonai szolgálat idejét.

(A franciák szívesen hivatkoznak arra, hogy ők máris leszerelnek, mert hiszen megrövidítették a szolgálati időt. Ez katonai szempontból nem helytálló, mert háborús veszély esetén egyáltalán nem fontos, hogy mennyi volt valamelyik államban a haderő átlagos tényleges békelétszáma és hogy mennyi ideig szolgált egy-egy ember, hanem hogy hány fő kiképzett katonával vonulhat az illető hadsereg mozgósítás után hadba. Különben is rövidebb szolgálati időnél fokozottabb munkával és külön szakmákra való kiképzéssel ugyanazt az eredményt lehet elérni, mint hosszabb szolgálati időnél rendes kiképzési viszonyok mellett. Tehát ismét csak az általános védkötelezettség elvén szervezett hadsereg van óriási fölényben.)

A következő cikk meghatározza azon korlátozásokat, melyek hadianyagok tartására, gyártására, vásárlására és a szárazföldi fegyverkezésre vonatkoznak.

A francia álláspont itt csak költségvetési téren való korlátozást óhajtott volna megengedni. Ez természetesen megint a jellemző kitérő módszer lenne. Mert legegyszerűbben kijátszható volna hadügyi kiadásoknak más tárcák terhére való elszámolása által. Ezenfelül még tág tér nyílna a legnehezebb támadó fegyverek gyártására is az előző évi megtakarításokból. E kérdés az Egyesült-Államok határozott állásfoglalása miatt a francia álláspont ellen még mindig nem nyert végleges megoldást és az általános leszerelési konferenciára vár.

A legsimábban a tengerészeti rész intéződött el, mert egyszerűen belevették a londoni konferencia határozatait némi könnyítéssel a kisebb tengeri erők számára az egyes kategóriák tonnatartalmának korlátozásánál.¹ Ebben a kérdésben a francia és angol erősen ellentétes álláspont London óta igen nagy közeledést mutatott és mint később látni fogjuk, itt keresendő Anglia megváltozott magatartásának egyik sarkpontja.

A légi haderőknél a tervezet csak arra szorítkozik, hogy megszabja a katonai célokra tartható gépek számát, továbbá eltiltja a polgári gépeknek katonai jellegűre való gyártását és rajtuk katonailag képzett pilóták alkalmazását, valamint oly repülőtársaságok pénzügyi támogatását, amelyek non polgári gazdasági célokat szolgálnak.

Ezzel ugyan semmi sincs téve, mert polgári és katonai gépek között a különbségtétel igen nehéz, miután előbbieket hadicélokra egyhamar átalakíthatók.

Az egyes államok részére hadügyi és tengeri tárcájuk kiadásait maximálják, mely összegek nagyságát szakértők fogják meghatározni.

Egy másik cikk kötelezővé teszi a fegyverkezések és katonai ügyek nyílt kezelését, valamint az egyes államok kölcsönös teljes felvilágosítását.

Az ötödik fejezet végre megiltja bármennyi vegyi fegyver (mérges vagy bénító gázok, vagy hasonló folyadékok, valamint bakteriológiai harceszközök) használatát a kölcsönösség feltétele mellett.

Ez volna az egyetlen igazán pozitív eredménye a konferenciának, ha megtartanák határozatait.

A hatodik bekezdés elrendeli egy Genfben székelő állandó leszerelési bizottság felállítását, melynek hivatása lesz jelen egyezmény végrehajtását figyelemmel kísérni.

(De természetesen csak bizonyos államok kiküldöttjei lesznek tagjai!)

A leszerelés gondolatát legjobban megcsúfolja azonban a tervezet 53. §-a, mely így hangzik:

Jelen egyezmény (már mint az elfogadandó végleges leszerelési szerződés) azonban semmiképpen sem érinti azon előzetes szerződések érvényességét, melyeket némelyek a magas szerződő felek közül egymásközött a szárazföldi, tengeri és légi fegyverkezés korlátozására vonatkozólag megkötöttek. A magas szerződő felek kijelentik, hogy ők fegyverkezésüknek jelen szerződésben kifejezésre juttatott korlátozását csak a fentiekben említett megállapodások tekintetbevételevel fogadják el és hogy számukra azon megállapodások érvényben maradása jelen szerződés megtartásának fontos előfeltétele!“

Egyszerű magyar nyelven ez azt jelenti, hogy csak a békeszerződésekben kiereszkolt igazi és teljes leszerelés marad továbbra is érvényben, tekintet nélkül arra, hogy az 1932. évi genfi konferencián a többi államnak egymásközött milyen megállapodásra jutnak fegyverkezésük korlátozására vonatkozólag. Vagyis

¹ Itt utalok a Magyar Szemle 1930 októberi számában megjelent „A valóság a leszerelés kérdésében“ című cikkemre.

a különbség győztes és legyőzött között maradjon csak meg továbbra is, időtlen időig, és a győztesek csak akkor hajlandók saját fegyverkezésüket bizonyos csekély — főleg a békeleltszámok és az állandó költségvetés terén megnyilvánuló — korlátozásnak alávetni, ha a legyőzönek továbbra is megtartanak a teljes lefegyverzés és védtelenség állapotában.¹

Fenti tervezetet teljes egészében elfogadták Franciaország, Anglia, a kis antant, Lengyelország és Görögország képviselői. Mint teljesen meg nem felelőt vagy mint hiányosat visszautasították Németország, Bulgária, Oroszország és az Egyesült-Államok.

Ehhez magyarázat nem kell. A tervezet sorai elég ékesen szólnak a mellett, hogy mennyi őszinte (?) szándék található a leszerelés dolgát intéző győztes hatalmak magatartása mögött.

Az itt felsoroltakból látjuk meg egyrészt, hogy mily kevés pozitív eredményt mutathat fel ezen egyezmény a leszerelés felé vivő úton, ellenben mennyi kibúvóra és a korlátok tetszészserinti értelmezésére ad alkalmat. Másrészt pedig látjuk, hogy mily mélyreható, az egyes hadseregek szervezésébe és anyagi felszerelésébe vaskézzel belenyúló intézkedéseket jelentene az igazi leszerelés.

A volt középponti hatalmak, sajnos, elsősorban mi magyarok ránerőszakolt kényszer folytán ezt már átéltük. Tudjuk, mit jelent, tehát nem képzeljük, bármennyire hangzottassák is az ellenkezőjét a vezető hatalmak politikusai, hogy a mai nemzetközi helyzet és a katonai államok felfogása mellett ily gyökeres leszerelésre részükről önként valaha is sor kerülne.

De akkor micsoda jognon követelik őket, hogy az 1914—1918-as világháború legyőzött államai örök időkre belenyugodjanak az egyoldalú leszerelés megszegyenítő tényébe és végleg megbarátkozzanak azon gondolattal, hogy határaik, népük és egész létük védtelen préda legyen bármelyik felfegyverzett szomszéd számára?

Ha szem előtt tartjuk, hogy az általános leszerelés sorsdöntő kérdése az egész világnak és a mai problémák között az emberiségnél a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot, hogy a győztesek által alkotott népszövetség leszerelés nélkül hivatását betölteni nem képes, ez utóbbi ellenben minden ígéret és konferencia dacára is egyelőre csak utópia marad,— akkor méltán kérdezhetjük, hogy mik hát az okai annak, hogy ily sanyarú színjátékkal törlik ki a népek szemét, hogy ennyire lábbal tapossák az ünnepélyes formák közt tett és írásba foglalt ígéreteket, — mely eljárás igen nagy mérvben alkalmas arra, hogy a népek közvéleményének a nemzetközi egyezmények és szerződések szentségébe vetett hitét és bizalmát alaposan megrendítse?

A feleletet rá a mindenkori nemzetközi és földrajzi helyzet adja meg.

Nagy haderőket az egyes államok politikai, gazdasági, és területi hatalmi törekvéseik és az ezekből folyó érdekellentétek miatt akarnak továbbra is tartani. További okok: ezen törekvések okozta helyzetből adódó igyekezet a fennálló erőelosztás, nemzetközi helyzet és hatalom egyensúlyban tartása iránt. Értve ezalatt elsősorban bizonyos államcsoport merev elzárkózását a békeszerződések revíziójától,

¹ E kérdés részletes megvilágítása érdekében utalok előbb idézett cikkemre.

sőt egy esetleges bosszúhadjárattól való páni félelmet is. Ezek a terjeszkedő vagy egyensúlyozó hatalmi törekvések bárány bőrbé bujtatott farkas gyanánt ott lappangtak a konferencia tanácskozásai hátterében és ha az alábbiakban — helyszüke miatt csak a legszembe-tűnőbbekre — rájuk mutatunk, érthetővé válik a leszerelést előkészítő konferencia sovány eredményének oka, valamint megmagyarázva látjuk az egyes államok képviselőinek a tárgyalások folyamán tanúsított magatartását is.

Miután a háború, mint Clausewitz mondja, nem más, mint a politika folytatása megváltozott erőszakos eszközökkel, a haderők hivatva vannak fenti terjeszkedő vagy egyensúlyozó törekvéseknek megfelelő nyomatékot adni. Azon államok, melyek céljaik felé vivő igyekezetük mögött ott tudják a hadseregük adta súlyt, erről a megnyugtató tudatról lemondani nem akarnak és nem is fognak, sőt továbbra is fel fogják használni segítség gyanánt céljaik eléréséhez, ha egyelőre csak mint hathatós erkölcsi tényezőt is.

Az előkészítő leszerelési konferencián Anglia váratlan és sokak előtt érthetetlen magatartásának nyitja ott keresendő, hogy a szigetország nem akarta saját maga számára csak másodrendű fontossággal bíró szárazföldi kérdés kedvéért Franciaországgal kenyértörésre vinni a dolgot. Ezt pedig elsősorban azért, mert az itt Párizsnak tett kedvezmények fejében a tengeri leszerelés terén óhajtotta kivívni a franciák engedékenységét.

A múlt évi londoni konferencia úgy ahogy fegyverszünetet teremtett az angol-amerikai hadihajóépítési versengésben. Ehhez az egyezményhez szeretnék az angolok mindenáron az egymással épp Londonban tengeri kérdéseken végleg összekülönbözött franciákat és olaszokat aláírók gyanánt megnyerni azért, hogy az ezáltal bizonyos korlátok közé kerülő francia hadiflotta ne szolgáltatthasson a jövőben esetleg okot az angol (és ennek következtében az amerikai) hajóhadak további növelésére, mint azt jelen rohamos fejlődésével már-már szükségessé teszi. Így inkább szabadkezet engednek Franciaországnak, hogy Tardieu-, Maginot-, Weyand-féle nagyszabású fegyverkezési programját 1932. év végéig befejezze. Ezenfelül nem akartak éppen elegendő számmal meglévő belső és külső problémáikhoz a francia külpolitikával való merev szembehelyezkedéssel még új nehézségeket teremteni — hisz Angliának jelenleg elsősorban nyugalomra és gazdasági haladásra van szüksége, hogy minden energiáját a fennálló bajok megoldására fordíthassa.

Mi sem jellemzőbb erre az engedékenységre, mint Hendersonnak december utolsó napjaiban tartott rádióelőadása, melyben már csak azon „reményének“ ad kifejezést, hogy a leszerelési egyezmény az egész világ haderejének számbavehető csökkentését fogja jelenteni.

Az anyaország gazdasági gondjaihoz (a mind nagyobb külföldi verseny és a piacok csökkent felvevőképessége folytán megkisebbedett kivitel, munkanélküliség stb.) hozzájárulnak politikai nehézségek az egyes birodalmi részekben (India alkotmánya, nacionalista mozgalma, bolsevik izgatás az ázsiai birtokokon, Kanada gazdaságpolitikai köve-telesei stb.).

Anglia mindmáig vezetőhelyen állott pénzügyi téren az egész világon, hiszen összes külföldi kölcsönkövetelése meghaladja legújabb amerikai számítások szerint a 20 milliárd dollárt. Azonban ma már erősen érzi az Egyesült-Államok kereskedelmi és pénzügyi konkurenciáját a világ minden részében. Főleg Dél-Amerikában, ahol igen sok a befektetett angol tőke, de a távol keleten, sőt a domíniumokban is érezhető az északamerikai kereskedelmi és pénzügyi előretörés befolyása.

Ha meggondoljuk azt, hogy a brit világbirodalom csak szénnel, nikkellel, ónnal, gyapjúval, búzával, gummival, vassal és acéllal rendelkezik feltűnő nagy mennyiségben — olaja ellenben úgyszólván egyáltalán nincsen (utalunk a Mosul-olaj tárgyalásokra és ezen kérdés roppant katonai és gazdasági fontosságára Anglia számára), vörösréz, ólom, higany stb. termelésében sem bővelkedik, továbbá hogy gyarmatai és így élelmiszer- és nyersanyagforrásai az egész földkerekségen szerte szétszórva vannak, — akkor megértjük, miért kell neki hatalmas hadiflottát tartani és hogy miért tekintet Albion sanda szemmel Uncle Sam rohamos térhódítása felé.

Érdekellentétekből könnyen hatalmi kérdések származhatnak, — ami viszont mindenkor háborús veszélyt jelent — láthatjuk tehát, hogy éppen elegendő aggasztó jelenség található a két angolszász nagyhatalom szembeállítottságában. Ezért nyer Franciaország szabad kezét Európában, valahányszor élére állítja a helyzetet.

Az Egyesült-Államokban a mérhetetlen világháborús anyagi nyereség és az ipari technikai eszközök óriási fejlettsége folytán a régi piacok korántsem bizonyultak elegendőnek. A természetes törvények szerint meginduló kereskedelmi és pénzügyi terjeszkedés irányt elsősorban a világháború által megkímélt országok és földrészek felé vett, melyeknek felvevő, fogyasztó- és hitelképessége nem jutott a tönk szélére. Itt azonban ez a terjeszkedés mindenütt idegen érdekekbe ütközik, minek következménye erős és kíméletlen versengés, ami viszont minden eshetőségre készen — fegyverkezést, nagy hadsereg és hadiflotta tartását jelenti.

Így aztán az Egyesült-Államok megszűntek már pacifista elvek előharcosai lenni, de éppen olyan éberem őrzik hatalmi érdekeiket, mint a többi nagyhatalom és legjobb úton vannak, hogy ők legyenek majdan a világ vezető gazdasági, sőt katonai hatalma. A leszerelési kérdéssel, főleg annak tengerészeti részével való szembeállítottságuk azonos az angolokéval, természetesen saját szükségleteik alapján.

A bevándorlás eltiltása folytán az angol konkurenciával való versengésnél is erősebb és élesebb lett az ellentét Japánnal szemben.

A két állam minden érdeke homlokegyenest ellenkezik egymással. Japán nem tudja túlszaporodott lakosságát eltartani. Terjeszkedési lehetősége Formosa, Korea, Szachalin, valamint Mikronézia legtöbb szigetének megszállása után egyelőre megszűnt. Amerika viszont eltiltja őket a bevándorlástól, ipari cikkei számára pedig piacot keresve, megszállta az idők folyamán a Fülöp-, Guam-, Wake-, Gente-Hermosa- (Samoa-) s végül 1898-ban a Hawai-szigeteket — ezáltal végleg bekerítve a távolkeleti szigetországot. Hogy pedig

megfelelő flottatámponttal rendelkeznek és birtoklásának nagyobb nyomatókat adjon — olyan hadikikötőt épített Honoluluban, mely párját ritkítja. (Legmodernebb dokkok, repülőterek, erődök, utak stb.)

Mindkét állam versenyt fegyverkezik egymással, kérdés, melyik bírja tovább pénzzel vagy ideggel.

Franciaország ezzel ellentétben tipikus példáját mutatja a hatalmi egyensúlyozó törekvésnek, illetőleg a meglévő helyzet minden áron való fenntartásának.

Ma hatalma tetőpontján áll, az európai szárazföldi hegemoniát kezében tartja, a világháború ránézve szerencsés kimenetele minden céljának és vágyának beteljesülését hozta. Ezért úgy véli, hogy minden érdeke azt követeli, hogy a világháborút befejező békeszerződések által adott területi és egyéb változások és kötelezettségek teljes mérvben örök időkre fennálljanak. Népszövetség és leszerelési kötelezettség dacára katonai szerződések szövevényes hálózatával bástyázta magát körül, óriási kitűnően felszerelt modern hadsereget tart (a világ legnagyobb szárazföldi hadereje), hadiflottáját állandóan fejleszti és növeli. Félti elért óriási hatalmát, félti kultúráját és csakis hatalmas haderejében véli saját biztonságát feltalálni. Mindezt csak azért, mert a francia egyéni lelkiületből kiindulva, ki soha vereséget elfelejteni nem tud — páni félelemben él a fegyvertelen Németország esetleges bosszújától és mereven elzárkózik a békeszerződések mindennemű revíziójától.

A hivatalos francia politika teljesen figyelmen kívül hagyja azon körülményt, hogy a békeszerződések határozványait éppen a győztes hatalmak szegték meg azzal, hogy nem váltják be a leszerelés ígéretét, továbbá, hogy egyik utódállamban sem tartják tiszteletben a nemzeti kisebbségek jogait.

A kisantant három állama, Lengyelország és Belgium kitartó hűbéresei ennek a francia politikának, ennek ellenében viszont pénz, katonai küldöttségek és egyéb segítség bőségesen áll rendelkezésükre.

Franciaország gyanakvással tekint két nagy szomszédja, Olaszország és Németország felé. Több mint 300 km-es acél és beton erődöv védi határait a Rajna mentén. Ennek folytatása a belga váröv, melyet most kellene a Rajna-szerződés értelmében a legújabb haditechnikai követelményeknek megfelelően újjáalakítani. Ugyanily rendkívüli méretű erődvonala építése van tervben és részint folyamatban az olasz határ mentén.

És a „cauchemar des coalitions“ nyomja a francia lelkeket!

Lidérc gyanánt üli meg őket az ellenük alakulható szövetségektől való félelem. Rémük egy esetleges, több mint 300 millió embert számláló tömeg, melynek tagjai Németország, Oroszország, Olaszország, Törökország, Bulgária, Görögország, sőt talán Magyarország, Albánia és Ausztria lehetnének. Ez a szövetség szerintük kíméletlenül végrehajtaná a békeszerződések gyökeres revízióját és megsemmisítené féltve őrzött és dédelgetett francia kultúrájukat.

A francia problémák legkeményebbje az Olaszországgal fennálló ellentétek sorozata. Olaszországnak méltán van rá oka, hogy elége-

detlen legyen és a békeszerződések revízióját követelje. Saját létérdekei érvényesülését, igazságot és egyenjogúságot pedig a legyőzött államok részére.

Mikor a világháborúban a francia diplomáciai művészet elérte Olaszország hadüzenetét, akkor ez a következő ígéreteket kapta: a Trentino a Brennerig, Trieszt, Isztria, a szemben lévő Adria-part a Sabioncello-félszigetig, illetőleg a Narentáig (Raguza és környéke semlegesítve lett volna). Továbbá Adalia és környéke Kisázsiaiban, valamint Erythreia, Szomáliföld és Lybia gyarmatainak kibővítése. Mint tudjuk, az ígért gyarmatok és Adalia elmaradtak. Az elosztott német gyarmatokból semmit sem kapott, Dalmácia és Raguza Jugoszlávia kezére került, mely a „mare nostró“ másik partján az osztrák ellenlábasnál sokkal fenyegetőbben terjeszkedik és fegyverkezik. Ezzel szemben súlyosan nehezedik rá a francia hegemonia, melynek egyedül nem állhatna ellen. Tuniszt nem kapta meg, Korzika pedig veszedelmesen közeli flottatámpont lehet ellene Franciaország számára.

Itália részére létfeltétel a francia hadiflottával egyenlő hajóhad. Ebből a követeléséből nem engedhet — Franciaország pedig arra hivatkozva, hogy a távol keleten levő gyarmataival való összeköttetés „biztonsága“ miatt kell neki a túlsúlyban lévő flotta, elzárkózik a beleegyezéstől. Számára ez egyszerű hatalmi érdek, főleg miután már erősen érzi az olasz diplomácia rendkívül ügyes munkájának eredményét és látja, hogy a testvérmép legjobb úton halad, hogy elsőrendű gazdasági, politikai és katonai nagyhatalommá nője ki magát.

Az olasz nép gyors szaporodása és gyarmatainak aránylag kevés volta természetesen gazdasági és politikai terjeszkedésre vezet. Ennek a békés terjeszkedésnek legjobb talaja a közeli keleten fekszik. Ezért ütközik minden nagyobb államalkotás a Balkánon olasz érdekebe, ezért találja a francia keleteurópai előőrsnek, Jugoszláviának fészkelődése őt duplán érzékenyen. Az elmúlt esztendőkből mesteri munkát végzett az olasz diplomácia ezen a részen. Különböző szerződésekkel békét és megnyugvást teremtett a Földközi-tenger keleti részében, halálos ellenségeket barátkoztatott meg egymással a törökök, görögök és bolgárok személyében, továbbá ügyesen bekerítette a hódító és háborús vágyaktól telhetetlenségig hevített délszláv államot.

A béke biztosítására, valamint a nemzetek közt létesítendő egyenjogúság és teljes igazság megteremtésére irányuló politikája szoros barátságot teremtett közte és Magyarország között. Barátságosan közeledett Ausztriához és legújabban Oroszországhoz. Mindezek által legnagyobb hadászati gondját is kielégíthette: nyersanyaggal való ellátását háború esetén Magyarországgal, balkáni barátaival, sőt Oroszországgal háborúban is reméli az összeköttetést fenntartani.

A kisantant, mely Franciaországtól hatalmi és pénzügyi téren többet kér, mint adhat, hasonló mérvű fegyverkezési politikát folytat, mint pártfogója, elsősorban Magyarország dien. Emellett Jugoszlávia az olasz békés terjeszkedő és barátsági politikát fenyegetésnek veszi és attól tart, hogy háború esetén teljesen bekerítik és elzárják Szalonikitől. Katonai szerződéseik szép számmal vannak ugyan — de érzik

az olasz diplomácia fölényes munkáját és szeretne szabadulni a finom hálóból. Nagyarányú katonai szervezkedést folytat, állandóan hadászati fontossággal bíró vasútvonalakat és utakat épít a határvidékeken — természetesen francia pénzen.

Románia félelemmel tekint az óriás orosz birodalom felé, főleg amióta ez fekete-tengeri hajóhadát megerősítette. Constanzában új erős flottatámpontot akar építeni, állítólag angol részesedéssel.

Csehszlovákia, mely egész természetellenes lényét annak köszönheti, hogy Németország keleten is ellenséges arcvonallal találja szembe magát, Európában a fegyvergyártás terén második helyen áll. A Skodaművek (csak a Creuzot fegyvergyár nagyobb náluk) óriási tömeg fegyvert, lőszert és egyéb hadianyagot szállítanak főként Jugoszláviának, de Romániának és állítólag Oroszországnak is — azonfelül a világ minden e téren fogyasztó számba jöhető államába, sőt még Kínába is!

Az összes nagyhatalmak és az európai államok előtt ott tomyosul a moszkvai vörös rém gondja. A nemzeti államok addig nem is gondolhatnak haderejük lefegyverzésére, bármennyire megegyeznének is egymással, amíg a bolsevista propaganda és forradalmi vágy, világuralmi és az összes nemzeti államberendezkedés felforgatására irányuló törekvés Szovjetországra, mint önálló bolsevista államra támaszkodhat.

Való ugyan, hogy jelenleg gazdasági bajai és belpolitikai nehézségei miatt úgy látszik, egyelőre letett a világ forradalmasításáról és minden erejével az ötéves ipari terv megvalósításán dolgozik.

Ott látjuk azonban kezét minden ázsiai gyarmati forrongásban, ott a kínai polgárháborúban. Mindenütt serényen dolgozik, szövetkezik két legnagyobb ellenfele, Anglia és Franciaország ellen. Romániával szemben megoldatlan kérdés Besszarábia hovatartozása, melyről egyik sem hajlandó lemondani.

Közeledik Németországhoz (ellenőrizhetetlen hírek keringenek német ipari és katonai bizottságok kinnlétéről). Azonban a szovjetbarátságánál sohasem tudható, hol mond váratlanul csödot.

Genfben ravaszul követelte a teljes leszerelést, hogy a többiek követelését is túlhajtsa és ezáltal a megegyezést lehetetlenné tegye.

Ezzel szemben odahaza állandó igen erős fegyverkezést folytat, milliós hadsereget tart. Ennek értéke ugyan túl nagyra nem becsülhető, mert anyagi eszközök nem állanak rendelkezésére, hogy nagyobb önálló háborús tevékenységet hosszabb időn át folytasson.

Lengyelország mint fiatal nagyhatalom, két erős ellenfél közé ékelődött, mely összeroppanással fenyegethetné. Keleten a szovjet, nyugaton pedig a megoldatlan német határ kérdése. Keletporoszország sorsa, — a lengyel korridor — Kelet-szilézia bányavidékei és a német kisebbség kérdése, mind megannyi súlyos probléma, melynek elintézését a jelenleg is 62 milliós német birodalom népe sürgeti, így hát a lengyelek is fegyverkeznek, készülődnek és eszük ágában sincs leszerelni. Angol vélemény szerint Európa veszélyterülete a Rajnától a Visztuláig tolódott el. A német-lengyel határ változatlan fennállásának biztosítását Anglia nem is vállalta el.

Nagy vonásokban ezek a főbb ellentétek és hatalmi törekvések, melyeknek utolsó és legfontosabb tartaléka a haderő. Ha egyiket-másikat sikerül is kiküszöbölni, támad helyette száz más — az emberiség pedig ma még nincsen a kultúra oly magaslatán, hogy végeredményben utolsó mentsvár gyanánt ne a fegyveres elintézés lehetőségét válassza! Ezért nem tudnak a leszerelési tanácskozások mindezideig értékes eredményt felmutatni.

Ennyi tömeges, ezerfelé húzó irány, érdekellentét, törekvés, acsarkodás és szüntelen fegyverkezés között védtelenül áll hazánk. Az önvédelem legelemibb feltételeitől is megfosztva, teljesen nyílt határokkal, olyan szomszédoktól körülvéve, kiknek kölcsönös katonai szerződésében az utolsó századig meg van szabva annak a haderőnek nagysága, mellyel határainkat megszállják abban az esetben, ha bármelyikük egy másik állammal háborúba keveredne — tekintet nélkül arra, hogy Magyarország tesz-e semlegességi nyilatkozatot vagy sem!

És ha a magyar kormány bármely oly intézkedést tenne, amelyet a kisantant-államok érdekeik ellen vétőnek tartanának, ez azonnali hadüzenetet kiváltó oknak számít!

Mikor a kisantant-szerződések kötettek, egyedül állottunk, barátok nélkül, szemben a népek közönyével. Ma már kimenekültünk a teljes elszigeteltségből — az olasz nagyhatalom barátsága, török, bolgár és egyéb szerződéseink lassan-lassan számottevő tényezővé emelik Közép-Európában hazánkat.

Azonban mégis ki vagyunk téve annak, hogy szomszédaink egyike valamelyik állammal háborúba keveredve, egyszerűen ráfognak a magyar kormány bármelyik intézkedésére, hogy ő ellenük irányul és meghorhannak bennünket állig felfegyverkezve.

Mi pedig itt állunk pusztá szál karddal a kezünkben, minden nevezetesebb és fontosabb harceszköz, technikai felszerelés nélkül. Kiképzett tartalékaink nincsenek, 35.000 főnyi honvédségünkben alig két hadilétszámú hadosztályt tudnánk kiállítani. Akkor, amikor Európában több katona áll ma fegyverben, a volt központi hatalmak lefegyverzése dacára is, mint 1913-ban. És mikor a föld népeinek évi fegyverkezési kiadása megközelíti az egy milliárd font sterlinget! Az a leszerelés pedig, amit Genfben most előkészítettek, egy lépéssel sem viszi közelebb a népeket a világbékéhez, hanem legfeljebb csak némi pénzügyi könnyítést hoz egyik-másik nagyhatalomnak, kölcsönös megegyezés folytán. A háború lehetőségének ugyanoly tág tere nyílik ezután is, mint eddig.

Méltán követelheti tehát az egész magyar közvélemény, hogy vagy teljesítse minden állam a leszereléssel kapcsolatos kötelezettségét, vagy pedig adassék meg a módja annak, hogy mi is gondoskodhassunk megfelelő honvédelmi eszközökről, hogy hazánk csonka földjét rablótámadásoktól megóvhassuk!

VITÉZ MÓRICZ KÁLMÁN

A MAI OLASZ REGÉNY

A FASIZMUS IRODALMI HATÁSA

A HOL egy nemzedék olyan mélyreható társadalmi forradalmon ment keresztül mint az legutóbb Olaszországban történt, természetes az átalakulás irányítóinak az a vágya, hogy egy az új világnézetet kifejező művészetet és irodalmat hívjanak életre. Különösen így volt ez a faszizmus esetében. Hiszen uralomrajutásának első éveiben éppen azt vetették ellenfelei szemére, hogy a liberalizmus féltve dédelgetett „jog“-ait lábbal tipró vak erőszakot képvisel és a hosszú évszázadok által kimunkált olasz kultúrához semmi köze. Giovanni Gentilenek, a kiváló filozófus-miniszternek erősen nacionalista irányú közoktatásügyi reformja ugyan hamarosan megmutatta, hogy az új kormányzat e téren is eredeti koncepcióban tudja magába ölelni nemzete múltját és jövőjét, de néhány elsőrangú neves írónak csatlakozása — milyen Pirandello vagy Beltramelli volt — legföljebb tekintélyes híveket szerzett a pártnak anélkül, hogy az új irodalom problémáját megoldotta volna. Pirandello írta tovább a nemzeti idealizmus útjaitól teljesen idegen szkepszissel és filozófiai relativizmussal tele drámáit...

Még kényesebbé tette a helyzetet, hogy azok a háború előtti áramlatok, melyeket a faszizmus a maga szelleméhez rokonoknak éreztet, a modern gépeket és technikai vívmányokat imádó futurizmus és a nemzeti heroizmust dicsőítő d'Annunzio-költészet túlfinomult formáikkal (F. T. Marinetti: *Novelle colle labbra tinte*, 1930) teljesen alkalmatlanok voltak arra, hogy nagy tömegekhez szóljanak.

A regényben is hol volt az irány, melybe az új életnézet valamiként kifejezéshez juthatott volna? A naturalizmus (M. Serao) halódott. A „regionalista“ regény (Grazia Deledda) az egyes vidékek sajátos életének hangsúlyozásával inkább elválasztotta mintsem összefűzte a lelkeket, pedig most épp annak a belső egységnek megvalósításáról volt szó, mely az olasz risorgimento viharos eseménygazdagságában csonkán maradt. A királyi opera, a nemzeti tudományos akadémia megalapítása e törekvésnek voltak külső jelei. Azután ott volt az örök szerelmi idill, mely hajszolja a maga Angelica-ját tarka, gondtalan kalandokon kérésziül, Paristól Teheránig (Guido de Verona: *Un'avventura d'amore a Téhéran*, 1929) ott a Masimo Bontempelli hideg. *Part pour Partos*, tisztára irodalmi beállítottságú elbeszélőművészet (Vita e morte di Adria e dei suoi figli, 1930). Avagy a divatos „humorizmus“ lenne az a forma, mely az új nemzeti hitnek kifejezést adhatott volna? Pedig ez képviselte az utolsó

harminc évben az olasz irodalomnak egyetlen összefüggő szellemi mozgalmát. A romboló iróniától a gúnyos mosolyig skálája minden árnyalatot felölelt. Am Alfredó Panzini éppúgy kívülről nézi regényhőseinek világát, mint ahogyan Pirandello nem azonosítja magát szemlélyeinek életével, s az az általános szkepszis, mellyel ők az embert nézik, éppen nem alkalmas fasiszta-akarások befogadására. Ez az Ariostótól örökölt kétkedő mosoly alighanem kissé bele van gyökerezve a modern olasz jellembe is. Ha az utolsó három év folyóiratainak regénykritikáit lapozzuk, régi és új szerzők neve mellett folytonosan újra meg újra fogunk találkozni a „humorista“ megjelöléssel. „A tíz hüvely magas ember“: humorizmus. „Az asszony, az ember meg a kígyó“: humorizmus. „A sors papucsban“, „Bertoldo utazásai“ ... folytathatnék a felsorolást!

Mindezeknek az irányoknak a beérkezettjei még hozzá ma már az ötvenes években járnak. Tőlük tehát egy új közszellem kifejezése alig várható többé. Talán Giovanni Papini áll közülük ma is legközelebb a fiatalokhoz. De ő is két katolikus meggyőződést valló műve — a Jézus élete és Szent Ágoston története — után, legújabb munkájában (Gog, 1931) ugyanazzal a fékezhetetlen harci hévvel fordul egész modern kultúránkkal, állami, gazdasági berendezettségünkkel és minden lehetséges eszményünkkel szemben, mely az „Un uomo finito“-ját már egyszer régebben mesterművé avatta. A könyv utolsó sorainak szerető gyermeki reménysugara éppen nem alkalmas arra, hogy a sok negatívum után lelket öntsön az olvasóba. S ha figyelmes szemünk észrevesz néhány burkolt analógiát, mellyel Papini a fasiszmus némely módszerét bírálja a maga individualizmusa szempontjából, azonnal meggyőződünk arról, hogy alighanem igaza van annak a megállapításnak, mely szerint az idősebb nemzedék gondolkodása túlonnan át van itatva a múlt eszmevilágától, hogyan sem az új olasz lelkeség kifejezésére képes lenne.

Lássuk hát az ifjakat!

A sok szkeptikus csevegés, támadás, hanyag félvállrólvevés után ők úgylátszik elsősorban kezdenek önmagukra eszmélni. Két évvel ezelőtt jelent meg egy regény. Címe: „A közönyösek“. (Gli Indifferenti, 1929). Huszonkétéves „gyerek“-írója egy csapásra híressé lett. Még az évben a könyv harmadik kiadását érte meg és tizenöt-ezer példányban kelt el. Pedig a fiatal író első és azóta is egyetlen regényének páratlan sikerét a hivatalos kritika éppen nem segítette elő. Ez meglehetősen tájékozatlanul állott újszerűsége előtt: megrotta azt a hideg szenvtelenséget, mellyel az erkölcstelen mesét előadja; elcsodálkozott a részletfantázia aprólékos minuciózításán, mely a nagyon sovány történetet oly pompásan megjeleníti. Bennünket első jellemvonása André Gide Immoraliste-jára, regényírói eljárása pedig Marcel Proust „A la recherche du temps perdu“-jére emlékeztet, s figyelmeztet arra az országa határait túlszámalyoló európai érdeklődésre, mi a mai olasz ifúságnak egyik megkülönböztető vonása. Fejtük azonban ki a regény központi alakjának lelki beállítottságát a teljesen partikuláris cselekményből, melyben az megnyilatkozik. Michele özvegy édesanyja egy közönséges gazembernek, Leo Meru-

mecinek a szeretője. Ez napról-napra együtt él a családdal, de ráadásul ki akarja forgatni vagyunkájából, elűzni otthonából. Végül sikerül elcsábítania Michele testvérét, Carlat, ki — bár szívből utálja — majd feleségévé lesz. Maga Michele, anyja barátnéjának, a már élemedett Lisának karmai közé kerül. Látja életének rettenetes ocsmányságát, de nincsen ereje, hogy változtasson rajta. Fantáziájában szépen kidolgozza, magába szuggerálja a becsület bosszúálló elhatározásait, egy pompás jelenetben már elképzeli a törvényszéki tárgyalást, melyen mint Leo gyilkosa kell felelnie tettéért, de gyógyíthatatlan apátiájában minden gesztusa csonka és torz marad. Épp ebben látjuk a regény egyéni történeten túlnövő értelmét. Aki az utolsó évtized egyetemi ifjúságával közvetlenül és folytonos érintkezésben állott, nem tapasztalta-e maga is különösen az első években akaratának emyedségét, a nagy szándékai és elvetelt cselekvései közt való aránytalanságot? Nem betegségnek tűnt-e előttünk sokszor az ő erélyt nélkülöző „minden mindegy“-ük? Itt tehát alkalmasint tipikus jelenségről van szó, melyet Moravia a maga lelkéből vetít ki olyan regényes körülmények közé, melyek minél élesebben állítsák be egész jellemét. Általában a háború utáni nemzedék erkölcsi apátiája jutott egy elsőrendű olasz elbeszélőtehetségen keresztül az európai irodalomban ezidőszerint egyedül álló kifejezéshez! Mária más regényekkel kapcsolatban is emlegetik Moravia nevét (Riccardo Balsamo Crivelli: Vengan Quattini, 1930; Mario Soldati: Salmace, 1930; Adrian! Grego: Remo Maim, 1930), mert bennük Moravia inspirációját vélik valamiképp felfedezni. Ő tehát elevenre tapintott s ha a siker után való hallgatása azt jelenti, hogy éli írásait, még sokat kell tőle várnunk.

Ez az ifjúság azonban új hitet és erőt akar meríteni s ezeket különböző forrásokban keresi. Az egyik: a háború élménye. Talán sehol nem jelenik meg manapság annyi háborús regény, elbeszélés, napló, mint Olaszországban. Csak néhányat jegyzünk fel a legújabb termésből: Luigi Bartolini, *Il ritorno sul Carso*, 1930; Gioacchino Nicoletti, *Sotto la cenere*, 1930; Corrado Alvari, *Vent'anni*, 1931; Giovanni Comisso, *Giorni di guerra*, 1931. De egyben el is választja őket az ilyenmű európai irodalomtól az írók erős humanitása és családi érzése. Valóban azok a szép háborús levelek, melyeket Bemadetto Croce most közöl nápolyi folyóiratában, a *Critica*-ban, mélyen megindítanak bennünket. E nem mesterműve azonban még mindig D'Annunzio Notturnója marad az olaszoknál, épp a benne cicomátlanul megnyilatkozó emberi érzések közvetlensége által. A háború már hit, önfeláldozás, nemzeti eszményért harcolás!

A meggyőződés után való kutatás második forrása: a múltba való visszatekintés. A történeti regény mintha újból érdekelne. Tárgyát pedig főleg a nemzeti újjáéledésnek, az úgynevezett „risorgimento“-nak (1810—1870) korából szereti venni. Ez az időszak ma különösen buzgó vizsgálódások tárgya. A rávonatkozó okmányok közlése és feldolgozása a modern olasz történetírás legfőbb gondja, így még szerencse, ha a regényíró is nem akarja történetíróvá improvizálni magát, a kor szavát követve, mint azt Alfredo Panzini tette. A „Feleséget keresek“ és „Xantippe“ folytatásaképp, az 1859-i olasz-

osztrák háborút tárgyaló kötete után csak az imént jelent meg „Cavour“-ja. Hogy azután ilyenkor a népszerűsítésre és az írói megjelenítésre való törekvésben a történeti igazság nem a legjobban jár, az csak természetes. De maradjunk a regénynél s ne is időzzünk olyan munkáknál, milyenek pl. Ugo Foscolo életének egy epizódját, vagy Passatorenak, a betyár-hazafinak sorsát tárgyalják, mert a „húsz-évesek“ között ebben a körben is tűnt fel egy messze kiváló tehetség. Ferruccio Cappelletti „A csöndes lámpák órája“ (L'ora delle Lampade chete, 1931) című regényét csak néhány héttel ezelőtt tüntette ki az olasz akadémia egyik irodalmi jutalmával. Nehéz erről a hatalmasan megkomponált regényről valamilyen képet adni. Voltaképpen egy milánói márkis-család története a napóleoni háborúk és a restauráció 1810—1821-ig tartó időközében, tehát épp abban a korban, mely az olasz nemzeti újjáéledés legviharosabb szakasza, Oreste Borro del Tindaro márkisnak öt gyermeke van. A legidősebb, Sofia, Hegelhausen osztrák grófhoz ment nőül, de a többiek már a napóleoni uralom szabadabb szellemében nevelkedtek. Alessandra férje, a lengyel Czernoscki Pál herceg az orosz hadjáratban esik el, melyben a harmadik gyermek, Gilberto is résztvesz s csak jegyesének, egy kis milánói varrónőnek segítségével menekül meg a haláltól. A negyedik gyermek, Enrico, „Róma királyának“ apródjaként szerepel Párizsban, majd Torinóban jár egyetemre, míg végül a legkisebb, Matilde, a reichstadti herceg játszótársa lesz, Sofia néje mellett, Bécsben. A család ily szétszóródó élete kitűnő alkalmat nyújt a szerzőnek arra, hogy Párizs, Bécs, Varsó, Milano, Parma, Torino egykorú életét, Walewskát, Metternichet, Federico Confalonierit, Murat-t, a carbonarizmust vegyítse bele regényének szövevényébe. Napoleon bukásáról egy kalapszalonn tulajdonosnőjének elejtett beszélgetéséből értesülünk; a carbonarikkal akkor találkozunk először, mikor Gilberto a titkos jelre tiltott könyveket kap könyvkereskedőtől; Walewskával Varsóban ismerkedik meg Alessandra és hosszú, szoros barátság fejlődik közöttük. Csak ritkábban válik külön a történet szála a regény szövevényétől s szerelnők, hogy hamarabb futna vissza hozzá. S csak olykor hat erőltetetten, ha e kor nagy embereit: Beethovent és Foscolot, Manzont és Stendhalt mindenáron bele akarja szorítani elbeszélésének keretébe.

A családnak kettészakadása megadja F. Cappinak a módot arra is, hogy megbogozza cselekményének drámai csomóját. Metternich a teljesen osztrákká vedlett Sofia urát küldi Pármába, mert egy a Sasfiók kiszabadítására irányuló és Lombardiának felszabadítását célzó összeesküvés szála jutottak kezébe, melyben Gilberto és Enrico is részesek. A gróf nem is habozik beárulni sógorait, de aztán mégis megszegyenülten kullog vissza Bécsbe. Kitor a piemonti lázadás, várják a háborút Ausztria ellen s Alessandra, ennek a szép regénynek legrokonszenvesebb alakja, felkelhet végre csöndes merengéseinek homályos lámpája mellől, örömmel kiáltva öccsének: „Fedd fel világosságodat! Itt az óra!“

Az író mindezt olyan egyszerűen, fordulatosan, érdekfeszítően és retorika nélkül mondja el, olyan jó érzékkel igyekszik beleélni magát

históriai személyeinek lelkébe, s a magában is nacionalista irányú elbeszélésből oly természetesen fejti ki valami mélyen bensőséges hazafiság vissza-visszatérő lírai ritmelloját, hogy az akadémia jutalma a fiatal írónemzedékben aligha érhetett volna méltóbbat.

A háborús- és risorgimento-regény e keletje azonban csak a mai olasz közállapotok kedvező légkörében érhető meg. Az írók azért térnek vissza a nemzeti egység kialakulásának és a háborúnak emlékeihez, mert tanulságot és erőt akarnak belőlük meríteni a maguk kora számára, mely méltóvá akar válni hozzájuk. Teljesen összefüggő jelenség tehát, ha a modern olasz regény harmadik inspirációját a mai társadalmi és politikai életből meríti. Egyáltalán itt az utóbbi húsz év nagy szociális átalakulásai és küzdelmei oly gyors egymásutánban teremtették a próbákat a társadalmi regényre, mint sehol másutt. A háború előtti szociális problémák Pirandello „I vecchi e i giovani”-jában (1913) jutottak szóhoz; a háború korának ifjúsága Borgese „Rubeljában” (1921) és társadalmi harcai Beltramelli „Il cavalier Mostardo”-jában (1920) nyilatkoztak meg; a fasiszmus és kommunizmus élet-halálharcát Mario Sobrero rajzolta a „Pietro e Paolo”-ban (1924). A sort Mario Carli „L’italiano di Mussolini” című regénye (1930) zárja be.

Mario Carli nem a fiatalok közül való. Első novelláskötete 1909-ben jelent meg, azóta több kötet háborús regényt, fasiszta politikai tanulmányt bocsátott közzé. Utolsó műve, mellyel a „Labiadíjat” nyerte el, a mai építő-fasiszmusnak ember-eszményét akarja megrajzolni. Írói kvalitások tekintetében koránt sem versenyezhet Moraviaval és Cappival. Kalandszövése olykor Jack Londonra emlékeztet. A mai olasz törekvések azonban benne nyilvánulnak meg legvilágosabban.

Umberto Aquilonia szenátor egy ősi nagybirtok tulajdonosa Dél-Olaszországban. Mocsaras, rossz talaj, oktalan és gondatlan gazdálkodás teljesen tönkre juttatták a birtokot. A gögös, kapzsi, hatalmaskodó főúr öccsét, Ricciardot is kiűzte Amerikába, hol azonban ez megtanulta az intenzív termelés módszereit és nagy vagyonra tett szert. A regény úgy indul, hogy Ricciardo egy óceánjárón Dorothy leányával visszaérkezik a nápolyi kikötőbe s unokaöccse hazaviszi őket autóján az ősi palotába. Falco Aquilonia fasiszta képviselő az új idők embere. A közgazdasági egyetemen a „Talajfeljavításról” írott munkával nyert doktorátust. A Duce búzacsatáját és ama szándékát, hogy a külföldi tüzelőanyagtól függetlenítse Itáliát, odaadó lelkesedéssel szolgálja. Olyan ember, milyent a fasiszmus álmodik. Testét megedzette a sport; pompás repülő; vannak íróhajlamai; művelt s reális gazda, de mellette technikus és feltaláló; ha kell jó szónok, de a tartalmat nála sohasem homályosítják el üres szóvirágok. Gondolhatjuk, hogyan vérzik ennek a tetterőtől duzzadó ifjúnak a szíve, hogy konzervatív apja nem engedi őt gazdálkodni. A nemzeti termelés szempontjából a birtok elhanyagoltságát szinte hazaárulással határos bűnnek tartja. Egy új felvevőgéppel folytat kísérleteket, a „Teledioscop”-pal, mely az általa felfedezett M.-sugarak segítségével repülőgépről felvenni a talaj alatt rejlő természeti kincsek helyrajzát.

Ezt se próbálhassa ki családi földjein? Atyja mindenben ellene dolgozik. Sőt hozzásegíti a nagy zsidó bankárt, Lindet, kinek hatalmas behozatali érdekeltségei vannak amerikai cégeknél, hogy ellophassa kedvesének, Corának segítségével a fontos találmányt. Mikor azután az agg szenátor ridegen elutasítja, mert fantasztikusnak tartja, Ricciardonak és Falconak azt a tervét, hogy közös tőkével egy nagy konzorciumot szerveznek, mely a hatalmas földbirtok intenzív megművelésével az amerikai behozatalt jelentékenyen megcsökkentené, Falco a fiúi engedelmességnél előbbrevalónak tartja a nemzeti érdeket s egy rendelet kibocsátását provokálja, melynek értelmében az állam, tekintettel teljes elhanyagoltságára, kezelésbe veszi át az Aquilonia-birtokot s megművelését Falco vezetése alatt a helyi hadviseltek szervezésére bízva. Nem két ember harcol itt, de két nemzedék ütközik - meg egymással. Ez a csapás megöli az apát: s bár a fiúnak meglehet az az elégtétele, hogy halálos ágyán elismeri végre igazát, most már expiacióul akarja ezentúl egész életét birtokának rabságában tölteni. Közben kalandos úton visszaszerzi gépét Lindtől, ártalmatlanná teszi a „nemzetellenes tőke“ e képviselőjét és a miniszterelnök éleslátásának köszönheti, hogy a pártban támadt irigyeinek rágalomhadjárata sem tudja elgáncsolni törekvéseit. Mocsarakat vezet le, öntözőcsatornákat épít, modern gépeket hozat, a villanyerő minden lehetőségét kihasználja, katonailag szervezett munkatelepeket állít fel. Termelésre kényszeríti a földet. Ricciardo és Dorothy mellette vannak. A szép amerikai amazon feleségévé lesz. Fia születik. Folytatja kísérleteit. Bizonyos magasságból, aránylag csekély mélységben a föld színe alatt sikerül sótelepeket fölfedeznie. Az a föltevése, hogy M.-sugarainak mélységbehatása egyenes arányban áll a magassággal, melyből kibocsáttattak. Egy szép napon elindul és fúrja magát fölfelé az égboltba. Lélekzete elakad, orrából-szájából vér buggyan, eszméletét elveszti. Egy reflex-mozgással mégis átállítja a kormányt; gépe siklórepüléssel simán földet ér s egy fába ütközve megáll. Mikor felesége odaér, már csak haldokló férje karjai közé teheti utoljára kisfiát. De a gépben ott van a fénykép, melytől Falco szén, vas vagy kőolaj fölfedezését reméli.

A regényben megtalálunk minden problémát, mi a modern Olaszországot érdekli. Mario Carli annak a mai olasz nemzedéknek regényét írta meg, amely a nemzet nagyságának szolgálatába állítja egész egyéni életét. Meghalni is kész érte, mert a „vivere pericolosamente“ hősi elvét vallja. Ki ne találkozott volna már az új olaszokkal ezzel a típusával? S ki ne ismerné fel benne, de a háborús és risorgimento-regények hőseiben is a Moravia által rajzolt apatikus Michelek ellen küzdő Mussolini olaszát: L'Italiano di Mussolini.

A TULIPÁN DIADALÚTJA A TULIPÁNTOS LÁDÁIG

JÖTT ÉS GYŐZÖTT. A XVI. század közepén tűnt fel, a XVII. században meghódította az előkelőket és gazdagokat, akik még az ősi, évezredek rózsát és liliomot is félredobták a tulipánért, a XVIII. században kissé megtorpant diadalútján, de e század vége felé új erőre kapott és a polgári osztályt is hatalmába ejtve, Európa minden országában nemzeti virággá lett, amelyért valóságos versengés indult Belgiumtól egész Magyarorszáig.

Hol volt azonban azelőtt az újkornak ez a diadalmas virága? Hol rejtőzött az egész ókorban és középkorban, amelyek hírét sem hallották.

A tulipán-nemzetség egész Eurázia mérsékelt övében honos, Európának is vannak őshonos tulipánfajai, sok a tulipánja Nyugat-Ázsiának, de még Japánban is ültetett a természet tulipánokat. A történelmi Magyarországnak is ősidők óta kínálhatta magát a szép sárga *Tulipa hungarica* a Kazán-szorosban, ahol azonban csak Rochel fedezte fel nagy későn, 1835-ben.

Európában addig, amíg a Konstantinápolyból hozott kerti tulipán el nem terjedt, senki sem foglalkozott a tulipánnal. Ázsiában azonban nagyon ősi idők óta ismerik és használják a hagymáját. Herman Ottó nagyon szép és költői képet rajzolt a tulipán fölfedezéséről. A nyugatázsiai tulipánmezők pompás színhatásában keresi a magyarázatot. Valóban ezek a tulipánmezők — bár szépségük rendkívül gyorsan múlik — varázserővel bővülnek el a civilizált embert, akit megtanítottak a művészeti és táj szépségekre. De Herman Ottó elfeledkezett arról, hogy a szabad természetben élő és azzal a mindennapi kenyérért halálos harcot folytató primitív embernek ilyesmihez nincsen érzéke.

Egészen másutt kell keresnünk a tulipán ősi fölfedezésének magyarázatát. A primitív ember szemében a tulipán nem lehet és nem is volt más, mint hagyma. Egyike azoknak a hagymáknak, amelyeket eledelnek gyűjtött a pusztában. Ma is egész Ázsiában fogyasztják a tulipánhagymát, mint általában a liliomféle növények hagymáit. A tulipán-nemzetség egyik japáni faja a tudományban a *Tulipa edulis* nevet viseli. Hogy milyen általános Japánban a virághagymának eledelként való fogyasztása, jellemzően írja le Molisch: „Nagyon meglepett Japánban az a szokás, hogy a liliomot is felhasználják zöldségnek. Az európai ember a liliom nevének említésekor a virág szépségére... gondol. Azonban eszébe sem jut, hogy a liliomhagymát megegye. A japáni ember másként gondolkodik, mert Japánban több liliom, így a *Lilium tigrinum*, *japonicum*, *Thunbergianum* és *auratum* hagymája drága és nagyrabecsült élelmiszer. Ezek

a liliomok Japánban a szabad természetben éppen úgy találhatók, mint a kertekben, ahol részben hagymájukért, részben virágjukért ültetik őket.“

De ezért ne ítéljük el könnyelműen az ázsiaiakat, Európában is sokan ettek már tulipánhagymát. Clusius írja, hogy a tulipán még 1570 körül egészen ismeretlen volt Antwerpenben és így megesett, hogy az egyik kereskedő Konstantinápolyból bitorposztó-szállítmányai ráadásul nagyobb mennyiségű tulipánhagymát kapván, nem tudta mihez kezdjen vele. Végre is vacsorát készített belőlük, a főlös darabokat elültette a zöldséges kertben. Magyarországon sem vetették meg a tulipánhagymát. Csapó József írja 1775-ben: „Némelyek mint a répát úgy eszik s készíttetik a gyökerét és tápláló s magot nevelő erejűnek tartják. De külsőképpen is jó oszlató eszköz.“

Tehát a kerti tulipán megíratlan őstörténete az emberi táplálkozás fejezetébe tartozik. A tulipán hagymája mérges ugyan, nyersen fogyasztva hányást okoz, de mint sok más eledelként fogyasztott növény mérge, a tulipáné is elbomlik a főzés hatására.

Így ismerték meg az ázsiai népek a tulipánt és sok más hagymás és gumós társát, amelyek közül valamikor a XVI. század elején a diadalmas ozmán törökség kiválogatta a maga kerti virágait, de a hatalom és gazdagság fényében ezek a hagymák és gumók szép virágjuk révén kerti dísszé léptek elő és egészen új szerepet tölthettek be a szultánok és basák udvarában.

A XVI. század közepén Konstantinápolyból Európába indult hódító útra az ázsiai puszták szép virágú hagymája. Ennek első írott emlékét I. Ferdinand konstantinápolyi követe, Busbecq, 1554 szeptemberében Micault barátjához küldött levele őrzi, amelyben ezt olvassuk: „Egy napot Drinápolyban töltvén, Konstantinápoly felé közeledőben, már a város szomszédságában, azokon a helyeken, ahol áthaladtunk, nagyszámú virágot láttunk, nárciszokat, jácintokat és azt a virágot, amelyet a törökök tulipánnak neveznek. Ezen nem kevésbé csodálkoztunk, mert éppen tél közepe volt, az az évszak, amely legkevésbé sem barátja a virágoknak. Görögország annyira bővelkedik erős illatú virágokban, hogy ahol sok van belőlük, megfájdítják az ember fejét, ellenben a tulipánnak nincs vagy csak gyenge az illata és csak színének változatosságával és szépségével hívja magára a figyelmet.“

Ennek a följegyzésnek később nagy jelentőséget tulajdonítottak és többen úgy tüntették fel Busbecqet, mintha ő küldte volna Európába az első tulipánokat. De ez helytelen feltevés, amellyel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy az első Közép-Európában virágzó tulipán származásáról semmit sem tudunk. Közép-Európában tudvalevőleg Augsburgban 1559-ben Johann Herwart polgár kertjében nyílt az első tulipán. Az új virágnak híre hamarosan eljutott Zürichbe is, ahol Konrad Gessner orvos és kiváló természettudós fülébe jutván, ez nyomban megszerezte a rajzát és leírását és 1561-ben *Tulipa turcarum* néven Valerius Cordus *Annotationes* címen kiadott munkájának függelékeként közzé is tette. Ezen az alapon adta később Linné a közönséges kerti tulipánnak a tudományban a *Tulipa Gesneriana* nevet.

Azonban az augsburgi tulipán kétségtelenül csak egy volt a több közül. Mások is jutottak kereskedelmi összeköttetések révén tulipánhoz, hiszen ahány keleti virág feltűnt Konstantinápolyban, mindannyi külön úton vándorolt Európába. Éppen ezért az európai tulipán-kultusz kifejlődésében nem szabad elfeledkezni arról sem, amit röviden és Jókai után szabadon törökvilágnak nevezhetünk Európában. Mert bizony nemcsak Magyarországon volt akkor törökvilág, hanem egész Európában. A győző mindenütt elismerést arat, mindenki utánozni, követni akarja. A tulipán csak egyik eleme annak a török divatnak, amely akkor egész Európában hódított. A török győzelmek nélkül a tulipán alighanem ma is hagymapótlék lenne és senki sem beszélne róla.

Legnagyobb érdemet szerzett a tulipán európai elterjesztése és kerti felkarolása körül Clusius, aki Bécsben valóságos szenvedéllyel gyűjtötte a különféle tulipánokat és 1583-ban megjelent munkájában már tízféle tulipánt írt és rajzolt le. Bizonyos, hogy az európai tulipán-kultusz apjának Clusiuszt kell neveznünk, ő gyűjtötte és ő terjesztette először a tulipánújdomságokat kifogyhatatlan szorgalommal és ő szakított először a rózsakultusszal: Pannónia növényeiről írott munkájában csak hét oldalt áldozott a rózsáknak, ugyanakkor huszonnégyet a tulipánoknak.

Magyarországon a tulipán európai történetének ebben az első korszakában még egyáltalában nem keltett feltűnést. Később ugyan, mikor ez a virág Európa-szerte nemzeti virággá lett, a magyar kutatók is igyekeztek felfokozni magyarországi első szereplését és azt valamilyen módon visszavetíteték a XVI. századba, de mindeddig eredménytelenül. A föltevésekkel szemben két pozitívumot kell kiemelnünk. Az egyik, hogy XVI. századbeli növényjegyzékeink nem ismerik a tulipánnak még nevét sem. Hiába keressük a tulipánt Bejthe István névjegyzékében, Melius Herbáriumában, Bejthe András Füveskönyvében és Szikszai Fabricius Balázs szójegyzékének első, Pesthy Gáspár által megpótolta és kiadott szójegyzékében, holott Bejthe István közvetlenül érintkezett Németújvárral a tulipánkultusz atyjával, ha tehát lett volna tulipán a németújvári kertben, semmiesetre sem hagyta volna ki a nevét növénynévjegyzékéből. A másik fontos körülmény — és ezt azokkal szemben kell hangsúlyoznunk, akik lehetségesnek tartják, hogy a magyarság közvetlenül a megszálló törököktől kapta volna a tulipánt és nyugatra továbbította volna — annak a kornak óriási kertészeti irodalma és figyelme. Ha kaptak volna nyugaton magyar közvetítésű tulipánt, okvetlenül nyomát kellene lelnünk a botanikai irodalomban.

A XVII. századdal új korszak kezdődik a tulipán történetében, amelyet leghelyesebben a barokk tulipánkorának nevezhetünk. E korszak színtere Hollandia és Franciaország. Előbbi a tulipomániával és a virágfestők bizarr tulipánjaival tette magát emlékezetessé a tulipán történetében, utóbbi a tulipánmotívum megteremtésével.

A tulipománia botanikai alapja a tulipán bámulatos változékonysága. A XVII. század elején, az akkor ismert kerti virágok éppen nem tűntek fel változékonyságukkal. A rózsával és a liliummal szemben a tulipán változékonysága valóban nagyon feltűnő. A

tulipántenyésztők csakhamar észrevették, hogy egyazon töről eredő tulipánmagvakból nagyon különböző színű utódok kelnek. Továbbá az is csakhamar szemükbe ötlött, hogy amint a hagyma öregedik, a virágokon az alapszín bizonyos árnyalatokat kap: a kertészek nyelvén rektifikálódik. És mert az a kor valósággal vadászott a virág-újdonságokra, gyorsan divattá lett az újdonságok hajszája a kerti tulipán kis körében is.

Ezt a divatot és szenvedélyt használták ki az élelmes hollandus virágtenyésztők. Valóságos tőzsdét alakítottak, ahol egyre magasabbra verték fel — mai tőzsdei műszóval mondván — a papiros-tulipán árát. A mi nemzedékünk ismeri, hogy mire képes a tőzsdei konjunktúra. Ilyen konjunktúra volt akkor Hollandiában a tulipán. Annyira specializálódott a tulipánüzlet, hogy már nem darabszám, hanem súlyra adták a tulipánhagymát, mint a drágaköveket. A legkiválóbb tulipántenyésztőket pedig kiküldték bizottsági tagoknak, hogy a meghatározott súlyú tulipánhagymát elárverezzék. Némely hagyma naponta gazdát cserélt és szerényen néhány forinttal kezdve pályafutását, végül százakkal fizették. A legszerencsésebb hagymák 1000—2000 forint áron jutottak végleges tulajdonosukhoz. Az örület úgy elfogta az embereket, hogy sokan eladták házukat, a takácsok szövőszéküket, a gazdák földjüket és egész vagyonukat tulipánhagymákba fektették. Akinek nem volt pénze, természetben egyenlítette ki a hagyma árát, ökrökkel, juhokkal, borjával, búzával, rizzsel, vajjal stb.

A vége pedig ugyanaz lett, mint a világháború után hírhedtté vált konjunktúráé: kijózanodás és a könnyelműek anyagi csődje. A hollandi tulipománia 1634-ben ért a tetőfokára, de nemsokára beleavatkoztak a hatóságok és 1637-ben egyik napról a másikra összeomlott az egész tulipántőzsde és vele eltűntek a magas árak is. A tulipántenyésztés nem szűnt meg ezzel, de mindenestre vége volt az esztelen tőzsdézésnek és megnyílt az útja a tisztességes tulipánkertészkedésnek.

A tulipomániával nőtt nagyra Hollandiában a barokk virágfestészet is, amelynek klasszikusa gyanánt Dániel Seghers ismeretes, majd David de Heem, aki egész virágfestő családnak lett a megalapítója. Végül Jan van Huijsum és Rachel Ruijsch a XVIII. századba telepítették át a virágfestészetet. Hogy mennyire szoros volt a kapcsolata a virágfestészetnek a hollandi virágtenyésztéssel, mutatja Davis de Heem példája, aki mint virágkereskedések cégérfestője kezdte pályáját. És az a Hollandia, amely nyomorban tengette olyan festőit, mint Rembrandt és Frans Hals, kitüntetésekkel halmozta el a virágfestőket, és egész kötet dicsőítő költeménnyel hódolt Rachel Ruijschnak.

A hollandi virágfestők teremtették meg a barokk tulipánmotívumot. A barokk tulipán egészen más, mint a későbbiek. Aki a barokk virágfestők képeiben elgyönyörködik, csakhamar észreveszi, hogy a barokk korban sohasem festettek simavonalú és egyszínű tulipánokat, hanem lehetőleg cikornyásra rajzolták a szirmokat és tarkára festették a színét. Annak a komak a papagáj-tulipánok voltak a legeszményibb virágai.

Franciaországban a tulipán híre a Bourbonokkal nőtt nagyra, akik a XVII. századtól egészen a francia forradalomig egész Európa

divatját irányították. A barokk hatására XIII. Lajos ruháján a renaissance motívumokat virágokkal cserélte fel és erre a célra udvari festőit is igénybe vette. Ilyen célra festette Jean Robin kertjében Pierre Valiét híres virágminta-könyvét, amely 1623-ban jelent meg és benne a sokféle virágminta között nagyobb számban szerepel a tulipán is. Természetesen a barokk tulipán! Nemsokára eljutottak Franciaországba is a hollandi virágfestők tanítványai és kezükön hihetetlenül bizarrá fejlődött a cifra barokk tulipánmotívum.

Németországban és Magyarországon a XVII. század első felében szintén divatos lett a tulipánkert, de mert ezek az országok sokkal szegényebbek voltak, a tulipánláz is sokkal szerényebb keretek között mozgott. Németországban még a virágfestészet is utánzókra talált, Magyarországra ez már egyáltalában nem jutott el.

Magyarországon az első tulipánokat Pozsonyban nevelték és Pozsonyból terjedt el a tulipán az egész országban, Erdélyben is. A XVII. század első felében — mint Takáts Sándor írja, aid történeti művei mellett a magyar kertészkedés adatait is nagy szeretettel kutatja — „Pozsony lesz a hazai virágmagkereskedés gócpontja s Thurzó György, Czobor Erzsébet, Lorántffy Zsuzsánna stb. Pozsonyban szerzik a virágmagvakat. Természetesen virághagymákat is itt lehetett legszebbeket kapni. Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony is többször hozatott Pozsonyból virághagymákat. Az 1646. év őszén például bizonyos Janovics nevű ember 131 tulipángyökeret és 12 teljesvirágú nárciszt küld neki.“ Pozsony nagy barokk virágkultuszának, amely tulajdonképpen kezdete a modern magyar virágkultusznak, két kiváló írott emléke Heindel Ferdinánd ügyvéd kertjének 1651-ben megjelent katalógusa, amely azonban sajnos csak töredékben ismeretes, és Lippay György primási kertjének Lippay János által írt kiváló megörökítése, a magyar kertészet úttörő műve, a Posoni Kert, amelynek virágokkal foglalkozó része 1664-ben látott napvilágot.

Mind Lippay, mind Heindel kertjében nevezetes szerepet játszottak a tulipánok. A primási kertben, hol talán már a XVII. század elején még gróf Forgách Ferenc, a kardinális, ültette az első tulipánokat, három fajtát is tartották Lippay idejében: Tulipa Gesneriana, Clusiana és suaveolens. Az élőbbemről ezt írja Lippay János: „Legszebbek és nemesebbek az niderlandi tulipák, kiknek sok különböző színeknek leírásával nem akartam terhelni az kegyes olvasót. Éppen zöldek is, éppen megszínűek és több leírhatatlan külömb-külömbféle színnel természetül festetett tulipák, kik többen találatnak ezen dicsiretes kertben kétszáz elegyes színűeknél. Az többinek nemeségét fejezze be dicsőségével a teljes levelű tulipa, aranyszínű, narancsszínű, veressel elegyes levelei, némelyek közepe és széle zöld, némelynek levelei zöld, sárga és veres csapás rajtok: van közönségesen 60 s 80 levele egynek.“

A magyar tulipánkultusz kezdeteit kétségtelenül Pozsonyban és a primási kertben kell keresnünk, fenntartója pedig Lippay János kertészeti kézikönyve volt, a Posoni kert, amely a XVIII. század közepén új nyomatban jelent meg Győrben, mert akkora már a régi példányokat nagyrészt elnyűtték. Eljutott Magyarországra a XVII. század-

ban az iparművészeti barokk tulipán is, amire nézve legújabbán Csefkó Gyula sorolt fel több adatot.

Azonban a barokk korban csak a főúri körökben beszélhetünk tulipánkultusról, egyáltalában a barokk tulipán az előkelők, gazdagok és kiváltságosak virága volt és amint a felvilágosodás és a francia forradalom szele megdöntötte a Lajosok uralmát és a nemesi kiváltságokat, megbukott a barokktulipán is és vele az egész barokktulipánkultusz, amelyet már amúgy is háttérbe szorított a gyengédséget és aprólékos-ságot eszményítő rokokó. Végül az empire teljesen megsemmisítette a barokk hatalmas lendületét és a cifra barokk tulipán dicsőségének még emlékét is eltemette. Ha olyan díszmunkák, mint Munting és Elsholz *Theatrum tuliparum*-ja (1661) és más hasonlók nem őriznék emlékét a könyvtárakban, szinte el sem hinnők, hogy a barokk tulipánkultusz valóság volt, és ha Weinmann *Phythanthoza-iconographiájában*, amely 1745-ben jelent meg, nem olvasnánk, hogy „a különböző tulipánok számát meg sem lehet határozni, egyedül a Pappenheimok kertjében ötezer fajta volt, s ezekből még újak állottak elő“, akár mesének is mondhatnánk az egészet.

Mert az a tulipán, amelyet ma ismerünk, szinte egyáltalában nem hasonlít a barokk tulipánhoz, sem a kertben, sem a művészetben, sem az irodalomban. Ez már a polgári tulipán, amely lassanként alakult a XVIII. század közepétől kezdve. Ekkor ugyanis lassanként elmaradtak a régi barokk vevők, akik a változatosságot hajhászták a tulipánban, és új vevők jelentek meg, az anyagilag egyre erősödő és a politikában is egyre jobban előretörő polgári osztály tagjai, akik azonban egyszerűbb és tartósabb tulipánokat kerestek. Ennek hatása alatt Haarlemben felhagytak az újabb és újabb változatok előállításával és idővel tulipán-bizottság alakult, amely ma is évente összeül és egységes elvek szerint bírálja el a tenyésztők virágait. A polgári ízlésnek megfelelően az új tulipánok virága lehetőleg kerek és zárt, annyira zárt, hogy csak a virágzás végén nyílik fel, továbbá szinte kivétel nélkül egyszínű, de színe nagyon élénk. Ezeknek a tenyésztői elveknek eredményeként állott elő a múlt század második felében az úgynevezett Darwin-tulipán, azóta ezt tartják a legnemesebb kerti tulipánnak.

A polgári ízlés azonban természetesen nemcsak a tulipántenyésztést változtatta meg, hanem a tulipán művészeti felhasználását is. A képzőművészetben ugyan nem kapott többé olyan előkelő helyet ez a virág, mint a XVII. században, mert a XIX. század virágfestészete tájképeket kedvelt, annál nevezetesebb helyet foglalt el a tulipán az iparművészetben, ahol szinte egészen kiszorította a régies liliomot és a rózsát meg a szegfű mellett szinte állandóan megtalálható a kisebb és egyszerűbb, polgári, németesen úgynevezett *biedermeier*-csokorban.

Ez a csokor kedvenc mintája lett a XVIII. század második felében a díszítő művészetnek, minden házi tárgyon megtaláljuk, bútoron, női kézimunkákon éppen úgy, mint az edényeken. A jólétnek ezek az eszközei ekkor terjedtek nagyobb mértékben a nép körében, ezért a népies virágdísz mindenütt, egész Európában, legfőként ez a *biedermeier*-csokor, amely idővel egészen kiszorította a barokk címerszerű díszet, valamint a régi renaissance akantuszt.

Elterjedvén a polgári iparművészet körében a tulipán, népszerűsége már a XIX. század elején annyira megnőtt, hogy valósággal nemzeti virággá lett, amelyért lassanként bizonyos verseny fejlődött ki Európa nemzetei között, elfeledkezvén arról, hogy a tulipánt elvitathatatlanul az ozmánok avatták kerti virággá és Európa már készen kapta, tehát a tulipán sem nem hollandi, sem nem német, sem pedig magyar virág.

A versenyt a belgák nyitották meg, akik 1825-ben Genfben a botanikus kertben elhelyezték Busbecqnek, a flandriai születésű tudós államférfiúnak mellsobrát és köréje orgonát és tulipánokat ültettek, jelezvén, hogy a tulipán felfedezése Busbecq érdeme, ami kétségtelenül túlzás. A németek Herwart révén követelik magukénak a tulipánt, mert Herwart kertjében nyílt az első középeurópai tulipán, Gessner érdemeit Linné is megörökítette a tulipán tudományos nevében.

Természetesen a versenyből mi magyarok sem maradhattunk el s bár megkésve, de annál merészebb elmélettel léptünk fel, azon a címen követelve a tulipánt, hogy a honfoglaló magyarság már akkor hozta magával, amikor még egész Európa híre-hamvát sem hallotta. A tulipán történetében ez az elmélet később olyan fejezetté nőtte ki magát, amelyet méltán nevezhetünk a magyar tulpománia korszakának. Ezt a korszakot Huszka József nyitotta meg 1885-ben, aki a Művészi Ipar című folyóirat első évfolyamában A 'debreceni cifraszűr' című cikkében egyebek között ezt írta:

„Ha egy kicsit megembereljük magunkat és szabadultunk amaz előítélet-től; hogy hozzánk mindent külföldről hoztak, könnyen meggyőződhetünk róla, hogy hazánk is volt befolyással a vele érintkező külföldre, ami némi kereséssel több téren kimutatható. Hihetetlen, hogy a fényes magyar urakat s a legvitéz-ebb katonát, a huszárt ne utánozzák a külföldiek s ne akarjanak hozzájuk hasonlítani. Igazolja ezt a huszáruha mai nemzetközi jellege. Részemről hiszem, hogy nemzeti díszítményünk nem egy eleme ment át a barokk ízlésbe, melynek rózsá-, tulipán- és szegfűalakjai nem mind tengeri úton, Hollandián át érkeztek a Keletről Európába, hanem magyar révén jutottak közhasználatba. Különben hogy a XVI. század utolsó éveiben nemcsak a szűrt, de a subát is utánozták külföldön, szintén kimutatható...“

Valószínű, hogy Huszka maga sem tudta, mekkora lavinát indított meg ezekkel a szavaival, amelyekben sok más mellett az a különös állítás is foglaltatik, hogy Hollandia tengeren át hozta Európába a rózsát és szegfűvet, amit tudomásom szerint soha senki nem hangoztatott. Maga Huszka ugyan nagyon óvatosan kezelte a magyar tulipánt, így például az idézett cikkben is azt írja, hogy „a szürdíszítések elemei között a szegfűt és tulipánt is feltalálhatjuk az egyetemes rózsá mellett, ámbár elég ritkán.“ Később is Magyar ornamentika című művében, amely 1898-ban jelent meg, hangsúlyozza, hogy a liliumot gyakran összezavarják az ornamentikában a tulipánnal, mivel pedig maga is látja, hogy a magyar népies ornamentika úgynevezett tulipánja csak stilizált motívum, a naturalisztikus tulipán pedig nagyon ritka, bevonta elméletébe a tüzes liliumot (*Lilium bulbiferum*), amivel véglegessé tette a zűrzavart.

Ámde az elmélet csak elmélet marad, ha nem lép ki valamiképpen az életbe és ott meg nem erősödik. A magyar tulipán ezt az eleven erőt 1904—1906-ban szerezte a tulipánmozgalom idején, amikor a dara-

bont kormány ellen társadalmi mozgalom indult, amely jelvényeül a tulipánt választotta és végül a koalíciós kormány megalakulásával ért véget. Ekkor politikai céljaik támogatására a politikusok tulipánkertek alapítására hívták fel a társadalmat és ezt az inkább politikai, mint nemzeti mozgalmat a kereskedelem is igyekezett felhasználni.

Az első, még szerény bizonyíték az ősmagyar tulipán mellett 1904-ben jelent meg A kert című folyóiratban. Rodiczky Jenő közöl itt szemelvényeket a *Tropheum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiacae* című, 1700-ban Bécsben megjelent munkából, amely az Eszterházy-család őseit mutatja be, természetesen korszerű, vagyis XVII. századbeli öltözékben és díszekkel. Az a kor tudvaleg még egyáltalában nem ismerte a korszerűséget. Hogy néhány nőalak, aki még a középkorban élt, tulipánt tart a kezében, akkor nem keltett meglepetést. Mikor azonban Rodiczky azt írja, hogy „a nyilván családi képek után készített fametszeteken“, ezzel az egész munka történelmi vonatkozásait meghamisítja és ezzel vetette el a magját annak, hogy későbbi felületes olvasók, mint az ősmagyar tulipán bizonyítékára hivatkoznak cikkére.

Szomorú szüleménye a magyar tulpomániának Vaszary Mihály műve, amely A haarlemi tulipán címmel 1907-ben jelent meg. Vaszary minden lelkiismeretfurdalás nélkül hamisítja meg ebben a művében az egész magyar történelmet. Neki nem gond kimutatni, hogy a honfoglalók díszítőművészetében mindenütt megvan a tulipán, az sem, hogy az Árpádok és vegyesházi királyok pénzein, címereiben, sőt a koronázási paláston és Mátyás trónkártyáján is kimutassa ezt a virágot. Az ember nem tudja, bosszankodik, vagy kétségbeessen, mikor azt olvassa, hogy „Salamon király dénárjain az alak fejénél, jobbról és balról is egy-egy hagymás tulipán látható“, avagy hogy „IV. Béla király ú. n. szükségpénzén az ülőhelyzetben ábrázolt alak hagymás tulipánt tart a kezében“, hiszen mindenki tudja, hogy a pénzeken ábrázolt királyi alakok fején korona van, kezükben pedig nem tarthatnak mást, mint a jogart és az országalmát. De Vaszary az Anjou-liliomot is megmagyarosítja, írván: „feltűnő, hogy az Anjouknál eleinte a tulipán szerepel, mint díszítő motívum, később már a liliom.“ Az sem utolsó, mikor azt olvassuk Vaszary munkájában, hogy „a szepeshelyi főltár szárnyképén, melynek felső részén Szt. László, Szt. Imre és Szt. István királyok vannak ábrázolva, Szt. Imre herceg kezében több szál fehér tulipánt (és nem liliomot) tart.“

Hol keressünk minderre magyarázatot. Talán elég, ha leszögezzem, hogy mind A Kert című lapnak, mind A harlemi tulipán című munkának Mauthner Ödön cs. és kir. udvari magkereskedése a kiadója.

Ilyen kezdet után valóban szerény bukdácsolásnak kell minősítenünk a fiatalabb nemzedék tulpomániáját, akik minden virágszerű, háromcsúcsú iparművészeti motívumot tulipánnak neveznek, de feltűnő célzatossággal csak régi magyar és keleti holmikon látják meg ezt a motívumot, amely nagyon különböző eredetű lehet, azonban legtöbbször egyáltalában nem virágról mintázták, hanem egyszerűen figurális vonalkombináció, amelynek semmiféle naturalisztikus tárgyi vonatkozása nincsen.

Így született meg a tulipántos láda romantikája, melyet már Sebestyén Gyula 1927-ben megcáfolt A magyarság ládái című cikkében a Magyar Nyelvben: „A magyar népek a művelt közönség körében (legalább hírből) legismertebb ládaformája a tulipántos láda. De mivel a tulipánnövény csak a XVI. században került Európába, az olasz vagy német eredetű tulipán szó meg éppen csak a XVII. század közepe táján honosodott meg nyelvünkben, s ezenfelül még a láda szó is német eredetű, azért nyilvánvaló, hogy az úgynevezett tulipántos láda nem lehet a magyarságnak legrégebb ládaformája.“

Ámde a tulipántos láda csak a tulipántos romantika szerint magyar különlegesség, a valóság az, hogy a naturalisztikus tulipánmotívum a nyugati nemzetek polgári ládáin, bútorain, edényein és más tárgyain — miként erről a Deutsche Volkskunst című sorozat könyveiben lapozgatva mindenki könnyen meggyőződhet — sokkal gyakoribb, mint Magyarországon, és a magyar iparosság ládái éppen úgy renaissance díszet viselnek a renaissance korában és barokk díszet a barokk korban, mint mindenütt nyugaton. Az már azután más lapra tartozik, hogy Vaszary mindenképpen tulipánmotívumot akar látni a kassai múzeum nagyon jellegzetes renaissance díszű, valószínűleg XVI. századbeli kelengyelládáján és hogy a XVII. és XVIII. század néhány magyar ládáján, amelyek azonban egyáltalában nem népiesek, hanem csak azt bizonyítják, hogy Magyarország akkor is szegény volt és kénytelen-ségből megelégedett az olcsó festett ládákkal; a tulipánmániára néző tulipánnak néz minden virágszerűvé stilizált és élénk színűre festett akantusz-kombinációt.

Ámde még az újabb és polgári körből származó, tehát az úgynevezett népies tulipántos ládákon sem gyakori a naturalisztikus tulipán, legtöbb tulipánmotívum ezeken is csak stilizált motívum, amelynek a tulipánvirághoz semmi köze sincs. Györfly István „A cifraszűr” című legújabb munkájában kimutatta, hogy a cifraszűr legnépszerűbb virágmotívumai a rózsza és a szegfű. A tulipán már csak ezekből származott a vonalak egyszerűsítése következtében. Ugyanezt elmondhatjuk a magyar bútorok, közöttük a ládák díszítő motívumairól, is. A kapuk, kivált a székelykapuk tulipánja pedig nem más, mint szőlőlevél-stilizáció; néha a tulipánokat, vagyis stilizált leveleket hordó indán még a fűtök is láthatók a „tulipánok” között. A magyarságnak tehát még újabb időben sem lett kedvence a tulipán. Nem véletlen, hogy Petőfi egyetlen költeményében sem említi a nevet, nyilván nem is ismerte.

Legújabbban több országban megkísérelték a kertészek, hogy függetlenítsék magukat és országukat a tulipántenyésztésben Haarlemtől és ezzel is javítsák országuk külkereskedelmi mérlegét. A német kertészek által elért németországi eredmények arra készítettek Varga Mártont, a zuglói kertészképző iskola igazgatóját, hogy Magyarországon is kísérletet tegyen a tulipántenyésztés meghonosításával. Haarlemből hozott tulipánokkal keresztezéseket végzett, és amennyire a hároméves tapasztalatokból következtetni lehet, terve máris megvalósultnak tekinthető.

AZ ÚJ MŰVÉSZÉT ÉS A KÖZÖNSÉG

SOHASEM volt oly nagy az ellentét a művészet és a közízlés között, mint napjainkban. Általános a panasz, hogy az új művészet értelmetlen, hogy a műalkotás elvesztette kapcsolatát azzal, akinek készül, a közönséggel. Kivételképpen csak az építészetet lehet említeni, mely az újításaiban rejlő egészséges praktikummal mind nagyobb és nagyobb táborot gyűjt maga köré. Ezzel szemben az úgynevezett ábrázoló művészetek s a közízlés között áthidalhatatlan szakadék tátong, hasonlóan a zenéhez és az irodalomhoz, mely ugyanezekkel a bajokkal küzd, ha nem oly nagy mértékben is.

A szakadás nem régi keletű, körülbelül a háborús esztendőök óta vált akúttá, a legegyszerűbb szemlélő előtt is nyilvánvalóvá. Tíz-tizenöt év óta a látogatók — kiki temperamentuma szerint — fejcsóválva, fogcsikorgatva vagy mosolyogva nézik a kiállítások képeit és szobrait. Kitért a harc a művész és a vásárló között s noha az utóbbi számszerűen és tekintélyben erősebbnek látszik, mindeddig nem aratott diadalt. A művészek továbbra is kitartanak állásfoglalásuk mellett.

Aki e harc láttára meg tudja őrizni tárgyilagosságát, nem tétélezheti fél, hogy szerte a világban valamennyi új festő és szobrász a pathológia birodalmába tartoznék. Azt sem hiheti, hogy a közönség értelmi színvonala mélypontig süllyedt volna. A szakadás okát nyilván másutt kell keresni.

A nagy per évtizedes iratsomóiban nehéz rábukanni az igazságra. Felperes és alperes egyaránt vádolja egymást. Legegyszerűbb, ha emlékezetben visszatérünk a múltba s a kérdést annak genetikáján keresztül próbáljuk megvilágítani.

Az európai művészetben — melynek történetét éljük — a múlt század második feléig teljes volt a harmónia a művészet és a közízlés között. A műalkotások megértéssel találtak, nagy általánosságban azt is lehet mondani, hogy a kiváló műveket koruk felismerte és rendkívüli becsben tartotta. Nemzetektől nemzetek vették át a vezetést, az olasz művészet hosszú uralma után a XVIII. században a francia szerezte meg a marsallbotot s azóta valamennyi jelentékeny, internacionális stílust eredményező megmozdulás francia földről indult el hódító útjára. A rokokó, klasszicizmus, romantika s végül a naturalizmus után 1870 körül az impresszionizmus bontotta ki szárnyait s szállott el a kontinens felett. Közöttük az időrendben legutóbbi impresszionizmus az, mely a kétely, a vizsály, a hosszú harc csiráit elhintette. Az impresszionizmus jelentkezése döntő fordulat volt,

melynek súlyát a maga kora nem ismerte fel s melynek végzetes hatására máig nem mutattak rá.

Az európai művészet az impresszionizmusig a tárgyi képzetek alapján állt, azaz a természet egyes részleteinek képzeteit használta fel alkotásaiban. Ezt a hosszú ideig uralkodó irányzatot imitativ művészetnek is lehet nevezni, mert a természetben látott és lehetőség szerint leutánczott formákból alakította műveit. Csupán lehetőség szerint, mert amennyiben a tárgyas formák ellentétbe kerültek a mű absztrakt kívánalmaival (kompozíció, tónus stb.), egyszerűen átalakította azokat. Például idézhetjük Michelangelo Éj-nek nevezett fekvő női aktját, melynek egyik lába 10 cm-nél hosszabb, mint a másik, idézhetjük Paolo Ucello freskóinak zöld alakjait. Tulajdonképpen ezek a változtatások is az imitativ művészet érdekében történtek: adott környezetben a valóságérzést fokozták.

A múlt század második felében jelentkező impresszionizmus az analitikus és történelmi szemlélet korának gyermeke volt. A tudomány valamennyi ágában meginduló hatalmas revíziós mozgalmak nem maradhattak hatástalanul a művészetre sem. A kivirágzó történelmi szemlélet lehetővé tette, hogy a művész megértse más szempontokat is, ne csak a magáét. A festők ráeszméltek, hogy a korstíluson kívül, melyet minden időkben addig egyedül üdvöztőnek tartottak, van más, éppoly jogosult stílus is. Ez a megismerés rendkívül sokat értett a hitnek s ez az oka annak, hogy az impresszionizmus szemlélete merőben elválnak az előző korokétól. A Courbet nevével összekapcsolt naturalizmussal együtt a művészeti kultúra is eltűnt egy időre s helyét a művészeti civilizáció váltotta fel — hogy Spengler meghaladott, de részleteiben helytálló frazeológiáját használjuk.

Mi volt az impresszionizmusban az a merőben új elem, ami a nagy fordulat kovászává vált? Az európai művészet az imitativ jelleghez ragaszkodott s a tárgyi képzetek alapján állott. Vele szemben az impresszionizmus ha nem vetette is el, de háttérbe szorította a tárgyi képzeteket s helyébe az atmoszférát helyezte. Az impresszionista kép — gondoljunk legtisztább, legjellegzetesebb példaira, Monet és Renoir vásznaira — nem az embert és a növényzetet festette, hanem azt a réteget, mely a festő és a tárgy között elterül: az atmoszférát. Az impresszionizmus az atmoszférának mint világgépnek művészete. Itt, ezen a szűk résen csúszik be a szempontbeli absztrakció, hogy egyre nagyobb és nagyobb részt követeljen a művészi munka processzusában.

Ezt az elhatározó fordulatot a közönség nem vette észre, mert az impresszionizmus atmoszférafestésével elérte, hogy a képek rendkívül erős valóságérzést szuggeráltak. A levegővel, fényvel átítatott festmények elfeledtették a szempontbeli absztrakciót s azt is, hogy az új irányzatot már csak egy vékony szál köti össze az előbbi művészettel. Elvetette a tárgyi képzetek nagy részét, elvetette azokat az absztrakt kívánalmakat (formai és színbeli kompozíció), melyek a régi műalkotásokat egybetartották. Jelentékeny ellenállás nélkül diadalmaskodott, nem keltett nagyobb megbotránkozást, mint bármelyik előző új stílus beköszöntése, amely minden időben kiváltotta a konzervatív hajlamúak visszatetszését.

Az impresszionizmust követő reakció (az úgynevezett poszt-impresszionizmus s az ebből sarjadó absztrakt irányok) részben az előző szemlélethez fordult, részben — mint ilyenkor történni szokott — átvette a támadott fél vívmányait. Szemünk láttára zajlott le ez a rendkívül érdekes színjáték, amely végül a művészt és a közizlést elválasztotta egymástól. Az impresszionizmus hamar elbukott, mert az atmoszféra mint világkép sokáig nem tarthatta magát, formai változatai hamar kimerültek. A reakció, az erjedés kora, mely bukásával megindult, a világháború idején érte el válságos pillanatait.

Az erjedés többféle skolasztikus irányzatot termelt, az úgynevezett izmusokat. Köztük a legjelentékenyebb a kubizmus és az expresszionizmus. Magyarországon leginkább a futurizmust vélik ismerni, legalább is a laikus közönség az új képekhez többnyire a „futurista“ jelzöt fűzi. Meg lehet említeni, hogy az olasz földből sarjadott futurizmus azzal szerezte meg e nagy szóhasználati népszerűségét, hogy mindent tagadott. Mindent tagadott, tehát nagy felzúdulást keltett s nevét sokan megjegyezték. Ennek az anarchisztikus s még hozzá program nélküli iránynak alig van köze a művészethez, időálló alkotásai nincsenek.

Máskép áll a dolog a kubizmussal és az expresszionizmussal. Ezekről szólva engedtessek meg, hogy szemléletüket, képalkotási módjukat egy egyszerű tárgyon, a vizespoháron mutassuk be.

Mikor a kubista festő poharat fest, illetve a pohár festői egzisztenciáját meg akarja mutatni, nem az ábrázolandó tárgy vizuális jegyeihez fordul, hanem a saját tudatához. Úgy is mondhatnánk, hogy nem a látott, hanem a tudott formákat akarja ábrázolni, önmagában a vizespohár színtelen, átlátszó, felül nyitott, belül üres hengeres test. Hajlataiba a külvilág, a fény, a levegő és a színes környezet olykor érdekes, torzult formákat fest, apró reflexekkel borítja be, köszörült széleit megcsillogtatja. Ezek az apró alakzatok — melyek, hangsúlyozzuk, merőben a környezettől függenek — emelik a vizespohár térbeli hatását, szuggerálják azt az érzést, hogy test és nem síkidom. A kubista festő nem törődik ezekkel a színes és fényes térbeli jegyekkel, hanem a tér illúzióját a pohár változtathatatlan tulajdonságaival akarja érzékeltetni. Tudja, hogy a pohár pereme szabályos kört ír le, ezt a kört úgy ahogy van, átteszi a képre, alája rajzolva egy másik kört, mely a talp területét jelenti, összekötve a kettőt jobbról-balról egy-egy érintő egyenessel, a falakat jelentő vonallal. Nem bánja, hogy a perspektíva szabályai szerint a pohár felső peremét és talpát távolról nézve ellipszis alakúnak látni. Számára a pohár festői egzisztenciájának legjelentősebb ügye nem a csillogó anyag és a játszi fény, hanem a téri forma, a hengeralak. A hengert hangsúlyozza a perem körének megrajzolásával. Ezt a szabályos kört csak más látószögből konstatálhatnám, amire itt, tekintve, hogy a festő a pohár falát is ábrázolta, nem került sor. Így hát a kör csak a tudatban van meg. A művész azt rögzítette meg, amiről tudott, de amit ábrázolás közben nem látott. A pohár egzisztenciájából azt ragadta ki, ami éppen nem festői: a tudott, nem a látott formát.

Ezzel az egyszerű példával próbáltuk megvilágítani a kubizmus-

nak a tudatra s nem a vizuális képzetekre támaszkodó szemléleti módját. Az expresszionista festő felfogása merőben más. Neki a pohár csak ürügy. Nem érdeklődik festői egzisztenciája iránt, de nem azért, mintha azzal szemben a tudatra hivatkozna. Az expresszionista művész szubjektív szemléletű. Problémája nem a „pohár“, hanem „én és a pohár“. Érzelmi alapon fest; kifejeződésre, nem ábrázolásra vágyik. A pohár megfestése alkalmat ad, hogy érzelmeinek gátját áttörje. A képen szereplő alakzatok teljesen lényegtelenek, a pohár helyén ugyanily joggal önarckép, tájkép vagy kompozíció állhatna. Semmi sem indokolja, hogy éppen a poharat választotta, egyik sem saját festői egzisztenciáját mutatja, hanem a festő szubjektív temperamentumát. A két absztrakt irányzat, a tudatra támaszkodó kubizmus és az érzelmes, szubjektív expresszionizmus világnézetével elárulja faji hovatartozását. Az előbbi a francia és spanyol, az utóbbi a germán és szláv kultúrából sarjadt.

Az izmusok felléptével teljessé vált a törés a művészet és a közönség között. Ezek a skolasztikus irányzatok csak kezdetben maradtak oly korlátok között, hogy velük kapcsolatban a vizespohár példáját fel lehetett hozni. Idők folyamán végkép elvetették a természet formarendszerét és absztrakt módon igyekeztek ábrázolási céljaikhoz jutni: az elvont térhez egyik oldalról, másik oldalon a természeti formák tolmácsolása nélküli szubjektív kifejeződéshez. Ettől kezdve az addig is egyoldalú definíciót jelentő munkájuk magánüggé vált. A közönség joggal tért napirendre e kísérletezések felett. Nem érthette meg, hogy miről van szó. Az expresszionista és kubista képek nem ébresztenek oly asszociációkat, melyeket a néző azonosíthatna képzeteivel. Az izmusok, e nem annyira értékes, mint kortörténetileg jellegzetes irányok, elbuktak ezen a sikos kövön.

Előre kellett ennyit bocsátani, mielőtt a levitézlésük óta jelentkező új művészetre kerülne sor. A genetikai vizsgálódások azt látszanak bizonyítani, hogy a művészet és a közönség harcának előidézésében nem annyira a művészet, mint a spekulatív korszellem volt hibás, mely a kísérletező, elméleti jellegű irányzatokat elhatalmasodni engedte. Azóta csaknem tíz év elmúlt. Új művészet jelentkezett, melynek nincs sok köze az izmusokhoz, sőt részben azok ellenhatásából fejlődött ki. A közönség mégsem barátkozott meg a művészettel.

Az idegenkedés egyik oka kétségtelenül az izmusok riasztó hatásának emléke. Kísért a múlt. A közönség fél a modern művészettől, amellyel keserves tapasztalatai voltak. A másik ok — és ez a hatalmasabb — még mindig a régi, imitatív és tárgyi képzetek alapján álló művészethez való ragaszkodás.

Estztétikai fogalmak sohasem éltek tisztán a közönség gondolatvilágában, ma sem élnek. A művészethez vonzó laikus kívánságai úgyszólván teljesíthetetlenek. A közönség még ma is a tárgyas szemlélet alapján áll, legfontosabbnak azt tartja, hogy a művész minél erősebben tapadjon a természeti formákhoz. Az irodalmi kultúra jóval fejlettebbnek látszik, mert a színházlátogatók pl. nem követelik, hogy a színdarab egy ad hoc párbeszéd változtatás nélküli, gyorsírási lejegyzése legyen. Úgy látszik, a fotografálás elterjedése nem-

hogy elválasztotta volna a művészetet az ábrázoló ipartól a közönség szemében, hanem a kettőt még erősebben összekapcsolta egymással.

Ezen a ponton az új művészet nem engedhet célkitűzéseiből. A festő számára a természet nem cél, hanem eszköz, a művészet nem másolja, hanem szabadon alakítja mondanivalóját. A művészi valóság szuggesztív ereje nem a természeti formák lerögzítéséből fakad, hanem a festő vizuális képzeteinek a szemlélőjével való harmóniájából.

A művészet körében jólismert, érdekes példát említhetünk arra, hogy a művészi valóság mennyire nem tárgyi realitáson alapszik. Ha a szemlélő oly közel áll egy tájkép elé, hogy az látókerületét teljesen betölti, érezni fogja a kép átmenetekkel teli mélységét. Ha azonban távolodik a képtől, mely mondjuk, nem a falon függ, hanem rézsút a sarokban, festőállványon áll, a kép mélysége eltűnik s az ábrázolás sikserűvé válik, dekoratív tarka foltta devalválódik. A festmény a fal síkján téri képzeteket ébreszt, de azokat azonnal elveszti, ha a környező reális térrel bármilyen kapcsolatba kerül. A világgal való összefüggésében elveszti téralakító erejét. Látható, hogy a realitás és a művészi valóság két különféle fogalom, melyet nem lehet össze tévesztetni egymással. A mélységi illúzióknak nem megfelelő környezetben való eltűnése nem azt bizonyítja, hogy ily illúzió nincs, hanem csak azt, hogy a művészi valóság nem tűri a külvilág realitásának versenyét. Ez az illúzió minden idők művészetét absztrakttá változtatja, abban az értelemben, hogy megnyilatkozása a való világgal nem azonos vagy azzal éppen ellentétes.

Az új művészetben, bár az izmusokkal nem sokban vállal rokonságot, még mindig sok az absztrakció s ez a közízlést gyanakodóvá teszi. Így például a való világ formái, a tárgyas képzetek ma sem nyilvánulnak meg oly tisztán, mint az impresszionizmus előtti festői kultúrákban. A mai festőművészet ragaszkodik a kép-értelműséghez s valóban ez a pont az, mely biztos alapul kínálkozik. A kiindulás bizonyára egészséges, ha a legfontosabb probléma megoldásán fáradozik. Újból a vizespohár egyszerű példáját vesszük elő, hogy bemutathassuk a törekvés helyességét s megmagyarázhassuk azokat a ma is jelentkező formai különösségeket, melyek a tárgyi képzetek alapján álló közízlést megzavarják.

Említettük már, hogy nem a pohár a téma, hanem annak festői egzisztenciája, azt is, hogy a kép célja a kép-értelműség, nem a pohár-értelműség. Megjelenik a pohár a képen, azaz a síkon egy alakzat. A kép szempontjából az a fontos, hogy a pohár és a környezet teljesen összeforjjon, a kettőt ne lehessen egymástól izolálni. Ez egyúttal azt is meghatározza, hogy a pohár hova kerüljön a kép síkján. A cél érdekében a festő arra kényszerül, hogy a vizuális jegyeket az egész kép értelmében alakítsa. Esztétikai egységet más módon, mint egy-értelművétevéssel nem lehet elérni. A pohár egyértelművé válik környezetével, az alakzat a síkkal, tehát az alkotási processzus során a pohár vizuális jegyeinek — ha azok más irányúak, mint a képé — meg kell változniuk.

Ez a kiindulópont a probléma legmélyét érinti s így továbbfejleszhetőnek ígérkezik. Ugyanekkor megmagyarázza azokat a tárgyi képzetek szémszögéből érthetetlen torzulatokat, melyektől az új művészet egyelőre nem szabadulhat. Ma a festő inkább formátlan üvegeket, rézsút meredő asztallapokat, horpadt vagy lapos fejeket fest, semhogy a kép céljait feladja. A két tendencia összeütközéséből csak a kép kerülhet ki diadalmasan. A deformációk a cél érdekében történnek s jobb ha a festő a tárgyi képzeteket nyirbálja meg, mintha lemondana a műalkotás sajátos törvényszerűségeiről.

Fejlődéstörténeti szempontból páratlan színjáték az új művészet kibontakozása. Míg az izmusok letűntéig az európai művészet az utolsó ötven évben mindig több és több fegyvert adott ki kezéből, az új szemléleti mód felfelé ível. Nem szabad félreérteni, hogy részben még éppen a tegnapi izmusokhoz kapcsolódik, hiszen — hogy nagy példát idézzünk — az európai festői kultúrának katakombákban kivirágzó első zsenjei is átvették a pogány római stílus formanyelvét. A szellem gyökeresen ellentétes az izmusokéval. Az analitikus és történelmi szemlélet helyére az összefoglalás vágya lépett s néhány generáción belül az új művészet leveti rosszul szabott, divatjamúlt ruháit. Ezzel a tisztulással, de főképp célkitűzésének egyenességével és emelkedett művészi szellemével hamarosan eltűnteti a közte és a közízlés között tátongó szakadékot.

Az út, melyet eddig a mosoly és a felháborodás csóvái világitanak meg, keskeny, meredek és kövezetlen: fáradtságos, de az igazak útja.

GENTHON ISTVÁN

CSEHORSZÁG ES NÉMETJEI

NEM csodálatos és bizonyos tekintetben örvedetes, hogy a magyar közvélemény az úgynevezett utódállamok legnagyobb problémáját a tőlünk elvett területek, illetve nemzetiségek megemészthetlenségében látja. De még örvedetesebb, hogy ezeknek az új államoknak korántsem ez az egy kérdés okoz fejtörést: sok súlyos kérdőjel mered egy cseh vagy román hazafi elé, ha önáltató optimizmus nélkül, csak a reális helyzetet és a várható fejleményeket mérlegelve, vet egy pillantást a sejthető jövőbe. A sorskérdések, melyek ma még nem égetően aktuálisak, de amelyek döntő módon fognak egyszer beleszólni ezeknek az új államalakulásoknak életébe, — esetleg halálába — minden oldalról tornyosodnak és napról-napra súlyosabbá, fenyegetőbbé válnak. S ha a magyar közvélemény — nagyon helyesen — arra az álláspontra helyezkedett, hogy elszakított területeink visszaszerzését magunknak kell kivívnunk, mulasztást követnénk el, ha az utódállamok egyéb, a magyarsággal nem közvetlenül összefüggő nehézségeit figyelmen kívül hagynók: hiszen ezeknek állandó figyelemmel kísérése adott esetben talán olyan lehetőségeket nyit meg előttünk, melyeknek gyors kihasználása a mi szempontunkból is sorsdöntő lehet. Az alább következő sorok egy ilyen, ráánkézve óriási közvetett fontosságú kérdést szeretnének fölfejtetni: a csehországi németiség problémáját.

Ez a kérdés Csehország központi, sőt életproblémája. Néhány számadat elég lesz, hogy állításunkat teljes mértékben alátámassza. Az 1921. évi népszámlálás hivatalos adatai szerint Csehország lakóinak nemzetiségi megoszlása ezekben a következő:

Csehszlovák	8761
Német	3124
Magyar	745
Ruthén	462
Lengyel	76
Más	207
Idegen	238

Ez a felsorolás nemcsak azt bizonyítja, amit a cseheken kívül már az egész világ elismer: hogy Csehszlovákia tipikus nemzetiségi állam, ahol egy nemzet nem majorizálhatja a többi, hanem azt is, hogy Csehország ekkora német kisebbség ellen semmiesetre sem csinálhat politikát. A „német kérdés” lényegét tehát nem is ebben látjuk. Ha a cseh közvélemény a nemzeti állam’ fikciójával nem szakít és a németekkel szemben folytatja a „most mi vagyunk felül’ édes bosszú-

politikáját, akkor német „édesről” még csak nem is beszélhetünk; ebben az esetben az összefüggő német nyelvterületek az első kínálkozó alkalommal halálos bizonyossággal leválnak Csehország testéről s ezzel megindítják a fel nem tartóztatható bomlási folyamatot. A csehországi németiség tehát pusztá létezésével, egyedül tehetetlenségi nyomatékának erejével lehetetlenné teszi azt az elgondolást, mely az új Csehországot életre hívta: hogy a francia szövetségi rendszerben Németország nyakára állított darabont legyen. Tízegynéhány esztendő elég volt arra, hogy megmutassa: az új állam vagy kész eszköze lesz az örökké németellenes francia politikának s akkor megpecsételi saját sorsát, vagy, ha fennállását biztosítani akarja, szakít a németellenes iránnyal kül- és belpolitikájában egyaránt s a nemzeti állam gondolata helyett Svájc mintájára nemzetiségi állammá alakul, elsősorban németjeinek engedve szabad kulturális és gazdasági fejlődést.

Ha elfogulatlanok akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy Csehország vezetői kétségtelenül meglátták ezt a dilemmát s ha lelki beállítottságukon nem is tudtak változtatni, ha magukban „a^c” halálos ellenségnek még mindig a németet tartják, a nemzeti felszabadulás mámorában tobzódó közvéleménnyel szemben is volt bátorságuk a hivatalos németellenességen — legalább látszólag — jelentékenyen tompítani. A cseh külpolitika időnként mer már a franciáktól független álláspontot elfoglalni; Németországgal szemben minden lehető alkalommal hangoztatja barátságos szándékait s a kormány 1926 óta demonstratíven két német minisztert is tart kabinetjében. Hangsúlyozzuk, hogy ezek a tények a németeket korántsem elégítik ki; ehhez az első előfeltétel a csehek abszolút őszinte áthangolódása lenne szükségelt a fentvázolt irányban.

Ez pedig a csehek feltűnően erős nacionalizmusának túlságosan keserű pohár. Mégis... az első cseppeket, ha kellettlenül, belső ellenkezéssel is, de kénytelen ízlelgetni már a cseh politika. És annak a másik, őszinte, gyökeres hangulatváltozásnak első fecskéi is jelentkeznek már a cseh közvéleményben. A cseh nemzetiségű egyetemi professzor, Rádl, aki 1928-ban józan objektivitással állapította meg híres könyvében,¹ hogy Csehország fennmaradását csak a németek teljes egyenjogúsítása biztosíthatja, nem áll egyedül: a hidegfejű intellektuelek (különösképp a pacifizmust szolgáló szabadkőművesek) táborára támaszkodik. És még egy hatalmas tényező, mely a cseheket akarva nem akarva feltartóztatlanul arra fogja kényszeríteni, hogy németjeiknek — nem túlzunk — kegyét keressék; a Németországban napról-napra esősödő „völkische Bewegung”, mely kisugárzását egyre határozottabban érezeti majd a határon túl is.

Szükségesnek látjuk, hogy erről a „mozgalomról” néhány szót ejtsünk, mert nálunk alig szentelnek neki figyelmet, holott jelentősége óriási, következményei pedig ma még beláthatatlanok. Talán a név téveszt meg bennünket, magyarokat: egy egyszerű „mozgalmat” nem veszünk túlkomolyan. Pedig itt sokkal-sokkal többről van szó, mint egy egyszerű „akcióról”, de a német nép még megszületni is csak „Bewe-

¹ V. ö. Steier Lajos ismertetését, Magyar Szemle V. k. 3. sz. 243—250. 1.

gung' útján tud. Mert ez a mozgalom ezt jelenti: a német nép megszületését.

Ez a gondolat, mely a Németbirodalomban pártállásra való tekintet nélkül rohamosan hatalmába keríti a tömegeket, tulajdonképpen logikus továbbfejlődése a wilsoni elvnek, mely a népek önrendelkezési jogáról szolt. A birodalmi németség szemében a világháborúig a Németbirodalom azonos volt a német nemzettel, mikor a világháborúban a „népi gondolat“ hihetetlen erővel tört felszínre, sőt ennek a jelzőjével nemzeteket robbantottak szét, a német nacionalizmus átváltozott és szélesebb horizontot kapott. „Volk“, „völkisch“ lettek a jelzőszavak a „Staat“ és „Nation“ helyett: a történetileg kialakult nemzet és a csak közjogi fogalmat kifejező „állam“ gondolata helyet adott a kultúrközösséget jelentő „nép“ („Volk“) fogalmának.¹

Az új felfogás szerint tehát a németség korántsem azonos a „Németbirodalommal“: ebbe a fogalomba beletartozik a világ minden részében mindenki, aki a német ethnos- és kultúrközösségnek tagja. Minden birodalmi németnek természetes kötelessége, hogy a határain túl élő testvéreit a nemzettörzs egyenrangú és egyenjogú tagjainak tartsa s számukra, mint összesség, mint Németbirodalom a lehető legelőnyösebb életfeltételeket biztosítsa súlyával. Azon német töredékeknek, amelyeket a birodalomtól idegen nemzetestek választanak el, a nemzeti kultúra útján kell az érintkezést az anyanéppel fenntartaniok s ennek szabad lehetőségét a birodalomnak kell a „gazdanépnél“ biztosítani. Azoknak a német területeknek, melyek összefüggnek az anyaországgal, a birodalomhoz kell csatlakozniok, mert minél inkább fedik egymást állam és nép, annál inkább megközelítik az ideális állapotot. Ez utóbbi követelés elsősorban Német-Ausztriára, a lengyel korridorra és — ami a mi szempontunkból a legfontosabb — a csehországi németségre vonatkozik.

Ez az elmélet. És a gyakorlat? A gyakorlati megoldás elé ma, amikor a németség csak elveket dobhat a küzdelembé, az ellenérdekelték pedig óriási hadseregekkel öröködnék a status quo fenntartásán, még súlyos akadályok merednek. De mert az új gondolat a legösztönösebb talajba ereszti gyökereit, mert tulajdonképpen a német nemzetnek — a történelem kifürkészhetetlen akaratából eléggé megkésett — megszületése vajúdik e mozgalomban, kétségtelen, hogy le nem kicsinyelhető hatásai határokon innen és túl egyaránt mutatkoznak. Magában a birodalomban — különösen az ifjúságnál — az eddig nagy szerepet játszó külön partikuláris tudatok (porosz, bajor stb. öncélúság) erős halványulása és a német közvélemény minden rétegében politikai megoszlásra való tekintet nélkül megnyilvánuló élénk érdeklődés a „Grenz-“ és „Auslanddeutschum“ kérdései iránt már ennek a gondo-

¹ Nem szívesen fordítom a „Volk“, „völkisch“ szavakat „nép“, „népi“ kifejezésekkel, amelyek jelző nélkül használva a régi, általánosan elfogadott nyelvhasználat szerint a nemzet alsóbb rétegeit, elsősorban a parasztságot jelentették. Újabban azonban mind sűrűbben hallani e kifejezéseket, mint a „Volk“, „völkisch“ magyar terminus technicusait, bár érzésem szerint ez a fordítás félreértésekre adhat alkalmat. Legszerencésebbnek tartanám a „fajta“ szót, mely a „Volk“ lényegét kifejezi. Mályusz Elemér a hasonló gondolatkörön épülő „Volksturm“-tudományt a „népiség“ tudományának fordítja (A magyar történetírás új útjai 240. l.).

latnak megnyilvánulásai. Ugyancsak ezzel magyarázható a birodalmon kívül eső német nyelvszigetek öntudatosulása és azon törekvése, hogy a német kultúrközösségbe minél intenzívebben bekapcsolódhassanak. Erre megy vissza az ausztriai „Anschluss-kérdés” is, melynek német megoldása csak egy Ausztriának nagyon előnyös Duna-konceptóval lenne esetleg megakadályozható.

És most visszaérkeztünk Csehországhoz. A csehországi német kisebbség „népi” öntudatosulása már most sem hagy hátra semmi kívánnivalót, hiszen a régi osztrák Csehországban a két nemzet százados belső harcokat vívott, amelyek a „deutschböhm” németességben is erős faji és kultúrtudatot fejlesztettek ki. Ez a faji öntudat feltétlenül elég volna arra, hogy a mostani cseh centralizáló politika asszimilációs rohamának ellenálljon. A prágai kormányzat mai iránya e szempontból csak egy eredményre vezethet: ha sikerül is a szilárd „deutschböhm” tömbből egy-kétszáz ezer embert beolvasztani a cseh nemzettestbe, a többi német annál elkéseredettebben fog ellenállni egészen addig, míg az akciószabadságát visszanyerő Németország a „völkisch” gondolat mágnésével ezeket játszva magához nem ránthatja. Ezért mondtuk fentebb, hogy a csehországi „német kérdés”, Csehország mai belpolitikai helyzetének stabilizálása, a német kisebbség állandó jogfosztottsága mellett még csak nem is kérdés.

Kérdés, még pedig ránk nézve is nagyon fontos kérdés ott kezd lenni a dologból, ha a cseh nemzet éppen német kisebbsége elszakadásának megelőzése céljából megadja majd annak teljes egyenjogúsítását: biztosítja kultúrája teljesen szabad kifejtését, zavartalan nyelvhasználati jogát, az állam vezetésében súlyának megfelelő befolyást, a gazdasági életben teljesen szabad versenyt: egy szóval a lakosság számarányának megfelelőleg (ahogy azt Rádl professzor már két évvel ezelőtt javasolta) a csehszlovák államból egy cseh-német-szlovák államot csinál s így a „völkisch” gondolatnak cseh nézőszögből centrifugális erejével egyéb, centripetális erőket állíthat szembe. Mert a csehországi németek között nemcsak az elszakadás irányába vonzó ethnografiai erő iparkodik érvényesülni, hanem más egyéb természetes erők is, melyeknek iránya éppen ellenkező. Melyek ezek az erők?

Elsősorban is a közös múlt, közös történelem: a közös fejlődés ténye. Ha a századokon keresztül tartó együttélés csehekben és németekben a külön nemzeti öntudatokat nem is tudta eltüntetni, sőt azokat inkább kiélezte, mégis sok közös vonást fejlesztett ki. Németek és csehek a XV. század elejétől állandó harcban állottak egymással, politikailag hol ez, hol amaz kerekedett felül, kulturális táran azonban állandóan folyt a cserehatás, fajiság tekintetében állandó volt a keveredés, mely végeredményben különböző nemzeti tudat mellett is lelki struktúrában, világszemléletben, kultúrában sok hasonlóságot felmutató nemzetegyedeket formált a csehországi csehek-ből és németekből. Ha a csehek — egyes szláv szociológusok merész kifejezésével élve — tulajdonkép szláv nyelven beszélő germánokká hasonultak ez együttélés következtében, kétségtelen, hogy a „deutschböhm”-ök sem száz százalékgig azonosak a birodalmi németekkel.

A csehekről éppen a tótokkal való tízéves együttélés alatt tűnt ki, hogy ethnosz tekintetében e kétségtelenül közeli rokon néptől mennyire elfejlődtek az évezredek különélés következtében. Ha ez azt bizonyítja, hogy a történelmi fejlődés a cseheket a germánság felé toltta el, az ellenkező eset sincs kizárva: a csehországi németiség a birodalomhoz csatlakozva esetleg kénytelen lesz konstatálni, hogy az anyanemzettől az idők folyamán túlságosan eltérően fejlődött és az azzal való együttélésre már nem képes. Az egyik érv tehát, melyet a csehek kénytelenek lesznek németjeik elszakadási törekvései ellen segítségül hívni, az a történelmi elv lesz, amelynek semmibevételével a békeszerződés a történelmi Magyarországot — éppen cseh inidatívára — felrobbantotta. De bizonyára felhasználják ők is a földrajzi érvet is, mert Csehországnak Németországgal szemben a Böhmerwald, Erzgebirge és Riesengebirge láncolatában tagadhatatlanul természetes határai vannak.

E két érv hatalmas megerősítést nyer a német kisebbség gazdasági kötöttségében. E kisebbség javarészt az ipar és kereskedelem terén tevékenykedik, sőt az üzemek lehető „racionalizálása“ ellenére az egész csehországi ipar nagy része az ő kezén van. Amennyire érdeke tehát a „deutschböhme“ kapitalistáknak (és a csak náluk foglalkoztatott német munkásoknak), hogy a németiség gazdasági terjeszkedését Csehszlovákiában biztosítsák, tehát minden cseh előnyomulás ellen a legélesebben harcoljanak, annyira bizonytalan lenne ennek a most virágzó iparnak (mely Szlovenszkóban és Ruszinszkóban a helyi ipar kegyetlen elpusztításával kitűnő piacot is kapott) a sorsa a mindjobban ipari állammá levő Németországban, melynek fejlettebb konkurenciáját a volt cseh-németek aligha bírnák állni összeomlás nélkül. A német kisebbség legnagyobb része tehát gazdasági szempontból jobb helyzetben van Csehországban, mint feltehetőleg a birodalomban lenne.

Ez a három faktor: a történelmi, földrajzi és gazdasági fog tehát gátlólag Szembetalálkozni egyetlenegy nagy erővel: a nemzetiségi elvvel, melynek ma is meglevő latens erőit egy szomszédos hetvenmillió nemzet nacionalizmusának kisugárzása fogja a „deutschböhme“ kisebbségben érvényesülni akaró erejévé felfokozni.¹ Hogy a nagy viaskodásban melyik irányzat fog győzni, azt e pillanatban megjósolni lehetetlen, de az kétségtelen, hogy Csehország legközelebbi jövője ennek a harcnak jegyében fog lezajlani. Ha nem akarjuk magunkat áltatni, fel kell ismernünk, hogy a szudétanémetek többségét — szabad fejlődésük tökéletes biztosítása mellett — ma még meg lehetne nyerni a csehofil irányzatnak. Ezt mutatja az a feltűnő

¹ A látszólagos hasonlóság ellenére se lássunk analógiát Csehország és a régi Magyarország helyzete között! Felfogásunk szerint Magyarország szétesése semmi esetre sem következett volna be a békediktátum nélkül, hiszen a mi esetünkben hiányzott az a hatalmas külső vonzóerő, melyet Csehország esetében Németország fog jelenteni. Mert a tótságra a cseh csábítás sohase hatott, a „vegyes nyelvetterület“ iskola-példáját alkotó Erdély pedig a különböző nemzetiségi törekvéseket minden valószínűség szerint valami egészséges kompromisszummal lett volna kénytelen (de képes 1) összhangba hozni. Az aránylag nem nagy számú bunyevácságot szintén paralizálta volna a vele keverten lakó magyar és német elem.

jelenség, hogy az aktivista, tehát államigenlő pártok határozottan erősebbek a szeparatista hajlandóságú passzivistáknál. Ha tehát a csehek tényleg okos politikát folytatnak, a magunk részéről nem tartjuk kizártnak, hogy a Németbirodalom óriási vonzóereje s a „népi” gondolat előrelátható további erősödése ellenére sem fog a cseh „Anschluss” bekövetkezni. A csehszlovák irányú megoldásnak ugyanis segítségére jöhet a cseh-német kisebbség egy részének egyelőre nagyon óvatosan megfogalmazott koncepciója, mely logikusan végiggondolva a következő konklúzióhoz vezet: a nagynémet gondolat szempontjából nagyobb nyereség, ha Németország nem csupán e három és félmillió németet csatolja magához, hanem a birodalom fel nem tartóztatható megerősödése és az osztrák Anschluss végrehajtása után a tökéletesen izolált és német félkörívbe szorított Csehországot mindenestől a maga befolyása alá veti — esetleg annektálja. Ez a koncepció nem tépi szét a százados cseh-német közösséget, de a nemzeti törekvéseknek is tág lehetőségeket nyit, mert a mai Csehszlovákia személyében egy új német operációs bázist teremthet — északkeleti és délkeleti irányban. Ez a koncepció mellett, hogy ma még messzefekvő ábrádnak tekinthető, túlzottan imperialista elgondolásával alig lesz valaha megvalósítható.

Volna még egy negyedik megoldási lehetőség: az, amelyet Hugo Hassinger, Csehszlovákia eddig legalaposabb bírálója a következőképp foglalt szavakba:

„Szerencsés megoldást csak a nép- és földrajzi szempontok egyesítése, csak a föld- és népharmónia figyelembevételével adhat. Ez pedig csak autonóm kisebbségeket magában foglaló szuverén nemzeti államok szövetségében állhat, amelyek egy dunamelléki gazdasági közösséget (donauländische Wirtschaftsgemeinschaft) alkotnak — Béccsel mint természetes központtal. E szövetségnek Németországgal szoros szövetségi és gazdasági viszonyba (Bundes- und Wirtschafts-verhältnis) kellene lépnie. Egy ily szervezet keretében a Szudétaországok nem lehetnek mások, mint aminek természetűtől fogva hivatottaknak látszanak: németek és csehek politikailag közösen kiépített területei, amelyekben belül mindegyik nemzetiség tökéletesen autonóm, lehetőleg saját zárt területén (Siedlungsboden), de legalább is úgy, mint nemzetiség, mely minden hozzátartozó egyént — lakóhelyére való tekintet nélkül — magába foglal. Egy ilyen államszervezet politikailag talán bonyolultnak fog látszani, de éppen ezért lesz teljesen középeurópai, e földterület természetének és kultúrájának szervesen megfelelő; éppen ezért középeurópai e fölépítés, mely földet és népet összhangzásba hoz. Egy ily megoldás hidat verne a német és szláv Közép-Európa közt és fenntartja a régi német-szláv kultúrközösséget. A dunai és szudétanémeteknek jutna itt a közvetítő fontos szerepe német, a cseheknek a szláv oldalon...”

Ez az elgondolás többször felbukkan a „völkisch” gondolat képviselőinek írásaiban. Tulajdonképpen nem más ez a koncepció, mint a régi „Drang nach Osten”-nek, a „mitteleuropás” német elgondolásnak újjáéledése — korszerű korrektívumokkal. Új elem benne a különböző nemzetek szabad kulturális életlehetősége, sőt

látszólagos szuverénitása, de régi a „szoros kapcsolat a Németbirodalommal”, magyarul: a német hegemonia. Hassinger speciális középeurópai megoldása — akár német hegemoniával, akár a nélkül — ma természetesen nem jöhet komolyan szóba, de a jövő lehetőségei között fel kellett sorolnunk.

Ezzel azután át is tekintettük a cseh-német kérdés megoldásának összes lehetőségeit. Ma még e lehetőségekből valóságot formáló erők éppen csak hogy jelentkezni kezdenek; annak a sok bel- és külpolitikai tényezőnek reális súlyát, melyek e probléma végleges megoldásába bele fognak folyni, ma még lehetetlen lemérni. Annyi azonban bizonyos, hogy az erők ellentéte megvan s folyton fokozódó feszültségére feltétlenül számítanunk kell. A magyar közvéleménynek kötelessége, hogy a fejleményeket élénk figyelemmel kísérje, nemcsak Csehország és a Felvidék szempontjából, hanem azért is, hogy az új német nacionalizmus irányát, célkitűzéseit s nem utolsósorban erejét ezen az iskolapéldán tanulmányozhassa és megismerhesse.

MORAVEK ENDRE

KISEBBSÉGI IRODALMUNK SZELLEME¹

A KÜLÖNBÖZŐ kritikák, melyek a lefolyt esztendőben a leszakított területeken fejlődő magyar irodalom jelenségeit nálunk, trianoni Magyarországon kísérték, rendszeren irodalmi és kulturális szempontokat alkalmaztak s a legritkább esetben kutatták az új „irodalombnak” társadalmi gyökereit, azt, hogy vajjon ez az új jelenség s a mögötte álló „új szellem” nem a társadalmi erőviszonyok tragikus eltolódásából jött-e létre s öltött testet elszakított területeinken.

Szinte érthetetlen, hogy a magyar kritika mindezekig nem volt tekintettel erre a szempontra. Pedig Kemény Zsigmond már a múlt század közepén felismerte az élet és irodalom eme szoros és reális kapcsolatának jelentőségét. A Pesti Napló 1853-iki évfolyamában napvilágot látott cikkei tanúskodnak ezirányú élelátásáról. Ő éppen úgy, mint napjainkban Horváth János, az olvasóközönség kialakítását és nevelését² tartotta irodalmunk legsürgősebb „élet-halál”-kérdésének s ezért vizsgálta oly lelkiismeretesen végig olvasó társadalmi rétegeink helyzetét s tartotta irodalmunk és nemzeti létünk szempontjából fontos kérdésnek annak felderítését, hogy: „hogyan állanak ezek a forradalom után, műveltségük eszközeire nézve?”

Az abszolutizmus alatt, mikor nemzeti létünk tisztán kulturális keretek között tudott tovább élni, ez az eljárás minden tekintetben helyes, indokolt és reális volt. Nemzeti irodalmunkat támogató közönségünk helyzetének minőségi és mennyiségi javulásától függött alkotmányos küzdelmünk jövő sikere... De ez a vizsgálat ma, sajnos, újra aktuális feladatunkat jelenti. Az elszakított magyarság az abszolutizmus korabeli viszonyok közé került: nemzeti léte minden megnyilvánulását kénytelen kulturális térre korlátozni. Így az irodalom jelentősége emelkedett, de helyzete nemhogy javult volna, sőt egyenesen rosszabbodott. Azok a társadalmi osztályok, melyek az összeomlás előtt támogatói voltak irodalmi életünknek, az elszakítás következtében súlyos szellemi és anyagi megrázkódtatáson estek át. Ez nem maradhatott következmények nélkül. A „schisma” bekövetkezett, mert be kellett következnie. A többségi és kisebbségi irodalom különvált, egyéni szint nyert, mert az a talaj, melyből az életéhez szükséges

¹ Azt hisszük, folyóiratunk szellemében járunk el, amidőn erről a témáról, mely a múlt esztendőben többször is vitát okozott és tekintélyes irodalmi embereket (Berzeviczy Albert, Ravasz László) hozzászólásra készítetett, a nemzeti érzésű modem fiatalság egyik vezérének tollából közöljük a fenti tanulmányt. A s z e r k.

² L. Horváth János: Aranytól Adyig 56. l. — Kemény Zsigmond: Élet és irodalom 72. l.

nedveket és tápszereket szívta magába, egész anyagában mássá lett és új alakot öltött.

Az élő irodalom viszonyában, vagyis az író és olvasó kapcsolatában tehát az összeomlás jelentős változásokat eredményezett. Érezte ez a változás hatását anyagi és szellemi téren egyaránt. Az írók kicserélődtek, az olvasók megváltoztak. A kulturális decentralizáció (amit annyit emlegettünk), ha szomorú körülmények között is, de végre megvalósult. Új vidéki szellemi gócpontok keletkeztek s Budapest megszűnt a magyar irodalmi élet egyeduralkodója lenni. Elszakított magyarságunk legjobb akarata mellett sem fordulhatott a régi fővároshoz tanácsért két okból: először, mert az utódállamok minden, az. anyaországból jövő szellemi terméket határaikon feltartóztattak és elkoboztak, másodsor pedig azért, mert a változásból szükségképpen keletkező új állásfoglalás reális és elkerülhetetlen voltát Budapest nem tudta és talán nem is akarta egyideig kellőképpen méltányolni. Így a kisebbségi magyarság szellemi életének megteremtéséről is maga kellett hogy gondoskodjék s ez a törekvése természetesen ott járt a legnagyobb sikerrel, ahol a magyarság legnagyobb tömegében került idegen impérium alá, tehát elsősorban Erdélyben s csak másodsorban a mai Szlovenszkóban.

A változás újszerűsége legszembetűnőbb módon az írók táborában mutatkozott. Az új hatalom berendezkedése után a régi írógárda igyekezett elhelyezkedni Budapesten s a csonkaország más nagyobb vidéki városaiban, minek eredménye az lett, hogy az „elszakított nyáj pásztor nélkül maradt“. Így „a tegnap kicsinyei és fiataljai, akikben tetterő duzzadt, sokat nyertek jelentőségükben, ha nem egyéb okból, hát abból kifolyólag, hogy a tegnap exponáltjai súlyosabban érezték a veszteséget, ami a magyarság változott helyzete révén őket is érintette, mint azok, akiknek kevesebb volt a földi vesztenivalójuk. A magyarság régi vezető garnitúrája nagyrészt visszavonult s teret engedett az elhasználatlanabb „fiatal erőknek...“¹ Ezek azonnal felismerték azt, hogy „ha a régi harc a régi eszközökkel tovább folytatódik, úgy e küzdelemnek csupán mi (magyarok) lehetünk áldozatai“. Új élet kialakítása vált tehát szükségessé, új szellemmel és új eszközökkel. Az idősebbek erre a feladatra képtelenek voltak. Bennük a régi világ letűnte sokkal mélyebb nyomot hagyott, mint hogy gyorsan cselekedni tudtak volna. Jött tehát a sok szenvedésen és megpróbáltatáson átment, háborút járt fiatalabb generáció, jött a fiatal kisebbségi irodalom.

Az írók eme cseréje azonban még egymagában nem jelentett volna gyökeresebb szellemi változást, ha ezzel egyidőben az olvasók helyzete is lényegesen nem módosul. Hiszen a csonkaországi fiatal irodalom is hasonló célkitűzésekkel indult el „hódító útjára“, anélkül azonban, hogy az olvasók figyeltek volna új mondanivalóira. Az elszakított területeken sem lett volna másképp. A napisajtóban még csak elfogadták volna a fiatalok térhódítását, hiszen „más író már úgy sem maradt“ s a legfrissebb hírek közlését „mindenki egyformán el tudja végezni“. De ennél sokkal jelentősebb térhódítás történt. A régi irodalom meg-

¹ Tabéry Géza: Emlékkönyv. Kolozsvár, 1930. 30. 1.

maradt gárdája teljesen háttérbe szorult. Mondanivalóira nem voltak többet kíváncsiak, megállapításait, világszemléletét egyszerre időszertülnének kezdték érezni. Az „új“ egyre több hívet számlált, egyre nagyobb körökre terjesztette ki hatását. Ezt az elterjedést nem lehet azzal indokolni, hogy az elszakított területeken a régi írógárda másod- vagy harmadgamtúrja maradt meg csupán \$ így ezek eredményesen a küzdelmet nem vehették fel a fiatalokkal, hiszen a magyar olvasóközönséget szellemi téren elég könnyű kielégíteni, közönségünk az irodalomban manapság sem keres más, mint könnyű szórakozást. De azáltal, hogy a változás az olvasók egész tömegét új feladatok elé állította, hogy egész társadalmi rétegek anyagi léte ingott meg, vagy omlott össze máról-holnapra, hogy úgy állam-, mint magánjogi, úgy társadalmi, mint gazdasági, úgy politikai, mint kulturális téren a magyarság eddig nem próbált új viszonyok közé kerülni — a közönségünk gondolkodni kezdett s önkénytelenül figyelemmel fordult az egyéni és társadalmi lét mélyebb kérdései felé.

Nem tarthatjuk tehát teljes mértékben igazságosnak Bisztray azon megállapítását, hogy kisebbségi irodalmunk (szépprózánk) „ha tárgyban és koncepcióban nem is igen haladt előbbre, nyelvi teldm- tetben ... figyelemreméltó lépéseket tett...”¹ Ez a megállapítás csak formális. A változás sokkal szélesebb területet ölelt magába, mint hogy ilyen összeszűkített szempont alapján igazságosan lemérhető lenne. Hiszen ha „tárgyban és koncepcióban“ a kisebbségi irodalom eddig még nem is adott örökbecsű és teljesen új szellemű alkotást, de úgy strukturális, mint funkcionális és szellemi szerkezetében olymervű változáson ment át, hogy azt éppen a csonkaországi viszonyok mellett — ahol a legfőbb csoportosulási és kritikai elv még mindig főleg a politikai pártállás — figyelemreméltó eredménynek kell tartanunk. Az átalakulás vissza fog hatni a tartalomra is. A helyesen alkalmazott szellemi szabadság, az irodalmi szempontok által vezetett kritika nagyobb s emberibb alkotásokra fogja képessé tenni a kisebbségi írókat... Már magában ezt az eredményt is jelentős nyereségként kell elkönyvelnünk. A „szabad munkaközösségek“ megalkotása ki fogja talán irodalmunkat gyógyítani súlyos politikai betegségéből. Kisebbségi irodalmunk fejlődése elé a jövő ezen a ponton tár széles perspektívákat. Tíz év megfeszített munkájának eredményeként jöttek rá ez egyedül helyes és célravezető felismerésre s hogy ez nemzeti szempontból is mily előnyt és nyereséget jelent, azt ha nem más, de maga a kiterébélyesedett erdélyi irodalom mutatja meg, mely a koncentráció elvének keresztülvitelével az irodalom terjedelmét messze meghaladó területeken is érezteti ma már előnyös hatását.

Hogy kisebbségi irodalmunk fejlődésére az eddig tárgyalt társadalmi s irodalmi viszonyok kialakulása mily jelentős hatást gyakorolt, azt mutatja kisebbségi irodalmunk — egy évtized távlatából ma már mindenkinek könnyen felismerhető négy jellemző vonása: a csonkaországi állapotokhoz viszonyított liberálisabb művészi felfogás, szo-

¹ Bisztray Gyula: Szépprózánk legújabb irányai. Magyar Szemle 40. szám. 366. 1.

² Erdélyi Helikon és Szentiványi Kúria.

ciálisabb szellemű állam- és társadalomszemlélet, közjogi szempontok rovására érvényesülő demokratikus-népi nemzeti szellem s végül az európai változásokat élenkebb érdeklődéssel és ügyelemmel kísérő kontinentális látókör.

A felsorolt négy főtulajdonság származását illetőleg éles választóvonalakat azonban nem húzhatunk, mert bennük a legkülönbözőbb irányok kölcsönhatását s összetetalálkozását szemléltetjük. Nemzeti, nemzetközi, szellemi és anyagi, társadalmi és állami, eszmei és praktikus szempontok szeszélyes kombinációjával állunk itt szemben s még csak értéküket sincs módunkban pontosan megállapítani, mert jelen percben még ismeretlen előttünk az európai fejlődés jövő iránya. Az egyetlen kritikai elv itt csupán a magyar nemzeti szempont lehet. Ennek alapján módunkban áll lemérni kisebbségi irodalmunk értékét úgy funkcionális, mint szellemkritikai viszonylatban. Módunkban van felismerni, hogy a határokon túl kifejlődött új magyar szellem múltunk számos alapvető hibájára és mulasztására mutatott rá és saját hatáskörén belül sietett reparálni, de viszont azt sem tagadhatjuk, hogy pár jelszavuk értékét jelen percben még problematikusnak s a mi viszonyainkat tekintve keresztülvihetetlennek kell tartanunk, bár másrésztől el kell ismernünk, hogy minden változásnál az előkészítés feladata az irodalmat terheli s így kisebbségi íróink érdemeire és mulasztásaira is teljes fényt majd csak a távol jövő fog vetni...

A szabadabb művészeti felfogás kialakulása klinikai példáját nyújtja fenti megállapításainknak. Keletkezését tekintve, számos ok összetetalálkozását szemlélhetjük. Így szellemi téren befolyással volt rá a többségi irodalom politikai alapon való széthullásának és így a szellemi élet teljes megmerevedésének tanulsága, valamint Makkai híres Ady-könyvének megjelenése, mely megvetette a szellemi s irodalmi kiegészés alapját. Társadalmi téren siettette a folyamatot az a körülmény, hogy elszakított területeinken az összeomlás jószándékú exponáltjait, a mellett, hogy őket politikailag büntetni nem lehetett, társadalmi téren sem szeparálták annyira, mint nálunk s így a teljes kibékülést sokkal könnyebb volt megvalósítani, annál is inkább, mert a pártpolitika üzése időszerűtlenné lett s a kisebbség-, nemzetpolitikai feladatok nyomultak előtérbe. Politikailag indokolt s szükséges lett a szellemi közös front megteremtése, hiszen a kisebbségi élet elsőrenden kultúréletet jelent s a minorítások ily természetű tevékenységét nemzetközi szerződésekkel garantálták. Gazdaságilag pedig a magyar kisebbség egyik utódállamban sem bizonyult elég erősnek arra, hogy akár írói, akár olvasói oldalon a „kettészakadt irodalom“ nehéz feladatával képes lett volna megbirkózni. Így az ellentétes irányok — részint a belátás, részint a kényszerítő körülmények nyomása alatt — közeledtek egymáshoz, míg végre „A tehetség megbecstülése mindenekfelett!“ jelszóban Erdély földjén megszületett az első „szabad munkaközösség“, a Helikon, melyet a szlovenszkoói magyarság részint az Új Munka Társaság, részint a Kassai Kazinczy Könyvkiadó Vállalat megteremtésével, illetőleg átszervezésével igyekszik éppen napjainkban pótolni.

„A Helikonon résztvevő magyar írók egyeteme — mondották ki első összejövetelükön — mindenekeelőtt megállapította, hogy a romániai magyarság

irodalmi élete a hétesztendős előretörés küzdelmei után eljutott oda, hogy számba kell vennie maradandó erőit, céljait, fejlődési lehetőségeit, valamint azokat az akadályokat, melyek szabad és teljes kibontakozásában gátolják. A romániai magyar kisebbség nemzeti jövője megköveteli, hogy vezetői a kulturális élet törekvéseire helyezték át tevékenységük súlypontját. A népnevelés, az irodalom és művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalába állítani, amelyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal. A Helikon résztvevőinek véleménye megegyezett abban, hogy az erdélyi magyarság lelki életének lendületét károsan befolyásolja a szabad kritikai szellem elhallgattatása. Pedig az egészséges közszellem kialakulásához feltétlenül szükséges a szabad kritika. Szükséges, hogy a közélet minden munkása és minden fóruma a termékeny, nyilvános megvitatás ellenőrzése alá helyezze magát, ami az eszmék élénk cseréje által biztosítja a széles népi réteg érdeklődő részvételét. Az irodalmi művek elbírálásánál nálunk nem mindig irodalmi szempontok, de gyakran felekezeti, politikai és személyi elfogultságok érvényesülnek. Ezért a megjelent írók kötelezettséget vállalnak arra, hogy egyfelől minden céljukkal feltámasztják az egységes kritikai szellemet, másfelől rendszeresen küzdeni fognak a közönséget félrevezető érdekelt, elfogult és tudatlan álkritika ellen.¹

Olyan program ez, melyet a többségi irodalomnak sem ártana megtartani. „Hogy ha a Helikonnak egyéb érdeme sem lenne az erdélyi magyarság szellemi életének kialakításában mint az, hogy a pártállásfogalások és önértékek bálványának ledöntésével a társadalmi és egyéni ellentéteken felülálló humánusot igyekezett minden alkalommal megérdemelt, de éppen ezidőben annyiszor megingatott piedesztáljára visszaállítani, szerepe akkor is a legmagasztosabb emlékü maradna“ — írja Tabéry² s megállapításának helyességét nincs módunkban tagadni az Erdélyi Helikon s az Erdélyi Szépművészi Céh kifejtett eredményes és szép munkateljesítményének ismeretében. Hiszen e nélkül a „szabad munkaközösség“ megteremtése nélkül aligha fejlődhetett volna ki erdélyi magyar irodalmunk mai színvonalára, az e formában megvalósított szabad és tág szellemi keret tette lehetővé, hogy kisebbségi életünk összes problémaival megismerkedhettünk s ma már biztos kézzel rá tudunk mutatni azokra a differenciákra, melyek az idő múlása révén többségi és kisebbségi irodalmunk között előálltak. A magyar kultúrintegritást pedig másképp nem tarthatjuk fenn csak úgy, ha ezeket az elváltozásokat számontartjuk, igazságos kritikában részesítjük, ha összekapcsoljuk őket saját problémáinkkal, azaz feladataikat minden vonatkozásban egyúttal a mi saját ügyünknek is tekintjük s ez állásfoglalásunknak látható tanujelét is adjuk. De másrészt éppen többségi szempontból előnyös és tanulságos is lehet az állandó szemmel tartás, mert elismeréshez és gyámködöshöz szokott társadalmunk érdekes példáját láthatja kisebbségi életünkben annak, hogy egy nép talán legfontosabb és legmaradandóbb alkotásait saját erejéből az idegen állam akaratának ellenére is képes megvalósítani s faji csatáját eredménnyel megvívni.

A kritikai szellem térhódítása s az osztályszempontok fokozott elhalványulása eredményezte azt, hogy kisebbségi irodalmunk másik jellemző tulajdonságaként a szociális vonás jelentkezett. Az anyagi összeomlás elmosta a társadalmi ellentéteket, a kisebbségi magyar társadalmat gazdaságilag majdnem teljesen homogén tömeggé gyúrta.

¹ Idézi Tabéry i. m. 71—72. 1.

² I. m. 73—74. 1.

A forradalmak szociális követelései még élénken éltek a köztudatban s e processzust csak siettetta az a körülmény, hogy a kisebbségi magyarságot ezen a téren immár nem fékezték nemzeti és állami érdekek vagy szempontok. Az államnélküliség demoralizáló állapota, a teljes anyagi felmorzsolódás szomorú tünete egyként jobban terelték minoritásaink érdeklődését a társadalmi kérdések behatóbb vizsgálata felé s egyre jobban készítették elő azt a nekünk már néhol radikálisnak látszó felfogást, mely jelenleg — a szociális kérdést tekintve — úgy a felvidéki, mint az erdélyi irodalomban feltalálható.

De ennek a felfogásnak kialakulásánál nemcsak ily negatív természetű tényezők játszottak közre. A kisebbségi realpolitika súlypontja kulturális és gazdasági tere helyeződtött. A pártpolitikai kompromisszumok nem sok eredménnyel kecsegtették kisebbségeinket. Nyilvánvaló lett, hogy eredményesen csupán úgy lehet védekezni a többségi nép denacionalizáló törekvései ellen, ha a magyar nép széles tömegeit teszik meg faji küzdelmünk legjobban felfegyverzett csapattesteivé. Ezeknek az érdeke így lett máról-holnapra vitán felül állóan a legfontosabb nemzeti érdek éppen úgy, akár a csonkaországban, de azzal a különbséggel, hogy kisebbségi vezető köreinket a szerencsétlen fordulat megtanította e kétségtelen igazságra, míg többségi társadalmunk jelenleg is húzódozik e felismeréstől.

A „Mesebeli János“ eddig sajnálatosan hiányzó kultuszát azonban e kényszerítő és reális megfontolások mellett főleg a kisebbségi irodalom fejlesztette ki. Erdélyben és a Felvidéken lírikusok és prózáírók egyaránt törekedtek a demokratikus eszmék és célok jelentőségére figyelmeztetni a magyarságot s bár a gondolat az idősebb generáció körében is — a vagyon- és állásvesztések hatása alatt — gyorsan elterjedt s a politikában gyakorlati alkalmazásra is talált, legodaadóbb híveit mégis az új nemzedékben találta meg. Az egymásután meginduló ifjúsági lapok (Új Szó, Erdélyi Fiatalok, Magyar Diákszemle, Vetés, Ifjú Erdély stb., stb.) szinte hemzsegnék a szociális vonatkozású cikkektől. A magyar nincstelen, amelyhez hatalomfosztottan ma már a volt tisztviselő és szellemi munkás is hozzátartozik, egyre nagyobb jelentőségre, hatalomra, befolyásra kezd szert tenni, úgy szellemi, mint praktikus, úgy társadalmi, mint politikai vonatkozásban. Verseken, elbeszélésekben, regényekben a lerongyolódott, de már jelentőségükre s jogaikra feleszmélni kezdő Tiborcofc egyre nagyobb és nagyobb tömegben kezdenek felvonulni, az ellentétek lassan elmosódnak, a lelki és szellemi egybeolvadás nemzeti szempontból oly értékes körvonalai kezdenek kibontakozni kisebbségi szellemi életünkben.

Ettől a felismeréstől már csak egy lépést kellett megtenni kisebbségi magyarságunknak, hogy politikai tekintetben is eljusson mai álláspontjára. A szociális gondolat faji és nemzeti tendenciájú kiépitése önkénytelenül vezetett arra a felismerésre, hogy régi túlzottan formális értékelésünk helytelen útra tévedt akkor, mikor nem volt képes felismerni, hogy két nemzet küzdelmében a területi és közjogi kereteken felül a legjelentősebb tényező maga a nép s ezt helyes szervezéssel, nemzeti öntudata állandó ébrentartásával, gazdasági védőállásainak lelkiismeretes kiépitésével képessé lehet tenni arra, hogy

államnélküli állapotában is aktív részese és harcosa maradjon a közös — önkénnyel megvont határokon túltekintő — nemzeti ügynek, hogy sikerrel legyen képes kivédeni a többségi nép megújuló támadásait.

A gondolat speciálisan kisebbségpolitikai termék. Arra szolgál, hogy az állam fogalmával összenőtt haza hiányát pótolja. S ha ebben a formában alkalmas is talán arra (ami különben jelenleg még vitatható), hogy az állami gondolat jelentőségét elhomályosítsa, az e ponton fenyegető veszélyt — a kisebbségek szempontjából! — mégis kisebb jelentőségűnek kell tartanunk annál az előnyél, mely e felismerésből sarjadt ki, hogy t. i. a jövő szempontjából az eddiginél nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani népi tömegeink autonóm — az állami centralizációtól független — szerveinek, intézményeinek és mozgalmainak kiépítésére. Mert míg a határok módosulása s így az állami szervezet felbomlása kedvezőtlen körülmények között bármikor bekövetkezhetik, addig e szervek lényegük feláldozása nélkül is gyorsabban képesek alkalmazkodni az új viszonyokhoz s a megszűnt államot számos vonatkozásban helyettesíteni és pótolni tudják. Így a reális nemzeti politikai elv előtérbe nyomul a pártpolitika rovására, a tömegek figyelmét ráirányítja legjelentősebb feladatainak tömegére s kezdetét veszi úgy Erdélyben, mint Szlovenszkóban kulturális és politikai téren egyaránt a nemzeti decentralizáció gondolatának fokozatos megvalósítása és kiépítése... Nagy eredményeket várhatunk e mozgalomtól úgy a jelen, mint a jövő időt tekintve. Erdélyben példaként állnak kisebbségeink előtt a románok és szászok, kik míg az erdélyi magyarság 1867-ben önként adta fel pozícióit, addig... fenntartották, sőt Bécs támogatásával tovább fejlesztették védelmi szerveiket...“ A magyarság „gyanútlanul áldozta fel addig féltve őrzött politikai, egyházi és iskolai autonómiájának gyönyörűen kiépített berendezéseit az állami egység oltárán, sőt maga segített lerontani az idők viharaival századokon át dacoló védőbástyáit..“¹ Hogy mi lett az eredmény? Sajnos, tudjuk! A társadalmi Összetartás erősebbnek és aktívabbnak bizonyult az állami centralizációnál. Ezért mondja egyik erdélyi író: „a politikát politikával nem lehet legyőzni“.² Egy nép fajsúlyja és nehézkedési ereje lehet egyedül a döntő a mai küzdelemben. Kulturális, gazdasági, lelki erőink összesége és milyensége lehet egyedül határozó, azaz mind olyan tulajdonságok meglététől függ jövő sorsa, melyeket elsősorban s legfőbbképpen társadalmi úton lehet és kell megvalósítani. Ezért küzdenek, agitálnak, írnak kisebbségi íróink, ezért egyesülnek, mert — s helyesen — a magyar társadalmi öntudat megerősödésétől várják népük helyzetének javulását. A képviselőségek, a szenátorságok száma nem jelentős e küzdelemben. Sok erőt és áldozatot kíván a politikai hajsza, de reális s maradandó eredményekkel mégsem kecsegtet. A minorítások sem tömegeikben, — országos (és nem területiális) viszonylatban előforduló csekély számuk miatt — sem képviselőik útján az országos politika irányát egyetlen utódállamban sem képesek megváltoztatni. Csak magukban és saját alkotásaikban bízhatnak.

¹ Nagy Miklós: Erdély jövője (Budapesti Szemle, 1926 decemberi szám).

² Kádár Imre: A fekete bárány I. köt. 125. I. (Erdélyi Szépművés Céh kiad. 1930.)

Az önbizalom, a tömegbizalom nevelése lett tehát a legfőbb nemzeti érdek s Tamási Áron ezért írja egyik legszebb novellájában, a „Hajnali madár“-ban:

„Az urak eltemették Erdélyt, de a székely falu feltámadt immár/¹
 ... Alikor a békeszerződés aláírásának napján egy plébános házában cigány mellett megvirradnak s a bor kábulatában kifakadnak a hazafias sebek, a házigazda az egekhez fohászkodik: „Mert Isten a mi Mindenhatónk gondozza ennek a földnek fényes arcát. „Az alispán sírva az asztalra borul: „Én elmegyek innen, pedig nekem szerelmem Erdély... „Veled megyek, Kázmér“, mondja a főszolgabíró s Tóbiás a költő „egy gyönyörű elégiáig egy világszép nemzeti siratót“ akar írni, de föbelövi magát. Csak Balázs — a fogságból megtért volt főhadnagy, a radikális „különös ember“ — ült szótlanul: „döbbenve nézte őket, orcája mindegyre változásba esett. Egyszer nagy sajnálkozás ömlött el rajta, máskor megvetés és harag, majd tűz borította bé, mint a napot és végül józanság és élet áradott rája, mint a tavaszi földre... kinyájában felállt és egyenesre feszült, mintha új jelnek nőtt volna ki hirtelen az erdélyi földből... Nem bírta tovább ebben a szobában, ahol huhognak a baglyok. Kinyitotta a tornácra néző ajtónak mindkét szárnyát és kiállott oda szembe a vajúdo nappal. S akkor valami csodálatos, vérébe zuhogó világot látott: átellenben a templommal és a házzal, künn a nagy hegy alatt a széles tavaszi határon, minden földön székelyek szántottak a hegyről leomló fényben... Hangosan kacagni kezdett... s jobb karját a határ felé nyújtotta és szélesen, nagy hömpölygéssel áradott belőle az öröm és a hit: Nézzék, megmozdult a Föld! Az urak eltemették Erdélyt, de a székely falu feltámadott immár! A régi közjogi, vármegyés, gentrys éhletetlen világ összeomlott és feltámadt egy hatalmasabb, igazabb, legyőzhetetlenebb milliók életéből, akaratából, halálából font új elhatározás..

A jelenet kicsit hasonlít Szabó Dezső „Elsodort falujának ahhoz a jelenetéhez, mikor Farkas Miklós új életre ébred a háborús pusztításból megmozduló székely falu felett. De az új viszonyok között ennél sokkal többet mond. Novellában kiáltja a kisebbségi magyarság felé az öreg székely tudós tanítását: „Kezdetben az úgynevezett ‚történeti osztály‘ fenntartása és megerősítése volt az erdélyi magyar politika vezető gondolata, holott sokkal helyesebb lett volna a tömegerőn nyugvó román nemzetiségi veszedelem ellen való védekezésül az erdélyi magyar népnek, különösen a székelységnek tömegerejét növelni és kifejleszteni“.

A magyar népi politika ily kialakulása azonban a gyakorlatias szempontokon és körökön felül is éreztette hatását. Irodalmi téren odaadó támogatója lett minden új törekvésnek, míg politikai és történeti szempontból hívévé szegődött annak a mozgalomnak, mely nálunk is, többségi népnél a „történelem átértékelésének“ jelszava alatt indult meg. Különösen az 1867 óta eltelt idő az, melyet legtöbbször és legeredményesebben támadnak, a visszaemlékezések, történeti és politikai tanulmányok, hírlapi cikkek egész tömege látott ezzel a kérdéssel kapcsolatban napvilágot. Gyárfás Elemér „Erdélyi problémák“ c. könyve nyitotta meg e munkák sorozatát s sokan vannak, akik a mai transylván-gondolat kialakulásáért a magyar kormányok szerencsétlen erdélyi politikáját okolják. Bármiképp is legyen, a múlt ily demokratikus és antiliberális szellemű átértékelésében nem tudunk „történelmi defaitizmust“ látni. A nézőpont megválto-

¹ Tamási Áron: Hajnali madár. (Megjelent az Erdélyi Helikon 1929-ik évf. 5-ik számában.)

² Jancsó Benedek, Magyar Szemle, 12. szám, 294.

zott, nem tagadjuk. Eddig — a XIX. és XX. században — polgár nézőpontból és érdekből, a centralizációs nemzeti állam szemszögéből művelték és kritizálták a múltat. Ma a tömegek érdekében próbálnak a múltba tekinteni. Egy hajszállal sem hibásabb nézőpont tudományos szempontból, de annál alkalmasabb a nemzeti érzés elmélyítésére és kiszélesítésére. Attól a fejlődéstől, mely ezeken az alapon épül ki, — osztályérzékenység miatt — nincs jogunk megóvni a „nemzeti“ jelszót. A jelen különben is csak a múlttal összefüggve alkot egészet, nincs és nem is lehet egyetlen elmélet, egyetlen irány sem, mely tételeit ne akarná a múlt példáival igazolni és ne törekedne arra, hogy annak érzelmi alapjait kimutassa a lezajlott történelem eseményeivel is.

A transylván-gondolat különben még leghevesebb ellenfelei részéről is — hacsak közvetve is, de — elismertetett. Kristóf György magyar kolozsvári egyetemi tanár, aki körömszakadtig tagadja az „erdélyi“ szó használatának irodalmi jogosságát s „romániai magyart“ ajánl helyette, egyik könyvében így ír: „Legfontosabb és legtermészetesebb teendője a romániai magyarságnak, földünknek, amelyen lakunk, s fajunknak, amelynek tagjai vagyunk, jelen helyzetét és múltját, erejét és gyöngéit, erényeit és hibáit összegyűjtenünk, tudományosan földolgoznunk és megismernünk önmagában is, de a velünk együtt élő népekhez való viszonyában is“.¹ Majd máshol: „Az erdélyi lírikusok nem férköztek még hozzá a romániai magyar lélekehez, vagy még nem elég művészek formában“.² Mi ez, ha nem kerülgetése a lényegnek? Ha olyan mérvben igaz az, amint Kristóf hangoztatja, hogy az erdélyi lélek nem egyéb, mint egy teljesen hasonló, de letört „darabja az egésznek“, t. i. az egységes magyar szellemnek, akkor pleonazmusnak kell tekintenünk a „romániai magyar“ megkülönböztetést is... Vagy akár politikai tekintetben is, ha kötelességévé tesszük Erdélynek, hogy múltját tanulmányozza, mi alapon kívánhatjuk tőle, hogy történelmének legkiemelkedőbb korszakáról — önálló államisága idejéről — elfelejtkezzen és ne próbálja mai nehéz helyzetét valami hasonló elképzeléssel átmenteni egy jobb jövőbe? Állampolitikai szempontból lehet vitatkozni e gondolatok jogosultsága felett, de irodalmi kérdést nem jelent e probléma. Magyarul, magyar érdekért, magyaroknak írunk, tehát egy idegen államban mindenesetre magyar nemzeti célokat szolgálnak. Kristóf centralista-uniós, az erdélyi írók decentralista-autonómista szemszögből nézik a kérdést, pedig ez nem jelent elszakadást. A nemzethűség elvét nem lehet egyetlen pártpolitikai elképzelés szekeréhez kötnünk. Ennél sokkal többet, maradandóbbat jelent. Azért tehát, mert az erdélyi és szlovenszkói írók államszerkezeti, nemzetiség és gazdaságpolitikai tekintetben nem hajlandók a liberális magyar politika irányelveit akceptálni, mert egyes osztályok és rétegek tevékenységét vagy értékét nem a mi „hivatalos álláspontunk“ alapján ítélik meg, még nem lehet rájuk fognunk, hogy: gyűlölködve

¹ Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője 273—74. 1. Kolozsvár, 1929.

² U. o. 265. 1.

elfordultak volna a magyar múlttól, annak nagyságától, eszméitől, ideáljaitól. Beöthy Zsolt irodalomszemléletét és a „csupa dicsőség“ történelem tanításának módszerét túlhaladtuk. Makkai Sándor elve lehet egyedül az irányadó: „Valósággal reszketek — írja — az elgondolásától annak az önámító pedagógiának, mely a magyar ifjúságot nemzeti érzésében és erkölcsi lelkületében reális történelem szemlélet és öntudatos bünszemlélet nélkül ereszténe neki a jövődönek ... A történelem és irodalom egyoldalúan „fehér“ kezelése, minthogy a valósággal nem egyezik, két nagy veszélyt rejt magában: délibábos, irreális nemzeti érzést növel s az életharcban erőtelen erkölcsi szentimentalizmust táplál, melyek odavezetnek, hogy a nemzeti érzés is, az erkölcsi érzés is frázisokká lesznek, melyek nyilvános alkalmakkor színesen és hangosan puffognak, de az élet harcában, a tettekben és a tényleges magatartásban csak takarói lesznek az egyéni érdeknek és bűnnek, vagy jobb esetben is nem adna pozitív erőt az érdek és a bűn kísértései ellen“.¹

Kisebbségeink, kiknek életében először „feszültek jelen korunk ellentmondásai kibír hatatlanokká“, már kezdenek felelősködni a reálpolitikai elv történelmi helyességére. Míg nálunk a nemzeti érzés intenzitását szívesen állapítják meg az irreális és lehetetlen kultuszából, addig ők nemzetközi vonatkozásban is reálisabbak s tájékozottabbak lettek. A kisebbségi magyarság azon előkelő szereppel, melyet az 50 milliónyi minoritást magában foglaló Európai Szervezett Nemzetkisebbségek egyesületében betölt, részesévé vált egy hatalmas kontinentális méretű politikai és szellemi mozgalomnak s így a nemzetközi élet minden rezdülése iránt nálunknál nagyobb figyelemmel viseltetik. Saját sorsán megismervén a jelszavak és gondolatok világformáló erejét, nem tud oly mértékben mosolyogni a nemzetközi politika célkitűzésein és jelszavain, ahogy az nálunk néhol még szokásos. Miután emberi és nemzeti érdekévé vált, hogy tompítsa a nemzeti politikák imperialista szellemét, így szükséges szószólójává vált a nemzeti béketörekvéseknek, amilyenek a revíziós, konföderációs és páneurópai mozgalmak. De az intenzívebb nemzetközi érdeklődést a kisebbségi sors adottságán kívül keleten még valami előmozdította. Az t. i., hogy „az erdélyi léleknek két jellemző vonása van: az erős magyar érzés és a haladás eszméi iránt való nagy fogékonyság, akár vallásos, akár politikai alakban jelentkezzenek e haladás eszméi“.² Így — e két körülmény összejátszása folytán — kisebbségeink látó és érdeklődési köre erősen tágult s bár tapasztalatból tudják, hogy a jelen népszövetségi politikája nem alkalmas arra, hogy sérelmeiket orvosolni tudja, mégis bíznak a kontinentális politikai és gazdasági konflagráció békésebb atmoszférát kikényszerítő erejében.

Érdekes, hogy míg e felismerés a politikában és a lírában hamar érvényre jutott, addig a kisebbségi életet az egyetemes európai problémakör láncolatába felemelni és bemutatni képes prózai munka mind-

¹ Makkai: Magyar fa sorsa 140—141.1. (Érd. Szépművés Céh kiadása Kolozsvár, 1927.)

² Jancsó i. m. 293.1.

ezideig nem tudott megszületni. Szlovenszókban Mécs, Erdélyben Szentimrei és Pakocs, a Vajdaságban Fekete és Szenteleky azok, kiknek költeményeiben a megszületni vágyó európai egység tudata legtöbbször ad életjelt magáról. De sem az erdélyi, sem a szlovenszókói regényírás hasonló színvonalú — e témakört felölelő — termékkel nem dicsekedhetik, bár hivatkozás ma már ezen a téren is egyre több esetben történik. Némi túlzással talán Kádár Imre „Fekete bárány” c. regényét lehetne idesorozni. E munka azonban legfeljebb hírnöke lehet annak az iránynak, mely az európai távlattal bíró magyar kisebbségi regényírás jövő fejlődéséhez fog előbb-utóbb minden bizonynyal elvezetni...

SZABÓ DEZSŐ szerint az irodalomnak a társadalmi alakulásokra részint kezdeményező, forradalmi, részint konzervatív, megkötő hatása van.¹

Ha kisebbségi irodalmunk „kezdeményező-forradalmi” szerepét vizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy amit újat hozott, — liberálisabb művészi felfogás, mélyebb szociális szellem — azzal nemcsak, hogy nem ártott nemzeti érdekeinknek, de — egyenesen eddig sajnálatosan — hiányzó elemeit pótolta. A szociális felfogásból kisarjadó népi politikai irány pedig a társadalmi szervezkedés jelentőségére hívta fel társadalmunk figyelmét, azaz egy olyan mulasztás pótlására, amelynek káros volta úgy politikai, mint gazdasági, úgy társadalmi, mint kulturális téren az összeomlásban beigazolást nyert. Ami pedig az „európai gondolkozást” illeti, ezen a téren sem terheli kisebbségeinket felelősség, mert a nemzetközi politika sodrába kerülvén, nálunknál hamarabb emelkedtek ki a régi külpolitikai látókör szűk korlátái közül s így belátták, hogy érdekeiket úgy tudják legjobban megvédeni, ha mozgalmait minél hamarabb bekapcsolják az általános kontinentális jelszavak és mozgalmak sodró áramába. Mikor nagyhatalmak roskadoznak a mai konílagráció súlya alatt, a népek tengerében cseppet jelentő kisebbségi magyarság nem képes „fél világgal szembeszállva” létét megoltalmazni s így elsősorban reálpolitikai meggondolás teszi számukra szükségessé, hogy a változott világ változott szükségleteihez alkalmazkodjanak.

Ami pedig kisebbségi irodalmunk konzervatív megkötő hatását illeti, itt azt kell látnunk, hogy a nemzeti gondolat tisztelete, sőt kimélyítése mellett egyedül a múlt pártpolitikai elképzelései alól emancipálták íróink kisebbségi társadalmunkat, nem pedig maga a nemzeti gondolat alól. Hiszen a kisebbségi társadalom minden irányú megmozdulása a nemzeti kultuszt szolgálja. A nemzeti közösség tudata nagyobb és maradandóbb, mint a formák, melyek közt — a sors szeszélyei szerint — időnként megnyilvánulhat. A világ állandóan változik, módosul, miként az egyház modern gondolkozóinak a legnagyobb problémát ma az jelenti, hogy a kialakuló új gazdasági és társadalmi rendbe miként mentsék át Krisztus birodalmát, úgy a

¹ Szabó Dezső: Az irodalom, mint társadalmi funkció. (Tanulmányok. Tálto kiad. 1920.)

nemzeti gondolat apostolainak sem szabad anatómát kiáltani azok fejére, akik számolnak azzal a lehetőséggel, hogy jövő nemzeti céljaink kielégíthetése érdekében esetleg új formák kiépítését fogja tőlünk kívánni. Európa nagy átalakulás — ha nem összeomlás — előtt áll. Kisebbségeink „felemás“ helyzete talán idővel újabb megoldási módok és kibontakozási lehetőségek nyitjára fog minket is vezetni. A nemzeti és gazdasági szempontok mai mérkőzésében semmi sem lehetetlen.

Az a feltevés tehát, melyet nemrég nem kisebb tekintély, mint a Kisfaludy-Társaság elnöke fejezett ki, hogy t. i. elkövetkezhetik az az idő, hogy kisebbségi irodalmunknak „az anyaország nemzeti irodalmához semmi köze“ sem legyen, vagy a kisebbségi szellem a „magyar nemzetlélektől idegen“—né váljon — nélkülöz minden alapot. Ez nemcsak politikai, de kultúrképtelenség is. Az utódállamok kisebbségellenes politikája minoritásainkat mindennél jobban konzerválja a nemzeti gondolat számára, a latin-germán műveltségi kör pedig — melynek részesei vagyunk — vasabroncsként kapcsolja kisebbségi szellemi életüket a mienkhez, melytől elszakadni nem áll módjukban, mert ezzel elvesztenék azt a támaszt, — a többségi magyarság politikai és szellemi támogatását, együttérzését, szolidaritását, — mely jelenleg is minden megmozdulásukat reálissá teszi.

Ma, mikor az egyetemi városok kultúrgócpontrakká való kiépítésével kapcsolatban — egyazon viszonyok között is — oly szívesen beszélnek tiszántúli és dunántúli magyar szellemről és irodalomról, — s ezt senki sem tartja veszélyesnek —akkor számolnunk kell a teljesen más viszonyok között élő kisebbségeink szellemének megváltozásával is. Ha ez a szellem el is fordul már kiegyezési korszakunk egy-két talán érdemtelenül és túlzottan körülrajongott ideáljától vagy hősasztól is, ez nem jelenti azt, hogy utolsó betűjéig mégis magyarabb szellemet ne reprezentálhatna, mint a háború előtti „centralizált pesti magyar irodalom“. Vigyáznunk kell, hogy a nemzeti gondolat lényegét ne azonosítsuk az idők martalékául eső formákkal s ez esetben nem kell félteni nemzeti irodalmunkat a kettészakadástól.

„Az a szakadás, amely ma a kisebbségi és többségi irodalom között mutatkozik, nem szubsztanciális, hanem időbeli“.¹ összefüggésben van azzal, hogy művelője a fiatalabb generáció, amely sok elképzelésben már nem tudja magát azonosítani az idősebb csonkaországi szellemmel. Minden jel arra mutat, hogy többségi irodalmunk fiatal erőinek felvonulásakor hasonló szellemmel fog eltelni s ez esetben a magyar irodalom egysége újra helyre fog állni.

PONGRÁCZ KÁLMÁN

MŰKEDVELŐK A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÁSBAN

TÉVEDÉS VOLNA azt hinni, hogy a nyelvtudományban és a vele mindig szorosabb kapcsolatba kerülő őstörténeti kutatásban ma már nem lehet olyan nézetekkel előhozakodni, amilyeneket ezelőtt száz esztendővel boldogemlékezetű Horvát István hangoztatott. A különben nagyérdemű történetíró képtelenül délibábos elképzelésein fiatal diákgyerekek is mosolyognak, — ha éppen hallanak a Dareios = Tarajos, Borysthenes = Bor-isten-ez, Karthago = Kard-hágó s más efféle hasonlításokról, — a nagyközönség azonban ma, száz év múlva is, mikor nyelvtudományunk megbízható alapokon dolgozik s az őstörténeti kutatás sok részletmunka árán megtalálta azt az utat, amelyen a találgatásokat biztos eredményekkel lehet helyettesíteni, örömmel üdvözlö, ha egy lelkes laikus többé-kevésbé elavult, de neki még kinyilatkoztatásként ható könyvek segélyével magyarokra bukkan Belső-Ázsiában, vagy ha egy irányt tévesztett filológus magyarokkal akarja benépesíteni nemcsak az öt világrészt, hanem még azokat a mesebeli kontinenseket is, melyek állítólag geológiai korszakokkal ezelőtt az óceánok helyén terültek el. A tudományos világ rendesen méltóságán alulinak tartja, hogy fantasztikus teóriákkal foglalkozzék. Mivel azonban ezek a nyilvánosság előtt tudományos vagy annak látszó mezbe öltöztetve jelennek meg s mert, mint minden exotikum, megragadják az emberek képzeletét s tudományos kérdéseket illetőleg a közvéleményt károsan befolyásolják, egyszer a nyilvánosság előtt is meg kell őket beszélnünk. Mellőzve azokat a kísérleteket, amelyek teljesen feledésbe merültek, csupán az utolsó 3—4 évtized néhány ilyen aggasztó produktumával akarok foglalkozni.

PONGRÁCZ SÁNDOR, mint ő maga mondja, nem akarván a millenniumot „elszalajtani“, hogy nemzetét az ünnephez méltó nagyszerű ajándékkal lepje meg, 1896-ban kiadja „Tibet-magyar nyelvtanulmányok“ című művének első kötetét, melyet a következő évben a második s 1898-ban „Turáni nyelv- és néptanulmányok“ cím alatt a kunok nyelvéről szóló harmadik követ. A szerző, aki saját beismérése szerint a nyelvtudományban laikus és a tibeti nyelvvel csak üres óráiban, mellékesen foglalkozott, nem csekélyebb igénnyel lép fel, mint hogy bebizonyítsa a magyar és tibeti nyelv azonosságát. Munkáját lapozgatva igazat kell neki adnunk abban, hogy az „nem elég készültséggel keletkezett és rendszernélküli“. Nyelvtörténetről olva-

sott valamit, de hogy annak szempontjait gyakorlatilag értékesíteni kellene vagy lehetne, az még eszébe sem jut. Így tudja azt, hogy a tibeti írás és mai kiejtés között igen lényeges eltérés van. Megjegyzi, hogy a tibeti írók szerint írásuk a VII. században még a kiejtésnek egészen megfelelő, fonetikus írás volt s ebben a tibeti íróknak ő is igazat ad. Ha ez így van, — aminek mérlegelésébe nem akarok belemenni — érthetetlennek látszik, hogy a mai s olykor a régi magyar szóformákat miért a mai tibeti formákkal veti össze. Eljárásának egyetlen oka az lehet, hogy némely szó mai kiejtésében hasonlít valamely magyar szóhoz, s szerzőnk előtt mi sem látszik könnyebbnek, mint ehhez valaféle jelentésbeli hasonlóságot vagy összefüggést kiokoskodni. Tibeti-magyar nyelvhasonlításra Pongrácz legalkalmasabbnak véli a magyar hely- és családneveket, — úgy látom, főleg azért, mert azt gondolja, hogy e téren legkevesebbet kell jelentéstani apróságokkal bíbelődni. Így megtalálja a tibeti vagy *bód* nép nevét a magyar *Bód*, *Boda*, *Bodoky* *Bodza* stb. helynevekben s tibeti nyelvből megfejti a magyar népnév jelentését is, mert tibeti nyelven *gar* „tábor“, *maggar* pedig „haditábor“. 302 szócsoportot hasonlít össze rokonhangzású és rokonértelmű magyar szavakkal s elhitte, hogy a tibeti nyelvnek nemcsak a magyarral való rokonságát, hanem eredeti azonosságát is sikerült bebizonyítania, — oly dolgot, amit a legnagyobb magyar filológusok egyike, aki egyszersemind a tibeti nyelvnek legalaposabb ismerője, Körösi Csoma Sándor sem vett észre.

Második kötetében aztán Pongrácz látóköre kiszélesedett. Megtalálta a magyarokat a Himalája szakadécai között a *magar* törzsből. E magarok nyelve persze különbözik a tibetitől, a jószemű kutató azonban itt is fedezhet fel hasonlóságokat. A nehézségeket úgy hidaljuk át, hogy a magyart keveréknelvnek nyilvánítjuk, amely tibetiből, nepáli nyelvjárásokból és dravida nyelvekből tevődött össze. De kutatónk tekintetét éppoly kevéssé kerüli ki a kínai, noha ez izoláló nyelv, mint az afgán vagy a szingaléz, melyek indoeurópai flexiós nyelvek. Így aztán a nyelvek egész tömegével veti össze a magyar szokat s mindenütt megtalálja, amit keres. Naivsága egészen elképeszt, midőn ilyen hasonlításokat olvasunk nála:

a csé páng nyelvben *moszjá* = tehén (v. ő. mézárós),
 a kiránti nyelvben *micsida* — szem (micsoda?),
 a bengáli nyelvben *ttinap* — holnap (minap?),
 a kjeng nyelvben *tunap* — ma (tegnap?).

Szerinte a hátsóindiai *kol* nép is rokon, mert neve előfordul a következő magyar helynevekben: *Kolbász*, *Kolosodr*, *Kolompéros*. Viszont a magyar *Tévapdnya* családnév feltalálható a magyar *Déavdnya* helynévben. A magyar *kocsi*-l is hiába próbáljuk a dunántúli Kocs község derék kocsigyártóitól származtatni, mert szerzőnk úgy tudja, hogy *kocs* afgánul „út“ s ezzel alighanem összefügg ez a szó: *kocsikázni*.

Csoda-e, ha komoly nyelvészkörök ezekkel a naivságokkal egyáltalán nem foglalkoztak, sőt tudomásul sem vették? Hiszen Pongrácz, aki műve első kötetében elismeri a saját csekély készülségét,

a második kötetben már elég bátor a finn-ugor és török-tatár rokonság kutatóit tudatlansággal vádolni meg. Mi sem foglalkoztunk volna ennyit vele, ha nem következne utána a hasonló dicsőségre vágyódnak tekintélyes sora.

1914-BEN DEBRECZENYI MIKLÓS „ny. kir. curiai bíró“ ismertette „Az ősmagyar írás néhány hazai és oroszországi emléké“. Az „ismertetés“ szó csak szerényen és igen pontatlanul jelöli meg az illusztris szerző tudományos tevékenységét. Többről van itt szó.

A magyarországi emlékek revidálása, kiegészítése és az eddig meg nem fejtett írásemlékek megfejtési kísérletei közben még a realitás némi alapján áll. Ezt az alapot a mások által történt megfejtések szolgáltatták. Persze itt is sok szó férne ahhoz, hogy vájjon azok az olvasatok, amelyeket Debreczenyi ad, megállják-e helyüket. Ehhez már a priori kétség fér, ha „az oroszországi írásemlékek“ megfejtési kísérleteinél követett módszert szemügyre vesszük. Bizonyos sziklafeliratok ezek, melyeket Strahlenberg svéd katonatiszt talált és másolta le az Uraiban és Szibériában és tett közzé 1730-ban Stockholmban. Tudommal ez írások valódiságát azóta nem bizonyította, de nem is vonta kétségbe senki. Csak az bizonyos, hogy a Debreczenyi által közölt rajzok oly szövevényes és egymással összefonódó vonalakat mutatnak, amelyeket sehol a világon, semmiféle sziklafeliraton nem tapasztalhatni. Ez a körülmény kétséssé teszi a rajzok használhatóságát. Szerzőnk a magyar nyelv és az ú. n. székely rovásírás ismeretével lát a feliratok megfejtéséhez, ami természetesen „százszázalékosan“ sikerül. Ha valamely kacskaringó vagy szög némiképpen hasonlít a székely rovás valamely betűjéhez, akkor már kimondja, hogy azonos azzal; és ha az így nyert betűkből jobbról balra semmi értelem nem jön ki, megtalálja a keresett értelmet balról jobbra, vagy felülről lefelé vagy alulról fölfelé, vagy körben vagy csigavonalban. Előtte minden lehetséges. Ha más nem segít, segít a modern rejtvénytechnika. Hogy fogalmat alkossunk magunknak ez eljárás minémiségéről, idézzünk egy pár sort. (Az eredeti jel közlésére nincs szükségünk.) Egy jelcsoport magyarázatánál ezt mondja: „E két betű elhelyezése képletesen, mai betűinkkel írva, így fest: —, vagyis az *sz* a *gy* betűn rajta

$\frac{sz}{gy}$

van. Nyilvánvalóan tehát a *szégyen* szót fejezi ki. Sőt most jelenti a *szégyen jegvét* vagy régiesen *szégyenbillog-ot* is; mégpedig, minthogy a többi e csoportbeli betűn rajta fekszik, e viszony kifejezésekképpen *szégyenbilloggal-nak* olvasandó.“ És mindez egy állítólagos *sz* és egy állítólagos *gy* betűből, melyek állítólag egymástólé vannak írva. Debreczenyinél a megfejtésnek ez a módja rendes, tehát többet is idézni felesleges volna.

A tudományos kritika persze ezzel a művel sem foglalkozott. Megjegyzem azonban, hogy a kísérlet nem áll elszigetelten. Van a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában Burnouf Avesztakiadásának (facsimile) egy példánya, amelynek bizarr avesztai betűi egy ismeretlent arra ösztönöztek, hogy azokat magyarul olvassa el. Megfejtését odajegyezte a betűk fölé, ahol az ma is szépen olvasható.

A jóakarátú kísérletezőnek talán sejtelve sem volt arról, hogy azt az írást régen elolvasták, a szöveg értelmét régen megfejtették, s hogy se a szövegnek, se a betűknek, se a nyelvnek nincs semmi köze a magyarokhoz.

A KÖVETKEZŐ MUNKA még nagyobb igényekkel lép elénk. Miután hosszú ideig a klasszika-filológia érdemes munkásaként működött, sőt a budapesti tudományegyetemen a nyilvános rendkívüli tanár címét is elnyerte, Cserép József egymásután három füzetet tett közzé — 1912-ben „De Pelasgis Etrusdsque quid fabulis heroids ac prisds nominibus doceamur“, 1922-ben „De Madiarorum ac Pelasgorum origine“ és 1925-ben „A magyarok eredete, a turáni népek őshazája és ókori története“ címek alatt. Szerinte a magyarok őshazája Amerika. Fejtegetéseiből úgy veszem ki, hogy e megállapítás egyfelől a *magyar* népnév, másfelől a *Mexiko* országnév, a *maja* népnév s a *Maia* mithológiai női név (Hermes isten anyja, Atlas leánya) vélt azonosságán nyugszik. Fejtegetése során arra az eredményre jut, hogy ezeket az amerikai magyarokat tizenegy és félezer évvel ezelőtt egy óriási katasztrófa hajtotta kelet felé. Ez a katasztrófa pedig nem volt egyéb, mint a Hold keletkezése, melynek tömege a Földből, arról a helyről szakadt ki, amelyet ma Amerika nyugati, Ázsia és Ausztrália keleti partjai vesznek körül, hogy helyet adjon földünk legnagyobb víztömegének, a Csendes-óceánnak. A menekülők megtelepedtek Plátó mesebeli Atlantisán, azon a földrészen, mely a hitrege szerint valahol az Atlanti-Óceán közepén terült el. Négy és félezer esztendő múltán innen is tovább kergette őket a diluvium, az özönvíz. Keleten azután, már némileg a történelem pirkadó világánál, feltűnnek a pe-lazgok, az iber-szikánok s más népek nevei alatt. De magyarok a mórok is Nyugat-Afrikában, magyarok az egyiptomiak is (Menes = „meny-nyes“?), de főleg magyarok a médek Ázsiában. Mindenütt elegendő egy m-mel kezdődő ország-, város-, nép-, sőt mithológiai személynév, hogy a magyarok jelenlétét megállapítsuk. Azután visszajönnek nyugat felé. Ok az egyiptomi hikszoszok, közük van Jeruzsálem és Áthén megalapításához, ők szerepelnek a gigantomachiában éppúgy, mint a trójai háborúban. Magyarok a balkáni paionok, a világon szerteszéledt cigányok, a rajnai szikamberek, az erdélyi agathirzok, a galliai szek-vánok, az itáliai etruszkok, szóval minden nép, amelyről vagy csak keveset, vagy a nevéen kívül semmit sem tudunk.

Nem követem tovább a fejtegetés fonalát; Cserép nyelvhasonlítását, amely őstörténeti nyomozásai színvonalán áll, szintén mellőzöm. Az az ember, aki jóhiszeműen kezébe veszi ezt a művet, eleinte érdeklődéssel olvassa a káprázató tündérmesét (ha ugyan a klasszika-filológusra valló apparátus nem zavarja), s ha őstörténeti és nyelvészeti kérdésekben némi tájékozottsága van, csakhamar türelmét veszítve dobja félre. Szerencsének érezzük a szerencsétlenségben, hogy a szerző utolsó füzetét nem latinul, hanem magyarul írta meg.

EGY PÁRIZSBAN ÉLŐ „hazánkfia“, aki az anyagiaknak szemmel láthatólag bővében van s a nyelvtudomány területén óhajtvé-

kenységet kifejezni, F. A. Uxbond név alatt nagy nyelvhasznító munkát adott közre angol nyelven, melynek címe: „Munda — Magyar — Maori. An Indian Link between the Antipodes. New Tracks of Hungarian Origins“ (London, Lusac and Co. 1928). E fényes kiállításban megjelent művel bizonyítani kívánja a szerző a magyar és maori nyelv és faj eredeti azonosságát (maorinak nevezi a szerző nemcsak az újzélandit, hanem általában a polinéziai nyelveket). Földrajzilag és nyelvileg is az összekötő láncszemet az indiai munda nyelvekben találja meg és azt hiszi, hogy új utakat mutat a magyar őstörténeti kutatásnak.

A mű fejezetei hatásos climaxot reprezentálnak. Bár tudja a szerző, hogy a dolog csaknem kizárólag a nyelvhasznításon fordul meg, először, megfelelő előkészítés céljából, analógiákat keres össze a mitológia, a vallás, ősműveltség, társadalmi intézmények és életmód egész területéről. A hasonlítás annál jobban sikerül, minél bizonytalanabb a magyar anyag s mentül primitívebb állapotokra vonatkozik. Mindez természetesen semmit sem ér. Az égitestekhez fűződő vagy azok nevéből kikövetkeztethető naív népies elképzelések túlságosan általánosak és sokkal nagyobb mértékben találhatóak fel a legtöbb primitív népnél, hogysem rájuk biztos elméletet lehetne építeni. A kezdetleges vallási képzetekkel hasonlóképpen állunk. Talán Uxbond is érzi ezt, mert műve e részében is szóösszevetésekkel igyekszik az elméletet támogatni, összevetései azonban oly nagy területről, különböző polinéziai nyelvekből vannak véve, hogy jelentőséget nem tulajdoníthatunk nekik. Például a magyar *óriás* szónak megfelelő a maori *oro*, a magyar *törpé*-nek a tahitii *topaapaa* és így tovább. A fák és vizek tiszteletében felfedezhető közös vonások ily, sőt ennél nagyobb mértékben kimutathatók bármely kezdetleges természetimádásban. A magyar krónikák őstörténeti genealógiáit kár összevetni rarotongai genealógiákkal s nem szabad belőlük megdöbbenően messzemenő következtetéseket levonni mindaddig, míg nem vagyunk tisztában mindkettő genezisével. Egy példát mondok: Mindkét genealógia egy közösnek látszó Noa nevű őst tüntet fel, kinek korát Uxbond kissé önkényesen Kr. e. 790-re számítja. A magyar krónikák Noája azonban kétségkívül azonos a bibliai Noéval, akinek, ha a biblia genealógiáját vesszük figyelembe, sokszáz évvel előbb kellett élnie. A költői nyelv kezdetleges fogásainak egyezése sem jelent semmit: a felhozott alliteráció rendkívüli mértékben megvan az óizlandiban, a gondolatparallelizmus a héberben s ma már senkinek sem jut eszébe, hogy ez alapon rokoni kapcsolatokat próbáljon kimutatni. Leginkább elképeszt azonban akkor, midőn Anonymus egy jegyzete alapján a régi magyarokat emberevőknek tünteti fel s ez állítólagos szokásukat összeveti a maoriknak még a XIX. században is általános kannibalizmusával. Ez, egyébről nem is szólva, mindjárt ösztönzést adhatna egy kis nyám-nyám vagy karaib nyelvhasznításra; s ha valaki Uxbond módszerével fogna hozzá, bizonyos, hogy e viszonylatban is eredményt mutatna fel.

Nyelvhasznítása sem áll szilárdabb alapokon. A különböző polinéziai nyelvekből olyan szavakat keres össze, melyek magyar szók-

hoz hasonlítanak s próbál közöttük és a látszólag hasonló magyar szók között jelentésbeli kapcsolatot felfedezni. Ez nem történik egyforma sikerrel. Mert ha konstatalem, hogy a marquesasi nyelvben *napea* egy csillag (!) neve s Tahitiban *na po* azt jelenti, hogy „tegnap este“, ez lehet kellemes meglepetés egy laikus számára, de semmit nem mond a nyelvésznek; ugyanúgy az sem, ha a magyar *had* szót összevetem a tahitii *hotu* „támadás“ és a marquesasi *hatu* „társaság“ szókkal. Mindaddig, míg a kutató nem helyezkedik szigorúan nyelvtörténeti alapra, nem nyomozza vissza a polinéziai nyelvtényeket addig a pontig, ameddig visszanyomozhatók, s nem igyekszik hangtörvényeket megállapítani, amelyek a magyar és polinéziai szók között feltétlen érvénnyel bírnak, míg azokat más törvények nem keresztezik: mindaddig ez az egész nyelvészeti tevékenység haszontalan, sőt káros kontárkodás lesz. Jól tudom, hogy a polinéziai nyelvek bármelyikénél nehéz a történeti szemlélet álláspontjára helyezkedni, mert hiszen ezeknek nincs évezredekre vagy csak századokra, sőt talán még évtizedekre visszanyúló irodalmuk sem, de nem szabad elfelejteni, hogy e nyelvcsoport szoros rokonságban van a maláji csoporttal, amelynek egyes nyelvei egyrészt régi irodalommal rendelkeznek, másrészt mai formájukban a polinéziai nyelvekhez viszonyítva sokkal régiesebb s a hangalakot tekintve teljesebb formákat mutatnak fel. Például: tahitii *aa* „gyökér“, maori *aha* < maláji *akar*; tahitii *ia* „hal“, szamoai *Va*, marquesasi *ika*, de már maláji *ikan*.¹ A maláji nyelvekben tehát hasznavehető nyelvtörténeti eszköz kínálkozik. Viszont kétségtelen, hogy ha valaki ezen az úton utána jár a dolognak, Uxbond eredményeinek 99%-a légbuboréknak fog bizonyulni.

Ha szóösszevetéseinek részletes megbeszélésére nem vállalkozhatom, éppoly kevésbé vállalkozom arra, hogy alaktani megállapításait egyenként tárgyaljam. Csak egy jellemző szakaszt közlök itt magyar fordításban (35.1. The Datáve), amelyből mindenki levonhatja a megfelelő következtetést: „A maori a *ki* előragot használja (a dativus kifejezésére), a magyar a *k* ragot. Müller szerint a maori *ki* tulajdonnevek és névmások előtt *kia* lesz; a magyarban az attributív pronomen(?) 3. személye felveheti a *nekie* alakot a rendes *neki* helyett“. Csoda-e hát, ha tudományos szempontból nem tették megbeszélés tárgyává Uxbond „eredményeit“?

A szójegyzék azonban, minden mástól eltekintve, figyelemreméltó adatokat tartalmaz, ha nem is nyújt alapot olyas következtetésekre, amilyenekre Uxbond feljogosítva érzi magát. Például akadáhat, aki elhiszi, hogy a magyar *vas* szó azonos a szantali *pasi*, mon *pasai*, maláji *hasi*, battak *hósi*, jávai *west*, *wsi* és szemang *uwase* szókkal. Viszont világos, hogy a szantali *guru* „tanító“ átvétel a szanszkritból s aligha van köze a magyar „kuruzsló“-hoz. Mivel az utóbbi időben Schmidt József meggyőzően mutatott rá, hogy nyelvünknek vannak nemcsak, mint régen ismeretes, iráni-árja, hanem egyenesen indo-árja elemei, a magyar szófejtés nem hanyagolhatja el az indiai nyomok követését, még akkor sem, ha ezek a nyomok az árja nyelvek területéről még

idegenebb, dravida, tibeti, mon-khmer, munda vagy akár maláji területre vezetnek át. Egyes szók elterjedéséről, vándorlásáról, eredetéről lehet szó, amikhez esetleg kultúrtörténeti megállapítások fűződhetnek, de távol állunk attól, hogy, mint Uxbond teszi, a mund—magyar—maori nyelv- és fajközösséget kimutathassuk.

A tudomány mai álláspontja még nagyon távol van attól, hogy az emberi beszédnek e három, egymástól oly távoleső formáját, a mundát, a magyart és a maorit, egy kalap alá vegye. Finck¹ ugyan, aki a nyelvek osztályozásában igyekszik minél kevesebb nagy egységet létesíteni, „a mongolfaj nyelvei“ cím alatt összefűzi őket, megmondja azonban világosan, hogy ez az osztályozás csak célszerűségi, de nem tudományos szempontokat követ. Az idesorozott öt nyelvcsalád (ausztri, indo-kínai, ural-altáji, arktikus és szumir-akkád) között nyelvtudományi szempontból semmiféle összefüggés ki nem mutatható. A magyar, köztudomás szerint, az ural-altáji nyelvcsalád uráli csoportjának finn-ugor ágához tartozik. Az ausztri nyelvcsaládot Finck két főágra osztja, az ausztro-ázsiaira és az ausztro-néziaira. Az ausztro-ázsiai három ágra oszlik, ú. m. kurku-annámi, khasszi-nikobári és proto-malakkai; a kurku-annámi ismét két csoportra, a *munda* és a mon-khmer nyelvekre; a munda nyelvek három csoportjában összesen 14 nyelvet sorol fel, melyek közül legjelentékenyebb a szantali, melyet Y_2 millió ember beszél. Az ausztro-néziai feloszlik indo-néziaira és óceánira, ez utóbbi melanéziaira és polinéziaira; a polinéziaiban felsorol 14 nyelvet, melyek közül legjelentékenyebb az újzélandi *maori*.

A legújabb teljes osztályozás a Meillet—Cohen-féle összefoglaló műben található, ahol J. Przyluski még az ausztri nyelvcsalád egybefogását sem tartja megengedhetőnek, sőt szerinte az ausztro-ázsiai egység is erősen hipotétikus. Ezt a kétes ausztro-ázsiai egységet osztja ő munda, annámi, mon-khmer csoportra.

A MŰKEDVELŐ ELMÉLETEK legnagyobb ellenségei egymásnak. Míg a komoly tudományos kutatás szerényebben jelentkező eredményei kiegészítik egymást s az ismeretekben meglévő hézagokat mind jobban és jobban kitöltik és eltüntetik, ezek az elméletek egymást fojtogató burjánzásukkal még a laikusban is kételyt támasztanak.

A magyar Őstörténet kezdeteit s a magyarság rokonait szintén Indiában keresi a Turáni Társaság egyik tevékeny tagja és legtermékenyebb írója, Zajti Ferenc. Nem nyelvész és nem történész, hanem lelkes magyar, aki nemzetének szolgálatot vél teljesíteni azzal, ha keleti olvasmányainak homályos vonatkozásait kapcsolatba hozza a magyarokkal. Valahogy először az Aveszta keltette fel érdeklődését, a párszik ezen ősi szent irata, melynél szárazabb és homályosabb tárgy nincs a filológiának. Zarathustra Zend-Avesztája címe alatt lefordította (nem tudni, milyen nyelvből) a Yasna című liturgikus könyv legrégebb és legnehezebben érthető részét, a Zarathustrának tulajdonított verses prédikációkat. E fordítás hasznavehetetlenségét, sőt megtevesztő jellegét annak idején kimutattam. De Zajti ezen kívül egy

¹ Die Sprachstänune des Erdkreises, Leipzig 1909.

magyar Aveszta-könyvtárt is indított meg, melynek egyes kötetei hún-magyar-indiai őstörténeti problémákat tárgyalnak vagy Zajti, vagy a derék Jivanji Jamshedji Módi tollából. Ez utóbbi, aki különben az avesztai szövegek és párszi vallási régiségek érdemes kutatója, még arra is vállalkozott, hogy oly területre merészkedjék, amely neki teljesen ismeretlen, s hogy Budapesten a legelőkelőbb nyilvánosság előtt kompromittálja tudós hírnevét. A kissé naív párszi tudósnak minden oka megvolt, hogy körükből elégedetten távozzék, és azt hiszem, sohasem jutott tudomására, hogy tudománya Schmidt József részéről milyen megérdemelt súlyos kritikában részesült, s hogy mennyire igaza volt Hegedűs Lorántnak, midőn özönvízelőtti etimologizálását a napi sajtóban tette nevétségessé.

Az Aveszta-könyvtár füzeteként különben a legnagyobb össze-visszaságban nehezen ellenőrizhető állítások és idézetek tömkelegét tartalmazza. E kétségtelenül szigorúan hangzó ítéletet nem óhajtom részletes bírálattal alátámasztani, — ex unó disce omnia:

„A hún-magyar őstörténelem“ című füzetben többek között ezt olvassuk: „...reánk maradt a turánok egykori jelzője a *betyár* szavunkban is. Az Aveszta egyik legrégebbi könyvének¹ a Vendidadnak mindjárt az 1. fejeletében ott találjuk a *paityar* szót az ellenséges törekvés jelzésére. „És jött a betyár — mondja az idézett hely — és elrontott mindent.“

Már most ha utánajárunk a dolognak az idézett helyen ezt olvassuk: „A helyek és vidékek közül ötödik legjobbnak teremtettem én, a Bölcs Ur, Niszáját Margiána és Baktria között; de ebben országos csapásnak teremtette a gonosz szellem a silány kételkedést.“ — Aki ebből a *betyár* szót ki tudja hüvelyezni, kétségkívül hatalmas fantáziával rendelkezik.

Az Aveszta-könyvtár elképzelésekben gazdag tartalmánál azonban jobban érdekelt a közönséget az, hogy hogyan találta meg Zajti Ferenc Indiában az ősmagyarok késő utódait. Az indiai rokoni kapcsolatok e lelkes apostola ugyanis időt, pénzt és fáradságot nem kímélve pár évvel ezelőtt Indiába utazott, hogy a feltételezett rokonságot az autopszia meggyőző erejével bizonyítsa be. Egy ilyen határozott célkitűzésű útnak mindig eredményesnek kell lennie, mert különben attól kellene félni, hogy egy élet valóban hitt álmái szertefoszlása megzavarja az álmodozó lelki egyensúlyát. Így aztán ez az út is eredményes volt. Hazajövet Zajti az eredményekről indiai gyűjteményének kiállítása, Budapesten és a vidéken tartott számos felolvasás, továbbá két értekezés (India történetének ethnographiai problémái, Kapcsolataink Indiával, Budapest 1929) útján számolt be. A szerény terjedelmű füzetek számos képet is tartalmaznak, a szerző eredeti fölvételeit. Ez utóbbiak közül tanulságos az utolsó, melynek dmirata „Zajti Ferenc, a magyar őstörténeti kapcsolatok nagynevű kutatója“.

Mindez természetesen újságokban és a közönség körében nagy port vert fel. Nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy a szerző kimutatta, hogy a párszik nem perzsák, hanem húnok; hogy világosságot derített, jórészt önálló kutatások alapján, India lakóinak etnográfiai összetételére; kimutatta, hogy India őslakói a szittyák; megállapí-

¹A Vendidad, helyesebben Vidévdát, valójában az újabb Avesztához tartozik, melynek egyes részei, pl. a 12. fejezet, egészen modemek.

tóttá a mervári mer népnek a magyarral sokban egyező fajiságát; megállapította, hogy a bhil törzsek között szereplő magra nép hún ivadéknak tartja magát s ősi szókészlete magyar; azt állítja, hogy egy öreg magrai regős neki „ősi magyar nyelven“ regét énekelt az udaipuri királyi házról s ő ezzel az egyénnel órákon át apró mondatcscákban magyar beszélgetést folytatott; állítja, hogy a *gujár* szó megegyezik a magyar *gulyással* s így a gudsarátiak is hún-magyarok.

Milyen szép is volna mindez, ha valóság volna! De a szép meséből legfeljebb egy szemeyi az igaz. A kétségbe nem vonható tények a következők.

A párszik azok a perzsák, akik a Kr. u.-i VII. században az arab hódítással együtt haladó iszlám elől menekültek Indiába s mentették magukkal Zoroaszter vallását, melyet az új, harcias vallás kipusztítással fenyegetett. A *párszi* szó azt jelenti, hogy „perzsa“, a modern *fárszi* szónak az archaikus jellegű indiai perzsában használt alakja. Ezeket a párszikat vallásuk társadalmilag élesen elválasztotta úgy a mohamedán, mint a brahma vallású hinduktól s ha esetleg gudsarátai vagy maráthi hindukkal történt is vegyülés, az aligha nagymérvű s pontos anthropológiai vizsgálattal is nehezen volna kimutatható. Az az állítás, hogy húnok volnának, teljességből légből kapott. A gudsarátai nyelvet, mely az indiai Gudsarát tartományban mintegy 10 millió ember nyelve s egy árja-ind idióma, eltanulták s az új indiai zoroasztriánus theologiai irodalom nyelvévé tették.

A gudsarátiak hún-magyar mivolta is nehezen volna kimutatható. Ez a probléma mélyen beletartozik az indiai etnográfia nagyon bonyolult és immár soha fel nem fejthető szövevényébe. A nyelv annyira árja-ind, mint amennyire román a francia vagy a spanyol, de amelyből ezerszer nehezebb volna kimutatni a hűnt, mint a franciából a frankot, vagy a spanyolból a nyugati gótot. Annyi bizonyos, hogy a faj keverék. Valószínű, hogy a tartomány eredeti nyelve nem ez volt, de akkor sem gondolhatunk hún-török nyelvre, mert ez irányban semmi támpontunk nincs, hanem vagy mundára, vagy még inkább dravidára, mely utóbbi még a mithoszt megelőző ősidőkben szorította ki az előbbit. A gudsarátai nyelv emlékei a XII. századig nyúlnak vissza (ó-gudsarátai), a modern gudsarátai irodalom a XIV. században indul meg.

A *gudsar* nem azonosítható a magyar *gulyással*, mert legrégebb ismert alakja a szanszkritban *gursara*, melyből a prákrit *gudsdsara*-n keresztül a modern *gudsar* szó származott, amelyet ma *gudzar-nak* vagy *guzar-nak* ejtenek. Etimológiája, mint a legtöbb népnévé, homályos; hogy a magyar *gulyással* megegyező jelentést Zajti honnan veszi, nem tudom.

Ezek a gudsarok mint idegen törzs nyomultak be mai területükre az V—VII. század táján Kr. u. Itt már nagyon vegyes népséget találhattak. Grierson a tartomány lakosságának kialakulásáról a következőket tudja: Tengeren jöttek a félig-meddig mithikus jádavák (Kr. e. 1500—500), azután javának, vagyis görögök (Kr. e. 300—Kr. u. 100) párszik, vagyis perzsák és arabok (600—800), vegyes kalózhordák (900—1200), ismét perzsák (1250—1300), portu-

gálok és törökök (1500—1600), ismét arabok (1600—1700), afrikai, arab és perzsa kalandorok (1500—1800), örmény, holland és francia kereskedők (1600—1750), angolok (1750 óta); a szárazföld felől jöttek, északról szittyák és húnok (Kr. e. 200—Kr. u. 500), gurd-sarác (400—600), dsádésák és káthik (750—900), hullámszerűen afgánok, törökök s más északi muzulmánok (1000—1500), ismét dsádésák és káthik (1300—1500), — északkeletről árják (a történelemelőtti időktől a jelenkorig), — keletről maurjanok (Kr. e. 300), fél-szittyá ksatrapák (Rr. e. 100—Kr. u. 300), gupták (320), mogulok (153°), maráthák (1660—1760), angolok (1780). Ezekből alakult ki az a nép, amely ma a gudsaráti nyelvet beszéli. Világos, hogy a fajtság meghatározásában az egyének ezerein végzett, legaprólékosabb anthropológiai vizsgálat is csak nagyon bizonytalan eredményeket produkálhat. Ezért nézegetjük rezignált szkepszissel azokat a „gujár-hún“ típusokat, amelyeket Zajti nekünk bemutat.

Nem áll jobban a dolog az ú. n. magarákkal sem, akiket Zajti előadása alapján valóságos magyaroknak kellene tartanunk. Ezek a Bombaytól északra és északkeletre a hegyek közt tanyázó bhfl-törzsekhez tartoznak, számuk körülbelül 45.000, tehát „az angol hadsereg java katonanyagát“ még akkor sem alkothatják, ha minden fegyverfogható korban levő férfi katona. A bhílek szemmeláthatóan nem árják, sötét bőrük miatt fekete embereknek (*káli paradz*) hívják őket. E tulajdonságuk arra mutat, hogy fajilag vagy dravida-, vagy munda-maradványok. Nyelvükben látszólagos dravida és munda elemek is vannak. Ez különben tiszta árja s az árja-ind nyelvek középső csoportjához tartozik a radsaszthánival és gudsaráttal együtt.

A minket érdeklő törzs az Aravalli-dombokon él. Nyelve teljesen át van itatva márvári (a radsasztháni egy dialektusa) elemekkel. E nyelvet ők maguk *magrá-ki* M/-nak, vagyis „dombnyelv“-nek mondják (*magro* = domb, *báli* = nyelv), azok nyelvének tehát, akik az (Aravalli-) dombokon laknak. Így a magyar népnévnek a *magra-* vagy *magard-val* való Összevetése nem engedhető meg. — Zajti azt állítja, hogy egy magarai „regős“-sel magyarul társalgón. E társalgás lehetőségének megítélésére legyen szabad Grierson után idéznem magri nyelven a bibliai tékozló fiú történetének első pár sorát:

*Ék janá-ké dvé bhólyá há. Wá-má-hú chóta kyó bá-hú bólyó ka, „é bá,
Egy emberinek két fia volt. Ab-ban-ból az ifjabb az atyának mondta, hogy „ó atya,
mála matá-má-hú jó mhánó báto vhé só mhayé dè-dè.“
a vagyon-ban-ból ami enyém rész lehet azt nekem add!“*

Vagyis: „Egy embernek volt két fia. Közülök az ifjabb így szólt atyjához: Atyám, a vagyonból azt a részt, amely engem illet, add ki nekem.“

A magam részéről nehezen tudom elképzelni, hogy olyan emberrel, akinek ez a magrá-ki bóli az anyanyelve, magyarul bármilyen beszélgetést is lehessen folytatni. A következő szöveg szemlélteti, hogy ez az eredetileg bhíl nyelvjárás a mervarai kerületben beszélt márvári nyelvvel mennyi közös vonást mutat:

*Kini áda mí-rai dóy gígá há. Wuná-má-hú nána kyai bhá-hú kaha wiyó,
Egy bizonyos embernek két fia volt. Ab-ban-ból az ifjabb által az atyának mondott
kai „au bhá ájuká-má-hú jakó mhá ró bató hóy ó mba-nai dyó.“¹
hogy „d atya, a vagyon-ból ami mienk rész lehet azt nekem add!“*

Zajtí ezt a „mer“ népet is hún eredetűnek tekinti, állítólag anthropológiai, de valójában egészen szubjektív alapon. Elismeri, hogy a magara nyelv egészen indo-árja s mégis nagyon sok olyan vonást talál benne, amely a magyarral egyezik. Viszont ha azok a bizonyos magarák ezt mondták (amit Zajtí feljegyez):

*mi magaraka vagunkh
mi magaraka vaganu kan*

akkor ne kerteljünk sokat, hanem mondjuk ki, hogy magyarokat találtunk India kellős közepén, akik oly jól vagy még jobban beszélnek magyarul, mint mi!

Zajtí szójegyzéke nem használható. Nem világos, miként jelenti a *gyalok* szó egyszer azt, hogy „gyalog“, máskor azt, hogy „megyek“. E parányi kis szógyűjteményben eredeti finn-ugor s kölcsönzött török, iráni, szláv és arab szók vannak összevetve. Az állítólagos magari *vaganu han-hoz* fűződő fejtegetés érthetetlen, mely arról tanúskodik, hogy a szerzőnek sem a magyar, sem az ind nyelvtörténetről nincs a leghalványabb sejtelme sem.

Talán már fölösleges is, de azért lássunk még egy példát erre az amatőr nyelvészkedésre. Állítja, de példán nem mutatja be, hogy a „birtokos viszony-
nak teljesen azonos“ a kifejezőmódja mindkét nyelvben. A magyarban rendszeren a birtokos jelzőként szereplő névszó minden suffixum nélkül áll a jelzett szó előtt, amely birtokraggal van ellátva. Ritkábban a birtokos jelző felveszi a részeshatározó ragját. A két típus ez: az atya fi-a, — az atyá-nak a fi-a. Ezzel szemben a magrá-kí bóli-ban a genitívus jele -Ad, a birtok nincs semmivel sem jelölve: *bá“kó bhólyó* = az atya fia. A kifejezőmód tipikusan indo-árja. Nem látom be, hogy a két szerkesztésmód feltűnően azonos volna.

Az egész csak hiábavaló keringés az adatok tömkelegében, amelyből a műkedvelő nem bír kiutat találni. Sokkal hasznosabb munkát végzett volna, ha egyszerűen, de megbízhatóan lejegyzí az, amit fontosnak talált s a biztos eredményeket szakszerű feldolgozásban közreadja. De filológusi csendes munkával nem lehet feltűnést kelteni s különösen nem lehet a hozzá nem értők előtt nagyobbarányú dicsőségre szert tenni. Bármennyire húzódoznak is a szakemberek az ilyen dolgokkal való foglalkozástól, ezt egyszer így nyíltan meg kellett mondani, hogy a közönség is megértse, miért van oly nagy szakadék a „hivatalos“ jelzővel napilapjainkban oly sokszor lekicsinyelt exakt tudományos kutatás, az európai tudományok magyar nemzeti célokra oly férfiak vezetésével követő ága, mint Szinnyi József, Gombocz Zoltán, Melich János, Németh Gyula és a tudomány mezében lépten-nyomon jelentkező műkedvelősködés között.

GAÁL LÁSZLÓ

¹ A nyelvek ismertetése és a mutatóványok Grierson: Linguistic Survey of India c. művéből vannak véve.

FIGYELŐ

MAGYAR 'BAEDEKER' MAGYARORSZÁGRÓL

AKIK az utóbbi években komoly utasokként keresik fel Olaszországot és olaszul is tudnak, rendes útikönyvük mellett sem mulasztják el a Touring Club Italiano kitűnő vezetőinek forgatását. Ez a hatalmas egyesület céljául tűzte, hogy Olaszországot felfedezze az olaszok számára; valóban, az olasz utas, aki a háború előtt még fehér holló volt Itália nagy látni-
valói körül, mind sűrűbben jelentkezik manapság. Országszerte, — Firenzében, Rómában, Palermóban, de gyakran a kisebb városokban is komoly, elmélyedő és főként művészi tekintetben igen fogékony olasz utasok csatlakoznak a külföldi turistához. Ezeket az olasz vándorokat legkönnyebben a „Touring“ útikönyveiről lehet megismerni, melyekből ma már — vagy tucatnyi kötetben — teljes sorozat áll készen s kapható számot nem tevő összegeként, — főként a klub sok százezernyi tagja vásárolja olcsón a Baedekerhez hasonló piros könyveket.

Ezt az olasz példát azért bocsátottuk előre, mert a növekvő idegenforgalom az elmúlt Szent Imre-esztendőben meghozta a régen várt magyar „Baedekert“ is, helyesebben a — szándékát. Egy útikönyvet kiadó vállalat Ungarn címmel vaskos kötetet bocsátott közre s a német kalauzt hamarosan követte magyar nyelvű verziója is.¹ Magában véve e jószándékú próbálkozás fogyatékosai mellett talán szó nélkül lehetne elhaladni, ha egy igazi magyar útikönyv megteremtése nem volna mindenképpen óhaj-tandó nemzetnevelő feladat. „Úttörőnek bukni is érdem“ s nem férhet hozzá kétség, hogy a Lloyd-útikönyvek „Ungarn“-ja úttörő s hogy elismerést követel már magában az a nagy anyaggyűjtő és adminisztratív munka, mely ilyen kezdeménnyel kapcsolatos.

A „Baedeker“ évtizedes fejlődése erényeinek köszönheti sikerét s a kialakult formák és módszerek követésre serkentenek. Mindenkít, kivéve az Ungarn szerkesztőit. A német nagy mintának kitűnően bevált papírosa, kötése, súlya, tipográfiája, beosztása van; amellett, hogy ezek a külsőségek világszerte beidegzettek, számtalan a praktikus előnyük. Ezekről az előnyökről az „első magyar útikönyv“ mindenestől lemondott, hogy vastag, nehézkes, rosszul tagolt mivoltában pályázzék a sikerért.

Büszke rá a kiadó, hogy a kis lapon négyszáz képet szórt szét. Ezek csak duzzasztják és drágítják a könyvet, öröme vagy tanulsága senkinek sem lesz belőlük. Annak, aki még nem járt nálunk, e képek nem adnak semmit; aki pedig e könyvvel a kezében nézi Magyarországot, semmi szüksége ezekre az érdektelen felvételeken nyugvó többé-kevésbé gyenge klisékre. Ahol petütszedésű adatanyagot keresünk — történeti, statisztikai vagy praktikus útmutatást — ott rendszerint egy képfölt éktelenkedik. A képek kiválasztása sem éppen szerencsés. A Berlini-tér látványa helyett illő lett volna pl. a jáki templom képét közölni, mely, éppenséggel legnevezetesebb műemlékünként, szóval szerepel ugyan, de látképe nincs.

¹ „Ungarn“, Lloydbücher-Verlag, Budapest. 680 l. 420 képpel. Ára 12 P. — „Magyarország“, 584 l.

A térképek ellen nem lehet kifogást emelni, annál inkább a kötetbe való elhelyezésük ellen. Papirosuk, beillesztésük, hajtogatásuk nehézkessé és ügyefogyottá teszi, gyors halálra ítéli őket.

E technikai fogyatékoságok már nagy mértékben korlátozzák a könyv hasznavehetőségét, sívár és szüntelen szövege egyenesen alkalmatlanná teszi a műveltebb idegen kalauzolására. A kitűnően bevált rendszerrel szemben a magyar vezető „méltat“, helyesebben szüntelen meg van illetődve s elragadtatása nem ismer határt. A belvárosi plébániatemplom főoltára „prächtig“, a Ferenciek temploma „berühmt“, a Kossuth Lajos-utca „vornehmst“, az Apponyi-tér a legmodernebb s a legszebb, az Országos Kaszinó lépcsőháza egyenesen „wunderbar“, az Egyetem aulája „riesengrosz“. Nem csoda, ha jelzői csakhamar elfogynak s a Halászbástya kilátásáról egyszerűen azt a legszékenyebben elcsépett frázist kell írnia, hogy „feenhaft“. Mindezt nem vonjuk kétségbe, de szerénytelennek és az illendőséggel ellentétesnek érezzük ezt a parvenu-öndicséretet. Talán meg lehet bízni benne, hogy az idegennek is megtetszik egy s más, vagy azt képzeljük-e, hogy mindenki a Lloyd-útikönyv jelzőinek mámorában fogja Magyarországot végigutazni? Szerző végzetesen összevettette a prospektust a kalauzzal. A semmitmondó floskulusok helyett hasznos és gyakorlati útbaigazítások, legjobb szakembereink tollából eredő, tudományosan megtámasztott modem tudnivalók az ország szociális és gazdasági jelenéből elkelték volna. Az utas, ha látni és tanulni akar, gyakorta ilyesmire keres és nem kap felvilágosítást. Arra bizonyára felesleges figyelmeztetni az idegent, hogy az Opera folyosóit bársonyszőnyeg borítja, — talán még mosolyog is ezen a lelkendező lappália-mutogatáson — ellenben azt, hogy Vajdahunyad eredetije hol van s ma milyen országban keresendő, felemlíteni illik.

A könyv szellemi színvonala — fájdalom — egészében olyan, aminők jelzői; leíró stílusában még akkor sem telnék örömeink, ha — német volna. Ám a fordításnak teljesen némettelen papírosíze mindvégig kísért, tévedések nem ritkák.¹ A „Kleines ungarisches Wörterbuch“, mely a kötetet befedezi, nyilván kedvderítésül készült. Ha az idegennek azt tanácsoljuk, hogy Debrecenben ezzel a kérdéssel forduljon a portáshoz: „Van önnek részemre levél?“, akkor gúnyt üzünk belőle, ami nem emberszerető dolog.

Egészben véve: a Lloyd-vállalat „Ungam“-ja megmutatja az utat, amerre a magyar Baedeker jövőbeli szerzőinek — nem kell haladniuk,

SINISTER

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A német-osztrák vámunió terv a Népszövetség és a nagyhatalmak előtt — Az österreichische Creditanstalt összeomlása — Az új német pénzügyi szükségrendelet — Chequers — Amerika és a háborús adósságok — Briand és a vámuniós küzdelem — Az Európa bizottság és az oroszok — Romániai képviselő-választások — Egyiptomi választások

A GENFBEN május 18-án összeülő népszövetségi Tanács úgy és olyan formák között intézte el — legalább ideiglenesen — a német-osztrák vámuniós tervet, ahogy az előrelátható volt. A tanácskozás jelentőségét és a felhalmozódott izgalmakat tekintve, egyike volt ez a Conseil legfontosabb összejöveteleinek. Ha valaha a sokat támadott és mind lanyhábban védelmezett, bizony nem mindig a helyzet magaslatán álló

¹ Szt. Jeromost németül bizony nem így hívják, hanem Hieronymusnak, „Kodexes“ formájú genitivus nincs.

genfi intézménynek megvolt az alkalmja arra, hogy a világ szemében hasznosságát bebizonyítsa, úgy az a méltóságteljes diskusszió, amelyben Európa egyes államainak képviselői többé-kevésbé kifejezést adtak az egész kontinens felfogásának és érzelmeinek, legjobb bizonyítéka a genfi intézmény politikai értékének és a népszövetségi összejövetel gyakorlati hasznának. A német-osztrák kezdeményezés körül keletkezett diplomáciai és sajtópolémia rögtön elvesztette élességét, amint az angol külügyi államtitkár megtette javaslatát, hogy az úniós tervet jogi szempontból a Népszövetség Tanácsa vegye bírálat alá, mennyiben van ellentétben az osztrák szanalási jegyzőkönyvvel és a saint-germaini szerződéssel. Ezt a javaslatot az érdekelt kormányok elfogadták azzal a hozzáadással, hogy amíg a Tanács nem dönt, Ausztria és Németország nem folytatják vámúniós előkészületeiket. Már ennek a javaslatnak halasztási jellege magával hozta azt, hogy közben az első szenáció lecsillapodhatik és az érdeklődés alábbszállhat. A genfi események, melyek teljesen az előre megállapított és előrelátott módon és hangulatban zajlottak le, csak megerősítették ennek a taktikának a helyességét, amely a terv méregfogát a Népszövetség annyiszor bevált és annyi más alkalommal helytelenül alkalmazott halasztási módszerével húzta ki.

Briand május 8-i kamarai beszéde után, amelyben a legélesebben állást foglalt Franciaország nevében a vámúniós terv ellen és amelyet a Kamara óriási többségének bizalmi szavazata követett, annak, aki az európai erőviszonyokat ismeri, kétsége sem lehetett aziránt, hogy a vámúniós terv — legalább is ezidejűleg és a Curtius—Schober által feltalált formában — nem valósulhat meg. Csak meg kellett találni a legtapintatosabb módot a kényelmetlen s annyi kárt okozó újszülöttnek az útból való eltakarítására olyképpen, hogy a terv ellenzőinek teljes elégtétel adassék, anélkül hogy a kezdeményező német kormány ezért válságba kerüljön. A Tanács egyhangúan úgy döntött, hogy „tanácsadó véleményt“ (avis consultatif) kér a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróságtól a fentebb jelzett jogi kérdésre vonatkozólag. Azok számára, akik a Tanácsülés diplomáciai előzményeit és a londoni és római kabinetek felfogását és helyzetét ismerték, nem jött meglepetésként sem Henderson, sem Grandi genfi állásfoglalása. Bármilyen hihetetlennek hangozzék is azonban, Genfben úgy látszott, mintha Németország és Ausztria képviselőit angol és olasz részről keserű csalódás érte volna. Angliát ugyan alapjában véve még magának az Anschlussnak a megvalósulása sem érintené közvetlenül, azonban az a mód, ahogy a két szomszédos német állam külügyminiszterei — bármily tiszteletreméltó indoknál fogva is és bizonyára jóhiszeműen — az európai diplomácia asztalára csaptak, nem kelthetett rokonszenvet a Downing Streeten. Ha pedig tekintetbe vesszük a francia-angol politikai viszonyt, annak háborútáni alakulását és az egész különös pénzügyi kapcsolatokat, amelyek a két birodalmat egymáshoz fűzik, nyilvánvaló volt, hogy Henderson, ha nem ítéli is el magát a tervet, a legtárgyilagosabban is olyan taktikához fog folyamodni, amely pillanatnyilag hozzájárul az ügy gyors, de alapos és az adott helyzetben a franciáknak tetsző elintézéshez. (Diplomáciai elintéзések és sikerek mindig »pillanatnyiak« és az »adott helyzetre« vonatkoznak — a holnap aztán mindent megváltoztathat.) Az a bizalmatlansági él, amellyel az angol külügyi államtitkár Schober osztrák külügyminisztert kétszer is kényszerítette arra, hogy kötelezze magát Ausztria és Németország között mindennemű tárgyalás megakasztására mindaddig, amíg a hágai vélemény a Tanácshoz beérkezett, legjobb bizonyítéka annak, milyen diplomáciai lélektani hatása volt a „bécsi megállapodásnak“ Angliára. Olaszország ugyan eleinte semlegesnek látszott, de ennek főoka nyilván abban állott,

hogy a nagyon heves francia ellenzés mellett a római kabinet legalább is egyideig nem tartotta szükségesnek, hogy ellenkezésével az első tűzvonalba lépjen. Ausztriának gazdasági, későbbi kifejlődésében pedig politikai beolvadása Németországba Olaszország gazdasági és politikai érdekeit még jobban sértené, mint Franciaországét. A nagy egységes ipari exportterület a királyság északi határán, a Brenner-határ és Trieszt veszélyeztetése elegendő érv arra, hogy Grandi tapintatosan megfogalmazott, de határozott állásfoglalását indokolja.

A Hágai Állandó Bíróság valószínűleg augusztus folyamán hozza meg döntését, amely ismét a Tanács elé kerül, minthogy ez a bíróságnak nem ítélete, hanem csak a Tanácsot állásfoglalásában támogató jogi vélemény. A Népszövetség Tanácsa szeptemberi ülészakán fog ezzel foglalkozni; hogy milyen politikai légkörben, azt a mai gyorsan és sokszor váratlanul változó események közepette előre megmondani nehéz lenne. Pillanatnyilag valószínűnek látszik, hogy Ausztria semmiesetre sem fogja erőszakolni a kérdés kedvező eldöntését és hogy Németországnak is nyilvánvalóan más, fontosabb gondja lesz, mint hogy ezzel a tervvel nehezítse a helyzetét, de nem tudhatjuk, milyen politikai vagy gazdasági nívumok játszhatnak közre akkor a döntés kialakításában. Az Anschluss létrejöhet váratlan dinamikus hatások következtében a politikai erőszak ellenére is!

IDŐKÖZBEN részben meglepetésszerűen bekövetkező, részben előre látott gazdasági és pénzügyi események teljesen elterelték a figyelmet a vámuíós tervről — a nagyobb, közvetlenebb gondok nyomása alatt. Az Österreichische Creditanstalt összeomlása egy héttel a népszövetségi Tanács összeillese előtt vakító reflektorként világított be a háborúutáni feldarabolt Európa gazdasági útvesztőjébe és pénzügyi veszedelmeibe. Ez a nagy vállalat, — Ausztria legnagyobb pénzintézete 140 millió schilling alaptőkével és kb. 1900 millió passzívával — amelynek érdekkörébe tartozik a mai kis Ausztria iparának 70%-a, részben az osztrák (főként a bécsi) adópolitika s a szociális terhek következtében, részben mert az utóbbi évek folyamán három csődbejutott nagy osztrák pénz- és hitelintézetet volt kénytelen felvenni (Unionbank, Verkehrsbank, Bodenkreditanstalt), amivel kapcsolatban nemcsak érdekkörét és rossz adósainak számát növelte, hanem nyugdíjterheit is, részben pedig, mert — talán főként presztízsze szempontokból — fenntartotta mind kedvezőtlenebbül alakuló hitelössze-kötéseit az utódállamokban, az utolsó évek rossz konjunktúrájában elvesztette alaptőkéjét. Hiába helyettesítette ezt az osztrák állam, a Nemzeti Bank és a Rothschild-ház egyesült áldozatkészsége, az alaptőke elvesztésének bejelentésével elveszett a vállalat hitele is. Pontos számokat ugyan nem lehet megállapítani, de az Osztrák Nemzeti Bank kimutatása alapján kb. 600 millió schillingre tehető az az összeg, amelyet a betevők s a folyószámlatulajdonosok kivettek a Creditanstaltból és amelynek jelentékeny részével külföldre vonultak. Hála a Bank of England, a bázeli Nemzetközi Fizetési Bank s az általuk alakított Hitelezői Bizottság fellépésének, sikerült elejét venni annak, hogy a külföldi hitelezők felmondják a Creditanstaltnál levő, kb. 70—80 millió dollárra tehető hiteleiket. Ezzel el lehetett háritani az osztrák valutát fenyegető katasztrófát, amelynek következményei nemcsak Ausztriára lettek volna beláthatatlanok. A hitelezők beleegyeztek abba, hogy hiteleiket az osztrák köztársaság garanciájával két évre meghagyják a Creditanstaltnál. Bár a nagy osztrák bank reorganizációjának, külföldi angazsmánjai leépítésének a terve még nem kész, maga az a lehetőség, hogy francia bankok késznek mutatkoznak az osztrák kormány által a Creditanstalt szanálására kibocsátott kincstári jegyek jelentékeny

részét, (legalább felét) átvenni, még ha továbbment áldozatra nem lennének is hajlandók, mindenesetre olyan viszonyt létesíthetne a francia és osztrák pénzügyi élet és közgazdaság között, amelyben nehéz lenne elképzelni egy Franciaországgal szemben ellenséges lépés további kifejtését, hacsak utolsó percben a francia bankárok nehézsége következtében hirtelen változás nem áll be a helyzetben. Akik az Anschluss ellen küzdenek, azoknak ugyanis nem szabad elfelejteniük, hogy ez az egyesülése a két németajkú és egymásra utalt népek minden politikai ellenállás dacára és erőszak alkalmazása ellenére létrejöhet nem rezonszerűen, hanem ellenállhatatlan dinamikával — mintegy a „kétségbeesettek egyesüléseképen“. Akik túlfeszítik a húrt, eltörik azt az instrumentumot, amelyen saját biztonságuk szimfóniáját játszhatták volna. Ez ma a tragikus, őszinte sajnálatot keltő helyzet, amelybe a szerencsétlen Ausztria valóban önhibáján kívül került. Kétségtelen, hogy ezekben a keserves órákban Magyarország részéről az együttérzés és szolidaritás sokkal élénkebben és erősebben jutott kifejezésre, mint bármikor máskor az utolsó tizenkét év alatt, hiszen éppen ennek az évnek az első hónapjai óta szerencsés közeledés állott be a két állam között, amelyet egyelőre a magyar-osztrák kereskedelmi szerződés aláírása koronázott meg.

DE MÁR AUSZTRIA ÁLLAPOTÁRÓL s annak szomszédaira való veszélyes kihatásairól is elterelődik a ügyelem a Német Birodalom veszedelmes helyzete láttán. Brüning kancellár és Curtius külügyminiszter június 4-én hagyták el Németországot, hogy megtegyék a május elejéről, francia nyomás hatása alatt, elhalasztott angliai látogatásukat. Nyomukban, mint Zeus nyomában, villámlás és mennydörgés járt. Június 6-án jelent meg az előre bejelentett pénzügyi szükségrendelet, amely hallatlanul drasztikus takarékosági és megterhelési eszközökhöz fordul, hogy a birodalmi költségvetés veszélyeztetett egyensúlyát egyszer ismét helyreállítsa. Az új rendelet, melynek célja a birodalom adójövedelmei csökkenése következtében beálló 574 millió márkás deficit fedezése, nem kíméli a birodalom lakosságának egyetlen rétegét sem. A tisztviselők fizetését újabb 4—8%-kal csökkentti és egy válságadóval minden munkást, alkalmazottat vagy szabad pályán keresőt elér. „Lakosságunk megterhelésében“ — mondotta Dietrich birodalmi pénzügyminiszter — „elmegyünk az elviselhetőség legvégső határáig.“ Post equitem sedet atra cura — ily gonddal terhelt jelent meg a birodalmi kancellár Ramsay MacDonald chequersi otthonában. A szükségrendelet, mely hivatva van arra, hogy megmutassa, hogy a német kormány mindent megtesz a háztartás belső rendjének fenntartására és külföldi adósságainak fizetésére, létrejöttének körülményeihez képest, úgy látszik, az első lépés a német jóvátételt terv revíziója irányában. Kétségtelen, hogy Brüning és Curtius nemcsak személyesen találkoztak rokonszenwel a Brit Birodalom vezető államférfiaméi, hanem hogy ezek az utóbbiak rokonszenwel hallgatták a német pénzügyi helyzetről szóló expozéjukat, annak bejelentését, hogy Németország már nem soká képes a Young-terv fizetéseit teljesíteni. Valószínűleg megbeszéltek a revíziót célzó diplomáciai akció további fázisait és lehetőségeit. De tanácsadásnál tovább a brit államférfiak nem mehettek, hiszen egyrészt nem a Brit Birodalom a főhitelezője Németországnak, hanem Franciaország, amelynek megkérdezése és hozzájárulása nélkül az újjarendezés elképzelhetetlen. (Notabene Franciaország Briand szájából két nappal később jelentette ki, hogy a Young-tervet véglegesnek és megmáshíthatatlannak tekinti... Ha ezt ugyan csak goromba taktikai lépésnek kell is tekinteni, mindenesetre sok bátorítás nincs benne.) Másodszor pedig azért nem nyújthattak MacDonald és Henderson Chequers-

ben tanácsnál többet, mert a reparációk sötét háttérben ott áll a főhitelező, az Egyesült-Államok, amely eddig és egyelőre legalább, nem hajlandó a háborús adósságokból engedni. Anglia úgyszemint követel többet, mint amennyit maga fizetni köteles, tehát nem mondhat le a német reparációs fizetések egy részéről sem, mert az egész engedmény őt egyedül terhelné, amit Nagy-Britannia mai költségvetési helyzete mellett semmilyen angol kormány sem vállalhatna. Hogy van-e kilátás az Egyesült-Államok állásfoglalásának megváltoztatására, azt ez a legközelebbi két-három hónap fogja megmondani, amely egyáltalában, hogy egy nagyon elkoptatott és elhasznált, de ebben az esetben talán helyesen alkalmazott szóval éljek, úgy látszik „sorsdöntő” lesz, talán nemcsak az európai kontinens jövője és jóléte, hanem a fehér ember keresztény-római civilizációjának továbbfejlődése szempontjából is.

HANGOK HALLATSZANAK a tengerentúlról, amelyek szerint a leszerelés kérdésével kapcsolatosan talán lehetséges lenne az amerikai közvéleményt, a washingtoni szenátust és a Fehér Házat engedékenységre bírni. A szédületes „prosperity” idején, amikor az amerikai azt hitte, hogy feltartóztatlan jóléte további fejlődésében Európára semmi szüksége nincs, nem lehetett arra gondolni, hogy a 3—400 millió dolláros költségvetési felesleget felmutató Amerika európai adóssainak elengedjen bármit is. A gazdasági katasztrófa keserű tanulságai talán az önhitt amerikai serdülő ifjút is férfivá érlelték, aki belátja, hogy elbizakodottsága gyenge alapokon nyugodott s hogy jólétét egyedül önmagára nem alapíthatja: az őt világrészt összekötő gazdasági erők a más boldogulásától teszik az ő létét s még inkább jólétét függővé. Így talán nem hat paradoxonként, ha ma, amikor 800 millió dolláros deficit fedezéséről kell gondoskodnia, hajlandóbb lesz olyan gazdasági és pénzügyi engedékenységre, amely egyik legfontosabb fogyasztópiacát a végpusztulástól mentheti meg. Az a tény, hogy Stimson államtitkár kéthónapos utazásra indul Európába, amely őt pihenés címén Rómába, Párizsba, Berlinbe és Londonba viszi el, hogy tanulmányozza Európa helyzetét és az európai államférfiak felfogását, azt bizonyítja, hogy a Fehér Házban is kezdik a realitásokat felismerni. Remélnünk kell, hogy az Egyesült-Államok közvéleménye és szenátusa is támogatni fogja ezt az akció, mert a washingtoni kormány tekintélye nem olyan, hogy jobb belátását a döntő politikai faktorokra — a Wall Streetre, a sajtóra és a szenátorokra — rákényszeríthesse. Az európai érdekek szempontjából sem helytelen az a felmerült gondolat, hogy az amerikaiak esetleges koncesszióikat összekapcsolják a leszerelés problémájának megoldásával. A jövő télen ül össze Genfben a Leszerelési Konferencia. Ennek tárgyalása és eredménye viszont Európa politikai jövőjére lesz „sorsdöntő”. Az adósság-leengedés ideája ellen az amerikaiaknak mindig az volt a kifogásuk, hogy az európai hatalmak az így nyert összegeket fegyverkezésre fogják használni. Most tehát arra akarják kényszeríteni a lefegyverzés ellen védekező államokat, hogy az adósság-redukció ellenében arányosan redukálják fegyverkezéseiket is. A gondolat helyes és politikai, de hogyan lehet az ilyen bazáralkut nyélbe ütni — Borah szenátor „lövásámak” nevezte, — az más kérdés. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy Németország fizetéseinek jelentékeny része közvetve Amerikát illeti, így pl. Franciaország könnyen arra az állápontra helyezkedhetek, hogy amit Amerika elenged, azzal Németország terheit könnyíti, tehát ő — a leszerelés kérdésében legelső sorban érdekelt Franciaország — ezért az engedményért semmit sem hajlandó cserébe adni. A problémát tehát, mint látjuk, megfogni is nehéz, nemhogy megoldani.

A BRIAND ÁLTAL MEGTEREMTETT EURÓPAI BIZOTTSÁG múlt havi genfi tárgyalásainak két szenzációja és legalább egy eredménye volt. A szerény egér, melyet a genfi vajúdas szült, a Nemzetközi Agrárhitel Intézet megalakítása volt. Az egyik eseménye pedig Briand megjelenése volt két nappal versaillesi veresége után. Nemcsak a francia kormány és parlament köreiben, hanem Genfben is azok közt, akik hisznek Briandban, mint a nemzetközi béke apostolában, komoly volt az aggodalom, hogy a francia külügyminiszter mindenképpen távozik székéből. Hiszen a versaillesi szavazás kétségtelenül személyes veresége volt. Bizonyára hiba volt, hogy 0 jelöltette magát és beugrott barátai (?) unszolásának, de ugyanezek a barátai, továbbá Laval miniszterelnök, Doumergue, a lelépő, és Doumer, az újonnan megválasztott elnök bebizonyították Briandnak, hogy jelenléte a külügyminiszteri székben elengedhetetlenül szükséges, hogy a kamara május 8-i bizalmi szavazata az ő külpolitikáját fedezi és hogy versaillesi bukásának belpolitikai motívumai vannak. Rosszkedvűen bár, de Aristide Briand rászánta magát, hogy az unszolásnak enged, annál is inkább, mert Genf az ő személyes tevékenységének mindinkább legjobb talaja, ahol elemében érzi magát; azonfelül nem volt szabad azt sem elfelejtenie, hogy olyan harc vár rá Genfben, — a vámúniós küzdelem és az Európai Kommisszió tárgyalásai, — amelyet neki kell végigharcolnia. A vámúniós küzdelemben győzött és győzelmét otthon is elismerték. Másik feladata lett volna, hogy az európai államoknak bebizonyítsa Franciaország készségét az újjáépítésben való aktív részvételre. Ez már nehezebben ment. A francia ellenmemorandum, amelyet a vámúniós tervvel szembeszegeztek, nyilvánvalóan gyors és nem egészen átgondolt munka volt; nem sok konstruktív javaslat volt benne: ami jó volt: a preferenciád szisztéma,— az nem volt új és nehéz volt általánosan elfogadtatni vagy alkalmazni; új pedig nem igen volt benne, mert az agrárhitelek kérdése és egy agrárhitelintézet felállítása egyáltalában nem új; újjá csak akkor válnék, ha Franciaország tényleg hajlandó lenne a közép-európai agrárállamok termésfőislegét felvenni és ehhez építene ki egy hitel-szervezetet. A francia akció tehát egyelőre pusztá elmélet maradt, hacsak közben Párizs kormánya és bankárai nem veszik észre azt az óriási lehetőséget, amit a zilált Középeurópa ma számukra hatalmi pozíciójuk növelése szempontjából aránylag csekély áldozatok árán mutat. Franciaországnak itt hivatása lenne s ha azt kicsinyes politikai melléktekintetek nélkül képes teljesíteni, akkor a francia nevet, nemcsak nyers hatalomban és befolyásban, maradandóan elsővé tehetné Európában.

A MÁSIK SZENZÁCIÓJA az Európa-Bizottság tárgyalásainak az oroszok meglepően szerényhangú fellépése és az ennek nyomában járó francia-orosz közeledés volt. Az oroszok azt a benyomást keltették, mintha ökölbe szorított kezüket egyelőre zsebredügnék és legcsábítóbb mosolyukkal igyekeznének a nyereségéhes kapitalistáknak bemutatni, milyen sokat lehet rajtuk keresni és mennyire érdemes a Szovjet industrializációját támogatni, mert ők a legjobb vevői az európai piacnak. Kétségtelen, hogy a dumpingben kissé kifulladtak (a gabonaeladás most természetzerűleg is szünetel); valószínű, hogy az emberanyag fogyatékosága miatt az iparosítás második fázisa kevésbé gyorsütemű, mint az első két esztendő volt: olyan gépeknek, melyek átlagos élettartama Németországban 10 év, Oroszországban alig biztosítanak többet másfél, két évnél; viszont azt a megállapítást is mind gyakrabban halljuk, hogy egy iparilag fejlett orosz birodalom magától értetődően követné a többi iparosított államok példáját, azaz lakosságának igényei fejlődnének, tehát tényleg növekvően konzumusként lépne fíd az ipari államok piacán. Elég az hozzá, hogy Litvinov fuvolahangokat hallatott

és hogy a Szovjet hitelt keres, — a rubel katasztrofális esése miatt nagyobb nyomatékkal, mint bármikor máskor. Szinte természetes volt, hogy Franciaország, amely egyrészt hiába próbálkozott Berlinben aziránt, hogy Németországot a berlini szerződés elejtésére bírja és bevonja egy esetleges szovjet-ellenes bojkott-akcióba, másrészt újabban minden bizalmát elvesztette a németekben, közeledést keressen a németeknek, szerinte époly kevésbé megbízható, moszkvai szövetségesénél. Oroszország, amely a német iparosokkal 300 millió márkás rendelésre kötött megállapodásait nem tudja finalizálni, minthogy a német bankárok ma nincsenek abban a helyzetben, hogy váltóit diszkontálják, és amelynek eddigi rendeléseit is aranyszállítmányokkal kellett kiegyenlítenie, természetesen odafordul, ahonnan hitelt, tehát pénzt várhat. A franciák felvették a háborúelőtti tartozások rendezésére vonatkozó tárgyalásokat és így az orosz-francia viszonyban többévi feszültség után hirtelen javulás állott be. Van valami tragikum abban, mily kevésbé tudja Németország a rendelkezésére álló legjobb ütőkártyákat kihasználni. Úgy tetszik nekünk, hogy Oroszország Berlin számára olyan ütőkártya volt, amelyet a megfelelő lélektani pillanatban maximális ellenértékért el kellett volna ejtenie. Ahogy ma áll a helyzet, az a veszély fenyegeti Németországot, hogy a féltve őrzött kártya a kezében válik értéktelenné, vagy eltűnik a kezéből s az ellenfél játszójába jut, anélkül hogy észrevenné mikor és hogyan történt ez a bűvészműtatvány.

A ROMÁNIAI KÉPVISELŐVÁLASZTÁSOK úgy folytak le, amint az ebben az országban szokásos: mindent elnyomó, nagy többséget hoztak a kormánynak. Hiszen olyan választás még nem volt Romániában, amelyben a mindenkori kormány ne szerzett volna magának többséget. Argetoianu, a volt liberális miniszter az összes bevált eszközöket alkalmazta és így a Jorga-féle Nemzeti Unió (a miniszterelnök saját pártja, az oliberálisok és a szászok) a mandátumok háromnegyedrészt — 287-et — szerezte meg magának. A nemzeti parasztpárt, amelynek három év előtti választási győzelme még ennél is nagyobb volt, most csak 30 mandátumot kapott; a Brătianu György-féle liberális disszidensek 12-t, Averescu néppártja 10-et, a többiek elaprózódtak, kivéve a magyar pártot, amelynek a választási terror dacára szívós küzdelemben aránylag szép sikere volt és 11 mandátumot tudott szerezni. Nagy kérdés, vajjon Jorgának, aki saját pártjával csak bizonytalanul bírja a kamara abszolút többségét — a Jorga-pártnak, a hírek szerint, csak 193 tagja van a kamara 387 tagja közül és még egy-két képviselő „kötelezte” magát a támogatásra, tehát rá van szorulva a testvérpártok támogatására, sikerül-e a parlamenti hintajátékot megjátszania. Kormányát pártonkívülinek tekinti és semmiféle változtatásra nem hajlandó, azaz a két másik pártnak nem biztosít aránylagos képviselőket. Sikerül-e tehát és meddig laviroznia a rendelkezésére álló eszközökkel s a király feltéden bizalmában bízva, ez a kérdés, amelytől nem annyira az ő sorsa, mint a parlamenté függ, mert, mint ahogy a londoni Times finoman kifejezi, „Carol királynak több az energiája, mint a türelme”.

HASONLÓ SZELEMBEN és módon zajlottak le az egyiptomi választások azzal a különbséggel, hogy a választóközönség részvétele sokkal jelentékenyebb volt, mint Romániában. Sidky pasának, az új diktátornak, aki tavaly óta készíti elő a választásokat, ellenzéke, a Wafd-párt és a liberálisok, megette azt a szívességet, hogy elhatározta, nem vesz részt a választásokban és bojkottmozgalmat hirdetett. A bojkottra való izgatás törvénytelen lévén, Sidky megakadályozta, hogy a vezetők egyáltalában érintkezésbe kerüljenek a választókkal. Ennek különösen a vidéki kerületekben az volt az ered-

Edénye, hogy a parasztság, ellenagitáció híján, szépen leszavazott Sidky pasára vagy egynéhány álcázott ellenzékire, aki az ő beleegyezésével lépett fel. A választók 90%-a szavazott le az első kategóriában,— Egyiptomban két fokon választanak — a választási delegátusok pedig 119 mandátumot juttattak Sidky pasának 150-ből.

Valószínű, hogy a brit kormány, amely — különösen amióta a labour van uralmon, ebben a kérdésben nagy érzékenységet mutat — el fogja ismerni a választás jogosultságát és az alkotmányt, amelyet Sidky pasa parlamentje fog létrehozni s amely jobban meg fog felelni az egyiptomi viszonyoknak, mint a király által már két ízben önkényesen felrúgott eddigi konstitúció. Az angol konzervatívok — különösen a diehardok — éppen abban látnak nagy veszélyt, hogy a brit labour-kormány ezzel az alkotmányosan létrejött egyiptomi kormánnyal leül egy új megegyezésről tárgyalni és — mondják ők — labour-liberális szellemben ismét egyszer eladja Nagybritannia vitális érdekeit.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

Az österreichische Creditanstalt fizetési zavarai; bécsi bankbukások okai általában; közhiteik szempontok védelmének kérdése. — Briand-féle javaslat a német-osztrák gazdasági anchluss ellen. — A német helyzet súlypontja: a jóvátétel kérdése. — A magyar és osztrák gazdasági konstrukció szembeállítás. — A gabonaértékesítés kérdése.

NEMSOROKÁRA két éve lesz annak, hogy Európa gazdasági köreit kínos szenzáció erejével rázta meg a régi osztrák-magyar monarchia egyik legelőkelőbb pénzintézete, a nagy múltra visszatekintő Boden-Credit-Anstalt váratlan bukásának híre. Az első napok pánikhangulatában és az első kibontakozási tervek vajúdása közben szinte lenyűgözően hatott az a gesztus, amellyel a Creditanstalt — a bécsi Rothschild-ház fellegvára — átvette a Boden-Credit-Anstalt egész státusát. A bizalmatlanság megszűnt, a piac megnyugodott és csak kevesen voltak, akik aggódva figyelték ezt a fordulatot és úgy látták, hogy a vállalt feladat megoldása még a hatalmas Creditanstalt arányaihoz és erejéhez mérten is a lehetetlenséggel határos. És ezeknek a keveseknek hamarabb lett igazuk, mint sejtették volna; nem egészen két év eltelte után újabb, az előzőnél sokkal nagyobb katasztrófára ébredtünk, — a Creditanstalt egy sajtóközleményben az intézet alaptőkéjét meghaladó veszteségről számolt be. A közlemény egyúttal tartalmazta a hiányzó tőkék pótlására vonatkozólag már létesített megállapodások ismertetését is, a bank egy percig sem szüneteltette kifizetéseit, úgyhogy egy újabb pánik, a bankok megrohanása elkerülhető volt, de az európai gazdasági élet, sőt Ausztria külpolitikai légköre is ismét terhesebb lett egy nagy problémával. Az ügy részletei az újságolvasók előtt kellően ismereteseek, azok felsorolása különben sem illenék bele a Gazdasági Szemle keretébe, úgyhogy véleményem szerint megelégedhetünk egyes általános érdekű következtetések levonásával, amelyek az eseményekből tollhegyre kínálkoznak. Annál is inkább meg kell elégednünk ezzel ma, mert a külföldi hitelezők londoni konferenciája, a Nemzetközi Fizetések Bankja és egyéb mérvadó tényezők elhatározása még kialakulóban van és így pillanatnyilag legfeljebb az osztrák államnak és a bank vezetőségének az elvesztett tőkék pótlására tett közismert intézkedéseit regisztrálhatnánk, amelyek azonban csupán erre szorítkoznak és a jövő kialakulása tekintetében megfelelő alapot nem teremtenek.

A szinte közmondásos protekciónizmus, amely a régi monarchiában az osztrák intézmények érdekében állandóan érvényesült, idézte elő azt a

hatalmas fejlődést, amely a most tárgyalt két osztrák intézetet a szorosan vett Ausztria gazdasági viszonyai által indokolt kereteken túlnövesztette. Az államfordulat után nemcsak a központosító politika hatalmas támogatása szűnt meg, de egy csapásra óriási, és pedig gazdaságilag nagyon is jelentős területek is elvesztek számukra és a császárvárosnak a régi viszonyokhoz méretezett nagybankjai egyik napról a másikra a nagyvárossal megterhelt, területében megcsonkított és gazdaságilag jóformán életképtelenné tett kis országban találták magukat. Az elveszett területekkel elvesztették nemcsak bankforgalmuknak — közvetlen kereseti forrásuknak — oroszlanrészét, de ugyanúgy az érdekkörükbe tartozó iparvállalatok is eddigi piacukat és ezzel együtt jóformán létalapjukat. A Creditanstalt és a két év előtt összeomlott Boden-Credit-Anstalt, mint a régi Ausztria letűnt dicsőségének emlékei, túlméretezve ott állottak mint két hatalmas szomszédvár a bécsi piacon, megterhelve egy piacát veszített hatalmas ipari koncern minden gondjával, hatalmas szervezeteikkel arányos üzleti lehetőségek reménye nélkül. Ha valószínű is, hogy óvatosabb hitelezési politika az eseményeknek más irányt szabott volna, mégis kétségtelen, hogy az osztrák gazdasági élet sorozatos katasztrófiáinak egyik leghatalmasabb eredője a békeszerződésben és annak következményeiben található fel.

A bécsi események oknyomozásával kapcsolatban sok szó esik az érdekköri iparvállalatok mammothiteleiről, amelyek közfelfogás szerint a veszteségek nagy részét okozták. Első pillanatra furcsának tűnik fel, hogy hatalmasnak ismert, ma is működő vállalatok tartozásaiból veszteségek támadhassanak, olyan vállalatokéból, amelyek köztudomásszerűleg óriási vagyon felett rendelkeznek. Nem lesz tehát érdektelen a hitelüzet ezen ágának általánosságban néhány perccet szentelni.

A túlméretezett, helyesebben piacukat veszített iparvállalatok forgótőkéje, amely részben felhalmozódott raktárkészletté alakult át, részben a verseny által kikényszerített hosszas és sokszor rossz kihitelezések útján immobilizálódott vagy részben elveszett, folytonos pótlásra szorul. Emellett az üzemek szükségessé váló modernizálása és általában minden beruházás túlnyomórészt szintén csak bankhitelek igénybevételével eszközölhető; mindez pedig, ha a bankok a hitelkérdést nem különös szigorúsággal kezelik, könnyen az iparvállalatok eladósodásához vezethet. A forgalom folytonos csökkenése és a haszonszázalék összezsugorodása folytán a vállalatok nemcsak hogy nem tudják tartozásukat törleszteni, de sokszor még az aránylag magas kamatokat sem tudják fizetni és így ezek is a tőketartozást növelik, az ismét a kamatokat és így tovább. Az eladósodás tehát, ahol egyszer megkezdődik, magától nő, gyakran még olyankor is, amikor az adós vállalat nem is éppen veszteséges áron értékesít. A veszteséggel termelő iparvállalatoknál ez az egészségtelen folyamat még a veszteség által okozott tőkehiány szükségesszerű pótlásával is fokozódik és mindezen kihitelezések összegük növekedésével arányosan válnak a hitelező szempontjából immobilá, egyre csökkenvén a törlesztés valószínűsége. Oly esetben is aggályosak az efféle kihitelezések, ha valamely bank saját tőkéjét helyezi ki ilyen módon. Ha azonban az immobil kihelyezések a saját tőkék összegét meghaladják és a banknál elhelyezett betétekből vagy rövid lejáratú bankkölcsonökből fedeztetnek, akkor matematikai pontossággal vezetnek a pénzüzet pénzügyi zavaraihoz. Az ú. n. „befagyott“ hitelek veszélyes tételt jelentenek egy bank könyveiben, még ha összegük az adós vállalat mobil vagyonában teljes fedezetet talál is, mert visszafizetésük csak a vállalat forgótőkéjének nagymérvű vagy éppen teljes kivonása útján volna elképzelhető, ami egyet jelentene az üzem teljes likvidációjával. A forgótőke nélkül álló, mégoly tökéletesen berendezett gyártelep is csak egy töredékét éri meg egy ugyan-

olyan, de üzemben levő gyárnak, ha ugyan egyáltalában értékesíthető; a likvidáció tehát nagy értékrombolással jár. De ezenkívül a foglalkoztatott munkások elbocsátása, a mai munkanélküliséggel terhes időkben, már a közérdek szempontjából is elbírálást igénylő nagyon nehéz elhatározás, — érthető tehát minden hitelező pénzügyi haborúja, mielőtt erre a lépésre elszánná magát. Ha azonban az iparvállalat eladósodása még előrehaladottabb, úgyhogy a bankhitelek a vállalat mobil vagyonában nem találnak többé fedezetet, hanem azok a gyáringatlanokat és gépberendezéseket stb. is nagyobb mértékben terhelik, könnyen abba a helyzetbe jut a hitelnyújtó, hogy követelése vagy annak egy része behajtásáról le kell mondania és tekintélyes veszteségeket kell elkönyvelnie. Elképzelhetjük, hogy az értékesítési válsággal küzdő ipar természetes hitelképességével szemben milyen kényes és nehéz a hitelnyújtó szerepe. Különösen nehéz, amikor a nagyközönség körében, főleg a laikus sajtó révén, a nagytőke kötelezettségei tekintetében olyannyira téves nézetek terjedtek el, mint éppen napjainkban.

Mint már utaltam rá, egy nagy ipari üzem likvidációjának kikényszerítése, tehát a követelések erélyes behajtása nagy értékrombolást idéz elő, így tehát közgazdasági szempontok is, de ugyanúgy az ezzel kapcsolatos munkáskérdés folytán szociálpolitikai szempontok is sokszor visszatartják a hitelezőt attól, hogy követelése behajtására ezt az utat addig válassza, amíg még eredményes lehetne, azaz amíg a tartozások nem haladják túl nagy mértékben a mobil vagyont. Ennek elmulasztása viszont menthetetlenül sodorja a hitelezőt a veszteségek felé, mert az eladósodás folyamata továbbhalad és a hitelezőnek egyre kevesebb reménye marad arra, hogy tőkét viszontlássza. Fokozottan áll ez olyankor, amidőn hitelező és nagyrésztvényes egy személyben egyesülvén, a hitelező erélyes fellépésével önmagának mint nagyrésztvényesnek okozna, talán a hitelezett összeget sokszorosán meghaladó kárt.

Ezekon a szempontokon kívül megnehezítette a megmerevedett hitelek behajtását különösen az osztrák viszonyok között a kérdésnek fentebb már említett szociálpolitikai oldala. Az üzemeknek a forgótőke kivonásával járó leépítése, vagy még inkább likvidációja különösen Ausztriában, ahol a munkanélküliség kérdése úgyszólván a helyzet egyik legsúlyosabb problémája, az egy-egy nagyobb üzemnél felszabaduló munkástömegek ellátásának az államra háruló gondja folytán, valamint a munkásság nagy politikai súlya mellett az államhatalom beavatkozását is valószínűleg kihívta volna.

A Boden-Credit-Anstalt bukásakor általános elismeréssel adóztak a Creditanstalt vezetőségének azért, hogy közhiteli szempontokból a piac megmentése érdekében átvette az előbbi egész üzletkörét. Ma, miután az áldozat hiábavalónak bizonyult, mert az osztrák gazdasági élet egy méreteiben sokkal nagyobb és következményeiben lényegesen mélyebben szántó újabb válságba került, nyilvánvaló, hogy a lépés elhibázott volt. Kérdés azonban, hogy tekintet nélkül az ilyen közbelépés eredményeire, elméletileg és általánosságban helyes-e, sőt megengedhető-e, hogy egy magánemberekből álló részvényesek összességének tulajdonát képező pénzügyi közhiteli szempontok címén oly feladatokra vállalkozzék vagy éppen kényszerítessék, amelyek normális tevékenységi körét meghaladják vagy annak körén kívül esnek. Azt hiszem, hogy a közhiteli szempontok védelme az államhatalom feladata addig, amíg a védelem nem igényel nagyobb áldozatokat, mint amekkora károkat maga a megoldásra váró probléma okozhatna. Egy magánemberek bizonyos körének tulajdonát képező, azok által meghatározott célkitűzéssel megalapított bankintézet feladata viszont kizárólag abból állhat, hogy hitelezői és részvényesei reábizott tőkéjét a feladatkörébe vont magángazdasági tevékenység útján gyümölcsöztesse, de minden-

kor csak oly módon; hogy elsősorban hitelezőinek pénzt és másodsorban saját tőkéit állagukban ne veszélyeztesse. Ha egy piac megmentése közérdek, akkor egyúttal közfeladat is. Ha az állam ezen feladata teljesítése során áldozatot hoz, az a teherviselés arányában terheli annak a köznek minden tagját, amelynek érdekében az intézkedés állott. De egy magánvállalkozásra róni, a társadalom egy szőkébb körére hárítani az áldozatokat, amikor az a magánvállalkozás az aktuális közhiteli probléma felmerüléséért nem felelős, teljesen elhibázott politika elméletileg, sőt amint a Creditanstalt esete bizonyítja, gyakorlatilag is.

Az osztrák állam, ha az első szanalási terv végleges marad, döntő szóhoz jutna a legnagyobb osztrák pénzintézet vezetésében, ami a háború után úgyis nagyon előretört etatizmus egy újabb nagyon aggályos térfoglalását jelenti. Ha a Creditanstaltnak sikerül az osztrák gazdasági életben elfoglalt vezető pozícióját továbbra is megtartania, akkor az Ausztriában könnyen elképzelhető kormányváltással a szociáldemokrata párt ragadhatja magához a kapitalizmus legnagyobb erőegységének irányítását, ami kalandos üzleti politikához, a gazdasági élet, sőt talán a tőkés gazdasági rendszer nagy megrázkódtatásához is elvezethet.

Rendkívül tanulságos, főleg reánk magyarokra, az a szinte tökéletes titoktartás, amellyel ezt az ügyet, amely pedig nyilván hosszabb időn át foglalkoztatta a kormánykörökön kívül a pártok vezetőit is, Bécsben kezelték. Vájjon lehetne-e egy ilyen, mindenkit közéről érdeklő kérdést nálunk, hasonló széles körben letárgyalni úgy, hogy abból — mégpedig nemcsak a részletekből, de magáról a tényről is — semmi ki ne szivárogon! Ausztria pártjai nem gördítettek akadályt az állami hozzájárulást tartalmazó törvény megszavazása elé. Különösen a szociáldemokratáktól látszott első percben meglepőnek ez a készség, amely nem felel meg sem programjuknak, sem általában szokásos harcmodoruknak és arra enged következtetni, hogy olyanok látták a veszélyt, amely nem tűr meg taktikázást és súlyos felelősséget hárít a megoldás ellenzőinek vállára. De ezenkívül ne felejtjük el, hogy ez az engedékeny magatartás nem a nagytőke talpraállítását célozta, hanem meglátta a nagytőke válsága mögött meghúzódó munkáskérdést, az iparvállalatok esetleges zavaraival együtt kirobbanó nagyszabású, szinte reménytelenné váló munkanélküliséget, amelyet ellenzéki magatartásuk egyenesen életrehívni segített volna. Milyen kár, hogy a szociáldemokrata vezérek csak ilyen katasztrófák tükrében ismerik fel azt az elsőrendű és közvetlen összefüggést, amely a munkások boldogulását a tőke prosperitásával elválaszthatatlanul összefűzi.

Az osztrák jegybank hivatalos kamatlábát $i\%$ -kal felemelte, ami természetes és várható intézkedés volt, de könnyen meglehet, hogy csakhamar még újabb kamatlábemelés fogja az elsőt követni. A tőzsdék is különleges intézkedéssel reagáltak a bécsi eseményekre. Úgy az ottani, mint a budapesti és prágai tőzsdék az ilyenkor bizonyos fokig mindig meglevő pánikhangulatnak fedezetlen eladások útján való kihasználása és elmélyítése ellen, az eddigi elszámolási rend helyett heti két rendezési napot vezettek be. Ha objektív bírálathoz alá vonjuk a kontremín évekre visszanyúló tevékenységét, valamint meggondoljuk, hogy a tőzsdék mai helyzetében oly magas árfolyamok, amelyeknél a baisse-spekuláció mérséklő hatására szűkség lehetne, aligha várhatók, csak azt kívánhatjuk, hogy ez az átmeneti intézkedés minél tovább maradjon érvényben.

A Creditanstalt nehézségei, az intézetnek az osztrák gazdasági életben elfoglalt egészen kivételes jelentőségű szerepéhez képest, óriási kihatással lesznek Ausztria egész pénzügyi konstrukciójára, bár a schilling stabilitását számos állam jegybankjának összefogása biztosítja. A most folyó tárgya-

lások fognak csak véglegesen irányt szabni a további eseményeknek, mégis valószínű, hogy az osztrák állam, illetve az osztrák jegybank pénzügyi függetlenségének bizonyos fokú feláldozására fog kényszerülni a rendezéssel kapcsolatban. A francia pénzpiac, amelynek tradíciója, hogy mindig a hivatalos francia külpolitika irányaihoz igazodik és amelynek nem okozna nehézséget a szükséges anyagi eszközök előteremtése, viszont kitűnő lehetőséget találhatna arra, hogy az osztrák gazdasági életet érdekkörébe vonja és a német befolyást ott ellensúlyozza, — nyilván szívesen használná fel ezt az alkalmat, hogy a német-osztrák vámunió tervére halálos csapást mérjen és helyette Briand ellenjavaslatait segítse diadalra.

Egyébként úgy hatott a Creditanstalt zavarainak híre, mint egy világgá kiáltott bizonyosság Ausztria gazdasági bajai és a jelenlegi helyzet tarthatatlansága mellett. Hogy a német-osztrák vámunió ügyének genfi tárgyalásánál nagy hatást tehetett még a francia delegációra is, az kétségtelen; sajnos, még messze vagyunk attól, hogy akár a legtisztábban gazdasági természetű kérdések elbírálásánál is gazdasági és nem politikai szempontok nyerjenek döntő jelentőséget. A német-osztrák vámunió tervének genfi tárgyalása és a hozott határozat ismertetése egyébként inkább a Külpolitikai Szemle tárgykörébe illik bele, mert bár a német tiltakozás folytán tisztán a jogi szempontok elbírálása foglalkoztatja a hágai bíróságot, a kérdés maga mondhatni teljes egészében politikummá vált. A német-osztrák szerződés ügyét sikerült a népszövetség bevált gyakorlatával egyelőre minden aktualitásától megfosztani, de ez egyúttal előidézte azt is, hogy Briand ellenaknának szánt javaslata, amely jóval több politikai ügyességet, mint új ötletet tartalmaz, szintén elkerülte az érdemleges megtárgyalást. A francia javaslat megállapítja, hogy az általános gazdasági válság problémái négy pontban foglalhatók össze, amelyek közül az első a közép- és kelet európai államok gabonafeleslegének elhelyezése. Ezzel kapcsolatban a gabona-exportáló és importáló államok külön-külön megszervezését javasolja, hogy azután a két szervezet az importáló államok által a termelő államoknak preferenciális vámok formájában adandó kedvezmények tekintetében megállapodjék egymással, biztosítván egyúttal, hogy a termelés nem fokozódhat. Gyakorlatilag ez a megoldás a gabonavásárlás és elosztás monopóliumát jelentené az agrárállamoknak a termelést és értékesítést szabályozó és intéző európai kartellje révén. Hátsó ajtót hagy nyitva a francia javaslat a tekintetben, vajjon a kedvezményt nyújtó gabonavásárló államok, köztük Franciaország is, nem kötnének-e ki ellenszolgáltatást ipari exportjuk javára. Másodiknak említi az ipari államok értékesítési válságát, amelynek orvoslására az egyes ipari termékekre vonatkozólag máris sikeresen működő nemzetközi kartellekhez hasonló intézmények létesítését ajánlja az összes ipari és bányatermékekre vonatkozólag, kiterjesztve a kartellirozásra alkalmas mezőgazdasági termékekre is. Ennek sikeres megszervezése esetére a vámfalak teljes lebontását reméli elérhetni a francia javaslat, amely eddig valóban nem vetett fel új eszméket. Az ugyanis, hogy a túltermelés elleni védekezésre és értékesítési válság leküzdésére egyaránt csak a termelés és értékesítés megszervezése lehet az egyetlen célravezető megoldás, valamint hogy a szabad árucserének az elzárkózó gazdasági politika vámbástyái, valamint az egymásra utalt népek között fennálló politikai ellentéteknek a gazdasági megfontolások helyett való érvényesülése a legfőbb akadálya, eddig is nyilvánvaló volt. Mindezen általánosan felismert megoldási lehetőségek megvalósításához hiányzott eddig a megfelelő légkör és bár, mint a legutóbbi Gazdasági Szemlében rámutattam, a javulás nyomai itt-ott már felfedezhetők, ez csak az ellenfeleknek közös megbeszéléseiig jutott el, mert sem a római, sem a londoni búzakonferenciák gyakorlati eredménnyé! nem

végződtek. Az egyetlen pozitívum a francia javaslat eddigi részében, hogy elvi hajlandóságot mutat a legtöbb kedvezmény elvétől való eltérésre. Nyilván a kölcsönös közeledés lélektani előfeltételei hiányának felismerése diktálta a francia javaslatnak a harmadik probléma, a tőkehiány és a tőkeszerzés nehézségei megoldására vonatkozó részét, amely úgy hat, mint egy a mai tőkeszegény és anyagias világban nagyon is stilszerű *captatio benevolentiae*. A javaslatnak idevonatkozó része kilátásba helyezi az eddig rendkívül visszatartóan viselkedő francia tőke sorompóba lépését a zöld-hitelkérdés nemzetközi keretben való megoldása, általában az agrárhitelek nemzetközi megszervezése, sőt egyéb pénzügyi műveletek, mint nagy nemzetközi jellegű államkölcsönök elhelyezése érdekében. Végül mint utolsó kérdés marad Ausztria különleges helyzete, amelyre vonatkozólag szükségesnek mondta, sőt a genfi szerződést garantáló államok kötelességének ismeri el a francia javaslat Ausztriának rendkívüli rendszabályokkal való hathatós és haladéktalan pénzügyi támogatását. Itt olyan kedvezményekre gondol, amelyek alkalmasak az osztrák ipar piacának kibővítésére, tehát nyilván preferenciális vámszerződésekre, amelyek ellenében Ausztriának a status quo-t kellene újból is garantálnia. Ebben az utolsó pontban kristályosodik ki az egész francia javaslat politikai célja, Ausztriát különleges gazdasági előnyök kilátásbahelyezésével visszatartani a német vámuniótól, azaz helyesebben az annak háttérében sejtett, rettegett Anschlusstól. A francia tőke tradícióihoz híven ismét készséggel lép a francia külpolitika céljainak szolgálatába és bármi lesz is sorsa a javaslatnak, a német-osztrák vámunió ellen igen ügyesen felépített ellentámadást jelent egyrészt, mert pontosabban körvonalazott proposíciói inkább képezhetik konkrét tárgyalás alapját, másrészt mert a tőkeszegény, hiteléhes európai államoknak pénzkölcsönt helyez kilátásba, amit Németország ma semmiképpen sem tudna utánozni.

A NÉMET ÁLLAMFÉRFIAK angliai látogatásának hatásos háttérrel adott az újabb adókat jelentő német szükségrendelet és az ezzel együtt megjelent komor hangú proklamáció. Németország, úgy az állam, mint a magángazdaság igen nehéz helyzetben van és az állam valóban emberfeletti erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a már több ízben mérsékelt, de a viszonyok további romlása folytán újból és újból teljesíthetlenné vált jóvátétel! terhek a gazdasági helyzetnek megfelelően leszállítsanak. Egész Európa hitelezője az Egyesült-Államok kormánya, amíg tehetne volna, nem hozott megfelelő áldozatot egy teljesíthető rendezés érdekében, most pedig, hogy talán már ráeszmélt a helyzet komolyságára, maga is deficitcsökkentéssel küzdve, nehezebben mondhat le künnlevoségeiről. Németország, hogy három milliányi munkanélkülijének számát ne szaporítsa, belekényszerül a szovjettel való üzleti kapcsolatok kimélyítésébe, és ezzel lehetlenné teszi egy szovjetellenes európai gazdasági front kialakulását, ami a gazdasági válság nyomása alatt egyébként létrejöhetne és úgy gazdasági, mint politikai szempontból rendkívüli jelentőséggel bírna. Borah szenátor már nyíltan a háborús adósságok rendezése mellett foglalt állást, Mellon kincstári államtitkár most kél útra Európa felé, útját az európai sajtó nagy reménnyel kíséri, mert ma már mindenki látja, a háborús adósságok ügyének fonákságát és talán mindenki belenyugodna oly rendezésbe, amelynek terheit más hitelező vállalja magára. A német nehézipar úgy látszik szintén cselekvésre szánta el magát, amidőn egyrészt egy gazdasági direktórium vezetése alatt lebonyolítandó nagyszabású rekonstrukciós munkára készül, másrészt a megfelelő gazdasági politika biztosítása érdekében hír szerint egy polgári blokk formájában a napi politika küzdőterére is ki fog lépni, ami a Brüning—Curtius-kormányának könnyen nagy belpolitikai

nehézségeket okozhat. A német helyzet súlypontja kétségkívül a jóvátételi kérdés mielőbbi rendezésén nyugszik, amely ha akár csak moratórium formájában is meg nem történik, könnyen súlyos elhatározásra kényszerítheti a német kormányt.

AMi az itthoni gazdasági helyzetet illeti, ezt továbbra is a stagnálás jellemzi. Bár nehéz időket élünk át napról-napra, a mi gazdasági konstrukciónk egészségesebb az osztráknál, mert most élvezzük bizonyos fokig annak előnyeit, hogy a régi államkapcsolat keretében mostohább sorsunk volt, intézményeinket — ha nem is fejlesztették vissza — de nem is támogatták politikai célból és nem is segítették elő mesterségesen fejlődésünket. A mezőgazdaság az adott keretek között, általában a legalkalmazkodóbb termelési ág, viszont iparvállalataink és bankjaink kisebb akcióradiussal dolgoztak békében is, és így, bár a területi veszteségek folytán ma ezek is túlméretezettek, az aránytalanság nem olyan égbekiáltó mint Ausztriában. Hogy a szerényebb keretek milyen különbözetet okoznak a termelési költségben is, arra jellemző adat, hogy míg a Greditanstaltnál 1120 millió pengő mérlegösszeg mellett 30.4 millió pengőt tettek ki a költségek (ezekből 21 millió a személyzeti fizetés), addig a 10 első magyar bank körülbelül kétszerakkora mérlegösszeg mellett csak 46 millió pengőt adott ki költségekre (amiből 24 millió pengő esik a személyzeti fizetésekre).

Egész gazdasági életünk közvéleménye feszült figyelemmel várja a kormánynak a gabona értékesítése terén szándékolt intézkedéseinek, valamint az ezzel szoros összefüggésben álló külkereskedelmi tárgyalások végleges eredményeinek részletes ismertetését. Már az eddig nyilvánosságra került hírekből is kétségtelen, hogy a kormány a gabonatermelés rentábilissá tétele érdekében továbbfejleszteni szándékozik a bolettával bevezetett belső kiegyenlítési rendszert, nyilván a gabonaexport valamilyen formában létesítendő monopóliuma kapcsán. Amíg a belső szükségletet fedező gabonamennyiség bolettája közvetlenül a fogyasztóra hárítható át, az exportgabona termelési prémium, valamint a belföldi gabonaár mesterséges emelése esetén az ezen intervencióval járó veszteség az államkincstár jelentős terhet képezi. Ennek részbeni fedezésére szolgál az Ausztriával és Olaszországgal bizonyos gabonamennyiségnek a világpiacon árnál magasabb vételáron történendő átvétele tárgyában létesített megállapodás. Magától értetődően ipari téren ellenszolgáltatást kell nyújtanunk azért, de az árucseré pénzgyenleget jelentős összegben a mi javunkra mutatkozik. E megállapodások egy évre szólván, csupán provizórikus megoldást jelentenek, ami a termelés folytonossága és rendszeressége szempontjából kétségkívül előnytelen momentum. Ezenfelül a sok állami beavatkozás annyira mesterségesé teszi az áralakulást az egész vonalon, hogy — főleg, ha az ipari vámokat is figyelembe vesszük — hovatovább lehetetlenné válik majd az egyes termelési ágak tényleges prosperitására következtetéseket levonni. Sőt egyre nehezebb lesz annak a nagyon fontos körülménynek a megállapítása is, vajjon ebben a bonyolult és szövevényes rendszerben az egyik termelési ág megsegítése a többi termelési ágak, vagy az összességnek nem jelent-e olyan fokú áldozatot, amely a túloldalnak juttatott előnnyel arányban már nem állana. Annál megfontoltabban kell az egyes termelési ágaknak juttatandó prémium ügyét kezelni, mert a már egyszer juttatott segítséget a viszonyok javulása nélkül megvonni gyakorlatilag lehetetlen még akkor is, ha az ellentétel, — még pedig alapuljon az akár nemzetközi árucseremegállapodáson, akár az állam, vagy a fogyasztók megterhelésén — bármilyen okból kiesnék, vagy módosulást szenvedne.

A ROMÁN POLITIKAI ÉLET ÚTJAI

I.

ROMÁNIA „klasszikus példája egy államnak, amely megelégedett azzal, hogy lemásolja a parlamenti kormányrendszer intézményét. Az 1866-i román alkotmány a legelőrehaladottabb volt Európában, amely elméletileg úgy az egyén jogait és szabadságát, mint a közigazgatás decentralizálását kimondotta. Szerencsétlenségre sem a szabadságnak, sem az önkormányzatnak semmi garanciáját nem teremtette meg's aminek következménye, — folytatja Constantin Stere, aki e sorokat a parasztpárt 1922-i alkotmánytervezetében írta — hogy a falu népe jog és törvény nélkül a zsandár prédájának, a városi polgár a rendőr korbácsának van kiszolgáltatva. Kormányzati önkény az élet minden terén: a nép mindennapi életében, amelynek az államhatalom minden ágába belenyúl, éppen úgy, mint a város és megye közigazgatásában; hivatali pragmatika hiánya miatt a tisztviselőkkel szemben éppen úgy, mint az erőszakos és korrupt választások folytán létrejött törvényhozásban és a korona jogainak gyakorlásában: ez a román alkotmányosság régi és modern képe.

Természetes következménye ez annak a fejlődésnek, amelyen a román nép keresztülment. Nyugatról importált idegen politikai eszmék és intézmények nem foghatnak meg ott, ahol nincs talajuk, hogy gyökeret verhessenek. Egy nép, amely századokon keresztül idegen uralom jármához volt szokva, vallásánál fogva vakon aláveti magát tradíciónak és tekintélynek, amely az utolsó évekig földhöz kötött jobbágy volt és több mint hetven százalékban analfabéta: — egy ilyen népnek mit jelenthet önkormányzat és általános választói jog, parlamenti kormányrendszer és pártok váltogazdasága? Egy ilyen nép járószalagra szorul, uraltatásra van predesztinálva, legyen vezetője koronás király vagy mindenható miniszter, pártoligarchia vagy személyes diktátor, s legyen annak eszköze meghamisított parlamentarizmus vagy nyílt diktatúra.

Ezért hazugság a román alkotmány 33. szakasza, amely szerint „minden államhatalom a nemzettől ered“. A román népnek, politikai tekintetben, nem volt és mai napig sincs kifejlődött nemzeti érzése és akarata, a nép ment és megy azon az úton, amelyen uralkodói 1866 óta hajtották, hívták legyen azt I. Carol királynak, vagy idősebb Jonel Bratianunak, vagy uralkodott legyen I. Ferdinánd nevében a másik Jonel Bratianu, az ifjabb, vagy fog diktátorkodni Manoiescu, vagy a liberális párt által II. Carol.

A regát román népének, politikusainak és politikai módszereinek

ez a karaktere képezi a nagy elválasztó szakadékot a régi román királyság és az új provinciái között.

Erdély és Bukovina román népe alkotmányos garanciákkal körülbástyázott jogok birtokához volt szokva. „Magyarországon kezünkben volt a törvény pajzsa, ami minket, románokat is védett“, magyarázta Vajda Sándor a moldovai Buzeuban új honfitársainak 1923-ban. Még Besszarábia cári uralom alatt élt románsága is az emsztvok önkormányzatának iskolájába járt. A magyarországi románok nemzeti érzése és következőleg politikai iskolázottsága is sokkal erősebb volt, mint a királyságbelieké. „Erdélyben — mondta Grofşoreanu 1925-ben a kamarában — miután 1848-ban megszűnt a jobbágytság és a parasztság tulajdonába vette a földet, erőfeszítése és a szomszédaival való verseny folytán emelkedni kezdett. Ha a regáti paraszt olyan körülmények között élt volna, mint az erdélyi, ma az sem volna alábbvaló ... Csak azt akarom megállapítani, hogy az erdélyi paraszt úgy kulturális, mint vagyoni tekintetben, az erdélyi községek pedig anyagi tekintetben sokkal jobb helyzetben voltak, mint a regátbeliek.“ „Nincs is a román királyság úgy megszervezve, — írta 1912-ben az Adeverul — hogy olyan civilizált országokat, mint Erdély és Bukovina magába olvaszt hasson. Az odaváló románok hat hónapig sem volnának képesek elviselni a román közigazgatást.“

Az a kormányzati rend, az a közigazgatási módszer, azok a parlamenti választások, melyekbe belenyugszik a regáti román, véréig háborítják fel az erdélyi románt; azt a terrort, amit eltűr az olteniai román, királya előtt panasolja be Maniu. A román nép etnográfiai egységét létrehozhatták a párizsi szerződések, de a politikai — a vallási és szellemi — egységtől ma is éppen olyan távol van a románság, mint volt Trianon és Saint-Germain előtt. Az erdélyi és besszarábiai románság regionalizmusa, Maniu és Stera decentralizmusa nem hangulat, hanem népük történeti fejlődésének eredménye, amelyet csendőrszuronnal és választási terrorral kiirtani nem lehet.

ROMANIAI KÖZJOGI ÍRÓK szívesen írnak könyveikben demokrácia, parlamentarizmus, általános választói jog áldásáról. Dissescu, Stambulescu, Romulus Boila munkái, Stere alkotmánytervezetének bevezetése tele van francia és angol elmélettel és példával, de a román alkotmányra való alkalmazásuk vékony eredményeképpen Boila új közjogi könyve szerint: „a román kormányzatnak parlamenti jellege van“. Hogy mit ért ez alatt, azt körülményesebben nem mondja meg.

Valóban a román kormányzatnak nem parlamenti jellege, hanem legfeljebb felszínes látszata volt a múltban, de a világháború óta ez a látszat is végkép és minden formájában eltűnt.

A világháború előtt a román parlamenti élet látszólag két párt, liberális és konzervatív párt váltógazdaságán nyugodott; de a látszat csalt, mert a két pártot sem összetételében, sem elveiben különbségek és ellentétek nem választották el. Munkáskérdésnek, szocializmusnak Romániában nem lévén nyoma, osztálykülönbségek sem voltak párthatárok.

A múlt század hatvanas és hetvenes éveiben a liberális párt zömét

a gazdag birtokos bojár osztály fiatalsága képezte, amely Párizsban szedte össze liberális és demokratikus elveit. E mag köré csoportosult a városok polgársága, amennyi volt és állítólag a parasztság egy része, amennyiben az 1866-i cenzusos, kollégiumokban gyakorolt választói jog szerepet engedett nekik a politikában. Az utóbbi nem annyira liberalizmus, mint ürügyület volt, a birtoktalan paraszt földéhsége a nagybirtokú bojár birtokára.

A konzervatív pártot eredetileg, természetesen, a nagybirtokosság alkotta, amelynek a néppel semmi köze és semmi érintkezése nem volt; konstruktív politikai céljai sem voltak s elvtelensége és tehetetlensége nyilvánult meg abban, hogy 1866 óta kormányon túlnyomóan a liberálisak voltak s konzervatív kormányok legfőlegb csak rövid ideig tartó interregnumokként váltották fel őket. A választói jog 1884-i kiterjesztése után a konzervatív pártba is vonult be városi elem és kisbirtokosság s a liberális párt eredményesebb érvényesülése arra kényszerítette a pártot, hogy liberális elvekkel és célokkal díszítse programját; az agrárreform évtizedeken át egyaránt programjában volt mindkét pártnak s egyformán nem valósította meg egyik sem.

Az ilyen pártviszonyokon nyugvó helyzetnek sötét képét festette nemrég Radulescu Motru, a bukaresti egyetem neves filozófiai professzora:

„A háború előtt a régi román királyságban a nép várva-várta és örvendett minden kormányváltozásnak, ami önmagában jellemző dolog. A román polgár, — aki abban az időben még nem volt minden huszonegy éves férfiú, hanem csak egy megszorított cenzushoz kötött polgár, — a kormánytól várta olyan vágyai teljesülését, ami más államok polgárainak soha sem fordult volna meg az eszében. A román polgár számára a kormány nemcsak kormányozta tetszés szerint az államot s emelt vagy szállított le adókat, hanem kegyek és előnyök osztogatója is volt. A háború előtti román polgárnak szilárd meggyőződése volt, hogy a kormány társadalmi álláshoz és vagyonhoz segíthet, akit tetszik. Ezért vártak minden kormányválságot úgy, mint egy nyérő szám kihúzását a lutriból.

E szerencsétlen felfogás teljesen megmétélyezve a román közéletet. A valódi államférfiak nem tudtak egy ilyen politikai erkölcs standardjához alkalmazkodni s másodrendű állásokban vesztegették idejüket. A kormány tagjai ellenben ügyes emberek voltak, akik tudták, hogy milyen úton-módon lehet kegyek osztogatásával párhíveket szerezni. A pártok nem programok megvalósításáért, hanem bizánci intrikákkal és módszerekkel a pénzügyek kontrolljáért küzdöttek.

I. Carol király, ki a háború első évében halt meg, undorral nézte ezt a förtelmes vetekedést s azt a szokást honosította meg, hogy a pártok uralmát automatikusan váltogatta. Ily módon kísérelte meg, hogy a politikai életbe némi tisztességet vigyen be.“

Kormányzatnak és törvényhozóhatalomnak ez a jellege juszifikálta, sőt tette szükségessé a királyi hatalomnak azt a túltengését, amelyet I. Carol honosított meg s amely tökéletesen illeszkedett bele a pártviszonyokba, a politikusok gondolkozásmódjába és az adott helyzetekbe. Csak abszolút uralkodó kényszerít lemondásra egy kormányelnököt, kinek háta mögött nagy parlamenti többség áll és csak egy diktatúrára hajlamos nép tűri el, hogy vezetőjét, aki bírja a tömegek bizalmát, uralkodói kény eltávolítsa a kormány éléről. De hogy Romániában a hatalom birtokosának van igaza, azt bizonyítja az, hogy valahányszor újonnan jött párt és kormány, mindig elnyomó többséget

bírt szerezni a választásokon: a nép mindig meghajolt a választási diktatúra előtt s terror és korrupció igazolta a hatalom birtoklását.

Nincs ennek a kormányzati rendszernek semmiféle „parlamentari jellege“.

EZT A KÉNYELMES BERENDEZKEDÉST teljesen felforgatta a világháború.

A konzervatív párt a háború alatt követett politikája folytán tönkrement s 1919 elején a liberálisok egyedül álltak szervezett pártként a politikai élet terén. De ez a lehetetlen helyzet nem sokáig maradt így.

Mint mindenütt a világon, a háború után Romániában is jelentkezett a győzelmes hadvezér, mint politikus. A szerencsétlen háborúban tanúsított hősiességének nevében megjelent Averescu tábornok és pártot alapított. Pártnak és vezérének nem volt sem komoly politikai programja, sem meggyőződése vagy kormányzati tapasztalata: de a pártvezér homlokát katonai babér övezte és sokat szenvedett katonáinak földet ígért. Brátianunak pedig kapóra jött: Averescunak és néppártjának a kimúlt konzervatív párt szerepét szánta, hogy a liberálisok pihenőnapjai alatt átvegye a kormányt. Komoly politikai ellenfélként Averescu és pártja nem számított.

De Brătianu e számításán túl más elemek is jelentek meg a politikai küzdőtéren.

A regátban volt egy radikális parasztpárttöredék Michalache falusi tanító és Bessarábiában egy hasonló alakulat Pan Halippa és Stere vezérése alatt. Erdélyben pedig ott volt a magyar időkből fennmaradt román nemzeti párt, élén Maniuval, Vajda Sándorral és Pop Csicsóval. Előbb a két parasztpárt olvadt össze, pár év múlva az erdélyiek csatlakoztak s megalakult a „nemzeti parasztpárt“, melynek komoly, erdélyi és besszarábiai földre nyúló gyökerei voltak. Míg Averescu a régi konzervatívok hibrid szerepét vette át, a nemzeti parasztpárt életerős és független ellenzékként lépett fel s éles harcot indított a régimódi, királyi kegyre és korrupcióra támaszkodó liberális párt ellen.

Romániában a háború óta—eltekintve a kisebbségektől—e két pártnak, liberálisnak és a nemzeti parasztpártnak van jelentősége és szerepe és állandó parlamenti képvisellete; a többi párt efemer alakulat, amely felbukkant itt-ott, amint a politikai konjunktúra kívánta.

A liberális párt lassanként a tőke, a nehézipar és nagybirtok képviselőjévé lett s autoritativ felfogását erős sovén irányzattal kapcsolta össze. Kezében az állami kormányzat eszköz volt a párt érvényesülésére, amelyen kívül nincs semmi és minden általa és érte van: prin női insine. A párt célját szolgálja minden: az egyéni érvényesülés lehetőségei és eszközei, hivatalos korrupció és panama, terrorizált választások és sovén irányzatú törvényalkotás. Agrárreformja párt- és nem szociálpolitikát szolgált; közoktatási politikájának célja, hogy pártembereket neveljen; közigazgatási reformjai tönkretették Erdély önkormányzati testületét s az országot a bukaresti kormány centralizmusának jármába hajtották.

A nemzeti parasztpárt az ellenzéken demokratikus utakon járt és radikális élveket hirdetett. Az államot demokratikusan fogták fel s

hatalmát a nép érdekében készültek gyakorolni. Liberális szellemű törvényhozást ígértek s a kisebbségek jogainak a kodifikálását; valamelyes regionalizmust, megyei önkormányzatot és az elrontott agrárkérdés reformját. Ígérték a külföldi tőke bebocsátását az országba s főleg a feneketlen korrupció kiirtását. Ígértek mindent, amit egy párt ellenzéken ígérhetett. De Nagyrománia megalakulása óta, 1918 Őszétől kezdve 1928 őszéig, tíz éven keresztül az ország a liberálisok kezében volt, kormánya kivánságuk szerint folyt, úgy, amint azt Brătianu és eszköze, Ferdinánd király intézte. A közbeesett rövid ideig tartó idegen kormányokat akkor távolította el, amikor akarta.

A VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSEKOR Brătianu és liberális pártja volt kormányon és ő ment ki Párizsba a békekonferenciára. A sovén közvéleményt képviselte, követelte az egész megosztatlan Bánátot, tiltakozott a kisebbségi szerződés ellen, amely, szerinte, sértette az állam szuverénitását és Magyarország okkupációja miatt is ellentétbe került a hatalmakkal. De mivel a nagyhatalmak hajthatatlanok voltak, Brătianu 1919 nyarán otthagya a konferenciát s Ősszel, mikor a hatalmak már ultimátumokkal fenyegetőztek, lemondott s Coanda tábornok oknélkülváló kormányalakítási kísérlete után, december 9-én az erdélyiekből és besszarábiaiakból alakult Vajda-kormány írta alá a szerződéseket. Brătianunak sikerült, hogy a bánáti és kisebbségi kérdés ódiúmat az erdélyi nemzeti pártra hárítsa s magát a sovén, intranszigenz — de valójában érvényesíthetetlen — álláspont védőjének glóriájával övezze. Nagyrománia létrejöhetségének zavartalan lehetőségét az erdélyiek politikája biztosította.

Vajda kormányalakítása, eltekintve attól, hogy az egyedül követhető reális politikát képviselte, megfelelt a parlamentarizmus követelményének: háta megett a novemberben választott képviselőház egy, bár nem kikristályosodott többsége volt. A kormány előtt egy súlyos kérdés megoldása állt, amelyre a másik kormányképes párt nem vállalkozott: Romániának a békeszerződések által teremtett helyzetbe való beleilleszkedése. Még hátra volt a magyar béke, a besszarábiai kérdés rendezése, a megromlott szerb viszony jóvátétele. Az ország pénzügyi helyzetének rendezése is a külpolitikai helyzettől függött. Erre vállalkozott Vajda Sándor, aki kormányzati programjának súlyát a külpolitikai helyzet tisztázására helyezte. 1920 januárjában Londonba utazott, hogy a magyaroknak és az orosz emigránsoknak állítólagos hatalmas és különösen Angliában sok szimpátiával fogadott propagandájával szemben megvédje a román érdekeket. Londonban barátságos fogadtatásban részesült úgy a hivatalos körök, mint a sajtó részéről s valószínű volt, hogy eredményes munkát fog kifejteni tudni.

Amint Vajda kitette lábát Bukarestből, megindultak a liberálisok intrikái: hamis híreket terjesztettek, árulással vádolták Vajdát, aki eladta az országot, megalázta a nemzetet; a hozzá intézett hivatalos sürgönyöket elkésleltették, hogy a miniszterelnök ne legyen értesült az ország állapotáról. De Vajda sok energiával dolgozott.

Március 5-én telegrammban biztosította a király bizalmáról és felhatalmazta, hogy külföldön maradjon, míg szükségesnek tartja.

Tíz nappal később, március 15-én sürgönyileg értesítette a miniszterelnökhelyettes, Pop Csicsó, hogy már nem Románia kormányelnöke többé, az uralkodó három nappal előbb elbocsátotta és Averescu meg is alakította kormányát.

„A kormány bukása, — írta Vajda működésének történetírója, Victor Tilea, — egyedülálló esetként fog fennmaradni az alkotmányos és parlamentáris államok történetében. A politikai légkör nyomása alatt a kormány tagjai egymásután, egyenként kérték elbocsátásukat a királytól, de az összkormány lemondása csak a miniszterelnöktől eredhetett volna, mégis az uralkodó minden parlamenti szokás ellenére jónak látta, hogy a miniszterelnök távollétében bejelentett miniszteri lemondásokat tudomásul vegye és végén az egész kormányt elbocsássa. Intrikák, rágalmak, telegrammok ellopása útján ejtették tévedésbe az uralkodót és buktatták meg a kormányt.

Így bukott meg Vajda Sándor, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett Nagyrománia megteremtésében, nem saját hibája miatt, nem nyílt harcban legyőzve, vagy parlamenti küzdelemben elbukva, hanem mint egy hős, aki alattomos, aljas orvtámadásnak esik áldozatul.“

Ilyen formában kezdődött meg Románia parlamenti kormánya a román egység megalakulása után s ebből szerezhették első tapasztalataikat az erdélyi románok a felől a politikai légkör felől, amelyben ezután élni fognak.

BRATIANU azonban egyelőre nem élt intrikájának eredményével, nem vette át a hatalmat. Bel- és külpolitikai helyzet még mindig egyaránt nehéz volt, égető, kényes kérdések vártak megoldásra s Bratianu hagyta, hogy a dolgokhoz nem értő, de ambiciózus vén katona, Averescu tábornok vegye át a kormányt famulusával, Goga Oktáviánnal, az erdélyi poétával és Argetoianuval, Románia legviszontagságosabb múltú, de legravaszabb és legagyafűrtabb politikusával.

Averescu feloszlatta a törvényhozást és pártja hatalmas többséget kapott a választásokon. De a győzelem nem használt. A politikához nem értő tábornok presztízse gyorsan lehanyaglott s másfél év múlva, 1921 december 17-én, mint egy francia cikk írta, „les libéraux obtinrent sa démission“, a liberálisok kieszközölték bukását s helyébe a még egyetlen számottevő régi politikust, a konzervatív Take Ionescut ültették, azzal a feltétellel, hogy a képviselőház feloszlatásához nem kap felhatalmazást. A néppárti képviselőház természetesen egy hónap múlva leszavazta s Ionescu is eltűnően a színről, most már szabad volt a tér a liberálisok számára. 1922. január 19-én megalakult az első liberális Bratianu-kormány, feloszlatta a házat s 387 megválasztott képviselő közül 309 liberális jött a törvényhozásba.

Az 1922-ben választott képviselőház mandátuma 1926 tavaszán járt le, de már 1925 őszén híre kelt, hogy a törvényhozás vége a kormány végét is jelenteni fogja, hogy a Bratianu-kormány nem megbukik, hanem jószántából távozik.

1926 kora tavaszán a kormány, minden parlamenti jószokás ellenére, nagy és gyökeres változtatásokat okozó választói törvényjavaslatot hozott a ház elé, amely a választató kormánynak minden körülmények között biztosítja a többséget. Tette ezt akkor, amikor

maga ellenzékbe készült. A javaslat tárgyalását a ház hamar beféjezte, a törvény március 27-én megjelent a hivatalos lapban s a következő napon lemondott a kormány.

A kormányváltás tipikusan román politikai eset volt.

A Bratianu-kormány nagy, egységes többséggel rendelkezett a törvényhozásban; pártbomlásnak semmi jele, bírta az uralkodó bizalmát, a széttöredezett ellenzékkel könnyen bánt. Bratianunak rendelkezésére állt az egész liberális szervezet, nagyipar és pénzüzetek, terror és korrupció minden eszköze, semmi akadály sem volt tehát, hogy meg ne ismétlje az 1922-i híres terror-választásokat. Volt azonban valami egyéb. A Bratianu-kormány kormányzata erőszakos, durva, korrupt és pártpolitikától vezetett volt a szélső határig: de így felelt meg a román kormányzati etikának; törvényhozási munkája elképzelhetetlenül termékeny volt, ontotta a törvényeket, nem törődve azoknak alkalmazhatóságával vagy eredményességével, sőt az alkotott szabályok jogosságával és törvényességével sem: de így volt ez 1866 óta.

Hans Otto Roth, az erdélyi szászok vezére, politikai minisztériumnak nevezte Bratianu távozását, de az volt annak idején Vajdáé és Averescué is. Egy cikkben, melyet Vintila Bratianu pénzügyminiszter, a család pennája írt, azt magyarázta, hogy a liberális párt távozásának oka egyfelől az, hogy „látja, hogy a kormányzat egy ideig más irányban kell hogy haladjon; másik oka a kormány utódlását igénylő ellenzéki pártok relatív helyzetében rejlik“.

E sületlenséggel szemben a Brátianu-kormány távozásában a román kormányváltások törvényszerűsége nyilatkozott meg: kimerült korrupciójában, visszaéléseiben, érezte az ország undorát erőszakos törvénytelen kormányzatával szemben s lehullott, mint rothadt gyümölcs a fáról, mint megtelt pióca a beteg testről. Mikor 1921 végén megbukott az Averescu-kormány, Virgil Madgearu, a parasztpárt egyik vezére mondta: „Nem mi, az ellenzék, buktattuk meg a kormányt, hanem, saját hibái.“ Ez történt a Bratianu-kormányal is.

A KORMÁNY ÁTVÉTELÉRE készen állt a legnagyobb ellenzéki csoport, az erdélyi nemzeti párt és a parasztpárt: a két pártnak összesen no tagja ült a képviselőházban. Az uralkodó huszonnégy órai taktikázás után Averescut bízta meg a kormányalakítással, akinek hat párt-híve ült a kamarában. Az új kormány feloszlatta a házat s a választásokból 6 helyett 292 néppárti képviselő tért vissza.

Hogy Bratianu és Averescu között paktum van, az nyílt titok volt; részleteiről is beszéltek az országban. Ha igaz, egyik feltétele az volt, hogy Averescu abban a pillanatban visszaadja a kormányt Bratianunak, amikor az kívánja. De Averescu, jó román szokás szerint, nem sokáig respektálta a megállapodásokat, mindjobban függetlenítette magát Bratianutól s ha igaz, 1927 tavaszán diktatúrán törte a fejét.

Közben híre kelt, hogy Ferdinánd király súlyosan beteg és csak pár hónapja van hátra. Az uralkodóváltásnál Bratianu akarta kezében tartani a hatalmat. Két évvel ezelőtt Carol trónörököszt megfosztatta trónöröklési jogától s most nem akarta, hogy a király halála foly-

tán komplikációk álljanak be s Carol esetleg visszatérjen. Egyik napról a másikra rávette a haldokló királyt, hogy Averescut elbocsássa s most is, mint 1922-ben, Barbu Stürbeynek egy kormányalakítási komédiája után, 1927 június 22-én, maga vette át a hatalmat. Feloszlatta a házat s pártja 318 képviselővel vonult be a házba. Az averescanusoknak hírneműje sem maradt.

Egy hónapra rá meghalt az uralkodó s Mihály kiskorú gyermek lévén, helyébe lépett a régenstanács. Brătianu háta mögül eltűnt leg-erősebb támasza, hatalmi eszköze. Népszerűsége lassan, de feltűnően hanyatlani kezdett, de bukását nem érte meg, mert november 27-én váratlanul meghalt.

JONEL BRATIANUNAK, mint pártvezérnek és kormány-elnöknek örökét öccse és minden előző liberális kormány pénzügy-minisztere, Vintila vette át. Nem a legkiválóbb volt a párt vezéralakjai között: Dúca kétségtelenül tehetségesebb és nyugateurópaibb államférfi; Argetoianu ravaszabb és erőszakosabb politikus és talán Angelescunak is több tudása van, mint volt Vintilának. De őt a tradíció és a családi név glóriája vette körül: 1848 óta Románia politikája elválaszthatatlanul össze van fűződve a Brătianu névvel s ami ma a román királyság, azt a Brătianuk és a liberálisok hozták létre.

Vintila távolról sem érezte magát olyan biztosnak a kormány élén, mint Jonel. Az ország, részben éppen az ő fináncpolitikája folytán, rettenetes gazdasági helyzetből volt s a régenstanács tagjai nem voltak a régi bizalommal Vintila és a liberális párttal szemben. Miklós hercegtől, az egyik régenstől, a száműzött Carol öccsétől, aki bátyját szenvedélyesen szereti, nem lehetett vámi, hogy szimpátiával visel-tessek azok iránt, aki Carolt trónjától fosztották meg; Miron Christea, a másik régens, a pátriárka, erdélyi ember s állítólag Maniuhoz és a nemzeti párthoz húzott, legalább ebben az időben; Buzdugan, a bíró, talán részrehajlatlan volt, aki csak az állam üdvét nézte.

Ilyen körülmények között Vintila Maniuhoz fordult támoga-tásért és koalíciót ajánlott fel neki; de Maniu visszautasította s a tör-vényhozás feloszlását követelte. Vintila megtagadta s félredobva régi fiskálpolitikai elveit, elindult új úton: megkísérelte a leu stabili-zációját és egy külföldi kölcsön megszerzését.

A nemzeti parasztpárt egy még újszerűbb utat választott. Kivo-nult a törvényhozásból és Bukarestben egy fiók „Nemzeti parasztpárti parlamentbe“ gyülekezett, amelynek első ülésén Maniu kijelentette, hogy „a jelenlegi kormány a haldokló uralkodótól kierőszakolt elhatá-rozás alapján jött létre; zsandárra és a tisztviselők egy részére támasz-kodik ... Romániának ma két parlamentje van: egyik a szavazó urnák tolvajaiból, másik a nemzeti egység igazi megalkotóiból áll.“

A zavarban, természetesen azonnal jelentkezett Averescuésjorga. Egy franciául író lengyel politikus élénken írta le őket.

„Hatvankét esztendővel a vállán, Averescu tábornok meggyőződése, hogy csak ő tudná az országot a bajból megmenteni. Trancu-Iasi, előző munkaügyi miniszter és a tábornok egyik politikai barátja erős meggyőződéssel mondta nekem: „Egyedül a néppártnak van tapasztalt politikai vezérkara, amely képes volna kormányozni.“

A tiszteletreméltó professzor Jorga is biztosított, nem kisebb magába vétett bizalommal, hogy: „Csak én tudnék szegeleltre jutni a nemzeti parasztpárttal, mert én egész életemben az ország javára dolgoztam. Ha a régenstanács más nézetten van, akkor is előnyben részesítek egy Averescu-kormányt, egy Maniu-minisztérium felett. Maniu gyenge és határozatlan ember. Pártja nagyon különböző természetű és különböző ambíciójú emberekből van összetéve.”

1928. évi november hó 3-án az utolsó Bratianu-kormány lemondott. Lemondásának közvetlen okául a külföldi kölcsön meghíusulását említették. De az utolsó hónapok politikai hangulata nyilván mutatta, hogy távozásának oka inkább a liberális kormányzat hitelének és népszerűségének teljes elvesztése volt. Rettenetes támadásokban részesült, s a választókra nem mert appellálni.

A helyzet elég tiszta volt: ott volt a nemzeti parasztpárt, amelynek egyedül volt szervezete és parlamenti képvisellete s hajlandó volt a nemzethez fordulni.

A régenstanács azonban követte a volt királyok huzavonó taktikáját. Elhívták Titulescut, a királyság londoni követét, hogy alakítson koalíciós kormányt. Maniu megtagadta részvételét és Titulescu vállalkozása nem sikerült.

A régenstanácsnak nem volt választása: Maniuhoz kellett hogy forduljon s november 10-én megalakult a nemzeti parasztpárti kormány. Elnöke Maniu, külügyminisztere Mironescu bukaresti egyetemi tanár, belügyminisztere Vajda Sándor lett. A többi tárca megszűnt az erdélyi román nemzeti és a regáti és besszarábiai parasztpárti tagok között.

A kormány azonnal feloszlatta a törvényhozást s december 12-én megtörténtek a kamarai, 15-én a szenátusi választások, eddig Romániában soha nem látott tisztasággal, terror és vesztegetés, csendőrszurony és uralopás nélkül. Talán egyedül a magyar kisebbségnek volt oka, hogy panaszoljon a román tömegek erőszakoskodása ellen. 387 képviselő közül 349 volt nemzeti néppárti s utána a legnagyobb ellenzéki párt volt a magyar párt. A liberálisok 13 képviselőt bírtak a házba küldeni.

A Maniu-kormány „parlamenti jellege“ ellen sem megalakulása, sem a választások tisztaságát illetően nem lehetett kifogást emelni.

SZÁSZ ZSOMBOR

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szende zárta: minden hó 15-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül.

Az e számunkban megjelenő Külpolitikai és Gazdasági Szemléket, önként értetődően, június hó 15-én zártuk le, érmék következtében az ezutáni eseményeket már csupán a következő Szemlében fogjuk tárgyalni.

A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG — ELŐZMÉNYEK ÉS KIFEJLET —

PRIMO DE RIVERA diktatúrája mint az akkori idők követelménye alakult meg. Nem egyik napról a másikra megvalósított ötletszerű vagy vakmerő puccs volt, hanem komoly mérlegelések és aprólékos előkészületek eredménye. A felfordult közállapotok, a gazdasági élet, a közbiztonság megrendülése, az egymást sűrű időközökben követő kormányok egyforma tehetetlensége, a kommunisták és anarchisták előretörése, a merényletek elszaporodása úgy a fővárosban, mint a provinciákban, elsősorban a katalán tartományban, meggyőzték a népet arról, hogy elkerülhetetlen a gyökeres és mélyreható reform. Különösen a hadsereg, mely ekkor még nem politizált, zúgolódott egyre hangosabban a politikusok és a haszontalan parlament ellen.

Minden megtörtént, hogy a talajt előkészítse valami elkövetkező új változás számára, melyről azonban még senki sem tudta, hogy milyen lesz. Don Manuel Delgado Barreto, az ország egyik legügyesebb konzervatív publicistája, már 1916-ban megalapította Madridban a *La Acción* című napilapot, mely első számától kezdve állandóan a sürgős reformok bevezetésének szükségességét hangoztatta és nem szünt meg harcolni a korrupció ellen. 1916 óta terjesztette a közönség közt véleményét, hogy az akkori kormányok sorozata a végveszély elé viszi az országot. Ebben utóbb már senki sem kételkedett, úgyhogy a diktatúra előzményeinek tárgyalásánál az *Acción* előkészítő munkásságáról kiemelten meg kell emlékezni.

Míg a fővárosban ez a lap küzködött üldözötten és elnyomva, azalatt lassan megérlelődött a barcelonai gamizon tisztikarában a terv, mely hivatva volt az országot a lejtőn megállítani: a katonai diktatúra terve. Rendkívül érdekes mint forrásmunka az a három cikkből álló sorozat, melyet Primo de Rivera már Párizsból, lemondása után jelentetett meg a „*La Nación*”-ban, hol részletesen ismerteti az előkészületeket. Ebből is látható, hogy a diktatúrát érett politikai megfontoltság és komolyság hívta életre mint végső fegyvert.

Hogy pedig megvolt a létjogosultsága, arra bizonyíték az az egységes és általános lelkesedés, mellyel a nép minden rétege kikiáltása napján fogadta. A diktatúra megalakulását és első éveit ez az egész ország részéről megnyilvánuló teljes bizalom és ragaszkodás jellemzi, mely a szocialisták és az intelligencia részéről sem hiányzott. És az is kétségtelen, hogy sokirányú és nagy eredményeket fölmutató működésével az új vezetés rá is szolgált az elismerésre.

Külön nagy tanulmány tárgyát képezné a diktatúra működésének

ami nem felelt meg a diktátornak, állását veszítette. Egyetemi autonómia nem volt, a különféle művészi és tudományos körök, akadémiák politikai ellenőrzés alatt állottak. A rajzolóművész egy karikatúra miatt állását veszti, a lapot egy cikksorozata miatt napról-napra elkobozzák; a szellemi élet megbénul, a politika bevonul minden sarokba, minden műterembe: természetes, hogy át lehet érteni ezeknek az embereknek helyzetét. Objektíven véve Primo de Rivera sok esetben helyesen cselekedett az ország egyetemes jólétét tartva szem előtt; de hiába magyarázta volna eljárását ennek az intelligenciának, — amit ugyan sohasem magyarázott vagy indokolt bővebben — mégsem láttak benne egyebet, mint a durva zsamokot, aki politikus-katonai bakancsával beletipor a művészetbe és átgázol minden önálló egyéniségen. Ez a hangulat terjedt azután országszerte, évről-évre, hónapról-hónapra elemibb erővel, lehatolt a néphez, mely a lelki tartalmat nem érezve csak a frázisokat sajátította el.

Az intelligenciához tartozik a diákság, az egyetemi ifjúság. Itt Primo de Rivera igen nagy taktikai és politikai hibát követett el, melyről uralmának utolsó esztendejében e sorok írójának több alkalma volt vele beszélgetni. Primo de Rivera, mint ízig-vérig katona, első-sorban, sőt szinte kizárólag a hadseregre támaszkodott. Nem látta meg, amit például Mussolini azonnal észrevett, hogy a hangulatot mindig az ifjúság terjeszti pro vagy kontra, de nagyon hatékonyan. Nem volt hajlandó kemény karakterével és komolyságával, hogy pár hízelkedő, elismerő szót mondjon az ifjúság lekenyerezésére. „Diákok, gyerekek, majd megjön idővel az eszük!” — szokta mondani és ha zavarogtak, rendeletet adott, hogy kardlapozzák szét őket nagyon vigyázva, nehogy a „gyerekeknek” komoly bajuk essék. A különben fölötte éráián és úgy politikailag, mint világnézetileg nagy részben kiforratlan spanyol ifjúság hiúságát ez az eljárás mélyen sértette. Lázadó tanokat hirdető egyetemi tanárainak elmozdításában — így Unamuno-éban — zsamokságot látott, a liberális politikusok, valamint saját liberális tanárai azonnal éltek az alkalommal, a legkicsinyesebb, szinte alacsony hízelkedéssel meghódították őket a maguk számára, a haza jövőjének, a legérettebb politikusoknak tették meg ezeket a tizenöt-tizenhatéves hallgatókat, — itt ez a korhatár — úgyhogy a diktatúra negyedik esztendejében már alig volt más egyetemista, mint diktatúraellenes köztársaságpárti.

Itt említjük meg azt a nagy hibát is, melyet az új uralom elkövetett, amikor nem választotta el eléggé a diktatúra és a királyság fogalmát, a kettőt mintegy egybeolvasztotta, kitévén ezáltal a monarchiát annak a veszélynek, hogy a diktatúra bukása amannak megszűntét is jelenti, vagy legalább is előre jelzi.

A diktatúra harmadik ellensége a tüzértisztek voltak, akiknek fölkelései elsősorban is Primo de Rivera személye ellen irányultak. Ezekkel sok baja volt a kormánzatnak; a tisztok, annak ellenére, hogy legnagyobb részben arisztokrata családból származtak, köztársasági elveket vallottak. Ugyancsak fölötte jellemző a diktátor egyéniségére és gondolkodásmódjára az az eljárás, amellyel e bajokat megszüntetni igyekezett: egyetlen tollvonással eltörölte a tüzérséget olyan

arányban, hogy egyik napról a másikra megszűnt ez a fegyvernem a spanyol hadseregben. Ennyire radikális tudott és mert lenni a kormány, ami természetesen most már a hadsereg többi részében is nyugtalankodást, bizalmatlankodást és ellenségességet keltett.

A rendkívüli helyzetet sokkal előbb meg lehetett és meg is kellett volna szüntetni, mint azt Primo de Rivera tette, alább látni fogjuk, milyen indokokból. Az alkotmányosság hosszú hiánya újabb fordulatok esetén csak ismételt visszaélésekre vezethet. Primo de Riverának megvolt a politikai érzéke ahhoz, hogy eltalálja a kellő pillanatot, amikor diktatúrájával előlépjen. De távozásának idejét nem találta el, aminek azonban — mint alább látni fogjuk — nem ő volt a bűnöse. Természetesen mindez csak feltevés, mért az is lehetséges, hogy ha például a diktatúra már 1926 vagy 1927-ben megszűnik, akkor már ezekben az években következik be a mai szomorú és felfordult állapot a várt konszolidáció helyett. Primo de Rivera mindenesetre teljes jóhiszeműséggel cselekedett, tartva a maihoz hasonló események bekövetkezésétől és ezért akadályozta meg az alkotmányossághoz való visszatérést.

A diktatúrának másik hibája, illetőleg tévedése volt, amit még uralma alatt szemére vetett a legkonzervatívabb napilap, az *El Debate*, hogy egyes néprétegek létezéséről egyszerűen nem vesz tudomást. Ha a diktatúrának nem tetszett a szocializmus, akkor kimondotta: szocializmus pedig mától kezdve nincsen. Meghozta a rendeletet, kihirdette a szankciókat és hitte és vallotta, hogy szocializmus vagy kommunizmus vagy anarchia vagy széparatizmus megszűntek. Ahelyett hogy befolyásolta volna a vezetőket, elzárta előlük az aktivitás útját, eltörölte mögöttük a pártot és kimondotta, hogy elpusztultak. Akárcsak a tüzértiszteket, akiknek egész fegyvernemét feloszlatta, úgy akart kiirtani az országból mindent, ami szembehelyezkedett vele. Magától értetődő, hogy itt sem késett az ellenhatás, az új életre kapott pártok túlzásokban igyekeznek kipótolni azt, amit időben veszítettek.

Alapvető és nagy kihatású ballépése volt a diktatúrának az is, hogy a katonaságot, a tisztikart belevonta a politikába. A hadsereg mind a mai napig, a diktatúra óta politizál, ami teljesen egészségtelen, sőt veszedelmes állapot. Primo de Rivera, maga is katona, de egyszersmind politikus, maga után vonta a politikába nemcsak szűkebb környezetét, de egész tisztikarát a legkisebb hadnagyig, akik mind állást foglaltak és állást foglalnak közéleti kérdésekben a kormány, a mindenkori kormány mellett vagy ellen.

A legszomorúbb jelenség azonban az egész hét esztendő alatt a nagy és tisztakezü diktátor alatt kialakult protekcionizmus volt. Nem győzzük eléggé hangoztatni: Primo de Rivera egyike volt a történelem legbecsületesebb, legjobb szándékú és legkorrektebb politikusainak, akihez a panamák árnyéka sem fért. Jóhiszeműsége azonban gyakran megcsalta és több esetben olyanokat választott legszűkebb körébe, akik visszaéltek a beléjük helyezett kitüntető bizalommal. A diktatúra utolsó éveiből több komoly és akkoriban eltsolt panamát mutat fel, melyek bűnösei a vezér személyes barátainak köréből kerül-

tek ki. Azt még a legvehemensebb köztársaságpártiak is tudják manapság, hogy maga a diktátor legcsekélyebb anyagi előnyt sem szerzett magának hosszú uralma alatt. Mindezt azonban nem lehet egy-két hívéről elmondani, akik a diktatúra hitelén a maguk idejében komoly csorbát ejtettek, noha ballépésük bizonyosodása után a jóhiszemű vezér mindig elejtette őket.

Ugyancsak személyes barátai sorából kerültek ki a magas állami funkcionáriusok, a miniszterek, a polgármesterek, s az általa alapított és személyes, legmegbízhatóbb híveiből toborzott „Unión Patriótica“ emberei nyomultak minden téren előre. Mindez ugyancsak nagy visszatzést szült országszerte, noha ez esetben is a legjobb szándék és akarat vezérelte a diktátort. A protekcionizmus nyilvánvaló volt, legjobban kivilágott az Asambléa nációnál összeállításában. Ez a nemzetgyűlés a diktatúra két éve alatt szerepelt, tagjait Primo de Rivera személyesen nevezte ki barátai köréből. Természetesen ilyen „nemzetgyűlés“, mely a diktatúra megszűntét akarta jelentem, nagy fölháborodást váltott ki országszerte, úgyhogy működése rövidesen meg is szűnt, ismét a diktátor vette át a vezetést, vállalva munkát és felelősséget.

Egyáltalában az utolsó két évben egyre láthatóbb volt az a tendencia, mellyel a diktatúrát az alkotmányosság felé átvezetni igyekeznek. Ez azonban a folytonosság megtartása érdekében csak lassan történhetett meg és különben is, figyelembe véve az akkori kormányzat centralista-konzervatív-monarchista elveit, nagy nehézségekbe ütközött. Nagyon nehéz volt ilyen alakban átadni a hatalmat az egyre türelmetlenebb, az elnyomatás alatt egyre szélsőségebbnek fejlődő politikai várakozásnak. Innen magyarázható az a halogatás, mellyel a diktátor egyre elodázta a választások idejének kiírását.

Még egy eléggé elhanyagolt szempont is felemlítést érdemel, úgymint környezetének külső befolyása. Primo de Rivera ellenségeivel alig, legtöbbször barátaival és munkatársaival érintkezett, amennyiben erre ideje maradt. Ezek a legnagyobbbrészt konjunktúra-emberek, protekcionista politikusok állásukat és kenyérüket féltették a diktatúra bukásától. Megragadtak tehát minden kínálkozó alkalmat, hogy bizonyítsák vezérüknek, hogy a hazának még szüksége van segítségére, hogy még korai a távozás, hogy utána már csak az özönvíz következhetik. Nem csoda, ha a hasonlót gyanító kormányfő hitelt adott a hízelkedők szavainak, egyre hosszabbra nyújtván a diktatúrát, ezáltal egyre nagyszámú ellenséget szerezvén, egyre inkább előkészítvén a talajt az újabb fejlemények számára.

Amit a hivatalos közlönyök hoztak, az jelen esetben kivételesen igaz volt. Primo de Rivera elsősorban egészségi állapota miatt vonult vissza a kormányzástól. Kimerültségének — hét év óta napi öt órát aludt és tizenhétet dolgozott — egyik gyöngye pillanatában tette fel sorsdöntő kérdését tisztikarához. Ráeszmélt, hogy minden eddigi tettének, minden fáradozásának, a felmutatható eredményeknek ellenére is, a nép zöme ellene fordult; orvosai egyre sürgetőbben ajánlották a visszavonulást; összegyűjtötte tehát tisztjeit, akik a diktatúrához segítettek, és megkérdezte, ellenzik-e távozását. Senki sem elle-

nezte. Maga a király sem. Kétségtelenül ez súlyos seb volt nem hiúságán, hanem nagyon kifejtett szenzibilitásán; csalódottan és elkeseredve adta be lemondását, saját akaratából, külső kényszer nélkül, de a nép örömjongásától kísérve.

Azonnal Párizsba utazott. Odahaza arról írtak az újságok, hogy hazaárulás címén akarnak vádat emelni ellene, a baloldali sajtó a legalávalóbb hangon a legfelháborítóbb vádakkal támadta meg, alig akadt valaki, aki védelmére kelt. Ezért halt meg Primo de Rivera korai halállal, miután hét év alatt legalább húsz esztendőre öregedett és a délceg feketehajú marokkói hősből beteges, őszes aggastyán lett. A nép, mely távozását még ünnepelte, halála hírére a szó szoros értelmében könnyezve fogadta. Temetése impozáns volt, mindenki tudta, érezte, hogy nemzeti hőst kísér utolsó útjára, a kötelességtudás és fáradhatatlan munka mártírját, a tradicionális Spanyolország utolsó gondviselésszerű oszlopát, akinek kidőlte gyászos jósolgatásokra adott alkalmat.

PRIMO DE RIVERA TÁVOZÁSA után a nép egyik napról a másikra úgy érezte, hogy megnyílt előtte a szabadság kapuja és azonnal előállt követelései. Mindenki tudta és vallotta, hogy ezek után immár csak a múlt likvidálása következhetik, az eddigi rendeletek és diktatórikus dekrétumok megsemmisítése, főleg pedig visszatérés az alkotmányosság útjára, vagyis a választások kiírása és az országgyűlés, a cortes összehívása. Ebben az időben ütközött ki sok olyan ellenhatás, melyek jóval később értek teljes kifejtéig.

Megbosszulta magát a diktatúrának az a fenntebb említett balfogása, mely a legszorosabban összekapcsolta saját lényét a monarchia és a királyság fogalmával. Mindenki, legalább is a tömeg gyűlölettel fordult az imént megszűnt uralommal szembe és ez a gyűlölet áthárult a fennmaradt hatalomra, mely amazt létrehozta, eltúrte és segélyezte: a királyságra. A köztársasági mozgalom itt lángolt fel újult erővel, itt növekedett meg a republikánusok száma, kik diktatúra-ellenségekből váltak a korona támadóivá, éppen mert a kettőt összekapcsolták egymással. Már is akadtak jogászok és politikusok, akik bebizonyították a detronizáció jogosságát, mondván, hogy a nép és az államfő viszonya kétoldalú szerződésen alapszik, mely szerződés az alkotmányt jelenti. A király megszegte az alkotmányt, amikor önhatalmúlag feloszlatta a corteszt és hét évig diktatórikus módon kormányoztatta a népet. így tehát már is megszűnt a szerződés érvénye, Alfonznak távoznia kell. Ide fejlődött a hangulat még azok részéről is, akik megnyugvással fogadták Primo de Rivera megújítást jelentő felépését és nem kételkedtek annak jogosultságában.

A másik ellenhatás az eddig elnyomott liberális táborban keletkezett, akik felszabadulva a kényszerült hallgatás alól, kétszeres elkeseredéssel fordultak a konzervatívok, hajdani elnyomóik ellen, valamint a diktatúra által annyira és oly buzgalommal védett vallás, az egyház ellen. A királyság mellett a vallás is sok ellenséget szerzett magának közvetve a diktatúra által.

Rendkívül nehéz volt a helyzet, mely elé a király került. Újabb

kormányfőt kellett kineveznie, akinek rövidre tervezett uralma áthidalást képezzen a diktatúra és az előkészítendő alkotmányos élet között, akinek kötelessége lesz a választásokat kiírni, a diktatúra művét likvidálni, a szigort enyhíteni, a szabadságot visszaállítani — de egyben ellensúlyozni a radikális-felforgató elemek működését, kordába szorítani a szabadság híretől megmámorosodott pártvezetőket; megvédeni a szabadságot, előkészíteni az alkotmányosságot: de egyben fenntartani a rendet, megvédeni az egyházat és a királyságot. Primo de Rivera politikailag sohasem került ilyen nehéz és kényes helyzet elé. Aki ezt sikerrel akarta megoldani, annak legalább is annyi tehetséggel kellett bírnia, mint amekkorával elődje rendelkezett. Nagy emberek azonban csak kivételesen akadnak.

A király választása Berenguerre esett. Talán azért, mert egyike volt a diktatúra legnagyobb ellenzőinek, Primo de Riverának személyes ellenfele, akinek megbízatása előreláthatólag megnyugtató hatással lehetett a népre. Talán azért, mert azok közé a kevesek közé tartozott, akikről tudta az uralkodó, hogy bennük az utolsó pillanatig föltétlenül megbízhatik. Mindenesetre nehezen lehetett volna alkalmatlanabb férfit találni, mint amilyen Berenguer volt. Tulajdonképpen ő az, aki csupa jószándékból és telve buzgalommal egyenesen előkészítette a monarchia rohamos hanyatlását. Elítélni érte azonban nem lehet, meg kell őt érteni.

Berenguert legjobban így lehetne jellemezni: a szomorú ember. Bárhova megy, ahol csak megjelenik, telve jóakarattal, igaz szándékkal, ott baj támad, ott tervei kudarcot vallanak, tettei visszafelé sülnek el. Mint fővezér az 1921. esztendei marokkói harcokban szörnyű veszteségeket szenved, egyszer még hírmondó is alig marad seregéből. Mindent megtesz a vész elkerülésére, de a balszerencse üldözi. A spanyol anyák még nevét is átkozzák, ezerszámra hull el a fiatal gárda a mórak lesből jövő támadásai előtt. Visszahívják, szomorúan tér haza, a király magas rangra emeli, ismeri hűségét, becsületességét, kárpótolja a kudarc szomorúságáért, a balsikerokozta lelkiismeretfurdalásokért. Urának hű szolgája. Egészen katona, aki csak engedelmeskedéshez szokott. Nem a gondolatok embere, nem önálló, iniciatív tetterő. Nincs áttekintése, nincs politikai érzéke, nincs tapintata; semmije sincs, csak határtalan kötelességtudása, végtelen megbízhatósága, becsületessége és a balszerencséje. Kétségtelenül nem tehetséges ember; nem is olyan korlátolt, mint általában gondolják, de képtelen önállóan valamit véghezvinni. Csak parancsokat teljesít, legjobb akarattal, lelkes hűséggel, pontosan, és végül mégis minden rosszul sikerül. Szomorú ember... Már ránézve is ezt lehet megállapítani. Zárkózott, szinte mogorva, bizalmatlan, pedig a tekintete szúrós szemöldöke alatt szinte naivan, de melanchólikusan csillog. Trabális, nagy férfi, lomha és szögletes. Őrmesternek csúfolják, butának tartják, lenézik: ezt ő mind tudja. Föltétien szolgája felkent urának, más nem is ismer, csak annak parancsait. Soha egyebet nem tett, mint csapatokat vezényelt, értett hozzá, bár egyetlen hadművelete sem sikerült, harcolt Marokkóban, parancsnokolt Madridban, nem törődött a politikával, nem foglalkozott soha vele, lenézte, jófor-

mán unta. Hiányzott is hozzá az érzéke, a diplomáciai hajlékonyság, az ügyesség, a rutin, az áttekintő szem, a tág horizont, a nagyvonalúság. Nem látott messze, nem értett a kártyák keveréséhez, a pózhoz, a nyilatkozatokhoz: csupán ahhoz értett, hogy híven engedelmeskedjék, szinte alázatosan, megadóan és szomorúan.

És a király választása öreá esett.

Egy pillanatig sem habozott, bevonult a „szolgálatra“. Természetesen hiúságának is hízelgett, hogy legnagyobb ellenfelének utódja lett, hogy az ország legfőbb méltóságára emelkedik. Belekerült a káoszba, melyből semmit sem értett, politikába, melyről sejtelve sem volt, nem is lehetett; problémák elé, melyek katonai gondolkodását meghaladták, áramló, sebesfolyású, zuhogó események elé, melyeket nehézkes lépteivel és nehézkes elméjével nem volt képes követni. Nem tudta jóformán azt sem, mi a teendője, nem vette észre a nehézségeket. Ezért telt el oly csendben uralmának eléggé rövid ideje. Nem nyilatkozott; a külföldi újságok azt írták erre magyarázatul, hogy nagyon óvatos, bölcs és diplomata: pedig csak nem tudott mit mondani. Nem tett semmi elhatározót; hízelgői hirdették, azért nem, mert szabadkezet akar adni az eljövendő alkotmányos életnek: pedig csak nem tudta, mihez nyúljon hozzá. Érdekes jelenség, akárcsak elődjénél: egy év alatt teljesen megőszült a tehetetlen gondban.

A király utasításához mérten a következőket tűzte ki programmul: a diktatúra nyomainak eltüntetése, a rend fenntartása, a választások előkészítése. Az elsőnek derekasan eleget tett. A kezdő időben jóformán semmi egyébvel sem törődött, mint valódi szadisztikus kéjjel semmisítette meg nagy elődjének és nagy ellenségének minden jó és kevésbé jó alkotását. Sorra eltörölte a diktatúra még oly helyes rendeleteit is, amivel egyelőre máris megszerezte a nép rokonszenvét. A választásokat azonban halogatni kellett. Nem ő akarta, ő semmit sem akart; a király parancsolta. Egyre újabb terminusokat írt ki, anélkül hogy a hatással törődne, beült a hadügyminisztériumba, aláírta az aktákat, fogadta az újságírókat és fogalma sem volt róla, hogy az alatt mi történik kifelé, mi forr, vajúdik az országban.

Igen fontos különbség: Primo de Rivera előtt mindig a király által kormányzott monarchia, az ország képe lebegett. Berenguer nem tudott ilyen összefoglaló áttekintést szerezni: ő csak a király személyét ismerte. Csak a trónt látta, nem tudta a kettőt, a népet és a királyt szintetizálni, nem vált politikussá, katona maradt az utolsó pillanatig, hadúrának szolgája. Megtett itt is mindent, amit csak tudott, de most is ügyetlen maradt és szerencsétlen. Ugyancsak enyhén-szigorú volt, akárcsak elődje, azzal a különbséggel, hogy ott volt enyhe, ahol szigorot kellett volna alkalmazni és akkor mutatta ki szigorát, amikor taktikai okokból elnézéssel lehetett volna. Rövidesen mindenkit elidegenített magától, meggyűlöltette magát, akárcsak a legjobb tudásával vezetett marokkói hadjárat alatt. De tovább vonszolta komolyan és értetlenül, kemény fejjel, szűk horizonttal, kötelességtudóan és szomorúan a nehéz terhet, a legnehezebb szolgálót, melyet ura és parancsolója követelt.

A rendet sem tudta fenntartani. Engedékenységet akart tanúsítani, ezért olyan mértékben engedte meg a köztársasági, radikális, királyellenes, anarchista propagandát, hogy ez egyenesen előkészítője és nagyon is hatékony bevezetése volt a köztársaságnak. A cenzúrát felüggesztette, kihirdette a szólásszabadságot, primitív becsületességében meg akarta tartani szavát és eltűrt olyan lázításokat, melyek sehol egybűt vagy senki más alatt meg nem jelenhettek volna. A köztársaságpártiak nyilvános gyűléseket tartottak, hol a király lemondását követelték, a lapok ő és királya ellen uszítottak, mindenünnen forróságokat jelentettek.

A köztársaság ebben az időben fejlődött ki. Immár megszűnt ábránd vagy körvonalak nélküli terv lenni. A pártok szervezkedtek, kidolgozták a programot, San Sebastianban összeültek, szerződést kötöttek, melyben még azt is megállapították, milyen lesz az új köztársaságban Spanyolország és Katalonia viszonya, megegyeztek a kormány összeállításában, a propaganda további alkalmazásában. Berenguer mindezt nem tudta. A választások előkészületével bíbelődött, mert immár elkerülhetetlennek látszott azok kiírása. A halogatás felbőszítette a népet, a diktatúra ellen alakult új kormány is diktatúrává vált, noha alkotni nem alkotott semmit sem, sőt még a népet is elzárta az alkotás elől. Berenguer a pártokkal tárgyalt, a politikusok természetesen mind kijátszották, kinevették, lenézték, éreztették vele esetlenségét, tapasztalatlanságát. Eltökélt szándéka volt, hogy a választásokon biztosítja a monarchista többséget. Egyszer nyilatkozott, akkor is olyan vakmerőséget mondott naiv ügyetlenségében, hogy le fogja tömi a választásokon a republikánus ellenzékét. Ez nyílt kihívás, a terror előre való bejelentése volt, ami csak fokozta az elkeseredést.

Közben azonban tetté érett a köztársaság, befejeződött a technikai előkészület: kitört a jacai zendülés. Itt végre megint elemében volt Berenguer, a katona. Egy-kettőre leverte a fölkelőket, nem is gondolkodott sokat, a vezéreket a törvényes formák mellőzésével azonnal kivégeztette. Hogy ezzel milyen bajt zúdít magára és a királyra, arra nem gondolt. Csak azt látta, tudta, hogy ura veszélyben forog, meg kell védelmeznie, cselekedett tehát, ahogy a legjobbnak látta; nem az ő hibája, hogy ismét tévedett. Primo de Rivera hét év alatt nem ölt meg egy embert sem. Berenguer már nemzeti mártírokat szerzett a köztársaságnak. Eljárása nagyon elkeserítette a népet, de a hadsereget is. Ezt sem tudta és nem is törődött vele; megalégedetten szemlélte, hogy újabb csend támadt körötte. Hogy ez a vihar előtti csend, azt megint nem is gyanította.

Egyéb szövetségeseket is terelt mellé a balszerencse. Albiaana volt köztük a legveszedelmesebb. Szélhámos arisztokrata, aki a konjunktúrát igyekezett kihasználni. Civil önkénteseket, valóságos rohamcsapatot szervezett a királyság és a diktatúra védelmére. Terrorjával elrémítette a várost. Ahol republikánus vagy liberális összejövetelt hirdettek, megjelent felelőtlen és botokkal, revolverrel fölfegyverzett önkénteseivel és verekedéseket rögtönzött. Katonái hol itt, hol ott támadtak meg védtelen embereket; mindenki tudta, hogy ez Beren-

guer hallgatólagos beleegyezésével, sőt helyeslésével történik. Az újabb diktatúra kezdett tűrhetetlenné válni. A nép még Primo de Riveránál is önkényesebb kormányfőt látott Berenguerben, aki a jacai fölkelés összes résztvevőit — a későbbi köztársaság minisztereit — börtönbe vetette, és aki nem értett hozzá, hogy taktikával leplezze erőszakosságát. Valóban brutális, kíméletlen és önféjű volt, akár egy őrmester. A helyzet a végletekig feszült.

A választások megejtése pedig elkerülhetetlenné vált. A lapok sorra ezt sürgették, a politikusok is erre vártak. Két vélemény alakult ki. Az egyik a király akaratához igazodott: teljes szabadsággal országgyűlést kell választani, melyben minden párt egyaránt ott szerepel. Mások azonban, főleg a köztársaságpártiak, a liberálisok és demokraták, de a jobboldali politikusok közül is sokan alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását követelték. Ez abban állt volna, hogy az alkotmányon változtatásokat eszközölnek és megszorítják a királyi hatalmat. Ezt Alfonz minden erejével és valóságos makacssággal ellenezte. A napilapok, az ABC, El Debate és a Nación kivételével, mind alkotmányozó nemzetgyűlést követeltek, a politikusok is ehhez kötötték közreműködésüket. A király nem engedett.

Berenguer megtette a közvetlen előkészületeket. Kiderült, hogy a vezetők passzív rezisztenciája megakadályozza a jószándékot. Az egyetlen komoly párt, mely hajlandó volt résztvenni az országgyűlésen, Romanonez pártja volt, de hamar kiderült, hogy ő is csak azért teszi ezt, hogy túlsúlyra jutva a parlamentben, azonnal megszavaztassa legális módon az alkotmányozó nemzetgyűlést, hogy azután rögtön föl is oszlassa országgyűlését. A helyzet lehetetlenné vált.

Minden ezen fordult meg: ha a király enged, beleegyezik, hogy jogait az angol minta szerint megnyirbálják és megszűnjön abszolút uralkodó lenni, akkor végérvényesen tisztázódik a helyzet, kész a politikai áthidalás, kész a béke, megszilárdul a királyság. Alfonz azonban hihetetlen csökönnyősséggel megkötötte magát. Láttá, hogy az egyre nagyobb nehézségek közepett Berenguerre annak legjobb akarata mellett sem számíthat. Egymásután magához kérte a politika vezéreit. Melquiades Alvarez több ízben volt nála. Alfonz Berenguer helyét, teljhatalmat, mindent ígért neki, ha nyélbeüti a választásokat. Melquiades Alvarez beleegyezett az egyetlen kikötéssel: alkotmányozó nemzetgyűlést kívánt. Nem! A király hajthatatlan maradt, az összes lapok kérték, követelték vagy könyörögtek: alkotmányozó nemzetgyűlést! A király senkire sem hallgatott. Ha Alfonz ez alkalommal engedékenyebb és megérti, hogy a nép akarata előtt meg kell hajolnia, akkor ma nincs köztársaság Spanyolországban. Egyetlen tanácsosa sem bátorította ellenállásra: mégsem alkudozott.

Berenguer megint mindebből jóformán semmit sem értett. Szinte csodálkozott, amikor kiírta a választásokat és azt látta, hogy azokat megtartani nem lehet. A pártok teljes tartózkodása élénk bizonyosága volt, hogy kormánya elvesztette a bizalmat. Közben a pénzügyi nehézségek is föltornyosultak, a peseta rohamos esésnek indult, a nép hangulata mind idegesebb lett, a türelmetlenség nőttön-nőtt. Megértette, hogy hiába minden jóakarata, hiába volt fáradozása, még csak nem is segít-

het a királyon. Beadta lemondása iránti kérelmét, amit a király elfogadott. Visszavonult újabb gyűléssel halmozva, újabb gyászos nyomot hagyva maga mögött, csöndesen, rezignáltan, nagyon szomorúan. Egy év alatt megbuktatta, tönkretette azt, ami számára legszentebb és legnagyobb volt: a királyságot.

EZUTÁN már rohamosan következtek az események. Immár a király személye került előtérbe. De Alfonzo XIII. az utolsó igazi európai monarcha volt. Korlátlan úr, parancsoláshoz szokott. Anyját, Mária-Krisztinát a nép valóságos rajongással övezte. Ez a szeretet származott át beteges fiára is, aki hosszú ideig bírta országa bizalmát. Szerencsétlen házassága azonban, mely nem ajándékozta meg a koronát egészséges fiúutóddal, sokakat elidegenített tőle. Gyenge, beteges fizikuma sok sportot, szabadságot követelt, úgyhogy kénytelen volt többet foglalkozni a vadászattal, mint az államügyekkel. A politikába aktívan ritkán avatkozott. Látnia kellett azonban, amint egyre mélyebbre züllött a politikai élet, a szerencsétlen marokkói háborúk kimerítették az ország erőforrásait, az általános békétlenség közepett a szakszervezetek leple alatt megerősödött az anarchia, fejlődésnek indult főleg Bilbaóban, Barcelonában és Andalúziában a Brüsszelből a bilbaói központra át irányított kommunizmus, újra jelentkezett a szeparatizmus a katalánok körében. Alfonz király, aki maga is látta, mint halad népe a pusztulás felé, nem tudta az eseményeknek elejét venni. Maga is úgy üdvözölte Primo de Rivera diktatúráját, mint a gondviselés nyújtotta végső menedéket, mely hivatott Spanyolországot és a királyi abszolútizmust — amely kettőt az utolsó pillanatig sem tudta elválasztani egymástól — megmenteni. Sok egyéb kérdésben befolyásolható volt, de itt nem ismert ellentmondást vagy megalkuvást. Lekötelezően kedves, közvetlen, finom és bájos ember, aki szerette a vészt, vadászkat, a kellemes társaságot. Emellett kötelességtudó is, aki érezte a reá nehezedő felelősséget országával és család hagyományával szemben. Minden érvelést meghallgatott, hajlandó volt bármely politikussal egyezkedni, de az abszolútizmus elvét sérthetetlennek tartotta, ehhez konokul ragaszkodott még akkor is, amikor a trónjövője függött elhatározásától.

Primo de Rivera meghalt, Berenguer visszavonult; barátai, az összes politikusok alkotmányozó nemzetgyűlést sürgettek; egyedül állt, baráttalanul és tanácstalanul a forgatagban. Még legmegbízhatóbb híve, a monarchia egyik támasza, Romanonez gróf sem helyeselte abszolutisztikus terveit. Bizonytalanul kapkodott fűhöz-fához. Sanchez Guerra végre elfogadta a kormányalakításra való megbízatást. Koncentrációs törekvései nem sikerültek, a republikánusok a zavarban érezték és éreztették hatalmukat. Látható volt, hogy a király mindenáron az alkotmányosság útjára akar lépni, de országgyűlés és nem nemzetgyűlés formájában. Ő is sokallta a diktatúrát — de a pártok passzív rezisztenciája és a politikusok összefogása, kik mind alkotmánymódosítást követeltek, ismét szükségszerűen visszaszorították az eddigi diktatúrák felé. Nem maradt egyéb tennivalója, ha a választásokat meg akarta ejtteni, mint önhatalmúlag kinevezni az új miniszter-

elnököt. Mivel pedig a politikusok elhagyták, ismét a legmegbízhatóbb réteghez, a katonasághoz fordult és megettette kormányelnöknek Aznar tengernagyot.

Aznar szintén katona volt; annyira jelentéktelen ember, hogy az új köztársaság még bebörtönzésre vagy perbefogásra sem tartotta érdekesnek, annyira járatlan a politikában, hogy még minisztereit is sorra a királynak kellett kineveznie. Egyetlen tennivaló várt rá: a községi választások megejtése. Ez rövidesen meg is történt; az eredmény ismeretes.

A falvak monarchista többségével szemben az összes tartományi fővárosokban a köztársaság győzött. A király láthatólag megijedt; félt a polgárháborútól és a vértől. Ismét nehéz eldönteni, vajjon helyesen cselekedett-e, amikor a végeredmény monarchista többségének ellenére is visszavonult. Lehet, hogy ha itt marad, akkor még segíthet a helyzeten; lehet azonban, hogy a már békédenkedő és nagy részben republikánus legénységből álló katonaság megtagadja a főbb tisztek iránti engedelmességet és akkor elkerülhetetlen az összeütközés. Alfonz lelkiismerete szavát követte. Visszavonult, nem lemondott, csak elhagyta országát, sőt szerencsét kívánt a köztársaságnak. Teljesen meglepetésszerűleg, váratlanul, zűrzavarban tűzték ki a középületekre a köztársasági lobogót, a nép ujjongott, énekelt, táncolt: de senki sem tudta, mi következik. A jacai kiáltványt aláíró minisztérium átvette Alcalá Zamora vezetése alatt a hatalmat.

Aznar lemondását azonnalra követelték, a mindenütt felbukkanó ravasz diplomata, Romanonez gróf közvetítette a tárgyalásokat, ő bírta rá a kormányt is, a királyt is az engedékenységre, ő eszközölte ki Zamoráéknál a királyi család szabad elvonulását, mely a legrövidebb időn belül elhagyta a fővárost.

Az új kormány a konszolidáció elvével, a radikális-kommunista-szindikalista felforgatások elleni küzdelem programjával átvette a hatalmat és azonnal nekikezdett a nagy leszámolásnak, az egész spanyol történelem likvidálásának, az új Spanyolország megteremtésének. Mindenki elkábult az általános hangulatban, mindenki bizakodott, reménykedett, örvendezett, pedig már a legelső napokban a bizonytalanságnak és a lappangó veszélynek, sok megoldatlan, fogas problémának árnyéka hajolt a köztársasági zászlódíszbe öltözött, örömtüzeket gyújtó félsziget fölé. És megjelent az anarchia, templomok, kolostorok lángbaborultak, tartományok önállósodása fenyegeti az államegységet, — a forradalom tavaszi volt, nem őszi-rózsza nyílásakor, de a jövő?...

NELLER MÁTYÁS

AZ ÖTÉVES TERV

INNEN-ONNAN tizenöt éve, hogy a moszkvai Kreml kupolájára elröppent a vörös lobogó. Talán azóta sem foglalkoztak szakemberek és közvélemény Szovjetországgal annyit, mint a legutóbbi időben azokkal az erőfeszítésekkel kapcsolatban, melyeket az gazdasági erőforrásainak kiaknázása érdekében tesz. A „pjatiletka” — ez az öt éves terv orosz neve — az érdeklődést, mely feléje fordult, mindenesetre annak is köszönheti, hogy meglepetésként hat. A civilizált államok éveken át azoknak az impresszióknak a hatása alatt állottak, amelyeket angol és francia munkáspárti bizottságok 1920—23 közti tanulmányúti jelentéseiből merítettek. E benyomások bizony minden egyébnél voltak inkább mondhatók, mint kedvezőknek. Az általuk sem letagadható általános bomlással, nyomorral és elégedetlenséggel Európa véglegesen elintézettnek vélte a kérdést, elhanyagolható mennyiségnek tekintvén a szovjetet, melynél csak idő kérdése, mikor omlik össze magától.

Lenin, noha a minden utópisztikus koncepciók egyik legdoktrinérebbit megvalósítására vállalkozott, nagy realista volt; nem vetette meg a kerülő utat sem. El kell ismerni, hogy az a tíz év, mely e legújabb orosz gazdasági politika megindítása előtt telt el, nem elvakult szélmalom-harc volt csupán, mely csak a rohamozó erejét fogyasztja, hanem egyúttal keresése azoknak az utaknak, módoknak is, melyek a kommunizmushoz elvezetnek.

„Elvezetnek” — mert minden szovjetorosz meg van győződve arról, hogy a jelenlegi helyzet nem kommunizmus és még soká nem lesz az. Ami ma történik, az küzdelem a kommunista állam és a kommunista gazdálkodás megteremtéséért. Az eddigi eredmény csak annyi, hogy a politikai és gazdasági hatalom a proletárok kezébe került és ennek felhasználásával képesek lépésről-lépésre előbbre haladni. Csak az első győzelmi márnak a tévedése volt, mikor azt hitték, hogy a gazdasági életet is éppúgy ki lehet sajátítani a proletárok számára máról-holnapra, mint ahogy sikerült a polgári-demokrata Kerenszky-kormányt minden nagyobb erőfeszítés nélkül félretolni. A bankok nacionalizálása, a burzsoázia minden néven nevezendő vagyonának elkobzása, az egész földnek és az egész nagyiparnak köztulajdonba való vétele, a közszükségleti cikkek lefoglalása és hatósági elosztása, a kereskedelem teljes kiirtása, a munka militarizálása általános munkakötelezettséggel, a pénz eltörlése azáltal, hogy a fizetés helyébe az alkalmazottak ellátást, a parasztok pedig ipari cikket kapnak — mindez roppant egyszerűnek látszott. Ennek a megoldásnak

torz mását alkalmazta a magyar kommunizmus is és ezért nekünk nem sokat kell magyarázni, miért nem vált be. A szovjet vezetői hamarosan belátták a sikertelenséget. Ma már ezt a korszakot háborús kommunizmusnak nevezik, amelyet szerintük csak a nagy ínség, a háború és a nagy politikai veszély az ellenforradalmi polgárháborúk miatt igazol; egyébként csak átmenetül szolgált a későbbi gazdasági politikára.

Ez utóbbi, mely Nép (az „új gazdasági politika“ kifejezés orosz szavainak kezdőbetűiből) néven ismeretes, lényegileg abban állt, hogy lazítottak a megkötöttségen a kisiparban, a magánkereskedelemben és főként ott, ahol a legnagyobb bajok mutatkoztak, a mezőgazdasági termelésben. A háborús kommunizmus minden, a termelő háztartásának és üzemének szükségletét meghaladó termést elrekvirált az államnak; a gyakorlatban ennél is többet. Az újabb gazdaságpolitika e helyett megelégedett előbb természetbeni, majd pénzzel. Azonban a szovjet továbbra is megtartotta kezében a legfontosabb gazdasági intézményeket. Ezeken, mint az Oroszországot legutóbb beutazott német nemzetgazda, Feiler találóan mondja, úgy ül, mint a parancsnoki hídon és kertész módjára időnként visszanyesi a gazdasági életnek azon hajtásait, amelyek nézete szerint túlbuján fejlődnek.

Teljes és kizárólagos az állam külkereskedelmi monopóliuma. Az szabja meg, hogy miből mennyi kerül kivitelre és behozatalra. Teljesen elszigeteli a valutát a külföldtől és a rubelnek csak belföldi árfolyamát ismeri el. Teljesen állami és centralizált a hitelszervezet is, így a kormánytól függ, hogy az egyes termelési ágak vagy üzemek mennyi hitelhez jutnak. Az állam pénzügyi és gazdasági természetű jövedelmei és kiadásai összeolvadnak a költségvetésben. Mivel pedig az állam még a tengődő magánvállalatok jövedelmét is az adóztatás különböző nemeivel elvonni törekszik, tulajdonképpen a nemzeti jövedelem túlnyomó része az állami költségvetés bevételeként jelentkezik. Viszont a költségvetési bevételekből nemcsak az állami kiadásokat fedezi, hanem finanszírozza a gazdasági életet is. Ezzel a módszerrel a tőkeképződésen is rajta tartja a kezét. Államosítva van a nagyipar is, tehát magánkézen csak a kézmű-, a háziipar és az egészen kis gyárak maradtak. De ezek is teljesen az államtól függenek, mely egészen magának tartotta fenn a nyersanyagtermelést. A gyárpar egyes ágai nagy állami trösztökben vannak egyesítve, melyek az árut vagy egymás közt, vagy a külkereskedelemben vagy a belföldi kereskedelemben helyezik el. A belkereskedelem elosztó szervezete külsőleg szövetkezeti jellegű, végeredményben azonban szintén teljesen állami apparátus. Miután ilyen módon a termelés és forgalom túlnyomó része az állam kezében van, tőle függ az árak alakulása, még pedig, a szövetkezeti elosztó hálózaton keresztül, a detail-forgalomban is. A mezőgazdasági cikkek legfontosabbjaira hivatalosan megállapított árak érvényesek. Végül nincs tulajdonképpen munkabér son, mely a munkapiac kereslete és kínálata szerint alakulna, hanem az ipari munkás is államilag fizetett alkalmazott.

Ilyenformán a szovjet gazdasági rendszerét leghelyesebben úgy jellemezhetjük, hogy az egy erősen kiépített és állandóan fejlesztés alatt levő államszocializmus. Ők különbséget tesznek a gazdasági

életnek közvetlenül az állam és közvetve az úgynevezett szövetkezetek által kollektivizált része közt. E kettőt együttvéve társadalmiasított szektornak nevezzük» szemben a magánszektorral. Az 1927/28. gazdasági évben» amikor az ötéves terv végrehajtása megkezdődött, a fontosabb gazdasági tényezőkön szovjetadatok szerint a két szektor a következőképpen osztozott:

	Társadalmiasított szektor			Magán-szektor
	állam	szövetkezetek	együttvéve	
	s z á z n l é k			
Alkalmazottak száma	15	3	18	82
Tőke	54	4	58	42
Bruttotermelés	40	6	46	54
Árutermelés	56	10	66	34
Kereskedelmi forgalom	38	48	86	14
Nemzeti jövedelem	43	10	53	47

Mint látjuk, egyes pontokon még a magánszektor a nagyobb. Ennek magyarázata, hogy az arányszámok az ipar és a mezőgazdaság átlagosításából erednek, az utóbbiban pedig a társadalmiasítás lassabban halad. Ezt látjuk a mezőgazdaságra vonatkozó fenti adatokból:

Alkalmazottak száma	28	5	33	67
Tőke	3	5	8	92
Bruttotermelés	1	1	2	98
Árutermelés	4	1	5	95
Nemzeti jövedelem	1	1	2	98

Kitűnik tehát, mi a szovjetnek még ma is legnagyobb problémája: a mezőgazdaságnak a kollektív gazdálkodásba való bevonása és ezzel kapcsolatban teljes kiirtása a gazdák „kapitalisztikus“ hajlamainak. Végeredményben ettől függ a diktatúra tartós megszilárdulása és az is, hogy a teljes kollektivizálás útján el lehet-e jutni a kommunizmushoz.

Ha most az ötéves terv fogalmazást processzusát meg akarjuk érteni, egyenként kell ismernünk azokat a gondolatmeneteket, amelyek a szovjetet elhatározásához vezették. A legkézenfekvőbb, de nem a legdöntőbb megfontolás az volt, hogy a kollektív gazdaság csakis a legmesszebbmenő tervszerűségen épülhet fel, már a szocializmus elmélete szerint is. Ha a versenyt, mint minden gazdasági életnyilvánulás szabályozóját, elfojtják, nincs más, ami irányt szabhat, csak egy tervszerűség által vezetett központi akarat.

Azonban gyakorlati szempontból egészen más megfontolások állnak az előtérben. A szovjet léte vagy nemléte attól függ, mily mértékben tudja az ország rendkívül dús gazdasági erőforrásait kiaknázni, ezáltal lakosságát bőven ellátni, magamagát pedig a külföld kapitalizmusától függetleníteni. Tehát a gazdasági kiépítés az egyik fontos motívum. Hogy ennek súlypontját az iparfejlesztésre helyezték, az természetes. Egyrészt azért, mert ezen a téren maradt el Oroszország a kapitalista államoktól. Másrészt és főképpen azonban azért, mert a szovjet politikai uralma az ipari proletariátuson nyugszik, tehát annak számát és gazdasági jelentőségét kell elsősorban fejleszteni. Ebből válik érthetővé, amit ott annyiszor hangsúlyoznak, hogy nem az ipar-

fejlesztés, hanem a szocialisztikus iparosítás a tulajdonképpeni cél. „A gyenge iparral és fölényben levő, de nagyon hátramaradt mezőgazdasággal rendelkező ipari agrárországot át kell alakítani mezőgazdasági iparországgá, melynek fölényes ipara és magasfejlettségű, iparosított mezőgazdasága van. Első helyen energia és gépek termelése, a népmunka energiafelszerelésének ipari fokozása állnak“, mondja a szovjet sokat olvasott publicistája, Grinko. Mondani sem kell, hogy ebből az iparosításban minden rendelkezésre álló erő a társadalmisított szektor fejlesztésére veti magát.

Belsőleg ez az iparosítás küzdelmet jelent az ipar és a mezőgazdaság közt, a szovjet urait pedig az elé az elhatározás elé állította, hogy a rendelkezésre álló erőket milyen arányban ossza meg a két termelési ág közt. A belpolitikai ellentétek tulajdonképpen e kérdés körül alakultak ki. Trockij kíméletlen tempót követelt és az iparosítás kedvéért az egész parasztságot fel akarta áldozni, azzal sem törődve, ha e miatt a mezőgazdaság egyelőre visszafejlődik, Stalin azonban érvényre juttatta álláspontját, mely helytelennek tartotta „a proletárok városa és a kis-, illetőleg középparasztság fáluja közti szövetség fenntartásának és megszilárdításának gondját ignorálni. Ez végeredményben a szovjet-úniónak az imperializmus erőivel szemben való lefegyverzését jelentené“. (Grinko.) Viszont a Bucharin vezetése alatt álló jobboldali ellenzék fél a túlgyors tempótól, attól, hogy a terv sikerét úgy a parasztságnak, mint a munkásságnak rendkívüli nélkülözésekkel kelljen megvásárolnia. Nem sokat vár a szovjet kollektív mezőgazdasági üzemektől, helyesebbnek tartja, hogy megfelelő bánásmóddal a parasztszok gazdálkodási kedvét élesszák és ily módon béküljenek ki a szovjettel.

A Trockij-párt megsemmisült, Bucharinéak még ma is sok híve van, de befolyás nélkül. Ilyenformán a program végrehajtásának semmi politikai akadálya nincs. Pedig a feladat, amelyre vállalkoztak, valóban gigászi. Aránylag rövid idő alatt 92'7 milliárd rubelt akarnak befektetni a közgazdaságba. Az ipari termelés hozamát 18 milliárdról 43-ra, a mezőgazdaságét 17-ről 26-ra szándékoznak fokozni, tehát 236, illetőleg 159%-kal az 1926—27. gazdasági év színvonalához képest. Ugyanekkor a termelési eszközök árát 30%-kal, a fogyasztásiakét 18%-kal, a mezőgazdasági cikkekét 5%-kal csökkenteni akarják, kivételt téve csupán a gabonára nézve, melynél 5%-os áremelkedést irányoztak elő. Párhuzamosan a társadalmisított szektor kiterjesztését is tervezik úgy, hogy az időszak végén a befektetett tőkének 69%-a működnék ennek körében.

Az előtérben az energiafelszerelés felfokozására irányuló törekvés áll; áramtermelő központok létesítése, a tüzelőanyagforrások kiaknázása. Ez megadná a kohóipar és gépgyártás fejlesztésének előfeltételeit. Az ötödik évben 22 milliárd kilowattóra elektromos energia, 75 millió tonna szén, 26 millió tonna nafta, 19 millió tonna nyersvas, 8 millió tonna műtrágya, 150 ezer traktor, 250 ezer automobil, 2 milliárd értékű gép és azonfelül 1 milliárd értékű mezőgazdasági gép (rubelben) volna a termelés. Ezzel kapcsolatban a proletariátus arányszámát a munkaképes népesség 14%-áról 17%-ra, a névleges munkabért 30—70%-kal kell emelni úgy, hogy közben a napi munkaidő

7 óra 18 percről 6 óra 48 percre csökkenjen. Az iparosítással karöltve kell haladni a forgalmi eszközök kiépítésének; eltekintve a felszerelés fejlesztésétől, 22.600 kilométer új vasutat terveznek. Nem feledkeztek meg a víziutakról sem. Különösen két csatornának tulajdonítanak nagy jelentőséget; az egyik a Volgát a Donnal, a másik a Dnjepert a Dvinán és Berezinán keresztül a Keleti-tengerrel kötné össze. Végül 60 ezer kilométer országútnak automobilhasználatra való elsőrangúsítását és a légi forgalomnak mintegy megfizetését is felöleli a terv.

Igen érdekes, amit a mezőgazdasággal terveznek, amelyet elsősorban szintén iparosítás révén akarnak fejleszteni; értve ezalatt nem csupán gépekkel minél nagyobb mértékben való felszerelését, hanem szervezetének olyan irányban való átgúrást, hogy ne az önálló és földtulajdonához tapadó gazdán, hanem a gépeket kiszolgáló proletármunkáson nyugodjék. Tehát az egyéni üzemek ellen irányul a tevékenység. Elsősorban a kulakot akarják kiirtani, a vagyonos gazdát, akinek elegendő instrukciója van nemcsak saját birtokának műveléséhez, hanem ahhoz is, hogy azt bérebe adja a kisparasztoknak és ily módon, mint utóbbiak számára nélkülözhetetlen vállalkozó, a falut függésben tartja. Ezzel szemben kérélnthetetlenek. A mezőgazdaság elleni offenzíva célja, mint mondják, a falu szocialisztikus átalakítása és „ipari forradalom a mezőgazdaságban”. A célhoz vezető utak különbözők. A szovjetgazdaságok területét ötmillió hektárra akarják kiterjeszteni. Ezeket akarják létesíteni az úgynevezett gabonagyárakat, ahol óriási területen a lehető legnagyobb mértékben gépi üzemre rendezkednek be. Ehhez kapcsolódik a parasztgazdaságok kollektivizálása, úgyhogy az időszak végén az ily módon társadalmiasított gazdálkodás területe elérje a 22 millió hektárt. Meg kell jegyezni, hogy a szovjet adatai szerint már a második évben, 1929—30-ban, túlhaladták a teljes előirányzatot és elérték a 30 millió hektárt. A kollektivizálás különböző utakon történik. Elsősorban a beszerzési szövetkezetek megerősítésével, amelyek csak a kis- és középgazdáknak állnak rendelkezésére. Mivel az állam a szövetkezeteket tőle telhetőleg ellátja, kedvezőbb termelési feltételeket teremt azok tagjai részére, általuk fokozatosan magához vonzza a parasztságot. Azonkívül nagy gép- és traktorállomásokat rendeznek be. Ezek szerződésileg vállalják az üzemekben géppel elvégezhető összes munkákat; a földtulajdonosok mint munkások szintén részt vesznek a munkában és aratás után, levonásával a gépek termésmétszabeni bérének, a terméssel rendelkeznek. Végül fokozódó mértékben akarják oly módon is az egyéni termelést az államtól függőségbe hozni, hogy hasonló termelési szerződéseket kötnek vele, mint amilyenek már az európai államokban is mind sűrűbben fordulnak elő: megállapodnak bizonyos terménynek bizonyos területen bizonyos előírások szerint való termelésében, a termelőt ellátják termelési eszközökkel, viszont utóbbi kötelezi magát, hogy a termésnek egy részét beszoigáltatja. A szövetkezeti úton, valamint a gépközpontok és szerződések útján történő támogatást a hivatalos szovjetpolitika úgy tünteti fel, mintha ezzel az egyéni parasztgazdaságok megerősítésére irányulna, holott kétségtelen, hogy ezekkel is a cél nem egyéb, mint minél inkább körülfontni a magánüzemet, mindaddig, míg teljesen az

államtól válik függővé és egyéni csupán a munka elvégzésének kötelezettsége marad. Azt remélik, hogy a mezőgazdaság társadalmiasított szektorát ily módon 2%-ról 15-re emelik, azonban úgy, hogy az áru-termelésből 4 helyett 25%-kal rendelkeznie az állam.

Gondolnak arra is, hogy a termelésnek ily óriási arányokban történő fokozása, illetőleg átalakítása nem csupán anyagi előfeltételektől függ. Az iparosodás a városok lakosságának növekedését jelenti és ez lakásépítkezést tesz szükségessé. Erre a célra másfél milliárd rubel van előirányozva. Még nagyobb probléma azonban megfelelően képzett munkásokról (mérnökökről, technikusokról, előmunkásokról) gondoskodni. Negyvenezer mérnököt és hetvenötezer technikust, továbbá másfél millió különlegesen képzett szakmunkást kell nevelni az öt év alatt. Ehhez megint iskolák és tanárok szükségesek. Végül remélik azt is, hogy az erőfeszítések révén a fejenkénti fogyasztást is a különböző cikkek szerint 30—100%-kal emelni tudják.

A terv tehát a gazdasági élet valamennyi elágazását felöleli. Elméletileg nagyszabású teljesítmény és tagadhatatlan a jelentősége abból a szempontból, hogy ez az első alkalom, amikor óriási gazdasági szervezet életét, részeinek együttműködését, az anyagi és emberi tényezők erő-kifejtésének irányát és mértékét meghatározott célok szerint, tervszerűen, előre megszabják.

Ami a siker vagy sikertelenség gyakorlati lehetőségeit illeti, egészen helytelen irányban halad a közvélemény, annak szakképzett elemeit sem véve ki, ha ebben a kérdésben akár pro, akár kontra a számok után igazodik. Elsősorban is lehetetlen megállapítani, hogy igazak-e és helyesek-e a szovjet által az Ötéves terv kezdeti és befejezési helyzetét, valamint az évről-évre elért eredményeket bemutató számok; ehhez ismerni és ellenőrizni kellene a módszereket, amelyekkel azokhoz eljutottak. De nem is fontosak a számok. Teljesen lényegtelen a civilizációra és a kapitalizmusra nézve, vajjon öt vagy tíz vagy húsz év alatt éri-e el a szovjet azt, amit tervez. A csapás az alig-alig lábadozó Európára nézve nagyobb volna ma, de életveszélyességéből alig vesztené évtizedek múlva.

Amit eddig ízelítőül kaptunk, az is elég. Körülbelül azóta, hogy a terv végrehajtását megkezdték, egyre-másra jelennek meg orosz nyerstermékek az európai piacokon. Tekintve azt, hogy utóbbiak felveszőképessége amúgy is gyenge, ennek az újabb kínálatnak a jelentkezése erősen érezhetővé vált az áralakulásban. A szovjet azonban még ezeknél a nyomott áraknál is mindenkor olcsóbban hajlandó üzleteit megkötni. Ebből támadt az a képzet, hogy célja erőltetett kivittel az európai árakat levern, ezzel a gazdasági bajokat fokozni és az elégtelen hangulatban politikai zavarokat szítani. Tehát forradalmasító célzatú dumpingként fogjuk fel gazdaságpolitikájának a civilizált Európában is érezhető hatásait. Ez a beállítás azonban nem egészen fedi a tényállást. Hogy az árcsökkenésből gazdasági gondok és politikai veszedelmek is származnak, az csupán egy mellékhatás, melynek a szovjet természetesen rendkívül örül. De az ő célja tulajdonképpen az, hogy minél előbb hozzájusson azokhoz a félgártmányokhoz és gártmányokhoz, melyeket iparosítási programjának végrehajtásában

nem nélkülözhet és otthon nem teremthet elő. Fizetni pedig csak azzal tud, amije van: nyersanyaggal, tehát gabonával, fával, naftával, kőszénnel stb. Neki az áralakulás szinte mindegy, a fontos az, hogy egyáltalában találjon átvetőre, aki szállítja, mire neki szüksége van.

Ez a helyzet lényege. Azért túlsókat vár a kapitalizmustól az, aki reméli, hogy belátható időn belül az ipari államok a mezőgazdaságiak pártjára állva, összefognak az orosz bevitel megakadályozására. Hacsak dumpingről volna szó, az eset könnyebb volna. De így az elzárkózás egyben hatalmas ipari megrendelések elvesztését, vagyis a munkanélküliek számának emelkedését is jelentené az U. S. A., Németország, Anglia, Olaszország részére. Alig hihető, hogy például a német kormány a maga négymillió munkanélkülijével kockáztatni membe egy az orosz bevitelt megakadályozó javaslatot, amelynek első feltétele, hogy többszáz milliós ipari megrendeléstől esik el.

Illúziók táplálásánál helyesebb, ha a gazdasági élet alaptényeire és a világgazdaság mai helyzetére támaszkodó megfontolások alapján próbálunk a jövőt illetőleg eligazodni. Ne bíbelődjünk azzal, hogy sikerül-e a tervet végrehajtani és azzal mindazt elérni, amit akarnak. Oly mérhetetlennek, a teremtés határán állónak látszik az, hogy az eddigi tapasztalatok szerint meghaladja az emberi alkotóképességet. Valószínű, hogy valahol hiba csúszott a számításba, ha máshol nem, az egyén és a tömegek pszichológiai diszpozícióinak és energiáinak értékelésében. Tehát csődöt fog mondani. Tegyük fel azonban a rosszabb eshetőséget, hogy maga a terv sikerül és általa a szovjetnek sikerül a tartós kommunisztikus gazdálkodást megalapoznia? Azt jelenti-e ez, hogy előbb-utóbb a maga társadalomgazdasági rendszerének búvókörébe fogja vonni a ma még kapitalisztikus világot?

Kétségtelen, hogy katonai ereje félelmetes lesz. De a szövetkezett Európa és Amerika hadseregeivel még sem tudná felvenni a küzdelmet, akkor sem, ha Ázsia óriási tartalékait is szolgálatába állíthatná. Forradalmi propagandája is erősebb lesz, mert a mait sokszorosán meghaladó pénzt fog erre száni. Azonban arra a kérdésre, hogy ezek ellen miképp védekezik a civilizáció, nem ennek a cikknek keretében kell választ adni. Ez katonai és rendészeti probléma.

Reánk az a kérdés tartozik, hogy egy kommunisztikus gazdasági rendszer Oroszországban tisztán vonzóerejével képes lenne-e idővel a maga képére átalakítani a világot. Erre a választ egyrészt gazdasági, másrészt politikai szempontból lehet megadni.

Ami az előbbit illeti, veszedelmessé akkor válnék, ha tökéletesebb és olcsóbb termelésével állandóan versenyt tudna támasztani a kapitalisztikus termelésnek és ezzel a világpiac árait olyan szintre szorítaná, melyen a kapitalisztikus termelés előbb-utóbb felbomlanék. Ez ellen Oroszország erős blokározásával lehetne védekezni. De nem is valószínű, hogy termelése versenyképes lehessen a kapitalisztikussal. Kétségkívül erősen javítaná esélyeit az a körülmény, hogy sem földjáradékot, sem tőkeamatot nem fizet. Ezzel szemben azonban lényegesen drágább lenne a termelésbe fektetett munka. Mert hiszen tartós fennállása csak úgy képzelhető, ha mindenkinek a mi munkásainkét meghaladó jólétet tudna biztosítani. Van-e erre kilátása, arról mindjárt

lesz szó. De vitán felül áll, hogy ha van, akkor ez ugyanannyi, mint ha sokkal magasabb munkabért fizetne. Ezzel termelési költségében lényeges többlet mutatkoznék a kapitalisztikus termeléssel szemben, amit csak úgy tudna kiegyenlíteni, ha a tökéletességig vitt racionalizálás révén azzal egyenlő magatartást tudna elérni a kapitalisztikus termelési költséghez képest. Alig hihetjük el, hogy egy pár év arasznyi ideje alatt tűzzel-vassal felépített tervgazdálkodás erre képes volna, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy előbb óriási tömegekből, tudniillik az orosz parasztságból ki kell irtania a gazdasági szabadsághoz való ragaszkodásnak utolsó foszlányát is. A szovjet drágábban fog termelni, ez nem vitás, konkurrenciát Európának csak a jelenlegi ráfizetéses módszerrel csinálhat, ezt pedig örökké még az ő gazdagsága sem bírja el.

A politikai veszély abban állna, hogy a kapitalisztikus országok alsóbb rétegei Oroszországban eldorádót láthatnának és ezért fordalmaik ugyanazon állapot elérése érdekében egymást követnék. Ettől azonban ma még távol áll az orosz gazdasági élet és becslésem szerint a mainak legalább ötszörösére kellene emelnie a nemzeti jövedelemnek elfogyasztásra szánt részét. Abszolúte véve ez nem lehetetlen, de gyakorlatilag igen távol áll, mert éppen a tervgazdálkodás kiépítése annyi befektetést kíván, hogy még igen hosszú ideig, talán évszázadokig kell azért a lakosságnak áldozatokat hoznia. Jellemzőül csak egy példát: a szovjetadatok szerint az ötéves tervet megelőzőleg 0.48 méter gyapjúszövet jutott évente minden főre, annak végén pedig 17 méter esnék. Elképzelhető, mikor fog egy-egy kereső férfira 8 méter, azaz évi két ruha és egy kabát jutni, ami az amerikai és angol munkásnak bizonyára nem túlzott igény. Még hosszú ideig inkább igével, mint kenyérrel lesz bőven ellátva az orosz nép és a legrosszabbat feltételezve is még van idő, amíg majd ott tartunk, hogy a nyugati nemzetek számban és súlyban döntő rétegei az orosznál rosszabbul fognak élni.

Időközben pedig remélhetőleg a kapitalisztikus gazdasági rendszer területén is javulni fognak a viszonyok. Bizonyos az, hogy minél dezorganizáltabb a kapitalizmus, annál inkább közelítheti meg azt eredményeiben és annál inkább fenyegeti azt a kommunizmus. Legbiztosabb védekezése mégis csak az, ha állandóan vezet legalább egy fejhosszal, vagyis minden körülmények közt jobban állítja a maga tömegeit, mint a szovjet.' Több megértéssel, valamint szociális érzéssel és tettel ez nem lehetetlen.

Ne háborún, bojkotton és hasonlókon törjük fejünket, amik csak a szovjet malmára hajtának a vizet: teremtsen a kapitalizmus rendet a maga portáján, akkor semmitől sem kell tartania.

MAGYAR MUNKÁSOK FRANCIAORSZÁGBAN

A VILÁGHÁBORÚ utáni esztendőök annyi más változással együtt Európa túlnépesedését s a jobb életlehetőségek után áhítozók áramlatát 1914 előtt még mindenhol aránylag könnyűszerrel vezethették le, mivel a tengerentúli államok határait még nyitva tartották a bekéredzkező munkástömegek előtt s ha történtek is némi korlátozások, ezek még nem voltak olyan méretűek, hogy a jelentkezők és munkakeresők nagy száma ne talált volna megfelelő elhelyezkedésre. A háború után azonban ez az állapot gyökeresen megváltozott. Észak-Amerika — itt különösen az Amerikai Egyesült Államokat értjük — a háború befejezése óta minden évben fokról-fokra alacsonyabbra minimalta az importálható munkások létszámát, néhány esztendővel ezelőtt pedig, mint ismeretes, teljesen le is zárta határait a jelentkezők előtt. Dél-Amerikába — nevezetesen Brazíliába és Argentínába — még szabad volt az út, de itt is nemsokára súlyos korlátozásokat léptettek életbe — felemelték, még hozzá igen tetemesen a vízum díját, megvalósították az ú. n. hívólevél-rendszert stb. —, úgyhogy ezekkel a nehézségekkel megbirkózni s azokat áttörni csak egy igen elenyésző kisebbségnek sikerült. A bevándorlás megnehezítésével s a nagyarányú korlátozással azonban a kereseti lehetőségek már jóideje nem álltak arányban, a kivándoroltak nagy részének vagy a leghetetlenebb nyomor jutott osztályrészül, vagy pedig mihamar vissza kellett vándorolnia.

Ilyen körülmények között azok, akik, mint Magyarországból is, idegenben akartak megpróbálkozni a szerencsével s valamelyik jobb életlehetőségek közt lévő külföldi állam területén szerettek volna munkaalkalomhoz és illő keresethez jutni, már nem orientálódhattak többé Amerika, a „korlátlan lehetőségek hazája“ felé, hanem meg kellett elégedniük azzal, ha az európai kontinens határain belül vállalhatnak munkát s ha itt igyekeznek kihasználni a munkáskonjunktúra előnyeit és kedvezőbb esélyeit. Az európai országok közül ebben az időben a legjobban számbajöhető állam Franciaország volt, ahol a többi országtól eltérőleg a háború után a munkáskereslet intenzitása egyre nőtt s az „ouvrier étranger“, még ha ellenséges országból jött is, kedvező elhelyezkedést nyerhetett, ha tudott és akart dolgozni. A háború vereségei folytán ugyanis itt igen erősen megcsappant a munkásság száma, azonkívül a már közmondásossá vált népességfogyás, a születések nagymérvű csökkenése is ezt az osztályt érte a legjobban s így érthető, ha akkor, amikor a megindult rekonstrukciós

munkálatok, a nagy építkezési láz, a termelés ütemének minden vonalon tapasztalható jelentékeny erősödése és fejlődése, a bányák, a gyárak, az ipari vállalatok fokozottabb üzembeállítása, a selyem-, a textil-, a nehézipar stb. békebeli nivóra való törekvése s hallatlanul kifejlődött versenye mind több és több munkaerő alkalmazását követelte meg, Franciaországban is elkerülhetetlenné vált a nagyobbarányú munkásimport s szükségszerűen el kellett következnie annak, hogy a hiányzó munkáskezeket külföldről pótolják.

Már előbb is, de a békekötések esztendejében különösen erős áramlás indult meg a francia terület felé, főleg azokból az országokból, melyek a világháborúban alulmaradtak, területeik nagy részét elvesztették s amelyek azután a változott viszonyok között, a megszállott területekről való összetorlódás, a munkanélküliség, a gazdasági krízisek következtében már nem tudtak munkástömegeiknek megfelelő munkalehetőségeket biztosítani. Ezen a téren is Magyarországra volt a szomorú vezetőszerp: relatíve tőlünk vándorolt ki a legtöbb munkás Franciaországba az elmúlt tíz esztendő alatt.

Nincs ma olyan városa, gyár- és ipartelege Franciaországnak, ahol magyar munkást ne lehetne találni. Párizs után, mely a legtöbbet egyesíti területén és közvetlen perifériáin, főleg északon és délen, illetve délkeleten helyezkedett el rengeteg magyar. Találkozni lehet velük a Seine- és Oise-département szinte valamennyi nagyobb városában, azután fent, Lens, Méricourt és Sallaumines környékén éppúgy, mint Roubaix és Tourcoing textilgyáraiban és az északi tengerpart ipartelegein. Elzász-Lotharingiában, a creutzwaldi, la croixi, falcki telepeken szintén sok magyar él, éppúgy mint Colmarban, a lotharingiai selyemgyártás központjában. Majd a többi nagy városban, Liliében, Le Rochelleben, Le Havreban, Rochefortban, Rouenban is akad számos munkáscsalád. Dél-Franciaországban, főleg Lyon, Isieux és Grenoble selyemgyártó telepein dolgoznak nagyobb számban. Hozzávetőleges számítás szerint több mint hetven-hetvenkétezerre tehető a kint élő magyarság száma, amelyből a vidékre negyven-negyvenötezer jut, míg Párizsra magára körülbelül harmincezer. Sajnos, pontos számot lehetetlen mondani, mivel rendes, minden magyar munkást felölelő statisztika mindezekig még nem készült. Az itt tartózkodó magyarság számát még maguk a francia hatóságok sem ismerik. De nem ismeri a Párizsi Magyar Egyesület — Association Hongroise de Paris — munkásgondozó és munkásközvetítő osztálya sem, úgyhogy még ez a fontos szerv is csupán megközelítő és hozzávetőleges számításokra van utalva. Pontos katasztert mindmáig ez az egyesület sem tudott készíteni a szétszórtan élő s a közös központ alá dig igazodó magyar munkásságról.

Ennek a hetvenezer munkásnak a kivándorlása alig tíz esztendő alatt ment végbe. A kivándorlások 1920-ban vették kezdetüket. Ekkor még — eltérőleg a legutóbbi években már rendszeressé vált kivándorlási formától, az úgynevezett kollektív, csoportos szerződéstől — a munkavállalás egyénileg történt. Ezek az „első fecskék” főként a bányákban, az építkezéseknél, másrészt a földmunkálatoknál, az erődítmények munkájánál és a mezőgazdasági üzemekben

kaptak munkát. A kereseti lehetőségek eléggé kielégítőek voltak, a bányagazgatóságok olcsó pénzen, havi részletre lakást is adtak a kivándorolt munkásoknak s ellátták őket több szükséges dologgal. Néhány ezer földműves és bányamunkás telepedett le ekkortájt Franciaországban, illetve Belgiában, legtöbbször Leinbourg és Waterschee környékén osztották be munkára. Érdekes megemlíteni, hogy az egyik bányatelep lelkesze, egy belga pap, a buzgó és templomba járó magyarság kedvéért még magyarul is megtanult, hogy saját nyelvükön prédikálhasson nekik.

A tömeges franciaországi kivándorlás öt évvel később indult meg. Ebben az esztendőből mentek ki nagy csoportok Észak-Franciaországba, nevezetesen a Lille-arrondissement két fontos ipari városába, Roubaixba és Tourcoingbe, ahol az ottani textil- és vászongyárakban nyertek alkalmazást. Itt már azelőtt is akadtak szórványosan magyarok s mivel helyzetük mindenképpen jó volt, a jó hírre hazulról újra több cser munkásból álló csoportokat indítottak útnak. Az általános kivándorlási viszonyokat is szemmel tartandó, meg kell jegyeznünk, hogy ebben az évben összesen 26.084 munkásember hagyta el Magyarország területét, négyszer több, mint négy esztendővel később, 1929-ben, amikor munkakeresés és kivándorlás címén már csak 6277 egyén kért és kapott útlevelet. A kivándorlási grafikon 1925-beli nagy emelkedése érthető, ha meggondoljuk, hogy ekkor még mindennütt, de különösen Franciaországban hasonlíthatatlanul jobbak voltak a munkaviszonyok és a kereseti lehetőségek, könnyen lehetett alkalmazáshoz jutni, különösen azoknak, akik már „biztosra“ mentek ki, azaz még itthoni tartózkodásuk folyamán sikerült leszerződniek az illető gyárvállalathoz. Ebben az időben özönlik el Párizst is a magyarok, munkábaállnak bármilyen üzemben, bármilyen szakmában, csakhogy megfelelő keresethez juthassanak. Lassan előntik a főváros környékét, a perifériákat, a távolabbi vidéket s eléggé gyorsan alakulnak meg a nagyobb magyar kolóniák Suresnes, Billencourt, Issy-les-Moulineaux és több kisebb seine-megyei gyárváros területén.

Természetesen kellő és pontos adatok nem állván rendelkezésünkre, nem is tudjuk a kivándorlások irányát, ütemét és idejét pontról-pontra végigkísérni, legfeljebb csak a nagyobb csoportok kivándorlásának terminusát és letelepedésének irányát jelölhetjük meg. Annyit tudunk, hogy a textilüzemekben dolgozó munkások kiutazása az eltelt évtized első felére esett, ugyanekkor történt a bányamunkások nagyobb kiszivárgása is, főleg Lotharingia és az északi bányavidék telepeire. Ma már mintegy tizenöt-tizenhatezer magyar lélek él itt. Ugyanezen idő második felében folyt le a selyemgyári munkások kivándorlása. A sárvári selyemgyár bezárása után ugyanis a munka és kereset nélkül maradt munkáscsaládok tárgyalásokat kezdtek a franciaországi selyemgyárakkal s rövidesen sikerült is elérniök, hogy a lyoni, grenoblei és isieuxi gyárak leszerződtették őket. A munkások kollektív szerződést kötöttek új munkaadóikkal, akik kötelezték magukat arra, hogy bizonyos időkvantumra lekötik a munkásokat, a franciaországi munkabéreknek megfelelő díjazást adják meg nekik, a vállalatok telepein lakást biztosítanak részükre, sőt még a munkások útiköltségét is meg-

térítik. A kiutazás több csoportban történt: az első csoport 1929 tavaszán, márciusban érkezett ki, a második négy hónappal később, míg a harmadik ugyanazon év szeptemberében követte a már előbb kívándoroltakat. A legutolsó, vagyis a negyedik transzport 1930 júliusában utazott ki: ezeknek legnagyobb része Grenobleban nyert elhelyezést. A colmari selyemgyárhoz mintegy 300 család került, míg Isieuxbe, Lyonba, Grenobleba és Vaulx-en-Vélinbe közel 1000—1200 család költözött be. Ugyancsak tavaly nyáron vándorolt ki még egy 400 munkásból álló csoport is, amelynek legnagyobb részét a különböző mezőgazdasági üzemekben, kertgazdaságokban és a háztartásokban helyezték el. Franciaország ugyanis ekkor már a férfimunkások és a családtagok kivándorlása elé súlyos akadályokat gördített s csak a női munkaerők beutaztatásához járult hozzá. Ezt is csak korlátozott számban engedte meg és csakis előzetes munkavállalás esetén.

Tíz év elteltével ennek a nagy munkásáramlásnak is jelentkezett természetszerűleg bizonyos visszahatása: ma már a francia állam is szigorú korlátozásokkal védi az országot a munkásimport dien s inkább kiutasítja, semhogy beengedje az idegenből érkező munkásokat, jóllehet a kontinens államai közül még ő érzi aránylag a legkevésbé a gazdasági világválságot s ez az ország az még ma is, ahol a munkalehetőségek és a kereseti viszonyok aránylag a legegészségesebbek. A munkanélküliek nemzetközi statisztikája szerint Franciaországnak van a legkevesebb oka a panasza, mivel itt a múlt év decemberében hivatalosan mindössze 4800 munkanélkülit állapítottak meg. Ennek a számnak a valószínűsége azonban mégis kétségbevonható, januárra már helyesbítették is, amikor is a francia hivatalos lap már 45 ezertette a munkanélküliek számát, sőt ma már 250—300 ezerről is tudnak, amiben természetesen a legnagyobb arányt a külföldi honosok képviselik. Mindez azonban eltörpül ama tény mellett, hogy a francia közgazdaság még ma is több mint egy millió külföldi munkást foglalkoztat.

A párizsi minisztere du travail jelenleg mindennemű munkásbevándorlást felfüggesztett. Ezideig még itt kezdték a legliberálisabban az idegenországbeli munkakeresők ügyét, most pedig az idegen munkás már alig juthat munkához, különösen akkor, hacsak nemrég vándorolt be s ha még ezideig semminemű alkalmazásban nem állt francia területén. Szerződötés a legszigorúbb rendszabályokhoz van kötve: a munkásnak, hacsak nem akarja azt, hogy azonnal kitoloncolják, munkavállalás előtt dözetes engedélyt kell kérnie a miniszteriumtól. Természetes viszont, hogy ezt ma már a legritkább esetben adják meg. Ha a munkaadó ilyen előzetes engedéllyel nem bíró munkást mégis felfogad, a hatóságoktól azonnal a legszigorúbb represszáliákat kell dvisdnie, igen súlyosan megbüntetik, az illető munkást pedig 48 óra alatt kiutasítják. Ennek ellenére azonban még ma is naponta százával érkeznek a francia fővárosba a külföldi munkanélküliek; közöttük nem ritkán 40—50 magyar is, akik nem törődve a hivatalos előírással, egy-két hónapra adott vízummal vágnak neki a keserves odisszeának és a bizonytalanságnak; természetesen végül is eredmény nélkül kénytelenek hazatérni, mert a kinnmaradás a legnagyobb nyomorba döntené őket.

A párizsi Magyar Egyesület ezen a súlyos átmeneti időn, amikor a munka nélkül állók számát a már eddig is foglalkoztatott magyar munkások közül is sokan gyarapítják, úgy akart segíteni, hogy felállított egy munkaközvetítő és segélyező osztályt, mely már rövid fennállása óta is jelentékeny és szép munkát végzett. Tevékenységének egyik iránya az volt, hogy a lehetőség határain belül elhelyezkedéshez segítse ezeket a szerencsétleneket: felhajtott olyan francia munkaadókat, akik hajlandók lettek volna alkalmazni magyar munkást, azután pedig közbenjárt az illetékes minisztériumnál, a munkaügyi hivatalnál, hogy engedélyezze az illetők szerződését. Sok emberen tudott így segíteni. Természetesen itt is csak azokon, akik már eddig dolgoztak Franciaországban. Azoknál, akik most először vállalnának munkát, ilyen módon lehetetlen minden jóakarató segítség. Náluk viszont ideig-óráig azzal igyekeztek ideiglenes megoldást találni, hogy az itthoni alapokból pénzhez jutva, kisebb-nagyobb segélyt osztottak ki közöttük. A múlt év folyamán az egyesület ilyen címen majdnem 40.000 frankot fizetett ki. Az idén azonban már a segítségnek ez a módja is illuzóriussá vált, amennyiben a kellő fedezet hiányzik, pénz nincs s azt a hatszáz frankot, melyet az ezévi költségvetésbe erre a célra beiktattak, még az év elején kiosztották. A munkanélküliek száma pedig — főleg az ilyen új bevándoroltaké — egyre nő: tavaly novemberben már ezernyolcszázan kértek segélyt, ez év elejére ez a szám már megháromszorozódott. A „munkaalkalmak eldorádójában“ tehát ma már csak a munkanélküliek serege növekszik.

E szomorú jelenségek közül azonban nem kell arra következtetnünk, hogy az egyre növekvő munkanélküliség és a gazdasági krízis már a régebben letelepedett és már huzamosabb idő óta foglalkoztatott magyar munkásokat is közvetlen veszedelemmel fenyegeti és hogy félniök kellene attól, hogy több éven át élvezett biztos keresetüket elveszítik. Munkát ma már alig lehet kapni Franciaországban az idegen munkakeresőknek, de ez még nem jelenti azt, hogy a már elhelyezkedettek is földönfutók lesznek. Különösen áll ez azokra a bányászati és textil, illetve selyemgyári munkásokra, akik már évekkel ezelőtt vándoroltak be az országba, foglalkoztatásukat és keresetüket kollektív szerződés írja elő s különben is már annyira tudták magukat hasznosítani, teljesítményükkel a munkaadók annyira meg vannak elégedve, hogy elbocsátásuktól nem igen kell félniök.

HOGYAN ÉL, hogyan keres és milyen viszonyok közé ágyazta be magát ez a hetvenezer főnyi magyarság? A kivándoroltak legnagyobb része elég jó egzisztenciát teremtett kinn magának, amiben jelentős szerepe van annak, hogy a franciaországi bérvizonyok a kontinens összes országai között még ma is igen kedvezőek. A kereset általánosságban órabéres alapon három franktól hét-nyolc frankig, igen gyakran tíz frankig is emelkedik, átlagosan öt-hat frank körül mozog. A tavalyi viszonyok természetesen jóbbak voltak az ideieknél; 1930 ősze óta romlottak le így a kereseti lehetőségek. De nézzük a részleteket. Észak-Franciaország bányatelepein, Sallaumines, Méricourt és Lens környékén körülbelül 2500—3000 magyar

bányászcsalád él: itt a megélhetés eléggé jó, egy-egy bányamunkás átlag ezer-ezerkétszáz frankot keres meg havonta, ami megfelel kétszázhusz-kétszázhatvan pengőnek. Ebből az összegből elég jól megélhet a családjával, mivel a közszükségleti cikkek árai, így az élelmiszereké is, hasonlíthatatlanul alacsonyabbak a magyarországiakénál, a lakásért viszont nem kell többet fizetni, mint havi hatvan frankot: ezért az összegért, mely magyar pénzben körülbelül tizenhárom pengőnek felel meg, a bányatelep csinos, új házaiban két-háromszobás lakást kap a munkás. Roubaix és Tourcoing textilgyáraiban is több ezer magyar dolgozik. A munkabér itt is kielégítő: óránként öt-tíz frankot fizet a gyár; a régi munkás s az olyan, aki nehéz munkahelyen működik, még ennél is jóval nagyobb bért kap, nem ritkán tíz-tizenöt frankot. A lakásviszonyok itt is igen kielégítőek, a munkáscsalád hatvan-nyolcvan frankért kaphat lakást a telepen. A házak igen rendesek, tiszták, higiénikusak.

A selyemgyárakban foglalkoztatott magyarok, akik legnagyobb részét még csak két-három esztendeje vannak odakinn, Lyon környékén, Vaulx-en-Vélin gyárvároskában, azután a Grenoble közelében elterülő Viscose-telepen, majd Isieuxben és Colmarban dolgoznak. Mindegyik gyár telepén négy-ötszáz magyar család él, kivéve a colmarit, ahol csak háromszáz s az isieuxit, ahol csupán ötven család helyezkedett el. A lyoni, grenoblei és az isieuxi selyemgyárak tudomásom szerint egy kézben, a hatalmas Viscose-tröszt tulajdonában vannak, amelynek egyedül Franciaországban tizenhat selyemgyára van: ilyenformán a munkabérek majdnem mindenütt egyformák s a telepek is egyként szépek, újak és gondozottak. A grenoblei gyárban például a munkások három frank negyvenöt centime órabért kapnak s a napi nyolcórás munkaidő mellett így ezen az alapon mindenki 830—850 frankot keres meg havonta. Az éjjeli és vasárnapi munkáért külön 25—50 százalékos túlórabér jár. Emellett a kitermelt selyem minősége után kéthetenként külön jutalékot is ad a gyár, hogy a gondos és szép munkára ezzel is serkentse munkásait. A selyemgyártás munkájában részt vesznek az asszonyok is, az ő órabérük azonban csak két frankot tesz ki, igaz viszont, hogy csupa olyan posztokra osztják be őket, ahol a munka nem nehéz és könnyűszerrel végezhető. Igen helyesen a gyár csak délutáni munkára osztja be őket, ez alatt az idő alatt viszont a másik szülő otthon tartózkodhatik s felügyelhet a gyermekekre, akiknek a napközi otthon, iskolai elfoglaltság részben vagy teljesen hiányzik.

A gyárakban rendszeresített munkarend egyébként a következőképpen oszlik meg: este nyolc órától reggel négyig az első csoport látja el a munkát: erre az időre főleg a fiatalabb és jó erőben levő, jó fizikummal bíró munkásokat osztják be. Reggel négykor felváltja ezt a csoportot a második „équipe“, amely déli tizenkettőig dolgozik, azután átadja helyét a következő gruppnak, amely egész este nyolcig marad munkában. Sajnos, a vasárnapi munkaszünetet a francia gyár-ipar nem tartja meg, sőt a selyemgyárakban vasárnapra mindig tizenkétórás munkaidő jut, viszont mindenki szünetként kapja a harmadik vasárnapot.

Ami a lakásviszonyokat illeti, ezek talán itt a legmintaszerűbbek.

A grenoblei munkástelep elhelyezése egyenesen ideális: a munkáslakások jó távol fekszenek a gyárépülettől, erdővel szegélyezett, gyönyörű völgyben, hogy a kiszűrendő gázból semmi se jusson el a lakások közé. Nyílegyenes, széles utak, fákkal sűrűn teleültetett, virágágyás útvonalak két oldalán sorakoznak fel a „maison“-ok, ugyanazon típusú épületek, egyik sem magasabb egy emeletnél, mindegyik ház új, tágas, kényelmes, levegős, tele napfényvel, a szobák tágasak és világosak, a modern higiénia minden kényelmét meg lehet itt találni a villanyvilágítástól, gázresótól egészen a fürdőszobáig. Nincsenek szükség-lakások és nincs túlszűfolttság. Az egygyermekes családnak egyszobakonyhás appartement-ja van, kétgyermekes családnak már két szoba jár, öt gyermekkel pedig már három. A lakások havi bére eléggé alacsony, nagyobb család esetén is alig haladja túl a hatvan-nyolcvan frankot. Érdekesen írja le egy isieuxi magyar selyemmunkás az ottani lakásviszonyokat egyik hazaküldött levelében: „A gyár igazgatósága megérkezésünkkor minden családnak kijelölt rendes lakást a telepen, teljesen új és modern házakban. A legtöbb családnak háromszobás lakásrész jutott. Mindegyik a legnagyobb higiéniaival van berendezve. Vízvezeték, gázresó, villanyvilágítás van minden magyar munkás otthonában. Havonta 37—50 frankot fizetünk a lakásért. A bútorok nagy részét is a gyár adta bérebe vagy ajándékba. Azonkívül minden család részére kis darab földet is juttatott, hogy a magyarok szabad idejükben kertészkedhessenek.“

Ilyen körülmények között azután azok, akik beosztással tudnak élni, nemcsak meg tudnak élni keresményükből, hanem még félre is tehetnek időnként bizonyos összeget. A takarékoskodás főleg a kívándorolt sárváriak között dívik, akik még ma sem tettek le arról a reményről, hogy egyszer csak a hazai selyemgyárat újra üzembe helyezik s akkor majd hazajöhetnek ismét Magyarországra. Sokan itthoni adósságaikat törlesztik a kinn keresett pénzből vagy kiutazni nem tudó családtagjaikat segítyezik. Ilyen eset számtalan adódik: van olyan, aki már öt-tízezer frankot gyűjtött össze kinnléte folyamán, de olyan is akad szépszámmal, aki minden hónapban két-háromszáz frankot bír hazaküldeni. Sok munkásembert ismerek, akik közelebbi hozzátartozó hiányában az illető város bankjában gyümölcsötzetik kis megtakarított pénzeszkéjüket. Az italozás és az alkohol élvezete némely helyen megállapítható, mégsem annyira azonban, hogy ez általánosításra vihető: a többség az idegen földön valami nemes megtartóztatás és mérséklés képét mutatja.

Az életszínvonal tehát tagadhatatlanul előnyös, előnyösebb, mint amit mi tudnánk nyújtani az itthoni keretek között. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy némely dologban ne volnának vágyaik, kívánásaik és panaszai. A franciaországi magyarság életképének bemutatásánál nem mulaszthatjuk el, hogy egyik legégetőbb és legfontosabb problémájukra rá ne mutassunk: ez a magyar iskola kérdése. A helyzet ma az, hogy a hetvenezer főnyi magyar munkásságra csak egy magyar tanító jut, csak a párizsi magyarságnak van egyetlenegy tanítója, holott minden telepen elférne még egy-egy, akik az ottani magyar gyerekekkel foglalkoznának: különösen Grenoble, Lyon, Roubaix,

Tourcoing és Creutzwald-Falck területén lenne minél előbb szükség a magyar iskola megszervezésére. Azonkívül Párizs közvetlen környékén is fontos volna még egy tanítói állást megszervezni. Ezeket az iskolákat nemcsak azért kellene felállítani minél sürgősebben, mivel ezt maguk a kivándoroltak is évek óta kérik és sürgetik s a megszervezendő iskolákhoz már felajánlották anyagi támogatásukat is, hanem azért is, mivel ez eminens érdeke volna az anyaországnak is. A magyar iskolák és a magyar tanítók hiányában komolyan félni lehet attól, hogy ebben a fiatalságban már meggyengül és elhalványul az a láthatatlan kapocs, amely össze kell hogy kösse a távoli országot idegenben élő gyermekeivel, különösen tartani kell ettől azokon a vidékeken, ahová a párizsi központ már nem tud elérni, vagy ahol a magyarság száma nem nagy s a nagyobb, kompakt egység összefogása és összetartása hiányzik s így nincs elegendő erő a nemzetiségi öntudat erősítésére. A francia iskola asszimiláló ereje és hasonítóképessége eléggé ismert és tudott veszedelem. Sokféle meggondolandó szempont és érvelés vezetett ezt a magyarságot, amikor gyermekei számára külön magyar iskoláért harcol, de köztük különösképpen arra kell rámutatnunk, hogy sok helyen a munkásszülők, mivel a francia népiskolai törvény nem kényszeríti őket annyi represszáúával gyermekeik iskoláztatására, nem is íratják be gyermekeiket a francia „école normale“-ba s ennek természetesen a fiatalság nevelése és művelődése vallja kárát.

El kell azonban ismerni azt, hogy a magyar munkásság számára felállítandó külön iskolák megszervezése a legtöbb helyen ezidőszerint elháríthatatlan akadályokba ütközik. Egyebeket nem említve, igen nagy és leküzdhetetlen nehézségnek látszik a munkaadók, a francia gyár-igazgatóságok erélyes tiltakozása és merev ellenzése a külön nemzetiségi iskola felállításával szemben. A gyárak vezetősége — akár a grenoblei, akár pedig a lyon-kömyéki kolóniákat vesszük — azzal érvel, hogy a nemzetiségi iskola felállítása olyan munkástelepen, ahol gyakran 10—15 különféle nemzet munkásai élnek, teljesen kivihetetlen, mert hacsak egyetlen nemzetiségnek, tehát például a magyarnak, megengednék, a többi nemzetiség is követelhetné ezt a precedens alapján. Így azután inkább a magyaroknak sem engedik meg a külön iskola felállítását. Ám ha a gyárak igazgatóságai hozzá is járulnának ennek a kívánságnak a megvalósításához, — mint legutóbb a lensi telepen történt — a francia kormány mindenképpen elutasítaná, különösen ott, ahol a telepnek van francia iskolája s ez a munkások gyermekei számára hozzáférhető helyen fekszik.

A munkások szerint azonban még a jelenlegi körülmények között is lehetne módot találni ennek a kívánságnak a teljesítésére. Példaként hivatkoznak arra, hogy a már említett körzetekben magyar miszszionárius hölgyek látogatják végig a magyarok munkáskolóniáit s pontosan meghatározott program alapján minden héten más és más telepen végzik a gyermekek tanítását és az adott viszonyok között nevelését. A magyar iskola kérdését tehát meg lehetne oldani úgy, hogy az egymáshoz közlelő telepeket bizonyos körzetekbe osztanák be, a körzetek élére egy-egy vándortanítót vagy tanítónőt állítanának, aki azután, ha kisebb-nagyobb nehézségek árán is, de el tudná látni a

magyar gyermekek kulturális gondozását s azonkívül még más szociális feladatra is vállalkozhatnék a munkásság körében.

A magyar iskolán kívül a munkáskolóniáknak nagy szükségük volna kölcsönkönyvtárakra, hazai újságokra, magyar folyóiratokra, meg kellene szervezni részükre a szociális gondozást, melyet a déli részeken egynéhány magyar misszionárius hölgy olyan páratlan buzgósággal és fáradhatatlansággal végez. Még rendszeresebbé kellene tenni a kontaktust a párizsi magyar központtal, amelynek agilis és buzgó főtitkára annyira szívén viseli ezeknek az elárvult magyaroknak az ügyét, havonta végiglátogatja őket s közbenjár érdekükben a francia hatóságoknál s a hazai fórumokon. Már eddig is alapítottak minden telepen egy kölcsönösen segélyező magyar egyesületet, melynek működése a betegek s a szülőanyák segélyezésére, a temetési költségek folyósítására, azonkívül pedig összejövetelek, mulatságok, bálók, előadások rendezésére terjed ki. Olyan helyen, ahol ezt az egyesületet agilis, törekvő és komoly munkás vezeti, az eredmények éppen nem lekicsinylendők. A segélyező egyesületek mintaképeként kell felemlíteni a párizsit, melyet létrehozója, egy derék magyar szabómester vezet már évek óta s szívós munkájával sikerült elérnie, hogy a tagokra valóságos áldás a segélyező egylet működése, a hasonló francia association-ok előtt pedig már nagy becsülés tárgya.

A MAGYAR MUNKÁSRÓL általánosságban igen kedvező és jó véleményt hallhat az ember egész Franciaországban. „Megbecsülik és szeretik a magyar munkást,— írja egyik levelében a párizsi magyar egyesület munkásgondozó osztályának vezetője — de annál rosszabb véleménnyel vannak róla ott, ahol az ú. n. „palesztinai székelyek¹ mutatkoznak be mint magyarok.¹ Ezek a zsidó fizikai munkások mindenütt nagyban ártnak a magyar munkás tekintélyének és becsülésének, mivel nem értenek a munkához, vagy ha értenek is, nem végeznek alapos és komoly munkát, elnagyolják a dolgukat s nem a szolid kereset, hanem a gyors meggazdagodás vágya vezeti őket. A francia minisztere du travaüban ma már jobban megkülönböztetik ezeket, mint Bukarestben vagy Kolozsvárott.“ A gyárak igazgatóságai különösen meg vannak elégedve a selyemgyári munkásokkal. Grenobleban jártamkor például, mikor a gyárvezetőségénél érdeklődtem a magyarok munkateljesítménye és megbízhatósága felől, egyértelműleg az volt a felelet, hogy csak a legjobb véleményt adhatják róluk: pontosak és megbízhatóak, a munkát jól bírják, kedvvel dolgoznak, még a legnehezebb poszton is \$ amióta a gyár háromezer munkása között magyarok vannak, a termelési statisztika száz- és százötvenpercentes többtermelést tud felmutatni. A magyar munkás teherbíróképessége is a legszebb dicséretet kapta: olyan poszton, ahol azelőtt két emberrel lehetett csak ellátni a munkát, a magyar ember egyedül, egymagában is elegendő.

Munkásaink egyetemes megbecsülésénél nagyon súlyosan esik

¹ A franciaországi magyar munkások körében így nevezték el a magyarként szereplő izraelita fizikai munkásokat főként Románia területéről.

azonban latba az, hogy a magyarság egy bizonyos része mindjobban beleleegyedik a kommunista mozgalmakba. A munkaadók nagyon is számontartják ezt s a könnyen általánosító francia közvélemény hamar kész azzal az ítélettel, hogy a magyar munkásságot lehet legkönnyebben megnyerni a szovjet agitációjának. Ma, amikor a francia munkások közül is nagyon sok áll kereset nélkül, ezt a jelenséget is sietnek kihasználni az idegenhonosok elleni hangulatkeltésre s rámutatnak arra, hogy a tüntetések s a sztrájkok alkalmával mindig az idegenek viszik a főszerepet s az előállítottak is az ő soraikból kerülnek ki leginkább. Mint a többi nemzetiségeknek, úgy a magyaroknak is van jól megszervezett s pénzzel bőségesen ellátott kommunista párt-szervezetük: agitátoraik állandóan járnak a magyarlakta telepeket, hogy sztrájkra és lázongásra bírják az embereket. Folyóiratuk a „Szikrai garmadával fut szét a telepekre. A háborítatlanul folyó agitáció ellenére son sikerül azonban forradalmasítani annyira, ahogyan azt a párt szeretné. A magyarság egyharmadánál többet még nem bírtak átcsábítani táborukba. A kommunizmussal legjobban átütött magyar kolóniák Párizson kívül Roubaixban, Tourcoingben s az északi bányavidéken vannak. A déli, illetve délkeleti részeken annál kevesebb hívük van. A grenoblei s az isieuxi gyárakban dolgozó sárváriakon nem fog sem a „szép szó“, sem az erőszak. Az agitátorok hiába járnak végig őket, hiába folyik a legkörmönfontabb propaganda; az aknamunkának nincsen foganatja. Az isieux-i magyarokat például, alighogy megérkeztek új hazájukba, azonnal elárasztották a pénzzel, rőpirattal, bőven ellátott agitátorok s azzal lázították a munkásokat, hogy a franciák tulajdonképpen éhbérért dolgoztatják őket s alkalmaztatásukkal a bennszülött munkások munkadíját akarják letörni. Néhány jóézésű magyar a gyár vezetőségénél felszólalt ellenük, de az igazgatóság tehetetlen volt velük szemben. Az egyik kommunistát ugyan, mikor éppen a gyárban a magyarokat igyekezett meggyőzni, a rendőrség letartóztatta, de már másnap szabadon engedte s csak hetek múlva tiltotta ki Isieuxből. Így sikerült elérniök, hogy a magyarok körében már három ízben mozgalom indult az igazgatóság ellen: teljesen jogosulatlan túlórákötetésekkel állottak elő ugyanakkor, amikor a hasonló díjazású francia munkások nem elégedetlenkednek. Ha munkásaink e kis részében nem lesz elég tisztánlátás és erő, hogy visszatartsák a szovjetpropaganda elégedetlenséget szító törekvéseit, félő, hogy ez visszahatással lesz a többi magyar munkás sorsára is.

CSISZÁR BÉLA

TRIANON REVÍZIÓJA ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS

A “HÁBORÚELŐTTI magyar nemzetiségi politika a történetírás és nem a napipolitika dolga”, állapítja meg folyóiratunk lapjain a nála szokásos nyílt elfogulatlansággal Szász Zsombor, a mai kisebbségi élet finom érzékű megfigyelője.¹ Átutalva a nemzetiségi politika megvizsgálásának és megítélésének feladatát a történészekre, ezzel a hazai történet művelőire súlyos feladatot rótt, amely alól azonban mindinkább lehetetlenné válik a kitérés, a komoly munkának további halogatása.

A történetkutatás, bármennyire hajlamos volna is bezárkózni a tiszta tudomány korlátjai közé, mindenkor kénytelen volt egyúttal állami, nemzeti célok szolgálatában is dolgozni, elkezdve az ó-, közép-, és újkor udvari történetírásán egész azon többé-kevésbé tudományos művekig, melyekkel ellenségeink az osztrák-magyar monarchia szétrobbantását már jó előre, sőt részben még a háború előtt próbálták előkészíteni. Francia, cseh, oláh, szerb történétírók a világháború után is tovább folytatták e tevékenységüket, melyet egyes tereken, pl. az erdélyi agrártörténet, vagy a székelyeknek állítólagos oláh eredete dolgában a magyar történészek nem egyszer sikerrel utasítottak vissza. Az ilyen kitalálások megcáfolásában a legnagyobb hatást újabb történetíró nemzedékünk egy vezető egyénisége érte el, aki a magyar nemzet szolgálatában folytatott ez idegen nyelvű polémiáját álnéven volt kénytelen írni, nehogy oláh uralom alatt élő hozzátartozóit veszélynek tegye ki... Az érdemes erdélyi kutató pedig: Karácsonyi János kanonok, egész haláláig bátran harcolt az oláh történészek meséinek szétszakításáért, Erdély földjén, oláh környezetben. Ily szinte heroikusnak mondható küzdelmek mellett mégis meg kell állapítanunk, hogy történettudományunk még alig ismerte fel azt a teret, melyen a küzdelmet a legnagyobb sikerrel veheti fel, éppen azon irányban, melyet Szász Zsombor fenti szavai megjelöltek.

A hozzánk legközelebb álló és hasonló sorsot szenvedő német történetirodalom tíz év óta folytatja erőfeszítéseit, hogy a versaillesi béke igazolásául szolgáló ú. n. Kriegsschuldfrage, a háborús felelősség kérdését tisztázza. A német történészek német és idegen nyelven egész könyvtárat írtak már össze erről a témáról és munkájukkal sikertült is nemcsak a semleges népek, hanem elsősorban az angol és amerikai tudomány, s ezen keresztül az angolszász közvélemény nagy részét

¹ Szász Zsombor, Megjegyzések egy kisebbségi vitához, Magyar Szemle XII. kötet, 1931 o 175. 1.

felszabadítani a francia szuggesztió alól. A német történettudomány céltudatos és organizált munkájának köszönhető, hogy egymásután állottak fel angol és amerikai tudósok, akik kijelentették, hogy a háború felidőzésének vétségében Németország nem egyedül és nem inkább felelős, mint bármely más hadviselő fél, s ennek következtében kétségtelenül hibás és vérlázítóan igazságtalan a versaillesi békeokmány azon kijelentése, hogy Németországnak a súlyos feltételeket a világháború gonosz felidőzéséért kell vállalnia. Igaz, hogy történeti tények tisztázása még nem jelenti a hatalmi viszonyok megváltoztatását, de a háborús felelősség megcáfolásával a német történettudomány, ha mást nem is, de legalább pszichológiai előfeltételét, hozzátehetjük: nélkülözhetetlen előfeltételét teremtette meg a hatalmi viszonyok kedvező irányú változásának.

A háborús felelősség e közvetlen formája, az, mely az 1914 július hó szándékaiból és a hadüzenetből adódik, minket magyarokat alig érint. Mióta az 1918-1 osztrák republika hivatalos Vöröskönyvében a bécsi levéltárnak erdélyi szász származású tisztviselője, Gooss Roderich kiadta azon közös minisztertanácsbeli jegyzőkönyvet, melyből félre nem magyarázhatóan kiderül, hogy a magyar állam felelős képviselője, gróf Tisza István miniszterelnök a háború megindítása ellen nyilatkozott, s ezt a felfogását osztrák kollégáival szemben erélyesen képviselte: azóta nem volt többé lehetséges a mi szétdarabolásunkat és állandó szolgaságra vettetésünket a háborúindítás hazugságával komolyan indokolni, mint ezt a németekkel szemben tették. Tisza István magatartása, melyet hosszú hallgatása, a háborús „usztítás“ vádjának hősi viselése és férfias halála egyenesen tragikussá avatott, egyszerűsmindenkorra megmentett bennünket e vádtól, melyet még a francia és cseh zsumalizmus leggyűlölködőbb sarkaiban sem lehetett többé fenntartani, főként azóta, hogy Tiszának és vele a magyar nemzetnek ártatlanságát francia írók, a Tharaud-testvérek művészete regényes színezéssel terjesztette el az egész művelt világon. Ezen a téren a magyar tudománynak jóformán alig maradt tennivalója.

De nekünk is megvan a magunk keresztje, s minket is ott vár, ha semleges vagy volt ellenséges körökkel érintkezünk, az a kérdés, melyet kötétként vetnek nyakunkba, mint a németekébe a háborús felelősséget: hogyan bántunk nemzetiségeinkkel a régi, nagy Magyarország kereteiben? És ezzel a kérdéssel nemcsak ellenséges társaságban találkozunk: volt szövetségeseinknek, a németységnek igen nagy része is, pártkülönbség nélkül: nacionalisták, katolikus centumpártiak, szocialisták, egyaránt meg vannak győződve, hogy nem-magyar nemzetiségeinket „elnyomtuk“, s ezért országunk feldarabolása, a nemzetiségek kiválása nem teljességgel megokolatlanul sújt bennünket. A szélső német jobboldal lapjai e tekintetben semmivel sem maradnak el a cseh propagandától elhelyezett nyilatkozatok mögött azon állandó és éles rekriminációkban, melyekkel a múltnak nemzetiségi, kisebbségi politikájáért illetnek bennünket. Csak aki a világháború katasztrófája óta egyetlen idegennel sem beszélt és egyetlen külföldi sort nem olvasott, csak az hiheti el, hogy ez a vád könnyen mellőzhető dolog, mellyel szemben legegyszerűbb védekezés a hallgatás.

Egyszerűnek valóban egyszerű a hallgatás, sőt kényelmes is, azonban az elterjedt téves felfogás általánosságával szemben inkább károsnak, mint hasznosnak tartható. Ha pedig a dolgokat a napi politika és népszerűség szempontjaitól elvonatkoztatva, az igazi nemzetiség magaslatáról szemléljük, akkor valóban érthetetlennek találjuk azt a felfogást, mely egy, a nemzet jelen és jövő viszonyait igen közelről érdeklő kérdésben a hallgatás követelményét emeli fel. Nemzeti életünk igaz, hogy emberi életek összessége, s benne így természet szerint sok emberi is van, de semmi olyan nincs, amit akár szégyenlennünk kellene, akár pedig, kimondása esetén, kárunk lehetne belőle. Nemzet és nemzetiség fogalmának valóban csekély ethikai értelmet adnak azok, akik múltunk bármely vonatkozásait elhallgatandóknak tartják, s a hallgatás parancsoló szükségét éppen nemzeti, hazafias érdekekkel merészelik megokolni. A nemzeti közösség minden vérségi eredet, százados együttélés, örömmek és szenvedésnek generációkon át összegyűjtött közös rezervoárja mellett sem volna nemzeti közösség, ha nem volna ethikai tartalma, s ha ennek híján tagjait erkölcsileg alacsonyrendű cselekedetekre, aminő a tudatos elhallgatás, csábíthatná vagy kényszeríthetné. Képzeljük el, minő gúnykacajjal válaszolna a nemzeti erkölcsnek európai viszonylatban is legnagyobb megszemélyesítője, gróf Széchenyi István, a kávéházi politika ily követelményére, mely az Ő szemében teljes műveletlenségnek, nemzeti dekadenciának, erkölcsi süllyedésnek volna látható jele. Távol Széchenyinek démoni szatírjától, melynek a mai, különösképpen barokk-bizánci érintkezési formák közt úgysem volna helye, nyugodtan megállapíthatjuk hazánk történetének eléggé beható ismerete alapján, hogy bizony abban szemeyi elhallgatni való sincs, sőt minél inkább ismerjük és kidolgozzuk azt, annál inkább szolgálhatunk vele nemzetünknek, mely ma inkább, mint bármikor, rászorul mindnyájunknak erkölcsi komolyságú szolgálatára.

Nem hajtva tehát a kávéházi politika e tanácsaira még akkor sem, ha azok magasabb körökből származnak, vizsgáljuk meg a modern történettudomány módszerével, mi igaz a vádban, mely a kisebbségek százados elnyomását veti szemünkre. A kisebbségi kérdés három korszakban három különböző aspektussal rendelkezik. A legújabb Wilson fellépésétől, azután a békeszerződésektől és a Nemzetek Szövetsége megalapításától datálódik, s jellegét az adja meg, hogy a kisebbségeknek bizonyos fokú jogi létezését úgy a szerződések, mint a világ közvéleménye elismerte, minek következtében az egész kisebbségi kérdés a nemzetközi jog, a nemzetközi politika, s egyúttal az egyes államok belső politikája körébe tartozik. Ez a korszak tehát még nem érdekli a történetírást. Annál inkább az azt megelőző két másik korszak: az egyik a liberális nemzetállamok korszaka, melyet általában a nagy francia forradalomtól, a 18. század végétől lehet számítani, — a másik korszak viszont azon századokat foglalja magában, melyek a francia forradalmat megelőzően teltek el, amennyiben ezen régi századokban nemzetiségi kisebbségek nyomai felismerhetők.

A két korszak, a liberális-nacionális és az azt megelőző, belső struktúrájában, s ennél fogva a kisebbségi kérdés jelentkezési formáiban is teljesen eltér egymástól.

Az európai nemzetállamok, melyek egymásután átvették az észak-amerikai és francia forradalmi alkotmányvideákat, a 19. század folyamán a polgári egyenlőség elvét valósították meg törvényhozásukban, olyképpen, hogy minden, a nemzetnél avagy államinál szűkebbkörű közösség különállását megszüntették. A francia forradalom óta sem a régi tartományoknak, sem a rendeknek nincsenek többé előjogaik, minden francia terület homogén, nincs többé sem rendi, sem tartományi, sem nemzeti különbség, s a korábbi feudális úr, a korábbi provinciális polgár, kinek ügyei valamelyik vidéki parlament elé tartoztak, most már csak mint francia állampolgár várhat jogvédelmet, olyant, aminőt mindenki kap. A rendi és tartományi eltéréseknek ugyanez az elsimulása ment végbe Franciaország után a többi kontinentális nemzetállamban, elsősorban Német- és Olaszországban, s ugyanez a processzus szüntette meg az 1848-i alkotmány útján nálunk is a rendi eltérésekkel együtt a területi külön jogviszonyokat, minek következtében utóbb az erdélyi három nemzet, a jász-kún kerület és a hajdú városok területi különformái feloldódtak a vármegyarendszerben, mely a francia departement-rendszer egyenlősítő és állampolgárrá nevelő szerepét vette át.

Minden állampolgár egyenlő és egyik sem bírhat a többitől eltérő külön jogokkal: a liberális nemzetállamok ez alapelve önmagában is kizárta azt, hogy a nemzeti kisebbségek bármely államban is külön jogvédelemben részesülhettek volna. Mikor a polgároknak egyenlő jogaik és köteleiségeik vannak, vajjon mi értelme lehetne annak, hogy a lakosság egy aránylag kis csoportjának még valamiféle külön jogvédelmet is biztosítsanak! Ennek következtéseként a 19. század egész Európában a nemzeti kisebbségek jogtalanságának korszaka, melyet a kisebbségek szempontjából sokkal súlyosabbnak kell tartanunk, mint a francia forradalmat megelőző századokat. A liberális nemzetállam ugyanis törvényhozását mindenütt a hegemoniát birtokló többségi nemzet kultúrájának, sőt számbeli gyarapodásának szolgálatába állította, amiről az előző korszakban szó sem volt, úgyhogy most a nemzeti kisebbségek mindenütt erősen centralizált, központilag organizált nyomás alá jutottak, mellyel szemben jogvédelmet senkinél nem találhattak. Ez a korszak az, mikor az állampolgári egyenlőség elvének fenntartása mellett a francia közigazgatás nagy sikerrel frandásítja el a bretonokat, provensalokat, olaszokat, Belgium francia kormánya a flamandokat, Porosz-Németország az elzásziakat és a lengyeleket prusszifikálja, hogy Írország embertelen elnyomásáról ne is beszéljünk, mely pedig e kisebbségellenes korszakban legkevésbé sem tudta az emberekben az angol szabadságjogok tiszteletét megingatni.

A század ez általános európai viszonyaiba kell beállítani a magyarországi nemzetiségi kérdést és akkor világosan látjuk és bárki előtt bebizonyíthatjuk, hogy mi nemcsak hogy rosszabbul nem bántunk nem-magyar kisebbségeinkkel, mint Európa vezető népei a magukéival, hanem bizonyára sokkal jobban. A folyvást hangoztatott vádat tehát csak az egész európai helyzet összehasonlításával lehet megcáfolnunk, ezzel a módszerrel azonban teljes eredményt lehet elérni. A kisebbség-üldözésnek ez európailag szabadalmazott korában a magyarországi

kisebbségeknek sokkal jobb dolguk volt, mint a nyugatiaknak. A hazai kisebbségi probléma mindvégig nyelvi probléma volt, a nyelvkérdés kereteit általában nem lépte túl, amikor pl. porosz-lengyel viszonylatban gazdasági és társadalmi nyomás is erősen érvényesült, hasonlóképpen angol-ír vonatkozásban. A porosz példát, mely lengyel birtokokra német telepéseket hozott, a magyar kormányok nem követték, hasonlóképpen nyoma sincs nálunk a kisebbségek gazdasági élete oly könyörtelen elnyomásának, mint ezt véreink most cseh, oláh, szerb uralom alatt tapasztalják. A magyarság nem „nacionalizálta” az oláh iparvállalatokat és pénzintézeteket, melyek 1918 előtt évtizedeken keresztül szabadon fejlődhettek, s nem rendezett „földreformokat” az oláh és tót paraszt és birtokos koldusbotra juttatása érdekében. Viszont kulturális téren évenként igen nagy összegekkel támogatta a tisztán kisebbségi orthodox és egyesült egyházakat. De nyelvi téren is kétségtelenül szelidebb volt a magyar regime, semmint pl. a francia közigazgatási eljárás a franciaországi kisebbségekkel szemben, — itt a breton és egyéb nemzetiségekkel foglalkozó francia közigazgatási gyakorlatnak a magyarral való összehasonlítása valószínűen eredményeket hozhatna. Végül azt is kiemelhetjük, hogy míg Európa többi részeiben a nemzetállamok vezetői őszinte és nyílt brutalitással törekedtek a kisebbségek életfolyama erőszakos elszakítására, addig Magyarországon Széchenyi, Deák, Eötvös egyenesen ellenségei voltak a beolvasztásnak és a hegemoniális nemzetiség akkor szokásos terjesztésének, — ez oly etikai aktívumunk, melyet még egyáltalában nem használtunk ki, holott bizonyítására nem-magyar nyilatkozatot is eleget találhatunk.

Míndezen szempontokat tudtommal nemcsak revíziós propagandának, hanem történetírásunk is meglehetősen elhanyagolta, pedig alkalmazásuk nélkül a reánk nehezedő vádat az európai nyilvánosság előtt meg nem gyöngíthetjük. Egyedül a század első felére nézve állnak rendelkezésünkre aktákon alapuló kutatások, egyrészt az 1848 előtti magyar államnyelvről, másrészt szintén az 1848 előtti horvát nemzeti kérdés dolgában azon kötetekben, melyeket a Magyar Történelmi Társaság elnökének, gróf Klebelsberg Kunónak kezdeményéből és előrelátásából adott ki, mint a magyarországi nemzetiségi kérdés okmánytárait.¹ Ezen vaskos kötetekből, melyeknek folytatása most folyik legjobb nemzetiségi történelmi szakembereink tollából, az is kiderül akasztzerű bizonyossággal, hogy 1848-ig, illetőleg 1867-ig már csak azért sem gondolhattunk, még ha akartuk volna is, nemzetiségeink elnyomására, mivel mi magunk is erős nyomás alatt állottunk és nyelvi jogainkért a bécsi kormánnyal szemben küzdelmet kellett folytatnunk. A század első kétharmadában nem mi voltunk a hegemon nemzet, mely centralisztikus közigazgatással az akkori európai formák között akarta saját nyelvét terjeszteni, hanem a bécsi némettség, mely hol a németet, hol a latin nyelv uralmát erőszakolta ránk. Az öreg Metternichnek retrospektív megállapítása, mely szerint a cseh nacionalizmus a bécsi udvar állandó partolásával felülről, a magyar azonban a kormány ellenére

¹ Miskolczi Gyula, A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában, 2 kötet, 1927 és 1928 és Szekfü Gyula, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790—1848, 1926.

alulról indult ki és terjedt el, pregnánsul kiemeli nemzeti szerencsétlenségünket, mely magában is kizárja azt, hogy ez évtizedekben az európai szokásnak hódolva nemzetiségünket kínozhattuk volna. A negyvenes évek magyarosító szónoklatai, melyek ellen Széchenyi István oly erőlesen lépett fel, csak a francia és német liberális nacionalizmus gyöngye visszfénye voltak, s e szónoklatokat tettekre váltani, még ha akarták volna is a nemzet vezetői, hiányzott a független nemzeti autonómia és attól táplált közigazgatás. Az európai viszonyokkal való összehasonlításnak, melyről fent szóltam, tehát inkább csak a 67 utáni korszakra kell majd kiterjednie.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉSNEK RÉSZLETEIT a liberalizmust megelőző századokban csak a legmodernebb történeti módszer alkalmazásával lehet megfigyelnünk, azon módszerével, mely a politikai eseményekben is szellemi kapcsolatokat keres és képes arra, hogy gazdasági és társadalmi, tehát materiális folyamatokban is feltalálja a lélek nyilvánulásait. Kisebbségi szellem kétségtelenül nincs e körökben, a nem-magyar nemzetiségek élete lepel alatt, feltűnés nélkül folyik, hasonlóan más európai kisebbségekéhez, melyek létezéséről csakis a rendi és vallási jelenségek szellemtörténeti átvilágításával, mint Röntgen-sugarakkal, vehetünk tudomást. Hazai viszonyainkat nézve, ismét két kort kell megkülönböztetnünk: a török hódítás előtti középkort a XVI. század elejéig s azután a XVI—XVIII. századot. A középkorban a nem-magyar nemzetiségek, amennyiben nem egyenként vándoroltak be, külön egy-egy család, egy-egy lovag, saját rendi szervezetet nyertek és ennek kereteiben szabadon megőrizhették nemzeti sajátságaikat. Ilyen sajátságos rendi védelemben éltek úgy a Nyugatról bevándorolt idegenek, mint pedig Keletről bebocsátott turk eredetű rokonaink, a bessenyők, kúnok, még a székelyek is. Az ország határain elhelyezett székely, bessenyő örök falvai éppúgy külön jogokkal bírtak s e különállásukat nemzedékről-nemzedékre áthagyományozták, mint a nagyobb kiterjedésű jász, kun és székely kerületek. Hasonlóképpen valóságos kisebbségi jogvédelmet foglaltak magukban a nyugatról bejött „vendégeknek“ adott városprivilegiumok, melyek árnyékában német, olasz, vallon telepések évszázadokon át idegen szigeteket alkottak a más jogéleletet folytató magyar társadalomban, valamint ugyanily privilegizált különállást élveztek egyes oláh vidékek, így a fogarasi kerület. S e kisebbségi jogvédelem hatásos voltát semmi sem bizonyítja annyira, mint az erdélyi szászoknak hosszú évszázadokon át érintetlenül megmaradt nemzeti sajátságai. A kisebb számú lakosságot magukban foglaló községi, városi, kerületi különállások természetesen nem tartottak ennyi ideig, de pl. a német városok külön jogállásán csak a XVII. században esnek csorbák, s hogy ez a rendileg megalapozott kisebbségi jogvédelem nem tudta mindvégig fenntartani az illető városok német jellegét, annak sem a magyarság állítólagos elnyomási szándéka az oka, mint ezt újabban a német nacionalista zsumalizmus szívesen hangoztatja, hanem egyrészt a német városi lakosságnak már a XVII. században megfigyelhető szaporátlansága, másrészt kulturális momentumok: a hazai németség a bécsi kor-

mány elzárta a német birodalmi kultúra kútforrásaitól s ezzel kiszolgáltatta a XVIII. században már erősen érvényesülő magyar kultúra békés olvasztó hatásának. Az egész kérdéskomplexumnak modern tudományos feldolgozása kétségtelenül eloszlathatná még a német tudósok kételyeit is és teljesen igazolná felfogásunkat, mely szerint a régi rendi Magyarország szinte mintaszerűen berendezett kisebbségvédelmi apparátussal rendelkezett. Persze eddig számba sem vett adatokat kellene az új módszerrel megszólaltatni, s például mi mindent lehetne következtetni abból az egy adatból, hogy már a XVIII. században feltűnt a felvidéki német városok néptelensége és az, hogy „egy-egy roppant faházban alig lakik öt-hat személy“.

A középkor Magyarországon azonban a kisebbségek száma oly csekély, hogy az államot a magyarság nemzetállamának tarthatjuk. A nagy cezúrát itt is, mint politikai, kulturális és gazdasági életünkben, a török hódítás jelzi. Ehhez lassankint hozzá kell szoknunk és a XVI. XVII., XVIII. századi magyarok felfogásához visszatérve, a török korszakban kell keresnünk nemzeti szerencsétlenségeink igazi kútfejét. A bennlakó nem-magyarok számát a török korszak duzzasztotta meg s ez tette nemzetállamból, a lakosság vegyes voltát tekintve, nemzetiségi vegyületté Magyarországot, melyben a magyarság, volt idő, az összlakosságnak alig egyharmadánál volt több. A XVI. és XVII. században végbement e sorsdöntő változást részletesen ecseteltem a Magyar Történet 5. kötetében s ami még ez irányban hozzájárult nemzeti szerencsétlenségünkhöz a XVIII. században, azt sajtó alatt lévő kötetem tárgyalja — a változás annyira szembeötlő, hogy térképeken is szemléltetni lehet. Itt csak azon döntő momentumokra mutathatók rá, hogy 1. a magyarság és horvátság a déli részeken a török pusztítás következtéből megfogyatkozott s néprajzi határa tovább, északra tolódott; 2. az így támadt vacuumot már a török kezdte szerb- és oláhval betelepíteni; 3. a két oláh vajdaság, majd fejedelemség borzasztó belviszonyai miatt a XVII. és főként a XVIII. században az oláh nép ezrei megszakítás nélkül menekülnek Erdélybe, a Temesközbe, onnan a Marostól északra s amikor nem bocsátják be őket, a határvédelem kijátszásával lopóznak be magyar és erdélyi földre, mely számukra az ígért földje; 4. a XVIII. század folyamán tervszerű telepítéssel hozzák be földesurak és államhatalom a nemvárosi németiséget, a falulakó „sváb“ parasztokat; 5. a török elől menekülő szerbség szintén ekkor kéredzkedik be és kap külön területi autonómiákat, melyek élvezetében még a liberális nivellálás is csak a XIX. század második felében tudja megzavarni.

Mindezek egyes, rendkívül tanulságos fejezeteit képezhetik a magyarországi kisebbségtörténetnek, mely így természetesen nem a nemzetiségek elnyomását, hanem éppen ellenkezőleg a korábbi hegemón nemzet, a magyarság példátlan háttérbeszorulását és pusztulását bizonyítja. Bár e téren még igen sok a tennivaló, mégis vannak analogiára alkalmas adó kutatásaink, melyek világosan mutatják a processzus irányát és egyes fokozatait: előbb a magyarság pusztulását, például a XVI. századi tatárjárások következtében, az elpusztult magyar falunak tíz-tizenöt évig lakatlan voltát s azután a faluban váratlanul

oláh lakosság feltűnését, mely a hegyekről ereszkedett le a könnyű zsákmányra. A kutatás bizonyára illúziómentes éles pillantást követel: az a szem, mely minden nemzeti bajunk forrását ma is „Ausztriában“ keresi, s ezért a törökben történetileg is barátot akar látni, nem szívesen fogja a török- és tatárpusztítás füstölgő romjait megtekinteni s el fog fordulni attól a látványtól, mely pedig a török kor századaiban mindennapos: mint húzódnak meg elhagyott magyar falvak romjai közt sátorozó, cigányműveltséggel bíró vad rácok a török patronandája alatt, hogy utóbb a bécsi kormány és hadvezérei még melegebb pártfogásával megtartsák maguknak a magyar örökséget. Késérű látvány, de végig kell néznünk, sőt képét Európa szemei elé kell tartanunk, mert könnyen érthetően és cáfolhatlanul bizonyítja a mi igazunkat.

De módszerünkkel még tovább hatolhatunk a magyarság igazolása érdekében. A magyar lakosság elfogyatkozása és az új népelemek beköltözése alapján véve csak passzív esemény; a magyarság végigszenvedte, mert sötét végzete így hozta magával; ebben tehát nincs oly momentum, melyet modern kisebbségi gondolkodással „érdemnek“ lehetne tekinteni. Azt bizonyítja, hogy a folyton vérző magyarság nem „nyomta el“, nem is nyomhatta el a nemzetiségeket, de azt még nem mutatja ki, hogy a magyar nemzet egyenesen pozitív munkát végzett vagy végeztetett a nem-magyar kisebbségek kulturális felemelése, tehát egyenesen a minoritások életének biztosítására. Pedig erre is van fölös adatunk, részben régebbi kutatások eredményeként, de persze ez eredetileg politikai és egyháztörténeti kutatásokat le kell fordítanunk a még sehol meg nem írt minoritástörténet nyelvére. Itt csak a tények egy erdélyi vonatkozású csoportjára mutatunk rá. Régóta ismeretesek azon oklevelek, melyekkel a XVII. századi erdélyi fejedelmek oláh orthodox püspököket, úgynevezett vladikákat neveztek ki, s melyekben ezeknek kötelelességeit szigorúan megszabják. Az eddigi feldolgozás vagy elhallgatta ez adatokat, vagy pedig tisztán egyházpolitikai jelentőséget tulajdonított nekik, kiemelve, hogy a vladika-kinevezésekkel a kálvinista erdélyi fejedelmek az ő vallásukat akarták az oláhok közt terjeszteni, aminthogy ez oklevelek az oláh püspököket rendszeren alá is rendelik bizonyos dolgokban az erdélyi magyar református püspöknek. Sőt újabban olyan magyarázatokkal is találkozunk, melyek szerint a fejedelmek a református vallás terjesztésével végső fokon az oláhságot akarták éhmagyarosítani. Eddigi előadásom alapján alig szükséges bővebben fejtegetnem, hogy ez a kommentár teljességgel anakronisztikus, s a XIX. század nemzetiségi gondolkörét keresi és találja meg oly korszakban, amikor a nemzetiségnek mesterséges terjesztése még ismeretlen fogalom volt. De maguk a püspököknevező diplomák is bizonyítják e felfogás abszurditását. I. Rákóczy György ily okleveleiben kötelelességévé teszi az oláh püspöknek, hogy a „szegény oláhságnak a maguk született nyelvén prédikáljon“ s hogy a vasár- és ünnepnap ientiszteletet és minden egyéb kereszteleési, temetési stb. szertartást „vernacula sua lingua“, azaz oláh anyanyelvén végezze el. Apaffi Mihály pedig 1686-ban kinevezett oláh püspökének egyenesen meghagyja, hogy székhelyén.

Gyulaféhevárott, továbbá Hunyad- és Máramaros megyében iskolákat tartson fenn, melyekben mindenki oláh nyelven részesüljön az írás és olvasás tudományában, a haladottakat latinul is taníttassa, ezenkívül a fehérvári oláh nyomdát újra üzembe helyeztesse, s pópának csak oláhhul tudó, azaz nem rác vagy rutén embert alkalmazzon. Magyar nyelv tanításáról szó sincsen s valóban különös gondolkodás kell hozzá, hogy oly oklevélből, mely az oláh nyelv tanítását rendeli el, valaki e fejedelmek számára magyarosítási érdemeket következtessen ki. Nem, a magyar fejedelmeknek eszükben sem volt a magyarosítás, ők rendelkezéseikkel az oláh nép kultúráját akarták felemelni, aminthogy kétségtelen az is, hogy az oláh orthodoxiának szerb befolyás alól mentesítésével az oláh nyelv és kultúra szolgálatában valósággal érdemeket szereztek. Az eset különben iskolapéldája lehet az „átértékelésnek”, melyre kénytelen az új módszer, a korábbi, szövegeket illúzió-nisztikusan kezelő és félremagyarázó történetírással szemben.

A fejedelmek e gondoskodása csak egy láncszemét alkotja az oláh nyelv és kultúra ápolásának, mellyel a XVI. és XVII. században ép Erdélyben találkozunk magyaroknál és szászoknál egyaránt. Az oláh nyelv és irodalom bölcsője Erdély és nem Moldva és Havasalföldé; az első oláh könyvek a XVI. század közepén Szebenben és Brassóban szász polgárok költségén jelennek meg, az első nagy oláh bibliafordítást 1581-ben magyar főúr, Geszti Ferenc dévai főkapitány adatra ki Tordai Mihály oláh református püspökkel. Az oláh nyelvet János Zsigmond református püspöke teszi 1567-ben a szláv helyett az istentisztelet nyelvévé. A magyar reformátusok és szász evangélikusok ez oláh kultúrtörökvéseit folytatják a XVII. század végétől kezdve a katolikusok, akik az oláhok vallási unióját alkotják meg s az egyesült görögkatolikus felekezetet teljesen oláh kultúrával látják el, ellentétben a nem-egyesültekkel, akik közt Bukarest és a vajdaságokbeli oláhság hatása alatt továbbra is uralkodik a szláv befolyás. Köztudomású, hogy az oláh nemzeti műveltség és aspirációk megalapítói ez uniált klérusból kerültek ki a XVIII. század közepétől kezdve s népiük kiművelését magyar urak pártfogása alatt, magyar írókkal kontaktusban kezdték meg. Kevésbé ismeretes az, hogy az oláhok unióját a XVIII. században évtizedeken át a magyar katolikus klérus védte a bécsi kormánnyal szemben, mely bár eleinte lelkesen támogatta azt, utóbb az uniált oláhságot kiszolgáltatta az orthodox szerbségnek, mert ez utóbbiban használható eszközt talált a magyarok ellen. A váradai püspökök unionisztikus munkáját mindegyre megzavarják császári tábornokok és óhitű rác vladikák, pedig a váradai magyar püspökök, pl. gróf Csáky Miklós, gróf Forgách Pál az unió fenntartásával kapcsolatban, költséget nem kímélve, pártolják az oláh kultúrát, Csáky Miklós az oláh papokat Rómában neveltetni, ami az oláh nacionaliztdkus mozgalomra döntő fontosságú lett; ezeket költ oláh iskolák és templomok fenntartására s egyebek közt eltiltva a pópáknak a parasztruhát, melyben addig jártak, saját költségén csináltat nekik reverendát, sőt oláh papi ruha gyártására Fenesen külön posztógyárat alapít. Az ezután megírandó magyarországi kisebbségtörténetnek „A magyarság érdemei az oláh kultúra kifejlesztésében és pártolásé-

ban“ című fejezete, meglepően gazdag a franda-cseh-oláh propaganda hazugságainak megcáfolására alkalmas ily adatokban.

Nincs itt hely arra, hogy a magyar-tót, magyar-horvát, magyar-német kultúrkapcsolatok hasonló feldolgozásának akár főbb vonásait is bemutathassam; meg kell elégednem annak kiemelésével, hogy a magyar történetírásra várakozó e nagy munka csakis a modern történeti módszer alkalmazásával lesz elvégezhető, mely politikai és gazdasági tények mögött életformákat tud látni és azt, miként emelte fel a magyarság e szegényen és tudatlanul beköltöző népeket magasabb életformák közé. Az egésznek alapját pedig legalább is az ország nemzetiségileg exponált vidékeinek pontos, levéltári kutatáson alapuló településtörténete képezi, amint ennek szükségét az új társadalomtörténeti iránynak fiatal képviselője, Mályusz Hémér már többször is kimutatta.¹ Késedelemre, hosszas tervezgetésre nincs többé idő, az utolsó tíz esztendő e tekintetben egy mulasztás, melyet alig lehet jóvátenni; hiszen Magyarország modern településtörténetében a kezdeményezést és vezetést máris átengedtük idegeneknek. A prágai orosz kutatónak a magyar-tót történeti néphatárt illető munkáit még csak komoly kritikában sem részesítettük, a hazai német településtörténet mindinkább birodalmi németek munkájából kezd megvilágosodni s a kezdemény, melyre Mályusz Hémér vezetésével Országos Levéltárunk hivatalnokai Önként vállalkoztak — a hazai újkori településtörténet okleveles megalapozása — mindennemű pártolás híján elhalásra van ítélve. Közben az ellenséges propaganda akadály nélkül belevéri az európai és világgözülemény fejébe nemzetiségeink százados elnyomásának meséjét, mely pedig a fentiek értelmében oly könnyen, maradék nélkül megcáfolható. Azt hiszem, elérkezett az ideje, hogy tudományos szervezeteink végre komolyan foglalkozzanak e kérdésekkel, amikor is kevésbé Történeti Társulatunkra gondolok, mely a fentemlített nemzetiségtörténeti kötet sor kiadásával példaadóan megteszi kötelességét, mint inkább Tudományos Akadémiánkra. Sajnos, ez utóbbinak elnöke nemrégiben több oly nyilatkozatot tett, melyek kevés reményt nyújtanak arra, hogy ez irányban kezdeményező lépéseket helyeseljen: egyrészt nemzetiségi politikánk múltját illetőleg a liberális államkoncepciót noli me tangere-ként akarja kezeltetni, másrészt pedig a modern történeti módszerről is igen kedvetlenül nyilatkozott. Reméljük azonban, hogy első tudományos testületünk jelenlegi elnökének e kevésbé szerencsés állásfoglalása nem fogja útját állni annak, hogy a nagytekintélyű testület megtegye kötelességét és felkarolja, programjába fogadja azon kutatásokat, melyek a magyarság jelen és jövő helyzetét veszélyeztető és a külföldi közvélemény revíziós hajlandóságát hátráltató hazugságoknak tudományosan kifogástalan cáfolatát fogják meghozni.

SZEKŰ GYULA

¹ V. ö. Mályusz Elemér, A népiség története (Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai 237. l.) és Falutörténet, Magyar Szemle VL, 1929, 174. l.

JÓKAI MÓR POLITIKAI BESZÉDEI

KÖZEL félszázad íveli át Jókai politikai szereplésének igazi kezdő- és zárópilléreit. A hosszú félszázadnyi út elvezette a legnagyobb mesemondót a Pilvax-kávéház márciusi ifjától a millenárius esztendő gyászos karcagi képviselőválasztási bukása hőiséhez, az osztatlan népszerűség élvezetétől a fanyar kiábrándulás keserű érzéséhez. Azt, hogy élete utolsó éveiben népszerűsége, közkedveltsége oly annyira szertefoszlott, kései házasságának feleslegesen szellőztetett körülményein kívül majdnem kizárólag politikai szereplésének köszönhető. A függetlenségi közvélemény a márciusi ifjak nimbuszát Petőfi, Vasváry sorsához fűzte s bizony a szabadelvű párt kormánytámogató Jókaiját — ha nem is bélyegezte meg, mint Kossuth tette, az önző és kényelmes elvfelelő vádjával — egyhangúlag elítélte és ha elnézett neki valamit, akkor ennél alig vezette magasabb szempont, mint amelyből fakad az éretlenül csínytevő, de szeretett gyermek tetteinek a megbocsátása.

Mintegy harminc évvel e népszerűtlen politikai pályafutást lezáró karcagi bukás után a magyar nemzetgyűlés azzal róta le kegyéletes emlékezését a centennárius Jókai, egykori tagja iránt, hogy kiadatta politikai beszédeit. És Jókai 1930-ban, egykori népszerűtlensége teljes mezében, politikai beszédeivel megjelent a magyar könyvpiacra, hogy mint „Jókai-újdonosság“ újabb hódításokat tegyen a magyar lelkekben.

Önként vetődik fel a kérdés: vajjon az egykori népszerűtlenség revíziójának igényével lépnek-e elének e kötetek — hisz manapság annyira benne vagyunk egykori politikai ítéleteink korszerű ártértékelésében — vagy csak meg akarják menteni a feledéstől és közkinccsé akarják tenni azokat a Jókai-termékeket, amelyeket eddig semmiféle dísz- vagy olcsó-kiadás nem vitt az olvasók elé? Újrafelvételt kér-e tehát a halott költő-politikus elvesztett népszerűségi perében vagy pedig még egyszer gazdagon megajándékoz minket? A nemzetgyűlést nem vezette revíziós elgondolás. Nem utólagos igazolást és felmentést akart kicsikarni a kései közvéleménytől a politikus Jókai számára, hanem — amint azt az indítványtevő Szcitovszky Béla házelnök mondta — azt a soha nem lankadó érdeklődést akarta kielégíteni a beszédek hozzáférhetővé tételével, amelyre Jókai lángelméjének minden megnyilatkozása számíthat az ő művein nevelkedett magyar olvasóközönség előtt. Dicséretére váljék a beszédeket sajtó alá rendező s Jókai politikai pályafutását pompás összefoglalásban bevezetősül megíró Takáts Sándornak, hogy az ő tollát sem vezette erőszakolt igazolási célzatosság s így ha valaki beszél e két testes kötetben a poli-

tikus Jókai igazáért, az nem a sajtó alá rendező, mint alkalmi védőügyvéd, de maga Jókai!

Ne a politikus Jókait illető előítélet további tartható- vagy tartatatlanságának kérdésével vegyük tehát kezünkbe a köteteket, hanem azzal az érzéssel, hogy östehetségű írónk nagy gazdagságú szellemi termésének új, eddig figyelmen kívül hagyott mezeire léphetünk, a gazdagodás jólesően nyugalmas érzésével.

A történeti távlat eltompítja az egyéni szenvedélyeket, megöli a lírát s az epikát hangsúlyozza ki. Jókai politikai beszédeit olvasva, nem kelhetnek fel ma már bennünk sem szabadelvű, sem 48-as érzelmi alapra vezethető reakciók. Már nem fog meg a napi politika túlfűtött érzelmű légköre, hanem a történelmi folyamatosság egységében epikus nyugalommal áll előttünk Jókai, akit mi is már csak ilyen nyugalommal szemlélünk. S ebben a nyugalmas légkörben akaratlanul is revideálunk: a kortársak Jókait a napi politikában látták, mi már a politikai történelemben vitt szerepét nézzük: a kortársak ítélkeztek, mi már értékelünk. És ezt az értékelést, amely természetesen revízió is, nem külső okok, de a dolgok belső természete indítja meg bennünk.

Jókai életírója, Zsigmond Ferenc, Jókai politikai szereplésének ismertetése kapcsán rámutat arra a kettősségre, amit Jókainál ezen a téren tapasztalhatunk. Irodalmi munkásságában végig megmaradt a hazafiságnak a függetlenségi ideológia szerinti értelmezéseiei, nemzeti álmaiban önfeledten tobzódik, szinte megrészegül a nemzeti nagyság felemelő tudatától: álmodó magyar. Ezzel szemben a napi politika életében igen reálsan a gyakorlati élet józan földjén mozog, távol mindattól, amiről a költő, a népszerű, a fanatizálni tudó Jókai prédikál, mentes minden érzelmi alaptól, mint egy üzletet kötő kereskedő. Zsigmond ezt a kettősséget megtalálja Jókainál a költészet terén is, ahol a reális tapasztalatok, igazi élmények, éles megfigyelések és a tapasztaláson túli mesevilág lakói csodálatosan keverednek egymással. A párhuzam megvonása körül azonban némi nehézség van, mert amíg a költészet terén ez a kettősség állandó jellegű, addig a politikusnál ez a kettősség periodikus. Vannak életszakaszai Jókainak, amikor politikája egyezik a nemzeti közvélemény érzelmi kívánalmaival, így a márciusi izzó levegőjű napokban és az 1861-es országgyűlésen, amikor még (Zsigmond szerint) az eszmei és hangulati szempontok ábrándos híve s vannak szakaszok, amikor máról-holnapra realpolitikussá lesz és szembefordul az utca hangulatával, miként 1849-ben Debrecenben, mint a Közlöny szerkesztője, majd 1875 után, mint a szabadelvű párt tagja. Ez, a hangulati és tapasztalati tényezők váltakozóan irányító hatalma, okozta azt, hogy Jókai iránt politikai téren a közbizalom meginoghatott s népszerűségét írói érdemei sem tudták sértetlenül megőrizni.

Jókai mint politikus nem volt egy eszme fanatikus harcosa annyira, hogy végig érzelmi alapon tudta volna tartani magát; viszont nem volt az a mindig reális érzékű ember sem, aki indítékai közül az érzelmeket mellőzni tudta volna. A politikai életbe 1848-ban és 1861-ben is érzelmi indítékok sodorták s mind a két esetben bekövet-

kezeit nála — a fanatikus eszmei célkitűzés hiánya miatt — a rideg kiábrándulás, a reálításokra való ráébredés. Lényegében idegen talajon mozgott mindig, amikor a politika mezejére lépett. írói népszerűségét vitte érzelmi alapon egy érzelmi célkitűzés megsegítésére 1848-ban és 1861-ben egyaránt s ezt kockáztatta mindig, amikor az indítás érzelmi célkitűzéseit a gyakorlati élet megalkuvásainak rendelte alá, úgy 1849-ben, mint 1875-ben.

A politikai életet állandó stadioni zajgással, biztatással és ócsárlással kísérő, pártokra bomlott nézőknek közvéleménye pedig csak azokat a politikusokat ismeri el, akik vagy következetesek politikájukhoz, vagy legalább is annak látszanak. A politikai élet művészei épp azok, akik egyaránt urai tudnak maradni a változó érzelmű tömegnek és a nem kevésbé változó természetű politikai anyagnak is. Az ily politikusok nemcsak egy külső hatalom bizalmából alkotók, hanem a bennük összpontosuló bizalomadta belső erőből. A tömegek fanatizálásának és a tények feletti uralomnak ez a nagy feladata fölülmúlta Jókai politikai képességeit. Dilettánsa volt a politikának, de jóindulatú, ami talán még rosszabb volt számára, mert a politikai dilettantizmusból csak a rosszindulatú számíthat a tömegek hisztérikus elismerésére. Az őszinte, a naiv dilettantizmus soha!

Mégis Jókai, a jóindulatú politikai dilettáns, ily minőségben is történelmi alakká lett, történeti alakká, mert jellegzetes képviselőjét látjuk benne a múlt század második felét oly élesen jellemző elgyakorlatiasodó, a tényekkel megalkuvó, a népszerűségét kockára tevő, de végül is országépítő eredményű Tisza Kálmánra esküvő csoportnak. A Tisza-érát lehet boncolni a legkülönbözőbb oldalról s lehet benne találni gáncsolnivalót eleget. Azt azonban nem lehet eltagadni tőle, hogy Magyarországot bekapcsolta a közvetlen nyugat vérkeringésébe. És abban a gárdában, mely ehhez a műtéthez szükséges volt és a hatalom birtokosának a felülről jövő bizalomból fakadó erejéhez az „ország bizalmát“ statisztálta, igen jelentős s a Tisza-érára nézve nem egyszer nagy súlyt adó szereplő volt a magát Tiszának teljesen átengedő Jókai Móric. A népszerűtlenséggel és nagy ellenzékkel küzdő s mégis hosszú életű s alkotásaiban és hatásában még annál is továbbélő Tisza-rezsimnek volt Jókai húsz éven át állami funkciót nem viselt állandó támogatója. Nem húzott tehát a szerepből semmi egyéni hasznot s hogy mit veszített, azt láttuk. Az országépítő munkának közharcos sorban álló, jellegzetes katonáját látjuk ma Jókaiában. Nem volt vezéri hivatásra szánva. Nem is vitt vezetőszerepet. De a rábízott alkalmi feladatoknak mindig derekasan megfelelt.

Koncepciójában dilettáns politikus volt, szándékaiban tiszta és jóindulatú, mint harcos a második sorban állt az élen s erkölcsi tőkét az építőprogram támogatására áldozta. A kortársak ítélete után, ez a kései szemlélő értékelése a politikus Jókairól.

S most lássuk, mit nyertünk a beszédek közreadásával?

Az első és legszembetűnőbb nyereség az az értékelési alkalom, amelynek eredményeit előbb adtuk. Most már nemcsak általános képet tudunk nyerni igen könnyen — külön kutatómunka nélkül — a politikus Jókairól, de éppoly könnyen részletes, aprólékos betekin-

tést is nyerhetünk az ő parlamenti szereplésébe. Örömmel fedezzük föl az egyes beszédekben egyrészt azt, hogy nem adta oda magát mellékes kérdések kis érdekű tárgyalásaihoz, hanem felszólalásainak tárgyai méltók voltak az ő közéleti súlyához, másrészt azt, hogy szólalt legyen fel a legkülönbözőbb tárgyú, polgári életétől teljesen idegen síkban mozgó kérdésekhez, azokban meglepő jártasságot tanúsít. Nem volt beugró szónok, a kérdést a felszólalás pusztá tényével már megsegítettnek vette, hanem egyéni varázsa, szónoki készsége mellé a komoly felkészülést is felsorakoztatta az ügy érdekében. Minden felszólalása a jó ügyet szolgáló ember komoly tanuságtétele volt. Ez a két tulajdonság: a kérdések megválogatása és a komoly felkészültség, határozottan megnyerő hatást vált ki a kései, érdektelen olvasóban s őszinte tisztelettel kell adoznunk ezért Jókainak.

De nemcsak történeti szempontokból lettünk tisztábban látók, hanem szépirodalmi érdeklődésünk is teljes mértékben kielégített.

Jókaihoz nagyon nehéz volna a szépet keresés ösztöne nélkül közeledni. A politikus Jókai esetében azok, akiknek nem volt idejük és alkalmuk régi országgyűlési naplók kötetiben elmerülni, eddig csak néhány kortársi megállapításra, jó vagy többnyire rosszindulatú megjegyzésre voltak utalva, amik aztán lassan közhely és megkövesedett vélemény gyanánt, szájról-szájra és tollról-tollra jártak. Ezek vagy rideg, ténybeli megállapítások, vagy ítélezések voltak a politikusról, pályájáról, szereléséről. Mi sem volt bennük olyan, ami a szépérzék érdeklődését felkelthette volna. Most egyszerre megajándékozottaknak érezzük magunkat, egy új, nagy, komoly magyar politikai szónokkal.

Nincs egyetlen széteső, lazán szerkesztett vagy zavaros eszmevezetésű beszéd a két kötetben. Mind kerek egész, frappáns és meggyőző. Nyelvezetét jólesően olvassuk, humora még ma is elevenen hat s pátoza ma is hatásos. Ezeket a beszédeket belső értékük miatt is ki kellett volna adni, még akkor is, ha nem szolgálnák oly annyira Jókai igazának ügyét. Nincs bennük gyűlölködés, komolyságuk meghatározó hatásuk — amelyről a naplókban olvashatunk — érthető lesz előttünk. El kell hinnünk, hogy e beszédek elmondója valóban tekintély tudott lenni a Házban s ünnepélyes alkalmakkor joggal élvezte kitüntető szónoki megbízatások formájában a Ház párttekintet nélküli osztatlan bizalmát.

Jókai parlamenti szereplése idejére, annak napi politikai eseményeire ma már kevesen emlékezhetnek s mégis a részletkérdések ismerése s a tárgyak idegensége mellett is érdekes, vonzó és egy pillanatig sem érdektelen olvasmány a két kötet 74 beszéde. (Az egyes beszédeket igen ügyesen helyezik be a kérdések parlamenti tárgyalásának sorába a Zeller Árpád képviselőházi főigazgató kommentárjából készített, a kötetek végén helyetfoglaló magyarázó jegyzetek.)

Könyvpiacunknak mindenképpen értékes gazdagodása tehát a két új Jókai-kötet: egyaránt nyeresége a politikai történetírásnak s a Jókai-kultusznak is. A második nemzetgyűlés, amely a kiadást elhatározta s a most feloszlott országgyűlés képviselőháza, amely azt fogantatította, nemcsak Jókai emléket szolgálta méltón, de önmagát is megtisztelte ennek a feladatnak kitűzésével és megvalósításával.

Nem mehetünk el megállás nélkül Takáts Sándor országgyűlési főlevéltárosnak, a kötetek sajtó alá rendezőjének személye mellett sem» A két kötet nemcsak Jókai centennáriumát szolgálja, de mindig emlékezetes állomása a kiadó történetíró munkásságának is, hisz szorgos és gazdag eredményű életének országszerte megemlékezett 70-ik évében rendezte azt sajtó alá. Lehetett-e kedvesebb feladata a komáromi születésű Takátsnak, mint hogy az őt őszintén ünnevelt olvasók ezreinek átadhassa a legnagyobb komáromi írónak, Jókainak újabb kincseit. A centennáris Jókai és a jubiláns Takáts találkozása érdekes és szerencsés véletlen. Jókai korának legnépszerűbb írója volt, Takátsról túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy ő a ma legnépszerűbb, legolvasottabb történetírója. Köteteit ott találjuk az olvasóközönség legszélesebb rétegeinek könyvespolcán. Komoly levéltári kutatások eredményét önti ő, a magyar toll kétségtelen művésze, élvezhető formába s közli azt így egy sokkal nagyobb olvasótáborral, mint amekkora a történelmi rész-eredmények közlésére különben fel szokott figyelni. Az ő szerepe kétségtelenül a legsikeresebb ma a történelmi érdeklődés fenntartásában és fejlesztésében, amellet, hogy évtizedes kutató munkájával történetünk századait megvilágította, s legbonyolultabb kérdéseinket, minő pl. a magyar gyalogság dicső és szomorú története, a magyar marhakereskedés és általában a hadi, gazdasági, művelődési élet sok kérdése, alapvető kötetekben megoldotta. De az ő történetírói működése nap-nap után újabb és újabb érdeklődőket nyer meg a magyar múlttól szóló vizsgálódások figyelemmel kísérésére. Amint a szép-irodalmi olvasótábort is maguk a szépírók nevelik maguknak, úgy a szakirodalmi tábor növekedése vagy fogyása is a szakírók vonzóhatásától függ. És itt semmi nem számít annyit, mint hogy rendelkezik-e a szakíró azzal az istenadta tehetséggel, hogy eredményeit — a komoly forma megőrzése mellett — érthetően is tudja-e közölni vagy sem. Az így író történetkutatóknak nem egyszer a lemondás áldozatát kell meghozniok, hogy érdekleltők legyenek, ahelyett, hogy egyszerűen, szárazon, egymás mellé állítva az adatokat, közölnék eredményeiket. Szerepük tehát korántsem a dolog könnyebbik végének keresése. Takáts Sándor büszke lehet életének eredményeit közlő, közkeveltségnek örvendő tudós köteteire. Jókai beszédei elé irt bevezető tanulmánya méltán sorakozik többi munkájához. Érdemei s köztük nem utolsó sorban a tárgy iránti lefokozatlan lelkesedés, ugyanazok mint eddigi munkáiban s mi olvasói csak azt szeretnők, ha minél tovább és minél több Takáts-cikket, tanulmányt, könyvet nyernénk ajándékul a munkakedvben még oly fiatal ősz tudóstól.

Bizonyára kedves dolog, hogy a szerencsés véletlen így összehozta a két komáromi litterátort, Jókait és Takátsot, a centennálót és a jubilánst.

ASZTALOS MIKLÓS

KÉT ROMAN REGÉNYÍRÓ

— REBREANU ÉS SADOVEANU —

ROMAN történelemből nem volna nehéz kihámozni azokat a tényezőket, amelyek a művelt Nyugat szellemi mozgalmaitól a fanarióta kor végéig (1821) csaknem teljesen elkülönített vajdaságokban az egyes irodalmi műfajok kibontakozásának útját állták. A Konstantinápoly Fanar nevű városrészéből származó gazdag görög kereskedők uralma, akik árverésszerűen vásárolták meg a szultántól Moldva és Havaselve trónját, a kultúra alig elképzelhető alacsony fokán tartotta a romániai alacsonyabb néposztályokat, amelyeknek kultúrája akkor csak Erdélyben, magyar uralom alatt fejlődhetett. Természetesnek találjuk, hogy a fanarióta elnyomás korában elsőnek a líra szólal meg a Vácárescu-család három költőtagjában¹ már a XVIII. sz. második felében, míg az epikai költészet csak a társadalmi viszonyok némi javulásával a múlt század derekán erősödik meg annyira, hogy legalább a történeti novellaírás terén maradandót alkosson (Costache Negruzzi). Amit a román regényirodalom Nicolae Filimon: Ciocoi vechi si noi (Régi és új parvenük, 1863) c. mindmáig olvasott művéig termelt,¹ irodalomtörténeti lomtárba való. Ezt a regényt, éppúgy mint Fáy Bélteky-házát, a belészótt korrajz teszi érdekessé, felelevenítvén az elhanyagolt fanarióta kor társadalmi viszonyait. A zsarnok és zsaroló vajdák sötét világa ezzel sírba is szállott, a regény tárgyköre folytonosan bővült s az előszeretettel ábrázolt fiilusi élet mellett Mihail Sadoveanu és Liviu Rebreanu alkotásaiban már a témáknak és milieuknek változatosabb skáláját találjuk. Ez a két író termékenységében is felülmúlja valamennyi elődjét. Sadoveanu — a legújabb román prózának Ionéi Teodoreanuval együtt hivatott művésze — jó ötven kötet megírásával sem tudta a román regényt a balzaci értelemben vett európai irodalmi nívóra emelni; oeuvre-jében kitűnő stílusban megírt elbeszélések sorakoznak fel, anélkül azonban, hogy kialakulna belőlük egy comédie humaine széles perspektívája. Ezzel szemben Rebreanu a méreteiben is impozáns formában megnyilatkozó, egy egész családot, társadalmi osztályt vagy nemzedéket fel-

¹ Néhány költeményük magyar fordításban is megjelent, I. Fekete Tivadar: Klasszikus Kert. Régi román költők antológiája. Cluj-Kolozsvár, 1930.

² A „docoi” szó a parasztság kíméletlen kihasználása által nagy vagyont gyűjtő újgazdagot jelenti. A porta a legtöbbet ígérőnek adta el a vajdaságot, a vajda pedig a birtokok bérloin igyekezett behajtani a vételárat, akik viszont a pjiatilekára emlékeztető lelketlenséggel robotoltatták parasztaikat. Kegyetlenségük dől tudvalevőleg sok jobbágy menekült az erdélyi földesurakhoz, akiknél emberibb bánásmódra számíthattak.

ölelő epikus tehetség ideálját sokkal inkább megközelíti. A Rougon-Macquart típusú társadalomfestő családregegyt Duiliu Zamfierescu *Istoria Comanefilor* (A Comanescu-család története) c. ciklusa és Teodoreanu Medeleni c. műve képviselik a román viszonyokból adódó szőkébb keretek között.

Az igazi román regény megteremtése mégis a háború utáni időre esik, amikor a világháborúból hirtelen területgyarapodással kikerülő ország tömegesen kínálta az új helyzet szülte problémákat, aminő például a román társadalomnak a világháború okozta megrázkódtatása (Cesar Petrescu: *Intunecare—Elsötétülés*), vagy Bukarest fellendülése az utóbbi esztendőkből (Calea Victoriei — A győzelem útja, Bukarest főútvonala). Petrescu a nálunk még mindig vajúdo városregénnyel ajándékozta meg a román irodalmat. Ez utóbbiakról alkalmilag még szólni fogunk, jelen sorainkban csak az erdélyi Rebreanu és a moldvai Sadoveanu néhány művének ismertetésére szorítkozunk.

A „Fádurea spánzura” (Az akasztottak erdeje) Rebreanunak talán legolvasottabb regénye (előttem az 1926-ban megjelent negyedik kiadás fekszik). Középpontjában az erdélyi román intelligencia háborús problémája áll, amely a világháborúban Románia szerződészegése miatt szembentalálta magát okiráltságbeli fajtestvéreivel. Az író már *Catastrofa* c. novelláskötetében foglalkozott ezzel a témával, de szükségesnek tartotta, hogy regény alakjában mélyrehatóbb elemzés tárgyává tegye. A világháborúnak az összeomlás előtti időkhöz terjedő szakaszát csak annyiban rajzolja, amennyiben ez módot nyújt a monarchia hadseregében harcoló nemzetiségi elemek rikító színekben ecsetelt testvérharcának feltárására.

A háborús milieu csak kulissza, mely előtt előre betanult szerepeket mondanak el célzatosan összeválogatott mártírok. Főhősének családfáját úgy állítja össze, hogy a románságnak múlt századbeli sérelmeire is kitérhessen. Így lesz Bologa hadnagy annak az erdélyi ügyvédnek a fia, akit az emlékezetes memorandum-perben Kolozsvárt ugyanakkor ítélték el, mikor ő a beszercei Parva faluban megszületett. Édesanyja Avram Janóinak, a hírhedt 1848-as parasztvezér egyik párthívének leszármazottja. Nagypjának alakja meg a XVIII. századi jobbáglázadás emlékét idézi fel: Gyulafehérvárt törték kerékbe, mert részt vett a Hóra-féle mozgalomban.

A nemzetiségek elnyomásának torz rajzában egyetlen élethű vonal egyenesedik elénk. Bologa állami ösztöndíjjal a pesti egyetemre kerül, ugyanakkor lakást és zsebpénzt is kap egy kollégiumban (Eötvös-kollégium!?). Azok közé a ma már elfogyásra ítélt magyar képzettségű románok közé tartozik, akikből Trianon után odaát nemcsak tanárok és igazgatók, hanem egyetemi professzorok és minisztériumi főtisztviselők lettek. Legtöbbet filozófiával foglalkozik, keresve a megoldást, mely fajszeretét magyar állampolgárságával egyeztetethné össze. Egy jegyzőbarátjának, aki szerint az állam iránt mindig teljesítenünk kell kötelességeinket, azt feleli, hogy nem a törvények, hanem a lelkiismeret szava a döntő. Tragikumát is ennek a két normának az összeütközése okozza. Mikor kitör a háború, akkor sem azért vonul be, hogy teljesítse a haza iránt kötelességét, hanem hogy délceg uniformi-

sában visszahódítsa menyasszonyát, aki egy magyar katonatisztet kedvelt meg. Az orosz fronton rangjánál fogva többször beválasztják a rögtönítélő bíróságba, amelynek tagjai az író intencióinak megfelelően túlnyomóan nemzetiségű származásúak (rutén, cseh, szász meg zsidó). Egy cseh szökevény kivégeztetése után annyira meghasonlik önmagával, hogy szavaiban a kisantant hangszerelést lehetetlen meg nem hallanunk. Tisztársá, a cseh nemzetiségű Klapka, ismételten foglalkozik a szökés gondolatával s Bologát azzal a hírrel igyekszik bűntársává tenni, hogy az olasz fronton viszont románokat végeztek ki amagyarok s hogy ezredüket nemsokára a román frontra fogják átvezényelni! Bologna azonban egyelőre még nem enged, jobbnak látja, hogy generálisa előtt feltárva lelki harcát, kérje az orosz vagy akár az olasz frontra való beosztását. Ezt azonban még egy orosz fényszórónak kitüntetéssel járó elpusztításával sem sikerül elérnie. Arany vitézség! érem... Sebesülés szökés közben... Szenvedések, kiújuló lelki vívódások a hadikórházban. Majd — mintha csak Bologna helyzetének visszasságát akarná fokozni Rebreanu — a román hadnagy elfordul a magyar tisztekkel kacérkodó jegyesétől és egy egyszerű magyar parasztleányban keres a pápa és cseh tisztársá nagy megütközésére méltó élettársat. Szabadságát arra használja fel, hogy Domsa ügyvéd leányának, akit hazaérkezésekor egy magyar honvédhadnagy társaságában talált, visszaadja a jegygyűrűt. A kárvallottak úgy próbálják kiköszörölni a csorbát, hogy Bologát megrágalmazzák. Azért lett volna hűtlen, mert menyasszonya magyarul üdvözölte és társalgott vele. Áskálódásuknak megvan az eredménye, időelőtt visszahívadják a frontra, ahol csakhamar beteljesedik végzete. Másodszor próbál átszökni a románokhoz, de éppen öneki nem sikerül, hogy mártírt lehessen faragni belőle. Rebreanu szándékosan Varga hadnaggyal fogatja el, akivel sohasem tudták egymást megérteni.

Nem tudjuk ellenőrizni, milyen mértékben egyezik a főhős alakja az író testvérével, akinek emlékezetére a könyv megíródott. Annyi bizonyos, hogy Bologna sorsának és jellemének rajzába túlsók szimbolikusnak szánt vonás keveredik ahhoz, hogy húsból-vérből való embernek érezzük, tiszta szimbólumnak viszont az itt-ott művésziesen ábrázolt egyéni lélek megnyilatkozásai miatt nem tarthatjuk. Életének legőszintébb hangon elmondott epizódja a magyar parasztleány iránt érzett s az egyszerű lelkek hű ragaszkodásával viszonzott szerelme. Kár, hogy ennek az idillikus tisztaságába is belenyúl a végzet ujjja, talán éppen az író kezétől vezetve. Bologna egy alkalommal ürügyet keres, hogy Ilonához visszamehessen s ekkor veszi magához azt a titkos haditérképet, amelyet elfogatásakor bűnjelként foglalnak le.

Craisorul (A kis király) c. regényében Rebreanu az 1784-es Hóralázadás történetét dolgozta fel. Művét Maniu Gyulának, a nemzeti parasztpárt vezetőjének s a volt miniszterelnöknek ajánlja, minden bizonnyal azért, mert benne a gyászos véget ért parasztvezér diadalmas moderm reinkamációját látja. Mottóul Szilágyi Ferencnek A Hóralázadás Erdélyben c. könyvéből idézi azt a részt, melyben a magyar történész Hóra idealizmusát és elvhűségét dicséri, megjegyezvén, hogy a zen-dülés sikerének érdekében nem mindig nyúlt kifogástalan eszközökhöz.

A regény alakjai történeti személyek, szerepüket azonban inkább az író elgondolása, mint a történet útmutatása szerint játsszák. Rebreanu képzeletét megtermékenyítették mindazok a legendák, amelyek a felvilágosult uralkodók és a jobbágyok közötti patriarchális viszonyból fakadtak s amelyekben a fiktív elemeknek se szeri, se száma. Ilyen elsősorban Hóra negyedik császári audienciájának leírása. A parasztvezér nem hiszi, hogy a magyar nemesek engedelmessé válnak az oláh jobbágyok felszabadítását elrendelő rendeletnek s II. József előtt megjegyzi, hogy emiatt lázadás fog kitörni. „Thut ihr das“, mondta erre a néphit szerint a császár s ugyanakkor állítólag elrendelte, hogy a jobbágyokat fegyverezzék fel a nemesek kiirtására. Úgy Hóra, mint vezérkara Kloska, Krisán és Ursu Uibaru mindvégig „cu voia și porunca împăratului“ (a császár akaratából és az ő megbízására) lázítják az erdélyi oláhságot. Ez a regény refrénje. A történeti igazság ezzel szemben az, hogy II. József 1784 januárjában „zur Probe“ elrendelte azoknak az oláh falvaknak az összeírását, amelyek önként jelentkeztek határőri szolgálatra, azt remélve, hogy a jobbágyi terhek-től könnyűszerrel megszabadulnak. Az erdélyi oláhság vezetői annál is inkább hajlandók voltak a császár Összeírási rendeletének a félremagyarázására, mert József látogatásainak alkalmával meggyőződtek arról, hogy az uralkodó a magyar nemességgel szemben szívesen támogatja érdekeiket.

A nép képzeletéből meríti Rebreanu a lepecsételt császári parancs meséjét is. A román író előadásában ez az okmány képezi a jobbágymozgalom törvényes alapját, jöllehet II. József maga cáfolta meg hitelességét.¹ Hórának féltve őrzött kincse ez a parancs, melyet senki-nek sem hajlandó megmutatni s mikor a fejére kitűzött császári vérdíj után sóvárgó fajtársai elfogják, egy óvatlan pillanatban a tűzbe dobja. Tettét a következőképpen okolja meg: „Titokban kaptam a császártól s mindhalálig titokban kell maradnia. Ha ugyanis sikerült volna a tervem, felesleges lett volna mutogatnom, most pedig, hogy kudarcot vallottam, maga a császár is csak azt mondaná, hogy én koholtam a magam ámitására!“ Ehhez nem kell bővebb kommentár.

Rebreanu munkája tehát korántsem ragaszkodik a történeti hűség elvéhez, inkább csak foglalatok azoknak a nem ritkán semilyen történeti magot sem tartalmazó mende-mondáknak, amelyek a Hóra-világgal kapcsolatban forgalomban voltak. Hóra és társainak alakját a mondák színes szemüvegén keresztül nézi, úgyszintén II. József és az oláh jobbágyok viszonyát s csak a lázadás kitörésének és lefolyásának részletezésében ragaszkodik a tényekhez. A nemesi uralom elleni túlfűtött kifakadások bő tápot nyújtanak a magyargyűlöletnek egészen a befejező jelenetig, amikor Kloska hosszadalmas kivégzése után Hóra lép a kőpadra s a császári tiszt kegyelemből rövidesen véget vett szenvedéseinek. Egy magyar hivatalnok tiltakozik az enyhítés ellen, mire azt a nézők tömegének helyeslése közben letartóztatják. Különbözik mindenki mélyen megindulva távozik a veszítő-

¹ L. bővebben Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. 46.

helyről, beleértve a keréketörést végrehajtó császári megbízottakat is. Az egyetlen rokonszenves színben feltüntetett magyar alak Enyedi jegyző, aki Hérának a császárhoz intézett folyamodványait fogalmazza meg.

Rebreanu főműve, amelyben realiztikus tehetsége a maga teljességében jut érvényre, Ion c. kétkötetes parasztrehány. Hőse egy stendhali akaraterevel megáldott ösztönember, aki minden emberi érzéséből kivetkőzve egyedül földéhségének csillapítására gondol. Mintha benne halmozódott volna fel mindaz a sóvárgás, amely az elnyomott, jobbgáyi sorban tengődő parasztságot a regátban még századunk elején véres lázadásra bírta s amelyet a világháború utáni földreform Erdélyben nem szociális, hanem nemzeti alapon próbált a magyar nagy- és kisbirtok rovására csillapítani. Ion egy bohém falusi klarinétosnak a fia, aki minden vagyonát elitta, úgyhogy fiának egy talpalatnyi földet sem hagyott örökül. A fiú hamar megúnja a béresi sort s élete céljául tűzi ki, hogy a sorstól minél több földet verekedjen ki. Elfőjtja szenvedélyét a szegény Florica iránt s kénytelen-kelletlen feleségül veszi a jómódú Annát. Anna apja Georgének, a gazdag parasztrehánynek szánta ugyan leányát, de a fúrfangos Ion keresztülhúzza számításait. Visszaélve Anna szerelmével, éjszaka belopózik hozzá s az alkoholos mámorában fel-felriadó apa mellett ejti meg a karjaiba omló leányt. Emiatt összeverekszik leendő apósával s Georgét is félholtra veri. Az öreg Vaseli tehetetlen dühvel adja hozzá lányát, hogy unokájának törvényes apja lehessen. Házait és földjeit az esküvő után sem hajlandó Ion nevére íratni, ami újabb összetűzések, verekedések forrása. A földért dúló csaták ártatlan áldozata Anna. Mikor férje megbízásából próbálja apját egységre bírni, ez kikorbácsolja házából, odahaza pedig Ion veri el a terhes asszonyt. Gyermekeinek megszületésekor nem az apai öröm uralkodik a földsóvár paraszt szívében, hanem a diadalérzet, hogy most már egy újabb támpontot nyert igényeinek érvényesítésére. Ügyvédhez fordul, mire Vasile, attól tartva, hogy a perköltségek felemésztik vagyonát, átengedi vejének földjei legnagyobb részét. Ion nem nyugszik, neki mind kell... Anna közben egészen kiábrándul férjéből, aki már esküvőjükön botránnyosan mellőzte őt Florica kedvéért és rájön, hogy Ion nem őt, hanem földjét szereti. Gyengédség helyett csak durva ütlegekben van része, a sok megalázás a halálba kergeti... özvegye nem bántja a férjet, hisz ott van még a gyermek, a birtok záloga. Elmegy, hogy kitöltse börtönbüntetését, amelyet azért kapott, mert szomszédja földjéből kiszántott néhány barázdát s utána még el is verte a kárvallottat. Visszatérve, betegen találja gyermekét, aki minden ráolvasás ellenére hamarosan meghal. Ion megrendül, fél, hogy felesége és fia elvesztésével Vasile vissza fogja követelni földjeit smegint szegényen marad. Kijárogat a határba, ahol rajongó szeretettel szemléli a fekete barázdákat és térdre borulva csókolja a rögöket... Ez a vallása finomult földimádat emeli Zola szívtelen hősei fölé, anélkül azonban, hogy elérmé Reymont bonyolultabb lelki struktúrájú alakjainak tökéletességét. Így semmi köze sincs ahhoz a magyarellenes agitációhoz, amelyet a naplopó fűzfapoéta, Titu, a képviselőségről

ábrázoló ügyvéd, Grófsor és a kicsinyes intrikákkal bíbelődő pópa, Belciug, fejtenek ki, szidva a renegátokat, akik között Rebreanu a budapesti egyetem volt román tanárát Ciocant is megcsipkedi. Az egyedüllét újult erővel sodorja vissza Floricához, aki közben felesége lett régi imádójának. George távollétében gyakran fordul meg nála. Egy éjszaka részeg fővel zörget az asszony ablakán, mire a már régebben gyanakvó férj kirohan s kapójával veri agyon...

A parasztdrámának színhelye egy szamosparti kis román falu, amelynek úgyszólván minden lakosával megismerkedünk. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Rebreanunak sikerült e művével az erdélyi román falutársadalom eposzát megalkotnia s csak sajnálni lehet, hogy szubjektív és gyakran magyarellenes szempontok belekeverésével megbontja a szigorúan tárgyilagos ábrázolás menetét. Különösen a magyar közigazgatás szerepének beállításában téved időről-időre az irányregény mellékvágányára és a szereplő magyar közigazgatási tisztviselőket rendesen gyűlöletes színben festi. Néha azonban ilyenkor is megtalálja a kivezető utat: az Erdélyből elkíváncozó Titu az ókirályságban keres elhelyezkedést, ahonnan csalódott hangon ír vissza szüleinek; egy másik jelenetében a falusi magyar közigazgatás képviselője barátságosan megengedi a románoknak az erdélyi oláh himnusz éneklését.

E történeti és falusi milieuben mozgó regények mellett egészen új típust képvisel Rebreanunak Ciuleandra (egy argesi paraszttánc) című műve, melyet sajátos jellege miatt leíró lélektani tanulmánynak nevezhetnénk. Nyomát sem találjuk annak a lépésről-lépésre haladó analitikus eljárásnak, amely Bologna hadnagy lelkiharcának minden szakaszába belevilágít, ehelyett ok és okozati összefüggés nélküli lélekrajtot kapunk, amelynek egyes mozzanatait az egymásutániságon kívül semmi sem tartja össze. Ezt a módszert a főhősnek, Puiu Faranganak átöröklésből származó bomlott idegélete teszi elfogadhatóvá, ha nem is indokoltta. Puiu öntudata alatt veleszületett bűnözési hajlam lappang és ennek áldozatául esik felesége, Madeleine. Édesapja, a volt miniszter, nem tudja elviselni annak a gondolatát, hogy a fia közönséges gyilkos s ezért a megértő rendőrprefektus segítségével szanatóriumba küldeti a beszámíthatatlanság bizonyítása végett. Puiu a magányos cellában kusza visszaemlékezések és kényszerképzetek martaiéivá lesz. Érzi, hogy másképp nem cselekedhetett volna, arra a kérdésre azonban, hogy miért ölte meg a feleségét, orvosának sehogy sem tud megfelelni. Újra meg újra átéli azokat az eseményeket, amelyeknek során megismerte Madeleinét. Édesapjával együtt nézték a várzari parasztnok tüzes ciuleandráját s ő apja buzdítására örömmel elegyedett a duhaj táncolok közé. A végzet a tizennégyéves Madalinát sodorta útjába, akit minden ellenkezése dacára alkudoztak el édesanyjától, hogy külföldi nevelőintézetekben előkelő dámát faragjanak belőle... Az öreg Faranga sűrűn ellátogat a szanatóriumba. Biztatja szerencsétlen fiát, a megfigyelő orvos jóindulatát pedig félre nem érthető módon iparkodik megnyerni. A paraszti sorból felemelkedett orvos, Ursu, megközelíthetetlen marad s így az aggódó apa elhatározza, hogy Puiut más intézetbe helyezteti át, mert az osztálygyűléssel gyanúsított orvos kezei között nem tudja biztonságban. Tervét azonban nem

hajthatja végre, mert fia végzete hamarabb beteljesedik. Puiu nem tud megszabadulni a ciuleandra emlékének lidércétől, kétségbeesetten keresi az elfelejtett melódiát. Ápolóját is faggatni kezdi s megtudja tőle, hogy Ursu ugyanabból a faluból való, ahonnan Madalina. Magától az orvostól még többet tud meg. Ursu is szerette Madalínát és diplomája megszerzése után feleségül akarta venni. A végzetes napon ő is a táncosok között volt s tehetetlen dühhel nézte szerelmének elhurcolását ... Puiu megdöbbenve áll riválisa előtt, aki azonban továbbra is csak páciensét látja benne. Feldúlt lelkiállapotban követeli az orvostól, hogy épelméjűségét igazolja, mert bűnhődni akar tettéért. Ursu csillapítani próbálja a már-már dühöngő beteget, aki reáront s fojtogatni kezdi. Amikor az öreg Faranga megjelenik, hogy fiát elvitesse, csak egy füttyörésző bolondot talál helyette, aki végkimerültségig toporzékolva járja ciuleandrának képzelt táncát...

A föld népének mesteri ábrázolása után (Ion) Rebreanu ezúttal realiztikus tehetségének meg nem felelő ingatag talajra lépett, amit jellemző erejének szokatlan csökkenése is félreismerhetetlenül elárul. A hol románul, hol franciául sopánkodó nagynéni mellett szerény szerepkör jutott Faranganak is, aki a gyilkosság után még annyit sem kérdez a fiától, hogy miért követte el tettét. Feltéve, hogy Puiut ép idegzetűnek tartja, ez érthetetlennek tetszik, ha pedig tisztában van beszámíthatatlanságával, úgy magyarázatlanul marad az a buzgalma, amellyel az orvosi szaktevényt próbálja befolyásolni. Helyesen jegyezte meg Lovinescu, a legjobb román kritikusok egyike, hogy a regénynek csak két élethű alakja van, Puiu ápolója és Madalina édesanyja, aki leánya meggyilkolását zsarolásra próbálja felhasználni. Madeleine sorsa nagyon hasonlít Virginie sorsához. Kiragadják a falu idillikus csendjéből, hogy átültsék a város egészségtelen talajába. Az élő Madeleinet közvetlenül nincs alkalmunk megismerni, már a regény legelején megfojtja őt a férje. A sámánatorista¹ írók kedvenc témája, az előkelő családból származó ifjú szerelme a parasztleányhoz, már nem nevezhető programmszerűnek, inkább csak alapot szolgáltat az író lélektani kísérletéhez.

Amíg a Ciuleandra a francia irodalom közelségét árulja el, addig Sadoveanu Baltagul (A balta) című regényében az orosz regények miszticizmusa és komor hangulata ömlik el. A Kárpátok moldvai lejtőin elszórt falvak népével ismerkedünk meg benne egy megrázó parasztragédia keretében. Nichifor Lipan a domai vásárra hajtja juhait, ahonnan azonban nem tér vissza. Felesége Vitoria rosszat sejt és tanácsért fordul a paphoz meg a javasasszonyhoz, akik eredménytelenül vigasztalják. A kolostori templomban buzgón fohászkodik Szent Annához, fogadalmat tesz neki s fiával télvíz idején elindul elveszett férje felkutatására. Egy kalugyer tanácsára immel-ámmal elmegy ugyan a prefektúrára, hogy férje eltűnését bejelentse, de komoly segítséget a világi hatóságoktól nem vár. Mély meggyőződéssel hiszi, hogy férje meggyilkolása esetén a bűnös nem kerülheti el vég-

¹ A samantorismus az a román irodalmi irány, amelynek középpontjában a parasztság áll s amely a század első évtizedében érte el legnagyobb virágzását.

zetét s hogy a tettes felkutatására egyedül ő hivatott. Fanatizmusa csodálatosan éles logikát fejleszt benne, az itt-ott felbukkanó nyomokból sikerül mind szűkebbre határolnia a vidéket, ahol a bűnténynek be kellett következnie. Egy véletlen folytán megtalálja Luput, férje kísérő kutyáját, az állat hóolvadás után elvezeti egy szakadékba, ahol megtalálja urának csontjait. A temetési szertartást nagy gonddal rendezi meg, csak azon akad fenn, hogy a rendőrség tisztviselői a helyszíni szemle alkalmából még csak keresztet sem vetnek, mikor a fejszecsapás nyomait vizsgálják a halott koponyáján. Mikor elérkezik a halotti tor napja, Vitoria gyanúja már határozott testet ölt. Két hirtelen meggazdagodott paraszt köré fonja a hurkot és asszonyi ravaszsággal még feleségeiktől is sikerül megtudnia olyan dolgokat, amelyek gyanújában megerősítik. Atoron Bogza és Cupii mellé ül s azonnal a gyilkosságra tereli a beszéd fonalát. Ezután drámai gyorsasággal peregnek le a befejező jelenetek. Vitoria kíváncsiságot színelve elkéri a kínosan feszengő Bogzától a fejszét, amely férje életét kioltotta s fiának nyújtja. A jelenlévők közül legjobban a prefektus csodálkozik, mikor az asszony elmondja a gyilkosság pontosan rekonstruált lefolyását s Bogza fejére olvassa a vádat. A sok bor, amelyet Vitoria a tettesbe diktált, szintén hozzájárul ahhoz, hogy a sarokba szorított ember elveszítse hidegvérét, öklével veri széjjel az elébe állókat s egyenesen a kis Gheorghitának ront, aki azonban résen van s a dühtől tájékozódva Bogzát fejbe sújtja. Lupu eltépi láncát s vad ugatással veszi ki részét a bosszú művéből. A halálosan megsebzett Bogza töredelmes vallomást tesz, úgyszintén Cutui, akit a zsandárok vezetnek el. Vitoria befejezte küldetését, a két gonosztevőt a prefektus gondjaira bízva s fiával együtt haza indul...

A moldvai elbeszélő ötvenéves korában írta meg ezt a regényét, amely tökéletes meseszövése, Alexandri tájképeire emlékeztető leírásai és az életből merített alakjai révén méltó jubileumi ajándék annak a nagy olvasótábornak, amely Sadoveanunak lehetővé teszi, hogy gondtalanul megélhessen irodalmi munkásságából. Elég Eminescu küzdelmes életére gondolnunk, hogy számot vethessünk azzal a nagy átalakulással, amely a háború utáni Romániában az irodalmi műveltség vágyát a társadalomnak egyre szélesebb rétegeiben kezdi ébresztgetni, módot nyújtva arra, hogy lassanként megszülethessen a munkásságából megélni tudó írónak a típusa.

TREML LAJOS

A KÉPVISELŐVÁLASZTÁS

— EGY KIS STATISZTIKA —

AZOKAT a statisztikai adatokat, amelyekre cikkem támaszkodik, a belügyminisztérium közjogi osztálya bocsátotta rendelkezésemre. A számok az alapválasztás adatai; ezekben legjobban tükröződik vissza a pártok aránya, a szavazók állásfoglalása, mert a pótválasztás eredménye már a lemaradott jelölték választóinak ide vagy oda csatlakozásából keletkezik, ami meghamisítja az ország valódi hangulatát. Maguk a számok feltétlenül helyesek egy-két — telefonon leadott — szám kivételével, amely csak hajszálnyira térhet el a valóságtól és a végeredményen semmit sem változtat. De kötelességemnek tartom ezt kiemelni, már csak azért is, mert a közjogi osztály nagyon lelkiismeretes és értékes munkát végzett, vállalja a felelősséget ez adatok helyességéért, természetesen *salvo errore*, a hajszálnyi eltérésekért kevésbé fontos adatoknál.

1905—1926—1931. A statisztikai táblázatok a mostani választás adatait az 1926. évi választás eredményének számaival állítják szembe. Ez a szembeállítás a legmegfelelőbb módszer arra, hogy lássuk: öt év alatt hogyan változott meg és öt év elteltével mely irányba tért az ország közvéleménye, mennyire maradt hű a nép önmagához, mennyire lett zsákmánya mondvascínált hangulatoknak és felkorbácsolt szenvedelmeknek. De túl e dkk hivatalos adatokon alapuló, objektív megállapításain, érdemes volna tinó pillantást vetni az 1905. évi választásra, az általa felszínre vetett néphangulatra és a könnyen félrevezethető tömegek gyors pálfordulására. Ugyanezek a szimptomák jelentkeztek most is. A különbség csak az, hogy akkor egy régi, történelmi párt: a 48-as és függetlenségi párt a nemzet kiváló fiainak kezében tartott zászló alá sorakoztatta a többséget, szemben Tisza Istvánnal, aki gigászi küzdelmet folytatott egy az ellenzék minden árnyalata által elismert tiszta választás során hirdetett igazságai hősi védelmében. A nemzet nem értette meg Tisza Istvánt; óriási többséggel, majd 1906-ban úgyszólván egyhangúlag az egyesült ellenzék zászlaját juttatta diadalra, hogy azután egy nagy történelmi csalódás iskoláján át józanságában, kritikájában megedződve kerüljön ki a nép abból a politikai tévelygésből, amelynek zátonyain keresztül ismeretlen örvények felé vezették az akkori vezérek, bizonyára jóhiszeműséggel, a nemzetet. A most lezajlott választáson — mutatis mutandis — a konszolidáció hivatott vezére egy konstruktív politika gyakorlatban kipróbált programjával állott szemben — mivel?

A saját programjával, amelyet ugyancsak zászlajára irt egy hamarjában összetákolt új polgári ellenzék, a legkülönbözőbb elemekből, a legellentéesebb irányzathoz összeverődött új párt, amely — lucus a non lucendo — a parlamentben ezerholdasok által képviselve a „független kisgazdapárt” névre lett keresztelve.

A választás. 1905 óta ilyen szenvedélyes választás nem volt az országban. A világválság idecsapódó hullámai felborzolták az egyszerű lelkeket. Az elégedetlenség sokféle tömörült. Az izgatok rajta voltak azon, hogy minden intézményt diszkreditáljanak. Így elsősorban a választási eljárással összefüggő intézményeket. Az ajánlási rendszert a hamis aláírások iparszerű gyártásával. A választási biztos intézményét a bírói tekintély meghurcolásával. Magát az agitációt kompromittálták az izgatások legtarkább fajtáival. A felekezeti izgatást is megpróbálták az országban. Ha vegyes felekezeti volt a kerület, a katolikus részében azzal izgattak, hogy a hivatalos jelölt református, — a reformátusok között azzal, hogy a jelölt választás után áttér a katolikus hitre. Az Apponyinak megajánlott nemzeti elismerés jó volt arra, hogy a régi képviselők ellen elterjesszék a gyanút, hogy 25 éves jubileumára mindegyikük örökös nyugdíjat kap.

Egészen ismeretlen egyének — nem kisbirtokosok, hanem nincstelen gazdalegények—léptek fel tömegesen az országban, programbeszédet alig mondtak, amit mondtak, azt pár perc alatt felolvasták vagy eldarálták, azután elvonultak a hadszíntérről és a láthatatlanság fantasztikusan vonzó és ködös köpenyébe burkolódtak és hallgattak, hogy ékesszólóknak gondolják őket.

És még azt sem mondhatom, hogy nem kellett beszélniük, hiszen ott volt a program, beszélt az Ő helyettük! Mert még programjuk sem volt!

Ahol a hivatalos jelölt nem ígért erkölcsi megújodást vagy csatlakozást alkalom adtán bármelyik ellenzéki csoporthoz, ott többnyire irgalmatlanul megbukott, hacsak — egyhangúlag meg nem választották. Valamikor nagy tisztesség volt az egyhangúság, a Deák Ferencnek, Apponyi Alberteknek kijáró tisztesség, ma az ajánlási rendszer tökéletlenségénél fogva már nem olyan nagy tisztesség az egyhangúság. Nem köteles az ajánló arra szavazni, akinek ívét aláírta. Aláírásának hitelességét senki sem vizsgálja. Nincs idő rá. Titkosan választó kerületben az ajánlási eljárás félig nyíltá teszi e rendszert. Viszont nyílt kerületekben sokszor az ajánlás is titkos még azelőtt is, aki az ívet állítólag aláírta. így bonyolódik össze e két rendszer, — titkos és nem titkos — hangosan kiáltva az ajánlási intézmény sürgős reformja után. Gondoljunk csak a Budapest déli kerületében történetekre!

A kormány és a hatóságok dicséretére konstatálnunk kell, hogy a választás maga a legnagyobb rendben folyt le; sehol semmiféle csendőri erőszakoskodásnak nyoma sem mutatkozott, amit az ellenzék egy-egy tagja által idehívott külföldi újságírók is konstatáltak.

A választás eredménye. Az első táblázat, e lapon, feltünteti a képviselők pártállását, az egyhangúlag megválasztottak számát és megoszlását a pártok között. Ki kell emelnem, hogy papképviselek megcsökkent létszámában jelennek meg az új Házban. A lelképásztorok a hívők szolgálatában cura pastoralist végeznek. Akiknek állásuk nem összeférhetetlen in spiritualibus sem, csak azok jutottak be. Mindenestre művelt és tanult elemekkel gazdagabb általuk a parlament.

MEGVÁLASZTOTT KÉPVISELŐK SZÁMA PÁRTÁLLÁSUK SZERINT

	1926-ban	1931-ben
Egységes párt	172	158
Keresztény gazdasági párt	35	36
Független kisgazda párt	—	10
Szociáldemokrata párt	14	14
Pártonkívvüliek	15	15
Szabadelvű és demokrata párt	9	7
Nemzeti demokrata párt	—	2
Nemzeti radikális (Zsilinszky Endre) párt	—	1
Keresztény ellenzéki (Friedrich) párt ...	—	2

EGYHANGÚ VÁLASZTÁS UTJÁN BEJUTOTT

	1931-ben
Egységspárti	55
Keresztény gazdasági párti	9
Pártonkívvüli	4
Összesen.....	68

szemben az 1926. évvel, amikor 77 egyhangú választás volt.

A legitimisták csoportja megnövekedett Apponyi György gróf, Eszterházy Móric gróf és Pallavicini György ögróf személyével.

A tisztviselőképviselők száma lényegesen leapadt.

71 új képviselő van, akiknek tekintélyes többsége egységspárti. A parlament független elemei szaporodtak. A szellemi színvonal — legalább látszatra — emelkedett. A professzori kar és az írói világ kiváló reprezentánsai foglalnak helyet az új parlamentben. Maga az egységes párt konzervatív irányba tolódott el. A forradalom és ellenforradalom szélsőséges elemei kimaradtak, de ezek már a múlt ciklus munkájából sem vették ki kellőképpen részüket és távollétükkel tündökölték majdnem az egész ciklus folyamán. A szociáldemokraták közt úgynevezett volt emigránsok is felbukkantak, akik most már — ne panaszkodjanak tovább! — a törvényhozó munkában is résztvehetnek. A szabadság klasszikus hazájában: Párizsban, ez nem volt így, — ilyen rövid idő múltán haza sem engedték őket!

A szocialistapárt kissé radikális elemekkel van képviselve. Qui vivra verra. Majd elválík. Azok, akik közülük eddig is túlzók voltak, megmaradtak képviselőknek. Hiszen nem személy szerint választotta a nép őket, nyílt szavazásos kerületben egyben sem győzhettek. Akiket megválasztottak, azokat a pártközpont írta reá a listákra.

A mágnásképviselek száma 19-ről 28-ra emelkedett.

Úgynevezett csizmás kisgazdát csak 8-at választott — hallatlanul

erős harc árán — az ország és ebből kettő Gaal Gaston-párti. „Benn a bárány, künn a farkas“-játék folyt a kiszagdák között; az ellen az egypár megmaradt ártatlan kiszagdabárány ellen ment a játék egyes künnlevő kiszagdafarkasok részéről, akik tehetségüknél fogva bizonyára hivatottak arra, hogy szerepet vállaljanak az ország ügyeinek intézésében.

Feltűnően érdekes az a tény, hogy Gaal Gaston a közel száz jelöltjével végigharcolt választásból mindössze három képviselőnyereségre tett szert; mert hiszen a régi parlament tagjai közül részint hívei voltak, részint a választás küszöbén léptek be vagy léptek vissza pártjába először: ő maga, azután Farkas Tibor, Forster Elek, Horváth Mihály, Kun Béla, Mojzes János és Reischl Richárd. Mindössze: 7!

És most, a választás után csak tízen vannak! Három szaporulat! Valóban: „Tant de bruit pour ime omelette!“

A szavazatok analízise. A választás iránt — amint a második tabella mutatja e szám mellékletében — emelkedett az érdeklődés országszerte. 1926-ban a választók 78'43%-a, most pedig 80'47%-a szavazott le a nyílt kerületekben, — míg a titkosokban 71.71, illetve 75.57%-a, mert általában mindenütt, ahol nem volt egyhangú választás, nagy volt a küzdelem, — a szavazók ezreit gyűjtötte egy-egy jelölt zászlaja alá, a legtöbb győzelem úgyszólván hajszálon múlt.

A nyíltan leszavazottak száma 1,059.048; a titkosan leszavazottaké 442.912.

Az egyhangúlag megválasztott képviselőkre az összes leszavazott választók — 1,501.960 — több mint egyharmada esett: 646.335!

A pártonkívüliek számaránya 1926-ban 77.404 szavazatot mutat fel, a leadott szavazatok 974%-át képviselvén, 1931-ben 111.418 szavazatot, io' 52-re megnövekedett százalékszámmal.

A két kormánypárt szavazói 1931-ben 107.690-nel többen voltak, mint 1926-ban.

A titkos kerületek. Feltűnő a titkos kerületekben az egységes párt hatalmas előretörése. Különösen ki kell itt emelnünk a főváros budai kerületének választási eredményét. Fényes bizonyíték ez arra, hogy mesék világába valók azok a vádak, amelyek a közigazgatási terrornak súlyt tulajdonítanak. Hiszen itt — világos! — nem fejthető ki semmilyen terror sem. Hiszen nyílt kerületekben sem terrorizálhatók a megmozdított, hatalmas tömegek; sokkal érettebbek már ezek annál! A bátor magyar tömegek sokkal inkább a lelki hatás, mint amennyire a fizikai erőszak áldozatai voltak a múltban is! Amire már Tisza István is rámutatott, amikor az izgatás veszélyes voltát a magyar kerületekben különösen kiemelte az általános titkos választójogról írt cikksorozatában. Azután meg: meg nem érdemelt lekicsinylése az ilyen vád a közigazgatási funkcionáriusoknak: úgy odaállítani őket, mintha akaratonkívüli bábjai volnának egy állításuk szerint diktatúrát gyakorló abszolút kormányrendszerek. Gondoljunk csak itt is az 1905-i Tisza-féle választásra és összehasonlításra, elmélkedésre lesz itt is okunk és alkalmunk elegendő. Az 1905-i választás eseményeiből

levonhatjuk a tanulságot, hogy a közigazgatási apparátus meggyőződése ellenére egyetlenegy törvényes lépésre sem hajlandó. Törvénytelenre még kevésbé!

Az egységes párt előretörése feltűnő Budapesten még százalékos arányszámokban is kifejezve.

Lássuk a harmadik tabellát a mellékleten: Legnagyobb a szavazók részvételi aránya a budai kerületben: 73'06%; ennél csak Pestkörményké nagyobb: 76.35.

Budán az egységes párt százalékos arányszáma 1926-ról 1931-re 20'93-ról 28.18-ra emelkedett; a déli kerületben pedig 19.49-ről 25.59-re.

Az egységes párt 1926-ban a nyíltan leszavazott választók 64.47%-át, — 1931-ben 52.85 %-át kapta meg — a titkos kerületekben 1926-ban 25.05, 1931-ben pedig 27.17%-át.

A keresztény gazdasági párt 1926-ban 11.70, 1931-ben 12.07%-át nyerte a nyílt kerületek szavazóinak, — a titkosokban viszont leolvadt százalékos arányszámuk: 20'24%-ról 16'40%-ra.

Fest körménykén apadt az egységes párt szavazóinak száma; itt viszont a keresztény gazdasági párt százaléka emelkedett 12'81-ről 15.25-re. Ez a százalékos arányszám csökkenést mutat a keresztény gazdasági párt kárára mind a három budapesti kerületben: 45'40-ről 28.60-ra a budai, 15.99»ről 13.94-re az északi és 30.55-ről 27.71-re a déli kerületben.

237.035 ²² összes budapesti és 75.530 a pestkörményki leszavazott választók száma.

Feltűnő a szabadelvű és demokratapárt százalékos számarányának a budapesti északi kerületben 35.92-ről 16.35-re, Pestkörménykén 16.68-ről 14.20%-ra való leszállása.

A szociáldemokrata arányszám csak a déli kerületben emelkedett: 27.25%-ról 30.62%-ra; Pest körménykén süllyedt 1926-tól 1931-ig 36.07%-ról, 34.50%-ra.

Északon megjelenik egy új párt új verettel és régi elnevezéssel: a nemzeti demokrata vagy Vázsonyi-párt 114.258 szavazatot kap, 16.39%-át az ott leszavazottaknak és beküldi képviselőnek Gál Jenőt és Vázsonyi Jánost.

Ami az egyéb titkosan választó városokat illeti, mindenütt növekedett a szocialisták arányszáma Szeged kivételével, ahol a leszavazottak száma 1926-ban 74.55, most pedig 81.22%-a volt a választóknak; itt a szocialista szavazók százaléka 25.44-ről 23.65%-ra csökkent.

A szociáldemokratáknak ártott, hogy sok helyen magába olvasztotta őket a független kisgazdapárt, de ártott ez az országnak is, mert ezután a szociáldemokraták kerületenként a független kisgazdapárt zászlaja alatt is szabadon fognak szervezkedhetni.

A titkosan választó városokban csak Győrben választottak keresztény gazdasági párti képviselőt Emszt Sándor személyében 6929 szavazattal.

Miskolcon 1926-ban a fajvédő-jelölt 6741 szavazattal, most Eckhardt Tibor Gaal Gaston-párti 5319 szavazattal győzött.

Említésre méltó Hegyemei-Kiss Pál külön pártalakítása Debrecenben, ahol 7315 szavazatra tett szert: a leadott szavazatok 29.11%-ára.

A szociáldemokraták. A szociáldemokratapárt előretörése a leszavazott választók százalékát figyelembevéve a következő vármegyékben és városokban volt megállapítható: Baranya, Békés, Hajdú, Győr-Moson-Pozsony, Somogy, Sopron és Veszprém megyékben — valamint Sopron, Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Miskolc és Pécs városában, — továbbá: Budapest északi és déli kerületében. Ezzel szemben e százalékos arányszám csökkent Komárom-Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Tolna és Vas megyékben, valamint Székesfehérvár és Szeged városokban, Budapest budai kerületében és a budapestkönyvéki választókerületben.

A nyílt kerületekben előhaladtak a szociáldemokraták, ha nem is érték el eredményt, amennyiben százalékos arányszámuk 2-ről 3'23-ra emelkedett; a titkos kerületekben az arányszámuk emelkedése csekély, 29'20-ról mindössze 29'69-[^] emelkedett ez; viszont itt 14 rendbeli győzelmet könyvelhetnek el; képviselők száma maradt a régi.

Békéscsabán és Szarvason a szociáldemokraták szavazatainak kétszeresét kapta az egységspárt jelöltje és mind a két helyen 4—4 ezerrel többet kapott, mint a szociáldemokrata jelölt. Hódmezővásárhelyen az egységspárti jelölt második helyről elsőre lépett elő és a szocialisták szavazatának egynegyed részével több szavazatot kapott, mint szociáldemokrata ellenjelöltje.

Választók és képviselők számaránya. Annál az objektivitásnál fogva, amellyel e revue szellemének tartozom, kötelességemnek ítélem megállapítani, hogy a leadott szavazatok százalékos arányszáma szerint, eltekintve a kerületi beosztástól, az egységes párt 158 mandátum helyett m-et kapna, a keresztény gazdasági párt 36 helyett 33, a szabadelvű és demokratapárt 7 helyett 8, a szociáldemokraták 14 helyett 27 és a Gaal Gaston-párt 10 helyett 28-at.

Ki kell emelnem, hogy már Spinoza megmondotta, hogy sehol sem áll annyira távol az elmélet a gyakorlattól, mint éppen a politikában. Egy olyan országos jelentőségű tömegmozgalom, mint amilyen a választás, — de különösen amilyen a most lezajlott választás volt! — nemcsak aritmetikai probléma. Egy ilyen választás hosszú időre a nemzet sorsát dönti el.

Ki kell emelnem azt is, hogy a két kormánytámogató pártnak a leadott szavazatok számaránya szerint is nagy többsége van, hiszen így is 144 képviselő ülne táborukban, ami a normális kormánypárti és ellenzéki számarálynak felel meg még a régi Angliában is, amely két váltakozó pártjával a labour-párt győzelméig a parlamenti váltógazdaság klasszikus hazája volt! Mert hiszen ha a pártonkívülieket mind az ellenzékhez adjuk, ami diametrális ellentétben állana a valósággal, — ezek tetemes részének is Bethlen a vezére — még akkor is csak mindössze 101 tagból álló ellenzéki táborról lehetne szó, amely tekintélyes faktor ugyan a politika irányításában, de nagyjában megfelel a normális parlamenti viszonyoknak.

Az előadottak alapján örömmel konstátálom, hogy a parlament mai összetételében hivatottnak mutatkozik arra, hogy Magyarország nagy jövője érdekében nagy feladatokat teljesítsen.

A kormánypárt fajsúlyában megnövekedve, az ellenzék számban és szellemi színvonalban is emelkedve kell hogy megtalálja egymást az aktív hazaszeretet által sugallott felelősségteljes, közös munkában.

A mai nehéz idők sötét fellegei még nem vonultak el a szemhatárról. A történelmi felelősség súlya ezekben a szomorú napokban egyaránt reánehazodik kormánypárt és ellenzék vállaira.

Kivezetni a nemzetet ebből a súlyos megpróbáltatásban gazdag és nagy türelemre, kitartásra igényt tartó gazdasági és pénzügyi helyzetből: a kormány feladata. A mögötte álló hatalmas tábor kötelessége: a hűség a vezér iránt, akinek hivatottsága az elmúlt évek külpolitikai sikereinek és a konszolidáció gigászi feladatainak történelmében van lefektetve.

E hatalmas tábor keretében ott van a kereszténygazdasági párt, amely ugyancsak megerősödve került ki abból a választási küzdelemből, amelyet az egységes párttal nemes fegyverbarátságban vívott meg. Ennek a fegyverbarátságnak egyenes folytatása lesz az a vállvetett munka, amelyet becsületos önzetlenséggel fog ez a két párt végezni a haza szolgálatában. A két testvérpárt képviselve van a kormányban; természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a kormány működését kritika nélkül szemlélje. Minden jel arra vall, hogy a most megalakult képviselőház magas színvonalú viták színhelye és a most meginduló parlamenti élet a nemzet nagy jövőjéért folytatott önzetlen eszmei harcokban gazdag lesz.

De az ellenzéknek is megvan a maga szublimis kötelessége, amelynek — úgy látszik — tudatában van. Ez a kötelesség: új eszmékkel gazdagítani a parlamenti életet, a vitába dobott gondolatokat tette érlelni, ezekben a nehéz időkben letompítani az ellentéteket és támogatni a kormányt különösen külpolitikai akcióiban azzal a nemes, sokszor önfeláldozással határos hazaszeretettel, amellyel meggyötört nemzetünknek, a revízió nagy eszméjének és szeretett hazánk nagy jövőjének mindannyian egyaránt tartozunk.

HEGEDŰS KÁLMÁN

BERLIN ÉPÍTÉSZETI NAPJAI

JUNIUS elején Berlin az egész világ építészeti érdeklődésének gyűpontjában volt. Akkor nyitották meg a Funkturm körüli kiállítási csarnokokban a nemzetközi építészeti kiállítást és ugyanez időben két jelentős építészeti kongresszus napjai zajlottak le a városban. A XIII. nemzetközi város- és lakásépítészeti kongresszus a konzervatív gondolkozású régi vágású építészeket gyűjtötte össze, a „Cirpac“ pedig a radikális modemeket. Így nem volt építész, aki meg ne találta volna az őt érdeklő előadások vagy látványok egész sorát, de méltán érdekelhettek ezek a napok a nagyközönséget is, hisz az építészet és lakáskérdés telepítési és munkakérdés, a városrendezés pedig organizáció kérdése. Tekintve azt, hogy Németország, a tudományos organizáció melegágya, ma a gazdasági görbe mélypontján van, különösen érdekes és időszerű volt épp itt tanulmányozni az építészeti és városrendezési organizáció gazdasági hatásait. Rendkívül fontos és érdekessé lett ez a tanulmány azon országok számára, melyek váratlanul kerültek bele a világkrízis sodrába és annak tovább terjedésével kell hogy számot vessenek, a lehető legalaposabb ellentállásra készülve fel. A gazdasági óvatosság, beosztott takarékoság, tehát végeredményében a szegénység gazdálkodása ütött bélyeget ezekre az internacionális értekezletre. A nagy zenekarban a legnagyobb megrázkódtatásokat élő országok vitték az alaphangot, míg az egy-két elszigetelt ország, ahol a gazdasági pangás nem érezeti a hatását, úgyszólván teljesen kimaradt a hangszerelésből. A világ aktuális építészeti helyzetéről nem is nyújtottak ezért tökéletes képet a berlini napok. Az itteni érdekességek tanulmányozásával egyidejűleg figyelemmel kell lenni a nyugodt, biztos országok építészeti helyzetére és csak a két tapasztalat egybevetése nyújthat objektív képet. A berlini kiállítás és kongresszusok jellege nem volt internacionális, mert a küzködő országok segítségkeresése keresztül-kasul át van itatva a német szellemtől. A kongresszusok különben mindig a beteg küzdelmét mérik lázmérőként és az egészséges országok hangja elhalkul, szinte észrevehetlenné lesz.

A berlini kongresszusokon a hangadó országok szintén a megmentő, igazi orvoslást keresték. Ez csendül ki a német tudományos alaphangból, a francia politikus elegancia finomkodásaiból, az osztrák szociálpolitika kilengéseinek túlzásaiból, a hollandusok polgári öntudatából és a szláv népek lassú óvatosságából. Amerika büszke göggel szállott síkra a magánvállalkozás mellett; ab ovo elutasított minden gondolatot, ami állami vagy városi szubvencióra támaszkodik. De

ebből az öntelt hangból is a gyógyulás keresése érzik. Hisz ahol 1928-ban még 615.000 lakást, 1930-ban pedig csak 359.000 lakást építettek, ott a ragályos kór már megjelent és így Amerika is kénytelen volt beállni a segítséget kutatók táborába. Az internacionális jelleg még leginkább a Bauausstellung városrendezési részében mutatkozott meg. Természetes, hogy itt is dominált a német munka. Termek sorait töltötte meg a jól kigondolt pedagógiai ábrázolások gazdag változatossága. Mozgó, kivilágított és elforduló térképeken mutatták be a városok régi és jelenlegi karakterét, beépítés, útvonalhálózat fejlődését, vagy a népesség szaporodását. Sehol sem hiányzik a tapasztalatokon leszűrt ideális állapot feltüntetése vagy valamilyen módon való megjelenítése. A falakon változatos freskók kontrasztosan állítják be a hibás állapotot és az ideális törekvéseket. Ha az egyik oldalon szűk, nagyvárosi sivatort ábrázolnak, ahol az utca porában csenevész gyermekek játszadoznak a forgalom ezer veszedelmében, akkor a másik oldalon feltűnik a barátságos lakótelep zárt virágoskertjében vidáman futkározó életerős gyermek. Hatalmas betűkkel felfestett szavak rázzák meg az emberek lelkiismeretét „So oder so Mindenütt a modern pedagógia és reklámtudomány eszközeit használják fel, hogy a kiállítás közönségének figyelmét legalább egy percre lekössék valamire és hogy azzal maradandó hatást érjenek el. A kiállítás területe és anyaga olyan nagy, hogy futólagos megtekintéséhez több napra van szükség. Ebben a nagy méretben természetesen alapos felkészültség kell ahhoz, hogy valamit az érdeklődés homlokterébe tudjanak állítani. Ehhez a németek értenek legjobban és helyben lévén, nekik volt meg leginkább a módjuk is hozzá. Így nyert német karaktert a kiállítás városrendezési része is, a nemzetközi jelleg rovására.

Rejtett fényhatások, színpadi beállítások, filmek és megafonok nem hiányoznak más nemzetek kiállításában sem. A franciák például ugyancsak kitettek magukért ezen a téren, mégis a domináló hang és erő mindenütt német. A régi metódust követő kiállítók apró, cizelláltan finom térképeikkel, gipszmodelljeikkel teljesen elvesztek a feltűnések hullámaiban. A magyar pavilon különösen jól találta el azt a formát, amit szerényen, önbizalommal, de ízlésesen követnie kellett. Egyszerű teremben helyezték el munkájukat a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a Magyar Mérnök és Építész Egylet és magánmémóink. Ezek a kiállított munkák nagyjából úgyes plakátszerű ábrázolás beszéld példái és különösen a Közmunkák Tanácsa nagyméretű színes lapjai hosszabb időre megállították az átvonuló közönséget. A főváros ezeréves történetét ábrázoló, modernül megoldott színes képcsoport is lekötötte a látogatók érdeklődését. A magyar falakat ügyesen fogta össze egy sötétlila fríz, amin, elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy a kiállítás legművészei fényképein, Balogh Rudolf sikerült munkáin, nemcsak a főváros szépségei jelentek meg, hanem az ország különböző részeinek érdekességei is. Örömmel kell minden kintjárt magyarnak megállapítani: becsülettel állottuk meg helyünket és a nagy munkát jutalmazni fogja az az eredmény, amit ez a kiállítás idegenforgalmunk javítása érdekében eredményezni fog.

A kiállítás építészeti része nem nevezhető egyébként, mint a német

építőipar árumintavásárjának, még a nagy fedett csarnokban felépített mintaházak is a reklám és az üzlet raffinált formáit jelentették. Nem tagadható azonban, hogy a nagyméretű vásár egyöntetűen a racionális és funkcionális kísérletezések modern megnyilatkozása volt. Szakembernek az építkezési munkáknak ezen gigászi árumintavásárja sok új tapasztalatot nem nyújtott, mert az itt kiállított anyag szakmunkák és prospektusok útján, organizált és megszervezett reklámozással már felállítása hetében az egész világon közismertté válik. A papirosról már jólismert szerkezetek valóságban való megtekintése azonban mégis tagadhatatlanul hasznos tanulmányt jelent.

A kiállítás megnyitásával egyidejűleg tartott kongresszusok közül a XIII. lakás-és városépítészeti kongresszus nagyon jól választotta meg a témakörét és ennek tulajdonítható, hogy értekezletei szokatlanul látogatottak voltak. Manapság ugyanis a nemzetközi kongresszusoknak főleg idegenforgalmi jelentőségük van. Az előadások és értekezletek formalitásokká süllyednek és a kongresszusok tagjai inkább a látványosságok megtekintésére és a körsétákra szentelik idejüket. A XIII. nemzetközi kongresszus vezetőségének megvolt az a gyakorlata, ami okvetlenül szükséges, hogy a körülményeknek legmegfelelőbb témakör megválasztásával a tagok érdeklődését az elméleti részekre is ráterelje. Egyik témája a nagyvárosok közlekedési válságának megoldása volt. E téren Berlin nagyon sokat tud nyújtani. Rövid pár év alatt a legválságosabb időkben a közlekedés legkényesebb problémáit megoldotta és a nagyvárosok álmát, a különböző közlekedési vállalatok egyesítését is létrehozta a Verkehrs A.-G. útján. Természetes, hogy a nagyvárosok közlekedésének meggyógyítása nagyon érdekelte a többi, még gyermekbetegségben sínylődő városok kiküldötteit.

A tudományos elméleti megoldások a Berlinben leszűrt tapasztalatok, az előadások során nagyon sok szakembernek válhattak hasznára. Az értekezletek leszögezték és definiálták a régi megoldásokat, de új gondolatot nem tudtak kitermelni. Érintették ugyan azt a legújabbban felmerült nehézséget is, amit a folytonosan szaporodó külvárosi lakótelepek építése jelent a nagyvárosok forgalmára nézve, de óvakodtak attól, hogy az egyszerű boncolgatáson túl határozott állásfoglalással vágjanak eléje az eseményeknek. Azt a régóta leszűrt igazságot állította homloktérbe a kongresszus, hogy a közlekedés kérdéseiben nem a levezetés és rendezés a legfontosabb, hanem a túlnagy forgalom elkerülése. A városrendezés és a közlekedés igazi kapcsolatáról, a város racionális tagozódásáról és annak egészséges kifejletéséről nem beszéltek. A városalaprajz ideális formájaként a csillagalakot emlegették, ami nem egyéb, mint egy idejét múlt türelemjáték, amivel már a középkorban is csak szórakozásként foglalkoztak a városrendezés ősei. A csillagalak a formalitások megkötöttségét jelenti, pedig egészségesen nem tagozódhat az a város, amit szigorú alaprajzi elvek kötöznek meg. A lakónegyed, gyárváros, nyaraló-övezet és kereskedelmi városrész legalkalmasabb elhelyezése, esetenként változó kiterjedése lehetlenné teszi egy kötött forma kialakulásának emlegetését. A tagozódásnak helyes megoldása és tiszta keresztülvitele pedig alapjaiban meggyógyítja a közlekedések zavarait. A városrendezésnek és a közle-

kedésnek ezen alapvető közös kérdése felett elsiklott a kongresszus.

Másik tárgya a kongresszusnak az elhanyagolt városrészek rendezése volt. A kongresszus megállapítása szerint az elhanyagolt városrészek rendezése a lakásépítés csökkenésének megszüntetését jelenti. Építőkrízisben szenvedő országok legfontosabb kérdését ma az egészségtelen öreg városrészek lebontása és ezekre a területekre építendő új, modern, olcsó lakóházak felépítésének a problémája képezi. Ilyen irányú kísérletekkel tele van Berlin környéke és az elméletnek és gyakorlatnak összefonódása — az előadások és a lakótelepek megtekintése — egészen speciálisan csak Berlinben fellelhető tanulmányt nyújt. E téren produkált legtöbb eredményt a kongresszus. Részletesen foglalkozott az ismert eljárásokkal, a régi negyedek kisajátításával, lebontásával és felépítésével. Hangsúlyozta a kisajátítási törvények fontosságát és megállapította a felszólalások után, hogy az ilyen irányú törvények majd minden államban hiányoznak. Vonatkozik ez természetesen Magyarországra is, hiszen alig van ország, ahol a városi kisajátítási törvény olyan labilis és erőtlén, mint nálunk. Sajnos, ebben a hasznos és mindenkit érdeklő témakörben nem jutott odáig a kongresszus, hogy a törvények irányelveit vagy a kártalanítások mértékét és módjait konkrét javaslatokban leszögezte volna, hogy ezzel mintegy egységes alapokra fektesse. A megoldások tárgyalása és a kísérletek megtekintéséből leszűrt eredmények különösképpen német zamatot nyertek.

Aki végighallgatta az ezirányú előadásokat és a kongresszus autóbuszain végigrobogott a számtalan új német lakótelepen, annak az a benyomása lehet, hogy a lakáskérdés megoldásának csak egy igazi módja van: lebontani az elavult bérházakat és új rendszerű egy-két-háromemeletes sorházat kell építeni a helyükre. Ezek a lakótelepek feltűnően különböznek a régi bérkaszányáktól, mert nem zárnak körül egy poros, sötét udvart, hanem hosszú sorban megnyílnak a kertek és a természet felé. Az ezekben található lakások mind barátságosabbak és egészségesebbek, mint a régi bérkaszányák lakásai, de előnyeik ugyancsak megkívánják a megfelelő pénzáldozatot. Ki hozza az egészség és emberiség érdekében ezt az áldozatot? A kongresszus megoldásai majd mind az üres városi vagy államkasszára támaszkodnak. Javaslatok tehát jórészt utópiákat tartalmaznak. Figyelemre méltó mindezzel szemben az altonai Oelsner biológiai metódusa. Az ő gondolata azon a megfigyelésen alapszik, hogy nemcsak a betegség ragályos, hanem az egészség is. Az elhanyagolt városrészeket tehát úgy kell meggyógyítani, hogy megfelelő potenciájú egészséges sejtet kell beleépíteni, legyen az akár mintatelep, kultúrház, iskola, sporttelep vagy az, amire esetenként éppen szükség van. Minden egyes állami vagy városi investálást ezzel a megfontolással kíván felhasználni. Módszerével azonban természetesen vigyázni kell, mert egy ilyen városrendezési injekció könnyen áldozatul eshet a környék destruáló hatásának, ha eleven ereje kevésnek bizonyul. A gondolat azonban nagyon reális, mert a városi és állami segítséget csak mint lendítőerőt kívánja felhasználni és erre a feladatra remélhetőleg még elég ez a meggyöngyült erő.

Végeredményében a németek által nagyban kifejlesztett lakáskultúra ugyancsak azt készíti elő, hogy az egyéni kezdeményezést az egészséges célszerű telepítésekre sarkalja. Bécsben kezdték meg először a lakótelepek építésével kapcsolatban a lakáshasználat kultúrájának kiépítését és ma már jó pár esztendő tapasztalat eredményeire mutathatnak rá, amivel azt bizonyítják, hogy ezek a mintarendszerek az egyéni építővágyat jó irányban és fokozott teremtésre sarkalják és ezáltal az elhanyagolt városrészek beépítésének a gondját nagyrészt leveszik a hatóságok amúgy is megterhelt vállairól. A lakáskultúra fejlesztése közéletet jelent az amerikai és orosz elgondolás között. Amerika egészségében elveti a városi és állami támogatást, a szovjet pedig mindent kollektív úton akar megteremteni. A középút egészséges elgondolása a hatóság erejét csak az építőkedv fokozására, támogatására és irányítására használja fel. A berlini kongresszusok a városrendezésnek ezt a nehéz problémáját még mindig az egyszerű házépítés mintájára igyekeznek megoldani, pedig a városrendezéshez képest a házépítés túlon túl egyszerű probléma, mert nem bonyolult organizáció kérdése, hanem szuverén parancsoló úr van felette. A berlini kongresszus a városépítészetben is az abszolút hatalommal rendelkező Stadtbaudirektort követeli, mondván, hogy a városi organizáció egységes építő akaratot kell hogy produkáljon, mert e nélkül nincs eredményes városépítészet. Pedig amint diktatórius utakra tér a városorganizáció és igazi feladattát, a nevelést, buzdítást és irányítást felcseréli a parancsszóval és a kollektív építéssel, akkor az orosz állapotokhoz jutunk, ami végül gépezetté váló városi apparátusával megöl minden egyéni kezdeményezést. A városrendezési, gazdasági és politikai összefüggések tisztázását kellett volna egy igazi internacionális kongresszusnak felmutatni, mert a városrendezésnek lakótelepépítési kérdése nem konstruálás kérdése, hanem az egészségesebb lakásképződés elősegítése és ápolása. Az ehhez vezető utat csak mellékesen érintette a kongresszus az Oelsner-féle biológiai metódus útján.

Valójában érdemen felül tárgyalták a sorházszzerűen beépített lakótelepek tökéletesítésének a módját, mert ez ma a hatóságok által épített lakások termelésének leghasználatosabb módja. A bérházaknak ez az új fajtája igaz, hogy még sok megoldani való kérdést nyújt, de ez a nagy városrendezési problémákban tulajdonképpen részletkérdés. Ezek közül legjelentősebb probléma az, hogy az újonnan épített lakásoknál is még mindig kevés a szabad levegő és a km. Dr. Fressdorf, Brandenburg polgármestere a Lauben-kolóniák szaporítását ajánlotta, ezek a Lauben-kolóniák pedig nem egyebek, mint a bérházak lakóinak kertpótlékai. Apró kertek sora kis összetakolt bódék tömegével, ma már minden német nagyváros tele van vele. Az üres elhanyagolt telkek előbb-utóbb 30—40 öles darabkákra tagolódnak, tele lesznek gyümölcsfával és zöldségeskerttel. De ha lehull a lomb, akkor igen sivár látványt nyújtanak ezek a bérkertek összetakolt szegényes bódéikkal. A munkanélküliség nyomorultjai számára azonban hasznos mentőövet jelent a kis kertek áldása, de az átlag 2000 márkát képviselő kertek arra valók-e, hogy pótolják velük a felépülő bérházak hiányosságait? Nem. A berlini kongresszus

az olcsóság keresésében a fukarsághoz jutott és fősvényként kétszer kell fizetnie.

A három napra beosztott autokörúton a kongresszus tagjai tizen-négy lakótelep-kolosszust tekintettek meg, ami a programúinak kötelességszerű ledarálása volt, mert a lakáskultúráról ezek a kirándulások semmiféle tanulságot nem szolgáltatottak. A pár percig tartó külső látvány, az autóbuszokról megtekintett homlokzatok csak szétfolyó homályos emlékéket hagytak vissza az architektonikus kísérleteknek. Már pedig ha ezek az egymáshoz préselt lakássejtek nem terjesztik kellőképpen a lakáskultúrát, ha nem hintik el az önálló családi otthon vágyát, nem teszik könnyebbé a független otthon önálló előállítását, akkor hamis kultúrát — legalább is nekünk magyaroknak soha meg nem felelő kultúrát teremtenek, s a falanszter-rendszer felé visznek a kis pótkertek szemfényvesztő szomorú vizsgálatásaival.

A szerencsésebb és boldogabb Svédország példája bizonyítja, hogy másféle kísérlet emberibb megoldás felé vihet. Stockholm környéke tele van olcsó munkáslakótelepekkel és ezek a virágzó lombos, egészséges kolóniák szabadonálló családi házakból állanak, „az olcsóbban jobbat“ a svédek nem úgy érik el, hogy összeépítik egy sorba, szűkén, a házakat közmű, határfal és terület megtakarításának céljából, hanem egy jó, nekik legjobban megfelelő háztípust gyárakban százezerrel állítanak elő. Az ő viszonyaiknak megfelelő olcsó munkásház négy szobából áll; fürdő, garage, műhely és minden mellékhelyiség, központi fűtéssel, villanyvilágítással, gázzal felszerelve, egy cca 200 négyszögöles kertben. Mindez 12.000 svéd koronába kerül, mintegy 18.000 pengőbe. Ez könnyen elérhető ideál ott, ahol egy kőművesnek napi bére 40 svéd korona, tehát cca. 60 pengő. De még ilyen ideális viszonyok mellett is 80%-os kölcsönt nyújtanak a vevőnek. Sőt ha a munkás önmaga vagy családja segítségével rakja össze a megrendelt házat, még a fennmaradó 20%-ot is letudhatja a saját drága munkája útján. Lehetetlen a svéd kivételes helyzetet mintának venni, de azt a tanulságot le kell vonni, hogy az önálló háztípus költségeit gyári előállítással éppúgy le lehet szorítani, mint a sorházszerű beépítés rendszerével az egyes lakásokét. Az egyéni életek ideális lakása mindenkor az önálló családi ház lesz és a magyar is ezt fogja keresni, mert a sorháztól, sőt még az ikerháztól is természetéből kifolyólag mindenkor idegenkedett. A svéd lakótelepek változatos kertekben szétszórta, különböző színűre festett házaikkal mindennek nevezhető, csak ridegnek és egyhangúnak nem, éppúgy nem, mint egy igazi magyar falu sem, egyforma típusú, de elhelyezésben és részletekben, színezésben mégis oly különböző házaival. Az önálló családi ház ma még luxus, de külvárosaink bizonyítják, hogy minden segítség nélkül és a legkeservesebb viszonyok között is ez van elterjedőben. Itt kell a városrendezésnek minden erejével segítségül sietnie. Nagyon sok eszköz áll rendelkezésére, hogy elősegítse és támogassa a városnak szabadonálló családi házak útján való fejlődését, de sajnos ezeknek az eszközöknek a tárgyalására a berlini kongresszus nem terjeszkedett ki.

Egyetlenegy javaslat hangzott el, ami ezt a világrámlatot segíti elő. Az amerikai S. Rosenthal az építő-takarékszövetkezeteknek világ-

szövetségét javasolta. Az egyes országok takarékszövetkezetei az utolsó években csodálatosan fellendítették az önálló családi otthonok elterjedését. Ennek a nagyjelentőségű erőnek internacionális összefogása megakadályozná azt, hogy az egyes elszigetelt állami sorsok olykor megbénítsák az egészséges emberi lakások építését. A berlini építész-napoknak ez a szerény, pusztában elhangzott felszólalása biztatóbb jövőnek az előhírnöke. A nagyjelentőségű építő-takarékszövetkezetek világszövetsége előbb-utóbb létre fog jönni és ezzel a lépéssel a családiházépítés költségei sokkal lényegesebben fognak redukálódni, mint a takarékos lakóteleptípusok kifundálása által. A világpiac számára gyártott házak olcsóbbak és tökéletesebbek lehetnek, mint az ötletek kézimunkái, bármily értékes munka eredményei is ezek. Ezen az úton érheti el az építészet a modern technika színvonalát. Ahogy a világpiac rostáló mozgásában kitenyésződtek a tökéletes és olcsó gépek, ahogy a világpiacnak dolgozó gyárak előállítják a legolcsóbb és legjobb autó vagy villanykörte bámulatos szerkezetét, éppúgy fogja a világpiacra megszervezett industrializált háziipar előállítani a szabadonálló családi ház olcsó, ideális szerkezetét.

KAFFKA PÉTER

A BÉKÉSI TÓTOK ÉS A CSEHEK

ACSEHEK ismét menteni akarják a tótságot, egyszer már megtették és a jobb sorsra érdemes tót nemzet majdnem halálra váltan szenved a mentők fojtogatása alatt. A cseh áfimtól ma a tótságból, ebből az ősejű népből, egy sorvadó test lett. Mégis attól félnek a cseh intéző tényezők^c hogy a tót nemzet mai beteg testébe tiszta és egészséges tót vér kerülhet, mely szembeszállhat a cseh mérgező kezek romboló hatásával. A tót népi jelleg, a tót nyelv, a tót nemzeti szellem megőrzé tisztaságát azon kis tót népszigeteken, melyék a csehtót állam határain kívül esnek és amelyek a cséhesítés északú. n. csehszlovákizmus befolyásától izolálva maradnak. Míg odafent a tótság száma apad, a cseh invázió egyre kíméletlenebbül pusztítja a tótság nyelvi, szellemi, gazdasági vagyonát, míg maholnap a tót nyelv Szlovenszkón csak a bacsók és a hegyi falvak népének nyelvivé fog degradáltam!, mert mindenütt csak csehül fognak beszélni és érteni, addig a magyarországi tót szigetek megóvott tiszta tótsága, míg a magyar nemzet él és saját államát életben tartja, mindenkor mementőként fogja figyelmeztetni Európát arra a nemzetpusztításra, melyét a csehek a „csehtót nemzetegység“ fikciójának jelszavával testvérmépükkel szemben elkövettek. Eltekintve attól, hogy a cseh külpolitika a magyarországi tót kisebbségi kérdés illetéktelen és teljesen hamis beállítással a csehszlovákiai kisebbségi panaszokról szeretné a figyelmet elterelni, a békési tótság iránt mutatott figyelmének háttérben leleselkedik az a terve, mely szerint ezeket a tótokat is meg akarja „menteni“—magának. Sorvadjon el ezekben is a tót erő és a tót vér, ezért keres a csehesítő befolyás nyílt utakat a csonkamagyarországi tót szigetek felé.

1929 Őszén néhány amerikai csehtót egyesület panaszt nyújtott be a genfi népszövetségi titkársághoz a békési tótság kérdésében, majd 1930 szeptemberében egy Hrdlicska L. nevű pozsonyi tanár adott át egy gravamenes emlékiratot a kisebbségi kongresszus vezetőségének a Pozsonyban létező „Magyarországi tótok kulturegyesülete“ nevében. Ugyancsak 1930 szeptemberében a prágai nemzetgyűlés tót képviselőinek megbízásából Ivánka Milán interpellációt intézett a cseh külügyminiszterhez a csonkamagyarországi tótság ügyében. Az interpelláció a következő kérdésekben foglalta össze a problémát:

„1. Milyen a tót kisebbségnek igazi és tényleges helyzete Magyarországon és milyen a magyar kisebbségé a csehtót köztársaságban?

2. Ismeri-e a külügyminiszter a magyar kormány nyilatkozatait azokról a pszichológiai feltételekről, melyektől a magyar kormány függővé tette a Magyarország és a szomszéd államok közötti barátságos viszonyt?

3. Hajlandó-e a miniszter kijelenteni, hogy hasonló feltételt, t. i. a magyarországi tót kisebbségi kérdésnek igazságos rendezését fogja a csehtót köztársaság is megszabni?*

A csehtót sajtó és sajtópropaganda ezeket az egymásután következett lépéseket nagy lármával kísérte. A cikkek rendszerint „a kétségbeesés kiáltása” címmel jelentek meg.

Az egyes lépések közötti tervszerű összefüggés világosan mutatta, hogy az egészet a prágai kormány rendezi. Még nyilvánvalóbbá lett ez, mikor ez év tavaszán a pozsonyi „Csehtót nemzeti tanács” című propagandaszervezet, melyet a csehtót kormány fináncához és amely a csehesítő politikának igen tevékeny exponense Szlovenszkón, körlevelet intézett a járási főnökökhöz, melyben felszólította őket, hogy a lord Rothermere ellen rendezett népgyűlésekhez hasonlóan rendezzenek ismét népgyűléseket, mikor majd Benes a prágai nemzetgyűlésen nyilatkozni fog a csonkamagyarországi tótság helyzetéről, de e népgyűléseken nehogy megüssék a hatósági és az egyesületi jelleg. „Kormányunk választát a magyarok, — írta a koriévá, — azzal próbálják majd gyengíteni, hogy rámutatnak arra, hogy képviselőink interpellációját politikai céljaira Prága rendelte meg...” Ez a körlevél mutatja, miképpen gyártja a prágai külügyminisztérium Magyarország-ellenes nyilatkozatai részére a csehtót szolidaritásról szóló szlovenszkói díszleteket. Napidíjakért, nácselnikek és csetnikek vezetése alatt, aránylag olcsón, mert hiszen Szlovenszkón, különösen a gyáriparától megfosztott és devasztált hegyvidéken nagy a nyomorúság, éhesek az emberek, — könnyen sikerül néhány száz statisztát összetoborozni, akik a nácselnik intésére népmorajt imitálnak, amint az éppen a kudarcos és sovány Rothermereellenes akciónál történt, melynek igen vékonypénzű, összefoglaló beszámolója az a könyv, melyre a bizalmas körlevél, mint a manifesztációknál használandó direktívára hivatkozott.

Körülbelül háromszáz községben tartottak népgyűlést. Nagyobb-részt gyéren látogatott, kínos kis gyűlések voltak ezek, mert Szlovenszkón fájdalmasan gúnyos nevetésre torzulhat mindazok arca a cseh szeretet ezen újabbi megnyilvánulása láttára, akik tisztában vannak a helyzettel és tudják, hogy a tót nemzeti érzésnek nincsen veszedelmesebb ellensége Benesnél. Valóban, nincsen gyűlöltebb cseh politikus Szlovenszkó népei és közvéleménye szemében, mint Benes. Mindenki tudja itt azt, hogy egymásután tette lehetetlenné azokat a tót politikusokat, akikben némi tehetséget vagy erőt sejtett. Egyedenegy barátja sincsen Szlovenszkón, a megfizetetteken, a nácselnikokon és csend-örökön kívül.

A békési tótságot menti Benes, azokat a tótokat, akik a magyar Alföld közepén kétszáz esztendeje mint behívott telepések nemcsak hogy megőrizték nyelvüket, nemzetiségüket, hanem számra nézve jelentősen megszorodtak és vagyonilag annyira megerősödtek, hogy az alföldi lakosságnak bár kis, de egyik legtehetősebb részét képezik és akkor is itt lesznek, amikor odafent a cseh kiméretlenség következtében nyoma sem lesz annak, hogy tótok ott léteztek. Annyit fecsegnek, rágalmaznak a csehtótok a magyarosítás türelmetlenségének vádjával, mely szerint a magyar nemzet az utolsó 150 esztendőben folyton irtotta

a tótságot, hogy most, mikor Benes a békési kérdéssel a világ elé áll, valóságos Isten csodájának fogja a világ tartani azt, hogy az állítólagos magyar sovinizmus és türelmetlenség ellenére ez az izolált tót sziget épségében mai napig, évszázadokon keresztül, megmaradt. Ám minden józanul gondolkozó külföldi államférfiú be fogja látni azt, hogyha a magyarság lelkét a nemzetársai iránti mély türelmetlenség és gyűlölet töltötte volna el, e békési kis tót sziget felett már régen összezsaptak volna a nagy magyar síkság magyar hullámai.

A déli tót-telepek helyett felvirágoztak és mint Daxner Iván a csehtót kérdéstről 1915-ben Pittsburghban megjelent tanulmányában¹ megírta, a magyar nép kellős közepén napról-napra gyarapodtak és anyagi tekintetben a tót nemzet legvagyonosabb részévé fejlődtek. Ma is azok. Viszont odafent tót nemzeti, anyagi és érvényesülési szempontból igen siralmas a helyzet. Ott ma már közel 300.000 cseh él és foglalja le a kiszorított tótok helyét és foglalja le saját maga részére a tótság éhező szája elől a kenyeret. Tizenkét esztendő alatt máris olyan népcsere történt, mely a tótság közel 17%-át kiszorította. A békési tótok, sőt az összes csonkamagyarországi tótok közül alig volt ezen idő alatt kivándorló. Miért nem szélednek szét, miért nem sietnek Ausztráliába, Paraguayba, Afrikába és mindenüvé, ahová a cseh rezsim következtében elkeseredett, a nyomorúságot megunt szlovenszkói tótok rajai vándorolnak? Itt csak néhány idézetre szorítokozom, melyek élesen bizonyítják, hogy ha már a tót nemzet jövőjét, egészségét kellene biztosítani és megmenteni, akkor mindenekelőtt a tulajdonképpeni tót nemzet szlovenszkói testét kellene a nemzeti halál karmaiból kiragadni.

Az Amerikai Tót Liga 1930 május 15-ikén a pittsburghi egyezmény törvényesítése érdekében megindított akciójában egy „Az igazság érdekében!” című füzetet adott ki, mely többek között a prágai forradalmi Constituante egyik szlovenszkói tagjának, Bazovszky Lajos dr.-nak, a mostani nemzetgyűléshez intézett levélét közli. Mikor tavaly a prágai nemzetgyűlés a csehtót oktrojált alkotmány tízéves fennállása alkalmából jubileumi ünnepet rendezett, meghívta az első nemzetgyűlés tagjait is. Ebből az alkalomból íródott ez a levél, melyből a következő részleteket emelem ki:

„A tót nemzet nem létezésének erőszakos ideája és a csehtót nemzet fikciója a tótok részére rettenetesen fájdalmas, a csehek részére pedig még gazdasági tekintetben is rendkívül előnyös következményekkel jár.

Szlovenszkót az államfordulat óta alacsonyabb kulturális és gazdasági színvonalon tartják, mint Csehországot, Morvaországot és Sziléziát. Szlovenszkó adózó népe relatíve és ténylegesen nagyobb közterheket visel, mint az említett történelmi területek lakossága; a beruházások, melyek Szlovenszkó részére lettek volna előirányozva, sokszor igen szegényes módon nem fordítottak erre a célra, amíg a történelmi területeken rendszeresen mindig a legtöbbet investálták és investálták. A virágzó tót ipar megsemmisített, leszereltetett, a vasúti tarifák Szlovenszkó hátrányára és csakis Csehország, Morvaország és Szilézia javára lettek megállapítva. A földreformot Szlovenszkón célszerűtlenül hajtották végre, pártpolitikai módon, sokszor pedig a jogosulatlan centralisták, sőt csehek favorizálásával. A szlovenszkói földművelésnek csak kis mértékben kedveznek akkor, ha ezt a centraliztikus pártérdek megkövetelik. Ennek következménye az, hogy Szlo-

¹ Ivan Daxner: Cesko-slovenská otázka. 14. 1.

venszko állandóan mindinkább szegényedik és a történelmi területek gazdagodnak. A történelmi területek jólétben vannak, Szlovenszko pedig szegénységben.

A középiskolákban nagyobbrészt cseh tankönyvek használatnak és a hazai tót diákságnak nincsen iskolai tudományos lehetősége, hogy anyanyelvén magát alaposan művelje. A tót nyelv el van nyomva és a cseh nyelvet a tót nyelv rovására favorizálják. Egyetlenegy tót egyetem sincsen és az ügynevezett Komensky egyetem Pozsonyban kimondottan csehesítő tanintézet. A tót nemzetnek ezen kulturális elnyomatása a cseh nemzet érdekében gazdasági háttérrel is rendelkezik.

Ami a Szlovenszkon lévő bíraskodást illeti, az irtózatos állapotban leledzik. A legalsóbb fokon a fizetések olyan nyomorultak, hogy a szegény tót ifjúság emiatt nem léphet bírói pályára és ez a vagyonsabb cseh fiatal nemzedékkel van megtöltve, amely hazuról kapott támogatásban részesül. így van ez a katonai pályán is, ahol még mutatóba sem lehet találni tót tisztet. Nincsen ez másképpen a külügyi szolgálatban sem. A törvénykezésnél, különösen ami az ügynevezett politikai deliktumokat illeti, a viszonyok rendkívül figyelemreméltóak. A Szlovenszkon elkövetett politikai deliktumokban az itteni viszonyokat és az itteni népet nem ismerő cseh bírák ítéleznek, akik olyan zsarnoki büntetéseket szabnak, amelyekről a volt magyar rezsim idejében sem hallottunk. Politikai ítélet, börtön jóval több van, mint amennyi volt a magyar rezsim idejében. A Tuka Béla egyetemi tanár és volt képviselő ellen indított per politikai és jogi lehetőségét vagy lehetetlenségét nem érintve, szükséges megjegyezni azt, hogy tizenöt évi kegyetlen fegyházbüntetésről ezelőtt sohasem hallottunk, hacsaknem a volt cári Oroszországban.

Igen nehezen viselik el a tótok azt, hogy Szlovenszkon nincsen sajtószabadság, mert ezt illuzióriussá teszi különösen a tót lapoknak tömeges elkobzása az alkotmánytörvény világos rendelkezésével ellentétben.

A tizenegy évi tapasztalat ma sokkal inkább, mint bármikor annak a szükségét bizonyítja és imperative parancsolja, hogy a tót nemzet jogai úgy, amint azok a pittsburgi egyezményben lettek kontemplálva, a csehtót köztársaság alkotmánylevelébe beleillesztesse és gyakorlatban is életbe léptessenek. A pittsburgi egyezmény megvalósítása nélkül a tót nemzetnek kulturális és gazdasági prosperálását biztosítani nem lehet. Ez a tót nemzet vágya és nem lehetnek mérvadóak vélemények, melyek bár Szlovenszkóból, azonban a cseh centralizmust szolgáló tényezőktől erednek és annál kevésbé lehetnek mérvadóak, mert a tót nemzet jogainak tántoríthatatlan képviselői ellen rendszerint megsemmisítő személyes hajszát indítanak, viszont a centralistákat megjutalmazák¹

Nem idézem a tót néppárt, de a tót nemzeti párt fdjajdulásait sem, hanem utalok egy olyan tót lap megállapításaira, melynek szerkesztője a csehtót nemzetegység és közös államkeret (az ű. n. „rámec”) egyik amerikai propagáló exponense. Testvére pedig a prágai kormány pozsonyi csehtót főlapját szerkeszti. Ezt az amerikai szerkesztőt Huseknek hívják és ez a csehtót államkeret védelmére lapjában, a „Jednota“-ban² hosszú cikket írt Jehlicska Ferenc álláspontja és a magyar orientáció ellen, — tehát nem vádolható magyarón elfogultsággal. Ebben a védőiratban olvastuk a következő megállapításokat:

„A csehek első, második és utolsó sorban mindenütt és mindig csakis magukért vannak.“ „Egészséges tót ember nemzeti önrzetében Prágában csakis megerősödik — de nem a csehek érdeme ez, hanem ez azért van, mert ott alkalma van látni és megérezni, hogy milyen a cseh szeretet a tótok irányában és ezért nem is tudja a tót ember a prágai materialisztikus légkört elviselni.“ „Igaz, Pozsonyban is van egyetem, de ez a tótok elcsehesítésére szolgáló egyetem, összes tanárai csehek és ezek sem a legjobbabb és a legokosabbak közül valók.“ „Az is igaz,

¹ „V zámje pravdy!“ — Slovenská v Liga v Amerika. 5—10. 1.

² „Jednota« 1931. febr. 11. — Za Ceskoslovensky rámec.

hogy a csehek úgy uralkodnak Szlovenszón, mint valamikor az angolok Indiában. A csehek megszegték a tótoknak adott szavukat és szerződésüket. A csehek bennünket becsaptak. És hogy megmutassák, hogy mi mindent engedhetnek meg maguknak a „buta“ tótokkal szemben, saját kötelezvényüket fälszifikátumnak nyilvánították. Ez mind igaz és minden jó tótot elkeseřithet azon kormány, sőt azon nemzet ellen is, melyet az képvisel és melynek nevében és egyetértésével ilyen sérelmet elkövet.“

„Az evangélikusokat izgatják a katolikusok ellen és vica versa, vesztegetnek‘ terrorizálnak és szétdarabolnak.“ „Szlovenszót két tucat politikai pártra és még kétszer annyi frakcióra szakították szét, Mindezek ebek módjára harapják és marják egymást a már lerágott csontért, melyet nekik Prága néha odadob; erre a tót visszavonásra építik a csehek „Nagy Csehországra“ vonatkozó terveiket.“

„Azt is tudjuk ma már‘ hogy a csehek nem a tótok kedvéért voltak Szlovenszónak Magyarországtól való elszakítása mellett‘ hanem csakis saját magukért‘ a saját különleges politikai‘ gazdasági önző és általában haszonleső érdekeik miatt. Nagy Csechia I Ez minden cseh politikus‘ újságíró és kultúrhordozó alfája és ómegája. A magyar megalománia nagy volt ugyan‘ a cseh azonban az egész párizsi Eiffeltorony magasságával túlszárnyalja azt.“

Ezt olvastassa fel Benes dr. szlovenszói népgyűlésem és biztos lehet abban, hogy egész Szlovenszók tapsolna. Éppen az Amerikai Tót Liga vezetőjének, Bielek Ivánnak a legutóbbi központi választmányi ülésen mondott elnöki megnyitójából tűnik ki, hogy a tótságnak ma már jelentős része a mostani államkeret ellen foglal állást és hogy ma már az amerikai tótság körében afelett vitatkoznak, vajjon a mostani államkeretben maradjon-e a tótság, vagy pedig nem. Önként is felvetődik a gondolat, hogyha Benesnek ezen középeurópai tündérszigetén a „megmentett“ tótságnak kiválóan jó sorsa van, mint azt a cseh mesékben olvashatjuk, miért akar onnan e nemzet jelentős része kiszabadulni és miért rázza kétségbeesve a hirhedt „rámec“ vasrácsait? Csakis azért, mert ez az állam csupán a csehek részére tündérország, tótok, magyarok, németek, rutének részére viszont a szolgaság és az elnemzetlenítés országa. A pittsburghi, turócszentmártoni és liptószentmiklósi csalások részleteit már nem is firtatom, igen bőséges adatokat találhat ezekre vonatkozólag Benes doktor az amerikai tótság nyilatkozataiban. A fentemlített amerikai tót kiadványban olvassuk, hogy

„... a fájdalmas és a köztársaságra nézve megszegényítő valóság bizonyítja, hogy Szlovenszón autonómia helyett romboló centralizmus burjánzót‘ mely a tótok ezreit hajtja ki az országból‘ Szlovenszót iparilag és kereskedelmileg leszegényíti‘ azonban még fájdalmasabb és még megszegényítőbb‘ hogy az „egységes nemzet egységes állam“ káros és erkölcstelen eszméjével a tót nemzet léte ellen tömek.“

És mindezt nem is mi mondjuk,—a „bösz“ magyarok, akik Európa békéjét veszélyeztetjük, — mint ezt Benesék szokták pergó nyelven úton-útfélen hirosztelni, hanem Benes volt munkatársai, akik botor fővel megbíztak a csehekben. Ma belátják ezek, hogy a „Nagy Csechiá“-ért való harc egyetlenegy tót garast, egyetlenegy csepp tót vért nem érdemelt meg. Maguk a csehek is érzik, hogy a tótok türelme és önmegtagadása már népi abnormitás és néhány gondolkozó cseh politikusban ott lappang a nyugtalanító kérdés, — hogy vajjon meddig fogják ezt a tótok még így eltűni? Ennek a lappangó cseh aggodalomnak tulajdonítható Kramámak a prágai népgyűlésen a tótokhoz intézett felhí-

vása, hogy elégedetlenségüket titkolják el a külföld előtt. Legyenek bár elégedetlenek, ezt a külföldnek nem szabad megtudnia, ellenkezőleg, a külföldnek azt kell tudnia, hogy ők boldogak és megelégedettek, hogy a saját életüket élhetik, hogy nincsen felettük semmiféle úr, aki elnyomja őket stb. Furcsa egy tanács, mely az éhesnek azt ajánlja, hogy kiáltsa ki a világnak, hogy jóllakott, a leszegényítettnek, hogy vagyonos, a koldusnak, hogy nábob. Kramár kertelés nélkül bevallotta a békési tótok érdekében rendezett prágai demonstrációs gyűlésen, hogy nem a csonkamagyarországi tótok elégedetlenek, hanem a szlovenszkóiak, de ezek titkolják el ezt a külföld előtt, mert a cseheknek árthatna, ha a külföld ezt megtudná. Ez a cseh struccpolitika. Ma már nemcsak Amerikában és Szlovenszkón, hanem mindenütt és így lent Békésben is tudják, hogy mi a cseh politika lényege és tendenciája, annak ellenére, hogy Benes a békési kérdésben is nagy cirkuszt rendez. Sok költséggel és sok réztrombitával, csakhogy a csonkamagyarországi tótokba is beönthesse a csehszlovákizmus mérgeét. Ez azonban nem sikerülhet mindig. Közép-Európa, a tótok is, már régen túl vannak Benes metódusain.

STEIER LAJOS

A HORVÁT TRAGÉDIA¹

HITELES fényképekben (38), hiteles okmányokban (27) tárja elénk mintegy 125 oldalon, az emigráns Pavelics Ante, fehér-Zágráb városának képviselője, a horvát nemzet 1300 éves múltjának nagyságát, de főleg sanyarú, sorsverte jelenének soha meg nem ért tragédiáját. A közölt fényképek és dokumentumok keserű jankiáltás a Nyugat hivatalos és nem hivatalos lelkiismeretéhez, égy fájdalmas „ocádentem appello“, amint a nemrég a nagyszerb bérencek által agyonbunkóztott Sufflay egyetemi professzor mondta. Megrázó erővel bontakozik ki előttünk az adatokból egy megcsalt és csalódott ősi kultúroemzet egész katasztrófája, amelyet 1918 októberében, 28 elbódult fia azzal követett el rajta, hogy eddig szuverén, európai műveltségű, történelmi hazáját, minden felhatalmazás nélkül, sőt a nemzete akarata ellenére és tiltakozása mellett, kiszolgáltatatta a Balkán-nak, a nagyszerb félművelt hegemoniának, amely azóta is szakadatlanul, a legnyersebb erőszakkal azon mesterkedik, hogy mindfii horvát értéket: történelmet, vagyont, jogot, szabadságot, államiságot, nyelvet, nevet, Európa szemeláttára és fiileballátára eltiporjon, összezúzzon: elszerbesítsen. És mindezt a „jugoszláv testvéri eszme“ cégére alatt.

Pedig: „Aki ismeri a történelmet az tudja, hogy a „jugoszláv eszmének¹“ nincsen dinamikája. Semmit sem jelent a hatalmas „horvát eszmével“ szemben. Horvátországban a „jugoszláv eszme“ csak egy vékony bőröcske, amely alatt a horvát nemzeti Vulkan morajlik.“

Pavelics Ante könyve két főrésze osztható: egy rövidebb történelmi összefoglalásra és egy dokumentáriumra. A történelmi összefoglalás szól a középkori horvát önálló nemzeti birodalomról, Tomiszláv megkoronázásáról 925-ben, majd szól az árpádházi Kálmán magyar királynak, — a horvát nemzeti dinasztia kihalása után, — ii 02-ben horvát királlyá történt megválasztásáról, amiáltal a horvát felfogás szerint a horvátoknak a jövőre vonatkozólag is biztosított a horvát állam függetlensége. Aztán a századokra terjedő horvát-török élet-halálharcról emlékszik meg, amely végül arra kényszeríti a vérző horvátokat, hogy új szövetséges után is nézzenek. Ezért választotta meg a horvát nemzet 1527-ben, az ősi Cetinigrádban,

¹ Dr. Ante Pavelics: Aus dem Kampfe um den selbtsändigen Staat Kroatien. Einige Dokumente und Bilder. Verlag der Kroatischer Korrespondenz „Gries“, Wien, 1931.

² Lásd a mű 59. oldalén.

osztrák Ferdinándot királyává. „Mert a magyarok választása, — írja — ugyanerre a Habsburgra esett, így keletkezett unió Horvátország, Magyarország és Ausztria között.“ Bár a török ezentúl is hatalmas seregekkel ostromolta Horvátországot, mégis megmaradhatott belőle egy kicsi független Horvátország, a reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae, amint a XVI. században a horvát szábor jegyzőkönyvei Maradék-Horvátországot nevezték. „Horvátország tehát annak a kornak a legnagyobb hódítójával szemben is megtartotta függetlenségét,“ írja büszkén Pavelics. 1848-ban Jelasics gróf háborút üzent ugyan Magyarországnak, de a megbolygatott viszony 1868-ban mégis kiegyezéshez vezetett, amely szerint azonban Horvátországnak megmaradt a törvényhozó és adminisztratív autonómiája. Ezentúl is folyt a politikai harc a magyarsággal a horvát állam teljes függetlenségéért. Ezek között az államjogi magyar-horvát politikai harcok között találja Horvátországot és Magyarországot a világháború.

Egy rövidre szabott, de annál világosabb összefoglalás illusztrálja ezután a hajdani nagyhorvát birodalom földrajzi terjedelmét, majd a százados „Háromegy horvát-szlavón-dalmát királyságot“, Boszniát, mint „Török-Horvátországot“ és végül a „Báni Horvátországot“ említi. „Az egész horvát terület 107.753 km²-t tesz ki, — írja — ebből 43.822 km² esik a báni Horvátországra, 12.732 km² Dalmáciára és 51.190 km² Török-Horvátországra. Horvátország összlakossága 5.250.951. Ebből 2.740.000 esik a báni Croátiára, 621.000 Dalmáciára és 1.890.000 Török-Horvátországra. „Ezenkívül kb. 1,250.000 horvát él a külföldön, főleg a két Amerikában.“ Vallás szerint a horvát lakosság 59%-a róm. katolikus, 9,5% mohamedán és 30% gör. kel. (pravoszláv). „A pravoszlávok tekintettel arra, hogy a pravoszláv szerb egyházhoz tartoznak, a horvát szábor 1867-ben hozott határozata értelmében, általában szerbeknek, illetve horvát-szerbeknek jelezetnek.“

Ezután ugyancsak tömör cikk szól a horvátok gazdasági, kulturális életéről és általános civilizációjáról, mindenütt kiemelve statisztikai és egyéb adatok alapján, hogy mekkora különbség áll fenn a balkáni Szerbia és az európai Horvátország között. Különösen érdekes, amikor elősorolja, hogy Horvátországnak már 1874 óta megvolt a modern alapon megszervezett független bírósága, modern büntető joga, modern katasztere, telekkönyve, ezer év óta pedig független, törvényhozó száborja, önálló, felelős kormánya, élen a bánnal s végül a teljes közigazgatási autonómiája.

A könyv másik terjedelmesebb része: a dokumentumok. Itt Pavelics nem beszél többet, szólnak helyette az okmányok. Négy okmány a horvát „dicső múlttól regél“ így a VIII. János pápa levele 871 jún. 7-ről, örömmel köszönti a horvát nemzetet és Branimir horvát fejedelmet azért, mert a nyugati egyházhoz csatlakozott nemzetével egyetemben. Ezzel az ősi dátummal lépett a horvátság a nyugati kultúrmentetek sorába, szemben a Bizánchoz csatlakozott pravoszláv szerbséggel, amelyen azóta Bizánc szelleme virágozott ki minden kinövésével mind a mai napig. Közli még a kivonatát az 1868-i magyar-horvát kiegyezésnek, amely ugyancsak garantálja a horvátok-

nak az ősi horvát szabort, az önálló horvát, belső kormányzatot és az autonóm horvát közigazgatást.

Az okmánytár második része ezt a címet viseli: „Az 1918—1928. időből“. De jogosabban sokkal inkább ezt a feliratot hordozhatta volna: Egy megcsalt és csalódott ősi kultúr-nemzet katasztrófája a XX. században és meg nem hallgatott jajkiáltása a Nemzetek Szövetsége előtt. Az itt közölt okmányok között az első, Rádics Istvánnak bátor beszéde a zágrábi Nemzeti Tanács választmánya előtt, 1918. nov. 24-én.

„Uraim! Még nincsen késő! Ne rohanjatok mint a liba a ködbe. Már csak azért se menjetek bele egy közös kormányzatba a szerb királysággal, mert Szerbia részéről itt senki sincsen jelen s mert csak egy távirat fekszik előttünk. Ne cselekedjetez úgy, hogy maholnap azt mondhassa valaki, hogy Ti szlovének, vajdasági szerbek, bosnyokok, aztán Ti horvát-szerbek, — Ti mindnyájan ma csak azért jöttetek össze, hogy itt összeesküvést kövessetek el a nép ellen, főleg a horvát nemzet ellen. Térjetez meg legalább annak a belátására, hogy tárgyunk annyira fontos és sorsdöntő, hogy megtárgyalásához össze kell hívnunk a teljes Nemzeti Tanácsot és természetesen a horvát szabort is. Mert a ti mostani javaslatotok azt akana, hogy határozzuk el, hogy a központi választmánynak 28 tagja azonnal menjen el Belgrádba. De mert ez a központi választmány csak ennyi tagból áll; joggal fogják mondhatni: a választmány Önmagát küldte ki Belgrádba, önmagát hatalmazta fel, hogy proklamálhassa a szerb királysággal való közös kormányzásunkat. Ám ehhez a választmánynak sem felhatalmazása, sem joga nincsen... Ti Belgrádba mentek s ott a horvát nép nélkül, a horvát nép akarata ellenére ki fogjátok kiáltani az egységes államot.“

Ez azonban mégis megtörtént, amitől Rádics, élete kockázatásával, óvott. 28 ember, — rossz politikus, „jugoszláv álmodozó“ — tálcán vitte el az ezeréves horvát nemzet fejét Belgrádba. Megrázó a Horvát Jogpárt kiáltványa is, az egész horvát nemzethez, ez ellen a jogtalan cselekedet ellen. Egyik kitétele így szól: „28 emberből álló csoport elrabolta tőled, Horvát Nemzet, szuverenitásodat, — rád kényszerített egy új államot és egy új dinasztiát.“

1921 február 11-én Rádics pártja dörgő szavú memorandumban tiltakozik Sándor szerb regensnél az ellen, hogy a szerb haderő s a szerbek általában, Horvátország megsemmisítésére törek, de tiltakozik az ellen a barbarizmus ellen is, hogy a szerbek botozzák,, verik a horvát népet s ezzel belegázolnak a horvát nemzet becsületébe:

„A történelem nem ismer még egy példát arra, hogy egy nép valaha is megkísérelte volna azt, hogy egy másik, rokon népet a testvériség és szabadság nevében, fegyveres hatalommal és botozásokkal megfosszon ezeréves államiságától és nemzeti individualitásától.“

1922 februárjában a horvát képviselők blokkja már európai fórum előtt tesz panaszt. Elküldi panaszát „az összes szabad kultúr-nemzetekhez és a genuai konferencia delegátusaihoz“. Jogi alapokon és a történeti tényeknek megfelelően sérelmezik, hogy a szerbség az új államból, a horvát nép akarata ellenére, egy nagyszerb államot erőszakol és hogy egy olyan alkotmányt hozott, amelyet csak erőszak és csalás szavazott meg. De akkor még egészen hiábavaló volt a horvát tiltakozás...

Ezekután egymás mellett hét memorandumot közöl Pavelics, amelyeket mind a genfi Nemzetek Szövetségéhez küldtek be a horvát nemzet nevében: 1929 szeptember i-én Pavelics és Trumbics aláírásával, 1929 szeptember 7-én Krnjevicsnek, a horvát parasztpárt főtítkárnak az aláírásával, 1930 január 25-én Kossutics és Krnjevics ellenjegyzésével, 1930 július 10-én a délamerikai horvátok 4000 aláírásával, 1930 szeptember i-én a belgiumi 35 ezer horvát nevében, 1930 szeptember 4-én a franciaországi horvátok aláírásával, 1930 szeptember 6-án a németországi horvátok nevében. De ez a hét memorandum is a népszövetség előtt, eddig legalább, pozitív eredményhez nem vezetett.

Lehetetlenség volna ehelyütt ismertetnünk az összes felhozott emlékiratok tartalmát. Valamennyi hasonlít egymáshoz, mert valamennyi felpanaszolja azt a balkáni brutalitást, amelyet különösen a szerb diktatúra követ el a horvát nemzet ellen s valamennyi egyaránt követeli Európától a független horvát állam visszaállítását.

Egy példa a brutalításra:

„A politikai foglyok keze-lábjára súlyos láncokat vernek, karjaikat hátrakötözik, a fejüket öklökkel addig dolgozzák meg, amíg orron-szájon megindul a vérük... Súlyos csizmákkal végiggázolnak egész testükön, aztán megint ökökkel verik testüket is össze-vissza, de a legérzékenyebb testrészeket sem kímélik. Az ily módon agyonnyomorítottakat azután földhözvágják, a hátrakötött karokat kötelekkel a lábszárakhoz erősítik s a mezeten talpukat ezután addig verik bikacsöklökkel, amíg a vér ki nem fröccsen. A büntetés szigorításául, az így megkínzottoknak és megkötözötteknek egymáshoz fűzött lábain és karjain át fegyvert vagy botot dugnak keresztül és a megnyomorítottakat így két szék közé függesztik fel s ebben a helyzetükben újból addig verik, amíg öntudatukat veszítik. Másokat pedig összekötött karokkal, falbavert kampókra függesztenek, fel, ebben a helyzetben megverik és órákhosszat így függni hagyják. Hogy a börtönön kívül valaki meg ne hallhassa a kínzottak fájdalom-és segélykiáltásait, fejüket vizes rongyokba és katonaközpönyegekbe csavarják be, azonkívül gramofonokat játszatnak, hogy túlharsogják a jajkiáltásokat. Mindezeket kénytelen volt igazolni a hivatalos orvos, de azért mégsem vonták felelősségre a vétkes állami tisztviselőket.

A diktatúra kikiáltása óta, ez év június i-ig, kimutatások szerint, — tehát 18 hónap alatt, — a rendőrségi börtönben 76 személyt öltek meg. Ez idő alatt a rendkívüli bíróság által vezetett 69 perben három személyt halálra ítélték, egyet életfogytig tartó fegyházra és további 319 személyt. Összesen 120X évre és 9 hónapra szóló súlyos börtönre ítélték el... 12 évi fosztogatás és korrupció után, — ami a régi Szerbiában ösidőktől fogva szokásban volt, — Horvátország gazdasági jólétét is tönkretölték.

Minden horvát nemzeti jellegű intézményt, társadalmi, vallási, kulturális, gazdasági, humánus és sportegyesületet betiltottak és legtöbbször azok vagyonát is elkobozták.“

Mindez a balkanizmus azonban nem a megszállás első idejéből való, hanem 1929 és 1930-ban követték el a szerb rendőrségi közegek Macsek vádlott társain: tanárokon, egyetemi hallgatókon, műveit: embereken. Tehát mindez nem is idegeneken történt, hanem a testvér szerbek követték el a szörnyűségeket a „fajtestvér“ jugoszláv horvátokon! Szomorú történelem mindez, szomorú történelmi panasz, a kultúrvilág asztalán.

De szóljon a másik példa is:

„Kérjük ... hogy a Nemzetek Szövetsége hívja össze Horvátország és Szerbia törvényes delegátusait« hogy azok« a Nemzetek Szövetségének ellenőrzése mellen« megtárgyalják:

a) hogy hogyan kell kiüríteniök a szerb csapatoknak a horvát terri-
tóriomot s hogyan kell visszahúzódnioak a Drina keleti partjai mögé és

b) hogy Szerbiának meg kell térítenie azt a kárt« amelyet a horvát
nemzeti vagyonnak okozon a 12 éves szerb igazgatás alan« hogy
ily módon a világ békéjére egyre veszedelmesebbé váló horvát kérdés
a megfelelő megoldáshoz jusson.“

Ilyen nyíltan hirdeti és követeli a horvátok emlékirata a Nemzetek Szövetségétől a Szerbiától való elszakadást s az önálló Horvátország restaurálását« ... ««mert a horvátok és a szerbek, két gyökerében külön nemzet, teljesen ellentétes kultúrával és civilizációval s azért egészen más szellemmel is, amelyeknek ereiben a más nemzetekkel való különböző keveredések folytán, egészen más vér folyik, ... mert Szerbia és Horvátország geopolitikai irányai, egészen ellentétes súlypontok felé gravitálnak, ... mert tizenkétévi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a horvát-szerb kérdés, egy állam keretén belül, megoldhatatlan,... mert a Belgrád által dirigált állam, 12 évi fennállása óta, számtalan vérengzést, üldözést követett el, kifosztotta polgárait és ezzel eljátszotta minden jogát és morális alapját arra, hogy továbbra is fennmaradjon.“ Horvátország tehát visszaköveteli több, mint ezeréves önálló és független államának visszaállítását, amiről le nem mond.

Ezeken az okmányokon kívül megtaláljuk Pavelics könyvében azt a hivatalos jegyzőkönyvet is, amelyet a skupstinában halálra szabott Rádics Istvánnal felvett a belgrádi vizsgáló bíró a skupstinai merényletről s amelyben a horvát nemzet haldokló vezére Jankovics Dragomir udvari minisztert, Vukicsevics Velja miniszterelnököt, Perics Ninko házelnököt, alapos gyanúkok alapján, azzal vádolja meg, hogy ők az orgyilkosság szisztematikus előkészítői és szellemi felbujtói. Közli a Rádics—Pribicsevics-blokk kiáltványát is, amelyben ezek bejelentik, hogy nem vesz részt egyeden horvát sem a belgrádi bírósági tárgyaláson, mert a vizsgálóbíró eleve elzárkózott attól, hogy a Rádics által említett és vádolt magas szerb személyiségeket kihallgassa. Kijelenti ez a kiáltvány, hogy a skupstinában történtek után, a horvát nemzet képvisellete soha sem lépheti át Belgrád küszöbét. Megtaláljuk az okmányok között Pavelics halálos ítéletét is, amelyet a diktatúra mondott ki a fejére, „mert a külföldön Horvátország elszakítása mellett agitált“.

De minden szónál megrendítőbbek a Pavelics által közölt fényképfelvételek. Rádics hatalmas temetéséről két felvétel beszél, a horvát függetlenségért harcoló horvát hazafiak sorozatos sírdombjai a zágrábi temetőben azt hirdetik, hogy a nagyszerb testvérek sírba dobnak, irgalom nélkül, mindenkit és minden horvátot, aki lelkesedni mer a horvát nemzet szebb és független jövőjéért.

Van azonban az okmányok között egy, amely minket magyarokat különösképpen érdekel, sőt igazol. így szól:

„Tizenkét év óta a legkülönbözőbb alkalmakkor azt a fellengős szót kell hallanunk, hogy mi horvátok s az ideáti területeken élő szerbek, az osztrák rabszolgaság alól „felszabadítottunk“. Ezzel szemben meg

kell állapítanom, hogy ez az állítás abszolúte hamis. Ali Ausztria alatt sohasem voltunk rabszolgák s ez áll különösen a horvátokra s a horvát területeken élő szerbekre. Bár minden államjogi autonómiánk mellett, amelynek Horvátország a birtokában volt, fennállt ugyan némi függőség, de rabszolgaságról szó sem lehet. Mindenesetre nehezünkre esett ez a függőség is, úgy éreztük, hogy nem elég nagy az élvezett szabadságunk“

Mennyire hazug volt az a nagyhangú „jugoszláv“ propaganda, amely a háború előtt és alatt, ország-világ előtt hirdette, panaszolta az elviselhetetlenül terhes osztrák és magyar jármot és rettentő rabszolgaságot! De a történelem ime, megbüntet és kiderít minden történelmi hazugságot, sokszor egy egész nemzet iszonyú mártíriuma által és árán. Ezt a vallomást Macsek, a horvát nemzet vezére mondotta el a vádlottak padján és éppen a szerbek bíróságának, akik őt hazaárulással vádoltak. Ez a férfias vallomás, a régi Magyarország és Ausztria legfényesebb történelmi igazolása.

Mit várnak azonban a ma elnyomott, a ma tényleg rabszolgasorsra jutott horvátok Európától és hogyan állnak élet-halálharcukkal Európa színe előtt?

„A horvát-kérdés már eddig is felkeltette a külföld érdeklődését és nem kétséges többé, hogy belátható időn belül, a nemzetközi fórumok előtt is, hivatalos tárgyalás anyagát fogja képezni s hogy a napirendről csak akkor kerülhet majd le, ha a horvát nemzet kívánságainak megfelelő módon jut megoldáshoz.“⁸

Így látja a horvát-kérdést és harcokat Pavelics ma. Mi is így látjuk. Favelics kétségtelenül nagy szolgálatot tett tragikus nemzetének és a történelemnek is azzal, hogy ezt az önmagában hangos adathalmazt Európa közvéleményének asztalára is letette. Ha az igazság ideje megérett, a Nemzetek Szövetsége elég argumentumot fog találni az égő horvát-kérdés megoldásához Pavelics szép könyvében.

Es mi van otthon, a vert, a nyüzött Horvátországban? Ott nincsen szükség semilyen propagandára, semilyen bizonyításra, hisz maga Macsek mondotta a szerb bíróság előtt:

„Kell propagandát üzni olyasvalaminek, ami már a gyermekeink szívében is csírázik, hogy már akkor, amikor még csak dadogni tudnak, már is rágyújtanak a dalra: Még nem vezett el Horvátország, amíg mi élünk?... Kell propagandát üzni olyan eszmének, amellyel aggjaink és aggnőink is, sírjukba szállnak? ... Nem kell propagandát üzni olyasminek, amit egy egész nemzet a szívében hordoz“.

Mi magyarok, csaknem egy évezreden át a horvátokkal együtt éltünk, közösségben, unióban. Ők, 1918 októberében elszakadtak tőlünk, mert nagyobb, mert több szabadságról álmodoztak. De mi ezek ellenére mégis azt hisszük, hogy ránk köszönt még egyszer a történelem: közös örvendezéssel, mert külön-külön tragédiánk, közösen nehéz és igaztalan.

BERKES JÓZSEF

¹ Lásd a mű 105. oldalán.

² Lásd a mű 3. és 4. oldalán.

³ Lásd a mű no. oldalán.

FIGYELŐ „FÖLDINDULÁS“

TÍZ ESZTENDŐBE került, amíg az erdélyi kisebbségi magyarságnak megszületett az első történelmi problémája. Ez a kérdés: ki csinálta jól? Ki csinálta jól azokban a tanácstalan napokban, amidőn égett a világ, omlott az ár s az erdélyi magyarságnak éppúgy nem vök ideje meditálni, válogatni és anketokat rendezni, mint a mikor egy tiszaparti falunak tavaszi áradáskor átvágják a töltését. Ki csinálta jól? Az-e, aki százszázalékos passzivitással egyszerűen tudomásul se vette a változott világot; az-e, aki a tényeket tudomásul vette, ahhoz alkalmazkodott és ennek az előfeltétele mellett rendezte be a maga független életét; vagy pedig az, aki nagy történelmi példákra hivatkozva' elegyedett és elkeveredett s akár kényelemből, akár programúiból egy új szinkretizmus megteremtésén fáradozott.

Ez a történelmi kérdés csak látszólag történelmi kérdés, mert igazában ma is élő nagy politikai és program-kérdése az erdélyi magyarságnak. Tulajdonképpen ebben sűrűsödik össze minden erdélyi probléma, elméleti és gyakorlati változatosságával s különösen komollyá teszi a kérdést az, hogy egyszer mindenkinek személyesen felelni kell reá és ezzel egész életére nézve döntő vallomást tesz, zászlót, sorsot, tragikumot vall. Természetes, hogy minden szál ide vezet és minden ideg innen fáj. Ezért nem lehet csodálkozni, ha az erdélyi irodalomban ez a kérdés mindegyre felmerül. Egy év leforgása alatt három nagy felelet érkezett reá.

Az első volta „Zátony“. Magyarországon nagy irodalmi és publicisztikai sikere volt, Erdélyben annál kevesebb. Ennek oka az, hogy a Zátonyt nem erdélyi emberek számára írták. Erdélyi embernek kétségbeesett és lélekgyilkoló felelet az, hogy azon a földön mindennek vége van, ami magyar, onnan csak egy félig örült és félig állati üvöltésből szakadhat fel a reménytelenségnek, az átoknak, a bosszúnak a szava. De viszont jó ez Magyarország és a külföld számára, mert a zsírosszívú magyar ma elhiszi, hogy aranydolga van az erdélyi kisebbségnek — lám mennyi iskolát tart fenn, milyen gazdag irodalmat épít, milyen hősiezen szervezkedik — s amíg ezt végiggondolja, annyira megnyugszik a szíve Erdély sorsa felett, hogy még a pipát se venné ki érte a szájából. Azután jó ez regény a külföld számára; boldog, büszke, kegyes, nagy nációk kipucolt és gondozott lelkiismeretét megrugdossa, sárral és vérrel behányja és beleordítja fenségesen hallgató fülekbe: „Ezt tettétek egy néppel A Zátony az impérium-változásnak történelmi levegőjét, az akkori közérzéseket különös hűséggel és erővel szólaltatja meg; mellék-alakjai tele vannak élettel, egyéniséggel; oroszos lélek-duzzadás érzik tömör, rövid mondatain és egy-egy földrengető számcsapás, bár tört szárnyak csapása, állítja el a lélegzetünket. Egyébként a regény kerete képtelen; hőse ámmyéktestű fantom, élménysorozata fogcsikorgatással szaggatott lázálmok szövedéke. Az erdélyi lélek megérezte, hogy ebben nem fogadhatja el a saját próféciaját és egyhangúan visszautasította. E visszautasítást azonban nem politikai okokkal magyarázta, hanem esztétikaiakkal is. Az volt az erdélyi kritikának nagy magaáztatása, hogy a Zátonyt esztétikai okok

miatt akarta ártalmatlanná tenni, holott lélektani okok miatt volt erre kénytelen. A Zátony esztétikailag sokkal különb az átlagos általános erdélyi regénynél.

A másik nagy feleletet erre a kérdésre Makkai Sándornak „Magunk revíziója“ című ragyogó fejtegetése adta meg. Itt már tétélezve áll előttünk az erdélyi magyarság hármassága: a bús magyar, az építő magyar és a beolvadó magyar életútja. Nem kívánok e kérdéssel részletesebben foglalkozni, mert vagy az illetékességemet vagy pedig az ismereteimet kifogásolhatná valaki. Maga a szkéma „heürisztikus princípium“, amely kitűnő gyakorlati lökésekkel ad; de a fontos mégis az, hogy az egyes kategóriáknak milyen tartalmat adunk. Volt idő, amidőn az erdélyi magyar társadalom vezetői nem fogadhatták el a román kormány meghívását a király recepciójára és vannak, voltak és lesznek emberek, akik még mindig az első vagy pedig a második út számlájára akarják elkönyveltetni, ha egy magyar leány románhoz megy férjhez s csak gyermekeiről ad reverzalist, de a maga hitét megtartja.

A Berde Mária „Földindulás“-¹ erre a nagy erdélyi kérdésre felel. Egy mezőségi falu életében bemutatja az erdélyi magyarság hármasságát a nagy világváltozásban. A falu természetesen egy udvarban tetőződik, vagy jobban mondva egy udvarnak a szétvetődése. A három út képviselője így lesz a három Katona-leány közül egy-egy. Etelka a száz százalékos meg nem alkuvó, Ila a beolvadó és elkeveredő, Klára az építő, kisebbségi magyarság tükörképe. Ezt az egész alapgondolatot rendkívül ügyes írói leleménnyel, finom meseszöveggel, gazdag és színes hangulatképekkel s nemes artisztikummal szövi finomművű regénnyé a szerző. Dicséretet érdemel szerkesztőképesége, műgondja, részletekig menő, aprólékosan finom, kifejezőerőben gazdag és változatos stílművészete. Különösképpen női regény, nemcsak azért, mert mind a három hőse nő, hanem azért, mert a női lelket ismeri igazán, azoknak a kedélyhullámlásait írja le és játszódattja meg előttünk; a férfiak csak határfigurák, akik között a regény életét asszonyi lelkek élnek és játszódják le. Férfialakjai merevek, általánosak, asszonyi alakjai mindig újak, mégis mindig ugyanazok, annyira élők, hogy szemünk előtt remegnek és vibrálnak. Női írónak vallásos törődése toalettekkel, enteriőrökkel, bútorokkal, egyszóval az asszonyi élet összes külsőségeivel. Megérezzük itt-ott, hogy ezek nem a művészet, hanem a művésznő szempontjából fontosak.

Az a nagy kérdés, milyen magyar életet fest az írónő e három kategóriában? Érdekes, hogy az elsőt és harmadikat dolgozza tulajdonképpen ki, a középsőt vázlatosan hagyja és kiépítését az olvasóra bízta. Az első és a harmadik közötti ellentétet nagyon kielezi. Etelka, egy mélyérzésű és érzéseit szuveréne érvényesítő leány, lassanként nyomorult és kárhozott torzképpé válik, ki éhezéssel öli meg magát és az úrvacsorát is kiköpi szájából, mert Isten nem úgy csinálta a magyar politikát, ahogy ő kívánta volna meg; Ila az élettől duzzadó, rubensí húsú leány, véréből hajtva végül is az agrónóm felesége lesz, kifestve, szabályszerűen elléhásodva, szép balkáni virágszállá facsarodva; Klára pedig a jóság, a hűség, az apró szolgálatok rokonszenves hőse, férjhez megy a parasztfiúból lett tanítóhoz, aki az új világba jelleme és esze után belenő és annak vezérévé válik.

Mindenesetre érdekes dolog, hogy az első típust a regényíró sokkal ellenszenvesebbnek tudja festeni, mint a harmadikat. Érdekes dolog, hogy a harmadik útját megértjük és megbocsátjuk, az elsőét már nem értjük

¹ R. Berde Mária: Földindulás. Regény I—II. kötet. Erdélyi Szépművészeti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1930.

meg és nem bocsátjuk meg. Világosan látjuk, hogy a második út az elsőből hasad ki, de nem érezzük, hogy a másodikból is könnyen kihasadhat a harmadik. Nem tudom, éppen a második érdekében nem volna-e jó az egész első típust levenni az irodalmi és politikai élet napirendjéről és csak a második és a harmadik típust állítani egymással szembe? Vájjon a rakétatörvény szerint az a tény, hogy a középső típusnak harcolnia kell jobb felé, nem fogja-e őt túlságosan balra tolni ezzel; viszont gondolható-e, hogy ha nagyon erősen harcol bal felé, a jobboldal értelmetlen és veszedelmes mezőire tolódnék? Nekem az az érzésem, hogy ugyan találtak ezzel Erdélyben az életre egy formulát, de ez a formula nem változtat a dolgon, mert mindenki azt helyezi el a kategóriába, ami neki tetszik, s a formula mindenestől tolódhatik balra vagy jobbra.

Még azt említem meg, hogy az egész történet kompakt, egységes, pompásan van egybeszerkesztve és beleillesztve a földreform alkalmazásából támadó eseményekbe. Sokkal művészebb, mint a Zátony, a Zátony zord, abajdok, de imponáló férfiassága nélkül. A felelet, melyet Berde Mária ad, Erdélynek szól, de Magyarországra nézve nagyobb vigasztalás sikerül belőle, mint amennyire szükség volna, külföldre nézve pedig éppen narokotikum. Nyugodt, tiszta, öntudatos művészi léleknek az alkotása, amelynek értéke mindig megmarad azok számára, akik megkeresik, mert az alapgondolat parancsoló erővel nem fog úrrá lenni korok és lelkek felett.

RAVASZ LÁSZLÓ

JANCSÓ BENEDEK-EMLÉKKÖNYV

RITKA JELENSÉG tudományos életünkben, hogy tudósok „iskolát” hagyjanak maguk után, új nemzedéket, mely a mester problémái iránt érdeklődik és anélkül, hogy annak szavaira esküdnék, az ő elvei szerint tárgyalja és oldja meg azokat. Egyetemeken kevés tanár szokta elhagyni katedráját azzal a megnyugtató és tudós embert legnagyobb büszkeséggel eltöltő tudattal, hogy olyan magot vetett, mely az utána következő nemzedékben hozza meg gazdag termését. Jancsó Benedek nem ült egyetemi tan széken, tudományos módszerei talán nem is ütötték meg a legmagasabb mértéket, a tudományos intuíciónak szempontja fontosabb az ő megítélésénél, mint a módszeres képzésé és mégis iskolát hagyott maga után: „szellemi Jancsótanítványokat”, mint az Emlékkönyv szerkesztője, Asztalos Miklós mondja. Nemcsak izzó fajszeretetének, hanem annak is tulajdonítható ez, hogy a bekövetkezett nagy nemzeti katasztrófa az ő szinte prófétai látomásait igazolta. Élte alkonyán megélte azt a keserű elégtételt, hogy megértették szavát nem azok, akik azelőtt sem hallgattak rá, hanem egy új, a magyarság mai szomorú realitásaiban felnövekedő tudós és publicista nemzedék. „Majd két emberöltőn keresztül ostromolta, ébresztette a magyar közönyt, hogy a nagyhatalmi állás délibábos dicsősége mögött lássa és értse meg az alattomosan felvonuló veszedelmeket”, írja róla az erdélyi ragaszkodás egész melegségével megrajzolt emlékezésében Kolosváry Bálint.

Tudományos és publicisztikai irodalmunknak Jancsó virágkorában általa felismert, de egyébként figyelemre nem méltatott nagy hiánya volt, hogy nem kísértük kellő gondnal a szomszédos országok tudományos és politikai irodalmát, hogy nem tanulta meg legalább egy-két ember minden számbajövő szakmából a ránk leselkedő ellenséges nemzetek nyelvét. Míg a cseheknek, románoknak és jugoszlávoknak mindig voltak és ma is vannak

európai mérték szerint is mérlegelhető tudósaik és publicistáik, kik magyar iskolákba járván jól tudtak magyarul s így ismerték és felhasználták tudományos és politikai irodalmunkat, addig minékünk nyelvtudás hiányában többnyire meg kellett elégednünk annak megállapításával, hogy nemzeti ellenségeink irodalmát a vak sovinizmus uralja. Méltán mutat rá az Emlékkönyvben mulasztásainkra pl. jogtörténeti téren fiatal szlávista tudósunk, Kniezsa István.

A küzdőtéren csak az utóbbi tíz évben lépő ifjú tudós és publicista gárda „seregszemléje“ az Emlékkönyvben azzal a megnyugtató érzéssel jár, hogy vannak már, akik az eddig bűnösen elhanyagolt szláv és román irodalmat ismerve, a módszeres tudomány eszközeivel tárgyalják azokat a problémákat, melyek Jancsó Benedeket is elsősorban érdekelték. A reális magyar politika kora kitermeli magából a reális tudományt és publicisztikát is. Az új nemzedék illúzióktól és elcsépett frázisoktól mentesen fog a tudományos kérdések megoldásához, az új publicisták más szemmel nézik a nemzetiségi kérdést, mint az elődök. A szomorú magyar valóságban fel-növekedők politikai programja nem a 30 milliós magyarság ábrándja, hanem az Új Hungária, mint az Albrecht Ferenc, Pongrácz Kálmán és mások cikkeiből is kitetszik.

Jancsó egyéniségének és munkásságának jellemzésén kívül van szó a könyvben a román autochtonia sokat vitatott kérdéséről (Treml Lajos), az erdélyi protestantizmus és a Habsburgok viszonyáról (Asztalos Miklós), „a magyar-horvát államközösség kezdeteiről“. Ez utóbbi cikkben egy sok reményre jogosító, fiatal tudós, Deér József kimutatja, hogy úgy magyar, mint horvát részről mennyire vittek bele politikai felfogásokat a történeti szemléletbe, lehetetlenné téve tudományos kérdések objektív tárgyalását. A Kálmán királlyal kötött horvát paktum éppúgy későbbi korból származik, mint a magyar vérszerződés. De míg mi a horvátoktól az ő „uralmi szerződésük“ elejtését követeltük, addig közvéleményünk, néhány tudós főt leszámítva, ragaszkodott a magunkéhoz.

Hogy egy Jancsó-Emlékkönyvben a magyar kisebbségi kérdés egész gárdája felvonul teljes tudományos felkészültségével (Szász Zsombor, Búza László, Ajtay Gábor, Szász Béla, vitéz Nagy Iván stb.), az magától érthető. E téren is kitermelte már a magyar sors a megfelelő írókat és tudósokat.

Méltán fejezi be a kötetet a Suffiay Milánról szóló megemlékezés, ki Jancsóval kongeniális, de nála még tragikusabb sorsú szellem volt.

Az Emlékkönyvet minden olvasója azzal a meggyőződéssel fogja letenni: Jancsó Benedek nem élt hiába.

ECKHART FERENC

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Július első felének krízise. A Hoover-terv, Franciaország álláspontja – Az újabb depresszió a francia nehézségek következtében; a politikai háttéri Chamberlain felfogásai német és francia rész a katasztrófa előidézésében – A Times a revízióról – A párizsi és londoni konferenciák eredménye

A gazdagabb úgy látszik minden elődjénél, s amelynek kezdetére májusi szemlénkben mutattunk rá, mintha most júliusban érte volna el klimaxát. Antitézisként viszont remélhetjük, hogy a világválság ugyanekkor érte el mélypontját. Ezzel az optimista aláfestéssel szeretném elmondani az elmúlt drámai fordulatokban gazdag hónap változatos történetét, a zavaros és nyugtalan korszak, amely zavarban és nyugtalanságban

A Német Birodalom pénzügyi válsága június közepén katasztrófával kezdte fenyegetni nemcsak a birodalmat, hanem Közép-Európát és határában Németország hitelezőit is. A rövidlejáratú hitelek tömeges felmondása részben az idegessé vált amerikai, részben, és ennek folyományaképp, az angol, hollandi, svájci és skandináv hitelezők részéről a Német Birodalmi Bank helyzetét komolyan veszélyeztette. Ehhez hozzájárult az is, hogy a külföldi hitel-megvonásokon kívül az a tőkemenekülési folyamat, amely a múlt év őszén a nemzeti szocialista választások idején vette kezdetét, június folyamán megint rendkívül nagy méreteket öltött. Megközelítőleg 4 milliárd márkára becsülik azt az összeget, amelyet Németország a múlt őszi óta veszített a külföldi kölcsönök visszavonása és tőkemenekülés következtében. A német Reichsbanktól egy hónap alatt kb. 1400 millió márka külföldi devizát vontak vissza, amivel a Reichsbank fedezetét kevesebb, mint felére redukálták. Ezzel együttjárt ugyan a bankjegyforgalom csökkenése is, mégis a Reichsbank aranyfedezete veszedelmesen közeledett az alapszabályszerű 40%-os minimumhoz. Ilyen körülmények között nyilvánvalóvá lett, hogy bármily gyorsan mondják is fel a hitelezők követeléseiket, a Németországban három hónapos váltóm kihelyezett és körülbelül ezermillió dollárra becsült amerikai tőkét, melynek lejáratái különböző időpontokban esedékesek, hirtelen felmondással, gyors támadással megmenteni nem lehet. Nem is szólva arról a Németországban hosszú lejáratra elhelyezett amerikai tőkéről, amely az U. S. A. Department of Commerce becslése szerint kb. 2.725.000.000 dollárra becsülhető. A rövidlejáratú hitelek egy részét, cca. 2—300 millió dollárt sikerült ugyan hirtelen kivonni és további támadással még 1—200 milliót remélni is lehetett, de ha ennek az árán Németország összeomlanék, akkor az egész még ott maradó rövidlejáratú és a hosszúlejáratú investíciós tőke, tehát közel 3·2 milliárd dollár, végérvényesen a romok alatt maradna. A Németországból jövő alarmirozó hírek hallatára, amelyeket az időközben Londonba érkezett Mellon, amerikai pénzügyminiszter, közvetlen jelentései is megerősítettek, Hoover elnök hirtelen elhatározással, a szó szoros értelmében egyik napról a másikra, megváltoztatta az Egyesült Államoknak már-már hagyományossá kijegecesedő politikáját és a szövetségi adósságok kérdésével szemben elfoglalt doktrinér álláspontját. Hoover elnök igen egyszerű és matematikailag megdönthetetlen okoskodással nyilván a következőképpen látta Amerika és Európa viszonyát és az adott helyzetet: ha nem lehet a német gazdaság, Németország termelő- és fizetőképességébe vetett bizalmat ismét helyreállítani vagy legalább is megerősíteni, akkor Németország menthetetlenül elveszett, tehát nemcsak a reparációs fizetésekre nem lehet számítani, hanem az ott investált rövid- és hosszúlejáratú amerikai és angol tőke is elpusztul. Az angol tőke elpusztulása — Németországban levő rövidlejáratú angol hiteleket 100 millió fontra becsülik — ezenfelül még megbénítaná az angol adós fizetőképességét is, amihez még hozzá lehet venni a többi európai hitelező és adós államét egyaránt, ahol szintén jelentékeny amerikai tőkék vannak el- és kihelyezve. Tehát olyan pénzügyi katasztrófa következne be, amelynek továbbfejlődése beláthatatlan. Herbert Hoover Európát jobban ismeri, mint a legtöbb amerikai s a gazdasági interdependencia törvényeit valószínűleg korábban felfedezte, mint honfitársai, eddig azonban, ez igazság népszerűtlensége miatt, úgy tett, mintha éppoly tudatlan lenne, mint 120 millió honfitársa. Hoover tehát belátta, hogy az álarcosjátékot, melyben Amerika úgy viselkedett, mintha nem tudná, hogy a reparációs fizetések jelentékeny részét végeredményben ő kapja, fel kell adnia hamarabb, mint ahogy ezt a lassú evólúciójú amerikai politika képzelte. Azt mondják, hozzájárult az elnök elhatározásának megérleléséhez az a benyomás, amit az iniciatívája bejelentése előtti napokon a Middle-Westben

tett utazásán nyert. Az a kétségbeejtő állapot, amelyben a gazdag farming centrumokat, mint Indianapolist és környékét találta, úgy mondják, mély hatást tett az elnökre. A kereskedelmi és gazdasági depresszió, amely az Egyesült Államokat sújtja, csak a nemzetközi kereskedelmi és pénzforgalom fellendítése segíthet. Hogy mennyit szenvedtek az Egyesült Államok egyrészt a gazdasági depresszió, de nem utolsó sorban a múlt évben életbe lépett Smoot—Hawley-féle protekciós tarifa következtében, azt Amerika külkereskedelmének számadatai mindennél beszédesebben elárulják: az Egyesült Államok exportja 1930 első öt hónapjában 1781 millió dollárt tett ki, 1931 ugyanezen időszakában már csak 1130 milliót; importja pedig ugyanezen két időszakban összehasonlítva i486 millió dollárról 936 millióra csökkent.

Így az Egyesült Államok elnöke talán kissé túl hirtelenül, de mindenesetre a legjobb szándékkal azt javasolta, hogy Németország a folyó év július 1-től kezdve 1932 június 30-ig mindennemű jóvátételi fizetési kötelezettsége alól felmentessék, viszont Amerika, mint főhitelező, szintén lemond egy évre minden európai adósával szemben fennálló adósságtörlesztési és kamatfizetési követeléséről. Lehet, hogy hiba volt — a franciák azt állítják, hogy az volt — ezt a kérdést előbb meg nem tárgyalni a legnagyobb reparációs hitelezővel, Franciaországgal, hanem mintegy jóistenként dekretálni, hogy kinek mit kell tennie, úgyhogy a többinek nem is marad más választása, mint fejet hajtani és áment mondani. A franciák viszont diplomáciai érzékenységükben elfelejtik, hogy Hoover elhatározását tényleg egy éjszaka alatt hozta meg, s éppen csak annyi ideje volt, hogy a Kongresszus vezető tagjaival \$ a Wall Street egynéhány bankárjával megbeszélhette. Ha diplomáciai tárgyalásba kezd Franciaországgal, akkor a különbség csak az lett volna, hogy a 17 napot titkos tárgyalásban veszíti el, amely idő alatt tervének részletei apródonként kerültek volna nyilvánosságra s ez a remélt pszichológiai hatást mindenesetre megölte volna. Azonban Franciaország ma, sajnos, a civilizált világ számára igen tragikusan, túlerős ahhoz, hogy róla nélküle dönthessenek. A francia nemzet valószínűleg öntudatlanul érzi, vezetői pedig tudják, hogy dacára nagyszerű szellemi képességeinek, hazaszeretetének, takarékoságának, munkabírásnak, rendkívüli tökegazdagságának, kimagasló katonai erejének és ügyesen felépített szövetségi rendszerének, állandóan csökkenő népességével mind kevésbé fogja tudni fenntartani mai predomináns európai pozícióját. Az a törekvése tehát, hogy ezt a mai, számára legelőnyösebb helyzetet fenntartsa, dacára annak, hogy erőinek görbéje lefelé hajlik, s ez abba a tragikus konfliktusba kényszeríti, hogy többet akarjon elérni, mint amennyit történelmileg a ténylegesen létező erőparallelogrammal állandóan biztosítani lehetne. Talán ha a győzelem kevésbé lett volna megsemmisítő, ha mai hatalmának összes komponensei nem volnának aránytalanul túlméretezve és ha a tudat alatt nem működnek a félelem a jövő miatt, amikor ezekre az erőforrásokra már nem fog többé támaszkodhatni, — r legalább is nem a mai mértékben — valószínű, hogy Franciaország nagyobbvonalú politikára és mindenesetre az egész európai kontinens számára előnyösebb kompromisszumokra lenne hajlandó.

A Hoover-iniciatíva tehát részben hatalmi érzékenységében sértette meg Franciaországot, részben pénzügyileg is fájdalmasan érintette, részben pedig új életre lobbantotta Németország elleni bizalmatlanságát. A francia adófizető nem látta be, hogy ha az amerikai lemond az őt illető adósságtörlesztésről azért, — állította a francia — hogy megmentse Németországban levő tőkéjét, mért mondjon le ő is az úgynevezett újjáépítési kölcsönének törlesztési részletéről, amikor neki már nincs tőkéje Német-

országban, mert ami volt, azt a német-osztrák vámúniós terv óta visszavonta? Az Egyesült Államok vesztesége az adósságszüneti év alatt 48 millió font sterling (közel másfél milliárd pengő); a veszteségesek sorában azonban Franciaország a második, 20 millió font sterlinggel: ennyivel többet kap Franciaország, mint amennyit Amerikának adósságtörlesztés címén fizet; Nagybritannia 11 millió font sterlinget fizet rá az iniciatívára; Olaszország 2 millió font sterlinget. Ilyen körülmények között a francia adófizető, tehát a francia politikus és felelős államférfi, a saját felfogása szerint, semmi okot nem látott fennforogni arra, hogy, habár csak ideiglenesen is, nagylelkűen feladja a Németország által végérvényesen elfogadott s önszántából szankcionált Young-tervet s ezzel precedenst alkosson a terv végleges felborítására. A franciák azt mondták, hogy ilyen nagylelkű gesztusra annál kevésbé van okuk, mert még élénken emlélkükben él, hogyan felelt Németország a Rajna-vidék időelőtti kiűrtésére, amiről szintén azt magyarázták annak idején a békeapostolok, hogy alkalmas a német—francia viszonyban állandó javulás létesítésére. A válasz, mondják a franciák, a gyűlölet paroxizmusának kitörése volt Németországban és a Nazi-választásokhoz vezetett, a német közvélemény tekintélyes része a nemzeti szocialisták programja mellé állott, amely a fizetések megtagadását, a békeszerződés felborítását tűzte ki célul s ezzel a nemzetközi bizalmat alapjaiban rendítette meg. A francia köztársaság kormánya tehát a Kamara és a Szenátus majdnem egyhangú helyeslése mellett ellenállott mindaddig, amíg szinte teljes győzelmet nem aratott.

Hoover keserű kényszerűséggel fokozatosan engedett, hogy egyáltalában megmentse akcióját a teljes bukástól. Így beleegyezett abba, hogy a birodalom az amerikai elnök által javasolt 25 éves visszafizetési terminus helyett (egyáltalában azt óhajtotta, hogy Németország a törlesztést csak tíz év múlva kezdje el) az elengedett annuitást 1933 július i-ével kezdődő tíz év alatt fizesse vissza. Ezenfelül ismét elismerést nyert az a tény, hogy a Young-terv 1932 július i-én megváltozhatatlanul ismét hatályba lép; ennek formális megerősítéseként a német, úgynevezett feltétlen — ungeschützt — annuitást a birodalom a Nemzetközi Fizetések Bankjánál márkában mindenesetre be kell hogy fizesse, viszont a baseli bank ezt az összeget nem a Német Birodalomnak, hanem formailag egy „ipari koncernnek“ — a birodalmi vasutaknak — adja kölcsön. Végül elérte a francia kormány azt is, hogy a newyorki Federal Reserve Bank vállalkozott arra, hogy Franciaország kisebb szövetségeseinek az „ünnepi év“ tartamára rövidle járatú hiteleket nyújtson, körülbelül 25 millió dollár összegig, hogy ezzel pótolja azokat az összegeket, amelyekről Jugoszláviának, Romániának és Görögországnak a Hoover-terv szerint le kellett mondania. Azonban egyes, inkább technikai természetű kérdések, illetve olyanok, amelyekre az Egyesült Államok kormánya nem érezte magát kompetensnek, még nyitva maradtak; ezeknek eldöntésére az angol kormány július 17-ére Londonba szakértői konferenciát hívott össze az összes érdekelt államok bevonásával. Két fontos probléma kerül itt eldöntésre: a Young-terv értelmében, ha Németország moratóriumot kér a nem védett annuitásra, akkor Franciaország, amely ebben nagyon magas arányban részesedik, a Nemzetközi Fizetési Bank felszólítására, esetleg köteles 500 millió márkát biztosítási alapként befizetni. Már most a franciák, ha spontán elengedik a németek e fizetési kötelezettségét, ettől a tehertől szeretnének megszabadulni. Ez azonban technikai kérdés, amit csak a Young-terv aláírói dönthetnek el maguk közt. Ugyanilyen technikai és általános nemzetgazdasági kérdés az is, mi történjék Németország természetbeni szolgáltatásaival, hiszen ezek fenntartása a német ipar foglalkoztatását jelenti, beszüntetése tehát

Németországot is károsítaná egy bizonyos irányban, míg másrészt a természetbeni szolgáltatások megszüntetése azokban az országokban, amelyekbe közművek, középítmények részére e szállítások mennek, gazdaságilag pótolhatatlan károkat, fennakadást és zavarokat okozhatnak. Itt is kell tehát a Hoover-iniciatíva szellemében olyan megoldást találni, amely az intenciókat fenntartja és mégsem károsítja — még Németországot sem.

Nagybritannia volt az első nagyhatalom, amely habozás nélkül elfogadta az amerikai ajánlatot, tekintet nélkül arra, hogy milyen áldozatokat ró rá, sőt a Hoover-terv keretét kibővítve, kijelentette, hogy Dominionjait is részesíti az adósság elengedésében. Amidőn MacDonald miniszterelnök és Snowden kincstári kancellár ezt a bejelentést tették az Alsóházban, a két ellenzéki párt vezére, Baldwin és Lloyd George, fenntartás nélkül hozzájárultak a kormány elhatározásához, úgyhogy ez a brit közvélemény egyöntetű állásfoglalásává lett. Az olasz államférfiaknak, elsősorban Mussolininek nagy politikai bölcsességére vall, hogy szintén fenntartás nélkül siettek hozzájárulni, dacára annak, hogy ha nagy veszteséget nem is, mégis relatív megterhelést jelent az olasz költségvetésben. Ezzel a fasiszta rezsim elérte azt, hogy Amerikában még barátságosabbá vált a hangulat iránta, mint eddig. A kisebb államok, mint Románia, Jugoszlávia, fanyar arccal bár, de elfogadták a tervet, bízva a francia támogatásban. Komolyabb fenntartással csak Venizelos élt, de a franciák által elért eredmény közben nyilván őt is megnyugtatta.

A nagy Hoover-terv tehát 17 napi késéssel formálisan átluggatva és lélektani hatásában megbénítva lépett életbe. A nemes gondolatot általános bizakodás fogadta: a világ összes tőzsdéin, beleértve a párizsit, erős 20—30%-os hausse üdvözölte. Amikor a franciák ellenállása nyilvánvalóvá vált, az idő múlt, újabb bizalmatlansági hullám indult el és a támadás a birodalmi márka helyzete ellen ismét megerősödött. Naponként ötventől százmillió márkára ment a Birodalmi Bank vesztesége devizákban. A külföldi felmondások nem szüntek meg és a hazafias német tőke továbbra is patkányként kereste az utat a süllyedő hajóról. A Birodalmi Bank aranyfedezete csak úgy volt 40%-nál tartható, hogy az Angol Bank, a Federal Reserve Bank of New-York, a Banque de France \$ a baseli BIZ tizenhat napi lejáratra 100 millió dollár devizát kölcsönzött. A legnagyobb szükség pillanatában ezt még a német Gold-Diskonto-Bank 50 millió dolláros amerikai kölcsöne egészítette ki, amit newyorki magánbankok bocsátottak rendelkezésére. A Birodalmi Bank azonban ezt is elhasználta a növekedő kereslet következtében. Az aranykiözlés oly mértékűvé vált a bizalom megrendülése következtében, hogy csak egy nagy, hosszúlejáratú hitellel lehetett volna az energikus rendszabályokat elkertülni, amelyeket végül is — mint a bankok bezárását, hitelmegszorításokat, álcázott moratóriumot, a kamatláb erős felemelését — el kellett rendelni.

A mai világpénzügyi helyzetben olyan nagy arányú segítséget, mint amilyenre Németországnak szüksége lenne — kb. 500 millió dollár valutatámogatási és áthidalási hitelt — csakis Franciaország, a francia bankok vezetésével és első helyen való részvételével lehet biztosítani. Ezen a ponton kezdődött a nehézségek második hulláma. Franciaország, amikor Németország a legsürgősebb szükség pillanatában, előbb Luther birodalmi bankelnök, azután párizsi nagykövete útján S. O. S. jelzéssel hozzáfordult, a fölényes elutasítás álláspontjára helyezkedett, mondván, hogy a német népek önmagán kell előbb segítenie, mielőtt ellenségétől segítséget várhat. A nemzetközi kooperáció korszakának hajnalán ez a két nagy nép az önző nemzeti politika szolgálatának egészen meglepő példáját szolgáltatja vagy legalább is szolgáltatta ennek az utolsó tizenkét hónapnak folyamán. Francia-

ország most arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Hoover-tervben foglalt áldozatokat vállalta a nemzetközi akció sikere érdekében anélkül, hogy Németországtól más feltétel teljesítését követelte volna, mint amit a Young-terv alapján létrejött reparációs szerződés előír. Ha azonban hozzáfördülnek, hogy megmentse Németországot, mely szerinte önhibájából került a mai helyzetbe, akkor neki joga van, sőt kötelessége, biztosítékot követelni aziránt, hogy anyagi áldozatai — hiszen, úgymond, évek óta csak ő ad engedményeket — nem lesznek hiábavalók, nem ont aranyat a német Danaidák hordójába és főként, hogy Németország kötelezi magát, a nemzetközi bizalmi légkör meg nem zavarására — azaz, röviden kifejezve, politikai garanciák nyújtására. Lehet azt mondani, hogy nem vonzó eljárás Franciaország részéről az ismételt legyőzött ellenség tragikus helyzetét politikai koncessziók szerzésére felhasználni. De ha ezt megállapítjuk, akkor méltányos, hogy megnézzük, milyen súlyok vannak a mérleg másik serpenyőjében. Talán a legjobb, ha ennek megvilágítására Sir Austen Chamberlain, volt brit külügyi államtitkárnak a londoni Timesban megjelent levelét idézzük, amely rámutat arra, hogy a gazdasági és pénzügyi okok mellett politikai motívumok igen nagy mértékben szerepeltek a mai válság felidőzésében. A bizalom hiányának, úgymond, a politikai nyugtalanságban vannak az okai és „ezért a nyugtalanságért viszont Németországot nagy mértékben terheli felelősség”.

„A Hitler-mozgalom fejlődése” — folytatta Sir Austen súlyos elmékedését — „azzal a velejáró fenyegetéssel, hogy megtagadja azokat a nemzetközi kötelezettségeket, amelyeket önként vállaltak, éppúgy mint azokat, amelyeket a békeszerződések kényszerítettek rájuk; a Stahlhehn-tüntetés, amelyet provokáló módon a határhoz közel rendeztek és amelyet eleinte hivatalosan úgy magyaráztak, mint egy „katonai célok nélküli magántársaság” tevékenységét s amelyről most pedig kiderül, hogy ezt mint alkalmat arra használták fél, hogy jelenlévő idegenek ellen a kémkedés vádják emeljék; végül maga az Ausztriával kötendő vámúnió problémája s talán még inkább az a mód, ahogyan azt tárgyalták — mindezt az összejátszó körülményt akkor sem lehetett volna jobban megrendezni, ha éppen az lett volna a cél, hogy a Németország jóhiszeműségébe vetett hitet készakarva szétrombolják és mindazokat, akik a kibékülésért dolgoztak, meggyőzzék arról, hogy indokaikat félreértették és tetteiket tévesen magyarázták.”

Ha ehhez a vádirathoz hozzáfűzzük még azt a tényt, hogy nyilván ugyanazok a németek, — Hugenberg társaságában — akik otthon meg nem alkuvó hazafiságból táplálták és elősegítették ezeket a bizalomromboló mozgalmakat, egyidejűleg a múlt szeptember óta igen nagy mennyiségben exportálták vagyonuk jelentékeny részét külföldre, úgyhogy a külföldön levő német vagyont ma körülbelül ötmilliárd aranymárkára becsülik, amely összeg bőven elég lenne nemcsak a mai nehézségek áthidalására, hanem a német közgazdaságnak friss vérrel való ellátására, akkor teljes egészében kibontakozik előttünk Németország saját felelőssége, nemcsak a birodalom, hanem egész Európa katasztrofális helyzetéért.

Franciaországot viszont nehéz felelősség terheli azért, amit az utóbbi hetekben bizalmatlanságától ösztönözve tett vagy inkább tenni elmulasztott. Megengedjük, hogy a francia tőkés már sokat veszített külföldi investíciói által és hogy bizalmatlanságának növelésére tényleg minden megtörtént. Mégis bámulatosnak kell tartanunk azt a hidegvért, amivel egy körülötte égő és összeomlani készülő világ lobogó lángjait szemléli anélkül, hogy a rendelkezésére álló oltási eszközökhöz nyúlna és anélkül, hogy arra gondolna, hogy saját hazájának épülete is könnyen ezeknek a pusztító lángoknak martalékává válhatnék. A gazdasági bomlás ellen betonfalakkal nem lehet védekezni. Franciaország azonban nyugodtan játssza a politi-

kai játékot és közvéleménye egyöntetű szigorral írja elő a feltételeket, amelyek alapján segíteni hajlandó: Németországnak le kell mondania a második zsebciirkáló építéséről; le kell mondania a német—osztrák vámúnióról és az Anschlussról; a legújabb tervezet szerint pedig állítólag egy tíz évre adandó 500 millió dolláros kölcsön ellenében tíz évre le kell mondania arról, hogy a békeszerződések és a mai status megváltoztatására politikai akciót indítson.

A hidegvérűségben még tovább is ment a francia köztársaság: Londonban levő jelentékeny követeléseit fenyegető módon felhasználja arra, hogy az angol fontot megkontreminalja azok felmondása által, tehát nemcsak Németország összeomlásától nem fél, hanem meg memé kockázatni a Brit Birodalom gazdasági épületének összerombolását is. Mert azt tudnia kell, hogy meggondolt politikai álláspontját a brit ilyen támadásra nem fogja feladni, hogy tehát a támadásból, hacsak abba nem hagyja, élet-halál harc lehet. Ebben a küzdelemben lett volna a következő lépés az angol bank hirtelen kamatlábemelése 2%-ról 4%-ra, (végül is — egy héttel később, július 23-án a londoni konferencia befejezésével 3%-ra emelték) amikor az egyidejűleg Párizsban időző Stimson amerikai és Henderson külügyi államtitkárok együttes akciójának és működésének eredményeként hirtelen változás állott be a francia politikában. Brüning és Curtius a francia kormány meghívására Párizsba utaztak, ahol egészen új atmoszférában igyekeztek a két egymásrautalt és egymással megféni nem tudó, jellemben és életfelfogásban olyannyira különböző nép képviselői alapot találni az ellentétek kiegyenlítésére, az újabb közeledésre. A megegyezést még nehezzé teszi az államférfiak számára országaik közvéleményének gyanakvó ellenőrzése. Amelyik kormány enged, az hazaáruló otthon. Brüning tehát, ha még annyira meg volt is győződve a megegyezés, a koncessziók szükségességéről — Párizsban nem engedhetett, mert az ottan elért megegyezést otthon Versailles közvetlen utódának tekintették volna.

A francia politikai feltételek abban a formájukban, ahogy azokat a francia propaganda nyersen a nyilvánosság elé vetítette, részben olyan kegyetlenek, hogy bizonyára nem bírják sem Amerika, sem Anglia támogatását: különösen lehetetlen kívánságnak látszik a franciák részéről a 10 éves politikai moratórium követelése — éppen a mai légkörben, amely az angolszász világban a látszat szerint kezd alkalmasabbá válni a békeszerződések anomáliáinak feltárására, sőt, mirabile dictu, a revízió kérdésének felvetésére. Hiszen nem csekélyebb sajtóorgánum, mint maga a londoni Times, nyilván az utolsó hetek eseményeinek hatása alatt, ugyanakkor, amikor Austen Chamberlain a németeket a békeszerződés szigorú betartására szólítja fel, megnyitja hasábjait az angol közvélemény nagy és kicsiny szövivői előtt, hogy véleményüket a revízió mellett vagy ellene e nagytekintélyű világforum hallgatósága, illetve olvasóközönsége előtt elmondhassák.

Párizsban — MacDonald és Henderson elmaradt berlini látogatásának napjain — megenyhült a légkör és ebben a hangulatban ült össze július 20-án a hét hatalom nevezetes konferenciája a Downingstreeten. A vendéglátó Nagybritannián kívül Amerika, Japán, Olaszország, Belgium, Franciaország és a Német Birodalom képviselői — köztük a pénzügyminiszterek vagy pénzügyi szakértők is négy napon át verejtékezve igyekeztek a szömyű nagy probléma számára megoldást találni: miként lehet egy külső és belső könnyelműséggel alapjaiban megrendült nemzetgazdaságot talpraállítani három állam közreműködésével, amelyek közül kettő — a két angolszász — kissé ijedt jóakarattal és teljes belátással hajlandó segíteni, de az eszközei hiányoznak hozzá; a harmadiknak minden eszköze megvan, de csak akkor akar a segítségben részt venni, ha ezért biztosítékot kap, hogy tőkét nem

veszít el és politikailag nyugalma lesz adósa részéről. Notabene hosszúlejáratú kölcsönről lévén szó, ezt csak kötvénykibocsátás után lehetne a francia piacon elhelyezni és nincs az a kormányhatalom, amely a francia tőkést a fenntemlített garancia nélkül valamilyen investícióba bele tudná kényszeríteni. A rövidlejáratú kölcsönről pedig — amit Hoover és Mac Donald ajánlottak — mindenki tudja, hogy a különbség e közt s a törlesztési hitel közt az, hogy az előbbit a bankárok a közönség részvétele nélkül nyújtják, abban a tudatban, hogy csak három vagy kilenc hónap múlva — áruikor az adós nem tud fizetni és kényszerűen konvertálni kell — derül ki, hogy tulajdonkép hosszúlejáratú. Tehát a franciák, akik úgy sem szívesen mentek Londonba és berzenkednek az angolszászok nagyon is nyilvánvaló nyomása ellen, a rövidlejáratúhoz is igen logikusan — a logika erejét nem lehet tőlük megtagadni — politikai feltételeket fűztek. Ezen múltott a londoni konferencia sikere: a franciák összefont karokkal nézik a többiek vergődését, hidegvérrel vonják ki az aranyat Angliából — július 1-től 23-áig bezárólag 26 millió font sterlinget 1 — hogy, ha mindenki megpuhult, feltételeiket diktálhassák és a francia hegemoniát Európa felett senki se tehesse kétségessé. A londoni konferencián bebizonyosodott, hogy az alkalom nagyobb, mint az emberek: a válság méretei túlnőnek a bennük vergődő emberek szellemi és erkölcsi teljesítőképességein, különösen, mert egy komplikált gazdasági válságot sokszoros politikai konfliktus teszi még kibogozhatatlannabbá! Az eredmény a remélthez képest nem teljes balsiker, de szegényes: kívánságokat fejezett ki a konferencia, mintha a — Népszövetség lenne; és egyetlen konstruktív ténye egy tanácsadó bizottság kiküldése Berlinbe, melynek a bázeli BIZ-cel együtt feladata, a németek hitelezői közt meg egyezést létrehozni aziránt, hogy rövidlejáratú hiteleiket z—1½ évig ne mondják fel, egy óriási Stülhaltekommission-t létrehozni összesen 1200 millió dollár összegre. Németországban ezt is megnyugvással fogadták, mert a külföldre menekült német tőke elleni drákói rendszabályokkal együtt, ha ez sikerül, a Birodalom a legrosszabbtól, az elvéréstől megmenekül; visszatér a bizalom, azzal a hitel, a tőke, a munkakedv és a termelés: — megindul tehát újra az élet nagy körforgása. Amire az emberek képtelenek, arra a természet regeneráló erői talán képesek lesznek: a sebek begyógyítására, a szervezetet újjászületésére.

Politikailag az utóbbi heteknek legjelentékenyebb eseménye az Egyesült Államok újrarészvétele az európai politika intézésében. Tizenegyévi izoláltság után Amerika az angol kormány által összehívott londoni konferencián először képviselteti magát hivatalosan, és pedig államtitkára és pénzügyminisztere útján. A párizsi és londoni konferenciák másik észrevehető politikai következménye egyik oldalon az egészen ellenségessé váló elhidegülés Franciaország és Nagybritannia (s ezzel a kapcsolatban Mac Donald és Henderson) között és a közeledés, a barátságosabb légkör megteremtése Német- és Franciaország között. Az angol bel- és külpolitikában éppúgy, mint Európa újjászületésében beláthatatlan perspektívákat nyit meg ez a két tény. Mintha a Labour-kormány Angliája visszatérne a klasszikus brit politikához, amely mindig a legerősebb európai hatalom dien irányult: ezt a konzervatívok hagyták el a háború után és különösen 1924 óta. Mintha Erzsébet királyné, Marlborough és a Pittek szelleme éledne újra Angliában: gránitba harap, aki a britekkel száll szembe, de vajjon gránitból van-e a Brit Birodalom a XX. század második negyedében?

A ROMAN POLITIKAI ÉLET ÚTJAI

II.¹

AZ 1922 tavaszi választások alkalmával a Brătianu kormány olyan terrort fejtett ki, hogy az ellenzéki pártok tönkretéve, még töredékekben is alig kerültek a törvényhozásba. „A választás napja“, írta a királyhoz intézett sürgönyében Maniu, „Erdélyben a gyász és reménytelenség napjává vált s nemzeti szégyenbe és európai botrányba fulladt.“ Csakhogy panaszkodás ezen nem változtatott; a román politikai viszonyok gyökerükben voltak romlottak, melyeknek orvoslását az egyesülés óta komolyan gondolkozó regáti románok az erdélyi oláhság vezetőitől remélték, akik a magyar idők tisztességében nevelkedtek fel. Nyílt levélben magyarázta meg Mamiinak Radulescu Motru, a bukaresti egyetemen a filozófia tanára, hogy amit a regátiak az erdélyiektől várnak, az nem panaszkodás, nem regionalista törekvések, hanem az állam politikai légkörét megmérgező bukaresti levegő megtisztítása:

„Igaz, — írta — hogy európai skandalum történt; de ilyen skandalumok nálunk ötven év óta történnek, mióta azt hazudjuk a világnak, hogy európaiak vagyunk, önt bántják a választások; engem bánt a skandalumok hosszú sorozata, amit a világ elé tárunk. Bennünk nincs meg a tisztesség, hogy olyanoknak mutassuk magunkat, amilyenek vagyunk. Az ország azonban nem memorandumokat vár önöktől. Mi az ország politikai színvonalának európai nívóra való emelését várjuk az erdélyiektől. Az erdélyieknek az a kötelességük, hogy új életet öntsenek a régi királyság politikájába.“

Ez a várakozás fűződött az erdélyi románság vezetőihez, első sorban Maniu Gyulához, tíz éves politikai küzdelmeik alatt s e remény betelését várta az ország, mikor 1928 ősze végén végre az erdélyiek kezébe került a hatalom. Csak azok, akik ismerték a román lelket és Maniu jellemét, féltek, tudták, hogy a várakozás nem fog betelni. Októberben, mikor még ingadozott a régenstanács és nem akarta a kormányalakítással megbízni Mamut, mondta Dúca, a liberális párt vezére egy külföldi politikusnak, hogy most már elmúlt a kísérletezés ideje: Vintila Brătianu utóda Maniu kell, hogy legyen. „Meg kell, hogy tegyük ezt a próbát, hogy végezzünk valahára Maniu mesterségesen felfújt nagyságával. Eljövételét annyi túlzott reménységgel várják, hogy abban a pillanatban, mikor a kormánnyal járó felelősséget vállalja, híressége szét fog olvadni, mint a tavaszi hó.“

Nem múlt el két év és Dúca jövendölése betelt.

¹ L. az első cikket Magyar Szemle, 1931, XII. kötet, 288. 1.

MANIU KORMÁNYRAJUTÁSOKOR a jó kormányozhatás minden technikai feltétele megvolt: világosan álltak a megoldásra váró — jóllehet tagadhatatlanul súlyos — feladatok; kormány és vezetője bírta a nemzet bizalmát, a törvényhozásban nagy, talán túlnagy többséggel rendelkezett; ellenzéke bár kisszámú, de élénk, mozgékony, sőt éles volt és a kisebbségek, magyar és szász, az ellenzék legkomolyabb része, jóakaró várakozással nézett a kormányzat elé.

De voltak a kormánynak veleszületett gyengeségei is: Maniu ismert határozatlansága, erélytelensége és főleg a kormánypárt egységességének a hiánya. Az egybeolvadt nemzeti parasztpárt egyik fele, a magyar időkből származott erdélyi román nemzeti párt, régi kisebbségi sorsa mellett is, kispolgári, inkább konzervatív, mint liberális alakulat volt s vezérében, Maniu balázsfalvi szentszéki ügyészben több volt az arisztokrata, mint a radikális, Vajda Sándor pedig, a vidéki doktor, egy magyar dzsentrí minden vérmessége és rakoncátlansága mellett, inkább földesúr, mint agrárdemokrata. Egész régi politikájuk a nemzetiségi kérdésre lévén koncentrálna a múltban, más, szociális kérdések és osztályellentétek kevésbé érdekelték s demokratikus frázisaik konzervatív lényüknek csak külső sallangjai voltak.

Ezzel szemben a párt besszarábiai parasztpárti oldalának határozottan és őszintén radikális hangulata volt. Annak parasztjai, néptanítói, vidéki fiskálisai a cári uralom alatt a nihilizmus árnyékában nőttek fel s vezérük, Stere, egyetemi tanár, hatalmas tudású demokrata. A besszarábiai románság, román büszkélkedés szerint, a szibériai száműzöttek nagy százalékát adta s a kifogás az összeolvadt párt kormányképessége ellen mindig az volt, hogy tagjai kommunizmusra hajlanak.

Legnagyobb nehézsége az új kormánynak persze az volt, hogy a kormányzat oly időben került kezébe, mikor az egész világ gazdasági válsága kikerülhetetlenül közeledett és olyan kérdések, amelyek régebben külső viszonyok nyomása nélkül megoldhatók lettek volna, most a világesemények ellenőrizhetetlen befolyása alá kerültek.

De azért 1928 novemberében az egész ország lelkesülten fogadta Mamut, mint 1906-ban a magyar nép a koalíciót és várta az ország megváltását.

Tíz év alatt, ellenzéken, sokat lehet ígérni, de Maniu kormányprogramja elég sovány volt. Ígért törvényességet és becsületes kormányzatot, külföldi kölcsönt és leu stabilizációt, munkát a munkanélkülieknek és kölcsönt a mezőgazdáknak; ígérte, hogy megcsinálja a kisebbségi jog kodifikációját s a kisebbségeknek nem lesz okuk, hogy a népszövetséghez járkáljanak Genfben. Befolyásolás és terror nélkül óriási többséggel került ki a kormány a választásokból s vonult be a parlamentbe.

AZUTAN TELTEK MANIU KORMÁNYZATÁNAK NAPJAI és hónapjai és alig valamivel történt több, mint semmi.

Az előző kormányok, különösen Vintila Brătianu elhibázott politikájának következtében a pénzügyi helyzet szanálása nehezen ment. A külföld bizalmát sokkal könnyebb volt elveszteni, mint vissza-

szerezni s amit az új állam megalakulásának első éveiben könnyen keresztül lehetett volna vinni, azt most csak súlyos áldozatok árán lehetett elérni; most, Maniu keze alatt bosszulta meg magát a prin női inline politika exkluzivitása. A külföldi kölcsön drága volt és a leu stabilizálása csak súlyos feltételek mellett sikerült. Amikor a nyugati államokban a bankkamatláb 4 százalékon és az utódállamokban is 6 százalékon alul volt, a Banca Nationala 9 százalékos bankrátát tartott fenn. Az elhibázott és elpanamázott agrárreform és a világ agrárválsága folytán beállott 9 pengős búzaárak is Maniu kormányzata alatt következtek be.

Nehézségek jelentkeztek a törvényhozás terén is.

A közigazgatási decentralizáció, valamelyes tartományi autonómia az erdélyi és a besszarábiai románság regionális politikájában gyökerezett. Könnyű volt ezt az ellenzéken hirdetni, de e koncepció szembenállt a regáti románság felfogásával az egységes, centralisztikus államról, amely a politikai egységen is túlmenve, a vallási és kulturális egység megvalósítását is követeli. A liberálisok úgy fogták fel Maniu törekvését, hogy „reformja visszavitte volna az államot a még meg nem valósult nemzeti álmok korszakába“.

Ellenzéken lehetett kisebbségjogi kodifikációt ígérni, de az ország közvéleményének ellenségessége Maniu előtt is áthághatatlan akadályként jelentkezett; a kisebbségi kérdés rendezésének emlegetése már a második trónbeszédből kimaradt s Pop Ghica soha sem csinálta meg törvénytervezetét.

És könnyű volt korrupció és panama kiirtásáról beszélni.

Korrupció és panama nemcsak azért van Romániában, mert a tisztviselők fizetése alacsony és az állam azt a keveset sem fizeti meg s a tisztviselő baksisra és sikkasztásra van utalva, hanem van, mert a román nép évtizedek, sőt évszázadok óta beleélte magát és rendszerként iktatta az államkormányzatba. „Egy ország, amelyben lopnak“, így általánosságban, volt Constantin Bacalbasa, a kiváló újságíró egy cikkének címe; egy ország, amelyben a hivatali lopás és panamázás intézménnyé vált, s amelyet a tisztviselői kar súlyos helyzetére való tekintetből mindenki elnéz. Egy ilyen baj kiirtására Maniu erélytelensége nem volt dég s burjánzott tovább a Dobrescu, a Stan Vidrighin és a többiek panamája.

De mindez, elvek feladása, ígéretek meg nem tartása, panamák továbbfolyása és közigazdasági tehetetlenség nem jelentette volna Maniu bukását: kormányoztak elvtelenül a múltban is, panamáztak az előző kormányok is, a kincstár üres volt és a tisztviselőket nem fizették eddig sem. Törvényhozási munkája sem volt szerencsésebb a liberálisoknak: gondoljunk csak folyton változó közoktatási reformjaikra, közigazgatási törvényeikre. Maniu valószínűleg még hónapokig, talán a törvényhozási ciklus végéig kormányon maradt volna, ha meg nem jelenik királlyá válva a száműzött trónörökös.¹

Maniu viszonyát a restaurációhoz máig homály borítja, de Carol

¹ Carol visszatérésének történetét elbeszélte e folyóirat lapjain a „Carol visszatérése“ című cikk, a Magyar Szemle 1930, IX. kötet, 309. 1.

semmiesetre sem jöhetett vissza a kormányelnök beleegyezése nélkül. Mégis, bár az előző években az erdélyi románság és vezetői — talán inkább a liberálisokkal való ellentét kedvéért, — szimpátiával voltak a száműzött trónörökös iránt, mikor a trónfosztás visszacsinálására került a sor, Maniu ingadozott, nem bírta elhatározni magát s a restaurációt egy háromnapos kormány vitte keresztül, melynek elnöke a regát-beli Mironescu volt. Ez mindenesetre Maniu ellen hangolhatta a királyt.

II. Carol trónraléptével eltűnt a régenstanács és feléledt az uralkodó szokásos diktatórius, személyes befolyása a kormányzatra.

A régi, hatalmas liberális párt felbomlott, két részre szakadt és úgy látszott, hogy pusztulásra van predesztinálva: két töredéke, egyik egy középszerű politikus, másik egy epigon Brátianu vezetése alatt, nem nagy jövőt ígért.

De ha Románia kormányzatának valóban „parlamentáris jellege“ volna, nem lett volna kérdés, hogy a kormányzattal mi történjék. Maradt volna tovább is a nemzeti parasztpárt kezében, amely legalább külsőleg egységes alakulat volt és Maniu mögött hatalmas többség ült a parlamentben.

De közbelépett az uralkodó.

A király új irányt, az „összes nemzeti erők koncentrálását“ óhajtott, koalíciós kabinetet akart alakíttatni; de Maniu nem volt hajlandó, hogy régi liberálisokkal, Brátianukkal és Angdescukkal, vagy erdélyi renegátokkal, Gogával és Goldissal üljön egy kormányon. A koncentráció meghiúsult s egyelőre nem volt más megoldás, mint hogy Maniu tovább kormányzott.

De az uralkodó érthetetlen ellenszenvé mind nyilvánvalóbbá vált ellene és az erdélyiek ellen és ősszel kitört a krízis. Hogy összeütközés volt király és miniszterelnöke között, az nem volt titok. Maniu kormányozni akart, — az uralkodó szintén; a kormány megszavazott törvényjavaslatokat terjesztett a király elé, — az uralkodó nem szentesítette, fiókjában felejtette; Maniu egy „heroikus“ takarékosági budget végrehajtására egy évet kért, a király nem biztosította a terminust; Maniu ragaszkodott Vajda Sándorhoz, — az uralkodó elejtette. És volt még sok más apró és nagyobb dolog, ami lehetetlenné tette király és miniszterelnök együttműködését és 1930 október 6-án Maniu lemondott. Azt mondta, hogy egészségi állapota nem engedi a további megfeszített munkát.

Az uralkodó a válságot egyelőre nem oldotta meg, hanem a kormány vezetését Mironescura, Maniu külügyminiszterére ruházta, de megmondta, hogy „a kormány működése előkészület, hogy a jövőben a nemzet összes erői összefoghatok legyenek“. Mironescu is kijelentette megbízatása első pillanatában, hogy a kormány csak átmeneti jellegű s helyét, amint lehet, koalíciós alakulatnak fogja átadni.

MANIU LEMONDÁSÁVAL a nemzeti parasztpárt is a bomlás útjára tért; két vezére támadt: Mironescu, a kormányelnök, és Maniu, a párt hivatalos elnöke. Külön vezérkedett Bessarábiában Stere, akinek a pártból való kitessékelését pár hónappal előbb nem tudta megakadályozni Maniu.

A zűllés megkezdődött s az országnak mind jobban és jobban elment a kedve a nemzeti parasztpárttól és Mironescu kormányától. Az 1931 január végén tartott képviselői pótválasztásokon a párt már a népszerűtlenség minden jelét mutatta. Elvesztette a teleormáni, vlaskai és csernovici kerületeket, hajszálla redukált többséggel jött be Putnán s csak Erdélyben bírt nagyobb nehézség nélkül győzni.

Tavasszal, mielőtt a törvényhozás húsvéti szünetre ment volna, kis esemény idézte fel a válságot. A kormányban Manoilescu, a kereskedelmi miniszter volt Carol bizalmas embere, aki hazahozta volt őt és a nemzeti parasztpártnak csak azért lett tagja, hogy a kormányban helyet foglalhasson. A kamara a minisztert egy igénytelen törvényjavaslata kapcsán leszavazta; nem mintha a javaslat rossz lett volna; Manoilescu volt népszerűtlen s bár a kamara reparálta a dolgot, Manoilescu lemondott s lemondását követte az egész kormány demissziója, a hivatalos kommuniké szerint azért, hogy „megkönnyítse az uralkodónak az összes politikai erők és tényezők egyesítését“.

A király elfogadta a lemondást és jószokás szerint az örökös Titulescut hívatta, hogy megalakítsa a koncentrációs kabinetet. A londoni követ, mint mondta — és nem tudni hogyan értette — „a király és a népszövetség nevében“ megjelent Bukarestben és éppen olyan misztikusan kijelentette az Adeverul munkatársának, hogy lehet, hogy fejére díjat fognak kitérni, „lehet, hogy lefejezik, de előbb fejek erdeje fog a porba hullani“. A londoni diplomatát elragadta karóbahúzó Tepe\$ vajda vérszomjas hangulata.

Megkezdődtek a tárgyalások, a királyi kihallgatások; nagy koncentráció vagy kis koncentráció? pártkormány vagy hivatalnoki kormány? Pártok és személyek marakodtak, hogy ki kivel hajlandó egy kormányon ülni és melyik pártot hány hely illessen a kabinetben és hány mandátum a törvényhozásban? Tíznap veszekedés után magához rendelte a király az összes pártvezéret, mint egyszer Ferenc József király a koalíció vezéreit s megparancsolta, hogy huszonnégy óra alatt jöjjen létre közöttük a megegyezés. De a bukaresti urak kemény legények: a megegyezés királyi parancsra sem jött létre. Titulescu most egy „személyiségekből“ álló kormányt alakított, de estére megbukott. Az uralkodó azt kívánta, hogy abba Argetoianut is bevegye, aki már mindenféle pártállású kormány minisztere volt és vörös posztó a nemzeti parasztpárt előtt. Titulescu nem vállalta s valószínűleg megkönnyebbülve visszaadta a megbízást, lemondott a kormányalakításról s visszautazott Londonba. A király Jorga Nikolae, a bukaresti egyetem történettanárát és ifjúkori nevelőjét hívatta, aki pár óra alatt összeállította kabinetjét s manifesztumban adott hozzá magyarázatot: „Titulescu úrnak két hét alatt nem sikerült összhangba hozni a különböző véleményeket. Egyetlen megoldás maradt: a jóakarúak kormányának, az áldozatot hozni tudók és érdektelenek kormányának megalakítása.“ Programot azonban a manifesztum nem adott, csak azt ígérte, hogy a kormány dolgozni fog.

Az új kormány több rekonstrukción ment keresztül s benne három markáns egyéniség foglal helyet: Jorga, Argetoianu és Manoilescu; többi tagja nem politikus; közöttük Hamandiu, semmitőszéki bíró,

a román „Dárdai“ szerkesztője, és Jonescu Sisești, mezőgazdasági akadémiai tanár, elsőrangú szakember.

Nagy feltűnést keltő újítása Jorgának a miniszterelnökség keretén belül felállított kisebbségi szakosztály szervezése, amelynek élére a magyar kisebbség heves ellenzése dacára Brandsch Rudolfot, a volt magyar időbeli szász képviselőt hívta meg s melléje magyar szakértőtől Bitay Árpádot rendelte. Erről más keretben fogok írni.

MANIFESZTUMABAN JORGA a parlament feloszlását csak arra az esetre helyezte kilátásba, „ha feltétlenül szükség lesz reá“. De Jorgának nem volt pártja az országban s nem volt híve a törvényhozásban: támogatók, párt után kellett, hogy nézzen.

Romániában efféle nem okoz nehézséget. Soha ott olyan kormány nem alakult, amelyhez azonnal tömegesen ne csatlakoztak volna más pártokból a „fripturisták“, a húsos fazekat körül ülők és a „stangasok“, akik minden kormányt támogatnak, és olyan kormány sem volt soha Romániában, amely a választásokon ne bírt volna biztos többséget szerezni magának. És Jorga mögött állt az uralkodó, aki fenntartás nélkül odadobta személyét és királyi tekintélyét Jorga érdekében.

Pár napra manifesztuma után Jorga összehívta a házat. A trónbeszédben kijelentette az uralkodó, hogy „a kormány a parlamentarizmus alapján kíván működni és céljait parlamentáris úton kívánja megvalósítani“. A mondat első része a feloszlítás bejelentése, másik része enyhe cáfolata volt a kormány állítólagos diktatórius terveinek. A trónbeszédhez fűzött beszédében Jorga éles szemrehányást tett Maniunak: „Két héten át mindent megtettem“, mondta, „hogy ne kelljen elválnunk egymástól; felajánltam az együttműködést, de olyan páratlan pártpartikularizmussal találtam magam szemben, amely minden megegyezést lehetetlenné tett“. Jorga tehát másfelé fordult s beállt az a sajátos eset, hogy Carol király kormányának támogatására jelentkezők azok, akik visszatérésének legnagyobb akadályai voltak, akik egy évvel előbb az utca szemetébe rántották a király személyét, a Duca-féle liberálisok, és ellenzékekbe szorultak azok, Maniuek és Gheorghe Brătianu, akik annak idején a visszatért trónörökös mellé állottak. A „nemzeti egyesülés“ koalícióját Jorga személyes követői, a régi Brătianu—Duca-féle liberálisok, a szászok és a regáti zsidók alkották és támogatja a két „ébredő“ karakterű Tepes liga és a kolozsvári Chamarea szervezet. A magyar párt önállóan ment a választási küzdelemben.

A választások a Romániában megszokott terrorttal és erőszakoskodással folytak le. Argetoianu, az új belügyminiszter vezette, aki mint a „The Times“ írta, mestere az erőszakos és korrupt választatásnak. Az ellenzéki jelölteket megakadályozták programbeszédek elmondásában, kiutasították kerületeikből vagy letartóztatták. Csendőrfegyver dörgött és választók estek el. A „Dimineața“ szomorú karikatúrát rajzolt a választásra menő polgárról, aki búcsúzik családjától: „Isten áldjon titeket; bizony nem tudom, hogy visszajövök-e még közibetek valaha.“ Nyugat-Európa is tudomást vett a botrányról.

„Az ember csak végig kell hogy sétáljon a Calea Victoriein, — írta a választások után a „The Times“ — és tucatszámra találkozik

nevető cinikusokkal, akik elbeszélik, hogy az „X”-i ellenzéki jelöltet a választás előtti három napra házába zárták s csak akkor bocsátották ki, mikor túlvoltak a választáson; hogy szegény „B” a nemzeti parasztpárt bizalmi embere két törött bordával fekszik a kórházban és „Y” községben több szavazat volt az urnában, mint ahány választó a kerületben. És így tovább. De Romániában mindez elismerten része a mulatságnak, amit minden politikai párt eljátszott, amióta pártok vannak az országban;— kivéve azokat az unalmas nemzeti parasztpártiakat.“

Az eredmény meglett: a kormány, amely mögött egy hónappal előbb egy ember sem állt, nagy többséggel került ki a választásokból.

De ez a választás és többsége a Jorga kormány számára nem ugyanazt a biztonságot jelenti, mint Jonel Brătianu és Averescu híres választásai. Jorga koalíciója csak választási paktum volt s a választás után fegyvertársai, liberálisok és szászok viszonyérték cselekvési szabadságukat és a felmerülő kérdések érdeme szerint támogatják vagy nem támogatják a kormányt.

A NEMZETI PARASZTPÁRTOT nagy vereség érte s benne legnagyobb az erdélyieket. Nem népszerűségük csökkenése vagy számbeli megfogyatkozásuk tette a vereséget súlyossá, hanem bebizonyosodása annak a ténynek, hogy Bukarest pár óra alatt tönkre tehet mindent, amiért ők éveken át küzdöttek: regionalizmust, közeleti tisztaságot, az erdélyi szellem érvényesülését. Még folyt a választási harc, mikor Maniu a terror miatt megundorodott Vajda Sándornak ezeket írta:

„Megértem lelki állapotodat és azokat az érzelmeket, melyek rajtad a mostani borzalmas vergődésben erőt vettek ... Ugyanabból a törzsből származva, ugyanabban a szellemben nevelkedve, érzem és osztom felháborodásodat. Megértem hazafias aggodalmadat, mikor látod, hogy hozzá nem értő és lelketlen emberek egymás után rombolják le azt, amit az ország javáért és a román nemzet boldogulására te és én, ketten építettünk.”

Valóságban nem az ország politikai életében történt Összeomlás. Maniu és Vajda, az erdélyiek, nem sokat építettek kétéves kormányzatuk alatt: a korrupciót nem bírták letörni, a tartományi decentralizációt megakadályozta a törvényhozási tanács, a kisebbségi törvényt az ellenséges közvélemény, az uralkodó elfordult tőlük. Maniu kormánya legyőzhetetlen hatalmak ellenállása folytán „a be nem váltott ígéretes kormányává” lett, guvemul promisiunilor nerealizate.

1918 őszén az erdélyi románok előtt lebegett a kétség, hogy vájjon egyesüljenek-e a balkáni regáttal, hogy beleolvadjanak-e egy olyan múltú és erkölcsű államba, mint a román királyság s ne tartsák-e inkább fenn Erdély hosszú múltban gyökerező önállóságát? De feladták s csak mikor feladtak mindent, jöttek reá, hogy mit vesztek; mikor már mélyen belemertültek a regát iszapjába, akartak menekülni. Az erdélyi román politikusok „regionalizmusa” e rettenetes tévedés beismerésének politikája volt s Maniu azt hitte, hogy elég lesz, ha kormányra kerül, hogy vissza bírja varázsolni Erdély szellemét s kiterjesztheti az egész országra. Csalódott. Rét és fél esztendeig volt kezében a hatalom s akkor mehetett csalódva, megalázva, kigúnyolva, pártja eltaposva. Szemébe mondta Jorga, hogy ő is csak a régi módon kormányzott s egy „bűnös országot” hagyott maga után s az új kor-

mány programja az lesz, hogy betörje azt a regionalista politikát, amely szomorú maradványa a történelem régi eseményeinek s akadályá a nemzet lelki egységé váló összeforradásának“.

Így ment el Maniu.

A választások után, június 22-én levelet írt pártja alelnökének, Michalachénak s -bejelentette, hogy pártelnöki állásáról lemond, mandátumát leteszi és a közéletől visszavonul. A levélben nincs panasz, nincs keserűség: egyszerű és rezignált.

Az egész erdélyi románság megdöbbsent. „Az erdélyi lélek kollektív drámája ez“, írta a lemondásról a „Patria“.

Maniu a román politikai életben a makulátlan jellemet, a hozzáférhetetlenséget, az erkölcsi integritást képviselte. Magyar kálvinista kollégiumban nevelkedett, magyar egyetemre járt, magyar megyei életben tanult politizálni, magyar képviselőházban küzdött ideáljaiért. Utoljára az életben osztrák-magyar tűzértishti ruhában láttam s nekem mindig az volt az impresszióm, hogy jobban tud magyarul, mint románul. De román. Annak született. Évtizedeken küzdött hidegen, szenvedélytelenül egy eszméért, ami nem a mi eszménk volt: román egység megvalósításáért. Hatalmába ejtette őt is a tizenkilencedik század kiforrotlan, éretlen, eredményeiben végig nem gondolt, megvalósíthatatlan gondolata: a nemzetiségi eszme s kiszakítva népét évszázados kapcsolatából, odadobta egy kultúrában, erkölcsökben, gondolkozásmódban mélyen alantasabb nép prédájául azért, mert az is románul beszélt. Pedig annak a románnak csak nyelve volt hasonló, jelleme és gondolkozása más volt.

Ezt Maniu cselekedte 1918-ban.

Cselekvő bűnbánatának két fázisa: regionalizmusa és kormánya eredménytelen maradt s bekövetkezett az erdélyi románság tragédiája. Lehet, hogy Maniu visszatér a politikába: népe nem engedi, hogy távozzék, uralkodója érzi az elkövetett méltánytalanságot és hívja vissza. De Maniunak sietni kell: mert amit ő képvisel, azt csak ő és az ő kortársai érzik és képviselik s akarják megcsinálni; az utánuk felnövő generáció már nem a régi erdélyi szellemben nő fel, azoknak „Erdély“ nem fog semmit jelenteni, azok Bukarest légkörében lesznek boldogok.

A VÁLASZTÁSOK UTÁN a képviselőház igazolta a mandátumokat, kivéve a kommunistákét; a király elmondta trónbeszédjét, melyet — kivéve egy mondatát, amiről egy következő cikkemben fogok írni — megtapsoltak a deputátok. De ez nem teszi, hogy a kormány nyugodt lehet jövője felől; soha a román közéletben olyan éles ellentétek nem álltak egymással szemben s készülnek összeütközésre, mint most.

Jorga Nicolae, akárhogyan nézzük is, nem államférfiú. Történelemtanár a bukaresti egyetemen, amire oly büszke, hogy miniszterelnökösködése alatt is megtartotta előadásait. Európa egyik legtermékenyebb írója, nincs a román múltnak olyan korszaka, melyről könyvet ne írt volna; rossz szindarabokat ír, de Valeni di Munteben. szervezett szabad egyeteme Románia legnépszerűbb kultúrintézete, ahova

tódul az ország tudományszomjas népe. A liberalizmus mindig ajkán van, de nem lehet lelke mélyén liberális az, aki eltúrte Argetoianu botrányos választásait. Mint maga bevallotta, pártja sohasem volt s az ország sorsára soha befolyást nem gyakorolt; lapját, a Neamul Româneascăt alig olvassa valaki. Olyan politikai alakulás, kormányváltozás a háború óta nem volt, hogy Jorga ne jelentkezett volna, hogy kész a hatalmat átvenni, de sohasem bízták reá. II. Carol király trónralépte, kinek ifjúkori nevelője, volt és egy pártbomlott, zavaros helyzet kellett hogy elkövetkezzék, hogy miniszterelnökké legyen.

A kormány erős embere Argetoianu, a belügyminiszter, ez a skrupulus és félelem nélkül való, tipikusan bukaresti politikus, aki nem látott olyan pártot Romániában, melybe be nem lépett volna, ha annak a hatalomra volt kilátása. Mestere a politikai intrikának és erőszaknak és Jorga választásai sohasem folytak volna le olyan botrányosan és piszkosan, ha nem Argetoianu vezet.

Jorga a kormány látható feje, de Argetoianu kormányoz és lesz Jorga árulója, ha rákerül a sor.

A Jorga-kormány gyöngé parlamenti alapokon nyugszik. Saját, négy hét alatt összeszedett pártjának alig-alig van többsége, azzal képtelenség kormányozni. Ha a liberálisok elhagyják, kicsúszott alóla a föld; s a közoktatási törvények tárgyalása alatt a liberálisok már megmutatták, hogy a maguk útján fognak járni.

Pártok és kormányférfiak felett áll azonban az ifjú király, Carol, aki nemcsak uralkodni, hanem kormányozni is akar; aki nemcsak a bel-, hanem a külpolitikában is új utakat akar szabni. A nemzeti parasztpárti kormányt egyszerűen szélnek eresztette, mert nem szerte őket s a kisantant bukaresti konferenciája alatt miniszterelnökével együtt Temesvárra és a Dunára ment kéjutazásra. Meginogtak a nemzeti párt és a francia barátság oszlopai egyaránt.

De az újraébredező liberális párt kilátásai sem derűsek éppen az uralkodóhoz való viszonya miatt. A párt ellenségei, Gheorghe Brătianu és Averescu tábornok buzgón terítgetik ki a sok piszkot, amelylyel a párt a királyt visszatértekor bemocskolta. Ha Mamiinak egyedül határozatlanságát nem tudja megbocsátani a király, amelyet visszatértekor tanúsított, még nehezebben fogja megbocsáthatni a liberálisok nyílt ellenségességét. Ma ismét a liberálisok kezében van a döntés a törvényhozásban s még támogatják Jorga kormányát; de hogy meddig teszik s hogy Jorga meddig tűri ezt a megalázó helyzetet, az az ősszel fog kibontakozni.

Vannak, akik diktatúráról beszélnek Argetoianuval vagy Ma-noilescuval. De mire való volna diktatúra Romániában? Mint e cikksorozatomban kezdetén említettem, Romániában hatvan év óta diktatúra van: az uralkodó, a liberális párt, a Brătianuk diktatúrája. Ha Maniu és az erdélyiek nem is adják fel a küzdelmet, győzői a román politikában nem Erdély, hanem Bukarest diktatúrája fog.